

חוברת ראשונה.

שנה ראשונה.

מחיר ההודעות :
50 פס. - 30 קר. -
25 קופ. - 75 סנט.
Petit בעד כל שורה

חוקמי המנדט
(המשלמים כמחירו)
יקבלו את "החוקר"
בחסנם.

החוקר

מכתב-עתי

מחיר החוקר לשנה:

באשכנז 8 א.

באוסטריה 4 Fl.

ברוסיה 3 Rb.

בצרפת וביתר

הארצות 10 Fr.

מקדש לחכמת ישראל

סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה
(משלי ר' ח')

יוצא לאור פעם אחת בהדש

מאת

יצחק שלמה פּוֹכֵם

בפארים.

תרנ"א.

נרפס בבית דפוס של יוסף פישער בקראקא.

תכן הענינים.

פתח דבר מלת העורך
לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים: א' פתיחה לפתיחתו
לספר האגרון מלת שניאור זק"ש
ע"ד "ספר הירושות" לרס"ג מלת העורך
סדרש הרנינו מלת שלמה בובער
עיד ס' "הלכות פסוקות מן הגאונים" מלת ד"ר יואל מיללער
הוות קשה בפ' אור החיים על התורה מלת יעקב רייכמאן
ע"ד "הספרות" מלת ד"ר ש. מאנדעלקערן
דקרוקי סופרים: הערות ל"מגיד משנה" מלת רש"א ווערטהיימער, ר"ש
פוכס ורא"ל באנק
משפט ספרים: ע"ד ס' "מעמך למשונות הגאונים" לד"ר יואל מיללער
מלת ד"ר חיים אפנהיים. — ע"ד ס' הס' השנתי נשפט רומניא
מלת ד"ר הרטו
רשימת ספרים.

מפני רוב החמר לא יכל המאמר "תפלות ישראל" מאת הרה"ח ד"ר לויוון משטקהלם
אשר כבר נסדר לדפוס לבוא בחוברת הזאת, ויבוא בחוברת הבאה.

פתח דבר מאת העורך.

„דע את נפשך“ הוא כלל גדול ויסוד מוסד בכל עניני החיים, כי כאשר יוסיף האדם להתבונן בתכונות נפשו וכשרונות רוחו ויביא במשפט את כל פעולותיו ותהלוכותיו, אם מתאימות הן אל המטרה הנכונה אשר עליו לקלוע אליה בכחות נוו ונפשו אשר נמע בתוכו אביר הטבע, כן יצליח וישכיל בכל דרכיו ויעלה מעלה מעלה עד הגבול הקיצון אשר יוכל להגיע אליו בתבל ארצה. אולם אם לא יתחקה האדם על שרשי נפשו, לא יכיר את שאר רוחו ועצמו נבחר ממנו, או כי ירום לבבו וערכו יגדל בעיניו שנעתיים מאשר הוא באמת, אז ילך האיש הזה חשכים ואין נגה לו, אז יחדל להיות בחיר היצורים השליש ומושל על נפשו ומתווה לפניו דרכו בעין סקוזה, כי אם כאניה עוזבה בלב ים נתון נתון הוא אל יד המקרה אם לשבט או לחסר. כמשפט האדם הפרטי כן משפט ההברה או העם, כי אין בכלל אלא מה שבפרט, ולכן כל עם נאור ואדיר יתאמץ להכיר בהכרה ברורה את עצמיותו הלאמית ואת תכונותיו המיוחדות לו ישים לו לקו ולמשקלרת בסדרי המדינה, בחנוך בני הנעורים ובכל עניני חייה החברה; ובהיות ספרת כל עם ועם בית-האוצר אשר בו שמור ואצור רוחו הלאמי ובו סתום וטמון סוד התפתחותו, גדולו וקיומו מיום היותו לעם, יעסיקו חכמי כל עם ועם חקר בספרת עם העתיקה ויחתרו בכל עז להסיר את פני הלוט הלוט על שרידי קרמוניותיו ואת המסכה הנמוכה על קורות העתים אשר עברו עליו. ההכרה הזאת, בכל אשר תזדכך ותפטר מסיני דעות קדומות ואמונות טפלות, תוסיף עז ועצמה לחיי העם הנאור אשר באמת יעדתו התולדה לגדולות ובמשך הזמן תהיה לאחד מיסודי קיומו.

ואם לכל עם ועם היושב לבטח על ארצו והמדבר כלשון אבותיו דרושה הכרת עצמותו, תכונותיו והתפתחותו בתור עם מיוחד, למען הוסיף אמץ לכחו הלאמי ולשמור על רוחו לבל יש אשוריו מן המסלה הנכונה, אף כי לעם ישראל אשר זה כאלפים שנה חדל לו ארח כעמים והנהו מסור ומסרד בכל קצות תבל מבלי מצוא מנוח לנפשו ואין לו שיויר רק התורה הזאת, לו דרושה החקירה בעצמותו ביתר שאת, למען יחזיק מעמד בתור עם עתיק יומין ולא יפול למשואות נצח בשטף מרוצת הזמן ומסבותיה. ובאשר כי ספרתנו העתיקה היא חותם תכנית רוח לאמנו ותולדת פעולת-עמנו הרוחנית בכל העתים והדורות, יתחזק ויתאמץ רוחנו הלאמי במדה אשר תתגדל ותתרחב ידיעת הספרה בקרב ישראל. — ואם בכל דור ודור הקדישו טובי חכמי עמנו כוחיהם לדרישת תורתנו וחקירת ספרתנו העתיקה, למען הפיץ את ענני הערפל אשר כסו פניה ולהאירה באור הבקרת והבחינה הצרופה, על אחת כמה וכמה חובה עלינו לעבוד

עבודת חכמת ישראל בשקידה ובעיון בדורנו זה, בעת אשר נפלטנו בני עמנו למסלגות שונות: אלה מזה מקדישים ומעריצים כל דבר עתיק לימים במדה נפרזה ורתחת לחדור אל תוך עמק הזמן והמקום אשר חבר בו ספר פלוני או נוסד בו מנהג פלוני, למען הבינו לאשורו ולהכיר את ערכו האמתי, ילכו אחרי הספר או אחרי המנהג בעינים עצומות ויחשבוהו לקדש קדשים אשר אין להביאו בכור הבחינה; ואלה מזה פרצו ועברו בחקירותיהם ובמשפטיהם על תורתנו וספרתנו העתיקה כל גבול וישלחו רסן מפהם לפנוע בכל הקדוש ויקר לעמנו מימי קדם ויבנו להם על משואות המסירה והקבלה, מורשת קהלת יעקב, מגדלים הפורחים באויר אשר בהשערות נמרדות יסודתם. עתה החכה רובצת על כל חכמי לב ואוהבי עמם באמת ותמים לפעול בכל כחם למוכת חכמת ישראל, להערות מקורה ולהפיץ מעינותיה חוצה.

והנה לא אלמן ישראל בדורנו דור דעה מחכמים אמתים, חכמים החוקרים לכל תכלית בלמודי יהודה, חכמים אשר אהבת עמם קודמת להכמתם, חכמים השוקלים כפלם כל דבריהם ואשר במרם יגלו הגות רוחם יכחנו ויבדקו בשקידה וחריצות בספרי קדמונינו ז"ל, הן הגדפסים והנפוצים בישראל והן הכתובים ומונחים בקרן זוית בכתבי-הקריהספרים הגדולים אשר באירופה. חכמים כאלה הדורשים בחכמת ישראל במתינות ובזהירות הדרישה לכל ענין וענין, העובדים עבודת הספרה לא למטרה חיצונית ואינם נוטים בחקירותיהם אחרי משפטים קדומים, הנמועים בלבם מצד ההרגל או מצד החפץ הפרטי, כי לא למען הרחיב גבולי הדרישה והמרע, למען גלות עמוקות ולהפיץ אור על מחשבי ספרתנו ותולדותינו, חכמים כאלה אינם מביאים רק ברכה ותעלת לחכמתנו להגדילה ולהאדירה, כיא מהם גם פנה ויתר לתחית לאמנו ושפתנו בדור הנאור הזה, כי ספרתנו העתיקה היא שארית מחמדנו מימי קדם ובכבודה תלוי כבוד עמנו.

אולם למען הרים קרן ספרתנו ולהרחיב את החקירה בחכמת ישראל לא ישפיקו הספרים אשר יחברו החכמים כל אחד במקצוע אשר הוא עוסק בו בקביעות, כיא נחוץ ודרוש בית-ועד לחכמים, אשר בו יתאספו יחד וכל אחד יביא שמה מדי פעם בפעם מפרי חכמתו כידי ה' המובנה עליו, למען תהי עבודתם תמה ומזקקת שבעתים. בתי-ועד כאלה היו המכה'ע לישראל מזמן "המאספים" ועד הנה. בעת הראשונה מצאה לה חכמת ישראל קן כמכה'ע כוללים ענינים שונים ותארח לחברה עם מליצות, שירים ומפורים, חדשות וילדי יום, דברי-סדע שונים וכדומה, אך לאט לאט יצאה מחתוליה, וכאשר צר לה המקום בכתבי-הועד המשותפים ההם בקשה לה משכן מיוחד, ותחת "בכורי העתים", אשר החקירה בחכמת ישראל מצאה לה בהם רק מעון צר, באו "כרייהחמד", אשר חכמת ישראל נכנסה בהם בראשה ורכה.

אפס כי במדה אשר התרחבה והתפשטה חכמת ישראל עיי חכמי הדור העבר וקני הדור הזה, כן התמעט לראבון לבנו השמוש בשפת קדשנו, ואחרי מות החכמים הגדולים שייר ושד"ל זכרונם לברכה, אשר כתבו רבי תורתם וחקירותיהם העמוקות בשפת-קדש, חדלו רוב החכמים והחוקרים בעמנו לחבר דברי חכמתם בשפת עבר — אם מצד חסרון שקידתם בשמוש שפתנו או מחפצם להראות את

יקר ספרתנו לכל העמים — ותחת מקדש-כללי לחכמת ישראל בנו להם חכמי כל ארץ וארץ במות מיוחדות בלשונות העמים. חלילה לנו להוריד ערך המכ"ע ללמורי ישראל בלשונות העמים, ונהפוך הוא: מקוירים ומחכבים אנחנו את המאספים היקרים לחכמת ישראל האלה (כמו: Litteraturblatt להח' פירסט, Monatschrift להחכמים פרנקל וגרין, "המזכיר" Hebräische Bibliographie להח' שפ"ינשניידר), אשר כבר חדלו לצאת לאור, והמכ"ע היקרים הקיסים אתנו, (כמו: Magasin להח' ברלינר, Revue des Etudes Juives הייל ע"י חברת דורשי חכמת ישראל פה פארז והמכ"ע היקר החדש בשפת אנגליה Jewish Quaterly Review), כי הרבה הרבה יש לנו ללמוד מהם, אך בכל הכבוד אשר ירחש להם לבנו, לא נוכל להסתפק בהם. כי מלבד אשר רוב בני עמנו — ובהם גם חכמים גדולים בידעת הספרה העברית — אינם נזקקים ללשונות העמים ומשתוקקים לקרוא כל הדברים הנוגעים בהיהדות רק בלה"ק, חסר לנו הקשר המאחד והמאגד פעילות חכמינו בארצות שונות, ורק מכתב-עת בשפת עבר — אשר כל העוסקים בחכמת ישראל מחויבים להבינה — יוכל למלא את החסרון הזה. מלבד זאת, הלא ישנם כמה עניני חקירה אשר יש להם ערך ביתר שאת ברכתכם בלה"ק, ביחוד כמעט כל הנוגע בספרה התלמודית, הרחבה מני ים. והנה כבר היו לנו פכ"ע חדשים בש"ע להכרפלי, "השחר", "בית תלמוד", אשר הביאו ברכה לחכמת ישראל, אך המכ"ע האלה כבר ספו תמו ואין לנו תמורתם, כי "ספריהשנה" החדשים, אשר אפשרם יש בהם הרבה מאמרי תורה וחכמה נכבדים, לא יוכלו להחשב לבתי ועד לחכמים בעת אשר רק פעם אחת בשנה — ועם רוב רק פעם אחת בשתים או שלש שנים — יפתחו שעריהם לפני קהל הסופרים והקוראים.

אי לזאת עלה על לבי אני הצעיר והדל בעמי למנות לפי כחי — ולפי אשר יואילו חכמי עמנו ואוהבי שפת קדשנו לתמוך בימיני — את החסרון הגדול הזה בספרתנו ולהוציא לאור על יד **המגיד** — אשר ע"פ השתלשלות המקרים והסבות הפקר לפני ארבעה חדשים על ידי ועל ידי אחי היקר מ' יעקב שמואל גי' — מ"ע חדשי מיוחד לחכמת ישראל בשם **החוקר**, על מקום ההוספה הספרתית ל"המגיד" בשם "מגיד משנה", אשר היתה מעמה מאד בכמותה ובלתי קבועה.

"החוקר" בשמו יכיל חקירות חדשות ונאמנות בכל ענפי ספרתנו העתיקה והחדשה ובתולדות עמנו מיום היותו לעם עד היום הזה. "החוקר" יתבונן אל חקר כה"ק ויפיץ אור על דברים קשים ודורשים עוד באור נכון האצורים בהם, בעזרת מחקרי לשונות הקדם והמצפונות העתיקות אשר גלו חכמי דורנו; "החוקר" יתהלך בגן ספרת חכמי לה"ק הקדמונים, אשר רוב דכריהם ספונים וסמונים עוד באוצרות הספרים הגדולים במדינות שונות והם כתובים בלשון ערבית הכלתי מובנת עתה כ"א ליחידים וילקט אורות ועיר שם וועיר שם, למען הרחיב את ידיעת השתלשלות חכמת הלשון ובאורי כה"ק בישראל; "החוקר" יושם ברחבי ים התלמוד והספרה הרבנית הנלוה אליו והוא לא ישים פדות בין "הלכה" —

ל, אגדה", כי יחקור בדרך הבקרת הצרופה והממותנת בדברי קדמונינו ויל האצורים בספרותנו התלמודית והמדרשית, יתבונן בשום לב אל ראשי בניה ומחבריה ויפיץ אור על תולדותיהם ומנהיה; "החוקר" יבונן מבמו אל קדמוניות ישראל וקורותיו בעתים שונות בעזרת המקורים הנאמנים הגלויים וידועים ויתאמץ להוציא לאור מקורים חדשים לתולדות עמנו; "החוקר" ישפוט על הספרים החדשים המדברים בעניני חכמת ישראל ויתן דין וחשבון ממאמרי-חכמה המפורסמים בטכניק הכתובים בלשונות העמים; (*) בקצור אמרים: "החוקר" ישים לב לכל ענפי "חכמת ישראל", כפי אשר נסבה ורחבה בימינו ע"י חכמינו וחוקרינו הגדולים.

אמנם לא נכחד ממנו כי התכנית (פרונם) הרחבה הזאת אשר יעדנו ל"החוקר" נשגבה ונעלה סכנו בעת הזאת, וכיחוד כהיותנו מוכרחים להגביל את כמותו לכל תעבור גבול יכלת בית-מערכת-ה"המגיד", ולא נשלה את נפשנו לקות כי בקרוב נגיע אל המסרה הרמה הזאת, אך בהרגישנו בנפשונו נחיצות מכיני חדשי בשפת עבר אשר ימלא אחרי כל הפרטים הנזכרים ויכלול יחד את כל ענפי חכמת ישראל, המסתעפים עוד לסעיפים אין קץ, אמרנו להמביע על מצח "החוקר" חותם השלמות הדרושה ולרתאמץ בכל כחנו כי יגיע אליה לא מלא ממש במשך הזמן ובעזרת חכמי עמנו ונדביו. אנחנו נאסוף ונאצור עתה מאמרי-חכמה בכל עניני למודי יהודה מבלי בכר אחד על פני רעהו, כי כלם בני אב אחד הם, הוא ישראל סבא, אשר חולידים ויחוללם, ובה' נשים מבטחנו כי יצליח את דרכנו ויתן לנו הכח והעז להגדיל ולהרחיב תמיד את פעלתנו, ואם ראשית "החוקר" מצער, נקוה כי אחריתו ישנא לכבוד ולתפארת לספרותנו ולברכה לעמנו!

יצחק שלמה פוכם.

פארים ר"ח אדר א' ה' תרנ"א.

(*) ובחיות אדיר חפצנו לא רק להרחיב נבולי הדרישה בספרות ישראל, כי גם להפיץ ידיעתה בקהל ולהביא תועלת להמון בני עמנו אשר אין תורתם ואמנתם והחסרים ההכנות הדרושות לחקירת מדעיות, נתן מקום ב"החוקר" גם למאמרי-חכמה השוים לכל נפש. אשר כל חקוראים העברים ימצאו חסץ בהם. ונתאמץ ביחוד כי גם סגנון שאר המאמרים יהי צח וקל, למען יהיו מסגלים לקריאה ולא רק לעיון בלבד.

לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל, שני מאמרים

מאת שניאור זק"ש*.)

אנא ה'! היה עם פי וימינך תסעד ימיני, לחרות על לוח למען כבוד סעדיהו עבדך את הדברים אשר רחש לבבי על דבר ספר אנרונו. — הוא סעדיה ניע, אשר היה מסעד לבית ה', "שהיו בני דורו בעלי סברות רבות נשחתות (כופרים בישראל מזה וקראים מזה), וכמעט שתאבד תורת ה' לולי הוא ע"ה, לפי שהוא גלה מן התורה מה שהיה נעלם וחזק ממנה מה שנדלדל והודיעו בלשונו ובכתבו וקולמסו" — [לשון הרמב"ם ז"ל באגרתו לת"מ]. הוא סעדיה שחבר כמה ספרים טובים ועשה טובות גדולות לישראל כו' [לשון הקדוש הראב"ד ז"ל בקבלתו]. הוא סעדיה אשר לא נשא פנים לאיש במשפט ומפני הנשיא דוד בן זכאי, אשר דבר רתת, לא חת, אך מה' לברו ירא; כמסופר בקבלת הראב"ד, וכמו שהעיד עליו ר' נסי אל נהוראני לפני ראשיהגולה ההוא והזהירו לבל ישימחו לגאון, באמרו: אע"פ שהוא — רב סעדיה — אדם גדול ומופלג בחכמה, אינו מתירא מאדם בעולם ואינו מסביר פנים לשום אדם בעולם מפני רוב חכמתו ורוח (ונוח) כפיו (נדרת ידו...), ויראת חטאו (ספר יוחסין ד' קראקא דף קכ"א). על כן בני אמו נחרו בו וישביעוהו עמל ותלאה וירדפוהו וידיכוהו ממנוחתו, עד כי קצרו ימיו ומת כבן נ"ט שנה **). הוא סעדיה אשר הראביע ז"ל בפתיחתו ל"ס "מאונים" קוראיו: "הגאון רב סעדיה מפתים ראש המדברים בכל מקום"; ואחרי הראב"ע גם תלמידו ר' שלמה פרחון ז"ל קוראיו גם כן "ראש המדברים" [בהקדמת מחברתו]. ועוד יאמר: "והנה רבינו סעדיה גאון זצ"ל ראש המדברים ותחלת המפרשים שבאר את המקרא בתקנה והעמידה על מתכונתה ומחכמתו למדו כל המפרשים והוא ידע לשון הקדש כתיקונו וגם לשון ישמעאל ולשונות אחרות" [שרש פרח]. הוא סעדיה — אשר לחם חכמתו לבב אנוש יסעד, ועל הכל היה כל ישעו וכל חפצו בלשונו הקדושה, להכין אותה ולסעדה בכל ספריו היקרים; ואף כי בספר הגלוי, ועל הכל בספר האגרון.

(*) חת המאמרים האלה כתב מחברם החכם הנכבד היו — כאשר יוכח הקורא לדעת במשך הדברים — לפני י"ט שנים, אחרי חלף פצית ספר האגרון לאור בהלגנון, והיו שמורים וגנוזים אחר במשך כל השנים האלה, כמו עוד כמה מאמרים יקרים ונכבדים הערך החבושים עוד בטמון אלל הרב החוקר הנעלה הזה. ויהי כאשר הואל הכתיב הזה להדלות לי יחל בכוזיב בתי — זה לפני שנה ויותר — חת שני המאמרים האלה לא חדלתי אח"כ מהעירו להוציאם לאור בחד המכהיע לב"י כי ערך דברי פי חכם כמוהו לא יאבד גם אחרי עבור עליהם שנים רבות. והגני שמח עשה לעשר בהם חת "החוקר", וגם אקוה כי כל עוקרי הכתיב הישם הזה ומכירי חין ערכו יתענגו על "דבריו כיצר שאת אחרי אשר זה שנים רבות כמעט נסח כל חזון בספרתו מ' שניאור זק"ש — אחד משרידי בונייה בדור העבר.

(**) כאשר לוחי ח"ה שנחכס החכם הקדמי המכונה חב"ן רש"ף גם בהכנה לבן הסקדמה העברית ל"ספר האגרון" בענין הזה.

אשר על כן, מהראוי הוא לקמן מקמני תלמידי הנאון ז"ל בדרישת לשוננו הקדושה ובהבנת ספרי קדשנו כמוני היום, לעשות חסד ואמת עם הקרוי חי ואם הוא מת — זה הצדיק רבנו סעדיה גאון, ועם ספרו "האגרון" [צחות] לשון הקודש, לדבר דברי אמת על אדות הספר שהוא הנכבד ונעלה עד מאד אשר נתן ה' בלבבי אחרי המצב והחסד אשר עשה כבוד ידידנו הרב המו"ל את "הלכנון" ג"י עם הרס"ג ז"ל בהוציאו לאור את פתיחתו ל"האגרון". והנני לחקריב בזה לפני אוהבי שפתנו הקדושה ומכבדי הרס"ג ז"ל שני מאמרים; האחד: פתיחה לפתיחת ספר האגרון, והשני: הגהות ונגהות אליה. וזה החלי בעזרת קוני, וחסרו יסעדני! —

מאמר א'

פתיחה לפתיחת ספר האגרון

לרב סעדיה גאון זצ"ל.

שמחה גדולה שמחת, בראותי את "כבוד הלכנון" (שנה שמינית) גליון ד"ל ועשרי כי נעשרנו ונאשרנו בו בהקדמה הנעימה והיקרה, הצחה והברה, אשר לרבנו סעדיה זצ"ל לספרו האגרון!

בה ראינו, כמה צדק ר' מנחם בן סרוק ז"ל בדבריו על אדות ספר "פתרוני רב סעדיה" (הוא ספר האגרון) וזכה בשפמו, באמרו (מתברר ה"א, שרש הג): "ודקדוקי פתרוני ומרחבי מליצתו (של רב סעדיה) יורו על תבונתו וכי" — ור' נסי אל נהוראני, שמנה את שבחי ר' סעדיה לפני ראש הגולה, ואמר עליו: "ואריכות לשוני" (בספור ר' נתן הבבלי אשר ביוחסין ד' קראקא דף קכ"א עמוד א'), כונתו גם כן: רוחב מליצתו, וגם חכם קראי קדמון, ר' יוסף הרואה ראה כי הרס"ג היה בעל לשון צה, באמרו: "ועם צחות דבר הפיומי" (לקושי קדמוניות עמוד מ"ד), כלומר: גם צחות לשונו לא תועיל לו בזה הענין (המרוכר שם).

באמת, גם הלם ראינו כי הוא ר' סעדיה, החסירהו ה' מעט מבני אלהים, חזו ית, ברוחב מליצה, אחרי ראותנו זאת כבר בתפלותיו השתים אשר הלל שבע הראב"ע ז"ל (ואנכי זכיתי לראות ד' תפלות מהרס"ג); ואחרי ראותנו זאת מחדש גם בהשריד כמעט מראש "ספר הגלוי" אשר לו, אשר הביא לנו הרב מהרש"ף ג"י במרמלו (חדש חשון תרל"ב עמוד מ"ו), כמו שהעיד עליהם בצדק החכם המופלא הזה הי"ו שם.

וכאשר שמחנו בהדברים המעטים והנפלאים האלה, אשר נשארו לנו לפליפה כהיום הזה משני ספרי רס"ג אלה, אשר דבר בהם עמנו יהודית, כן יצר לנו במאד מאד על כל המחנה הנשאר אשר אבד מאתנו מכל אשר כתב בלשון עברית צחה בלי חרוזים. צר לנו מאד, כי גלה ממנו כבוד ספר הגלוי ולא נגלה לנו ספר תולדות אדם גדול כענקים כזה! — ואף כי ספר האגרון הזה, אשר לפי מעט ידיעתנו, וכמו שנראה ברור מדברי הראב"ע בפתיחת ספרו "המאנים", היה

ספר האגרון הזה הראשון בישראל במינו; ספר אשר אנר בתוכו מחברו כל חקי לשוננו ומשפטיה ואסף בו את כל יסודותיה, הם: שרשי שמותיה — כמו שאמר רס"ג בפתיחתו אליו: כי עשהו גם "להבין כל מתכונות" (פסוק מ"ז) שהם היסודות "העומדים על מתכונתם" (פסוק כ"ה) — וכן את ענפיה, על פי פעליה ושמושיה, מלותיה ואותיותיה. —

כי דע נא, הקורא החביב! כי רבים וכן שלמים, כל המדברים על אדות ספר האגרון הזה אשר קדמוני לא דברו נכונה! מן הנאון מ"ה שיר ז"ל עד החכמים הנכבדים רש"ף ורשד"ל ז"ל ורל"ד נ"י (רא"ג נ"י ורשד"ל ז"ל שגו גם שניהם בהכנת לשון הפרחון מענין זה. בערך פרח) ועד הרש"ף נ"י — על פי הרא"ף נ"י — והרשזח"ה נ"י אחריהם; אשר עם כי העיר איזה הערות נכבדות על קצת מהלשונות והענינים בפתיחת האגרון, הנה נסה גם הוא אחרי הרא"ף והרש"ף, באמרו: "שלא היה ס' האגרון הזה ס' בדרוק הלשון".

והנה אם הרש"ף בדברו על האגרון, עוד יכבדנו, לראוהו: "ספר גדול ונכבד"; אך הוא מוסיף ואומר: "בחכמת השיר ומלאכת החרוזים", וכל זה על פי ההקדמה הערבית להס' הזה, ששם נאמר: "שנאנר בתוכו כל השמות והפעלים בסדר הא"ב להיות לעינים לבעלי השיר והפיוטים לסדר חרוזים בסדר א"ב ולהציב יד ושם לשמותיהם ושמות אבותיהם... וכן קבל ג"כ בסדר א"ב את המלות הדומות בהברותיהן האחרונות להקל מעשה סוגרי החרוזים" כו' ("הכרמל" שם, עמוד ס"ג), בא אחרי הרב שזח"ה נ"י ויפחית עוד את מעלת ס' האגרון, ויורידנו למלאכה ולא לחכמה באמרו [כבוד הלבנון שם, עמוד רע"ו בהערה השנית]: "ואין רחוק כי יחבר רס"ג ס' האגרון בהיותו בן י"ד או ט"ו שנה כי לא כתב שם חדשות" כו'. ולפי דברי שני החכמים הראחרונים האלה היו"ה מדרגת הס' הזה רק כמדרגת הספרים: "ערמת חטים" (כ"י) "אמרי נואש" (כ"י) גם כמה פעמים באוצה"ס היקר להבית הרם בית גינצבורג היו"ה, וכספר "יד חרוזים" הנדפס.

ואני תמה מאד על שני חכמים גדולים כרש"ף ורשזח"ה, כי ימהרו ויחלימו דבר כזה על פי ההקדמה הערבית להס' הזה, אשר היא חשובה כבר בעיני החכמים הגדולים יודעי לשון ערבית: רמ"ש ור' יוסף דרנבורג גרם יאיר, אשר ראוה, אם יצאה מעט הנאון ולהם המשפט כזה!

ואני עד שלא ראיתי מועתקת עוד (ואני נכסף מאד לראותה מועתקת ונדפסת!*) לבי מהסס בדבר מצד אחר כי לאיזה צורך יכתוב רס"ג עוד הקדמה ערבית לס' כתוב עברית? אם לא שנאמר, שכתב כל הספר בלו גם בלשון ערבית -- זה רחוק מאד! והראב"ע אומר בפירוש (בהקדמתו למאזנים): "וכל אלה הספרים (בדרוק ואגרונות השרשים) הם בלשון ההגריאים לבד מהמחברות והשירה והאגרון". נראה מזה שהיה האגרון כתוב רק עברית וכלו עברית. ואם

(*) ההקדמה הערבית יצאה לאור בלויית תרגום לשכנזי פ"י החכם והחוקר המפורסם ר"ח הכרמי ל"י, ב"מפיערעט פיר אלעמסטאמלעכע ויסטנשאפט" להחכם האונזי סטאדע (Stade) שנת 1882 מנד 77 עד 85; ובקרב נוצלה לאור ב"החוקר" בהעמקה עברית.

היתה מקצתו (כהקדמתו) כתובה גם ערבית לא היה מעלים זאת הראב"ע ממנו והיה אומר גם על מעשה הרס"ג בסי האגרון כמו שאמר (שם) על מעשה ר' אדונים בן תמים הבבלי: שעשה ספר מעורב מלשון "עבר וערב".

ואיך יאמר הרשי"ף שלא היה ספר האגרון "ס' בדקדוק הלשון" וכחיש בזה את הראב"ע? — כי הנה הראב"ע אמר (שם): "ואלה שמות זקני לשון הקדש הנאון רב סעדיה מפיתוס ראש המדרים בכל מקום"; כלומר: גם בחכמת הלשון היה ראש המדרים. ויאמר עוד: "אנר (ר"ס) ספר האגרון... וחכם ירושלמי לא ידענו שמו גם הוא תקן בדקדוק הלשון כו". וצונו לומר: גם הוא כו' סעדיה באגרונו, אשר בו קדם הדבור, כתב ספרים בדקדוק הלשון. — ועוד יאמר: "ור' מנחם בן שרוק ספרדי גם הוא: חבר ספר מחברת". ומאחר שהחכם הירושלמי הכללי נודע בשמו לא חבר'ס' מחברת, שהוא אמר שרשים, רק כתב ספרים על חלק הדקדוק בלבד; וגם עלד' אדונים הבבלי לא אמר הראב"ע שחבר מחברת; וכן ר' יהודה בן קריש לא חבר מחברת כ"א היחש' או: אב ואם, שטבאו: ממנו הראב"ע שם; וגם ספר השליחות שלו איננו מחברת שרשים שלמה; אם כן איפוא על כרחך כונת הראב"ע באמרו על ר' מנחם בן שרוק: "גם הוא חבר ספר מחברת" היא: גם הוא חבר'ס' מחברת כמו שחבר רב סעדיה ספר מחברת והוא: האגרון; כי אגרון ומחברת הם שמות גרמים. —

ובן מסיים שם הראב"ע ואומר: "וכל אלה הספרים (לדקדוק ושרשים), הם בלשון ההגריאים לבד מהמחברות והשירה והאגרון". וא"כ כמו שהיו המחברות לר"ס בן שרוק ויוגש והשירה השקולה להרשב"ג ספרי דקדוק ושרשים, כן היה גם האגרון להרס"ג ספרי דקדוק ושרשים.

ומה קשה הוא לאמר כי יכנים הראב"ע במנין כל הספרים אשר הוא מזכירם בתור ספרי דקדוק ושרשים, ספר אחד היוצא מכללם ועשוי רק לחרוז חרוזים! — והיה לו להראב"ע להביא רק את הספרים העדיינים אשר לר' סעדיה למשל על חיתו הראשון מן הזקנים הראשונים בדקדוק לשוננו (אם נודה בכלל ונאמר שחבר הרס"ג ספרי דקדוק מיוחדים בלשון ערבית, מה שאני מסופק בו מאד) — ולא את ספרי העברי על החרוזים. —

ועוד יש ידים מוכחות, שהיה האגרון ספר דקדוק ושרשים — מדברי מנחם בן שרוק במחברותו ומדברי תלמידו מנחם זל למיד' דנשנו וגם מן הפדחון (בשרש "סד"ה וכקדמתה"ס"), ואין רצוני להאריך פה בזה.

ואיך ימלא המשתתף אחרי הרשי"ף והראב"ע, לאמר: כ"ל היה האגרון ספר דקדוק והרס"ג לא חרש בנדר, רק אסף כל מלות לחק בסוד איך לצרף עשיתו החרוזים ע"פ שם גרם לו להרשי' ששדה נ"י לפרש"ס רחוק ורחוק מאד בלשון הרס"ג: "מתלו ע"י תי"ו" (פסוק "מ"א) איך יאמר: כדבר הזה והלא עינינו הוראותה כי החל הרס"ג כבר בסוף הפתיחה לאגרון כמו שהוא לפנינו היום, לפתוב כללי הדקדוק? — ובדבר המשיך בדבר בהמשך הפתיחה החסר לפנינו:

ולא לא עשה הרס"ג בסי האגרון דבר אחר כלל אפס המלות השמות בהברותיהן ובהמות מלאכה לצרף עשות חרוזים. היתכן ישעל זה למד ואמר הרשי"ף שכתבו: "להיות לחכמה לכל עם, יד לכל יודעי דת ודין" (פסוק מ"א).

„ולחבין כל מתבוננת“ (פסוק מ"ז), „לשונם מדע לכל בחדי לשון מלאכי קדש“ (פסוק כ"א)? — חלילה מרס"ג! חלילה! כי יחלל על שקר את ספרו שהוא רק מלאכה לבב, לספר חכמה ומדע! —

ואיך נאמר שלא חדש בו מאומה? והוא אומר: „ואתנה בודאי לבי“ (פסוק כ"א), וא"כ בָּדָא דברים מלבד כלומר: המציא חדשת מדעתו! — והן כללים חדשים בשפתנו אשר לא שערם קודמי; וזה בהתבוננותו על תולדות כל בני אדם ועל הלשונות השונות אשר יבסאו למו, כמו שיאמר שם: (המשך יבא).

ע"ד „ספר הירושנות“ לרס"ג ז"ל

מאת העורך.

בין הספרים היקרים לקרמעינו ז"ל, אשר נתגלו בימינו בכת"ע קדומים שונים באירופה, אחרי היותם סמויים בערסל מאות רבות בשנים, ימנה גם „ספר הירושנות“ (כתאב אלמנחת). לאביר חכמי ישראל בתקופת הגאונים, הוא רבנו וגאון עגנוני סעדיה ז"ל, כרוב ספריו כתב רס"ג ז"ל גם את הספר התלמודי הזה בלשון ערבית, אשר היתה השפה המדברת בזמנו ובמקומו בפי בני עמנו ולכן בהרבה ספרים נכבדים אשר חבנו חכמי ספרד וארץ הקרב בלשון הזאת — ביחוד הספרים אשר לא נעתקו במשך קרוב לאלף — התגלגל תחת שואה ולא גודעו עקבותיו במשך כל הדורות הרבים; ומזלו הודיע עוד מיתר ספרו רס"ג חיזי אחר רס"ג אולם בבית עקד הספרים הגדול יאני באוקספורד, הגדול ונכבד בערכו לספרת ישראל מכל אוצרות הספרים בעולם, התקים עד היום הזה כתב יד ישן נושן המכיל את כל הספר הזה בצורתו הראשונה את כה"י הזה הזכיר ראשונה החכם הנוצרי Wolf, באופניו הגדול לספרי ישראל (Bibliotheca Hebraea) חי'א עמוד 936, ע"פ אנרון ⁽¹⁾ כי האנגליים, אולם כל החכמים אשר עסקו בתולדות רס"ג בדור העבד לא זכרו את הספר הזה עד שקם הגזאל הנאמן לספרתנו העתיקה החוקר הנעלה ר' משה שטיינשניידר נ"י ויבקש וימצא בשנת 1851 את כה"י ההוא בבית העקד הנזכר בעת עברו את עבודתו הגדולה

(1) הגאון מוסקט נהג להשתמש במלה „הנזק“ להודות Catalog, אחד החסר בעדו מלה בלשוננו, ואף כי הקדמונים כמו רס"ג „הנזק“ חלקו מלוס וצדדיה כמו ספר האגרון לרס"ג ז"ל ופס"ה האגרון, להקרא כי דוד בן אברהם (לרס"ג קדמונית עמוד ק"ח) ועוד, הלא הם הם: כנה: חזק בספרינו ענין הנזק והלשון וכו' והנזק חסר: כנה: שחור מחדש להודות הנזק נשתנה — וכדור אנכי אשר נהג כי כן יורה לדעת לקרוא חסר המלה הנזק במצדק המלה „הנזק“ (ע"פ שבעון, קהלת ח"ד), כמוהו אנחנו שאלו נ"כ מחדש „הנזק“ ולא בפס"ה כמלה נקודת: הנה סימננו בלשון עמודי ספר וס"ה הנזק, ויפס"ה ס"ה אלפי סממנים מליכה ויסמנים" שנת 1882 עמוד 85.

לחבר רשימה שלמה מכל הספרים העברים הנמצאים שם²). עלי כה"י הזה — הרשום עתה בסמן 543 באגרון כה"י העברים אשר לבית־העקד ההוא, אשר חבר החכם המסופר ר"א נייבואר נ"י — היו אז מספרים ומספרים בלי סדר בתוך קובץ כ"י שונים, אולם הח' רמשי"ש הביאו במשמר נכון, ואח"כ שמוהו בכרך מיוחד במחלקת Huntington סמן 630. כה"י הזה מכיל כ"ג עלים (מ"ה עמודים) בתבנית שמינית ובכל עמוד כ"ב שורות, אבל בחלק גדול ממנו, ביחוד ב"ח העלים הראשונים בראשי העמודים, האותיות כבר מחוקות³).

ויהי בימי הקיץ העבר (בחדש מנ"א) כאשר באתי לאונספורד במלאכות החכם הישיש הנודע לשם ולתהלה מ"ה ר' יוסף ד"ר נבורג הי"ו⁴), למען העתיק בעדו שרידי ספרי רס"ג ז"ל הנמצאים עוד בכ"י שונים בבה"ע הבודליאני, היתה ראשית עבודתי להעתיק את "ספר הירושות" מתוך כה"י הנ"ל, ואם אמנם הכרתי והרגשתי בתחלה את כבד המלאכה להכין העתק נכון ושלם מהספר הקשה לקריאה הזה, בכ"ז נשענתי על הכלל: "יגעתי ולא מצאתי אל תאמין" ולא נחתי ולא שקמתי עד אשר עלה חפצי בידי להעתיק את הספר בשלמות האפשרית לפי ערך מגרעות כתב־היד⁵). במשך שני שבועות רצופים לא מנעתי את עיני — עיני בשרי ורחי — מהתבונן בשקידה לאור השמש, בעת שלחה קרניה בעד החלון אשר ישבתי ממולו בבית העקד, בכל הרשמים הדקים אשר נשארו עוד מהאותיות המחוקות ובדברים אשר מלפניהן ומאחריהן, ופעמים רבות הוספתי בין שני סיגרים מלות אחדות בדרך השערה כדי למלאות את המקום החלק, ואח"כ שבתי לעיין ולדקדק בהרשמים הנכרים במקום ההוא ובמשך הענין ושנית ותקנתי, עד אשר לאחרונה הוצאתי בעיה מת"י דבר מתוקן ושלם⁶).

² ראה דנרי רמשי"ש במכה"ע Serapeum שנת 1852 ע' 28 ובאגרנו הגדול ע' 2060.

³ «schon halb unleserliche Handschrift» (רמשי"ש ב"ספראוט' סכ); «the first eighteen leaves partly pale and illegible» (ר"א נייבואר באגרנו הכ"ל, סכ).

⁴ העוסק במלאכה הקדש להוציא לאור ספרי רס"ג ז"ל לשנת האלף ליום הולדתו (ראה מאמרי מזהם זכרון לרס"ג ז"ל בהמגיד סכ"ע גיליון 29).

⁵ חסם כל עמלי לא הועיל לי להעתיק בשלמות גם את ההקדמה, כי ממלות רבות ושורות שלמות ממנה לא נבחר כל רשם בכה"י.

⁶ את ההעתק הזה שלחתי להחכם ר"י דרנבורג ביחד עם שרידים (Fragmente) רבים מנאורי רס"ג ז"ל לכה"ק, אשר חספתי באונספורד מכ"י שונים, ואשר עוד אדבר עליהם במק"א, והח' הזה ישלחתי אל הרה"ח ד"ר יואל מילר נ"י בפה, אשר יוציא לאור את כל דברי רס"ג ז"ל הנוגעים בהלכה. — ולעונה יזכר פה שם החכם ר"א נייבואר, העקיף בבית־העקד הבודליאני, אשר קרנתי מאד והרבה לי אחרות אהבה וידידות בכל ימי שפתי באונספורד, ואשר האמנתי נ"כ להקל עלי את הקריאה ב"ספר הירושות" במרחו חס ידוע, המבליט את הכחב, על מקומות אחדים הקשים לקריאה, אך גם התחכלה הזאת לא הועילה לקרוא את הדברים המוחים בהחלט.

עתה אדבר נא דברים אחרים על תכן הספר הזה. הנכבד מאד בערכו, כרזיתו אחד הספרים היותר קדמונים אשר נתחברו אחר חתימת התלמוד. (7)

בראש הספר באה הקדמה ארוכה (יותר מששה עמודים בכ"ה), אשר אין לה יחס עם גוף הספר, ותכנה רק דברי שבח והודיה לה' ובאור תאריז ומדותיו, כמו: קדמותו, נצחיותו, אחדותו, נבחרותו, חסדו, צדקתו, רוממותו, מלכותו, קדושתו וכו', ויש למצא בנקל השוואות בין הדברים האלה ודברי רס"ג ז"ל ביתר ספריו בכלל ובספר "ראמונות והדעות" בפרט. — שם הגאון ("סעדיה אלפיומי") כתוב בראש ההקדמה — וגם בסוף הספר ("סעדיה בן יוסף") — ואין מקום לפון אם רס"ג ז"ל הוא מחברו באמת, ומה גם אחרי אשר הביא המחבר בהקדמתו את תרגומו הערבי לישעיה (מ"ג, ז') ולתהלים (מ"ה, ג; ק"ב, כ"ז—כ"ח), המתאים לתרגומו רס"ג לשני הספרים האלה, הנמצא עוד בשלמות.

בגוף הספר מבאר הגאון פרטי דיני הירושא בדרך פשוטה ומובנת לכל אדם, מבלי להזכיר אף פעם אחת את לשון התלמוד אשר ממנו שאב כל דבריו, גם מבלי להשתמש בכל הספר במלה עברית, כ"א הכל כתוב בשפת-ערב צחה וערוך בסדר גפלא. כל ענין וענין יחלק לחלקיו במספר ובמנין והחלקים יפרדו עוד לסעיפים ולסעיפים-סעיפים, גם יבארו הפרטים ע"י משלים, לפעמים כרוב אריכות. בשומנו לב לתכונת הספר הזה, בנינו וסגנונו, נוכל להחליט עליו כי הוא יחיד במינו בכל ספרתנו התלמודית, כי אם אמנם גם הרמב"ם ז"ל כתב את חבורו הגדול "משנה תורה" בסדר נעלה עד מאד, בכ"ז הלא צורת ספר-רחקים (Codex) לו הדורש עיון ולמוד, לא כן "ספר הירושות" לרס"ג אשר לפנינו הכתוב כמעט בדרך ספור וכל קורא ירוץ בו.

הספר יפרד תחלה לר' ראשים לפי מיני הירושאים: (א) הבנים הירושאים את אביהם; (ב) האבות הירושאים את בניהם; (ג) האחים הירושאים זא"ו; (ד) אחי האב הירושאים את בני אחיהם. הראש הראשון הוא היותר נכבד וגדול בכמותו ויחלק לג' חלקים: (א) ירושת בנים ובנות יחדו; (ב) ירושת בנים לבד; (ג) ירושת בנות לבד. בהחלקים האלה, הנפרדים עוד לסעיפים, יבוא ביחוד דיני עשור נכסים ומזונות הבנות, משפטי-הבכורה ואופני במולו. והנה כל שלשת החלקים הגיל הם ביחד רק חלק אחד מהראש הראשון, ואח"כ יבוא עוד החלק השני, והוא: ירושת בני רבנים, אשר יחלק עוד לר' שערים: (א) ירושת בני-רבנים עם בנים; (ב) ירושת בני-רבנים זע"ז (שני רושעים האלה יסתעפו עוד לחלקים); (ג) ירושת בני-הבכור שמת; (ד) ע"ד העתקת הירושא מהבן להבת.

אחרי כלותו לדבר על ר' הראשים הגיל, המכילים חצי הספר בערך, ידבר המחבר על פרטים שונים בהלכות ירושה, כמו: ע"ד הירושאים המשתפים, ר"ל: ע"ד הקרובים השונים הירושאים יחד את המת או שאינם יורשים אותו, אשר

(7) אין לפנינו ספרים מעט חתימת התלמוד עד רבנו סעדיה רק שאלות לרב אחאי ובהן ולזה חסונות הגאונים וכו' (דברי הג' ע"ר בהערה ג' לחולות רס"ג, בכה"ע תקס"ס 27).

ימנם הגאון יחד במספר: מ"ו: (שבעה היורשים בשותפות) ⁽⁸⁾ ושמונה שאינם יורשים. ואח"כ יפרדו הקרובים עוד הפעם לר' מינים: (א) נוחלים ומנחילים (מ"ו במספר); (ב) נוחלים ואינם מנחילים (ח' במספר); (ג) מנחילים ואינם נוחלים (ט"ו); (ד) אינם נוחלים ואינם מנחילים (י"ג). — אח"כ ידבר המחבר עוד ע"ד העבדת הידושה וע"ד אנדרונימוס ⁽⁹⁾ ואח"כ יחלק את היורשים עוד הפעם לכו' מינים: (א) יורשים הנוחלים את מנחילים ונוחלים גם במקום מנחילים; (ב) יורשים הנוחלים מנחילים ואינם נוחלים במקומו (החלק השני יפרד עוד לכו' סעיפים). — אח"כ יבוא פרק מיוחד ע"ד הסקנות השניים הנופלים בירושה ⁽¹⁰⁾, ולאחרונה ידבר הגאון ע"ד חלוקת קרקעות, בתים, בגדים, ספרים, וכדומה, ומאריך מאוד בחשבונות חלוקת השדות אם הם בשטח מרבע או עגול או משולש, ובהם יתם הספר. ולמען יקנה לו הקורא מושג נכון מערך הספר וסגנונו אצ"א לאור א"ה בחוברת הבאה פרק אחד ממנו בהעתקה עברית. ברלין. בחדש סבט, התרנ"א.

⁽⁸⁾ לא אדע לכן מספר ז' יורשים ביחד, כי לפנינו לא נרשמו כ"א ששה, וז"ל הגאון (בהעתקה עברית): "אלוה הירושות המשתפות ט"ו הם במספר, שבעה מהם יורשים וה' אינם יורשים. אופני השבעה היורשים הם: האיש יורש עם דודו בעצונו דודו ודודוהו ואביו ואביו ואביו ודוד ואביו ודוד ואביו; האשה יורשת עם דודה בעצונו דודה ודודהה ואביו ואביו ואביו ודוד ואביו ודוד ואביו; בני האב יורשים עם בני האב; בני האב יורשים עם בנות האב; בני האחות יורשים עם בני האחות; בנות האחות יורשות עם בני האב. והח' שאינם יורשים וכו'".

⁽⁹⁾ בלשון ערבית כתוב "אל לכנתי" ובקשתי בכל אזורי פרסי לשון ערבית הידועים לי ולא מנחתי את המלה הזאת וגם ר' תנחום הירושלמי לא הזכירה. במספרו "אלמרשד" (כו' ארכספורד) בערך אנדרונימוס וטוממוס; אולם הכונה יוצאת בבירור מתוך הענין, וז"ל הגאון: "לכנתי" דין מיוחד. אם היו לו אחים ואחיות והעצונו רב, אז יקום במקום בה ויקבל מזונות ולא יירש, אבל אם היה העצונו מעט ואין בו כדי לסרסם את הבנות, יחשב לכן ולא יקבל (מזונות) ואמר "בעלי ההכרה וההבדלה" (אלמחא אלממיי). כי יש להצטונן ולראות איך הוא משתין, אם הוא משתין מאבר הזכר אז יי' לו דין זכר ואם ישתין כדרך הנקבה אז דינו כאשה, אולם אצטונן לא נשים לב להם ואין זאת דעה נכונה עכ"ל, והנה מראשית דבריו היה נראה יותר כי הוראת מלת "לכנתי" היא מומסוה כי מקור דברי הגאון הוא בלי תפונה המונה בביב דף ק"מ ע"כ: "הגיה בנים ובנות וסומסום בזמן שהנכסים מרובין וכו'" לפי דעת רבא שם, אך ממה שהביא אח"כ בשם "אלמחא אלממיי" נראה כי כון לאנדרונימוס ודמה אנדרונימוס לטוממוס שבמשה.

⁽¹⁰⁾ בדבר הגאון על ספק בן השעה לראשון או בן ז' לאחרון ויסיף לאמר: "ובדבר אסור העריות נחמיר עליו ונאסור עליו קרוביו. מן האיש הראשון והשני, ונבאר זה בראו במקומו וכו'", ורמז בזה לספר העריות אשר חביר.

מדרש הרנינו.

המדרש הזה הוא אחד המדרשים אשר אבדו בארך חזמן, ונקרא "מדרש הרנינו" על שם הכתוב הרנינו לאלהים עזנו (תהלים פ"א ב'), והיו אומרים את המזמור הזה בראש השנה כמו שתראה בפסיקתא רבתי פליט בסיום התשובה של ההלכה: ממה שקרינן בענין מזמור הרנינו לאלהים וגו' ועיין ב"ה ל' ע"ב במוסף מהו אומר הרנינו לאלהים עזנו הריעו לאלהי יעקב. ומסדר הפסיקתא רבתי חבר את המדרש הזה אל הפסיקתא רבתי מן פסקא ל"ח והלאה או סדרו בעצמו, אולם היה גם מדרש בסני עצמי בשם "מדרש הרנינו". ובעל הרוקח הביא את המדרש הזה, אבל היה כבר מחובר לפניו בפסיקתא רבתי לכן הביא בה' ר"ה ס' ר"ג: בפסיקתא רבתי בפרשת הרנינו ילמדנו רבינו שופר שניקב, והוא בפסקא ל"ט. ובעל שבלי הלקט השלים (אשר הוצאתי לאור עולם) ס' קע"ד הביא: במדרש הרנינו פרשת סוכה, וזה לא נמצא בפסיקתא רבתי יען כי חסרה פסקא לסוכות, וראה להלן מה שכתבתי כי מה שהביא נמצא בפסיקתא דר"כ פסקא אחריתא לסוכות, וכן מה שמובא בפ' רש"י לבר' פמ"ב בשם מדרש הרנינו נמצא בפסקא ההיא, עיין להלן. ואין ספק כי הפסקא האחריתא לסוכות נלקחה מפסיקתא רבתי ולפנינו היא חסרה, והיא מן מדרש הרנינו. ואלה הם המאמרים המובאים בספרי הסרמנים בשם מדרש הרנינו:

הרוקח (ה' תשובה ס' י"ח) הביא וזיל: במדרש הרנינו שובה ישראל כל מה שכרא הקביה לא נשבע אלא על התישבה, חי אני נאם ה' אם אחפון במות הרשע, אמר הקב"ה לישראל מתביישים אתם לעשות תשובה, הנני שב ראשון, [שנאמר] פה אמר ה' הנני שב, ומה מי שאין לו חמא ולא סרחון ח' אומר הנני שב, בני אדם על אחת כמה וכמה שצריכין לעשות תשובה שלימה, ואף העבירות שעשה מתחלה אינן נזכרין שנאמר לא תזכרנה ראשונות ולא תעלנה על לב, ומבשרות שלום שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, רחוק שנתקרב, שובה עד ה' שהוא במדת הרחמים ובדברים מתקבל, קחו עמכם דברים, ולא עוד אלא הולך ריקם ומחזיר מלא, ואמר כל תשא עון וקח טוב. — וכן עוד שם ס' י"ט: דרש רבינו גדול כחה של תשובה כו'. כל המאמר הוא בפסיקתא רבתי פמ"ד פסקא שובה, ושם הוא מתוקן ובהרחבה והרוקח קצר בלשונו.

(שם ח' ר"ה ס' ד"ו): במדרש הרנינו עשרת ימי תשובה כנגד קדבנות יו"כ, מ: אחד איל אחד ח'. כבשים ושעיר אחד. [תשעה ימים שבין ד"ה ליו"ב] כנגד ימי מדות: רחצו הזכו עד דיבו אלמנה. וכתוב אחריו לכו נא ונכחה, מהו הזכחה אמר הקב"ה עשו תשובה באלו מ' ימים אפילו ייש בכס כמה עונות אני אלבינם בשלג ביום הכפורים. ד"א כנגד עשרה מאמרות. ד"א כנגד עשרת הדברות. המאמר הזה נמצא בפסיקתא רבתי פ"ט פסקא. במדרש השביעי.

(שם ה' י"ב סוף ס' ד"ד): וצריך אדם לעבוד על מדותיו כדאמרין במדרש הרנינו. הוא בפסיקתא רבתי פל"ח פסקא אחריתא.

(שם ס' רמ"ו): במדרש הרנינו כיון שישראל פורמין עונותיהן והם מתחרטין הקב"ה סולח להם לכל עונותיהם ועובר על פשעיהם, שנאמר כי ביום הזה יכפר הוא שהנביא מקלם מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע וגו'. גם המאמר הזה נמצא בפסיקתא רבתי סוף פמ"ה פסקא לדוד משכיל אשרי נשוי פשע.

(שם ס' רי"ז): בעל קרי מובל ביו"ב, במדרש הרנינו ובלבד שירחץ במקום צנוע, נמצא ג"כ בפסיקתא רבתי ראש פמ"ה.

(שם): ואמר במדרש הרנינו בפסיקתא רבתי אמר ר' אבא בשם ר' אחא ובלבד שירחץ במקום צנוע, שלא התירו אלא למחרתך לכפר מעונותיך, גם זה הוא בפסיקתא רבתי שם פמ"ה, וצ"ל במדרש הרנינו ובפסיקתא רבתי, ולפנינו בפסיקתא רבתי חסר שם האימר ואין ספק שהיה כן לפני הרוקח במדרש הרנינו. (שם): במדרש הרנינו דרש רבינו הקדוש שובה ישראל אפילו יש בכם עבירות עד ה' כסא הכבוד, נמצא בפסיקתא רבתי פסד פסקא שובה.

(שם): במדרש הרנינו אשרי נשוי פשע כסוי חמאה, זש"ה נשאת עון עמד, אתה מוצא ביו"ב בא השמן לקמרן והוא פורש [צ"ל פורט] עונותיהם של ישראל כו' והשמן הולך להביא עונות וליתן בכף עונות להכריעם כו'. גם זה נמצא בפסיקתא רבתי פמ"ה פסקא לדוד משכיל אשרי נשוי פשע.

ב ש ב ל י הלקט השלם (ס' קע"ד) הביא וז"ל: במדרש הרנינו פרשת סוכה אתה מוצא כל ז' ימי החג אנו גומרין את החלל, אבל בפסח אין אנו גומרין את החלל אלא יום ראשון ולילו, ולמה, שמואל בן אבא אמר בנפול אויבך אל תשטח לפי שנשבעו בו המצרים. את המאמר הזה הביא גם ר"י קארו בב"י ה' פסח ס' ת"ץ בשם שבלי הלקט שהביא בשם מדרש הרנינו, והוא נמצא בפסיקתא דר"כ בפסקא אחריתא דסוכות (הפסקא הזאת איננה מנוף פסיקתא דר"כ והיא הוספה ע"י שם בהערה א') ואין ספק כי הפסקא הזאת לקוחה ממדרש הרנינו ע"ש בהערה ג"ח, וגם שם בהערה כ"ט העירותי שהרוקח ה' סוכה ס' רי"ט הביא מאמר אחד בשם מדרש והוא המאמר המובא בפסקא אחריתא דסוכות וכונת הרוקח למדרש הרנינו ולהלן תראה שהבאתי מן ס' רש"י לב"ר שהביא מאמר אחד בשם מדרש הרנינו ונמצא ג"כ בפסקא אחריתא דסוכות.

(שם ס' רצ"ג): במדרש הרנינו שופר שניקב ופתמו אם מעכב את התקיעה פסול, מ"ט משום דכתיב וה' אלהים בשופר יתקע, מה שופר של הקב"ה שלם אף שופר של ר"ה יהא שלם, ולמה תוקעין בר"ה, לפי שהן נגאלין מן מלאך המות. המאמר הזה הוא בפסיקתא רבתי ריש פליט פסקא למנצח על הגתית. וגם התניא ס' ע"ו הביא את המדרש הרנינו כמו שמוכא בשבלי הלקט.

(עוד שם): במדרש הרנינו שופר של בעל מוס כשר לתקוע בו בראש השנה וביובל שנאמר והעברת שופר תרועה וגו', אבל לא על הזבחים. גם זה הוא בפסיקתא רבתי שם, ובשבלי הלקט במעות שופר שר בעל מוס כשר לתקוע בר"ה וצ"ל בעל מוס כשר לתקוע בר"ה, ומוסב על התוקע בעצמו לא על השופר כמו שהוא לנכון בפסיקתא רבתי שם, והעירותי על זה גם בסבוא הפסיקתא בהערה

י; וגם בתניא ס' ע"ז מובא כלשון שבלי הלקמ אשר שאב ממנו וראיתי בתניא עם באור הגאון מוהר"ר שמשון הלוי הורוויץ נ"י שגם הוא העיר על המעות הזאת מבלי לחזק את שמי אשר כבר העירותי על זה במבוא הפסיקתא שם.

רש"י בפ"י המיוחס לו לז"ר (פמ"ב) הביא וז"ל: ומפרש במדרש הרנינו שאין לך כל שביל ושביל בסודם שלא היו בו שבעה מיני אילנות זה למעלה מזה שהיה כל השביל מסוכך לקיים מה שנאמר נתיב לא ידעו עימ ע"כ, וזה נמצא בפסיקתא דר"כ ססקא אחרייתא דסוכות, ורש"י יכנהו מדרש הרנינו כי הוא היה בודאי במדרש הרנינו כמו שהבאתי למעלה משבלי הלקמ.

(שם פניה): ב' פעמים כתיב לך לך כו' ובהרנינו מפורש מן מה דכתיב כי נשבעתי נאם ה' הוי השניה חביבה. זה היה לפני רש"י במדרש הרנינו ובפסיקתא רבתי ס'מ ססקא בחדש השביעי לא נמצא זאת.

(שם פניו): ומפרש במדרש הרנינו מה היו צועקים נשמו מסלות, היכן הוא מתן שכרן של עוברים ושובים, שהיה אברהם מודיעך בעולם, שבת עובר אורח, במל מתן שכרן של אורחים שהיו באים מכל מקום ולגין אצל אברהם לאכול ולשרות ולעשות אותם שיכרכו לבורא עולם, אלא הפר ברית שאמרת לאברהם ואת בריתי אקים את צחק, הרי המאכלת על צוארו עד מתי אתה ממתיך. זה נמצא בפסיקתא רבתי ססקא בחדש השביעי מלה במלה.

מכל זה למדים אנחנו שהיה לפני הקדמונים המדרש הרנינו, ומסדר הפסיקתא רבתי לקח כמה פסקית ממנו או נסדר גם מאת מסדר הפסיקתא רק היה גם מדרש בפני עצמו.

שלמה באב"ר.

ע"ד "הלכות פסוקות מן הגאונים"

מחבר ד"ר יואל מיללער. *

לכבוד ידידי הנכבד בעמו הרב החוקר המהלל החכם הכולל

אד"ר שלמה זלמן היים האלברשטם הי"ו.

ידידי הנכבד!

שי אוכיל את הספר "הלכות פסוקות מן הגאונים" אשר אני מוציא עתה לאור לשמך איש צדיק ויקר רוח, אשר מאז הרבית חסדך עמי ועם כל בית

(*) את המכתב הזה כתב הרב המעבד ע"פ בקשתי בתור הקדמה לספר, הלכות פסוקות מן הגאונים. אשר הכין וסדר לדפוס ע"פ כ"י עם הערות ומראה מקומות, ואשר הואיל לתמו על ידי למען מציאתו לאור ויהי לתשורה לקהל חתומי "המגיד", כפי אשר הודענו (אלי ואחי) בראש המגיד גליון 30 שהיה, אך נראה כי המחבר היה כולל דברים נכבדים וחדשים הרלוים לקבוע להם מדור בפני עצמו מאלו. לכן לתת לו מקום ב"החוקר" — כדשיון הרב המעבד. העורך.

ישראל בתתך אלי מכתבי יד היקרים אשר באוצרך למען אבינה דעת אדירי לב הראשונים אשר לפנינו ולמען אוציא לאיר בעמ ברזל ועופרת את כל תעלומות חכמה אשר ראו עיני, וכבואי לשאול את פיך בדבר אלהים עמדת על ימיני לכתוב ולפאר את הרשום, כי כאשר באו אל ביתך פנינים בן דאתה עינך כל יקר דברי הנבונים אשר מעולם, אם באסוף בעים עזובות אספת מגלות אשר זהב זבתם אופיר לא יערכון, כן היו שעשועיך לבוא עד תכלית דבר התירה והחכמה. רבים מחכמי ישראל ינקו משר טובך כאשר לא אצלת מהם את אשר שאלו מספריך אלה, ועלי נבר מעולם חסרך וכרית שלום אשר בניי ובינך לא תמוט. לכן אבוא במגלת ספר זה להגיד קבל עם את אשר עשית עמדי, והיום הזה בהוציא לאור את "ההלכות הפסוקות מן הגאונים". יאמרו אחי ובני עמי: "גם זה הספר מידך היה לי" כי כאשר לא נמצא מן הספר הזה אשר נדפס ראשונה בקונסטנטינא בשנת רע"י כי אם שנים שלשה בארצנו, לא השגתי עד אשר ארתה בחסרך שלחת לי את החלק השני מן הנדפס והעתקת לי את הרף האחרון אשר חסר באהו. גם כתבת אל החכם ד"ר א. גייבואר פקיד בבית הספרים הגדול באקספרד אשר באי אנגליה וזכשום עיני נעתק לי החלק הראשון מהספר הזה. וזכאשר הגיתי בכהי הגדול אשר לך אשר ממנו הוצאתי ספרי "תשובות חכמי צרפת ולותיד" וספר "תשובות גאוני מזרח ומערב" מצאתי בו כמעט כל התשובות והפסקים אשר באו בחלק שני מספר "הלכות פסוקות מן הגאונים" וגם איזה תשובות מן החלק הראשון, ועל פיו הגתתי את הספר הזה. אם כן אפוא על פיך ישק כל עמי בהלכות הגאונים, קח נא מפי תודה, ואל גמולות ישלם לך קעלך, איש רצוי דאחיו ודובר שלום לכל עמו!

אחרי אשר השתחווית אישים לפניך איזה הערות בדבר "ההלכות הפסוקות מן הגאונים".

(ב) הן כבר דברתי דברי בספרי "מפתח לתשובות הגאונים" אשר כתבתי והראתי לדעת כי עקר הקביצה הזאת (אשר דבר עליה הר"ר יה"ש בהחלוץ ח' צד קמ"א) מקורה באספה אשר נעשתה בימים קדמונים מחלכות ותשובות קטועות ומקוצרות וכי גם בספר העתים כ"י כתובים רוב ההלכות אשר לפנינו בה עירובין ועל ראשון נמצא שם "ובפסקות דר' יהודאי כתיב הכי" ובספרי קבוצות תשובות הגאונים "שערי תשובה" "שערי צדק" נמצאו הרבה מהן וכן בכהי הגדול אשר לך ואשר זכרתי ונקבתיו בשם כ"ה, ואשר היה לפנינו בידי השד"ל. אולם אחר מן האחרונים נתן לאספה הישנה סדרים חדשים וערכן ע"פ סדרו הלכות הרמב"ם והוא הוסיף בה תשוב' מא' מחכמי צרפת והיא התשוב' האחרונה (ס' קצ"ו).

(ג) והנה יש כמה ראיות שהספר הזה נעשה מאיזה אחרון כי זה מכתב עיני ההלכות אשר שם בראש ספרו איננו נקי מחטא זמנם. ראה גם ראה שבראש החלק הראשון כתוב "הלכות פסוקות מן הגאונים מאיסור ודיתר על ספר זרעים ועל ספר מדע ועל ספר קדושה ועל ספר טהרה ועל ספר נשים ועל ספר השלאה" מה זה "מאיסור ודיתר" הכתוב בראש כל ההלכות האלה? גם מדוע פסח על שני סעפים להחזיק באיזה צד סדר המשנה ולהתחיל "זרעים" וללכת בצד אחר אחר המבנים ולשנות ספריו כאשר המה שונים ביד החזקה, ועוד זאת מי אמר לשום

ספר קדושה בין "מדע" ו"אהבה" וספר מהרה בין "אהבה" ו"גשמים"? — זכרנו
החלק השני עוב העורך את דרכו ושכח את כל סמניו אשר כתב על פי ערך
הרמזים ודשם על ראש החלק הזה, הלכות פסוקות מן הגאונים מאיסור והיתר" על
"סדר מועד", הכי שב למשנת רבו ושנה "סדר מועד" ועודנו לא ישוב וכתב גם
שם "מאיסור והיתר".

(ג) גם בערך ההלכות בענין אחד מצאנו עין. — בה' בשדלי ענו"ם כתוב
דין שוקים שקובעין לעז (ס' כ"ג) שם ס' כיח גוי ישמעאל מקילין במנעם ביין. —
בה' יין נסך ס' י"ג מצינו בתוכם דיני תרומים של גרים, מורים, שרדאז, אהיני
שליקן, לאפות ביצה בסודני שנים צולין כשר, לאפות בסודני ששקת ע"י גוי,
שם ס' מ"ו קראנו דין שפחה שהמבילה בע"כ. שם י"ז דין תרומים דשלקן, שם
ס' י"ט דין מישחא שלקא. ס' קע"ז סוף ה' יום כסוד הוא מהלכות חול המועד.

(ד) והנה אחרי הרשום באות א' שבוור הדבר שניף ההלכות והתשובות
גמספו ברור קדמין צריך לומר שסיפור ומאסף אחיון עשה המדרים האלה החדשים
וקרא להלכות את השמות האלה. אולם חלילה לנו לשום העין והחמאת על
ראש ה' משה פיסולינו באשר הוא רשם בסוף הספר את שמו "הסופר המדפוס"
ואינו העורך, אולם לא ידענו מדוע לא עבר הסופר הזה בין הבתרים ולא שמר
את הכתוב ואשר רשם ההלכות בשם כראש ספרו. לפני הלכות י"ג ס' י"ג בא
חסר ולא נכתב ספר קדושה. — ה' געולי בצים וחגבים וסמני עיפות ובהמית
ואבר מן החי נכתבו לפני ההלכות כאחת ולא נחלקו למחלקות באשר היו בשער
הספר. — כס' אהבה חסר בראש ההלכות "ה' תפלין וזוהנתן". — ברשימה
בראש ההלכות כתוב "ה' יולדת ובעל קר" ובהלכות לא נזכרה הלכה מבעל קר
כלל. הן ראינו גם לפני סמן ציא "הלכות איסור והיתר" הלכה זאת לא נזכרה
ברשימה בשער הספר, נהפוך הדבר כי שם נאמר בראש "הלכות פסוקות מן
הגאונים מאיסור והיתר". — "הלכות הפרת נדרים זה" התרת שבועות וחרם
ובתוכם בשער לא נרשם כי אם הלכות נדרים ושבועות (קמז). — בשער הספר
חלק שני הלכת. סוכה לבדה הלכת לולב ד' מינים לבדה ובתוך הספר לפני הדינים
ההלכות האלה רשומות כאחת. — ה' מזוזה הרשומה במסך יב"א וההלכות לדינים
האלה (קציד) חסרה בשער הספר, גם אין מקומה בחלק השני אשר בא בו סדר מועד
ואם באה ה' סית מ"שולכה למגלה הדומה לה. בכתיבתה לא נדע מדוע נרשמה ה'
מזוזה בחלק הב' והיא שייכת לספר אהבה. אולם יש לחשוב טובה על המדפוס
הגיל ולומר כי הוא העתיק מהדפוס אשר מצא והמאסף האחדון אשר קבץ מן
האספות אשר היו לפניו ואשר לא נדע שמו, הוא דשם את הדברים האלה.

(ה) יגורא שתכלית במאסף הזה היתה לקבץ דינים בכל עניי ההוראה
באיסור והיתר ובסעודים למען יזהו קבוצ כזה נכון לפניו כאשר ישאלו ממנו פשר
דבר והלא ידענו שע"ד זה כתבו קוגרסר כמה הלכות זכור ושאלו לפני הר"י
מינש (תש"ס' קיד) על ענין מה שהורה חכם אחד הוראה ע"פ תשובות הגאונים
ומשם נראה שהיו לפני המורה הה' תשובות קצרות בעין התשובות אשר לפנינו
בהלכות הפסוקות מן הגאונים. חזר לדבר מה שלא באו כתשובות האלה הלכות
או תשובות בעניי התפלות וקריאת התורה אשר רבו גם רבו בהן תש"י ופסקי

הנאונים, גם לא נמצא באספה הזאת כל דין מחקי המשפט וכתובת אשה, ודעת לנכון נקל שכון לזה המאסף בכתבו בשערי הספר "באיסור והיתר". סדר התפלות היה נקבע בסדורים ושם ימצאו גם דיני תפלה וקה"ת. דברי המשפט הם מסמרות נטועים בשדה חכמת הדין לפני שופטים ושומרים, אכן המאסף הזה רשם אך דינים באיסור והיתר אם לדעת מעשה המצוה או לעות דבר את היעף וכו' לשאל בדבר ה' ולולא שנים דיני נטין ויבום וחליצה נרשמים בתוך הספר הזה היינו אומרים ששני החלקים האחרים האלה היו בראשונה עם השאלות הבאות בספר "שערי צדק" אשר לא הגיע עדינו ממנו כי אם חלק ג' וחלק ד' והחלקים האלה ח"א וח"ב בהלכות פסוקות האלה באו לפניהם. אולם מי יודע אולי מאסף שני אשר היו לפניו אך שני החלקים מה' פסוקות אלה לכד בלי ה' נטין וחליצה ויבום מצא במקום אחר את התשוב' האלה ואספן אל האספה הזאת.

(ו) ברפוס הראשון לא הושם אות מספר לפני תשובה כאשר לא הראה גם מקום מקור הכאמר אשר בש"ס והנה הראנו המקומות גם שמנו אותות המספר (גם מפתח עשינו בסוף הספר), ויען אשר ראינו ברפוס ראשון שכל שם נאון ונאון נרשם באותיות גדולות וכולות לכן חלקנו התשובות ע"פ ראשי שמות הנאונים, וכבר אמרנו בפ"ב מספרנו "המפתח" לתשוב' הנאונים, שכל תשובה מכילה הרבה דינים ומאזיה מהן נדע בבירור שהן מנאון אחר אשר לא נקרא שמו בראש ובהערותינו העירונו על זה. גם הענין הזה שזכרו על איזה ראשי תשוב' שמות שני נאונים (ס' קל"א, קנ"ז) מורה על זה שיש מן הדינים הבאים שמה הש"כ"ם לנאון האחד ויש אשר יצא מפי נאון אחר. והנה בה' מזהה ס' קצ"ה בראש ההלכות לא נרשם שם נאון אולי שנים לפני המאסף היתה ההלכה כתובה סתם בלי שם האומר גם לפני ס' צ"א וס' ק"ז חסר שם הנאון ופעם אחת נחסר גם ראש התשוב' הכתובה בש"צ (קיד).

(ז) והנה בראש התשובות מצינו כמעט שמות כל נאוני בבל. ר' ששנא (יח, סה, קבא, קמח). ר' יהודאי (לו, מה, סב, עז, קב, קמ, קס, קסז, קעב, קצא). ר' משה (סו, קמז). ר' יוסף (נ, י, טו, סג, עא, קכו, קמב, קסו, קפה). ר' כהן צדק (נא, ז, כה, מה, נג, נה, נח, קכט, קסח, קעט). ר' פלמוי (כד, נז, עה, צה, קיד, קלה, קמד, קעה, קצג). ר' שר שלום (טז, כז, לב, מט, נד, סט, עו, פח, קח, קמו, קיח, קלב, קלו, קלט, קמט, קנו, קסג, קעט, קצב). ר' נטרונאי (ג, ה, ח, יז, כג, כה, לא, מה, נא, נב, סד, עב, פז, פט, צג, צה, קב, קמ, קכ, קכב, קכה, קל, קלד, קמא, קמג, קנ, קנג, קסא, קסה, קסט, קעא, קעד, קפא, קפג, קסו, קסז, קעז). ר' מתתיה (כ, יט, ל). ר' עמרם (כה, מ, מד, נה, ע, עד, פג, פה, צב, צו, צט, קב, קה, קמה, קסב, קפח). ר' צמח (יא, יג, לה, סד, צו, קנג, קסד). ר' נחשון (ק"ט, קלו, קע). ר' הילאי (ט, כ, כט, לב, מג, מנ, מז, סח, קיא, קמו, קכד, קנה, קנט, קסב, קעט). ר' סעדיה (קד). ר' שרירא (כב, מא, עג, פ, קה, קיב, קכג, קכו, קנא, קסד, קעג, קעח). ר' האי (יד, לד, לו, לח, נ, נט, עט, פא, סב, ק, קכה, קלא, קלב, קמ, קנה, קסט). ר' שמואל (ז, חסני, ס), סו, פח, קי, קלח). ר' שמעון קירא (ד, יב, למ, מא, קצה). ר' חנוך (עה, צ, קיג, קיז).

(ח) והנה אין ספק שמאסף התשובות מצא שמות הגאונים בראשי ההלכות. הן נראה קצת שחלו בהלכות ותשובות האלה ידים אחרי שרבן נכתבו בלשון אחת עברית תלמודית נקיה וקלה, ואך המעט מהן בלשון ארמית, אולם זה הדבר אשר דברנו לאמר, חכם אחד קבץ וקצר ואסף מן ההלכות האלה אספה על דרך הלכות פסוקות קציות דר' יהודאי ותלמידיו ויען שמכל דברי הגאונים לקח ויהיו דבריהם לאחדים בידו, קרא להלכותיו שם "הלכות פסוקות מן הגאונים". והנה בתוך התשובות נפלאה אחת מר' צמח (ס' פ"ד) בלשונה וכבר אמרנו במקום אחר שנראה שיש בה הוספה וכלשון רש"י. זאת לא מצאנו לא לר' צמח ב"ר חיים ולא לר' צמח בן פלמי (*). ואולי נמצאות לפנינו הוספות גם בשאר תשובות.

(ט) והנה הרכה מן ההלכות אשר באספה זאת הובאו בשאר אספות התשובות אשר אמרנו, ומהן נמצאו בכלל הלכות גדולות, והנה ההלכות האלה אשר באו לפנינו על שם ר' יהודאי הן בשאר אספות תשובות ומעט מעט מהן נמצאו מקום בבה"ג. דין שומרת יבם (ס' ק"ג) הובא בבה"ג דפוס וין דף מ' ע"א על שם גאון. סתם. — דין מאני דקוניא (קסו) נשתנה בבה"ג דף כ"ה ע"ב ממה שלפנינו ולפניו צריך תקון בבה"ג ע"פ נסחתו זאת. ועיין בה' ר"י"ץ גיאת ח"ב דף פ"ח. — דין שופר שנסרק הוא בבה"ג דף ל"א ע"ג ושם כתיב שופר שניקב. — אולם ההלכות שהובאו על שם ר' שמעון קיירא הן מקובצות מתוך בה"ג ונראה שהמאסף לקח איזה דינים אם שהם מקצעות בהלכות ההן או מפני שהם פסקים מחודשים ויצגם בילקוט אשר לו. ס' ד' הובא בבה"ג הלכות חלה דף ט"ו ע"ג בקיצור. הדין השני איתא שם בקיצור — ס' י"ב איתא בקיצור קצת בבה"ג ה' ע"ז דף פ"ט ע"ב. — סמן ל"ט הפסק דציפרתא איתא בבה"ג דף צ"ו ע"ב. כל עוף הדורס מלוקט משם דף צ"ו ע"ד בשנוי. הדין דזפק איתא שם בשנוי דף צ"ו ע"ג. — ס' ס"א בראש הס' כתב הראש והסוף מהלכות נצים בבה"ג דף צ"ו ע"ב. (דין נצים בחלבא בקצת שינוי דבבה"ג אית' כנמכא) ושאר הדינים מלוקטים מה' מרפות ודינים דף צ"ו ע"ד ודף צ"ו ע"א. — ס' קצ"ה מלוקט מבה"ג ה' מוזה דף ל"ז ע"ב.

דברתי את דברי על סדר ספר הזה ואביא עוד ברכות לראש משביר הנותן מאוצריו אמרי שפר לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, אמרי נועם אשר הביעו הגדולים מוסדי דור ודור, ואתן רב טוב צפון לישראל איזה תשובות מרכיני גרשום רש"י ור"ת אשר מצאתי בספר ראב"ה כ"י אשר נתת על ידי.

(סוף יבל).

(*) במפתח לחשו' גאונים בכל דף קמ"א רשמנו כל התשובות אשר נקראו בשם ר' צמח בן חיים ולא הבאנו שם התשובה שהובאה בספרם לרש"י ס' ש"ע דין ביטול מודעה של מר ר' צמח ראש ישיבה של מחל מחסיל, והעירונו החכם כה"ר אברהם עפשטיין על זאת ואמר שסוף התשובה "ואין לנפות יתין ושמאל" הוא מלשון ר' צמח בן חיים ועי' בהש' בענין חלד אשר הובאה בס' שלמה הקבלה. אולם כבר העירונו בהש' גאונים מזה ומערכ ס' כ"ח שיש לנו ספק על הזוהר זאת אשר הובאה בספרם ע"ש ר' צמח ובהש' גאונים מזה ומערכ ס' נשמח על שם ר' נחמן.

חזות קשה בפ"י אור החיים על התורה.

אחת נחמה בפ"י הזה. כי הוצאו בו מאמרים מהטורה הכתובה והחורה המסורה בשנויים גדולים ועל השנויים ההם נבנו עוד בחים ובידניות. יעוין בראשית (א' ב'): כי כלן כחוצ קמ"ץ תחת רי"ש של רקיע ובס' כחוצ ב"א תחת הרי"ש של רקיע עכ"ל, ובכל הספרים כחוצ גם סה ב"א תחת הרי"ש של רקיע. וס' (י"ב א'): וירא לופ וירץ וכו' ולזה מסר נפשו עליהם עם בני העיר וירץ לקראתם עכ"ל, ובכל הספרים לא כחוצ אלא לופ וירץ כי אס: ויקם. ובשמה (ב' י'): והקרא במו וגו' והאמר וגו', הכס נמנע שנוי בקריאה שם יתחק ויעקב והשנויים כי לכלם יקדים טעם השם ואח"כ השם. ב"הק: כל האומע יתחק וגו' והקרא שמו יתחק, יעקב: וידו אוחזה בעקב ויקרא שמו יעקב; בשנויים כי ראה ה' והקרא שמו ראובן עכ"ל, ובכל הספרים כחוצ אלא ראובן: והקרא שמו ראובן: כי אחרת כי ראה ה' בעיני. ובדברים (ל"א א'): וידבר את כל הדברים וגו', אמרו את כל הדברים להעיר שהם שנויים יום פטירתו וכו' אעפ"י היה בו כח היכול לדבר כל הדברים האמרים מכאן ועד סוף הספר עכ"ל, ובכל הספרים לא כחוצ: כל. וס' (שס י"ב): חלק הכחוצ שני הדגות במטה זו נאמר בהחלה חלוקה שהיא שוב בלגשים והגשים והוא למען ישמעו פ"י שישמעו מלאת החורה שחייבין הם לעשות וכו' ואח"כ אמר חלוקה בפני עצמו כנגד הלגשים לבד, והוא למען ילמדו ברוח הלמוד תורה וכו' שוב ראיתי מאמר חז"ל שאמרו חז"ל הגשים לשמוע והלגשים ללמוד עכ"ל. והם דברינו עצמם, ומתחכמו להקדים הגשים ללגשים כסדר שהקדים הכחוצ למען ישמעו ואח"כ למען ילמדו כמו שכתבנו עכ"ל. ובכל האופחאות אשר לפנינו בחגיגה (ג' א') ובאבות דר' נתן (פרק י"ח) ובמדרש במדבר רבה (פרשה י"ד) קדמו ללגשים ללגשים.

שנית נחמה בפ"י הזה, כי יש בו דבר אשר אין רוח החכמים נוחה הימנו, והוא הכחוצ על פסוק והוא גרה לא יגר (ויקרא י"א ז'), חז"ל: והוא גרה לא יגר, פירוש הנאי הוא הדבר כל זמן שהוא לא יגר אבל לעתיד לבא יעלה גרה ויחזור להיות מותר ולא שיאמר בלא גרה ויותר כי החורה לא תסונה עכ"ל. והוא דבר אשר אין לו שחר, כי למה זה ישונה לעתיד לבא אך טבע החזיר למען יהיה מותר לישראל ולא כפע בעי"ח אחרים האסורים לישראל? מדוע לא ישנו לעתיד לבא כל בעי"ח האסורים לישראל בעבור אשר אינם מפרים פרכה להיות מפרים פרכה למען יתורו גם הם לישראל? והעומדים כנגד כהן בלכות מלכים (פרק י"ב הלכה א'): אל יעלה על לב שכימה המשיח יצא דבר ממנהו של עולם או יהיה שם חזון במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נהיה וזה שאמר ב"שעיה (י"א ו') וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירכן מל וחידיה, ענין הדבר שיהי ישראל יושבין לבצע עם רשעי עכ"ל המושלש כחוצ ונמר וכו' עכ"ל. ומאמר רז"ל "למה נקרא שמו חזיר? מפני שעתיד להחזירו לישראל" לא נאמר על חזיר ממש כי אם על אומה אחת המכונה בשם חזיר, יעוין מדרש ויקרא רבה (סדר שמיני סוף פרשה י"ג) ומדרש קהלת רבה (פסוק מה שהיה הוא שיהיה) ויבצע כחצב אור הבאור האמתי ממאמר למה נקרא שמו חזיר והגלה השגגה הגדולה שיצאה מלשני שלימים רבים בענין המאמר הזה, ויעוין יפה תואר על מדרש ויקרא רבה (סדר שמיני פרשה י"ג ד"ה אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי הנה).

שברשין ח"י ששט"ה' תרנ"א.

יעקב רייפמאן.

על-דבר „הספרות“.

בין המון המלות המלאכותיות החדשות והמבטאים השונים שנבכרו ונתחדשו בשפת עבר ע"י סופרינו הנכבדים בימינו אלה כמעט בכל מקצעות החכמה והדעת ואשר מקצתם יצאתי אף עשיתי גם אני בספרי „דברי ימי רוסיא“ תתחשב גם המלה ספרות ספרות (או ע"ס תהלים ג' ט' ספרה). לפי זכרתי היה הראשון אשר חדש מדעתו והביאה בקהל ישראל הרה"ח הישיש אבינו נ"י; הוא נתן לה מהלכים במאמרו בהמליץ ומפי כתביו נתקבלה בספר פנים יפות בכל ארבע כנסות הארץ, ובלי ספק לא תזוז לעולם. וגם אני אינני בא לערער עליה. כ"א להראות להוקרי תולדות לשון קדשנו כי זה לפני שנים כבירות השתמש בה אחד מסופרי ישראל, כי הנה בנספחות הנמצאות בסוף ספר „עומר השכח“ היה פירוש נפלא ל"מ משלי להחכם המופלא אברהם גב"ש (הוצאת גדה, דפוס ליוורנו שנת 1748 ה"א תק"ח) יספר בן המחבר ר' יעקב גב"ש על אדות בנו החכם המדקדק והמשורר אברהם שמת בבחרותו, ויאמר עליו (דף קכ"ז ע"ב) בזה"ל: „ובאותם השנים המעשים הצליח בלמודו וזכה למה שלא זכו הזקנים והישישים וכו' והיה יודע כל חכ"ד על פה וכאלו מונחת לו כולל בחפיסה ובדלוסקמה וכו' וגם היה סופר מהיר בכתיבת ישראלים גם ישמעאלים, כי כתב ספרים רבים בכתיבת הישמעאלים ברפואה וכו' ושמן על הבקיות בספרות וכו' ע"ל. ה"עומר השכח חונה בכ"י עוד בשנת תנ"ו עז לאלקים, כעדות המו"ל, ודברי ר"י אביו כתובים סמוכים ותכופים לה; ואיך הרי לפנינו ראיה ברורה שזה כמאתים שנה השתמש אחד הסופרים המעולים בשם ספרות!

אנב אורחא-אעיד כי מן השירים העבריים והערבים (בשופם ובתרנום) הנספחים להספר הנ"ל והמובאים ע"י שם וע"י שם ג"כ כנוספות בנוף הספר (החרוזים ושקולים כלם כמנהג משוררי ספרד) נראה שהאב והבן, ר"ל ר' יעקב ור' אברהם גב"ש, היו שניהם משוררים מחכמים ומסורסמים וראוי לכותבי תולדות השירה והמשוררים בישראל לשום להם שם ושארית, ולוא היו שיריהם לפני החכם אב"ג בכתבו שירו הנפלא „תולדות השיר והמליצה“ בספריו הנצנים ובח"ג לכל שירי מהללאל, לא היה נמנע מלהזכיר לשבח גם בני גב"ש ואלה.

ד"ר ש. מאנדעלקערן.

דקדוקי סופרים.

להמאמר „מקור חדש לתולדות רבנו משלם ור' ידעיה הברדשו“.

במניח משה גלן 31 ש"ע המאמר הראשי, מקור חדש לתולדות רבנו משלם ור' ידעיה הברדשו הוצא העורך דברי הספר בספרת יסכאל ר"ל נייבולד ר"י כ"י „מנחת כל חוקרי תולדות ספרותנו קבעו את שנת הולדת ר' ידעיה הברדשו בין שנת 80—1275 ומעמם הוא כ"י בלגנדה אשר שלח להרשב"א בשנת 1305 הוא חותם שמו בתור „הנעיר“ זה יהי רק לח"ס נעיר לימים. לדעתי אין צורך להיות מכרחת כי האר „נעיר“ יאמר גם על ח"ס אשר נראה להתארכו כי חממו מעט אף כי הוא זקן בא צעיר, ועד לזה נעיר אולי ונב"ש (הבליס ק"י קמ"ח) וע"י ס' הראשית, ולדעתי מעטין זה הוא גם הכתוב „ומספחם נעיר מכל מספחיהם שפ"ס נע"א“ (ש"ל ס' כ"א) אצמקס אחר: ספרדני; וגם ספח „קס"ג נחל על הדקדק והנעיר רמיה מ"מ מ"ו. וע"י פירש"י בראשית פ, כ"ד. אף אספח על חוקרי תולדות

כי לא ראו את הכתוב במכתבו הלו להרשב"א "אף כי אלא כעול ימים ממחצוואו ואדברה משפטים...". ומה ראה נאמנה כי היה אז נעיר לימים. וכאשר הריגוהו דברי מאמרי הזה אל הרה"ח ד"ר נייבאר נ"י השיב לי במכתבו מיום 15 דמנבר כדברים האלה:

בד"ש להרב ה' וכו' מו"ה שלמה ח' ווערטהיימער י"א.

ברגע הזה קבלתי מכתבך ואני מקדים לדריך על המגיד משה' ג' 31 ועוד חששה אם הכתוב אל העורך כי יוליח לאור דריך, וגם נוסחי ונכלמתי על אשר לא ריחתי את הדברים, אף כי אלא כעול ימים" באברה ר' יעניה, אבל כשמן חקרא כאשר דבר בזה.

א. נייבאר.

והנני בד"ש מוקירך ומכבדך

עוד שם נד 252: "ולא עמד איש בישיבה במקומו אחריו? אל המה"ם" וכזה העורך בהערה 7 כי סמן השאלה הזה נמצא בדדע"י, וכן כי אין להדברים האלה מובן נכון (1), ולדעתי חסרה במקום הזה מלה "לדרוש" וז"ל "אחריו לדרוש אל המה"ם", כי במליה נזכרת השתמש ר' יעניה בהדרש' בתחלת דבריו גם על רבנו משלם, נאמרו: "והיה עליו שם יד ה' ושרת בשם אלקיו ודורש אל המה"ם לקברות ויבול קברות החלוה... ויעירם משנתם להחיות את נפשם", לכן לעמם זה אמר פה "ולא עמד איש במקומו אחריו לדרוש אל המה"ם", ואדמה כי המחברון בהמשך דבריו שם אחר זה (2) יענה ויאמר כי הדק אהי.

ירושלים

שלמה אהרן ווערטהיימער.

לדמאמר "מכתב בן-מנחם להרב יעב"ץ".

(מגיד משנה שח"ע ג' 37).

הרה"ר' שמעון פוכס מזיראקא (באונגריה) מעיר אותנו במכתבו, כי כמה שזכרנו בהערותנו למאמר "מכתב בן-מנחם להרב יעב"ץ" כי כונת המשנה במקוואות-פ"י מצי' ולא מ"ס יפ"ס ברע"ס" וכו' היא למוס רעים בהחלט, אבל דברי המשנה דבינה ושוין שמשקין מתפרשים במ"ס שאינם רעים כל כך, כונו לדעת הרב מהר"ם ש"ף בפירושו לבינה שכתב לאחר: ברש"י ד"ה ושוין שמשקין וכו' במקומו מ"ס מלוחים כו' מ"ל דלא מיקרו זה יפה ברעות כדאיתא בשוף

(1) ואשר ישער החכם העורך שם כי אולי ל"ל "אחד מן התלמידים" תחת המלות "אחריו אל המה"ם" אינו נכון, כי אחר שאמר "ולא עמד איש בישיבה במקומו" לא היה נכון לאחר אח"כ "אחד מן התלמידים", כי זה מובן גם ממה שכתב אחר זה: "כי כל התלמידים... וכל אחד שם למקומו", ומ"כ ידעיה אשר מלותיו ספורות ומזויות ואין בהן נפתל ועקש. — אולם לא אכחד כי תמהתי בקראי את המאמר ההוא המתייחס להדרש', לראות דברים כאלה ילאו מעט המליץ ההוא; אמנם כי הרבה מליצות ושיחות נאחו ורשויות לו נמצא בו, אך גם נעושים רבים נגר חקי המליצה ומשפט הלשון "נפגש בו, אשר אינם ראויים גם לאחר מקצתי תלמידיו.

(2) הלא כה דבריו שם: "כי כל התלמידים נכרים באו שעריו וכל אחד שם למקומו איש לאשר באהלו ויעו התלמידים השכונים"*) באהלים נעירו אחר הכלע ויגע (לפי משפט הלשון היה ראוי שיאמר "ויגעו" ורק מפני מליצתו, מלא ביהו כפך חסדי" אשר כתב אח"כ הסב דבריו ליחיד) להעשיר מלא ביהו כפך חסדי... לכלעו הלכו ועמה לא ראו אור".

(*) הרב הכותב העיר פה כי ל"ל "השכונים", אך נעלם ממנו הכתוב שופטים ה' י"א:

העורך.

מקואות עכ"ל, אבל זאת כהב כבר להגאון יעב"ץ אחד מחכמי הזמן והכובדו הדברים נעשה
 לחס אשר נדפס בקצה שאלת יעב"ץ, וע"ז השיב לו הגי' יעב"ץ, לאחר : "ולעולם יפס ב"שים
 בשוין דוקא הוא דשרי לבי"ג ואי איתא דאיכא לפלוגי בשוין גופייהו הו"ל לחלמודא לפרושי
 בהדיא, אי דאית ליה יפס כי הגי' דמשיק להו וכו' וכו' ע"ש. אולם לדעתנו לא נדקו דבריו
 אלה, כי יל ש"ן לפרס יפס ב"שים בשוין דוקא, כאשר כהבנו בהערתנו שם. — עוד
 העירונו הרב הג"ל כי גם הגאון בעל מח"ס חידק קושית הרב יעב"ץ בפסוק חלק יו"ד ע"ש.
 גם ידידנו החכם ההורני מו"ה אפרים לייב באנק ר"י משא"ר"ז שלח לנו מאמר
 בענין הזה בשם "רצנו שלמה וחורוהו אח"י" לחזק ולישב דעת רש"י בבית י"ז : ע"ש דברי
 מהר"ם ש"ך הג"ל, ואלה קצת דבריו :

ו"אדקו מאד דברי המשנה האחרון (מהר"ם ש"ך) בבאור דברי המפרש הראשון (רש"י)
 כי רש"י דקדק לפרש "במקוה מים מלוחים" ולא כהב במקוה מים רעים או עכורים (כאשר כן
 הוסיף הרע"ב בפירושו למשנה הזאת), כי המשנה דמקואות האומרת דל"ג"ש אין מפבילין
 מים יפים ברעים לא נעלמה מהמפרש הגדול, על כן השביל לפרש כי המשנה מדברת במקוה
 מים מלוחים והמים האלה לא נקראו מעולם "מים רעים" כיא "מים מוכים" (המזיקים לשותה
 הרבה מהם כמדת) והם מפרקין בזוחלין (מקואות פ"א מ"ח), אבל הם פסולים למי חשאת
 (פרה פ"ח מ"ט) כפירוש הר"ש שם לפי שיש להם טעם לווי, או כפירוש הרא"ש שם לפי שאינם
 כרוז מימות ולא מיקרו מים מים, אך המים הרעים הם מים סרוחים ומזכרו ביחד עם מי
 המשנה (ברכות פ"ג מ"ה) וגם המים ששמו מהם המזיקין נקראו מים הרעים (חולין ק"ה :)
 וכן המים הרעים הם כגוי למינות ואשקורסות (אבות פ"א מ"א). והנה הפעם דל"ג"ש אין
 מפבילין מים יפים ברעים הוא דחייש דלמא חיים עלייהו ולא נע בהדדי * (הר"ש מקואות
 שם, וכן הוא דעת רש"י במשנה דביתא, ולא כהרמ"ם שם שנתן הטעם מפני שם מין בשאלו מינו
 ע"ש וע' בפירוש הרא"ש שם ובנהרות הרא"ש) ואם יש לחוש לזה במים הרעים הסרוחים
 והנמאסים אין לחוש לזה במים המלוחים."

משפט ספרים.

מפתח לתשובות הגאונים

אשר הבינותי אני יואל הכהן מיללער (ברלין תרנ"א).

אין לך חלק בפסוקים בני עמנו העתיקה אשר נראה בה שערוריה כפסוקה הגאונים,
 וכל עוד שעמלו המעתיקים וחכמי הדורות, לעשות בה סדרים ולקבץ פסוקים מהוך גנזי כ"י
 וע"ש הספרים אשר נחברו ע"י רבני ספרד, נרשם ואשכנז הבאים אחריהם, אשר שאלו מבאר
 חורחם והעתיקו את דבריהם, באשר שהיו להם ע"פ רוב לעינים בהלכה ובפ"י הש"ס, לא הלוח
 בידם לבוא אל המטרה הנללה, וקצתם קלקלו במקום שרצו לתקן, וכמעט אין אחת מאכסות

(*) גם בפירוש הר"מ יש לחלק בין מים מלוחים למים סרוחים, דמים מלוחים במים יפים יקראו עוד
 מין נמיו, משא"כ מים סרוחים ורעים כהללו במים יפים נמשכים מין בשאלו מינו.

השובות הגאונים דרושה לכל חפצי ח"ח. אמנם אין ספק כי ממה שנאמר לנו מהן יכיר המבין גדל ערך המכתבים האלה לא לבד לבעלי תלמוד ושוני הלכות, כי"א גם חוקרי דה"י לישראל ימצאו בחוכה, הן בשאלות שנשלחו ממה וכמה מדינות קרובות ורחוקות אל ראשי הישיבות שנבדלו, הן במה שהשיבו עליהן, מעניות יולאות מבאר מים חיים להסקות שדי חולדת בני עמנו, לדעה מאז הסכלתם ומהנייה ודרכם בלמוד וחדוה לבס על דבר חק ומופה, וכמו ק מה שקרה להם בימים ההם, ולהפין אור צהיר על כמה דברים אשר בערפל חסולתם. ואם אמנם בזמננו הרבו החכמים להנות בענין זה והוציאו לאור ספרי קבוצים מן השבועות הגאונים וספרי ההלכות אשר נחידו על ידי עט הערות יקרות ומראה מקומות על שטוי נוסחאות וכ"י אשר עוד לא יצאו לאור, וגם החכם המושלג ד"ר יואל מילר העביר ספרותו באספות יקרות כאלה אשר עוד לא היו בדפוס. הלא הן השבועות חכמי זרפה ולוהר והשבועות גאוני מזרח ומערב וגםסחו עליהן כמה חקירות מעולות, בכל זאת לא באו עוד אל עמק השוה והסדור השלם, לפתח חרצות הצבוכה ולהחיר אגדה הספקות אשר נולדו מהן כך ולזקק את הספרות הזאת מכל שגיאה ופעוט שנשלו דה ע"י המעתיקים, ומשעם זה עלינו לתת שבת והודיה להחכם הג"ל אשר עמל ויגע זמן רב בהמדה גדולה ופלאה לחבר את הספר, משפח לשבועות הגאונים, כי לקח טוב נתן זו העוסקים בענין זה, וגם רוב בקיאותו ואשר האמנעים עמדו לו להקל מעליהם המלאכה בהשכלותם להוציא מעמונים מן המכתבים האלה ולגלות עמוקות מני חשך, הוא הכין את לבו לפנות להם את הדרך ולסכל את המסלה, למען יוכלו לביא אל הקדש שנימה.

וזה מעשה החכם המחבר בספרו, בהחלה הראה לנו כי השבועות האלה היו בשלמותן לפני הראשונים כמו ר"י יצחק גיאת ורב אלפס ולרוב גם לרש"י ולבעל האשכול ובעל העמוד ולחכמי זמניהם ובלי ספק גם להלמדידיהם, וגם שם הגאון אשר כתבן נקרא עליהן. אמנם אחרי שעי"ם רוב נאמרו הגאונים מן הקהלות ובספר מן הרחוקות לא על עין אחד בלבד, אבל בקצו מהם למוות את דעתם בכמה דברים אשר נחקשו בהם והם שלחו שמה חכרין מענות לא היה דעת המעתיקים שוב בדבר השכלותם להחפז מה שהחילו גדולי הדור בפרק זה לבני עמם. י"א אשר שמרו בהנהקתן מראשית ותכונתן כנראשונה כדרך הקבוצ שחזיר לאור החכם קאסל מכי בלתי או כהקבוצ הנקרא בשם שפרי דומיהם. וי"א אשר סדרו את דבריהם כפי ענינם וערכו אותם כפי סדרי ההלכות כמו שעשה בעל שפרי ז"ל, ובהם ופעמים גם בהנהקות ממין ראשון לא היו מהרין כל כך לדקדק ממי מן הגאונים באה התשובה, ובכמה מקומות נמצא כי שם גאון אחד נקרא בהחלת המכתב ואח"כ באו הרבה מענות בלי שם אומרה, ואפשר לאחר בדעתם היה, שכל יצאו מיד הגאון ההוא, ולפעמים הוסיפו ג"כ השבועות מרבני ספרד, זרפה ואשכנז, אשר חיו יוחר ממאה וחמשים שנה אחרי שפסקה משמרת הגאונים, מפני ששם היה גדול בישראל; ועוד זאת נראה, שגם בימי הגאונים קצרו לפעמים המעתיקים את השבועות והשמיטו את המאש והמחן ובכמה מקומות גם את הראשית שהביאו מן התלמוד או מהשבועות ראשי הישיבות שקדמו להם עד שגדלו רק כעין הלכות פסוקות, מאחר שמנחת פניהם לא הייתה לשמור רק את ההוראות אשר יצאו מפי הגאונים ובית דינם לדור אחרון ובכמה הימים הרגילו להעתיק אותן גם בצורה זאת, ומעכבות האלה באו לידי פעוט ושכחם בכמה ענינים וביחוד כאשר הורקו. הדברים מכלי אל כלי, עד שכבר בדור הר"י מינאש המילו ספק בכמה השבועות אשר נמסרו בשם הגאונים, ובהם המחבר הקל בזה, אבל הראשון הכבד, הוא הרב בעל דור דור ודוריו שחזיקו (בפ"ד מספרו) שעוד בימי הגאונים נהפך הדבר ע"י פעולת המעתיקים לרועץ וכמעט נראה שקרה ע"ז בהן סחורה וזייפו כמה מכתבים ושמו שם הגאונים הקדמונים

מה שלא עלה על רוחם, כמו שנמצא לרב נכדוגלי גאון שלא רצה להאמין בזה שמאלו כחוב
בשם ר' עמרם גאון שיא מתוך עשו, וכן לרב שירא גאון שאמר על ספר שפרות שהן רב
סעדיה שהוא מזויף, וכן אמר: ודעתיכון במחל דרב מחמי גאון וכו' אנחנו לא סבירי לנא דמר
רב מחמי אמר הכי. ולדעתי נחנו הגאונים שלא ברעוה יד להמציאם, הלא כחוב בשם גאון:
אם מכיר הרב שמועה שהיא אמת וירא שלא יקבלוה ממנו מותר לאמרו משום (והעתיק הדברים
המחבר בלד 28). ואף במינוי רמז מזה בהלמוד, אין ספק שעי"ז תסדרה החבילה ושמו
המעתיקים את ההירא כפי אזה נפשה.

והנה הח' המחבר רצה לרפא את שבר פסרות הגאונים והשחמם בחמשים מעולים להכליל
הזאת. בשנים עשר פרקים הראשונים הניע לפנינו את האספות אשר כבר יצאו בדפוסם כפי
סדר זמנן, ואלה הן: הלכות פסוקות מן הגאונים ד' קונספאנטינא, ש"ח מהגאונים ד' מנעובי,
שערי לדה, שערי השובה, שו"ח גאונים קדמונים, חמדה גנוזה, שו"ח הגאונים ד' ליק, שו"ח
הגאונים ד' וין, חורקן של הראשונים, שו"ח הגאונים ד' ברלין, שו"ח גאונים מזרח ומערב, ואחרי
סחרן מבטנו על כל אחת ואחת מהן ע"ד הבקרה ודמיו דבר לדבר והודיע לנו מהנה המעתיק
וכוונה ופעמים ג"כ המקורות אשר מהם שאב וכמו כן בחמה מדינה אסף את התשובות, הראה
לנו את המקומות שנמצאו בהם פרקי התשובות, הן בשאר אספות, הן בספרי חכמי ספרד וכו"ו
ובעלי הוספות והעפוד ושכלי הלכה והאיו והמרדכי והכל בו וספר התרומה ובהנה הרבה
ספרים והן כשיי שהיו מונחים לפניו, וגם הודיע לנו התשובות שנחברו בכל אספה ואספה או
שכנו ונמצאו בה או שהתקדמו כהן ונעזקו במקום אחר בכלמחן ודברים כאלה. — בשק י"ג
מדבר המחבר על התשובות המסורות בספרים שיצאו לאור מחדש כגון בספר פנים זקנים
(ספדי"מ הרס"ז) שבו ב' תשובות מכ"י סלריו או בסוף ספר קבוצת חכמים (וין הרס"ח)
ובא"י הם ודומיהם. ואחרי דבר מענין התשפפות התשובות במדינות שונות ובדרכים שהשתמשו
בהן הרבנים מזמן רב אלפס והלאה בפרקים שונים וחסם דבריו לאמר כי נאשרו לנו כתבם ב'
אלפים וארבע מאות תשובות מן הגאונים. ובפרקים האחרונים העתיק המחבר את התשובות
והשינויים בהלמוד, אשר יצאו מיד כל אחד ואחד מהם כפי סדר זמנם, וגם אלה אשר לא
נאמר עליהן למי הן, והחליט בכמה מהן מי כתבן הן מתוך סגנון הלשון וכו"ו בהלכה או
בהלכות הדברים בשאר התשובות ודרכי פירושם בסוגיות ההלמוד, והוסיף לפעמים בזה לדבריהם
ובכל בסדר נכון למען ירין הקורא בדבריו. וכאשר אחז המחבר בענין זה, גם מן ההלכות
הפסוקות וההלכות הגדולות לא הניח את ידו לחקור אחר מקור פרקי האספות האלה ויחוסן
זליה, ובכל העיר על הענינים שיש בהם הועלה מה לחוקרי דע"י. מי לא ישתומם על תשעה
החמדה גדולה כזה! מי לא יבין שבו ימצא החוקר חמר ולבנים די והותר ברעוה לכלול בעים
רוחו פעולת הגאונים ופסרותם והשכלת בני עמנו בעה היא במקומות שונים, ולמותר יהיה לנו
להעיר עוד, מה יקרו ההתחקות אשר עשה המחבר מן כ"י אשר היו מונחים לפניו, וכמה מעלות
טובות כסולות עלינו להחכמים כהרב המפורסם שו"ח ר"י אשר תמכו אותו במלאכה כאשר שלחו
לו את כה"י הנמצאים אצלם, למען יוכל להשתמש בהם כאלו נפשו.

והנה אין את נסזי לעמוד על פרקי השערות והוצאות החקירה אשר בספר הזה, כאשר
שכמה אספות מן התשובות הגאונים אין כעת החה ידי, רק בחצי להעיר על איזה ענינים אשר
נרמזו סב, ומה שיש להוסיף עליהם או לחקן וזה יהיה לאות כי ערבים לי דברי המחבר.
(א) בפרק ראשון ועוד במקומות אחרים העמיק והרחיב על ההבדל שיש בין הלכות
פסוקות והלכות גדולות מאחר שנתברר שהן שני ענינים, ויש מן הגאונים כגון מר יהודאי גאון

שיסדו שתי חספות כאלה. אמנם ידוע שהמושג הלכה פסוקה כבר חזר בזריחה (זכרון ליה.), ופי' רש"י שם וזיהה חסור בהנחה שכן הלכות שאין להרהר עוד אחריהן. וכן משמע מן הירושלמי שם דלמר ר' ירמיה אין עומדין להתפלל וכי' אלא מתוך דינו של הלכה, שבודאי היחה כוננו ההוראה שיחא מתוך הלכה או מתוך מרמ' בה. וכן פי' ר"א משולח דינו של הלכה הלכה פסוקה. ומשם זה יש לומר כי הלכות פסוקות הן חספות מן ההלכות אשר כבר נספדו או שכבר הורו למעשה כאשר נאילו עליהן, ובספר אחר שמואל כמה פעמים שהאומים כהנו בתבובותיהם שהחליפו את הדין בבית דיןם ולדוגמא שהיג דסוף ליק' מ' י"ו, איכ' אין לזוז מכן כדרך שאמרו בגמ' וכו' לא מדי, ונראה שם בדורות הראשונים היו הלכות כאלה יקרות מאד בשיני החכמים והבדילו אותן מן אשר הלכות כדאיתא בירושלמי (בבא בתרא פ"ה ה"ה) למה אמרו כל מקום שנה רבני' במשנאנו הלכה כמותו מפני שהלכות קצובות היה אומר מביה דינו, ואין ספק שספוקות וקצובות שוות נרדפים הם או שספוקות הוא חדגוס קצובות לכן כמו לפעמים האספה אשר לר' יהודאי גאון בשם הלכות קצובות ודרך הגאונים היה להרנס גם שוות הספרים ללשון ארמי כמו שמואל בחשו' גאונים ס' ק"ב ובחשו' באחא דמר ר' משה גאון. אבל הלכות גדולות הן חספות הלכות אשר ילאו רק מתוך מרמ' בהסוגי' או שהשימו' את המשה והתמן וזכרו רק המצות הסוגי' וע"ש רוב בלשון הגמ' או כפי המסקנא אשר לפעמים יש לדון עליהן אם ראוי להורות הן הלכה למעשה, ומאלו נ"כ הלכה ואין מורין, ואף שזה הוא לרוב מפעם מראית עין וכדומה, עכ"ל ידענו שם במקום שנאמר בפירוש. בסוף המשה והתמן שהלכה כהאי חכם לא נסגרו שערי חסופה רק במקום שנחלט הדבר ע"פ רבים או שהסחירו דעת החולק עליו, ואין צורך להעיר שכן הוא בשם גדולות כגוד להלכות קפועות וכבר העיר ע"ז המחבר.

(ג) בפר' 17 הזכיר חשו' ר' נפרוגאי ע"ד הכופרים שרצו לחזור שיש לקבלן, והנה הגאון דא' ב"י נגח בהבדילו מהם האנשים אשר לא היו מהרים בתבובות ובגספין ובחליטה ויבוס, אם הולידו בנים אשר אין לקבלן, כדי שלא ירבו ממזרים בישראל. אמנם תשובה זאת יקרה היא מפעם אחת, דעם נאמר "קך ראינו שאותן מינין מאוין הן מכל מינין שבעולם, כל מינין שוקרין בדברי חכמים כגון פריסות וכו' יו"ט שני מדרבנן ובגון גיות מדברי סופרים אבל בדברי תורה ומקרא מחזיקין" והנה הגאון הבנים בסוג אחד פרישות וי"ט שני ושניות מר"ם אשר אין לפרש אם לא שנאמר שהוא כפי דעת הרמב"ם (בהלכות שהיטה ש"ה) שפרשה בתורה אינה רק דרובה ובאל טרשה הן רק הלכה למשה מסיני ויש לבנותן רק בשם דברי סופרים, לכן כל ספק פהלא לקבל חוץ מן הדורסה ועיין בספר המצות להרמב"ם שם ב'. ועוד יש להעיר שר"י הזכיר במכתב הזה תבובה אחת שכבר הסיב לבוללו בשני זה, אמנם התבובה הזאת נסדרה בשערי נדק אחר התבובה אשר דברנו בה, איכ' אין מוקדם ומאוחר באשמות התבובות. מפני שהמפתחות לא ערכו אותן כפי סדר הזמן שנכתבו רק. כפי מה שצאו לידם, וכן דעת המחבר, והוא הביא עוד ראיות אחרות לזה.

(ד) בפר' 21 הזכיר פי' ר' האי' (שערי תבובה פי' ר"ד) על כך דמגלה זריכה שרמזו כאמנה של תורה מאין אמתה של תורה. משה ואלכנז נשיאים ועדה והיו דברי בנות נלפחד דכתיב והקדננה וגו' לפני משה וגו' ואע"פ שכן דברי נשים זריכין שרמזו כך מגלת אסתר וכו' וכרז המחבר שהגאון כן בזה לפי שנאמר הן בנות נלפחד דזכרות והוראה "כן" היא כמו אמנה, ופי' זה דמקו מאלף פאלף יראה הקורא ממה שכתוב בשני זה. והנה מה שהוסף הגאון כאן מאין אמתה של תורה לא חזר בצבלי וגם לא בספרי הירושלמי שלפנינו רק. שם הוסיפו

נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קרה וגו' הרי היא כאלמנה של טורה. אבל בפי' הרב המאירי למגלה פ"ח איתא כאלמנה של תורה כגישה של תורה. ענינה אע"פ שעקרה דברי נביא, וזה שאיתא בתלמוד המערב משה ואלעזר נשיאים ועדה וזש בפי' אמר כאלמנה של תורה ר"ל מזוהה עי' בה מלכות שמים. ואחר שהגיע על הפי' הזה הוסיף: ומ"מ רוב המפרשים פירשו כפי' ענינה וכן נראה ממה שאמרו בתלמוד המערב בענין מגלה נאמר כאן דברי שלום ואמת וכו' כמו שהוא לפנינו בירושלמי (פ"ח ה"א), ולפי' י' לנאמר כאלמנה של תורה (כ"ה ג' ר' הא"י בלי י"ד) הוא מלשון אמת הבנין המזכר בשבט (ל"א). וכפי' המהרש"א בפי' שהוא יסוד הבנין ואמרו מאן אמתה כל תורה משה ואלעזר וכו' משני שהם הורו לנו לקבל האמת ממי באמרה בנאמר קבלו דברי הנסים וזה הוא יסוד ח"ה לשמוע דבר אמת ודק מפי כל. ועוד מנאיה בלקח טוב (סוף מגלה אסתר) דברי שלום ואמת פי' ואמת קיום המגלה ואפשר שגם הם ז"ל כונו כן בפי' הכתוב אמת קרה (שנדחקו מאד הראשונים והרלב"ג עי"ש) דהיינו דבר המחייבים ומה הוא חכמה מוסר ובינה וזה הוא כונן מדרש נאמר כאן דברי שלום ואמת וכו'.

(ד) בדף 24 פי' המחבר הוראת תרבינאי שכן התלמידים שלא הוסיפו עוד בביה"מ הגדול, ואני חמה למה לא הזכיר אמרם במנחות (פ"ב:) ובתרבינאי אמר ואף שרשי וחסוסות לא פירשו כן מ"מ נראה שכוונתו הייתה שבמובן התלמידים אשר לא שמעו עוד כל צרכן נאמר, והנה המלה תרבינאי נזכר בבבא בתרא (ז' נ"ח:) ושם משמע שהוא חזר א"כ י' לומר שהתלמידים אשר ישבו עוד בחצר ביהמ"ד או בחדשדרי פלה ולא נכנסו שמה נקראים תרבינאי, וזה כעין השוואת החסוסות שהיו בזמן האחרים שגם ישבו התלמידים צעירי הימים.

(ה) שם כתב המחבר, ואפשר שהמורה לפני תלמידים כאלה (תרבינאי) נקרא חלוק שלא להחליפו עם הגאון והאב"ד. והשערה זו ראה להוכיח מלשון חסוסה אחרת אשר בה נאמר: "ורובא אחרינא דקבילו מן גירסיה דמר אדא חלוק וכו' וחלין חלין רבנאות דתרבינאי". אמנם מזה חין ללמוד רק שרבנאות דתרבינאי קבלו גירסא בענין זה ממר אדא חלוק, אדרבה נראה בתשובה שהזכיר המחבר (נד 296) "אבל חכם חלוק וגאון מבניסין לבנה"ד ומניחים המטה במקום שהוא דורש", ונראה מזה כי משרת החלוק היא למעלה ממשרת החכם, והגאון עולה על כלם. ועוד הנה בדף 39 ובדף 255 הזכיר מחזי' רב האי גאון "שאל מר יהודה חלוק רב פעלים בר מר יוסף דמן קירובאן", אמנם בתשובה שאסף החכם הרכבי נמצא בפי' ר"ז שכו' למר יהודה ההוא בשם ריש סדרא ובפי' תמי' בשם ריש כלה, הלא נראה שזוהי החלוק היהיה כעין ריש סדרא או ריש כלה. וכן נמצא בחז"ל ג"כ דאלוף היינו ריש סדרא או כנוי לגדולה כעין זה. דהא בר יעקב חלוק לקירובאן דמשמע ג"כ דאלוף היינו ריש סדרא או כנוי לגדולה כעין זה. דהא לא נמצאנו בכל מקום שגם בקירובאן היו תרבינאי, (*) אמנם ידענו שגם נסים הי' ראש ישיבה שם, והחכם הרכבי החליט שהאלוף הי' ריש כלה, אבל ספרו "זכרון לראשונים" איננו חסר ידי.

(סוף יבא).

חיים אפפנהיים אב"ד דקהל סהארין.

(*) וכמה פעמים זכרו חס' ר' אלעזר חלוק מחספמיא או מאלסינא אשר הלך אח"כ לבבל, בורחי הי' מחספמיא ריש קדרא וגם מחספמיא לא שמענו שהיו קוראים לאיזה תלמידים תרבינאי.

Anuar pentru Israeliti, cu un supliment calendaristik pe anul 5651 (1890—1891), sub directiunea lui M. Schwarzfeld. Anul al XIII-lea. Bucuresti, tipo-litografia E. Wiegand, 1890. 80, VIII & 212 pag. — 3 lei.

זה שלש עשרה שנים מתעסק הח' משה שורצפלד להפיץ אור בדברי תורת היהדות בין אחינו ברומניה ובין האנשים אשר הם יושבים ביניהם על ידי ספרו השנתי היוצא לאור בשפת רומניה. בספר הזה שם החכם המויל עטרה נאה לראשה ולא לי לידידה להרכות בשבחה כי די לי לקרוא בשם המאמרים ומחבריהם אשר יצאו לאור בחלק השלשה עשר בשנה הזאת. — המויל ר' משה שורצפלד פותח ספרו במאמר "מגלה לזכרון" נמצאה במולדובה (Moldova) ונכתבה בעיר רומן (Roman) בעשרים ותשעה לחדש אדר שנת שליד לפ"ק. במגלה הזאת יספר כי בימי המלך יונסקו (Jonascsu-Woda) המתיקו כמרי עיר רומן ויסי (Jassy) סוד יחדו להצר לישראל, וכי רק ע"י חסד המלך וסופרו היהודי ישעיהו בן יוסף נצלו והכמר ניווני (Ulaida Gheorghe) נשרף באש. המגלה נשלחה לידי החכמים איזידור Loeb ור' יוסף הלוי בפאריס וגם אל הד"ר נייבאר באונקספורד וכלם העידו כי יפה ושובה הנה ולא בדויה ומוזיפה כאשר נוכל להאמין מסבות שונות. — הסופר הנוצרי J. L. Caragiale אשר כתב המחזות היותר טובים בספרת רומניה חקין לפני קוראיו ספור קטן מחיי איש עברי יושב בכפר בשם "נר פסח". — הח' זאב (Wilhelm) שורצפלד, אחי המויל, הציע מאמר "יהודים לימדים וסופרים בעיר יסי מן הימים הראשונים עד היום הזה" — ואחיו הד"ר אליהו שורצפלד, היושב בפאריס, תמונת עני וחסידי בשם "בריל בטלן, כאשר ימצא עוד עתה על כמה הרבנות נליציה ומולדובה. — הרב הח' ד"ר משה נסטר (Gaster), יליד רומניה היושב עתה על כמה הרבנות לאחינו הספרדים באנגליה ולונדון הכירה, יספר דברים. אחדים אדות כתת "שומרי שבת (Fabbatianer) באוניגריה". — ה' קריץ (J. A. Critz) יכתוב תולדות שלמה נתן (Solomon Nathan), יליד בוקורשט, אברך רך בשנים אשר נאסף אל עמו אחרי אשר נכתר בתאר Licencié en sciences mathématiques. — הד"ר אליהו שורצפלד כתב עוד מאמר אחד בשם "היהודים במולדובה" תחת דתי ממשלת רוסיה הנקראות בשם Règlement organique — ועוד מאמר שני לתולדות, הרופאים היהודים בארצות רומניה". — המויל כתב לזכרון את כל אשר נעשה בישראל ברומניה בשנת א' תתפ"ט למה"נ — ולאחרונה יבוא מאמר חדשות שונות מחיי היהודים ברומניה ובוה תם הספר השנתי הזה, היחיד לאחבי בארץ החיאי.

גלילן ד' שנת ה'תרנ"א.

ד"ר הרמן.

רשימת ספרים.

בהתווכחות הבאות ירשמו בפרק הזה כל הספרים החדשים הנוגעים בהיהדות בכלל ובתחבת ישראל בפרט, אשר ישלחו אל בית מערכת "ההוקר" מאת מחבריהם או מוציאייהם לאור. מלבד שמות הספרים ומחבריהם נזכיר גם את הבניות (פורמאט), מספר עליהם או עמודיהם ואת מחירם (אם יודיעוהו לנו המחברים או המויל), למען תביאנה הרשימות תועלת להחכמים המחברים ולדורשי ספרי ישראל. גם נוסף לפעמים על הרשימות דברי בקרת קצרים, כפי אשר ירשנו המקום והזמן, מלבד אשר נזכר בארוכה על כמה ספרים בפרק "משפט ספרים".

העורך.

1-ère année.

1-ère livraison.

REVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme

PARAISSANT TOUS LES MOIS

Publiée sous la direction de

S A L O M O N F U C H S

PARIS

7, RUE ROLLIN, 7

Prix de l'abonnement: 10 fr. par an.

Imprimée chez Joseph Fischer à Cracovie

1891

חוברת שניה.

שנה ראשונה.

מחיר ההודעות :
50 פס. — 30 קר. —
25 קופ. — 75 סנט.
Petit בעד כל שורה

חאמי, המגיד
(המשלם לכל מחירו)
יכבדו את "החוקר"
בחסנם.

החוקר

מכתב-עתי

מחיר "החוקר" לשנה:

באשכנז Mk. 8

באיטליה Fl. 4

ברוסיה Rb. 8

בצרפת וביתר

הארצות Fr. 10

מקדש לחכמת ישראל

סלסלה ותרומומך תכבדך כי תחבקנה
(משלי ד' ח')

יוצא לאור פעם אחת בחדש

מאת

יצחק שלמה פּוֹכֵם

בפאריס.

תרנ"א

נרפס בבית-דפוס יוסף פישר בקראקא.

תכן הענינים.

ו' יוסף קרא והפירוש לבראשית רבה המיוחס לרש"י מלמ אברהם עפשטיין.

לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני סאטרים : א' פתיחה לפתיחתו

לספר האגרון מלמ שניאור זק"ש, (המשך).

פרק בספר הירושות לרס"ג זיל מלמ העורך.

הקר יהוש שני ספרים להדאביע מלמ יעקב רייסמאן.

עיד ס' "הלכות פסוקות מן הגאונים" מלמ ד"ר יואל מיללער, (סוף).

תפלות ישראל מלמ ד"ר Lewysohn.

דקדוקי סופרים: דברי שלמה מלמ שלמה בובער.

משפט ספרים: ע"ד ס' "מפתח לתשובות הגאונים" לד"ר יואל מיללער

מלמ ד"ר חיים אפנהיים.

רשימת ספרים.

ר' יוסף קרא והפירוש לבראשית רבה המיוחס לרש"י.

מאת אברהם עפשטיין.

בהמאנאצין היוצא לאור על ידי ברלינר והופטמן לשנת 1887 (צד 17—1) בא ממני מאמר אדות הפירוש לב"ר המיוחס לרש"י. אחר שהבאתי הוכחות הר"י יה"ש (החלוץ חלק") שהפירוש הוא לא נתחבר מרש"י, הבאתי ראיות מן הפ" הנדפס ומן הפ" בכתב יד הנמצא אצלי, שמחברו היה חכם אימלקי; גם העתקתי שלשה מקומות בספר ערוגת הבשם לר' אברהם בן עזריאל (כ"י מרצבאכר, ע' אהל אברהם סמן 95), שבהם מובאים פירושים לבראשית רבה על שם ר' קלונימוס, הפירושים ההם נמצאים בהפירוש שלנו לב"ר. מכל זה הוצאתי את התולדה כי הפירוש הוא יצא מבית מדרשו של ר' קלונימוס איש רומי. עוד חוכחתי שם כי בהפירוש לב"ר שלפנינו יש הוספות על דברי המחבר, וכי גם על ההוספות האלה נוספו אחר כן הוספות אחרות. מחוספה אחת מאוחרת כזאת יוצא ששם בעל ההוספות הראשונות הוא ר' יוסף (צד 6). —

זכנה כבר בשנת 1872 שער הר"א ברלינר בספרו הנכבד פליטת סופרים (צד 24 בהחלק האשכנזי), כי מחבר הפירוש לב"ר הוא ר' יוסף קרא, יען כי מצא בו כמה מכאמים המיוחדים לר"י קרא, והכמיח לדבר אדות זה באריכות במקום אחר. דמיתי כי הח' ברלינר בראותו את מאמרי יזכור את השערתי והבטחתו ויבאר וילבן הדבר אשר נגע בו בקצה המטה; אך הוא לא כן עשה, והסתפק גם הפעם בטעם. בקצרה מאמרי העיר רק בקצור על השערתי ועל מה שכתב בספרו הנזכר צד 19 אדות ההיכרות שהיתה לר"י קרא עם ר' קלונימוס איש רומי. ועל כן אמרתי לבוא בעצמי ולנזכר את אשר החלתי לעשות בהמאנאצין, אך מרם אבוא אל הענין המבקש מוכרח אני להניד דברים אחדים אדות ר' יוסף קרא.

א. ר"י קרא חי בימי רש"י, ורש"י מביא פירושים בשמו לישעיה י"ב כ"ד; סיד, ג'. הוא בעצמו כתב: כך פירשתי אני המעתיק יוסף בר' שמעון וחודה רבנו שלמה לדברי. (Wiss. Zeitschrift לניינר ח"ד 139; פליטת סופרים 21). הוא מביא את רש"י בהרבה מקומות בלשון רבינו. (לאיכה א', י"ד; איוב י"ה י"ה, כ"ב), גם בלשון מורי (הושע ח, ו'). גם עם ר' קלונימוס איש רומי דבר ר"י קרא, כמו שמעיד רבנו תם בס' הישר סמן קמ"ו בהיל': ר' יוסף קרא אמר ששמע מפי ר' קלונימוס איש רומי... בפירוש המחזור כ"י פרמא 1) לפני הפירוש לחפיוט אשרי העם שלו ככה כתוב כן: ופירוש זה פירש ר' יוסף בר' שמעון (שמעון) איש חסודות לפני ר' קלונימוס מן רומי. — בפירוש המחזור כ"י אוקספורד (Neubauer 1206) כתוב: ושמעתי מפי קרא ששמע מר' מאיר שליה צביר כשהיה מתפלל... ונראה שריק שמע מאיזה איש זקן שראה את ר"ם ש"צ עושה כן בערת שהתפלל, כי חזק בעיני שריק היה מכיר את ר"ם ש"צ שהיה בימי רבותיו של רש"י, ובפרט

(1) על פי הכתוב מר"ז כוכב-טוב הנמצא בבית-עקד-הספרים אשר לקהל וין (Ge-meindebibliothek). ומה לגביס הודיע לכבינלהטיק Dr. Hammerschlag על אשר האיל לי כתבי יד המכר לעין כהם.

אחר שירענו כי קרא דבר עם הרשב"ם, ע' רשב"ם בראשית ל"ז י"ג: זה שמעת' מר"י קרא חבירו והנאה לי. ובפירוש ר"ק לאיוב י"א י"ז: ראיתי בפתרונ' רשב"ם שלא הודה בדבר. (ע' נמעי נעמנים י"ג י'), גם Rosin רשב"ם 13). לדעת גינר המאמר הזה: (ע' פירושו לעמוס ב' י"ב, ורוזן רשב"ם 14 הערה 1, וה' Porges מונאמטשריטש 1883 צד 169) הוא הוספה מאוחרת בדברי ר"ק, כי לפי דעתו לא ראה ר"ק פירושי הרשב"ם (נמעי נעמנים חלק אשכנזי 19). אבל על כל פנים דבר ר"ק עם הרשב"ם, אף שלא ראה פירושו.

ב. אביו היה ר' שמעון קרא. ר"י קרא איננו מביא בפירושו הרבים הנדפסים שום דבר בשם אביו. גם מחברים אחרים אינם מזכירים אותו, רק בסוף הפ' לאבות המיוחס לרש"י כתוב: וראיתי במדרש של ר' שמעון קרא בספר משלי חמשה קנינים... (מובא מאת צינץ G. V. 300 ורשד"ל כ"ח ח"ז 60 מדפוס מנטובה). ובפ' ר"י קרא להושע י"ב מ' כתוב: ור' שמעון אחי רבינו... (ע' להלן). הר"א ברלינר (מאג' 1886 צד 261) גורס אבי רבנו ומשער שזה הוספה מאחד מתלמידי ר"ק, ושהכונה לר' שמעון אביו. אך כל זה מסופק מאד, כמו שאבאר בס"א. לפי דעת הר"ר ש"ר חבר ר' שמעון קרא את הילקום שמעוני. רש"י השתדל להוכיח כי הפירושים והדרשות שרש"י מביא בכמה מקומות בפירושו לתנ"ך על שם ר' שמעון (סתם) הם לקוחים מן הילקום (כ"ח ח"ז צד 4 והלאה). דעת ראפפורט נתקבלה מרוב הסופרים שלנו, ומדי הזכרים את ר' שמעון קרא הם נותנים לו את הכינוי "מחבר הילקום". אבל באמת אין להדעה הזאת כל יסוד. במאמר מיוחד על רש"י והילקום אביא את דברי ראפפורט בכור הבחינה, ואבאר בארצות שרש"י לא שאב את הדברים שמביא על שם ר' שמעון מן הילקום שמעוני, ופה אעיר רק על דבר אחד הנוגע לר' יוסף קרא.

לפי דעת ה' איינשטיין (מאג' 1886 צד 255) לקח ר"ק פירושו לקהלת ח' ב' (אוצר טוב לשנת 1886 צד 34) מן הילקום. ואין הדבר כן. ז"ל ר"ק על הסוסק אני פי מלך שמור על דברת שבועת אלהים: אני, מחיבי, [פי] מלך, לשמור פי מלך מצוות מלך, ובלבד שיהא דברת שבועת אלהים עומדת במקומה... אבל אם ציוונו לעבור על המצוות, כגון נבוכדנצר שאמר לחנניה מישאל ועזריה להשתחוות לצלם, איני חייב לשמור ציוויו... ואחר שר"ק מפרש בדרך הזה גם את הכתובים הבאים אחר זה, הוא אומר: עד כאן ח' ב' ד' המקראות אחר מדרש רבותינו, אבל פשר דבר ושומן של מקראות... על זה כתב איינשטיין שאין לפירוש ר"ק מקור בהמדרשים שלפנינו, אבל קרוב בעיני שדברי ר"ק מוסרים על הילקום קהלת רמז תתקע"ח. זה הוא דבר שאין לו שחר. לו הוציא ר"ק דבריו מן הילקום שחבר אביו (כדעת איינשטיין), אז לא היה אומר "אחר מדרש רבותינו, כי אם "אחר מדרשו של אבא". אבל באמת הדרש על אני פי מלך שמור עם המשל-מנבוכדנצר נמצא בירושלמי סנהדרין פ"ג ה"ה ובמדרשים בהרבה מקומות: כמו שמציין בעל בית אהרן ובעל מסורת המדרש. הילקום בעצמו מביא את הדרש

(1) נמעי נעמנים י"ג כ"ח. מהמרים שאינם לר"י קרא (ע' פליטת מוספים חלק אשכנזי 19), אך מעטים הם, ועל כן הסתמתי בכמונא שם בליק' דרכיה וחקיקה. על מולא' הדברים.

הזה מן התנחומא (פ' נח), ואינו מסיף עליו מאומה. ואין ספק איפוא שר"ק ראה את הדרש על הפסוק הנזכר באחד מן המדרשים, ופירש את הכתובים הבאים אחריו באופן שיהיה להם המשך, וחיבור עם אני פי מלך שמור, ואין שום רמז קל שהשתמש בהילקוט.

ג. כבר שער ר' שיר ורא"ב שהכני קרא איננו שם המשפחה רק כנוי הכבוד על שם ההתעסקות בפירוש המקראות (רש"ר), או על שם הקריאה בתורה (רא"ב). הר"א ילינק (פירושים על אסתר ורות ואיכה צד VI) כתב שקרא הוא כנוי למפרש את הכתובים על פי הפשט, כנגוד לכנוי "הדרשן" שמכנים בו את מי שמפרש אותם על פי הדרש. ואני אוסיף על זה, שכפי הנראה היו בקהלות ישראל שני מיני מדברים לפני הקהל, ותעודת שניהם היתה ללמד להעם תורה ולהפיץ דברי מוסר בצבור. המין האחד הם הדרשנים אשר דרשו בצבור גם פרשו את האגדות והדרשות, והמין השני הם תלמידי חכמים אשר פרשו את הכתובים בצבור על פי הפשט, והם היו נקראים קראים. יש זכר מן הדרשנים והקראים האלה כבר בימי קדם. בספרד'ס סוף שובה אמרו: קחו עמכם דברים... ור' נחמיה אמר קחו עמכם דברים בעלי דברים, קראים מובים דרשנים מובים... (ע' רשד"ל בית האוצר י"ב). קראים כאלה שפרשו את הכתובים לאזני הקהל ככהמ"ד או כבהכ"נ, היו ר' יוסף קרא, ואחי אביו ר' מנחם בר חלבו¹, אדות ר' מנחם בר חלבו יספר ר"ק: על פרשה זו היה מזדיר רמב"ח אחי אנא את כל העומדים לפניו ושומעים את דבריו (לישב' 1847 צד 346, ומה נראה שרמב"ח היה מפרש הכתובים ברבים. גם ר"י הזה כנראה מפרש הכתובים בצבור, ועל כן נתנו גם לו הכנוי קרא. בפירושו הוא אוהב לשאול ולהשיב ויאמר: וא"ת... תשובה בדבר (איכה א' י"א; נ' ל"ח, התצאת היבש); ושמא תאמר (ירמיה צד 2); ושמא תאמר מועצין הן... אינו כן אלא... (שם 9); וא"ת... הרי... (נ"ב ב'). כדורו כן ידבר גם הוא אל השומעים לדבריו ויאמר: ומסורת זו תפוש בידך כשתמצא... (רות א' כ"א; איוב ה' ו', נ"ב 12); ודרך זו תפוש בידך בכל כ"ד פסרים, בכל מקום שתמצא... (נ"ב כ"ב).

בכלל שם ר"ק לבו על המשך הכתובים יותר מאשר על הפרטים. את המשך הכתובים, הנכבד בעיניו מאד, הוא קורא "חיבור", וז"ל: ועתה אשוב לפרש ביגתים דברים שלא פרשתי מחמת שפירשתי לתופרים ולחבר את העניין (sic) להיות אחד (איוב י"ז, Monatsschrift 1857 צד 72), כי כהיות עקר מנמתו לבאר המשך הכתובים, הוכרח להעלים עין לפי שעה מן הפרטים, ואחר נסמו לבאר את המשך שב לבאר הפרטים. עוד כתב: וכענין הזה מחבר ר' מנחם ב"ח (שם כ"ד); שזהו פשוטו אחר מליצת העניין וחיבורו (שם כ"ח); ובפירושו לאזון קול מפארך (פי המחזור פרטא מוסף ר"ח): אל ישיאך לבך... אלא דע לך כי כמך ומחובר... ד. ר"ק חבר פירושים לנו"כ וחמש מגלות². על התורה יש ממנו רק הוספות על פירוש רש"י שהוסיף בעת שכתב פירוש רש"י, וז"ל בניג א': "ואני המעתיק

¹ רמב"ח נקרא קרא ליסב' 1877 נד 345 ובפירושו המחזור כ"י טו"ז נד 12: ק נאמר מכו"ס ר' מנחם שאלר מכו"ס אביו וכן אלמ' (ז' מנחם קרא.

² נקוב' 208/51. אשר נזירך (Zürich) יש פירוש רות ל' יוסף קרא, כמחל: ופי

יוסף בר שמעון... גם חבר פירוש על המחזור, ומובא בהפירושים השונים על המחזור, וביחוד בהפירוש שבפרסא (קובץ 27 קאמאלונ Perreau מכ"י שאינם אצל די רוס). בהפירוש על המחזור הביא פירוש יקבל מר' קלונימוס איש רומי, או שפרשם לעיניו כמו שנראה ממה שהבאתי (סמן א' בהערה) מכ"י פרסא. גם שם הוספות על פירוש ר' קלונימוס איש רומי לבראשית רבה, כמו שנראה להלן. בפירושי ר"ק חלו ידי זרים, והוסיפו וגרעו ושנו לשונה, כמו שנראה מהשנונים הרבים אשר בין פירושו לאיכה הנדפס ע"י היבש ופירושו לאיכה הנדפס בדבריו חכמים, ומהשנונים שבין פירושו לאיוב הנדפס במונאמסשריטס ופירושו לאיוב שהדפס גייגר בנ"ג. בפירושו לירמיה כ"ט ו' (צד 51) כתוב אצלנו: אם לא יסחבום צעירי הצאן, הוא פרס הצעיר שבאחים, דכתיב ובני יפת גומר... ותיירם (אבל לא הביא ראיה שתירס זו פרס, ואפי' לדבריו שתירס הוא פרס, היכן מצינו שמשלו פרס באדום?). המאמר שהסגרתו הוא הוספה והשנה על דברי ר"ק. המשיג לא ידע שזה נדרש ביומא י' ע"א. דומה לזה יש השנה על דברי ר"ק שהוסיף על הפירוש לב"ר בלשון: והא לא קשיא, לית ליה לרבי יוסף דלחכי... (סאני 1887 צד 6).

עתה אשוב לדבר אדות הפירוש לב"ר. לדעתי אין ספק שר"ק לא חבר אותו רק שם עליו הוספות כי מחבר הפירוש ההוא ידע לשון יוגית ורומית ורוב העתקותיו הן בלשון איטלקית, ומכל זה נראה שהיה איטלקי, כי חכמי צרפת ואשכנז לא ידעו לשון יון ורומי, גם לא דברו לשון איטלקית. ואחר שר' אברהם בן עזריאל טיחם את הפירוש לב"ר לר' קלונימוס, ברור הדבר שהוא מעשה ידי ר' קלונימוס איש רומי; אך עם כל זה אין להכחיש שיש בהפירוש לב"ר דברים שיצאו מתחת יד ר"י קרא. ועל כן נוכל להחליט ולאמר שר"ק שם הוספות על פירוש ר"ק לב"ר, כמו שעשה הוספות על פירוש רש"י על התורה. ההוספות האלה נכרות הן בלשונן והן בענינן. ולמען יוכל הקורא לראות אם כנים דברי אלה, אציג בזה דברים מקבילים מן הפירוש לב"ר ומן הפירושים לר"ק אלה לעמדת אלה:

ה' יוסף קרא.

(א) אבל מי שאינו יודע פשוטו של מקרא ונוטה לו אחר מדרשו של דבר, דומה לזה ששטפתהו שבולת הנהר ומעמקי מים מציפין אוחז בכל אשר בידו להנצל... (ספירוש לשמואל מאני 1886 צד 242).

(ב) עיד מלת חיבורי אצל ר"ק ע' למעלה.
(ג) האמונים עלי תולע, המכוסין עד עכשין תולעת שני כבוא עליהם צרה חבקרן אשפתות להתחמם בהן, לפי שאשפה חמה היא, וכן מפורש בב"ר אמן מכוסה (פירושו לאיכה בדברי חכמים דף כ"א).

הפירוש לב"ר.

(א) שכן דרך הספר הזה הולך ומפרש המקרא... אבל צריך שיפסק הצופה את עיניו ויתחום בידו משרש לאחז תיבת המקרא... (כ"ר סי"ח).

(ב) פתרון חבור המקראות (פרשה א').
(ג) אמן מכוסה, כמה דתימא האמונים עלי תולע כלומר המכוסים בתולעת שני מרוב תענוג ותפנוק, עתה תולעים ערומים ויחפים, מאין נפוח בקרה, וכשמוציאין אשפה מחבקיין אותה להתחמם בה. (רס"א).

בזמן שזו האופנים וידי רעב, זה הרעב היה מ' רעבונים... ולמה קורין מגילה זו בחג שבועות שמגלה זו כולה חסד והאורה כולה חסד של [למח] והורח חסד על לשונה ונימא בטובות... יותר לא יכולתי להעמיק, ואין כל זה צדדו לרות הדפס.

הפירוש לב"ר.

(ד) באוני אחת ובטומי אחת. אוני שטר וראה כמו כותבין עליו שטר אוני ואפי' בשבת, כמו ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי, מדבר בירבעם בן נבט שהוא משבט אפרים ומתפאר בעצמו ואומר אך עשרתי ומצאתי און, שטר שכל ישראל עבדים לי, שאבי אבא קנה אותם, דכתיב וילכו גם אחיו ויסלו לסניו ויאמרו הננו לך לעבדים (פ"ב ס"ב ד' ווילנא).

(ה) מעדנות, כימה מעדן את הפירות, שכימה משמשת בימי הנשמים ומצנן את האילנות שלא ירקבו... מושכות, כסיל מושך בין קשר לקשר כשינצו הפירות באילן כמין קשרים קטנים בכל ימיה החמה מושכן ומגדלן ובין קשרי השבולין מגדלם החמה והנשם מעכבן... (פ"י ס"ה).

(ו) וכן מצינו מקרא שבתהלים (צ"ל שבמשל) רב מחולל כל [ו]שוכר כסילושוכר עוברים, והכי פירושו הקביה שהוא מחולל כל כשהוא שוכר מול כסיל המשתמש בקיין, כמו ויסכרו (צ"ל עושי שכר), שוכר עוברים אזי מונעים עוברי הים מלעבור בתוכה מפני הסכנה [כמו ויסכרו מעינות תהום בראשית ח' ב'] שרוח סערה מנשבת באותה עת, עד שמול כימה משמש, וכמו שאמרנו למעלה. (שם).

ר' יוסף קרא.

(ד) זה הביא רי"ק בחושע י"ב ט' בשם ר' שמעון אחי רבינו וכתב: מצאתי כתב שכתוב בו שכל ישראל עבדים לי לסי שאמר השבטים ליוסף הננו עבדיך. גם רש"י הביא זה בשם ר' שמעון, וקרב בעיני כי הוא ר"ש הזקן אחי אמו של רש"י.

(ה) וראיתי בב"ר התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתח. ר"ח בר פסא ור"ם אמרו כימה מעדנת את הפירות וזהו פירושו: כימה משמשת בימות הנשמים והעולם מצנן וממיתה את הרימה ואת התולעים שמשחיתים את הפירות. וכסיל מושך בין קשר לקשר, זהו פירושו: כסיל משמש בימות החמה ועד שלא באו ימי החמה כל הפירי נקשר ביחד, העוקץ אצל הגנן, ובא מול כסיל שהוא חם ומגדלו ומושך את הגוף בין הגנן לעוקץ... (פירושו לאיוב. ל"ח, מונאטסשריפט 1858 צד 350).

(ו) וכן שלמה הוא אומר רב מחולל כל ושוכר כסיל ושוכר עוברים (משל' כ"ו י"א), לשון סגר (צ"ל שכר) וחתימה, כמו כל עושי שכר דישעיה (י"ט י"א). כסיל שוכר עוברים (צ"ל וכמו ויסכרו מעינות תהום). ופתי אדון העולם שהוא יוצר הכל בשהוא סוגר (צ"ל שוכר) מול כסיל סוגרים עוברים ושבים שהרחות מתחזקים בימות הנשמים ואין דרך מצויה בים (פירושו לאיוב ט', ט' מונאטסשריפט שם 343. רש"י למשל' מביא זה בשם מדרש אנדה. מרש"י נראה שפירושו שוכר הראשון מלשון עושי שכר, ושוכר השני מלשון ויסכרו כל מעינות תהום).

מששת המאמרים האלה בהפירוש לב"ר ולעצתם ששת המאמרים בפירושי רי"ק, יוצא ברור שר"ק כתב הוספות להפירוש לב"ר. ממנו נובעים גם המקומות שהמפרש מתרגם הסלות בלשון צרפת¹. אבל ההעתקות האיסלקיות, שהן הרוב בהפירוש לב"ר, הן בליס מר' קלוגנימוס איש רומי.

ה. אמרתי לתת פה רשימה מן המחברים והספרים אשר ר"י קרא מביא בפירושו, כי ה' איינשמיין לא הזכיר כלם.

ר' אלעזר קליר: "שיסר בזאת ידעתי שיש לך לזכורי... איכה ג' כ' (הוצאת היבש); ירמיה צד 15; איוב ל"ח בדברי ר' שבת דונולו (מונאטסשריפט 1858 צד 349).

¹ העמקה רי"ק בפירושו הן בלשון לרפה, אבל יש גם מעט בלשון אשכנז, ע' סרמנדא 28, ובלשון כנען (פלוחיה) ע' נ"ז. 5. 6. 7. 1. (סמ" 7 הוא לימיה ונכירובו לימיה וזן הסעבקה בלשון כנען). לשעמים מביא רי"ק מאמרים שלמים בלשון נרשה, ע' איכה רל"ג, שם ד', ח', כ', י"א. ע' אלה זה איינשמיין מא" 1886, נד 258 ופלאה. הוא מביא בפירושו להמחזר גם ל' ערבית, ע' זימליך מא" שם 176, גם בהפירוש לב"ר שם כ"ז, ע' מאמרי שם נד 10.

ר' אלעזר הנדול ב"ר יצחק, איוב ל' (שם 355). כך שמעתי בשם
 ר"א הנדול, נמעי נעמנים א'. ע' צונץ. Zur Gesch. u. Lit. צד 63.
 אנשי פתרון. איכה ב' א'. אולי כונתו לרש"י.
 רבנו גרשם: "הוא שיסד ר"ג דשו בו שועלים ונחרש למחרשות". איכה
 ה' י"ח (היבש), וע' דברי חכמים דף כ"ג.
 דונש. ביחד עם מנחם ירמיה צד 10. 19. הושע ב', מ' גס ו'. איוב מ"ה כ"ה.
 ר' יהודה ב"ר משה הדרשן. "כן פירש אחי אבא רמב"ח משמו של"—
 פירוש המחזור כ"י פרמא לשושן עמק (מוסף יו"כ).
 ר' יעקב. "פירש לי—" בפירושו לישעיה, הובא מדוקס לימבל' 1847
 צד 345.
 ר' יצחק ב"ר מאיר מברבנא. "מסייע לדברי—שיסד בפזמונו אזלו מים"...
 איוב י"ג י"ב. מוכא גם בג"נ 13. ע' צונץ לימ"ג 254.
 ר' מאיר של"ח צבור. כפי עדות קירכהיים לימבל' 1844 צד 251, ע'
 בראש המאמר.
 ר' מנחם בר חלבו אחי אבא, או ר' מנחם הזקן, או ר"מ קרא. איכה ב' ו'.
 ירמיה צד 10 ועוד הרבה פעמים.
 מנחם בן סרוק עם דונש. גם לבדו איוב כ"ד.
 ר' משה בירבי יהושע במחברת שלו. איוב ל"ח (מונאטסשריפט 346).
 אולי הוא ר"מ הדרשן. בעל שפתי ישנים קורא את דמה"ר ר"מ ב"ר יהושע.
 ר' משה הדרשן. "משם רמיה אמרו" איוב ל"ו (שם 256). נראה שלקח
 זה מרש"י.
 ר' משה מרו"ט. "כך שמעתי מר"מ מרו"ט שאמרה משם ר"ס נאון". דברי
 חכמים כ"א. ע' צונץ שם 346.
 ר' משולם בר משה. "כך שמע המפרש מפי—" בפירושו לאנסיכה בפירוש
 המחזור שבפרמא.
 מורי. "כך נראה למורי". שיה"ש סוף ב'. איננו רש"י, כי הוא פירש שם
 באופן אחר. — הושע ח' ו' דבר הוויץ המיותרין, והוא ברש"י שם.
 רבנו סעדיה. איכה ג', ה'. איוב מ"ו כ"ו (מונאטסשריפט 474). ג"נ י"ד.
 ר"מ מרו"ט בשמו, דברי חכמים כ"א.
 רבנו קלונימוס. "מדברי ר"ק זצ"ל שייסד כסליחתו". איוב ל"ג. "רבנו
 קלונימוס א"ר גורם". בפירושו לאשא דעי למרחוק גם בפירושו לגשם.
 ר' שבתאי (דונולו). בספר שטפרש בו בר' דשמואל. איוב כ"ו ל"ה, ל"ח.
 "ספר המלות שפירש ר' שבתאי" שם כ"ו.
 רבנו שלמה בר יצחק. מיכה א' י"ד (היבש), ישנו ברש"י בשנוי. איוב
 ז', כ"א; י"ה י"ח, כ"ב.
 ר' שלמה הבבלי. "יסד שוה לכף". איכה ג' מ"א.
 ר' שמואל ב"ר מאיר. איוב י"א. י"ה. עמוס ג' י"ב. ע' ראש המאמר.
 ר' שמעון בן ספור. נזכר בפירושו לאיוב שהיה ת"ת Firkowitz (פרשנרתא 25)
 ר' שמעון אחי רבנו. הושע י"ב מ'. ע' למעלה.

ר' שרירא. בפירושו ליוצר יוה"כ כי אדיק אש ימירוך... כמו הגי מ"די ופוזי רבלי בהו קמי ריש גלותא וכמו רב שרירא בתשובה: וכמה מילין חיבורין אית באילין מילי לראשונים ולאחרונים מנהון פיומן ומנהון מדוי. — המאמר כמו הגי מ"די ופוזי מובא בספיקי תוספות למדות סגן ר' (ר' ווילנא), ולא אדע מאין יבא, ע' ערוך השלם להח' קהוים ערך פייט וערך מ"די. התשובה לרש"ג היא בחמדה נגזזה (שו"ת הגאונים) סמן קס"ב.

אבות דר"נ. איוב ל"א (463).

איכה רבה. מבלי להזכיר השם. איכה ג' ט', (היבש).

בראשית רבה. איוב י', מ"ו, כ"ו, כ"ח, ל"ז (בב"ר וברכות ירוש'), ל"ח. עוד שם מבלי להזכיר שמו, נ"ג ב'. איכה בדברי חכמים. הושע ב', כ"ג. ה' י"ב. ברייתא דמ"ט מדות. "וסבותי את ליבי (sic) לבקש חכמת העולם מחשבון של חכמה בחשבונות (צ"ל כחשבונות) הכתובים בברייתא של ארבעים ותשע מדות" (קהלת במאג' 1886 צד 33). ע' למטה.

מדרש לכו נרננה. מדרש הרנינו. ראה מאמרי אדות המדרשים האלה, שאינם אלא פסיקות (*).

מכילתא, וקורא אותה מדרש. ירמיה צד 4.

מסורה הגדולה. אלפא ביתא מן תרין תרין בתרין לישנא. איוב כ"ט.

הוא באכלה ואכלה Nr. 59

משנת ארבעים ותשע מדות. בפירושו למלכים (Dukes בלימבלי' 1847 צד 345). נראה שהיו לעניני שתי משניות דמ"ט מדות: האחת היתה בחשבון והשנית באגדה. במאמרי אדות הפירוש לב"ר (מאג' 1887 צד 10) העירותי שהמפרש מביא ברייתא דמ"ט מדות ומיחס אותה לר' יוסי ולא לר' נתן. ונראה שהברייתא או המשנה בחשבון היא לר' נתן, והברייתא שבאגדה היא לר' יוסי, ואבאר זה בס"א.

סדר עולם. ירמיה 46, 43. איוב כמה פעמים. נ"ג 1. הושע כ"ט.

ספרי. הושע סוף ד': ככל הסיפרי ובכל פסיקתא.

פיוט. "בפיוט מצאתי קורותיו ורהימיו ועציו ואבניו". שיה"ש א', י"ז (היבש).

זהו שאמר בפיוט מולעמו סוד נמלכים" (נ"ג ט').

פסיקתא. קהלת א', א' (היבש). הושע סוף ד'.

פרקי דר' אליעזר. על מאין כמך בריקמך (יוה"כ) כתב ר"ק: אתיא כההיא דתניא בתקיעתא דר' אליעזר (כ"י פרמא), וצ"ל בפרקי.

הקונטרס. בפירושו לעמך תלואים (מוסף ר"ה). נראה שכונתו לאיזה פדוש על המחזור, ע' למעלה ד"ה ר' משולם ב"ר משה.

תרנום איוב רב יוסף. נ"ג 15.

תלמוד ירושלמי. איוב ל"ז. הושע ז', ה'.

(*) המאמר הזה יכל בקרבן בהמוקד. העורך.

לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים:

א. פתיחה לפתיחתו לספר האגרון (הכשר).

טאת שניאור זק"ש.

ובאמת לולי ההקדמה הערבית, אשר כבר הורע כחה מכמה פנים, אין להוציא מההקדמה העברית הלוו לספר האגרון אשר לפנינו כל תולדה, שהיה נוף ספר האגרון מחזיק אפילו גם כללי החרחים ומשפט עשיתם; ומכל שכן שאין להוציא דבר ראייה מאומה שהיה מחזיק רק משפט מלאכת עבודת החרחים, כמו שרוצה להוציא זאת החכם המופלג מהרשיף בכרמלו (שם, עמוד ס"ג), כי מה שאמר הרס"ג: "ויכן אותו (את ס' האגרון) לחור חידות ולמשול משלים... ולחקור (או: ולחרוז) כל מחזקות אשר יערכו כל הפורטים וכל שרי קדש (שיר) על היות" (פסוק מ"ז), אין מוכיח כל מאומה ע"י כי יכול נוכל לאמר, כי בדבור הזה לא פן הרס"ג כונה אחרת ממה שכוננו בדבורים הדומים לזה. כמה מגדולי המדקדקים הקדמונים, בפתיחותיהם לספריהם בדקדוק ובשרשים אשר הגיעו אלינו. —

כי הנה כן יאמרו ר"מ בן סרוק בפתיחת מחברתו: "תתני בלבי לצחצח לשון יהודית על תוכן יסודתי כו"; ולהלן שם: פעולת קמץ גדול ומעשרה קמץ קטן... כאלה ישיג המשביל לדעת שפת יתר ובהם יתבונן אמרי שפר לדבר צחות ויאחו פלם מישרים ומשקל אמונה ובעשותו ככה ירוץ ולא יכשל יצחצח מליו ולא יתלעג במו" כו'. ודונש בתשובותיו על מנחם [סיף שרש הגה, עמוד סמ"ד] יאמר אליו: "ינהגתי על משקל הגה אלה הפעלים על שלשה שיעורים, ולהיותם לך לעזר על הפשרים, ורחב בשפה לערך השירים", ואת השנתו על ובחוחים יסיים ויאמר אליו: "והתבונן לדבר בצחות, תהי לך החכמה לאחות". וכן התמו דברי הונש בהשגותיו על מנחם בלשון המקרא: "ולשון עלנים תמהר לדבר צחות". כ"ה יאמר הר"י חיוג בפתיחת ספר אותיות הנח (שה"ל הר"ר רל"ד נ"י): "עקר חפצי בספר הזה לבאר דרכי אותיות הנח... כי נעלם סודם מרבים... ולא ידעו איך יצטרפו הפעלים... ומדברים בהם באגרותיהם ושייריהם הפך הנכון כו'" (לפי העתקת הראב"ע) "חפצי בספר הזה להזהיר על אותיות הסתר... כי נפלא סודם מרבים בני אדם... והרבה מהם אשר ידברו בהם במשליהם ושייריהם על לא נכון כו'" (שם, לפי העתק רמ"ג).

וכה יאמר הר"י בן גנאה בהקדמת "הרקמה": "אבל אנשי לשוננו בדורנו זה, כבר השליכו החכמה הזאת (דקדוק) אחרי ניהם... עד אשר כל אחד מהם כוננה כחפצו ומדבר קהצוננו... ויש להם בלשון נאצות נמאסית ואמרות נתעבות", ועוד יאמר שם: "והצחות בדבור והמהירות כחכמת הלשון לא תהייה כי אם בעמוד על שרשי ויתוכן שמשויו אשר אין חברינו משגיחים עליהם", (וע"י עוד שם להלן). והראב"ע הנהו אומר: "ואחרי קדמונינו קמו פיימנים ועשו פיימנים אין קץ להם ולא ידעו לדבר נכונה כו' כו' וישמע אחד מן התלמידים שהייתי אומר דברים כאלה על אלה המשוררים בקש ממני לחבר לו ספר שיוכל להכיר בו דקדוק הלשון" [שפה ברורה] מן עמוד י"ד עד עמוד מ"ז דפוס פ"ורדא. ויאמר עוד: "ויש אחרים שחכמתם דקת הלשון לדעת הבנינים כו', עד: ובאמת כי היא חכמה מפוארה כי

ידע בעליה לדבר לשון צחות במכתבו או בחרויו" (יסוד מורא שער א'). והרד"ק בהקדמת "המכלול" יאמר: "ולהתעסק בדקדוק... לדעת יתרון האותיות וחסרונן ולהזהר בו בדבריו ובכאוריו ובמכתבו ובחרויו" (כלשון הראב"ע ביסוד מורא). ובפתח "פתח דברי", נאמר: "יהפציוני (חברי) לכתוב להם כלליה, מועילים להם ומספיקים למשכילים, בהם יוכלו להשמר מן המשוגה בדברי שיריהם, ולהנצל מן האשמה בספריהם". —

והכוונה כלה לקדמונינו מדרקינו אלה ז"ל בכל הלשונות האלה היא, כאשר ראינו: להגיד, כי הלומד מתוך ספריהם את חכמת לשוננו מאליו ידע לדבר צחות נשיר ומליצה וישמור את לשונו מהלכך בשגגה, כי יכתוב מכתב. וכמוהם כן יאמר גם הרס"ג. כי זה ספרו האגרון האומר את חכמת לשוננו הוא מלמד להועיל לכל הוגה בו, למחר לדבר צחות, לחוד חידות, למשול משלים, לחרוז חרוזים ולשיר בשירים. —

ואם נאמר, שהלשון "ויבן אותו לחוד חידות כו'", איננה אומרת לבד, שזאת היתה אחת מתכליות ספר האגרון, תכלית מועילה בלכד, לחרוז חרוזים, כי אם שכל נוף ספר האגרון, חמרו וצורתו בפועל היה רק קבוץ התיבות החזרות וסדורן בסדר א"ב; אם כה נאמר, אזי אשאל: מה נעשה לאגרונונו זה ביום שידיבר בו אחד מרושמי רשימות — ולא מדורשי רשימות — לאמר, כי זה ס' האגרון אגר בתיבו שבע חכמות, כמו שנאמר בפתיחתו: "להיות לחכמה לכל עם", או כי יקום סחר אחר ויאמר, שזה ס' האגרון היה קבוץ פסקים, בעבור שנאמר בפתיחתו שיהיה: יד לכל יודעי דת ודין? —

אחרי כל הדברים האלה אני אומר, שאם גם יתאמת דבר ההקדמה הערבית כי ס' האגרון היה כולל דיני החרוזים וכל הנלוו להם; הנה היה הענין הזה רק כדבר מסל להעקר וכמקרה לעצם. אבל עקר ספר האגרון ועצמותו היה: חכמת לשוננו על צד האמת הנמור; כי היה ספר דקדוק ושרשים ביחד, רצוני לומר: שפתח דברו האיר את דרכי לשוננו בכללי דקדוקיה; ואח"כ בגוף הספר אָצַר חסן רב שרשיה. —

ואין ספק שהיה ספר האגרון ספר גדול מאד גם ככמותו, כי הנה דרך הרס"ג היה להאריך⁽¹⁾ ברוחב מליצתו גם בספריו הערביים ולתלות הררים בשערה, כי נשא רעיו למרחוק בדברו בענין אחד ראשי להכניס בו כל יתר הענינים הנוגעים אליו, ואם רק מעט ובגד רחוק; כעדות הראב"ע בהקדמתו לפי התורה, שאמר: הדרך האחת (אשר למפרשי התורה) ארוכה ורחבה... ובה דרכו גדולים, והטרה

(1) כבר הבאנו למעלה, כי אל יהודאני יתאר את הרס"ג: בארכיכות לשון; ור' מנחם ינאי: במרחב מליצה. וכן נראה אל ר' משה חקן, המהנדג העוסק אשר קראה גדולה קאל את רס"ג, יאמר עליו: ועוד היה יכול (רס"ג) לבדוד בחמשה קוטערסין מה שכתב בחמשה עשר (כתב חמיס אשר באולר נחמד מחברת גו, ז' 69). ועוד יאמר (שס ז' 75): עוד הכנס זה האיס (רס"ג) לכתוב ועושה יו"ד". וכמוות הכנס המפורסם הר"ר רס"ג קורבסהיים עליו השלום היצב כאן סגן השאלה אבל בלחץ חסרה כאן רק מלה אחת וז"ל: ייד מלמרים, כי בעשרה מאמרות נוצרו דברי ספר האמונות של רס"ג; או שז"ל: ייד מנלות מי מנלות מנלות, נחמו דברי ס' האמונות: הסדות והסודקן לחוד, הסמיה והסדות לחוד וכו'. —

חכמי הישיבות במלכות ישמעאלים... ובמסלה הזאת עלה רב סעדיה גאון הגולה, ופירש (צ"ל: ובפירוש) יהי מאורות, הכנים דעות אחרות, לדעת המדות הנזכרות, על פי חכמי הספירות" (1). ור' עמנואל בהתילו על איש ארוך ממש בדורו, יאמר: "אורך פלוני אורך קסרי רבנו סעדיה" (במחברת ה').

מלבד זה, נראה בעיני, שהלכות גדולות בדקדוק שנה הרס"ג בפתיחת האגרון והכנים בה כמה שערים, כמו השער הראשון: שער אחהע"ר (2) שהיה שער גדול בסגולות הרבות אשר להאותיות האלה, לפי עדות הרס"ג בעצמו בפירושו לספר יצירה, אשר הביא גם בן גנאה ברקמתו. וכן שער החלופים (חלופי האותיות אלה באלה), שער הצירוף (הקנינים, הכנויים) ושער דגש ורפי, ועוד שערים אחרים אשר לא נודעו לנו עד כה.

וביחוד כמעט קרוב לודאי אצלי כי השער בידעת הרגש והרפה היה כנוס בתוך ספר האגרון, ושעליו כן רש"י ז"ל בפירושו לתהלים (מ"ה י'), על מלת ביקרותיך, במה שאמר שם: ראיתי בנקוד רב סעדיה כו'. ואין הדבר כמו שחשב הגיט ש"ר ז"ל, שהיה זה ספר גקוד דרב סעדיה מדבר בענין מלא וחסר, ושוה הענין לבד היה כל דבר ס' האגרון; ולא כמו שחושב החכם הגעלה רל"ד נ"י בדבר הזה. ויש לי בזה ענין נכבד שיבוא במ"א א"ה.

האמנם הרשד"ל ז"ל, במאמרו "עקבי שפה" אשר בבית אוצרו דיא"ל, אמר: שהשערים הנזכרים: שער החלופים, שער הצירוף, ושער ידיעת דגש ורפה מביא דוגש בהשגותיו על הרס"ג בשם: ספר צחות לשון עברית שלו, "ששם מנה כל המלות שאפשר להוציא משרש אחד" (והלך רס"ג גם בזה בדרך בעל ס"י) — ויאמר עוד הרשד"ל (שם): כי הם צחות לשון עברית נכתב בלי ערבי, שעל כן הוא — רשד"ל — מניה בלשון הראב"ע בפתיחת "המאזנים": "אגר (ר"ס) ס' האגרון וס' צחות לשון עברית", במקום: "אגר ס' האגרון וס' "

(1) וכן הוא הנוסח בפי' הראב"ע לתורה ד' קושט. ובמקראות גדולות בדפוס ויניא ובזיליאה. אבל במרגליות טובה השמיטו המדפיסים לגמרי הלשון הזה הנוגע לרב סעדיה והספיקו ודלגו מן המלה "ובמקלה" כו', עד המלה "אחרות", וחזרו והעתיקו מן מלה "לדעת" עד מלת "הספירות", כאלו מוסב כל הלשון הזה מן "לדעת" כו' גם הוא על רב יצחק שקדס ממנו הדבור שם, להדבור על רב סעדיה ודלוגים כאלה אינם אכזבים עלינו. ואולי עז ק' המדלגים ההם משני כבוד רבנו סעדיה; ולא כן יעשה. ואולם רשומי של הדבור ההוא הנשמע (על אדות הגאון) ניכר מתוך פירוש בעל אהל יוסף שם. —

(2) לא שער אה"ה"ע, כמו שסוברים זולתי, כי רס"ג גרים בפי': אההער, וזהו ז"ל חלק בזה על רס"ג מבלי להזכיר את שם הרס"ג עליו בפירושו — כמו שאראה אי"ה במאמר שלישי על דבר ספר האגרון. וכבר זה לי שנים רבות מאד, בעוד הייתי על אדמה ברגלי, הודעתי לכבוד ידידי היקר והנכבד הרב המופלג ההכם המופלא והמזיין מויה אהרן יליניק י"ה, במכתב רחב אשר שלחתי אליו לליספיה, אשר שם היה מסין כבודו אז, את דעתי, כי השם הערבי אלחאוי, אשר יקרא בו לספר רב הלי ואשר הראב"ע ז"ל מעתיק בשם ס' המאסף, הוא הוא המהונכס מאת הריס זוטרילי בפי' ס"י בשם: ספר הקמיצה, וחזיתי אז גם את דעתי שם על דבר שם הס' הפילוסופי הקדמון האכונה: אלמקמץ. —

לשון עברית וס' צחות", הכתוב ונרפס לפנינו — אבל הדבר הזה קשה בעיני עד מאד, כי אנחנו הרואים (כפי שהביא החכם הגדול ר"ש מונק ז"ל במכתבתי הנחמדה על רס"ג, ונאחריו רל"ד בנחל קדומים), רס"ג בעצמו מזכיר בפירושו הערבי לס' את המאמר או השער ע"ד אחה"ע (אחה"ע) שחבר והכניס בספר הלשון שלו, כמו שיזכיר את השער הזה פעמים גם הר"י בן גנאה ברקמתו עפ"י מה שהזכיר אותו הרס"ג בפירושו לס', וכן יזכיר שם הרס"ג שער הדגש והרפה (כתאב אלדגש ואלרפ); ו"ספר הלשון" או ספר "חכמת הלשון", כמו שכתוב ברקמ"ה, הוא תרגום השם הערבי: "כתאב אללגה", כמו שקוראהו בן רס"ג בעצמו ואחריו בן גנאה המביאו בלשון הזה בנוף רקמתו — ולמה זה יקרא אותו דוגש בשם חדש: ס' "צחות לשון עברית", ולא ספר הלשון, או: ס' "חכמת הלשון", כשם אשר יקרא לו יולדו? — ולו לא הוסיף דוגש רק מלת: עברית, והיה קורא אותו: "ספר לשון עברית" הייתי אומר, כי דוגש קורא אותו בן על שם ענינו, להורות שהוא ס' לשון עברית בפרט, כי ספר "הלשון" סתם, משמע ס' הלשון בכלל; אבל ס' "צחות לשון עברית", הוא שם חדש לגמרי!

לכן נראה בכלל, שהשם: ספר "צחות לשון עברית", איננו העתק משם ערבי, כי אם שם עברי מעקרו — ועל כרחך שהרס"ג בעצמו פנה את ספרו: ס' "הלשון" בשם הזה: ס' "צחות לשון עברית", ולא שדוגש חרשו שלא מדעת בעליו ר"ם ושלא מרצונו. ולפי זה יקשה, שיקרא ר"ם לס' ערבי שחבר בשם עברי, נוסף על השם הערבי אשר קרא לו? — ומה ימנענו עתה מלאמר, שר"ם קרא לס' עברי שחבר בחכמת לשוננו: ספר "צחות לשון עברית", וכאשר יביאנו הצרך להזכירו בספריו הערביים, יכנהו בשם ערבי: כתאב אללגה (ס' הלשון) על שם ענינו בכלל?

ואם תאמר אלי: הלא הראב"ע הניד בפירושו, כי לא חבר ר"ם בלשה"ק רק ס' האגרון לבד ולא ס' אחר בדקדוק ושרשים? ע"ז אני משיב ואומר לך: אמנם כן הוא, כי ספר צחות לשון עברית הוא ספר האגרון, הוא ולא אחר! — וכאמת, אני נוטה מאד להניח בדרכי הראב"ע בפתיחת המאזנים: "אגר (ר"ם) ספר האגרון צחות לשון עברית", לא ככתוב שם: "אגר ס' האגרון וס' לשון עברית וספר צחות"; ולא כהנהגת רשד"ל: אגר ספר האגרון וס' צחות לשון עברית. והנהגתי זו בדרכי הראב"ע היא כמוכרחת נ"כ מצד לשון הראב"ע, כי הנה הראב"ע אמר: "אגר ספר האגרון בלשון נופל על הלשון, אבל לא יפול הלשון: אגר לא על ס' לשון עברית וספר צחות, ולא על ס' צחות לשון עברית, והיה לו להראב"ע לאמר: אגר ספר האגרון וחבר (או: וכתב) ס' לשון עברית וס' צחות; או: וחבר (או: וכתב) ס' צחות לשון עברית; לא כן אם נאמר ששלשתם רק ספר אחד הוא, וזה ספר האגרון בעצמו, אזי יתכן מאד שיאמר הראב"ע: אגר ספר האגרון צחות לשון עברית, כי כן היה שם הס': ס' האגרון צחות לשון עברית, כלומר: אגר רס"ג באגרונו דרכי צחות הלשון העברית, כמו שיאמר רס"ג בעצמו בהמשך פתיחת האגרון. והלא תראה, כי לא בשם: "האגרון" לבד קרא רס"ג את אגרונו, כי הוא בעצמו התוה תו על מצח ספרו: ספר האגרון לשון הקודש, ויש ויש לאמר, כי נשמטה המלה "צחות" וכן צ"ל: ס' "

האגרון צחות לשון הקודש; רק שדונש והראב"ע אחריו שנו את הרס"ג, ובמקום: "צחות לשון הקודש" כתבו: "צחות לשון עברית". והנה אנכי הוואה מתוך דברי רשד"ל עצמו, כי הוא נבון בדבר השגות דונש על רס"ג; כי מתוך דבריו במאמר "עמקי שפה" הנ"ל נראה בפשיטות, שהשגות דונש הן על ספר צחות לשון עברית להרס"ג. אך במאמרו על מנחם וכו' (בכ"ת אוצרו דף ח"י), יאמר: "וכבר עלה בדעתי לומר כי זה ס' פתרוני רב סעדיה (שהזכיר מנחם) הוא ספר האגרון שהזכיר הראב"ע⁽¹⁾ כו' וכו'; אך עזבתי הישערת בראותי כי רק בדרך אחד ולא בשום מקום אחר מהשגותיו מזכיר דונש ספר האגרון. נראה מזה, כי שאר השגותיו לא על ספר האגרון הן" ר"ל: כי אם על ספר צחות לשון עברית.

ואני אומר, שאין להביא כל ראיה מזה שהיו האגרון והצחות שני ספרים; כי דונש קרא לרוב את האגרון על שם ענינו: צחות לשון עברית; בעבור שהאגרון אשר אסף בתוכו דקדוק לשוננו ופתרון שרשיה הורה דרך צחותה, ובפרט שעקר שם ה' הוא: "צחות לשון עברית", או: "צחות לשון הקודש", כאמור למעלה; לכן השמיט דונש לרוב את המלה: אגרון, וכדרך שאנו משמיטין היום לאהבת הקצור מלת "ספר" לפני שם הספר, ולא נאמר: ספר בית האוצר לשד"ל, כי אם: בית האוצר לשד"ל, כן היו משמיטין אז מלת: "אגרון" או "מחברת" או "יסוד". הלא תראה, שמנחם בן סרוק מביא (בערך אנח) את ספר השליחות לר' יהודה בן קריש ואינו קורא אותו בשמו: ס' רסאלה, כי אם יאמר: "תקן יהודה בן קריש בספר פתרוניו" על שם ענינו, שהוא ספר פתרונים; ומהמעט הזה הוא (מנחם) קורא גם את האגרון בשם: ספר, פתרוני רב סעדיה. וכן דונש בעצמו קורא המחברת למנחם פעם בשם: אגרון ופעם בשם: פתרון.

ומלבד זה, יקשה בעיני, שיחבר דונש השגות בלשון עברית על ס' הכתוב ערבית! הקצור קצרה ידו ממשוך בשבט ספר בלשון ערבית? והוא הראנו את גדלו ואת ידו החזקה בלשון ערבית בתשיבותיו על מנחם, כי בכמה ערכים יפרש שם עפ"י לשון ערבית, ואף כי בערך ממועני חרב (מן עמוד ס"ז והלאה), אשר ערך שם ערך מלים הרבה מלשון ערבית ועברית, "להודיע כי שתי הלשונות דומות זו לזו"; וגם יריביו, תלמידיו מנחם, המה עדים נאמנים ע"ז, כי יאמרו אליו: "והיית בעת ההוא (ההיא) צעיר תלמידיו (של רס"ג) בכל שכל ובלשון הערב ומשקליה לא רחבת מבינת גדול מוריד" (תשובות תלמידיו מנחם, עמוד כ"ז). ואחרי הנודע, מה רב היה חיל הרס"ג לדבר צחות בלשון ערבית, הנה שבה הגנת המעטה הזאת על דונש בילדותו: "כי לא רחב אז בבינתו בלשון הערב ומשקלי שיריה מבינת רבו רס"ג" לשבח גדול! — אין זה כי אם גם תשובות דונש על רס"ג, הן כתשובותיו על מנחם על ספר כתוב עברית⁽²⁾.

(סוף מאמר א' יבוא בחוברת הבאה).

⁽¹⁾ אמר מ"ז: וכו' אמר נמור! והוא, שד"ל ז"ל, היה קרוב בכל דבריו שם אל האמת, ולאחר מן ההרחק שם הרבה ממנה.

⁽²⁾ סה יז קנה לי שילוח הזקן מה להשיב על דברי שילוח הנמיר.

פרק מ"ספר הירושות" לרס"ג ז"ל⁽¹⁾.

(מראשית הספר אחר ההקדמה)

נעתק מלשון ערב ללשון הקדש מאת העורך.

פתח מחבר הספר הזה ואמר: יציאת הקנין מיד איש לרעהו תהיה בשלשה אופנים: ע"י ירושה, ע"י קניה וע"י מתנה, ולכל אחד מהשלשה האלה כללים ראשיים ופרטים המסתעפים מהם; ונחל [דכרינו] ככאור תורת הירושה ופרמיה, שהיא תכליתנו בזה.

הירושות תפדרנה לארבעה חלקים, המקבילים לעמט בעלי זכות הירושה, והם: היורשים בתורת בנים, בתורת אבות, בתורת אחים ובתורת אחי-האב; ונבאר איפוא כל אחד מארבעת החלקים האלה.

החלק הראשון, חלק היורשים בתורת בנים, יחלק לשלשה חלקים: (א) ירושת הזכרים עם הנקבות, (ב) ירושת הזכרים איש עם רעהו, (ג) ירושת הנקבות אשה עם רעותה. שלשת החלקים האלה [ביחד] הם חלק ירושת הבנים. ונחל לתאר פרטי הראשון וכל הנוגע אליו.

והנה אם יהיו הבנים זכרים ונקבות יש בזה שני אופנים, והם: אם נראה כי העזובן אשר הניח המת אחריו רב הוא, אז להזכרים משפט הירושה, אך עליהם לפרנס את אחיותיהם עד אשר תגדלנה או תנשאנה לאנשים; אולם אם אין העזובן רב והכנות קטנות, אז נחוי כי יקח ממנו למזונות הכנות עד אשר תגדלנה, ואם ישאר אחרי כן דבר יהי להבנים ואם לא לא.

והמדה הקבועה למען ערוך על פיה, אם העזובן הוא רב, היא: אם יהיה בו די כלכלת הבנים והכנות עד אשר יגדלו, באופן הזה יבוא כל העזובן ליד הבנים, והם יציאו למזונות הכנות עד עת בגרותן והנותר ישאר בידם. ואם היה הדכוש כמות האב במדה המרובה הנזכרת ואח"כ נשתנה ונתמעט, הדין הוא כי יהי להבנים; וכן אם היה במדה פחותה ואח"כ נשתנה ונתרבה, הוא להבנים, כי דים עליונה בכל האופנים. — והמדה הקבועה הזאת להבדיל בכסף העזובן בין רב למעט היא אחרי נכוי שלום החובות והגדה ומזונות האלמנה וכל הדומה לזה ממה שהוא חובה על המת. ואם היה העזובן לפני סלוק הדברים האלה במדה המרובה ואחרי הסלוק ירד מהמדרגה הזאת, אז הדין כמשפט העזובן המעט.

ואם היה במדה המרובה נחוי גם לתת לכל בת החלק העשירי מהכסף, ותשיגנו בעת הנשואה לאיש. וכל בת אשר תנשא לאיש ראשונה תקח את העשור לפני יתר אחיותיה ועשורה יהיה גדול מעשור הבאות אחריה. ויש בזה שני משפטים: אם תנשאנה [זאת אחר זאת], כבר קבלה כל אחת מה שקבלה; אולם אם נשאו כלן בזמן אחד, אז יגיע לכלן יחד חלקן לפי החלוקה ההיא, כאשר נבאר בפרטות, ואח"כ תחלקנה ביניהן בשוה.

(1) ראה מאמרנו על הספר הזה למעלה 75—9.

ובאור הענין הזה הוא: אם היה [למשל] העוזבן מאה דינר, אז תקח הבת הנשאת ראשונה עשרה, וישארו תשעים דינר; השנית תשעה דינרים וישארו שמונים ואחד; השלישית שמונה דינרים ועשירית הדינר וישארו ע"ג חסר עשירית; הרביעית שבעה ותשעה ושלשים⁽¹⁾ חלקי-המאה וישארו ס"ה דינרים וחצי דינר ועשירית העשירית; החמשיית... הששית... וכו' וכו'.

והנה אם תנשא האחת לפני האחרות דינן כמו שכארנו; אולם אם נשאו כלן בזמן אחד יחברו יחד כל העשורים האלה, והם ס"ו⁽²⁾ דינרים ותחלקנה ביניהן בשוה ותקח כל בת ו' דינרים וחצי וישארו להבנים ל"ג⁽³⁾ דינרים, וכן הדין מחייב.

ולעשור הזה שלש דחיות (כמולים), ונחויך שלא תהי אחת מאלה [למען תקבל הבת את העשור]. הא' אם תפול היריושה מהאם, כי קרה מקרה כזה והניחה בנים ובנות, אז הכל להבנים ואין להבנות מאומה, לא עשור ולא מזונות; והדחיה הב'. אם האב השיא כבר בחייו את הבנות, באופן הזה אין עשור להבנות; והג', אם כבר גדלו ונשאו אחרי מות האב מבלי דרוש מאחיהן מאומה, הדבר הזה דוחה ג"כ את העשור; אולם אם גדלו ולא נשאו אח"כ, נחויך לראות אם האחים מנעו מאחיותיהם את קצבת המזונות ולא דרשו מהם מאומה, אז התיאשו מזה ואין להן העשור, אבל אם לא מנעו מהן, הדין כי תקחנה את העשור, גם אם חכו איזה זמן אחרי בגרותן, ואם השיאו האחים [את אחותם] אחרי מות אביהם בעודנה קטנה ולא הגיעה לבגרות וקבלה פחות מעשור, אז הדין כי כאשר תגדל ותדרוש מהם ישלימו לה את העשור ואין זה ממה שדוחה את משפטה.

ויד האחים עליונה אם ירצו יתנו כסף מזומן לאחיותיהם ואם ירצו יתנו להן חלקן מהקרקעות אשר הניח אביהם. ואם מת האב במרם נתן את העשור לאחותו והניח בן, אז לא תגבר את העשור מן הבן כ"א בשבועה, כדן כל בעל-חוב הנשבע במרם יגבה את חובו [מן היורשים]. וכן אם היו איזה אחים ומת אחד מהם והניח בן, אז תקח את העשור מחלק כל אח בלא שבועה ומחלק המת בשבועה. — וזה הוא גמר באור החלק הראשון, שהוא ירושת הזכרים עם הנקבות.

(1) פה יראה שנגד מלפני השליש, כי נ"ל מ"ו ותשעה ועשרים חלקי המאה, שהוא החלק העשירי מן ע"ג חסר עשירית, ואין ליהם לה העעות להעתיק אחרי אשר על יסוד השגיאה הזאת נמיה גם יחד החשבונו; גם ככלל אין החשבונו מדויקים לחי, ולכן נמנענו מהעתיקם.

(2) גם המספר הזה אינו נכון, כי ע"פ החשבון המדוקדק יהי סך-כל העשורים 13191298.
65 דינר, או ס"ה ומעט יותר ששמינית דינר. 100000000

(3) י"ג ל"ד או ל"ה.

חקר יחוש שני ספרים להראב"ע.

א ספר העגולה.

רבנו יצחק אבובי הספרי כתב בספרו: נהר פישון (ל"ה ב' דפוס זאלקווא שנת תקס"ט): וכמו כן המות לצדיקים וחכמים הוא ג"כ שלמות הנפש, כי הואיל שסבת חסרון השגת הנפש¹ החכם הפסקות [צ"ל: התקפה התעסקות] בדברים החומריים וחייב [צ"ל: יחוייב] כי בחסרון החומר תשלם הנפש. וזו הוא נונת הר"א ׳ עזרא בספר העגולה באחת מעשר ראיות שהביא לכאן השארת הנפש. יעין שמה עכ"ל. והנה אין כל ספק אשר ספר העגולה הנזכר כזה הוא ספר: ״העגולות הרעיוניות״ אשר להחכם הערבי אלבטליוסי אשר מקרוב יצא לאור ע"י החכם הפרופסור דר. דוד קוילמאן, כי בשער השביעי מספר ״העגולות הרעיוניות״ יש ראיות על השארת הנפש והראיה האחת המוכחא פה בשם ספר ״העגולה״ מתאמת כליל עם הראיה האחת אשר בספר ״העגולות הרעיוניות״. יעין שם: מופת ראשון. נמיית האדם אל התאוות המבעיות והמשכו אחר ההנאות הגשמיות ימנעהו לצייר האמתות ולקבל הידיעות, כי יקנו לשכלו לכולל, והענין מהם יקנה לשכלו חרוד ויעזור לו לקבל הידיעות ולצייר האמתות. והורה זה, כי החומר הטבעי מפסיד הנפש המדברת, ושהיא כל מה שתהיה יותר נפשטת ממנו תהיה יותר מכירה ודעתה יותר ברורה, ויולד מהקדמות אלו שתהיה עם המות יותר מכירה ויותר רואה האמתות להיותה נפשטת מכל החומר, ולא תהיה ההכרה והציור אלא לחי, הנה הנפש אם כן חיה אחר מות הגשם עכ"ל. ומה נעשה אפוא ליחש ספר העגולה לר"א ׳ עזרא? איכנה נתאים יחשו לר"א ׳ עזרא עם יחשו להחכם הערבי אלבטליוסי המבורר ע"פ הרבה כתבי יד? אין עצה לזה. כי אם לנוז אמר אשר אלבטליוסי היה מחברו ור"א ׳ עזרא היה מעתיק מערבית לעברית ולר' יצחק אבובי התחלף מעתיק במחבר, ויכל היות כי סבת החלוקה היתה העלמת שם המחבר בראש ההעתקה. ודרך אנב אעיר, כי למופת הנזכר נאה שם כבל. הן נכללו בו שני ענינים שונים והיו לענין אחד: ענין השארת הנפש ונצחותה, וענין השגת הנפש השגה ברורה ובהירה אחרי הפרדה מן הנקו, והמופת הנזכר לא יכון כי אם להוכחת הענין השני אבל לא להוכחת הענין הראשון ונחוץ לר' מופת אחר, כמבואר לכל אשר בינה לו להבין ולהשכיל. ובספר הנפש להפלוסוף בן מנחם יש כנכון וכראוי מופת אחד על הענין הראשון ומופת אחר על הענין השני, וכל אחד שונה מאד מרעהו. למד מזה קורא משכיל! מר' נחוץ לקרא כל דבר במתינות רבה ובדעה מיושבת עד מאד, וביחוד נחוץ זה בקריאת ספרי הפלוסופיה הקדומה אשר ענן וערפל סביבה ואוהזים את העינים לדמות כי תראינה הר גבוה ותלול, ובאמת אין כל מאומה.

ב פירוש משלי.

שקרות יחוש הפירוש הישן על משלי להראב"ע כבר התברר כאור השמש בנבחרתו. ראשונה יצאתי אנכי במכתב עתי Orient (שנת 1841 נ' 48

(1) אולי ל"ל "נפש" ולא יחיה נחזק להגיה "החכמה" פה "החכם". העורך.

לימראטור-בלאט) להוכיח ע"פ י"ב ראיות שהם" הזה איננו מאת הראב"ע כי אם מאת ר' משה קמחי. ואחרי בא החכם מוה' גבריאל הירש ליפמאן ז"ל ומלא את דברי והוסיף ראיות על ראיותי, הֵנָּן במכתב החדש ציון (שנת תר"ב חרשי אייר, סיון, תמוז, אב, אלול) יעוין שם ושם. ואחרינו באו עוד חכמים וחזקו את משפטנו על פי כתבי יד. ולי נודע עתה, כי הכתוב בראש פ"י משלי: והחלק האזהרה הודיע בו מעלת החכמה הקדומה וכו' והוכיח להמית הפתיות ותאות הנוצר מאדמה, ולהחיות הנשמה התמימה עכ"ל, הוא סיום שיר אחד אשר חתום בו בראשי החרוזים: אני משה בן יוסף קמחי ספרדי חזק לעד, יעוין השיר הזה אשר יצא לאור באוצר טוב משנת תרמ"ב—תרמ"ג שאין בו רק מאמרי: מפענח נעלמים ושיר אחד מר' משה קמחי בראש פירושו על משלי, והמעתיקים או המדפיסים השמיטו בראש פ"י משלי את כל השיר ולא הציגו רק סיומו וההשמטה הזאת הרתה עמל וילדה שקר כי הראב"ע חבר את הפירוש הזה, ואי"ה עוד הרבה אדברה על אדות הענין הזה. ובשנת תרמ"ג יצא לאור באוכספורד פ"י אחר על משלי המיוחס להראב"ע ע"י החכם שמואל רולס דרייבר עם הקדמה בריטאנית מהחכם הזה, ועם ציוני מקומות כל הפסוקים המובאים בפ"י הזה, ועם רשימת נוסחאות שונות על כל עמוד. ובשנת תרמ"ד יצא הפ"י הזה בפעם השנית לאור בפ"פ עני"ט ע"י החכם מוה' חיים מאיר הורוויץ כתור פ"י חדש אשר לא נראה עוד על פני האדמה, כי הוצאת החכם דרייבר נעלמה מעיני החכם הורוויץ, ואנכי שפוט אשפוט על הפ"י הזה שאיננו מאת הראב"ע ע"פ ההוכחות האלה:

(א) ככל הפ"י הזה אין גם מקום אחד אשר יבא בו דמיון מלשון ישמעאל כדרך הראב"ע בכל פירושו.

(ב) על ב' פסוקים (ו' בפרשה ה' וכ"ג בפרשה כ"ו) הוכח בו פ"י רש"י בלי כל הוספה ובלי כל הערה אך בצלמו כדמותו, ואין זה דרך הראב"ע כי אם דרך מלקט פירושים מספרים שונים זעיר שם זעיר שם.

(ג) בכל הפ"י הזה אין זכר לשם ר' סעדיה גאון אשר לא מש מעט הראב"ע בכל פירושו, וידוע, כי רס"ג חבר פ"י גדול ורחב ידיים על ספר משלי.

(ד) אין דרך הראב"ע לבאר מלות ע"פ לשון לעז ובפירוש הזה יבאו נ' פירושים ע"פ לשון לעז (ו' ג' וי"ג, כ"ג ל"ב).

(ה) בפ"י הזה כתוב: אמר זה המחבר בספרו במקום אחר מוכח חכמה מנבחה (כ"א כ"ב), והראב"ע לא קרא מעולם את כותבי ספרי קדשנו בשם מחברים.

(ו) בא' א' כתוב בפירוש הלזה: עש'אם באל"ף כדרך בעלי התלמודים והמדרשים, והראב"ע כתב תמיד עש"ם בלי אל"ף כדרך בעלי ספרי קדשנו.

(ז) אין גם מקום אחד בכל הפירוש הזה אשר יתראו בו עקבות הראב"ע ודרכיו ברמזים וסודות, ויש בספר משלי דברים רבים אשר הראב"ע הורה יכול להראות בהם עקבותיו ודרכיו ורמזיו וסודותיו. והנה בפרשה י"ד פסוק כ"ב כתוב: ברכה שתבא מאת ה' על פי מזלו עכ"ל, ובפרשה י"ג פסוק ד': כי העושר תלוי במזל עכ"ל, ובפרשה כ' פסוק כ': נרו רמז למזלו הטוב עכ"ל, ובפרשה כ"ב ב': כי הכל בשם ובמזל עכ"ל, ובפרשה כ"ג פסוק ד': כי העושר לא הוא ביגיעת האדם כי אם במזל השם עכ"ל, ויוכל איש להוכיח מהמאמרים האלה היח הפירוש ההוא

ל"ד הראב"ע בעבור אשר ידוע כי הראב"ע האמין אמונה שלמה בפעולת המזלות;
אולם באמת לא היה הראב"ע יחיד באמונה הזאת, כי גם לפניו וגם לאחריו רבו
כמו רבו המחזיקים באמונה ההיא. על אדות לפניו יעוין שבת (קנ"ו א'): מזל
מחכים מזל מעשיר עכ"ל, ומועד קטן (כ"ח א'): בני חיי ומוזני לאו בזכותא
תליא מלתא אלא במזלא תליא מלתא עכ"ל, ועל אדות לאחריו יעוין ספר מקור
חיים לר' ישעאל צרעה ז"ל כי הוכחו כי המון חכמים אשר האמינו בפעולות
המזלות והוקירו עד בלי די את האסטרולוגיה, וגם החכם דריב"ר הג"ל הכיזב יחוש
הפ' הזה להראב"ע ע"פ ראיות אחרות, יעוין הקדמתו הנ"ל.

שברשין ערב ראש חדש אדר שני ה' תרנ"א.

יעקב רייפמאן.

ע"ד "הלכות פסוקות מן הגאונים".

(סוף מחברת א').

א' תשובת ר"ג מאור הגולה: ששאלת על כנדי הכומרים שמזמרים בהם
לעז ואומרים שמשמשי ע"ז הם ואסורים ויש לסמוך אדר"י (ה) שגוים בח"ל לאו
עובדי ע"ז הם מותר הלכך מותר לשאת ולתת עמם ביום אידם וכיון דמשמשי
ע"ז הם אינם אסורים עד שיעברו שנה' אבד תאבדון (ג) בכלים שנשתמש בהם
לע"ז הכתיב מדבר וכו' כיון דלאו עובדי ע"ז הם ואע"פ שעובדין ע"ז אינה נחשבת
ע"ז וודאי ע"ז עצמה שלהם אסורה דתנן ע"ז של כנדי אסורה מיד בין נעבדת
בין אינה נעבדת וכיוצא בזה שפרנסתו תלויה בכך הנח להם שיהיו שונגים ואל
יהיו כזירים.

ב' תשובת רש"י: ר' שלמה השיב לר' שמעיה על היין ששכחה הגברת
בפתחות המרתף עיניה וצריכנו להיות כל היום בביהכ"נ ופעמים הרבה היתה
הגברת יוצאת מביהכ"נ לביתה וגם בני הבית היוצאים מביהכ"נ לבית וחוזרים
והשפחה היתה סוגרת פתח הבית כאשר צותה הגברת ובאו גנבים וגזלנים וליל
המחרת שאלה הגברת המפתח אמרה השפחה מצאתי היום סמך לערב והיו שם
חביות פתוחות וסתומות ומבורות בכרזא ושאינם מבורות מראה בעין שהם מותרות
שאם נמצאת הגיירה בתוך המרתף היו הפתוחות והסתומות מותרות (ג) אבל
מבורות היה נראה שלא נחשדו הנוצרים לנסך יין ואינם יודעין כשיב לנסך כלל
שאין אדוקין כמו ארמאים שהיו משכשכין אצבעותיהם ביין לעזי אבל עתה לא
נחשדו על כך למוזג ולשתות דאע"פ דיש רשעים שעושין כן בפני ישראל הם
עושין אבל שלא בפניו לא חשו חכמים לזה שיה"ו גוי מתכוין לעבור ישראל
על דתו כדאמרנן התם קיסמא (ד) דמודיימא סלימא קיסמא דחמרא בארבע ליומא
אלמא במידי דלא אהני ליה לא חשוד ועוד אמרינן הלכה לעיל מינך ועוד אחרת

(ה) מולין יג, (ז) ע"ז י"א, (ג) כל ש"ל אסורות, (ד) לפיכך נפ"ז ליד: נוסח' אחרת.

ישראל וגוי (ה) שותפין בשתי קדירות על כירה א' לא חשו חכמים לדבר דלמא בזמן שישראל אפיה ושדיה ליה גוי בקדרה וכי וזו שהיתה הבית בינה ליין לא לחוש לנסוך ומפני כמה דברים הא' כי היו ישראל נכנסים ויוצאים לתוך הבית ועוד אם איתא דלמא מינכריה ישראלית אלא וודאי דאורכסא ואתיה ואעיג דאחזתה רעדה דלמא אזלא וחזי כבדו דחביתא לכר מלתא אי נגרה ועוד אפי' (ג) ספק ביאה מהור ומהא (ג) מסובתיה דמסרה לה איקלירא לגויה אמר ר' יצחק א' ר' אלעזר עובדא הוי בי מדרשא ואמרו לא מסרה לה אלא שמירת המפתח בלבד ולא דמי היכא דקאי אצל חמרא ממש למנות אותו בחנות שהוא עומד ממש אצל היין ולא תימא הך בשלא הפליגה עסקינן הא כיון שלא מסרה לה שמירת המפתח ולא אמרה לה שמור אין לך הודעה גדולה מזו היכא דשבקין לגוי על מקומו ממש בחנות שהוא עומד שם ממש אצל היין תניא (ד) ננעל או שאמר לה שמור אלמא שמירה זאת שמירה שהודיעו שהוא מפליג אבל סתם במסירת שמירה לא תנן וכ"ש זו שלא מסרתה המפתח ששכחה והגויה כנגב במרתף מותר היתר גמור ואל יהא קל בעיניכם לאבד ממון של ישראל שהתורה הקילה עליו וקיי"ל ספיקה דרבנן לקולא ואין לחוש כשום פנים בעולם בזה"ו ואי משום חומרא דיי"ג הנ"מ אותן אומות המנסכין לע"ז והא איסור דאורייתא דוכחי מתים דכתיב ישתו יין נסיכם אבל הא לא שמענו ולא ראינו ולא ראתה עינו שיש מהם ששיכשך יין לע"ז.

(י) בתשובת ר' שלמה ב"ר יצחק כתיב אסור למכח לגלות הסימנין בראש הגדי ולהניח הכשר והעור מכאן ומכאן ואח"כ חותך בית הסימנים גמי אם כולם חתך אינו מוציא את הבהמה מירי נבלה הא חתך אח"כ את הסימנים לא עשה שחיטה מפורעת ומגולה פרע כדתני' (ה) מולך שדרה ומפרקת בלא רוב בשר עד שמגיע לוושט ואמרינן (ו) מולך בסכין מטמא וכי' אמר ר' הונא מפני שהוא מחלד ואע"פ שמולק והשחיטה מגולה למעלה.

(יג) כתב לבניו ספרים ואלמנתו רצתה מהם כתובתה שנכתב בכתובתה מגלימא דעל כתפאי והשיב דאינה גובה מהם דאין מרקקין מלשון דעל כתפאי רק אם גירשה והרי הם אצל הבעל אבל כאן הבנים זכו במשיכה.

(יד) העושה שליח לקדש לו אשה אינו צריך לכתוב השליחות בקנין אלא כך כותב בפנינו חתומי מטה מינה פבי' לקדש לו פלונית וחותמין העדים בין אם הוא לפניו ובין אם אין לפניו והרשאה זו למה הצריכו חכמים אלא להוציא חבירו מחשש ושליח שמקבל אומר תהא מקודשת לפכ"פ דת משה וישראל.

(טו) כתיב בתשרי בשם רש"י שלאחר הגעלת כלים מיד בעודם המים רותחין עליהם צריך להדיחן במים קרים פן יחזרו ויבלעו האסורין שעליהן והם רותחין.

(טז) בשם ר"ת תשובה ח"ל: על הכלאים בבגד מריביו ילבשו בשת ויעשו כלאייהם בכליו יהיו האמנם בתוספתא שלנו מצאת' (ז) חלוק שנפרס ופרפו כחוט

(א) ע' עיו' ל"ח. (ב) ע"ז ע"ז. (ג) כ"ז. (ד) כ"ז עמוד א'. (ה) חולין כ"א. (ו) כ"ז כ"ז. (ז) ע' הוספה כלאים פ"ה.

אסור ולא מותר ופי' כך הוא חלוק שנפרם כמו בגדיו יהיו פרומים ופרסה בחוט שסתם חוט של פשתן הוא ולכך לא חשש לומר בחוט של פשתן בו (ה) בכל מקום הוא אמר (ז) בחוט של צמר ועוד אפי' מפרש במקום אחר (ז) כמו אפי' שהרי כבר הזכיר צמר וסתם חוט שאסרה תורה של פשתן ונראה דהא קמיל ברייתא דפריפה חבור הוא לכלאים כי ראיתי מקומות שכתוב שם אסממא (ז) כלאים ויוצאים בהם בשבת וכמו כן אמר כאן כי פריפה אוסרת בכלאים כי חביר גמור היא שהרי יוצאין בו בשבת כדתנינן (ה) מדיות יוצאות ולדברי האומר דמירי: בחוט של צמר ושל פשתים תקשה ליה אמאי נקם של צמר שנפרם ופרס: בחוט אסור תפוסק ליה משום החוט לבדו שהוא כלאים וחלוק של צמר ופרסו כדי נסכה שהרי אפילו לא היה שם חלוק כלל היה החוט בפריפה אסור החוט שבו דהכי אמרי' בא' (ו) דביצה שמא תכרך לו נימא על כשרו הרי לך אפי' חוט אסור בכלאים אלא גמור בספרים ומצאת להם ואמר לעינים על דרך הקיצור כך נ"ל אם לדבריהם כלאים בציצית אמאי איצטרך למשרי ידעתי כי זאת נכון ולכן לא חשתי להודיע. ע"כ התשובה.

(י) תשובת ר"ת לר' משולם ב"ר נתן: מעתה ועד עולם ברב שלום יושלם הרב ר' משולם על דבר הגט אשר אחרי אשר נחתם בכשורות חתם שלישי מן השוק וחתם שלא בפניהם ומייתא ראיא מפ"ק דגיטין (ז) אין חותמין זה בלא זה ואמר ר' אשי גזירה משום כולכם ומפרשים כדי שיהיו כולם נקבצים ולא יחתמו אחד מהן שלא יחתמו כולן כיון שתיקנו זה בלא זה ואדוני חלק עליהם ואמר הגנים השנים אבל אם הם ג' או יותר חותמין זה בלא זה דאמרינן (ח) היו שנים ככולכם דמי בזאת לא צדקו (ט) גזירות כולכם להקבץ יחד אינה מועלת אלא ביותר משנים אבל בשנים אין כאן גזירת חסרון כלל דאי אפשר בלא שנים והא דאמרינן דהא שנים ככולכם דמי דהיינו גבי עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה וליכא למיחש לדילמא אזלי וכתבו שלא מצי כתבי כמו כולכם שחסי אחד מהם וזהו לר"ג דברי ר' בשנים דיכול לבטל כיון דליכא למיחש לחורבה ואדוני יודע זאת וחלילה לי להביא ראיא כי האומר כן אינו אלא מן המתמיהים אבל מ"ש באחרונה שאפי' לדברי הפוסלים הג"מ כשהזמין תחלה ג' וד' לעדות אבל הכא לא הזמין כ"א ב' ולאחר זמן הזמין השלישי שלא בפני עדים הראשונים או בפניהם אלא שכבר חתמו ולא צרפם יחד הדין עמו והגט כשר וראיה לדבר דהא גבי גט אמרינן דפסול גזירה משום כולכם ואם השלים עליו עבר (י) מן השוק ולא קאמר בפני הראשון וכו' שמעת' מוכחא דלא בעינן בפני הראשונים ואם כדברך היה לנו לחוש שמא לא חתם בפני הב' דמה לי בעל מה לי אחר לענין השלמה א"ו מפני שלא הזמין הבעל יחד ולא בעינן בפני הראשונים אבל אם הזמין כולם בעינן בפניהם אבל סופר לא צריך הזמנה (יא) דכציר מהכי לא מיתכשר

(ה) חולי זיל "די". (ז) זיל "אומר". (ג) זיל "כאן ח"ל". (ד) ע' שנה כ"ז: (ה) משנה שנה פיו מיו. (ו) דף י"ד. (ז) דף י"ז. (ח) ע' גיטין ל"ב: (ט) חולי זיל "לא דקט". (י) גיטין פ"א: (יא) הסכות "דכציר מהכי" לא מיתכשר חולי נרשמו סה כפעות הסופר וכן בלוח לקמן במקד הדבור.

ואפי' שמעו כלם שאמר לעדים חתמו ולסוסר כתובו לזה שלא בפני זה הוה כאלו צרפס והזמינם יחד דבציר מהבי לא מתכשר ונזירת כלכם להרבה ענינים נאמרה ואין הנזירות שוות. ועוד ראה לדבר שאמרו בן בנימין (ה) דכלכם שנים משום עדים וכולן משום תנאי ואפי' קרוב ופסיל כשר דקיייל כר' יוחנן ולא כר' יהושע ב"ל והיינו תנאי דבעי חתימת כלכם משום לביישה או נמי לזכרון דברים ותקנו זה בפני זה ליבטל תנאי אלא יחתמו כולם ואפי' קרובים דהא כולכם קאמר אבל הכא שלא אמר להם כלכם תנאי דהוא נמי הכי הוה שאינו רוצה שיחתום בפניהם ואינה רוצה לביישה במעמד שלשתן תדע דאלו אמר לשנים חתמו ולשלישי אחר חתום שלא בפניהם ופסלינן ליה אם חתם בפניהם ואל תשיבני שאי אפשר זה. והכי מוכח שמעתתא שעד כותי שחתם בבציר לא מתכשר והנאי (ו) נהי דלא פסלינן ליה אם חתם בפניהם כאן דאיכא הראשונים קפדי' בהדיא מכים מכשירין ליה בקל וחומר על קו"ח יותר ויותר אם לא חתם בפניהם ואומר לך ידידיה שמור ושמעת שלא להוציא לעז על גיטין כשרים כי בעניינתו (ז) שרבו הרבה עשו בן ונענשו ואין הדבר נראה לשם שמים כי פשוט הדבר ביותר כשר הגט כשחתם שלישי שלא בפניהם ממה שחתם בפניו והמשיב אחר מוציא לעז על גיטין הראשונים ושמעתי שנמצא ע"י רבותינו על זכרון דברים החתימות בני המלכות אחר חתימת הרב כדי לפרסם הדבר ושלום.

(ח) ועל ראובן שצועק על שמעון שהכניסו בערבות נגד גוי אחד ב"ל לשרין ונתן ידו והפך ברית ועמד ראובן בבית הגוי ויהי בלכתו אליו נתפס וגם לזה המעות ועלה עליהם ריבית והוא שלח אליו כתב ידו לפצותו וללותם בריבית ולשלם הוצאה וההפסד וכתב ידו ביד ראובן ושמעון מודה לו על הערבות אבל לא על ההוצאה וההפסד לא כפר לו ולא הודה ואומר שפרעו זהו וחצי ועל האמנה ספר שלא הכמיה נ"ל שמשלם (ז) ראובן לשמעון ההוצאה והריבית אם ליום בריבית בכתב ידו (ז) או על התפיסה פסור דאונסא דלא שכיח היא כדאיתא בפ' מי שאחזו (ז) ר' פפא ור' הונה בר' דר' יהושע וכו' אבל על הריבית חייב אע"ג דלא מצי ישראל להיות לגוי ערב בריבית דגוי בתר ערבא אזיל כדאמרין באיזהו נשך (ז) הכי שרי דמעיקרא לאו בתורת ריבית נתנו ליה והוי כקונה חפצים ביוקר ובאונסא דשכיח שלא הוסיף על השאר ליום מגנו (ח) דכל כך ה"י יכול להוסיף דהוי כאונסא דלא שכיח וישבע כמה הוציא ויטול אם הוציא בבית הגוי יותר ממה שהיה מוציא בביתו ויטול ועל הפסד ביטול עסקיו אין לחייב לשואל ואין שמעון נאמן לומר מפני פחד טועים עמדת שם כדאמרין (ט) המוציא הוצאות על נכסיו וכו' ולא מהמנה אשה לומר בשבילך הוצאת אלא יטול ודברים הללו א"צ קנין דשליחא שהיו (י) ועוד דאמרין (יא) מתנה ש"ח להיות כשואל ואמרין כדיבורו בפ' ר"י בההיא הנאה וכו' וה"נ הכי ואותם כתבים שביד ראובן אין עליהם תורת שטר בלא עדים להוי כמוציא עליו כתביה ואומר לאו לראיה כתביהו אלא לשוויה

(ה) גיטין יח. (ב) ג"ל וכו'. (ג) חולי בעונותיו. (ד) גיל שגיל שמעון לראובן. (ה) ג"ל חבל על ההפיסה פסור. (ו) גיטין כ"ג. (ז) כימ ע"ה. (ח) ג"ל מגוי. (ט) משנה כתובות פ"ח מ"ה. (י) ג"ל שוויה. (יא) כימ כ"ג.

שליח ואין אדם חוזר ותובע בשערת סרעון כמו שמו' דלראיה קאי דאפי' א"ל חייב אני בשטר אמרין אלימא מילתא דשמריה אבל משום הוציא עליו כתב ידו לא כדמסרש בפי' הנושא ה) כ"ש הני שמו' דלאו שמו' ראייה קא עבידנא מ"ם דלהוי שליח מהני דלהבי עבירה.

יפ' אחר' כתבי זאת ינעתי ומצאתי תש' ר"ת ז"ל על הקרקע שמערער ר' על ש' שהיא שלו ושי' השיב ע"י גורל אחים לקחו ג"ל אם כבר חלקי ע"פ הגזירה שגזרו הקהל רוצה להחזיק בה שנים נכדו של ר' ערער ונמנעו הדיינים מחמת הגזירה אם ע"י טובי העיר נגזרה ולא ערער עליה ראובן או כששמע לא ערער ראובן לאלתר אין בדברי ר' ממש דהא אמרין נ) רשאין בני העיר להסיע על קצתן כשנעשה הקיצות מדעתן או בלא מחאת טובי העיר הוי כחבר העיר וכל כמיניהו ואם ע"י עשרה נגזרה הנזרה לאו כל כמיניהו דכל י' לא פקעי ממנא ולא כחבר עיר וקרובים נאמנים באיסורים אם הם מעידים כי ע"י טובי העיר נעשה הנזרה כי כח הנזרה אינו אלא איסור בעלמא כגון גזירת הקדמונים שאין עליהם אלא עד על פי עד או אב מסר לבנו ורב לתלמידו ואינו תופס עליהם עבריינות וקרי למאן דעבר עליה עבריינא.

ידידי הנכבד! הבאתי מעמקי ספריך פנינים יקרים משך חכמת הגדולים אנשי השם אשר לפני, אכן בשתים יקרת בעיני מאד, על אשר הרימית קרן התורה בחקירותיך באוצר הספרים הגדול אשר הכינות ועל תם לבבך וישר מסעליך עם אלהים ואנשים כי ענות צדק תמננך ומופת היית לרבים *) לכן אברכך בחיי: יסיף ר' ימים על ימך, תהי משכרתך שלמה מעם ה' גמולות ישלם, תשב בשלום ובמשכנות ישאננות! סוד אלוה יהי עלי אהלך ושלום ואשר בנבולך, בדבר כבבךך ואוהבך הנאמן,

ברלין ח"י כסלו תרנ"א.

יואל הבהן מיללער.

א) כחונות ק"א: ב) ב"ב ח':

*) כה הביט מר אבי מורי ורבי הרב ר' משה ליב הכהן ז"ל: אמר שלמה בחכמתו (משלי י' יז) "ארח לחיים שומר מוסר ועוזר. הוכחת מהעם" דבר החכם כנגד חכמי העם ומאשריהם; אה הגדול העומד בראש הק' מכל שבע ונקי מכל מוס "שומר מוסר" וכלוב החכמה ק' ירכו מעשי החסד והאמת וכאשר ידבר כמו פיו ק' יעשה נדקות לרוב, אפי' כל דבריו וכל חייבו יהיו לנאמרים, לזכות לחיים, כל הולך בעקבותיו לא ייגע לריק ולא ייעף לבהלה; אכן האם אשר לא יקום כל התורה היוצאת מפיו וכאשר יבוא לעשות מעשה בקרב אחיו ועמו יפה מני הארח האמתי "עוזר הוכחת" (הוכחת אשר יאמר או יפרסמו ויכתבו), הוא יתנה אה הכה אשר לא ידעו צין ימים לנמאלי אה לנכות אחרי דבריו או אחרי מעשיו.

תפלות ישראל. *

(ברכה המשלשת). על התפלה הנאמרת לפני ברכה כהני: „אויח ברכנו בברכה המגלה בחורה הכהונה ע"י משה עבדך האמורה מפי אהרן ובניו כהנים עם קדושיך (המכנה בחושי ברכות ל"ג ע"א ד"ה לא ואשר העתיקה בשלמיהוה הרמזים צ"ה גשיותו כפיה ספ"ו ה"י) ההוכחו ושלפלו חיזה חכמים בהגופה להמניד (שנת י"ז). הח' חיד ריינוס (שם ז' 234) ראה להחליף ולגרס: „הכהונה בחורה" ומציא (שם ז' 271) אה גרסה הרוקח אשר המעי' אה המלה „בחורה"; הח' פ"ג (שם ז' 252) מוכך את המלה „הכהונה" אל המלה „בחורה", והח' לא גדא (שם ז' 269) כהנ כי מלת „הכהונה" מוסבה או על „הברכה", או על „החורה". אבל לדעתי אין לשנות ואין להחליף מאומה, כי כל חלקי התפלה הזאת ישרים ונכונים הם ואין להסיר מהם גם אות אחת, ואלה הדברים אשר אעיר עליהם. (ח) מלת „בחורה" איננה למוטה, כי ברכות משלשות נמשאות גם בשאר חלקי ההיחך ועי' אהנו מהשללים לא עליהן כ"א על הברכה בבחורה. בנביאים (במזל א' כ"ג, ל') נאמר: „כה לחי אהה בלוש" וגו' ובנביאים (תהלים קצ"ח) נאמר יברך וגו' וראה צטוב ירושלים וגו' וראה בנים וגו' (וראה) בלוש על ישראל, אבל הברכות האלה אין ברכה כהנים ולכן נאמר בפירוש שאנחנו מחפלים על הברכה הכהונה בחורה. — (צ) מלת „הכהונה" איננה מוסבה על החורה כ"א על הברכה, כי לא נמצא אף פעם אחת בתפלותינו את השבט שהחורה נכונה ע"י משה ולעמה זאת נשנה ונכלל בברכה ש"ע למוספי שבה ר"ח ומועדים: כמו שכתבנו עליו בחורחך עיי', או: הדבר שהבטחתנו בחורחך עיי', או: כמזה עלינו בחורחך עיי' וכדומה, אבל לא נאמר אף פעם אחת חורחך הכהונה עיי'. — (ג) כונה התפלה היא בהבדל בהברכה במלואה ובסדרה כמו שהיא בחובה בחורה, כי כן נאמר (במדבר ו' פ"ג) כה הברכו וגו' אמור להם יברך וגו' כי הכהנים לא יברכו כדמיון וכחפס כ"א כסדר אשר יא' מפי ה' וע"כ המלה מנוקדת בשתי תחת הת"ת הראשונה ובדגש חזק בבית השני שהוא כמו „בהברכה" הנודעת מכתובה בחורה. — (ד) בחרגוס המלה „עם קדושיך" שויה המחנמים, אלה מעתיקים: „איבער דיין היליגעס פאלק" כאלו חסר אל או ל' (כמו שובה ד' רבנות עמדבר י' ל"ו, שהוא כמו אל רבנות, ושמות י"ח, י"ט שוב מזרים וכדומה). והח' זאכס ר"ע העתיק: „דיינע הייליגע שאחר" והמה הכהנים, ולי נראה שפה חסר הנשמך והכונה כהנים כהני עם קדושיך כמו הארון הכהני (יהושע ג' י"ד, ומפרש הרד"ק שהוא כמו הארון ארון הכהני) וכמו והגבולה עדד (ד"ה ב' פ"ו, ח' ע"ש במכלול) וכמו מורשה קהלת יעקב (דברים ל"ג, ד' וראה מ"ש שם הראב"ע), וכמו עינד יוניס (ש"ס ז', פ"ו והוא כמו עינד עיני יוניס) וכדומה לרב. ופה בתפלתנו יחורגס „דיא פריעסטער דיינעס הייליגעס פאלקעס". — והנה ידוע מ"ש האבודרהם בשם ר' יוסף קמחי שאין לאמר כהני עם קדש שהמה שליחי דרמנא ולא שליחי דיקן, וגם מה שרבותינו הארסחים הגיהו לאמר הכהנים עיי' (ראה מ"ש בב"י סוף סמן קכ"ו בא"ח), אבל לי נראה דיש הבדל בין דברי המשנה (יומא פ"ה, מ"ב) ובני אהרן עם קדש.

(*) בשם הזה כתיבי קבולת הערות ובאורים על תפלות רבות מתפלותינו וששים מספרם; חיזה דוגמאות מהן הולאחי לאור ב„אולר הספרות" השלישי וב„גן פרחים" השני והשני מעתיק חיזה דוגמאות גם ל„מחוקר", אולי ימלאו חן בעיני הקורא ויעוררו גם אחרים לבחון את סגנון התפלות ונוסחתיקן, כי שונות הנה למלה, הן במקורים הראשונים בש"ס ובפוסקים, הן במנהגים השונים הנפולים בב"י כדומה, וכוננים לבאר ולהחזיק את נוסחתינו נגד נוסחים אחרים.

כי אין לעשות שם סרטי לשם נסמך. וע"כ הכונה שבני אהרן המה עם קדש, אבל בחפלתנו נוכל למלאות את הנסמך כהני כמו שהראתי מהדוגמאות במקרא, וזה שאמרו שבהים חנים שלוחי דין יש להביט שלבין הורה לחוד ולשון חז"ל לחוד, הלא נאמר כמה פעמים במקרא כהני, כהנים ופירושם כהני עם או כהני יוון, עכ"ס קשה לגרוס בעם קדש כגרסה האבודרהס.

(לעמר או בעמר). כנודע הנסמאות שונות בצרכה ספירה העמר, באחת פדורים הנוסחה: יום אחד, שני וכו' בעמר ובפדורים אחרים הנוסחה לעמר, ואם נניין צ"ע ח"ח ס' ה"ג אנו רואים שהמחבר כתב בכל פעם לעמר והרמ"א בכל פעם בעמר, וזה המלה האלה מוסיף הרמ"א נס' הפ"ס לדברי המחבר אשר המלה הזאת חסרה בהם, ונפלאותי על מה ולמה לא חשו החכמים האלה על דרך הכתב בנסין בכחכות ובשפירות, באלה נכתב בשלישי בשבת שלישי לחדש, והפעם להבדל הזה הוא פשוט, שהשבת (אשר ימלא מספר השבועה) יבוא בסוף השבוע, ע"כ נכתב בשבת אבל החדש כבר נא וע"כ כוהבים לחדש. לפ"ז חז"י הנוסחה לעומר היותר נכונה, כי אצטנו מהחילים לטפור לאחר כניסת הלילה ולא זמן עמר כבר נא. והנה בעל פורי זהב (שם הפ"ס סק"ג) מחזיק בהנוסחה הזאת וטעמו כיון שהביאו זה העמר למחר ופירוש בעמר הוא במנין ימי העמר ע"ס, אבל לא זכיתי להבין את כוונתו, הלא עקר ספירה העמר הוא גלילה והכלל שהלילה נמך ליום הבא אחריו, וכמו שאמרו מקצת היום ככלו, ג"כ נוכל לאמר מקצה משה לעה ככלו, ויש לבאול האם הקריבו זה העמר במשך כל היום כלו? הלא יש עוד שעות ביום הזה הראשון אחרי הקרבת העמר וא"כ גם גלילה הראשון ים לאמר לעמר, כי זמן הקרבת העמר החמיל בהחלת הלילה, והוא כמו הדין בכתיבה ע"י ימים ר"ח (ראה דברי המחבר והרמ"א שם ראש הכ"ז) שבוים הראשון נכתב בשפירות ביום ר"ח (כי כל היום הוא ר"ח), אבל מיום השני והלאה נכתב לחדש, איך יום הששה עשר בניסן לא כלו הוא עת הקרבת העמר, כ"א הזמן הקצר נע"ה הקרבתו וכמו שאין לאמר ביום עמר ק לא יאמר בעמר, כנל"ד כהצ"י.

(גדולה וגבורה). חפלת ישאנה לשחיה נאמרו בנוסחתו ובנוסחת הספרדים פיו שנים, אבל בהבדל הזה, אלנו נאמרו שנים זוגים וכל זוג נחבר ע"י ויו החבור סור ונחה, הלל וזמרה וכו' רק השנה נאח עומד יחידי בלי קן זוג, אבל אלל הספרדים הנוסחה שיר וכו' נאח וגבורה, גדולה, תהלה ותפארה וכו' איך להשנה גדולה אין קן זוג. ולי נראה שנוסחתו הוא יותר מדויקת, כי נאח להשנים גדולה וגבורה להתחבר לזוג אחד, כי שניהם שוחחים בגמ"ל והיא כמו הזוג הבא אחריו תהלה ותפארה השותה בה"י, אבל מלבד זאת פוז הא לאמר גדולה וגבורה כמו שאומרים צ"ע: האל הגדול הגבור אבל החבור נאח וגבורה לא נמלא עוד בהפלותינו, ובנדק אין לנו לבחור את החבור הזה כי עפ"י הגיון צריך להיות החבור גבורה ונאח, כי הגאון בא אחר הגבורה ולא לפניו. — על המספר כ"ו הנמנא איזה פעמים בחפלתנו כחצתי באוצר הספרות השלישי דף 87.

(המסך יבא)

Lewysohn.

Stockholm

דקדוקי סופרים.

דברי שלמה.

במגיד משנה (הוספה למגיד גליון 37 ע"פ) נז' 308 השיג החכם העורך על דברי הרב המו"ל את מ"ס שמחות שפציץ שם את דברי הירושלמי בדרכות רפ"ה שכן מצינו בנביאים הראשונים שהיו מוחמין את דבריהם בדברי שנה ובדברי נחמות וכו' והכתיב כי אם מאוס מאסתנו השיבנו תחת מאוס מאסתנו, וינצל כי הכונה היא שיש לחזור על הפסוק השיבו; והדברים האלה לא ישרו בעיני החכם העורך, כי למה לא כתוב מפורש שגריך לחזור על הכתוב השיבו; גם לפי ה' לבעל חלמוד ירושלמי לאמר השיבו תחת כי אם מאוס מאסתנו, ובעבור זה נכנס בדחוקים לפרש כונה אחרת בירושלמי. אולם באמת נזק לדעתי המו"ל המחבר את מ"ס שמחות, כי המחבר נשנה גם בפסיקתא דר"ב פסקא דברי ירמ' וז"ל כתוב כל הנביאים פתחו בדברי חוכמות וחתמו בדברי נחמות כו' וישע' לא חתם בדברי חוכמות כו' והא כתיב כי אם מאוס מאסתנו, השיבו תחת כי אם מאוס מאסתנו. הלא מפורש כי אם מאוס מאסתנו וגם בירושלמי נמצא והכתיב כי מאוס מאסתנו השיבו תחת כי אם מאוס מאסתנו ונשמע מלת אפי'. ובתנתי בפסיקתא שם הערה קצו שהכוונה שלא חתם בדברי חוכמה כי אחר הסיום הזה גריך להכפיל עוד הפעם הפסוק השיבו כאשר באמת ממסר במסורה וסימקן יתקין.

שלמה באבער.

הערת העורך: אמנם יפה העיר הרב"ח הכבוד הזה על לשון הפסיקתא המעטלת את הוכחתו מהלשון. השיבו תחת מאוס מאסתנו אשר הביא הרב המו"ל מ' שמחות שלא דקדוק במבואו נז' 10 (ומאמרו עליו כי הירושלמי לא היה ח"י), בנ"ז יסכל לנו כבוד החכם רש"י כי בהעתיקו על דבריו, כי לא נראה כל דוחק בפירושו נביא שם, כי כונת הירושלמי היא שאין זה קיום בדברי מוכחה כלל, כי הפסוק, כי אם מאוס מאסתנו וגו' הוא רק מוספה בלשון הפסוק. השיבו" שפציץ להורות על נח"לום הפסלה הזאת, וכונת הכוונת היא: השיבו ה' אליך וגו' תחת אשר מאוס מאסתנו עד עשה. ולפי בלשון מו"ל מ' שמחות (שהוא הוא בלשון ח' רש"י בהפסיקתא) הלשון. תחת" בירושלמי (ובהפסיקתא). דחוקה מחד לעגיה, כי נראה מפורש שהפסוק השיבו עומד במקום כי אם מאוס מאסתנו כאלו הפסוק האחרון לא היה נכתב כלל! — והנחיר יבחר.

משפט ספרים.

מפתח לתשובות הגאונים

אשר הכינותי אני יואל הבהן מיללער, ברלין תרנ"א. (המשך מחוברת א').

1) נז' 44 מביא ההשו' בפי' מאמר ריש לקיש ועולה במגלה (כ"ח:): ודחק בזכות הגאון המשיב. והנה רב אלפס פ' דהני ארבעה ששונה ד' סדרי משנה ודמחני ארבעה ששונה אותן ד' סדרים כדרך התלמוד. ולפי' ריש לקיש למוראל ודך ארבעה אין לו שייכות למה שנאמר לפני זה בהספידא דהני הלכתא ספרא וספרי והוספתא. ואין גריך להעיר דלפי פ' זה הלשון ארבעה איננה מדוקדקת דהי' לו לומר לשהמש איננו במאן דתנא ולא במאן דמחני, אמנם גם להאגון המשיב נראה שהלשון ארבעה אין לה שייכות למה שלפניה, רק שניסחתי היטה הסוכה מניסחת הריף והגי' שלפנינו, לכן פ' לשהמש איננו במאן דמחני

ארבעה שנים דרשה של ארבעה ספרים (במות וכו') כדרך הלמוד ולא לשחמם במאן דמי ארבעה פ' משניות של תנאים שונים כגון ה"י דבי ר' יסמעל ודומיהן שלא כדרך הלמוד מפני שיש בהם דברים שקצתן הן הלכות, ובאמת לפי הגאון הלשון ארבעה ספר דוקא לאו דוקא הוא אלא כפי לשון וסל על לשון רק בראש מאמר עולה הלשון ארבעה דוקא הוא, אבל מי שגילה הלכה פ' משניות דרבי עולה על כלן, מפני שכן עדיפות הלכה כמותן, והנה ה"ל סדר אסור להשחמם במי שגילה משניות דרבי ומשמע דבשאר ה"ח אינו אסור להשחמם וקאמר עולה שאף בשאר ה"ח אין להשחמם אמנם יש יוצא פה לומר שיותר להשחמם בה"ח משונים מדרבנן (הגאון כתב דראש' כדרך של התנאים כ"מ) אף משונים אחרים בעיון מלהשחמם באחרים משונים משניות של תנאים שונים בלי עיון, ולפי זה עולה לחומרא קאמר.

(ז) ב"ד 63 כתב המחבר: ויגדל עוד הספק הזה בעינינו ע"ד התשובות המובאות מגאון זה (מר שג"ה, ח"ב הן באמת ממנו) בש"ח ס' קנייה (ג"ל רס"ו) במניחין חפצין בפ"ב וסופה שאין מניחין חפצין בחיובי"ה היא ארוכה קצת ולבושה "דלא כד אמרינן" "עאכ"ו שחי"ב" "וכן הלכה בבתי ישיבות" מוזרה מאד מלשון הקדמונים עכ"ל. הנה על הלשון דלא כד אמרינן יש להמיר, מפני שבאמת כבר נחל ע"ד החפצין בפ"ב כמובא בס' קנייה ובתשובה זאת לא זכר שאין מניחין חפצין בחיובי"ה. באשר שלא נחל ע"י בעה ה"ה, ובאמת אין ספק בתשובה זאת יראה מיד מר שג"ה מפני שנתקרה גם בבבלי הלכך (הולאת ר"ב בוצר) ס' ר"ע משמו נאמר היא כתובה לפיכך בס' קנייה רק שש נאמר ומלאה בתשובות הגאונים שאמרו בשם מר שג"ה וכו' ותשובה זו סימנה וכן הלכה למעשה בבתי ישיבות, והדברים "וכן הלכה" וכו' אינם מאמר שג"ה רק מן הגאון אשר הזכירו הוא הוסיף את הדברים כדי לחזק הוראה. אמנם המאסף ספרי שערי תשובה לא העיר ע"י לכן הוסיף את הדברים בתשובה מר שג"ה, ולדעתי זה כלל גדול את נמצא בתשובות הגאונים תשובה אחת מגאון קדמון, שפעמים הוסיפו איזה מלות על לבנו והמעיטק העתיקם משמו של הגאון הקדמון.

(ח) ב"ד 68 הביא בשם מר יהודה גאון מל את העבד המל מבדק על המילה והקונה מבדק: אמר את העבדים, אמנם בכל זו (הלכות מילה) נאמר משמו שכוללן שתי הדברות כאחת ואומר ח"כ"ו על המילה וזונו לעול את העבדים ולהסיף מהם דם ב"רית המל עבד של אחרים מבדק על מילה העבדים גר שאל קודם שנחנייך וקפן נולד מהול לא בדרה וכן אנדרונינוס וכו' וז"ל בהלכות דרב אלפס פ' ר"א דמילה וז"ל שם בדבר שני נוסחאות שנגמרה, עכ"ל הדבר נריך הלמוד את לא שנאמר אחרי שאין להפיל ספק בשאר' שהיה המחבר מפני שהיה אתה מלואו הו' שנאספת דשום ליק ס' היה שנאמרו מהמה מקומות שהגאון חזר ממה שזכרנו פהם אחת בעיון זה.

(ט) ב"ד 69 הביא הח"י בפ' אמרס מ"ס אמרס רבות בין חביל להפיל ע"י חב' זו באריות בספר היצר (ר"ח ס' ס"ד).

(י) על התשובות שהזכיר המחבר משמו של מר יהודה גאון יש להוסיף תשובה ארוכה ויקרה בכמה חפצין בבבלי הלכך ה"ל חפצין, אין אומרים בקדים ויחלקם לפי שאנו מולאים אותו לגמלי שם ח"א ס' ה' סופה יסנה צריכה לחדש בה דבר את לאו פסולה שם ב"ל, ובציפה מקובלה לבי"מ (י"ט): מלאהי בשם הרמב"ן, פ' המועתק בנוסחאות מן מר יהודה גאון.

(יא) ב"ד 75 על הו' מר משה גאון יש להוסיף אסור לישראל לשיטופי לעבדים בבהמה כדי לפקוד ולדור מן הבהמות ואפי' שכן פושטין בעובר, אור זרוע ח"א תשכ"ב. ועוד שם נזכר שג"ה בו מוס וסדלו מכהן אסור בניהם ועבודה ואסור למכרו לעבדים ואין בו ח"א

היחזר אכילה. ועוד יש להעיר שבצבלי הלקט הלי חפץ נחמד. והכי איתא במנחות פ' הקומץ לר' משה גאון והלכתא כל היום כלו זמן הנחה חפץ דכתיב וכו' ועד בין השמשות יא לו רשות להניח וכו' ככחב צבורתן של ראשונים משמו. הזכיר המחבר את הענין בד' 76. אמנם מן הלשון איתא במנחות פ' הקומץ לר"מ גאון יש ללמוד שהוא הזכר ספר הלכות כדרך הלכות גדולות שלפנינו וכדרך שאמרו שם ר' יהודאי הזכר הלכות, הלא מצינו כה"ג שבבבלי ס' ר"ל ובהלכות מנחות כחז מר יהודאי גאון היכא דלא מנה בלילה וכו', וכודאי היו הדברים כחובים בהלכות על מס' מנחות מפני שש נאמר מענין ספירה העשר ומענין חפץ ומזה ראו שמה חבירים כעין הלכות גדולות או הלכות קטועות יאלו מירי הראשונים ומסדרו בסדרן של המסכתות, ובמסע סגנון של אותן חבירים שוין כאשר יראה הרוצה.

(ב) ד' 86 בחשו' ר' פלמי' יש להוסיף מליקין את העלתן תחלה ואח"כ מצרכין או לא בבבלי קמ"ה.

(ג) ד' 104 על חשו' ר' נטרנאי' יש להוסיף הפעם למה אין אומרים כדוך ה' לעולם וכל הפסוקים במ"ס שמו שאומרים כחול שבהל ס"ה וכן שאומרים דוק הדין ברי"ה בס קמ"ה. (ד) על חבובות ר' נחזון גאון (ד' 121) יש להוסיף: מי שזה בשעה מיתתו בשמי רחוק לו וקרוב מבניו עדותו כשרה דעדות קרובים לענין חיוב וזכות הוא דפסילי והאי מה לא מתחייב ולא זוכה וכו' ובי אמרו בחיי אבותיו לא מהני בלוה, אספה הדרכי' ס' י"א. ר' נחזון פסק בעל מוציא מיד לקוחות בלא דמיס ומר מחיה פליג עליה ואמר בדמיס בס הקמ"ה. פירש הגר"ה של רשות בשם מר יצחק גאון בבלי הלקט ס' רכ"ה.

(ו) (ד' 141) על חשו' מר נחמ' יש להוסיף מנא מילה בעשרה היכי דאפשר והיכי דלא אפשר מצרכין בשחוח מעשרה שבהל ה' מילה ד' הכי דקביל עלי' חד כבי הרי אשי' קנו מוניה מ'י הדך ב' דקין טעות הוא דרחמנא' אמר על פי שנים עדים. והצינו עליו בזה, אספה הדרכי' ס' ס"ב, פי' ארוך על מחגי מנחות סרק פ' שחוח היו שם, בס ס' שפ"ה. חבובות בענין רעוע ופי' איתא אצטע בשמה אמה בבבלי הלי חפץ באריות.

(ז) ד' 157 על חשו' רב סעדי' גאון ופי' יש להוסיף האי קרקע דמן חלק ארץ ישראל באורכא' הוא דאמר ולא באקמיהא גמירא' נד דעה הראשונים הקודמים, אספה הדרכי' ס' ר', רס"ג כהב כפי' ספר עזרא שפירש בריה אסור להענות בין מד"ה בין מדברי קבלה בין מן הכרייתא בין מן החלמוד שבהל ס' רס"ד, אשכנח עשר בחמח עד פי"ב הן הימים האמורין דניחאל שחענה נ' שבועים ויש חסרון בזה שלא לחבול בזה ואלא לשהות יין בדיכא' ובשר ויין לא בא אל פי וגר ועיין צפ"י. דניחאל הצינחם לריס גאון, שמשח משמח שחשפך את ה' בחמח או בייסן, והאמלח מרסיג נחאל בבבלי רס"א. עיניו של נחש פי' קולמוס ר"ש פרחון ערך עט.

(ח) ד' 168 בענין הפירושים לר' סעדיה גאון יש להוסיף פירושו על חזיון לך ע"ד גימטריא, שבהל ס' ופירושו על יך דשרה אדושה מפסה עמא' וממחא פהורים ע"ד הכונה, מנחה יהודה פ' חקק, ובין המפרשים שהביאו פירושו על המורה יש לחשוב נד את המור על יהודה (פי' בראשית וישב ובמקומות אחרים) ויוסף המקנה כי אשר החת ידו ור"ש פרחון ערך ח"ר, ומלחיו לבעל המאור (סוף מס' יומא). הזכיר הסיפורים שבהם על ס' רס"ג, ואין פסק שהדברים אשר הביאו ממנו בענין חסלה וקמ"ה ודומיהן הם מספר זה, והוא הפכים ע"ש רוב עם מר עמרם גאון. ודרכו להזכיר מהג' שתי ישיבות אף במקום שאפשר שמהניין לא מאלו הן בעיניו, כמו שאמר שמואל שתי ישיבות להרע הרועה אתה גדולה. אחר חסלה מוסף בריה

כדי למרצב את השמן, (שבהל ס' ז') אשר צודאי לא היזה דעמו שמוז לעשות כן בחצר זה.
אזנו מכבים עם דרכי התפלותו רק שהלך זה בעקבות הגאונים אשר נאמרו מנוגע במנהגי
העם, ועוד יז להזכיר שצא"ח ה' נדה נזכרו ה' נדה לרס"ג הכתובות אחר ס' דור ברכות
המתחלת אספריה ע"פ ס' בליע*).

(י) לז' 169 הרד"ק בס' שמואל (א' פכ"ח) מביא פירוש מר שמואל בן חפני על ענין
צלה אוב, וסיוס דכריי הכ, אע"פ שמשמעות דכריי החכמים ז"ל בנמרה כי אחת ה' הכחיתה
האשה את שמואל ולא יקובלו הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכלי, אבל
השי' ור' האי גאון רצו ליבב הענין כפי אנדות חז"ל, ומזה נראה שתר שמואל בן חפני ה'י
חפני בדעותיו יותר מן שאר הגאונים, מן פעולתיו בהלכה יז להזכיר שהערים אשר חצר
כוללים ג"כ ה'י הכחיתה ופריפות אר"ז ס' שעה וח"א.

(פ) בנר 172 מביא המחבר ה'י מר שמואל ב"ח מס' שערי זדק מי שאמר לעבדו
חפני סכדי הכי זה בן חורין נסיק לחירות וכחז שהגאון חופס ס' מי שהביא רב"י בנימין
(מ'): דכריי ר' יוחנן וכולן בשטר. אמנם המחבר השני על מה שאמר דעמא דר' יוחנן דמלך
ע"פ גמ' שחורר דהוי ל' רחיה למיעל בקהל, איך משמע דאף לר"י ע"פ הדין יכול למיעל
בקהל בלא שטר שחרור, וגם על הטעם השני שכתב הגאון דאספר מאוס דמקשיין לה לה
כדנתיב וחפשה לא כהן לה דכיינו גמ' שחרור (כדליתא בנימין ח"א: ונתיב ס' קדושים) הקשה
דאיך למה לא מלכין גמ' בן ועין גמ' שחרור. אבל אי חמה על ההכנס הזה הלא גם בן
ועין נחלקו התנאים בקדושין (כ"ד): אם לר"ך גמ' שחרור או לא ומחלוקת יא"ח מן דרש
הקרא לחפני יב"חמו, ולדעתו עקר כונת הגאון הוא שאם אמר בפני עדים הכי זה בן חורין
אזני לר"ך קנין ולא יכול עוד לחזור בו, ויכולין העדים לכתוב לעבד שטר שחרור, דשחרור
עדים איך קנין חפני שאינו בכלל על הגאולה ועל החמורה כמו שאר דברים שניקנו. אמנם אף
שהנר לא נגמר עד שיכתבו העדים את השטר מאוס דנמריק לה לה מימ' און הדבר תלוי
עוד בנר רק בעדים דרכו אינו יכול לחזור בו. וגם על פעמו הראשון אין לפקפק בדאמה
לפי מעט זה מ"ד הדין און לר"ך עוד גמ' רק דר"י מלך גמ' כדי שישורסם הדבר ויכול לבוא
לקהל מאוס דכ"ע חפני שח"ן לו גמ' און לו זכות לבוא לקהל, או שלא ידעו שרכו אמר
כן בפני עדים, וזה הוא כעין המבואר בח' הראשית ובהוס' לר"ד קידושין סס בפי' המכריע
דאמר בן ועין איך גמ' אבל בראשי אברים לר"ך מאוס דאחא ממדש חכמים, דאן ועין נאמר

* לפירושי רס"ג ז"ל אשר נאמרו בדרך שאלה ותשובה יש להוסיף עוד הרבה ע"פ
הלקושים מבאורי רס"ג ז"ל אשר צברתי בימי הקיץ העבר באיכספורד (ואשר יצאו לאור ע"י
הרה"ח ר"י דרנבורג הי"ו). ביחוד מובאים פירושים כאלה בשם רס"ג, וגם אחדים מהם הנוגעים
בהלכה. בבאורי ר' אברהם בן הרמב"ם לס' בראשית ושמות (כ"י אוכספורד, 276 Neubauer)
ובבאורים המלקטים מאת ר' אברהם בר' שלמה (אשר זמנו ומקומו לא נתבררו עוד) לנביאים
ראשונים ואחרונים (כ"י א, 2488 Neab.). יארכו סה הדברים לדבר אדוות, רק אוכיר בזה כי דברי
הרמ"ן ז"ל ע"ד בעלת האוב (אשר הזכירם הרב המבקר בסמן הסמוך. ע"ס הרד"ק) נאמרו ג"כ
בדרך שוית והם נמצאים בשלמות ובמקורם הערבי בלקושי ראב"ש הגו' לס' שמואל (שם ח"א.
דף 136 ע"ב). וז"ל המאמר בראשיתו: יש שואלים (קד יסאל) הקם שמואל לתחיה באמת או
לא? התשובה וכו' וכו' (תכן התשובה הוא, כי באמת מוכרח מהכתובים כי קם שמואל לתחיה;
אולם לא בעלת האוב החיה כ"א ה' בעצמו, והוא מביא ע"ז ראיות נכונות, והנכבדה בהן
היא ממה שאמרה בעלת האוב לשואל: ולמה אתה מתנשק בגפשי להמיתני? (שמואל א'
כ"א ט"ו). וע"ז מעיר הגאון בדרך צחות לאמר: המ' חיה מתים לא יירא מהמות!).

העורך.

בהורה איך הדבר ידוע לכל ולא ימלא מי שממיל ספק בהעבד הזה שכבר ילא לחרותו אבל
דין ראשי אנשים נלמד רק ממדרג הכמים איך אין הדבר ידוע ומפורסם כל ק לכן נריך גם
למען לא יערערו עוד עליו.

(ב) נד 181 כהן המחבר שאין בידינו שום ספר מר' שריה גאון חוץ מן החבור
בסידור האגדה. אחת שאין בידינו שום ספר ממנו שכבר נאכדו בלוק העזוב, אבל ריש פרחון
האזיר בערך ספל פירוש על מס' שבת וגם בו ר' הא"י חבר פ" על מס' זו כמ"ס. הספרחון
בערך מור ועיין לקמן.

(ג) נד 198 על מה שמביא המחבר מרש"י י' להוסיף פירוש על קרקפתא דלא מנה
הסלין, שבהל הלכה הפלין, פירשו על כך דמחזיק (סיג:) כוסין ליתן לה גט, ח' הכש"ח
סס, וכן י' להעיר שהחכם הרכני בהקדמה להס"ג שהול הוכיח שכמה מחזיקים שכתבו על שם
רש"י ומתו יד להכריע אחריו בגמרות דבר או שהוא נוסף לדעות פסילות מוסיפות קו, ובדבר
קורות רש"י עיין בגמלות ר' זכאי הלוי להחכם ר"י רייפמאן נד 66. (סוף יבא).

חיים אפנהיים אב"ד בקהל טהורין.

רשימת ספרים

אלדד הדני ספוריו והלכותיו במהדורות שונות על פי כתבי-יד
ודפוסים עתיקים עם מבוא והערות, בצרוף מאמר על הפלשים ומנהגיהם
מאת אברהם עפשטיין, פרסבורג, תרנ"א. 80. 192 עמודים מלבד המבוא
(LI עמודים) Commissions-Verlag v. Ch. D. Lippe, Wien, Praterstr. 15.

על הספר הנכבד הזה יבוא בקרוב מאמר מיוחד בחוקר.

ספר קבצת שירים מאת פאביוס מיעזעס, הובא לבה"ד ע"י
עזריאל גינציג ושאל קראנענגאלד, קראקא-תרנ"א, בהוצאת המו"ל.
ומחירו עם המשלוח: באוסטריה 1 פלורין; באשכנז 2 מרק, בצרפת ויתר הארצות 3 פראנק).

כתובת המו"ל:

GÜNZIG & KRONENGOLD

Krakau Bäckergasse 9.

1-ère année.

2-ème livraison.

REVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme

PARAISSANT TOUS LES MOIS

Publiée sous la direction de

SALOMON FUCHS

PARIS

7, RUE ROLLIN, 7

Prix de l'abonnement: 10 fr. par an.

Imprimerie de Joseph Fischer à Cracovie

1891

חוברת שלישית.

שנה ראשונה.

מחיר החודעות :
50 ס.ס. — 30 קר. —
25 קופ. — 75 סנט.
בעד כל שורה Petit

חלומי, המניח
(המשלמים במחירו)
יקבלו את "החוקר"
בחנם.

החוקר

מכתב-עתי

מחיר "החוקר" לשנה:

8 Mk. באשכנז

4 Fl. באוסטריה

8 Bb. ברוסיה

בצרפת וביתר
10 Fr. הארצות

מקדש לחכמת ישראל

סלסלה ותרומוך תכפרך כי תחבקנה
(משלי ר' ח')

יוצא לאור פעם אחת בחדש

מאת

יצחק שלמה פֿוֹכֶם

בפארים.

תרנ"א.

נדפס בביתדפוס יוסף פישר בקראקא.

תכן הענינים.

הרב ר' חיים אָפּנהיים איננו! מלח העורך.
לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים: א' פתיחה לפתיחתו
לספר האגרון מלח שניאור זק"ש, (סוף).
מכתב אל המו"ל (ע"ד ספר האגרון לרס"ג), מלח ד"ר אברהם הרכבי.
מדרש לכו נרננה ומדרש הרנינו מלח אברהם עפשטיין.
מאמר תבנית ספר, מראה תבנית ספרי חקר מצוה ע"י תכן עניניו
וע"י אהר ושנים מפרקיו, מלח יעקב רייפמאן.
הערות למאמר תבנית ספר מלח העורך.
דקדוקי סופרים.
משפט ספרים: ע"ד הס' „מפתח למשונות סגולות" לד"ר יואל מילרע,
מלח ד"ר חיים אָפּנהיים, (סוף).
הערות וצינונים על ס' כנסת הגדולה ס' ב', נערך ונסדר ע"י יצחק
בהרב ר' שמשון סובאלסקי ווארשא תר"ן, מלח יהודה
הכהן ויסמינצקי.
פירוש על ס' יצירה לרס"ג, י"ל ע"י מאיר לאמברט, מלח העורך.
רשימת ספרים.

הרב ר' חיים אפנהיים איננו!

וחכמה אשר המו"ל לא פנה אליו לתמוך במאמריו המחכמים, והוא ז"ל, אשר כרוב חכמתו כן רבה נדברת לבנו, לא השיב פניהם ריקם. את רוחו הנדיבה הראה לנו

ביחוד מהיום אשר הודענו לו חפצנו להו"ל את החוקר. מכתביו אשר כתב לנו היו מלאים אהבה ורצון, וכחפצו האדיר להועיל לנו ובאהבתו העצומה לחכמת ישראל חגר שארית כחו ויכתוב בהיותו כבר חולה במחלתו האנושה את מאמר הבקרת היקר על ספר "מפתח לתשובות הגאונים" (אשר סופו נדפס בחוב' הזאת) ועוד מאמר קצר אשר יראה אור בקרוב, וגם בשכנו על ע"ש דוי בבית החולים בברלין החל לחבר מאמר חדש בעד החקירה הראה המניד גליון ח"י שנה (ז).

חיים אפנהיים ז"ל (הוא)

לעת כזאת, אשר חכמי ישראל וחוקרי עמנו העובדים עבודת הקדש בספרתנו העכרית מעטים הם מזער, יגדל השבר על אחת שבע בהלקח ממנו אחד מיחידיו סגלה

האלה, השרידים הנשבעים לדגל שפת קדשנו והמאירים ככוכבים על שמי ספרתנו; וחברי חז"ל: חכם שמת אין לנו כיצא בוגר (הוריות י"ג) יאמנו ויצדקו עתה ביתר שאת. והנה בעורנו מתאכלים על חכמים וסופרים גדולים כרש"י ז"ל ור"מ בריל ז"ל, אשר נפקדו מאתנו בשנה הזאת ואין לנו תמורתם. נקטף עוד עץ חיים אחד מכרם בית ישראל, הלא הוא ספרנו הנעלה דרב הח' המפואר החוקר התלמודי ר' חיים אפנהיים ז"ל, אב"ד בקה' סהרין, במותו אברהם אב"ד גדולה לחכמת ישראל,

המנוח, חסר מגזע משפחה נכבדה בישראל, כתב את תולדות חייו בקצרה בספר הזכרון אשר הו"ל החכם סיקלוב בוארשא, וראוי ונכון כי החכמים ממכיריו ומיודעיו יוסיפו ע"ז ויודיעונו פרטי תולדות האיש הקרוב הזה.

ואנחנו נסתפק בעת להציג לפני קוראנו תמונת המנוח, אשר גם במותו נקרא חיים, כי שמו וזכרו לא יסוף מלבנו עד עולם!

כי המנוח התנוסס בכל הכשרונות הנעלים הדושים לחכם עברי ובכל המדות היקרות המסיפות לוית חן והדר לרב העומד בראש קהילה בישראל. חז"ל אמרו: ג' דברים שקולים זה כזה: חכמה, יראה ענוה (ד"א פ"א), ואת החוש המשלש הזה, שהוא חזון יקר בייחנה מצאנו בהמנוח בכל עצם תמו; ולכן היו מאמריו יקרים וחביבים לאחינו בארצות המערב והמזרח גם יחד, ולא היה מכ"ע בש"ע לתורה

הכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים:

א. פתיחה לפתיחתו לספר האגרון (סוף).

באת שניאור זק"ש.

יב־מת, כל עוד שלא ראיתי את ס' תשובות דוגש על רס"ג, לבי אומר
ל. כי יסג לא חבר מעולם לא ספרים מיוחדים ולא ספר מיוחד על אדות דקדוק
לשוננו. ק"ץ שרשיה בלשון ערבית, כ"א ספר האגרון הלזה, הכתיב עברית.
ואם גם הביאנו דרך לדבר בענינים האלה כה וכה במקומות המזדמנים גם כספריו
האחרים, כמי כפירושיו או בהערותיו לתרגומיו לכתבי קדשנו ובפירושו לס' יצירה
ובתשבינו באנשי און, לקראים ולמינים מישראל, כגון אותו האיש חיו"י; וכן
בתשובותיו על "בן אשר" הכתיבות נ"כ עברית, כמו שהיו כתובים גם דברי בן
אשר בנפס עבר, ונמצא, כי גם כפי הגלוי שלו, יחד רס"ג שערס כוללים,
להעיד על תימוד מליצת לשון עבר ודעת הלשון [ע' "הכרמל", שם עמוד ס"ח].
בכל זאת, רס' האחד המיוחד לחכמת לשינו, היינו: כללי דקדוקה ואספת שרשיה,
היה ספר האגרון הורה לבד, ויש כי להביא עוד ראיות ע"ז מדברי הרס"ג עצמו
בפי' ס', ומדברי בן גנאח ברקמתו; אבל אינני רוצה להאריך פה בזה.

ויש עוד מקום ספק גם בדבר התשובות על בן אשר, אם היו כתובות על
ס' מיוחד, כי אולי היו כלולות גם הן רק בשער מיוחד מס' האגרון; ואולי קני
מקומן בשער הדגש והרפה, וכן מסופק אני על ספרו הקטן כמנחם מספר האותיות
שבתורה, אם לא היה נכנס מעיקרו גם הוא באגרונו; אחרי שצאנהו שם—
לפי סברתנו — מינה כל המלות שיכולות לצאת מכל שרש; כי הוא ז"ל היה
עוד משירי בעלי המסרה. —

וקרוב לודאי, שפתרון המלות הכודרות במקרא ע"פ דברי רז"ל במשנה ובגמ'
היה כתוב מתחלה נ"כ באגרונו, לא כסדר שהוא כתוב עתה, כי אם כל מלה
ומלה על מקומה לפי סדר הא"ב, בין יתר פתרוני המלות לפי סדרן, וביתר באור,
כדרך רס"ג—אך אח"כ העתיקן רס"ג מעברית לערבית, בקציר נמרץ וקבצן יחד,
ותהיינה בידו כתיים בפני הקראים. —

ומה שיחזק עוד את סברתי, כי כתב רס"ג רק בלשח"ק, ולא בלשון אחרת,
ספר שעקר ענינו היא דקדוק לשון קדשנו יקבוץ שרשיה, ושהוא ספר האגרון
הזה, הוא זה: הלא אנחנו הרואים, כי קנאת לשוננו היתה לו ללשון אש אוכלת!—
כן ראינו מתוך דברי הקדמתו לס' הגלוי, שאמר: הראשון (השער הראשון הכולל)
להעיד את העם לתלמוד מליצת לשון עבר, כי ראיתי ושמעתי כי גברה אהבת
לשון ערבית ואלנכסיה בקרבה ומליצתה כ"י [הכרמל, שם]. וכן חיינו בפתיחת ס'
האגרון, איך וכמה מצטער איתי צדיק, כי עזבנו את לשון קדשנו! עד שיאמר:
"יחיר רבנו על זאת וחית רוחינו כי נעזר נעזר מפינו הגנת קדש מעודנו כי
(פס"ק י"ג); ומבקש ומתחנן, לאמר: "וכל המליצים אליו (אל לשון הקדש) נהרו
ועזי תנחיקי כל רשונות הארץ, (פסוק י"ט; וע' בכלל מפסוק י"א עד פסוק י"ז).

(הר הכיב עליו בלחיק, כי גם חיו"א ביטא זו כהן עוד את כסירותיו בלח"ק.—

מוכן מאליו, כי רס"ג חפץ למען צדקו, ללמד את בני יהודה, להשכיל את שפת יהודית — בשפת יהודית, ולא בשפת עם לעז! כי כל ישעי יכל חפצי היה, להראות את עשר כבוד שפת קדשנו ואת יקר תפארת נדחתה, כי יכול נוכל לבטא בשפתה, לכל אשר יבטא האדם, וכי ה' נתן לה גם לשון למודים ללמדה.

חי אני, ידידי הקורא! כי אם מפני שם רב מעריה נחת אני כל ימי הנה כפלי כפלים אשתחזה ארצה לפני היום, ונפשי תכבדנו ותאהבנו הפעם, ית שית ויתר עז, בראותי עתה חבתו היתרה, חבת הקדש, לשפת קדשנו אשר הדיע לה ולנו כפתיחתו הנמלצה והנמרצה לאגרונו, ונלה את אוננו בספר הגלוי, כי לה נתן יתר שאת ויתר עז מלשון עברית, ונשאה חן וחסד לפני מכל הלשונות, ואף כי ידיו רב היו לו בשאר לשונות, ומעשי ידיו הם עדי, כי הנבדד מאד ללשון ערבית, וכאשר העידו עליו גם סופרי זמנו גם הכאים אחריו; וככל זאת, רק אנוס היה על פי הדבור הערבי, המורגל בזמנו ובמקומו, לכתוב אפילו דינים ותשובות בלשון זה; ואף כי ספיינו בפלוסופיא של דתנו — כפי האמונות ופ"ס — ותרנו ופירושו והערותיו להמקרא, ותשובותיו לכופרים בתורה ישכתב או בתורה שבע"פ, והיה דומה בזה למי שכפאוהו שדים, המינים המונים, אותם, להשיב עליהם בלשון ערבית; להראות את העמים והשרים והסרים מ"י ופיתורו את ימי אמונתנו ואת מוכ תורותינו השתים — אבל כי בא ללמד בני יהודה סי ולשון אבותיהם, אמרה נפשו המהורה: עברי אנכי! עברית אני מלמד לאחי בני עמי, ועברית אדבר עמם! —

וממנו ראו וכן עשו כמחו גם ר' מנחם בן סרוק ור' אדוניס הלוי בן לברט ותלמידיהם; כי גם המה דברו עמנו יהודית באגונייהם, וגם ר"ש בן גבירול ז"ל, אשר כתב כל ספריו — ספרי חכמה — בלשון ערבית, כחרגם הוא בלשון עברית, לכתוב בה ספרו בדקדוק לשון עברית ובשירה שקולה, עיד דונש ותלמידיו ותלמידי מנחם בתשובותיהם.

אפס כי אינני מחליט את הדבר הזה האחרון, שלא כתב רס"ג ספר או ספרים גם בלשון ערבית בדקדוק ושרשים, עד אשר אראה את סי התשובות של דונש על רס"ג, שיצא לאור זה איזה שנים, ואנכי לא זכיתי לראותו עדיין, ועלינו להיות מתין מתין בחקירותינו. על כן אמתין עוד עד אשר יבא אלוה כדי את הס' הנ"ל, כי מלשון הרשד"ל ז"ל בבית אוצרו (ד"א ע"א): "והוא (רס"ג) כתב בלשון ק"ס האגרון ובל' ערבי ס' צחות לשון ערבית... ולא נודע היום הימצא עוד בעולם! אבל נמצאו קצת דברים ממנו מיבאים בהשנות דונש בן לברט אשר השיג על רס"ג" — לא אוכל לדעת, אם נמצא כתיב כפידוש בהשנות דונש על רס"ג, שחבר את הס' צחות לשון עברית בל' ערבית; ואם כן הוא, אזי דברי כפלים בזה; או אולי רק מסכת נפשו אמר בן הרשד"ל ע"ה, שחבר הס' צחות לשון עברית בל' ערבית; ואמר בן אולי רק מפאת ההרגל אשר התרגלו להאמין עפ"י דברי הראב"ע בפתיחת "המאזנים", שהם מופעים עכ"פ — כי אז אחרץ משפטי הנזכר, ואחזור ואגזור אשר: שלא חבר רס"ג מעולם ספרים מיוחדים בדקדוק הלשון וקבוץ השרשים, כי אם זה ספר האגרון לכדו, ושהוא הוא גם

הנקרא בשם: "צחות לשון עברית"; שעל צד האמת והריק יותר ראוי הוא להקרא בשם: "צחות לשון הקדש", ואין זולתו עוד להס"ג, לא עברית ולא ערבית. — אבל מה שהוא. אצלי למעלה מכל ספק שבעולם, הוא — כי הכנים רס"ג באגרונו את פתרוני השמות של לשון הקדש, [שהם היו אצלו עקיה של לה"ק—], המובאים מתלמידי מנחם ודוגש בתשובותיהם. "בלשון: "פתרון ואלה שמות", (כמו שאבאר א"ה במ"א). ויתכן מאוד, שאהרי אשר כלה הרס"ג לדבר בפתיחת אגרונו את דבריו בדקדוק לשה"ק, החל בנוף אגרונו לבאר את שרשי לה"ק, בלשון: "ואלה שמות לה"ק". —

ואפילו מההקדמה הערבית להאגרון. — אם נתן לה אמוק, נוכל להוציא זה. כי הנה הרש"ף יאמר בכרמלו (עמוד ס"ג): "ומהקדמתו (של רס"ג) הערבית (להאגרון) לפי אשר הבינה אב"ן רש"ף, "הננו שומעים עוד שבס"ה האגרון אגרו הרס"ג את כל השמות והפעלים בסדר הא"ב להיות לעינים לבעלי השיר והפיוטים". ומכאן הלשון הזה לבד, לא היה יוצא עוד, כי האגרון הוא בא ללמד רק פרק בשיר וחרוזים; כי כל הספרים של מדרשי מלים בפרט ספרי דקדוק בכלל מנעילים לזה, כמובא למעלה. אבל הוסף הרש"ף, ואמר שם: "לסדר חרזים בסדר א"ב ולהציב יד ושם לשמותיהם כי כו". יהיה הדבר איך שיהיה, עכ"פ, הנה מורה ומורה גם הדבור הזה הראשון של ההקדמה הערבית, כי אגרו הרס"ג באגרונו כל השמות וכל הפעלים בסדר א"ב.

ומעתה הנני יוסיף להפליא על שלשת החכמים הנכבדים: רא"ף רש"ף ורש"ח, איך יאמרו שלא היה האגרון רק ספר "בחקמת השיר וסלאכת החרוזים" והנה הוא, הרס"ג, אגרו בתוך אגרונו כל השמות וכל הפעלים בסדר א"ב וקבוץ כל השמות וכל הפעלים של לה"ק בסדר א"ב, הלא הוא ספר שרשים גמור? — היתכן לאמר שאסוף רס"ג כל המלות של לה"ק אספיה גרידא, בלי שום תוספת באור עליהן מצדו, ומכלי התחקות על שרשיהן כל מאומה? זהו דבר שאי אפשר לאמרו ולשמעו! — כי אי אפשר לסדר מלות בסדר הא"ב, אם לא תקדם להמסדרן שטרה שלמה בסדורן — כי לא בסדר כל דבר הוא סדר ספר מלים. בכל דבר הסדר הוא רק דבר חיצוני להדבר עצמו, כמדרגת הצורה אל החמר; לא כן הוא דבר ספר ערך מלים: סדר הדבר בו הוא — כל הדבר, לא רק חיצוניותו וצורתו ומקרהו כי אם גם פנימיותו וחמרו ועצמיותו. כי לפי השמות השונות של בעלי השרשים, כן ישתנה הסדר אצל כל אחד מהם. זה סדר מלה פלונית באות פלונית מאותיות הא"ב, וזה סדרה באות אחרת. וזה הוא, מאשר כי האחד חשב, כי אות זו של המלה היא מיסוד המלה, וז"ל: משרשה; והאחר חשב, כי אותה האות היא מהנוספת על המלה, וז"ל: שבארה רק לשמשה. —

והרי זה הסדר היה באמת עקר המחלוקת שבין בעלי השרשים הראשונים. על הדבר הזה רב דוגש עם רס"ג, כמו שראינו כבר מתוך תשובות הראב"ע (בשפת יתר) על השניותיו של דוגש על הרס"ג בזה, וכן בדבר הזה עצמו יתלונן ר' מנחם בן סרוק נ"ב על רס"ג (בערך הג'); אך הוא, מנחם, בענות צדקו מהפך בזכות הרס"ג ומסיים ואומר (שם): "אבל רב סעדיה אשר החביר המלים האלה (שזכר שם מנחם) במחברת הא' (מספר פתרוניו, שהוא בלי ספק האגרון, כרמז

למעלה, לא יכלתי לדעת מה ראה על ככה ומה היתה סברתו, ודקדוקי פתרוניו ומרחבי מליצתו יורו על תבונתו על כן יש מאמתת המוסר ומדרך אמונה לבלתי שום משנה בסדרי ענייניו. והוא קילע בזה אבן במצח דונש, שהתנהג בזה עם רסיג שלא כדרך המוסר הנאות; שעל זה ימליץ הראב"ע (בראש שפת יתר שלו), בקראו לר' אדונים (דונש): אדונים קשה! לאמר: כי דבר האדון אדונים קשות את רבו הגאון ר"ס. — וכן יתנצל מנחם בעד עצמו כפעם בפעם ונותן מעט לדבריה, למה החביר מלה פלונית ופלונית במחברת פלונית ופלונית מאותיות הא"ב. וכל זה לא הועיל לו למנחם! כי קם דונש גם עליו, כאשר התקומם נגד רסיג, ושמען גם עליו תמיד כל אותן המענות שמען על הרסיג: למה הביא מלה פלונית בחלק פלוני מאותיות הא"ב, וגברה המחלוקת ע"ז ביניהם וכן תלמידיהם, וכל אחד מהם מעטו ונמוקו היה עמו, בסדור המיוחד לכל אחד מהם. —

ואמנם כן! יש בתוכנו סופרים חרוזנים, אשר אספו אל תוך ספריהם כל מלות לה"ק בסדר א"ב אספה בעלמא, רק כדי ללמד להחרוז, בלי חקירה ודרישה, מה שרש דבר נמצא בהן. אפס, כי בעלי אסופות כאלה לא קמי ולא יכלו לקום, רק אחרי אשר קדמו אותם בדרך בעלי הלשון הגדולים — אשר הניחו לשרשי להק יסודות קבועים, וכמשמרות נמועים, בסדר אחד כולל, כהלכה פסוקה אשר אין אחריה מחלוקת עוד כמעט. וזה מיצות חיוג וגבאח ומאספי השרשים ההולכים אחריהם — הפרחון והקמחי ז"ל. ויקל להמחרזים לעשות מלאכתם אחרי כי מצאו לפניהם שלחן ערוך ככל; לא כן רסיג, אשר הוא החל בדבר, ואדם אין עוד לפניו לעבוד עבודת לה"ק ולחקור חקר כבוד שרשיה; והיה כי בא לצעוד אך צעד אחד, להחביר במלים חרוזים ועמד ועצר במלים, עד חקר מלים. — וזה יורה גם לשון הרים בן סרוק שהבאנו, שאמר על רסיג: "דקדוקי פתרוניו... יורו על תבונתו". א"כ אפוא, דייק רסיג הדק המיב בשרשי לשה"ק, ואזנו הכחינה מלים אשר אסף, וחלילה לאמר, כי רסיג החביר והכביר מלים באספתו בלי דעת יסודם ומבלי הידיע את חקר מוסדם להונים בספרו! — ועל כרחק, כונת הר"ם בן סרוק בלשון: "דקדוקי פתרוניו" על פתרוניו של ר"ם במחברת מלות לה"ק בסדר א"ב, כי בדבר הזה הוא דן עליו פה; ולא על פתרוניו של ר"ם בתרגומו ובאוריו והערותיו לתנ"ך; ואין ספק כי כונתו על ספר האגרון והראיה הברורה ע"ז עוד היא כי יאמר בן סרוק עוד: "ומרחבי מליצתו", כי נמלצו אמרות ר"ם מאד בס' האגרון, כאשר אנחנו הרואים היום בפתיחתו. —

סוף דבר! הנה זאת חקירתה כן היא על כל פנים, שהיה ספר האגרון ספר גדול בכמות ובאיכות וכלל בפתיחתו הגדולה — שהיתה בעצמה כספר גדול — בכמה שערים ממנה חכמת הלשון, היינו: חלקי דקדוקה; ובנוף ספר אגרונו אסף את שרשי להק ובארם באר היטב. והנה עשה בזה הרסיג באגרונו ממש מה שעשה אחריו הר"ם בן סרוק במחברתו, שבפתיחתה יבאר את חקי הלשון ובעצם המחברת יפרש את שרשיה. ואולם פתיחת האגרון היתה גדולה הרבה מאד מפתיחת המחברת; ואם שנראה באמת, כי עניני הפתיחה של המחברת נלקו בחסר. — אפס, שהמדקדים הבאים אחרי הרסיג והר"ם בן סרוק, בהתרחב להם דרך הלשון ושמושיה, חלקו את חכמת הלשון לשני חלקים: חלק הדקדוק וחלק השרשים.

אבל גם הם עוד לא הפרידו ביניהם לנמרי, כי ספר השרשים לר"י בן ננאה, הוא רק החלק השני מן רקמתו, וס' השרשים לרד"ק הוא נ"כ רק החלק השני מן מכלולו.

ולפי דברינו, אי"כ איפוא לא היה הרי"ם בן סרוק הראשון שחבר ספר בדקדוק ושרשים, כמו שחשב הרש"ף ז"ל בבית אוצרו; כי כבר קדמו בזה הרס"ג, והוא, הרס"ג, היה לעינים בזה להרי"ם בן סרוק ולהנאים אחריו, ולא קדם להרס"ג בזה אדם בישראל. ור"י בן קריש לא חבר לא ספר דקדוק ביחוד ולא ספר שרשים ביחוד, כמו שחשב הרש"ף ז"ל בל"ק (עמוד ק"ח). כי אם חלקים פרטיים מהם; כמו שאזכיר אי"ה במקום מיוחד, שגם בזה נשתבש הרש"ף ע"ה במח"כ.

(המאמר השני יבוא בחוברת הבאה).

מכתב אל המו"ל.

לכבוד המו"ל... שלום!

בתודה רבה קבלתי את החוברת הראשונה ממה"ע החוקר אשר בו תאמר לאחרש את נעורי החקירה והדרישה בספרות ישראל ובקורותיה; ומי יתן ותצלח זאת בדרך ואמן גדול תקרא, אם כי אפונה מאד אם שכר הרבה תפול. ויהי מה הלא דבר נכבד הוא אשר גם המסות בו כמעט בפעם תהיינה לאותות ומופתים כי לא ככה ולא יכבה לעולם ז"ק האהבה לשרידי ספרי חכמי ישראל העתיקים בלב שרידי יחיד סגלה המפוזרים בכל הארצות, עלה והצלח! —

והנה ראיתי בעמוד 7 שם בהערה כי תאמר להעתיק את מאמרי אדות ספר האגרון לרס"ג ממה"ע האשכנזי, אשר אמנם כונתך זאת רצויה היא, אולם בכל זאת אבקש ממך לחדול מזה מטעם אשר אבאר לך: בעת כתבי את מאמרי הנ"ל היו בידי רק שתי העתקות שנעשו מנוף כתב-היד, הראשונה מר"ח פ"ג שנדפסה בלבנון עם הערות הר"י דרנבורג והרש"ח"ה, המכילה רק את החלק העברי בלבד (ואף כי פ"ג שלח גם את החלק הערבי, לא נדפס אז מהטעם המבואר בלבנון שם). והשנייה היא ההעתקה אשר מצאתי בשנת תרל"ד בעזבונו הקראי אב"ן רש"ף בסלע היהודים, המכילה את כל הנשאר לפליטה בכ"י; ואף כי להשניה יתר ישאת על הראשונה כאשר הוכחתי בכרמל החרשי (שנה ג' עמוד 667—666) ובמה"ע האשכנזי ליטארה, בכל זאת נוכחתי אחרי כן למראה עיני כי גם היא לא נקתה משגיאות, כי בשנה העברה מצאתי בין חבילות כ"י שלנו את גוף כה"י מס' האגרון, מס' הגלוי, מס' רב מבשר המכיל תשובות על רס"ג וביניהן נמצאו גם העתקות מס' האגרון, ועוד כמה דברים עתיקים השייכים לתולדות רס"ג ולחבוריו. וע"פ המציאות האלה ערכתי את המחברת החמישית מספרי זכרון לראשונים המכילה בחלק הראשון את השריד

והפליט מספרי רס"ג שנמצאו פה בכ" עם באור רחב ומבוא ארוך ע"ד הקורות אשר עברו עליהם מזמן חבורם עד ימינו אלה. ובחלק השני הוא זכרון רס"ג תבאנה תולדותיו בארוכה עפ"י המקורים הישנים וגם החדשים שנתגלו עתה. ואחרי אשר הספר הזה נמצא עתה תחת מכש הרפוס ובקיץ הבא בע"ה יצא לאור מתיקן ומזוקק ע"פ גופו כה"י העתיקים, למה זה תיגע לדיק לתת את המאמר הנכתב בעוד שלא ראיתי את גופו כה"י רק ההעתקות הכללי נקיות משבושים? והנה במוכך תשאל שאתן אנכי בעצמי את המאמר הזה לקוראי החוקר. אולם למה זה אכפיל דברי בשני מקומות? — Non bis in eodem. אולם לבלי השב פניך ריקם מכל וכל, וגם למען עשות נחת רוח ליד ידי הזקן שקנה חכמה הרש"ז גר"ו שמהעדותיו נראה כי עוד לבו מהסס בדבר אדות אמתת ההקדמה הערבית לס' האגרון, וגם יעורר ספקות אדות תכן הספר, מהיתו ואיכותו אתן לך שתי הערות בקצור ממבואי לס' האגרון הנ"ל.

(א) כמה שנוגע בחשש זיוף ודברי לעז שהוציא חכם אחד על יתר פליטת האגרון אמרתי שם בין יתר דברי, כי לעת כזאת אחרי אשר נמצא גוף כה"י העתיק והנושן אשר הדרת השיבה חוספת עליו (כאשר יוכלו להעיד פה הבארון וזון והבארון דוד גינצבורג המאגיסטר איזראלזון וה' קוקובצב ועוד אחרים אשר הראתי להם את כה"י) אין באפשרי להמיל שום ספק באמתתו. ומלבד שחזותו טובה עליו הנה יש גם הוכחות אחרות לזה. ובראשונה אעיד כי לא היה ביכלת פִּירֻבִּין (ונכדו שמואל) להמציא מדעתו אף שורה אחת כלשון ערבית וכל זיופו היו רק במספר השנים וה"לפרט"ים וברשימות עבריות שעל גבי המצבות ועל כה"י, וזולת פִּירֻבִּין ראה עוד את כה"י הרבני ר"ח פִּרג במצרים ושלח העתקה ממנו לר"י בריל ז"ל מו"ל הלבנון. ואיך נהיה הפלא הגדול כי כמה וכמה דברים בהקדמות האגרון נתבארו כהוגן ע"י חכמים אחרים אחר שנדפס המאמר מפִּירֻבִּין (כהמליץ לשנת תרכ"ח) ורבים גם לאחר מותו בשנת תרל"ד? כן מצא, למשל, ר"ח פִּרג שהשתמש רס"ג בהקדמתו הערבית לאגרון בפסוק ממשלי על האופן שהשתמש בו בהקדמתו הקצרה לתרגום התורה שהביא ר' יעקב ספיר מתימן ואשר נדפסה כארבע שנים אחרי הודיע אב"ן רש"ף ממציאתו; ורשז"ה מצא שהרס"ג הביא באגרון סמני האותיות השרשיות והשמושיות כמו שמובאים אצל דונש ותלמידיו מנחם וישרדבריו בסדר הזמנים מיוסדים על דברי סדר עולם רבא (גם כן כד' שנים אחרי נודע ממציאת פִּירֻבִּין); ושלש שנים אחרי מות פִּירֻבִּין מצאתי בפירוש הרס"ג לס' שמות שנתגלה לי (ושלחתי לדרנבורג) כי האגרון נקרא שם בשם כתאב אל שער (ספר השיר) על שספרו זה נתחבר לתועלת השירה והמשוררים כמו שכתוב בהקדמתו לספר זה. וכן כתוב גם בחבור רב מבשר הנזכר שנתגלה לי מ"ז שנה אחרי מות פִּירֻבִּין; ושש שנים אחרי מותו מצא ר"ד קויפמאן כי סדר הרעיונות וגם איזה סבבאים משירת הענק לר"ש ין גבירול (שנדפסה בהקדמת הערוך לפרחין ונמצאת אצלי בכ"י יותר מתוקן) לקוחים מהקדמת ס' האגרון; ושמונה שנים אחרי מות הקראי הזה מצא רב"ז באכר כי המלה להקנות אדות אותיות כנויי השמות והפעלים הנמצאת בהקדמה הנ"ל כבר באה עליה עדות הראב"ע שהרס"ג קא לבנויים עשרת הקונים (לא צינתי פה המקומות איפה נדפסו דברי החכמים

האלה וימצאם הקורא בספרי הנ"ל. ועוד הוכחות כאלה תמצאנה במבואי ובהערותי להקדמות האגרון מאחרים וממני, ולא אביאן פה כי אחשוב שמה שהבאתי די לחוקר מתן אשר האמת מגמתו לכל יהי נמחר בשפמו עד שיגיע אליו ספרי זכרון לראשונים הנזכר.

ב. אדות מהות ס' האגרון ואיכותו כפי הנודע לנו עתה אניד פה בקצרה, כי רס"ג חבר את ספרו זה בשתי מהדורות (ואולי גם במהדורא שלישית, ראה הערתי בהקדמת ס' הגלוי) אשר הראשונה מהן הוציא לאור בהיותו בן עשרים שנה במהדורא זאת היה הספר כולל ס' שרשי לשון הקדש גם איזה שרשים מלשון חכמים, בשני חלקים, ובחלק הראשון מהם נסדרי השרשים ע"פ סדר א"ב לפי התחלות המלות, ובחלק שני נסדרי השרשים האלה ע"פ א"ב ג"כ מסופי המלות ואצל כל שרש באו חלקי הפסוקים בתנ"ך שנמצא בהם השרש; זילת זה באה בו הקדמה אשר בה יספר המחבר הצעיר בקצרה את קורות לה"ק ויתאר את יקר ערכה וחשיבותה, גם יתאונן על מצבה השפל מזמן גלות בני ישראל מארצם והחזיקם בלשוניות ארצות פזוניהם, ובסוף ההקדמה באו בקצרה כללי הדקדוק לשפת עבר אשר אמנם אפס ראש הכללים האלה נשאר בידינו לפליטה. את מחברתו זאת קרא רב סעדיה בעברית בשם ס' האגרון או האגרון (בכ"י נקוד בסגול, אולם בכ"י מארצות הקדם וכן בכ"י זר נמצא לרוב ערוב נקודות הדומות בהברת אנשי המזרח, לכן יוכל להיות כי הצדק עם רשד"ל שצריך לבטא המלה בספת, ועכ"פ לא צדק פירוש שנקד אותה בחירק אגרון) אשר הוראתו הוא ספר המאסף הקטן ע"ד אישון מאיש, וכן יפרש רס"ג ישתתן שבת קטן, ובלשון ערבית נקרא בשלמות כתאב אצול אלשער אלעבראני (ס' יסודות השיר העברי) ובקצור כתאב אלשער (ס' השיר). ואחרי עכור איזה שנים (כערך ד' אלפים תרע"ה-תר"פ — 915-920) ראה רב סעדיה את ההכרח לתת מספרו זה מהדורא שניה שבה נעשו השינויים האלה: א) המחבר הוסיף העתקה ערבית מספרי השרשים ומקדמתו שנכתבו במהדורא ראשונה רק בעברית; ב) הוסיף לספרו זה עוד שני חלקים חלק ב' וחלק ג'. החלק הב' הכתוב רק בערבית היה כולל את כללי הדקדוק בארוכה בשנים עשר מאמרים אשר כל אחד מהם יכונה ג"כ בשם ספר (כתאב), ולכן שם כל החלק בערבית היה לפעמים בלשון רבים כתב אללגה ולפעמים בלשון יחיד כתאב אללגה (ספרי הלשון וספר הלשון העברית). והחלק הג' ג"כ בערבית היה מכליל כללי המליצה והצחות עם דוגמאות מהמשוורים והפייטנים, ושמו בערבית היה כתאב אלפציה ואולי כתאב אלפציה פי אללגה (ס' צחות או ס' צחות הלשון העברית). ולכלם ביחד נשארו גם השמות בעברית וערבית ממהדורא א'. הספרים האלה נזכרו מרס"ג בעצמו בפ"י ס' יצירה ובפ"י ס' שמות וגם בס' הגלוי, מרב מנשר, ממחבר פלוני אלמוני בכ"י אשר בפה בעברית שהשתדל לבאר דברי הספר, ממנחם נ' סרוק ודונש ותלמידיהם, מר' יונה ברקמה, מהראבי"ע ומר' משה נשיאה בס' הששה, ובימי האפודי כבר נשכחו מלב בספרד. — ציוני המקומות וההוכחות לזה ימצאו הקוראים בחבוי הנזכר, ודי בזה לעת כזאת. ושלוש רב לך מאת מוקירך ומכבדך,

אברהם אליהו הרכבי.

פטרבורג.

מדרש לכו נרננה ומדרש הרנינו

מאת אברהם עפשטיין.

בפירושים שונים כתובידי על המחזור מובא מדרש לכו נרננה הבלתי נודע עד כה. אמרתי לאסוף פה המאמרים המובאים ממנו ולבאר מהותו ומהות המדרש הרנינו; כי גם תכונת המדרש הרנינו לא נתבארה עוד היטב, אף שמוכאים ממנו הרבה מאמרים בספרים נדפסים.

זהו הוא מדרש שהקדמונים מביאים בשם מדרש לכו נרננה:

(א) וכך היא האגדה במדרש ל"נ גשרת (צ"ל קשת) גיבורים חתים (ש"א ב', ד'), אמר רשב"נ אמר ר' יוחנן אילו ששים אלף גפות (צ"ל גייסות) וכל אחד אלף תחתיו שבה עם קלסגס הרשע לעשות מלחמה עם חשמונאי. באותה שעה פתח קלסגס ואמר להם שומים יש לכם שנים עשר עושים מלחמה שימו לו (צ"ל עם מי שאין לו) שיעור, או שמא אלהיכם מוציא כוכבים ממסילותם ועושה אתנו מלחמה בדרך שעשה עם סיסרא, או גבריאלי שולח לנו ישרוף אותנו כשם ששרף את סנחריב? הרי אנו סכין אותנו ואת מרכבותינו בדם [חזיר] ובשכבת זרע של סוס ואין מלחמה (צ"ל ככבים) מלאכי השרת נוגעין בנו. וא"ת מכול מביא עלינו (ואריות), כבר נשבע בשמו הגדול שאנו (צ"ל שאינו) מביאין (צ"ל מביא) מכול לעולם. וא"ת נחשים מביא עלינו דובים ואריות מנהג בנו כמו שגירה בכותיים, הרי אנו רוכבים על פלים שאין מתלעותיו של חיות נהגות בהם. כאותם (צ"ל באותה) שעה פשמו ישר' ידיהם כלפי מעלה ואמרו רבשיעי גלוי וידוע לפניך שלא עמדנו אלא בשמך הגדול שלא יתבוזה. והללו אומרים שכל מלחמה ומלחמה נתחכמו לך. (פ') המחזור כ"י שהיה מקודם ת"י הרשד"ל ורשזח"ה צד 5^a. נמצא במדרש לחנוכה ביה"מ ח"א 136 בקצת שנויים ועל שם ר' יצחק, ומסודר שם על הפסוק חרבם תבא בלכם וקשותותם תשכרנה (תהלים ל"ז מ"ו), ואח"כ מביא גם שם את הפסוק קשת גיבורים חתים).

(ב) כמפרש במדרש ל"נ מלך אין לארבה (משלי ל' כ"ז). ע' מדרש משלי שם וילקוט), אילו יונייב, מה ארכה משחית את הכל כך יונים השחיתו רבים מישר' ובקשו לעוקרן בגזירתן. ולמה זכו במלכות ויוצא (צ"ל ויצא) חצין כלו, בזכות אביהם, בשעה שהגיד חם לאחיו בחוץ, זהו שחצין שיראה (צ"ל שלא יראה) ערות אביו, מה עשו [ויקח] שם ויפת את השמלה וגו' (שם 6^b).

(ג) כמו שמפרש במדרש לכו נרננה ויבא אלהים את התנינים הגדולים. אילו יוון ואדום שמושכת מלכותם לאורך ימים (שם 6^c).

(ד) וכן הוא אומר במדרש ל"נ הנמלים עם לא עז (משלי ל', כ"ד), אילו נשרים שנא' זה העם לא היה, ויבינו בקיץ לחמם, שהכין גבוכדנצר לכבוד של הק' זכרה הוא ואויל מרודך ובלשצר וושהי (שם 7^b). — ע' פסד"כ פ' שקלים דף י"ד: ופסע ג' פסיעות... א"ל הקב"ה אתה עמדת מכסאך ופסעת ג' פסיעות בשבילי, חייך שאני עתיד להעמיד ממך ג' מלכים... ואלו הן גבוכדנצר אויל מרודך בלשצר. — פה יחשוב גם את ושהי, נראה כי גרם ופסע ד' פסיעות כמו שהוא לפנינו במנהדרין צ"ו ע"א.

ה) וכ"ה במדרש לכו נרננה חרנם תבא בלכם וקשתותם תשברנה א"ר יוחנן [בשם ר' שמעון בן] יוחי אילו יוונים שעשו מלחמה עם חשמונאי ובניו. אתה מוצא שעה שנכנסו יוונים להיכל וסימאו כל שמנים שבמקדש, ברת אחת הייתה לו [לכהן גדול וחנה ישמה של (צ"ל שלא) היה כיופיה בכל העולם ומקודשת לבנו של חשמונאי ואלעזר שמו, ואביו סגן היה והוא היה משהו מלחמה, ובא אחר מן היוונים וחפס אותו (צ"ל אותה) בכלדותיה (צ"ל בכלוריה) ולקח ספר ובקש לבא עליה בפני ארוס שלה, ובאותה שעה היו ישראל מצפין להרי מזרח שמה יבא להם גייסות של פרסיים, שנא' אשא עיני אל ההרים. אמ' לו ליוחנ' ר' לא כך כתיב ארור הגבר אשר ימח באדם (ירמ' י"ז ב') ברוך הגבר אשר ימח ב"י (שם ז'), אמר להם יוחנן כהן גדול אני ושלשה בני ואתה ושבעה בניך הרי שנים עשר כנגד (כא) שנים [עשר] שנמסים, מוכחם אני שהקב"ה עושה גם על ידינו, מיד שלף אלעזר חרבו וחמיר (צ"ל והסיר) את ראש היווני ואמר עזרי מעם י"י עושה שמם וארץ (7c), במדרש לחנוכה שם בשנים, ואין שם שהיו מצפין על חיל פרס).

ו) הכל מפורש במדרש לכו נרננה כברייתא (פירוש ליוצר של שבת חנוכה בפירוש המחזור בטורין צד 11 מקובץ A. I. 7 שבקאמאלוג Peyron).

ז) מה סופן של יונים נתמעטו כאותן הנקראים נמלים הם כשדים הקרואים להם שילכו לאבדון וכה"א במדרש לכו נרננה עם לא עו אלו כשדים הן ארץ כשדים העם זה וכו' (שם 11b). ע' למעלה סימן ד).

משבעת המאמרים האלה המדברים במלחמת היונים והחשמונאים, נראה ברור כי המדרש לכו נרננה היה פסיקתא לחנוכה. הפסיקתא ההיא היתה, כנראה, מיוסדת על המזמור לכו נרננה לה' (תהלים צ"ה), ועל כן יכנו אותה הקדמונים בשם מדרש לכו נרננה, כי הקדמונים משתמשים לפעמים במלת „מדרש" במקום „פסיקתא". כמו שנראה להלן. קרוב בעיני כי אמרו את המזמור לכו נרננה ביום א' של חנוכה. לפי שכחנוכה גומרים את ההלל שהוא רנה ושכח לה'. דומה לזה אמרו בהיום האחרון של חנוכה את המזמור למנצח על הנגינות לדוד שמעה אלהים רנתי, ועליו נוסדה הפסיקתא התשיעית שנפסרה. כמו שהוכיח הר"מ פרידמאן בהערותיו שם. גם הפתיחה להפסיקתא היא על פסוק שזכרה בו רנה, היינו על הפסוק תרננה שפתי כי אומרה לך ונפשי אשר פדית (תהלים ע"א כ"ג), ובעל הפתיחה הולך ודורש שם על ענן הקילוס והנצחון. וכן היתה פסיקתא על המזמור לכו נרננה לה' שאמרו, לפי דעתו, בהיום הראשון של חנוכה, והיא חסרה בהפסוק שלנו. הפסיקות לחנוכה שלפנינו שם מתחילות בפסיקתא על המזמור שיר חנוכת הבית, שהוא היה שיר של יום לכל ימי חנוכה (מסכת סופרים פכ"ב), וגומרות בפסיקתא על המזמור למנצח על הנגינות שאמרו בהיום האחרון של חנוכה. אבל לעיני הקדמונים היתה עוד פסיקתא על המזמור לכו נרננה, שאמרו כנראה בהיום הראשון.

יהיה איך שיהיה, אין ספק כי המדרש לכו נרננה היה פסיקתא לחנוכה. עוד מצאתי זכר המדרש לכו נרננה בשלשה מקומות, ונראה כי אין שם הכונה להפסיקתא ההיא לחנוכה.

ח) אלה הדברים בלא תחמד תלולים (סדר ליום שני של שבועות), שמעתי בשם אחי ר' הילל זצ"ל שמצא במדרש לכו נרננה, ואיני יודע לכוין לשון המדרש אבל אכתוב כפי שמועתי. מעשה באיש אחד שהיה לו שכן רשע, והיה מפסיק ביניהם כותל, והיה הרשע חומד את אשתו וקצת מחפציו. יום אחד ערב שבת שמע שהיה האיש אומר לאשתו רוצה אני לצאת היום לסחורה, וכן עשה. מה עשה הרשע, הלך בליל שבת ושיבר את הכותל שביניהם, הרי עבר על זכור ושמור, ואנס את האשה שהיה חומד ושכב עמה, הרי עבר על לא תנאף, ואחר כך כשהתחיל לגזול את הממון צעקה האשה ועמד עליה והרנה, הרי עבר על לא תרצה. משננב וגזל כל מה שחמד. הרי עבר על לא תגנוב ועל לא תחמוד. למחר עמד[ו] אביו ואמו והוכיח[ו]הו, עמד עליהם והכם. הרי עבר על מצות כבוד. אחר כך הובא לפני ב"ד והעיד הוא עם חבירו בליעל שאילו החפצים שלקח משכנו שלו היו, שמשכנם לו בעל האשה וחזר הוא והאמינם לו ולא יכול להוציאם מידו עד עכשיו ששיברו ליסמין הכותל שביניהם והרגו את האשה, וכששמע את ההרגש ננס גם הוא ולקח את עבטו, הרי עבר על לא תענה, וכל מקום שהיה בא היה נשבע שלא היה פושע כלל, הרי עבר על לא תשא. סוף סוף נתגלה רעתו ונתפרסמה, ומפני הבושת יצא לתרבות רעה וכפר באלהים חיים, הרי עבר על אנכי. סוף היה אדוק בעז הרבה ועשה אותם ומשתחווה ועובר להם, הרי עבר על לא יהיה לך ולא תעשה לך פסל ולא תשתחוו להם ולא תעבדם. וכל זה גרם לו על שחמד שעבר על "דברות. והו שיסר הפייס אלה הדברים בלא תחמוד תלולים, כלומר מקובצין יחד בתילי תילים (פירוש המחזור כ"י האמבורג קובץ 152 צד 88). עד אכתוב כפי שמועתי הובא מרמשי"ש בקאמאלוג שלו מכתבי יד האמבורג, ואת המעשרה העתיק לי בטובו דוקטור ר"י הירש).

הספור הזה אין מקומו בהפסיקתא לחנוכה רק בהמדרש הכולל מעשיות לעשרת הדברות. מן המדרש הזה יש שתי נוסחאות (ע' המזכיר ח"ב 64 והקאמאלוג הגדול של שטיינשניידר צד 588). הנוסחא האחת נדפסה בבית המדרש ח"א צד 62 ואילך, ושם חסר לממרי הדבור העשירי לא תחמד. בהנוסחא השנית שבספר חבור המעשיות (וירונא ת"ז) הובא להדבור העשירי מעשה בכבוד התורה, ואין גם שם שום ספור השייך לדבור לא תחמד. בודאי הספור שבפירוש המחזור כהאמבורג שייך לסוף מדרש המעשיות לעשרת הדברות. כבר בפס"ר פכ"א אמרו העובר לא תחמוד כאילו עובר על עשרת הדברות... ועל זה מיוסד הספור הנזכר. וכן מצאתי את הספור הזה בקצרה בסוף דרש עשרת הדברות הוא חבור המעשיות כ"י שלי (הכולל ס' סעלות המדות ושאר הספרים הכלולים בקובץ פאריס 716. בסוף כ"י שלי יש גם השיר המתחיל: אני גבר בסבות הזמנים...). על הדבור לא תחמוד. כל הספור מובא בס' ארחות צדיקים שער הקנאה סתם, ובכך הקטח ערך חמדה הובא בקצור בלשון: וכן דרשו חז"ל מעשה באדם אחד... אפשר כי לעיני ר' הילל היה מדרש המעשיות לעשרת הדברות כתוב אחר הפסיקות לחנוכה, ועל כן כתב שמצא אותו במדרש לכו נרננה.

ט) ובמדרש לכו נרננה נמצא: חד פתחא הוה אויל לדברא, כי ממא למללא, כדנו מעליה (מארעיה?) סגמטין, א' לאכוונגר דידיה: קרא להו קלניא, אכלין

מללא קלניא. יפתרונו שלשון אחד הנדה (צ"ל היה) הולך לעיה, הניע לעיר שמטה (צ"ל ששמה) מללא. כרכו תחתיו בכל רחובות העיר אותם בסתרקי, אמר לשני שלו שקורין שנקל ב', לך וקרא להם חירות ודורה, שלא יתנו עוד מס, הכריזו העיר מללא חורין. ממלא שם העיר וישראל היו... (מהזור ויטרי סימן רצ"ו. בב"ר פניש נזכרת עיר ממלא. ע' ערוך. אכלין מכאר המפרש הכריזו (ע' לוי אוצה"ש לתרגומים שורש כול). גם בס"מ רצ"ד כתב: המאכלים, מכריזים ירעם משמים תרג' אכלי מן שמיא. לשון כרוז.—קלניא מורה במדרשים על המקומות שנתנו להם זכויות. המלות בסתרקי (פאלסטר) ואכוונגר הן פרסיות ונמצאות בהתלמוד הבבלי).

י ואני יוסף בר שמעון ראיתי במדרש לכו נרננה לה, ושמחת בחגיך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי... (דברים מ"ז י"ד). אתה מוצא שלש שמחות כתובים בחג ואילו הן: ושמחת בחגך, והיית אך שמח (שם מ"ז), ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים (ויקרא כ"ג מ"א) אבל בפסח אין אתה מוצא אפילו שמחה אחת, ולמה כן אלא זמן פרום הפסח עדיין התבואה בארץ ואין אדם יודע אם יהיה שנה טובה אם לאו, לפיכך אין שמחה כלל. וכן אתה מוצא בעצרת אין כתיב שם אלא שמחה אחת שנה' ושמחת לפני ה' אלהיך (דברים מ"ז י"א), שאעפ"י שכבר התבואה [נכנסת], פירות האילן נידונין, לפיכך אין כתיב בה שמחה שניה. כר"ה אין כתיב שם אפילו שמחה אחת שהנשמות נידונות, ומבקש אדם נפשו יותר מממונו. אבל בחג לפי שנמסלו הנפשות דימים ביוה"כ, ועוד שהתבואה ופירות האילן מבפנים, לפיכך כתוב בה שלש שמחות (מפיוש ר' יוסף קרא המובאים בפירוש המחזור שבפרטא, על פי ההעתק של ר"ז שטרן הנמצא באוצר הספרים של ק"ק וינא).

המאמר הזה איננו מדבר בחנוכה כ"א בסכות, ובאמת ישנו בסדר"כ דף קפ"ט) בפסיקתא אחריתא לסכות, ועל כן נראה לי כי נפלה טעות בדברי ר"י קרא ובמקום "במדרש לכו נרננה" צ"ל "במדרש הרנינו".

לפי דעתי קראו הקדמונים את הפסיקות לראש השנה, שבת שובה, יוה"כ וסכות בשם מדרש הרנינו, לפי שהפסיקתא הראשונה לר"ה מיוסדת על הפסוק למנצח על הגתית לאסף הרנינו לאלהים עזנו (תהלים פ"א), והפסיקות האחרות תבאנה תיכף אחריה. מטעם זה הביא ר"י קרא מאמר מהפסיקתא לסכות ואמר כי מצא זה במדרש הרנינו, וכן מובא המאמר הזה בעצמו בשבלי הלקט השלם סי' קע"ד בשם מדרש הרנינו.

והנה עוד בשנת 1887 הוכחתי בהמאנאצין של ברלינר (צד 11) כי הקדמונים באמנם "מדרש הרנינו", כונתם להפסיקות הנזכרות. אח"י תמכתי את דעתי הזאת במקומות שונים. כעת רואה אני כי המאמר מדרש הרנינו לה"ר שלמה בוכר בהחוקר חוברת ראשונה צד 13 עתיד להביא מבוכה חדשה בענין הזה, ובפרט אחר שאיננו מזכיר את דעתי המתנגדת לו וכותב דבריו כאלו לא יצא עליהם ערעור מעולם. ועל כן מוכרח אני לשנות פה מה שכתבתי שם ולהעמיד הדבר על מכונו.

בהמבוא לפסדר"כ (צד XVIII) אסף הרש"ב את המאמרים שבעל הרוקח ובעל שבלי הלקט מביאים בשם מדרש הרנינו, גם העיר כי כלם נמצאים בפס"ד בהפסיקות לר"ה ויוה"כ, ובפסדר"כ בהפסיקתא אחריתא לסכות. מזה הוציא הרש"ב

את התולדה, כי לעיני הקדמונים "היה מדרש הרנינו מדרש בפני עצמו, ובפסיקתא רבתי נעתקו הרבה מאמרים ממדרש הזה". עוד העיר בהערה כ"ט. לפסיקתא אחריתא לסכות כי בהפירוש לב"ר המיוחס לרש"י (פס"ב) מובא מאמר על שם מדרש הרנינו, והמאמר ההוא נמצא בפסיקתא אחריתא, וכתב: "ואולי כל הפסקא אחריתא היא ממדרש הרנינו הנאבד". ברוקח ס' רי"ז מצא רש"י: "במדרש הרנינו בפסיקתא רבתי", וכתב על זה לפי דרכו כי מים נפלה שם וצ"ל: במדרש הרנינו ובפסיקתא רבתי.

נגד זה כתבתי במא' (שם) כי נפלאה היא בעיני א"ך אפשר לחשוב כי מדרש הרנינו "היה מדרש בפני עצמו", וכי בעל הפסיקתא העתיק ממנו הרבה מאמרים, והלא נראה לעין כי הקדמונים קראו את הפסיקתות לר"ה ויוה"כ וסכות שהיו לעיניהם בפס"ר, בשם מדרש הרנינו, אחר כי כל המובא בשמו מהקדמונים נמצא בהפסיקתות האלה. כנוגע לפסיקתא אחריתא הנמצאת לפנינו רק בפסדר"כ, ואשר גם אותה מביאים הקדמונים בשם מדרש הרנינו, העירותי שם כי בהפסיקתא רבתי שלפנינו יש דרשות רק עד יוה"כ, ועל סכות לא נמצאת שם שום דרשה, אבל לעיני הקדמונים היו בהפס"ר פסיקתות גם לסכות עם שאלות בהלכה בלשון ילמדנו רבנו... כדרך הדרשות חלמודיות (ע' מקדמוניות היהודים צד 62). ראיה לזה הבאתי מן הפסיקתא לשמיני עצרת נוסחא אחרת שבפסדר"כ (קצ"ד ע"ב). הפסיקתא ההיא מתחילה: הלכה, אדם מישאל מהו שיהא לו מותר... ומזה נראה כי הפסיקתא ההיא היא למודית, רק הסופרים שנו את הלשון יל"ר על הלכה, דומה למה ששנו במסדר רבה מפרשה בהעלתך ואילך הנעתק מן התנחומא, ובכל מקום שכתוב בתנחומא יל"ר, כתבו בבמ"ר הלכה. בפסדר"כ אין פסיקתות למודיות, ועל כן מקום הפסיקתא הזאת לשמיני עצרת הוא בפס"ר. וכן היו בפס"ר לעיני הקדמונים עוד פסיקתות אחרות לסכות, החסרות בפס"ר שלנו, וגם אותן קראו בשם מדרש הרנינו כמו שקראו את הפסיקתות לר"ה ויוה"כ. על אחת מן הפסיקתות ההן שהיו בפס"ר נוסדה הפסיקתא-אחריתא לסכות, ועל כן נמצאים בה הדברים שהקדמונים מביאים בשם מדרש הרנינו.

כנוגע להכנוי "מדרש הרנינו" במקום "פסיקתות הרנינו", הראיתי שם ובמקומות אחרים, כי הקדמונים יאמרו לפעמים "מדרש" במקום "פסיקתא". ד"מ: הרמב"ן לבראשית י"א כ"ח מביא "מדרש קומי אורי", וכונתו להפסיקתא הידועה בשם זה. בעל אור זרוע בראש הלכות יוה"כ מביא "מדרש שובה", וכונתו להפסיקתא דשוכה (פס"ר הוצאת רמ"ש הוספה ג'). בעל הפירוש לב"ר המיוחס לרש"י יאמר ג"כ, בפסיקתא רבתי במדרש עשרת הדברים, וכונתו להפסיקתא על עשרת הדברים (מא' שם 4, וע' מקדמוניות 99 ואלרד 79, ומזה שכתבתי למעלה אדות מדרש לנו נרננה). ועל כן אין להתפלא אם הקדמונים הנזכרים אמרו "במדרש הרנינו" במקום "פסיקתות הרנינו". ולפי זה בלתי נחוץ להגיה ברוקח ס' רי"ז במדרש הרנינו ובפסיקתא רבתי, במקום הכתוב שם במדרש הרנינו בפסיקתא רבתי, כי כונת בעל הרוקח היא להפסיקתות הרנינו שבפסיקתא רבתי.

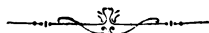
את כל דברי האלה לא זכר הר"ש בוכר במאמרו הנזכר ולא השיב עליהם. ככלל לא חדש במאמרו דבר, רק שנה דבריו שכתב במבואו לפסדר"כ, והביא שם שני מקומות מן הפירוש לב"ר אשר העירותי עליהם כבר בהמאנצין. האחד

מהם (פנ"ו) נמצא בפס"ר בפסיקתא בחדש השביעי לרי"ה. המאמר השני הוא בפרשה נ"ה וזכ"ל: ובהרנינו מפורש מטה דכתיב בשנייה בי נשבעתי נאם ד' (בראשית כ"ב טז) הוי שנייה חביבה. זה לא נמצא בפס"ר, אבל מן הענין נראה כי היה לעיני המפרש בהפסיקתא הנזכרת בראש הפסקא המדברת על העקרה.

כשיתבונן הקורא במאמר הרש"ב הנדפס בהדפוס ח"א יראה כי כל המובא מהקדמונים בשם מדרש הרנינו נמצא בפס"ר ובפסיקתא אחריתא לסכות. עוד יראה כי הדרשות שבמדרש הרנינו היו שוות גם בצורתן וסידורן להדרשות הלמודיות שבפס"ר. הדרשות הלמודיות מתחילות בשאלה בהלכה, ואחר זה תבא פתיחה בלשון כך פתח... בפסיקתא אחת שבפס"ר מתחילה הפתיחה בלשון: זש"ה נשאת עין עמך (פס"ה). כן היו מסודרות גם הדרשות במדרש הרנינו. הן התחילו בהלכות, ובאותן ההלכות שבפס"ר, כמו שנראה מטה שמביא הרוקח ס' רי"ז (בעל קרי מובל) ובעל שבלי הלקט השלם ס' רצ"ג (שופר שניקב אם מעכב את התקיעה פסול, שופר של בעל מום כשר לתקוע בו). גם היו להן פתיחות, והן הפתיחות שבפס"ר, כי הרוקח ס' רי"ז מביא: במדרש הרנינו אשרי נשוי פשע כסוי חטאה, זש"ה נשאת עין עמך, אתה מוצא ביו"ב בא שמן לקמרג... הכל כמו שהוא בפס"ר פס"ה. גם הלשון "זש"ה" יש ברוקח ויש בפס"ר. מכל זה נראה ברור ונעלה מכל ספק כי אין המדרש הרנינו אלא אותן הפסיקות שבפס"ר. ועם כל זה יאמר עליו דרש"ב בראש מאמרו כי "הוא אחד המדרשים אשר אבדו בארך הזמן, וכי מסדר הפסיקתא חבר את המדרש הזה אל הפסיקתא רבתי". חברו אל הפס"ר ואבד בארך הזמן! — ובסוף מאמרו יגיד לנו: "מכל זה למדים אנחנו שהיה לפני הקדמונים המדרש הרנינו, ומסדר הפסיקתא רבתי לקח כמה פסקות ממנו או נסדר גם מאת מסדר הפסיקתא רק היה גם מדרש בפני עצמו". מי חכם ויבן אלה! —

התולדות היוצאות ממאמרי הזה הן:

- 1) להקדמונים היתה פסיקתא לחנוכה מיוסדת על המזמור לכו נרננה, וקראו בשם מדרש לכו נרננה. על פי ההשערה אמרו את המזמור ההוא ביום א' של חנוכה. מן הפסיקתא היא נשארו כמה מאמרים בתוך פירושים שונים על המחזור.
- 2) בהפסיקתא רבתי שהיתה לעיני הקדמונים היו גם פסיקות לסכות עם שאלות בהלכה. עליהן נוסדה הפסיקתא-אחריתא לסכות ומתן תבא הפסיקתא לשמיני עצרת נוסחא אחרינא שבפס"ר כ.
- 3) הפסיקות לר"ה, שבת שובה, יו"ב וסכות שהיו לעיני הקדמונים, נקראו בשם מדרש הרנינו. המדרש הרנינו לא היה מדרש בהמובן הרגיל (דרשות על הספרים), כי אם היה כולל פסיקות (דרשות על הימים).
- 4) בהמדרש הכולל מעשיות לעשרת הדברות אשר לנו חסרים הספורים על הדבור לא תחמד, ויש להשלים החסרון על פי הספור המובא בכד הקמח וארחות צדיקים ופירוש המחזור בהאמבורג, ועל פי שאר הספורים שבמדרש עשרת הדברות כ"י פאריס וכ"י שלי.

מאמר תבנית ספר

מראה תבנית ספרי חקר מצוה ע"י תכן עניניו וע"י אחד ושנים מפרקיו.

מאת יעקב רייפמאן.

תכן עניני ספר: חקר מצוה המתהלך בחקר מצות ה' וכל הנלוים עליה, ומבאר נדריהם ומחתייהם ומסודותיהם, ומברר ומלבן ומצורף כל דברי רז"ל המתייחסים אליהם.

הסונים (*) הראשיים אשר עליהם אדני הספר הטבעו עשרה המה. ואלה שמותם ועניניהם: (א) העצם, והוא כולל עצם המצוה ועצם קיומה. (ב) הפתח. (ג) הא"ך. (ד) המת. (ה) האנה. (ו) המצב. (ז) הפועל. (ח) התכלית. (ט) העניש. (י) השכר. הסוג הראשון יפרד לארבעה פרקים. הפרק הראשון יבאר: גדר מצוה בכלל ובפרט. הפרק השני: מיני מצוה. הפרק השלישי: יתרון מצוה מן מצוה. הפרק הרביעי: גדר קיום מצוה בכלל ובפרט. הסוג השני יפרד לארבעה פרקים. הפרק הראשון יגיד כמה מצות צוה ה' אלהינו אותנו. הפרק השני: כמה מצות צוה חז"ל אותנו. הפרק השלישי: כמה מדת המשך פעלת המצות בזמן. הפרק הרביעי: כמה מדת הדברים אשר בהם תעשינה המצות. הסוג השלישי יפרד לששה פרקים. הפרק הראשון יבאר: איך קיום מצוה בכלל ובפרט. הפרק השני: חובת קיום מצוה בלב שלם ובנפש חפצה. הפרק השלישי: חובת קיום מצוה בשמחה. הפרק הרביעי: חובת קיום מצוה קל מהרה. הפרק החמישי: חובת קיום מצוה בכרחה לפניה. הפרק השישי: חובת קיום מצוה בדרך כבוד והדר. הסוג הרביעי יפרד לשלשה פרקים. הפרק הראשון יבאר: ענין יחוד זמן לפעולה בכלל ובפרט. הפרק השני: מצות הנעשות אך ביום. הפרק השלישי: מצות הנעשות אך בלילה. הסוג החמישי יפרד לשלשה פרקים. הפרק הראשון יבאר ענין יחוד מקום למקצת פעולות בכלל ובפרט. הפרק השני: מצות הנעשות אך בארץ ישראל. הפרק השלישי: מצות הנעשות בכל-מקום. הסוג השישי יפרד לארבעה פרקים. הפרק הראשון יבאר ענין יחוד מצב הפעל לפעלתו בכלל ובפרט. הפרק השני: מצות הנעשות אך בעמידה. הפרק השלישי: מצות הנעשות אך בשיבה. הפרק הרביעי: מצות הנעשות אך בהסבה. הסוג השביעי יפרד לשבעה פרקים. הפרק הראשון יבאר מדרגות פועלי מצוה בכלל ובפרט. הפרק השני: איש. הפרק השלישי: אישה ועבד. הפרק הרביעי: בן-דח. הפרק החמישי: קטן. הפרק השישי: חרש ושוטה. הפרק השביעי: כל-הפסור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. הסוג השמיני יפרד לשלשה פרקים. הפרק הראשון יבאר התכלית הכללית המשותפת לכל-המצות. הפרק השני: התכלית הפרטית המיוחדת למצוה מצוה. הפרק השלישי: רבי שמעון דריש מעמא דקרא. הסוג התשיעי יפרד לשמנה פרקים. הפרק הראשון יבאר ענשי לא תעשה בידי אדם. הפרק השני: ענשי לא תעשה בידי שמים.

(*) ענין סוג מבואר במלות הניזן (שער י') והוא מן: חסילו מלוחו הסוג חסילו מלוחו המין (דמחי פ"ה מ"ו) והסוגין הגדולין (כלים פ"ו מ"ג). ויעוין גם ובה פ"י רמז"ס ור"ס שטוב כל גדול המכלול דברים רבים, וכן הסוג ההגיוני הוא גם המכלול מיניו רבים, והם נעלם מכל מבארי גם סוג.

הפרק השלישי: הדעת הקהל היא דעת האומרים אשר אין ענש בידי שמים רק על בן עשרים שנה ומעלה? הפרק הרביעי: תכלית הענשים. הפרק החמישי: בעשה אין ענש בידי אדם על-כמולה רק לחץ בתכחות חמה עדינפש לעשותה. הפרק השישי: כל-מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין שלטמה מזהדין עליה. הפרק השביעי: ענש כרת על שתי מצות עשה. הפרק השמיני: היש גם על-מצות עשה אחרות ענש מה בידי שמים אסאין? הסוג העשירי יסדר לארכה פרקים. הפרק הראשון: שכר מצות בעולם הזה. הפרק השני: שכר מצות עשה בעולם הבא. הפרק השלישי: איכות שכר העולם הבא. הפרק הרביעי: שכר מצות לא תעשה בשני העולמים. וכל הפרקים אשר ככל הסוגים יבדלו עוד לסעיפים רבים, וכל ענין יתבאר מדברי חז"ל בסוג ובפרק ובסעיף המתיחש לו.

ה עצם

(כולל עצם המצוה ועצם קיומה)

גדר מצוה

- (1) מצוה בכלל היא הודעת רצון מצוה לעשות או לבלתי עשות דבר מה.
- (2) הודעת רצון מצוה לעשות דבר מה תקרא בשם מצות עשה והודעת רצונו לבלתי עשות דבר מה תקרא בשם מצות לא-תעשה.
- (3) הודעת רצון מצוה למיניה הנזכרים הוא פעם בבאור ופעם אך ברמז.
- (4) ההודעה בבאור איננה כי אם בדרך אחד, והיא: אמר ודברים מפרשים היטב; אבל ההודעה ברמז היא בשני דרכים ראשיים, האחד הוא: אמר ודברים בלתי מפרשים היטב, והשני הוא: אחת מתנועות הגוף כמו: קריצת עינים, מלילת רגלים, והוראת אצבעות, ועוד כמותן.
- (5) כמצוה בכלל כן מצות ד' בפרט, גם היא הנק' הודעת רצונו לעשות או לבלתי עשות דבר מה; וגם הודעת רצונו היא פעם בבאור ופעם אך ברמז, וההודעה ברמז היא פעם בדרך הראשון אשר במצוה בכלל שהוא: אמר ודברים בלתי מפרשים היטב, כמו: הודעת לאו ע"י עשה, היא הנקראת בתלמודנו: לאו הבא מכלל עשה. (פסחים מ"א סע"ב ועוד בששה מקומות) ובתלמוד ירושלמי (בכורים פ"א, ה"ה): לא תעשה הבא מכל עשה, והודעת אסור כלאים ע"י למינהו הכתוב במעשה בראשית (ב"ק נ"ה א', חולין ס' רע"ב, ע' תוס' ב"ק שם ד"ה למינהו וחולין שם ע"א ד"ה הרכיב וסנהדרין ס' ע"א ד"ה חקים) ועוד כמה; ופעם בהליכותיו הליכות בקדש הליכות בחכמה הליכות בחסד משפט וצדקה המודיעות רצונו כי כה תהייה הליכות הנעשה בצלמו כדמותו. הן כל-אב חכם חפץ מאד אשר צאצאיו ילכו בעקבותיו ובדרך בחר לו לנפשו, ותכונת הליכות אל נשקפה כמו שחר מכל אשר בתבל ארצו, וכל אדם יחזה בה אם יאבה לפקח עיניו, ויוכל היות, כי ענש סדום על אשר יד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל י"ו, י"ט), אם כי לא סקר עליה ד' באמר ודברים להחזיק יד עני ואביון, היה בעבור יכלתה לדעת היות זה רצון צור עולמים על פי הליכותיו אשר לנגדה תמיד יום יום: הנה ראתה אותו עך

שלחן לפני כל חי (לשון רבי צדוק בקדושין ל"ב ב') ונתן לחם לכל בשר בקמח כגדול, פרחים לדבורה, זרענים לצפור כנף, חציר לבהמה, דגן ויין לאדם, וכן לכל אשר נשמה באפו אכל נועד לו; ומדרכו זה היתה היכלת בידה לשפם שפם אשר הפץ לו בחדר וברחמים ולמלא אחריו. ועל פי זה מוכן היטב המאמר בב"ב י"א ע"ב: כל המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד אלילים, כי ר"ל המעלים עיניו מן הצדקה ואיננו יוצא בעקבי אל רחום וחנון הפותח את ידיו ומשביע לכל חי רצון הוא כאלו איננו עובד אותו בי אם אלהים אחרים אשר עובדיהם מחסאים עליהם אכזריות חסה ומשממה עד ששך דם כידוע.

והנה חמשת הסעיפים ההם הלא הם כתובים כבר על ספרי מועדי ערב (מערכה שמי' ס"ג ב'). אולם שנית בהם מה בארבעת הסעיפים הראשונים מעט מוצר וכששף החמישי הכהן מזה, בראשיתו אך בלשון ויהי בזה, ובאחריתו גם בענין, כי שם כתוב: הן היה לאל ידה לדעת כי זה הוא רצון המים דעים על פי הליכות זבחות הפעם אשר לנגדה המיד ע"ד אשר אמר ר' יוחנן: אלמלא לא נהנה הורה היינו למדין נמעות מחזול, * וגזל [ר"ל] אסור גזל] ממלה, עריות [ר"ל] אסור עריות] מיונה, דרך ארץ מתנגול (ערובין ק' ע"ב), וגזל להוסיף ע"ז עוד: גמילות חסדים מחסידה **, כי בחולין (ס"ע ח') כתוב: למה נקרא שמה חסידה? עשויה חסידות עם חבוריה (בפי' הראש"ע על החסידה, ויקרא י"א, י"ט: וי"א שהיא מפזרת (י"ל: מגזרת). חסד צדק רחוקה) עד הנה כתוב שם ופה כתבתי: היה צעזעור וכלה לדעת היות זה רצון צור עולמים על פי הליכותיו וכו' זה עוב מן הראשון: כי לא יתכן להעניש איש על דבר אשר לא התערב בזהמות ארץ ועוף שמים לתמוך מעשיהם ולאלף ארצהויהם; הן מלבד אשר כבר ממנו מזה ללכת לנוע על כלם ולהחזוק דרכיהם, הנה גם נשאי יודעת

(*) פי' רש"י: שאינו מעיל רעי בפני אדם ומכסה לואתו, ולפי זה מוכן אשר לא אמר ר' יוחנן: לניעותו ממנו, ככתוב ב"ר (פרשה ע"ו): לפי שהוא [הגמל] לנוע בחשימה, כי בכרייתו המוצא בברכות (ס"ב ח') כתוב: אין קורין לנוע אלא למי שלנוע בבית הכסא. ודע, כי הכלל הזה הוצא רק על לנוע כסא, כי בברכות (ח' ב') כתוב: ולנועין בדבר אחר (תשמיש) וקורב מזה כי בכרייתו ההיא כוונה נגד כל הלינועים אשר היו פרושים ומזיזים, אך לא היו לנועים בבית הכסא כידוע! —

(**) עוד נוכל להוסיף: שלמה עובד חסד עובד (דאנקבארקייט) מכלל. יעוין תוריות (י"ג ח'): הכלל מכיר את קונו; ומכיר את קונו איננו כמו: ידע שור קונוה ותמור אבוס בעליו (ישעיה ח' ג') רק: מכיר את עובד קונו ויודע להשיב לו טובה חסדית, כי לולא זאת לא היה חזר כלב בידור בביתו גם שור ותמור יודעים קוניהם, ואבוס בעליהם. וכן מלאכי בעקרים (מלאכי ג' פ"א), ח"ל: ראוי שילמד כל המדות הפרעיות אשר בכל אחד מן העבלי חיים ויקבץ אותם כדי שימלאו כלן בו וכו' ועל הכונה הזאת נחיד פרק שירה וכו' וכן אמר' שם כלבים מה הם אומרים? בואו נשחחוה ונכרעה בכריה לפני ד' עשנו. ור"ל, כי מזה שהכל מכיר את קונו ואת המעבי לו והוא נכנע תמיד לפניו ומחזיק לו טובה בכל יכלתו מאשר בידו לעשות יש לקחת מזה מוסר השכל להודות לאל על הטובה שהוא מעבי לנו וכן ופטרם אונס, ולהשתחוות לפניו וכו' ושלא יהיה כפרי עובד עב"ל, ובספר חסידים (ק' י"ז) כתוב בקצור: מלפני מנהמות ארץ, ילמד אדם את בנו להיות נאמן מכלל שהוא נאמן לאדניו עב"ל, ושנים רבות אחרי כתיב זאת בא לבגד עיני ספר נהר פישון אשר לרי ילחם פזונה ורואיני שהובא בו (י"ג, ע"ג) המורד ההוא בשם ר"ל, ח"ל: וחזר אליהוא מלפניו מנהמות ארץ (איוב ל"ה י"א) ואר"ל שלמדנו לניעות ממחול, וגזל מנעלה, ושלא להיות כפוי עובד מהכלבים. ולכן אמרו בפרק שירה שם אומרים בואו נשחחוה ונכרעה עב"ל, ואין כל ספק כי יש מה משנה זכרון, וכי התחלפו לרי ילחם פזונה דברי עקרים היל בדברי ר"ל, הן אין שכן מנהו בכל ספרי ר"ל, וכן שפוט ישפוט כל משכיל על דבר יכל מעיב לראות.

מאד, כי הפס אלוה חכמה ולא חלק להם צביה, וכל מפעלותיהם לא מדעה והשכל רק מחנך מצבי (אינסטינקט) יבעו ואיככה איפוא יהעורר לבחר בעלילותיהם ולעשות כמותם? ומלבד זה קשה מאד, אם בלמה ישר ונכון לעשות מעשי החיה וכל בהמה רמש ופסור כק למופה (מוספער) ללמוד מהם, למה זה ללמוד ליעות מחולל אסור גול מנמלה, אסור עריות מיונה, דק ארץ מהרגול, גמילות חסדים מחסידה, ושלמה טובה החת טובה מכלב, ולא ללמוד הפך כלהל מהמון בריות לאין חכמים המהנגדים במעשיהם להבריות המזכרות? למה לא נלך אחרי רבים? ומדוע לא ללמוד יהיה רצוה מכל טורפי פרץ, יהיה עשיה רע לאים ללא בנע מנחש (יעוין ערכין פ"ו ב' "אם יש נחש וכו' אחה מה הגאה יש לך)? והיה אכזריות על פרי צמנו מימני מדבר (יעוין איכה ד' ג') ומעורבי נחל (יעוין ערובין כ"ב א' "אכזרי על בניו ועל בנותיו כעורב"? וגם יש הרבה בעלי חיים אשר למו מדות טובות ומדות רעות גם יחד כמו הכלב אשר יש לו מדת שלמה טובה חמה טובה שהוא מדה טובה ומדת עזות שהוא מדה רעה, ומה נעשה בהם? מי יגיד לנו אי זה יכשר לפנינו הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים? ואגדה ר' יוחנן הגל היא אך אגדת הכרוז אשר על אודותיה דברתי הרבה במ"א, ומנחה פניה הראשית היא לזרז את ההמון להחזיק במדות הבה למען לא יגרע עוד מצ"ל בלתי מדברים המחזיקים בהן. אחרי כל הדברים האלה לעדתי עוד צעד אחד הלאה ועין בעין ראיתי אשר ענש סדום לא היה בעבור העדר פוב רק בעבור מזלות רע, כי פעלה און ועשהה תועבה, ככתוב בתורה: ואנשי סדום רעים וחפאים לד' מאד (בראשית י"ג, י"ג): זעקת סדום ועמרה כי ירבה וצפאתה כי כבדה מאד: ארדה נא וארחא הנשפעתה הבאה אלי עשו (שם י"ה ב', כ"א). וכל זה לא יתכן כי אם על פועלי רעה ועושי תועבות גדולות, וכן יעיד ספור: ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית וגו' עד: וישלחו האנשים את ידם (שם י"ט מן ד' עד י"י); ויעוין עוד סנהדרין (ק"ט א' ובי) ומדרשים וספר הישר על סדרי לך לך וירא; וגם ביחזקאל עזמו הנה אחרי: ויד עני ואביון לא החזיקה כחוב: והגבהיה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי, ולא נכון איפוא הכתוב בפי' הראשון על אנשי סדום רעים וחפאים: רעים לבני אדם, ויחזקאל פירש זה ויד עני ואביון לא החזיקה עכ"ל. וסמיכות ותעשינה תועבה לפני אל: ואסיר אתהן תורה עוד אשר ענש הסכרו אותו מעל פני האדמה היה אך בעבור עובות תועבה לפניו ולא בעבור מנען פוב מעני ואביון כי החל לעשות מעשה מה אינו לא צדקתה ולא צן הכות כידוע, ויעוין מנחות (מ"א, ח'): ענשיתו תעשה? והלאה (סוג חשיטי פ"ה ופ"ה) ומי עוד מהבלתי מחזיקים יד עני ואביון, אשר לא יסכרו בכל יעם ועם, נענש כסדום ובנותיה? ואשר זכר יחזקאל: ויד עני ואביון לא החזיקה אינו לפעם על עשה רק לפעם על: והגבהיה ותעשינה תועבה הכתוב אחריו, ור"ל כי בעבור אשר שלות השקט היה לה וגם בעמל החזקת יד עני ואביון לא היה נבזה רוחה מאד ולא שוהה ה' לנגדה והתמכרה לעשות כל אשר מהעב ה', שית לך לזה. והתועבה אשר עשהה היה מהדברים שנעשו בני נח לבלתי עשהה. ואלה — לפי קבלת חז"ל — הודיע ה' באחר ודברים מפורשים היפך יעוין הלאה (סוג חשיטי פ"ד) ולכן נענשה. וגם אם נאמר אשר לא ידעה כי מצות בני נח מפי עליון יאלו בכל זאת מוכן סופר עשה יען אשר כלנה הן מצות שכליות, מצות אשר מלבד ה' השכל מחזיר את האדם למתקן, ובעדים מתרים הוא מחזיר בו בכל עת ובכל שעה לבלתי יעבור עליהן ומשים לנגד עיניו את הרעות האמירות והמוסריות הבאות לרגל הפרה; והמחזק והמחזק מפי השכל הוא בן ענש מחזק מפי ה' ומזהר מפי עדים. וכן כתוב בפי' הראשון על התורה (דברים כ"ה ה'): וכל איש דעת ידע כי האמות שנתנו למשה שהם מצות לא תעשה לא

היו אסורות קודם לכן ואילו היה אדם מונע עמו מהן קודם מזה לא היה הדבר רע בעיני השם (בלי כל ספק צ"ל להפך: ואלו לא היה אדם מונע עמו מהן קודם מזה היה הדבר רע בעיני השם, כי כן מוכיח למדי המאמר הכתוב אחריו, וכן הכתוב בפי' מקור חיים אשר אביא מיד ²) אף כי שכתוב כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם [ויקרא י"ח, כז], ולא מאלו נביא שהזהירם עכ"ל. ועיי' כתב בעל מקור חיים: דעתו ז"ל כי אש"ש שמוזה לא העשה לא היו אסורות קודם מתן תורה מכל מקום כיון שמושל ראשון הוא שהם תועבות והשכל מחייב לעשות מה שראוי לעשות ולהרחיק מלעשות מה שאין ראוי לעשות ים מן הדין שיעשה העושה כמו שנעשו אנשי הארץ בעבור שעשו התועבות האל כמו מה שאמר כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ, והראיה ע"ז שלא מאלו נביא שהזהירם עליהם ע"ז. וכן במורה נבוכים (ח"ג פרק י"ז): ובארו ככל מקום שהמשפט מחייב בהנחה בחקו יתעלה, והוא שיגמול העובר על כל שיעשה ממעשה הכבוד (למלא "הכבוד" חין שחר, ובלי ספק צ"ל: הכוב) והיחזר ואף על פי שלא צוה בו עיי' נביא ושיענים על כל מעשה רע שיעשהו האדם ואף על פי שלא הזהיר ממנו על ידי נביא אחר שהוא דבר שהשכל מזהיר ממנו, ר"ל ההזהרה מן הטוב והחמס עכ"ל. וכן בספר חסידים (ס' קניג): ומצינו בתורה שכל מי שיכול להבין אש"ש שלא נאמרו נעשו עליה על שלא שם על לבו עכ"ל. וכן בכלבו (ס' ע"ז): ואף לדברי האומר שאין יין נכנסו לא מצינו שהזהירו על זה ונוכל ללמוד מזה שאש"ש דברים שלא נאמרו בהם הזהירם מזהירות והשכל מורה ים עונש גדול אם לא נשמר מהם עכ"ל. ומזה במחשבות כהונה (סדר אחרי פרשה כ' ד"ה שהיו יין): אש"ש שעדיין לא הזהירו ע"ז נעשו עלינו לפי שהוא הלוי בסדרה עכ"ל. והשכל והסדרה האלה מזהירים היסוד בחוס' יומא (ע"ז כ' ד"ה גמר סדר) וז"ל: משום דשהיו יין גנאי הוא ליהנם שבור לפנים דאש"ש לפני מלך בשר ודם חין עושין כן כל שכן לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה עכ"ל. והוא כעין הקוץ הנזכר בברכות (ס"ב ב') על רקיקה בהר הבית יעו"ש. ולפי הדברים והאמה האלה חין אנוהו נריבים עוד להכתוב בזה"ה האדם ומובא בת"כ שם, כי חין מוקדם ומאוחר בתורה, וכי בני אהרן הזהירו לבלתי יבואו אל בית המקדש שהיו יין עוד קודם העושה, ומעין זה הוא הכתוב בחוס' הכוזבה (ל"ב ב') ד"ה שלא השם) ובחוס' מכות (ד' א' ד"ה לוקח ומשלמין) דחשלומין לא צעו אזהרה, יעוין שם ובס', כי גם על החשלומין מורה השכל. ולפי הדברים והאמה האלה צ"ע מאמר רז"ל: מדליתי עכו"ם בסיני ואשכחן דענש עכו"ם עילוה (סנהדרין פ"א א'), ויעוין פ"י רש"י ע"ז בדיה לזה ולזה נאמר; ואולי סברו רז"ל שעכו"ם ועריות אינם דברים שיוכל כל איש לדעתם ע"ש השכל האנושי לבדו. על עדות עכו"ם יעוין היטב ראש הלכות עכו"ם וחקותיהם להרמב"ם ועל אדות עריות יעוין ספר ארעא דרבנן (מהדורא בחרא מהמטות ארעא דרבנן אה ז'): דנענין עריות שאין אסורין הלוי בסדרה אלא חוק וגזירה כמיש הרב המגיד בפ"א מהלכות אש"ש עכ"ל. ועיין עוד הלאה (סוג פ' ס"א ופ"ב) ברחבה ולא אוכל עוד להשחרע בענין הזה כי חין פה מקומה.

(סוף יבוא).

העורך.

(2) ראה הערה 2 אחרי המאמר הזה.

הערות למאמר „תבנית ספר“.

(1) צד 73 בפירוש הראב"ע על החסידה וי"א שהיא, מפזרת (צ"ל מגזרת) חסד בדרך החוקה. יפה תקן הרב המחבר, וכן הוא גם בכתב-היד מפירוש הראב"ע על התורה. הנמצאים סה בהביבליותיקה הלאומית (Bibliothèque Nationale).

(2) צד 74—75, (וכן כתוב בס' הראב"ע עה"ת (דברים כ"ה ה'): וכל איש דעת... ואלו היה אדם מונע עצמו קודם משה לא היה הדבר רע בעיני השםנבלי כל ספק צ"ל להפך: ואלו לא היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה היה הדבר רע בעיני השם' וכו'). בהנהגה הזאת לא קלע הרב המחבר אל מטרת האמת, כי: (א) הנוסחה אשר לפנינו בפירוש הראב"ע נמצאת גם בכל כתב-היד (שבעה במספר, השונים איש מרעהו) אשר בהביבליותיקה הלאומית סה, וכן הביא את לשון הראב"ע בעל „מקור חיים“ עצמו אשר עליו נשען הרה"מ (ראה מקור חיים דפוס מנטובה, משנת שי"ט); (ב) לפי הנהגת הרב המחבר יהיו דברי הראב"ע סותרים זה את זה תוך כדי דבור, כי מהחלה אמר: „וכל איש דעת ידע כי המצות לא היו אסורות קודם לכן, וא"כ היו מותרות ואיך יאמר אח"כ „ואלו לא היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה היה הדבר רע בעיני ה'“? (ג) איזה יחס והמשך יהיו לדברי הראב"ע אשר הביא הרה"מ עם מה שלפניהם ואחריהם, כי הנה לפני זה כתב הראב"ע לאמר: „כי ישבו אחים יחדו גם הם (ר"ל הקראים) אמרו כי אלה אינם כ"א קרובים והביאו ראיה וכו' וכו', והנה נואלו ונסכלו כי הנה הוא מפורש בבני יהודה ויבם אותה והיא יבמה גם יבמתך בעבור היותן לשני אחים“ ואחר הדברים: „וכל איש דעת וכו'“ הוסיף לאמר: „והנה הכתוב שאמר על אונן שלא נתן זרע לאחריו וירע בעיני השם על כן אנחנו נסמוך על הקבלה שהם אחים ממש“; הלא נראה כי תכלית הראב"ע בדבריו, וכל איש דעת וכו' היא להביא מהכתוב וירע בעיני ה' אשר עשה (בראשית ל"ח) אף שנאמר קודם מ"ת ראייה לסתור דעת הקראים כי מצות יבום נהנית רק בקרובים ולא באחים ממש, וא"כ לאיזה צורך יזכיר הראב"ע את מצות לא תעשה ויאמר כי גם לפני מתן תורה היה רע בעיני ה' אם עבר אדם עליהן? הלא מצות יבום היא מצות עשה? והיה להראב"ע לאמר להפך: וכל איש דעת ידע כי המצות שנתנו למשה שהם מצות עשה לא היו מחויבות קודם לכן ואלו היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה היה הדבר רע בעיני השם! — (ד) לא נראה כל ראייה להנהגת הרה"מ מסוף דברי הראב"ע, כי כל מעיין יראה שהראב"ע מבדיל בין מצות לא תעשה בכלל ובין התועבה, כי אם אמנם לא היו רוב מצות ל"ת אסורות לפני מ"ת בכ"ז היו אסורים אשר השכל מחייבם ואשר העובר עליהם נקרא עושה תועבה, אם כי לא באה עליהם הזהרה בפירוש; וההבדל הזה מוכרח, כי אם נאמר שדעת הראב"ע שכל מצות ל"ת אם עבר אדם עליהן לפני מ"ת היה זה רע בעיני ה', א"כ איך נשא יעקב שתי אחיות? ולמה לא נחשבו בני רחל בעיני ה' למזמרים?

אולם באמת דברי הראב"ע כמו שהם בספרינו ברורים ונכוחים, אם נקדים להם דבר אחד, אשר הראב"ע השביר לידוע לכל קורא דבריו בזמנו, והוא כי טעם הקראים המפרשים את המלה „אחים“ בפרשת יבום כמו קרובים ולא אחים ממש הוא, יען כי הם סוברים שהכתוב „עדות אשת אחיך לא תנלה“ אין לו כל תנאי ויוצא מן הכלל והאסור הוא מוחלט בכל האופנים בין אם מת האח והניח בנים בין מת בלא בנים (*) (ראה למשל דברי הקר"י משה הכהני נגד רס"ג ז"ל בענין הזה, המובאים בנספחים ללקוטי קדמוניות עמוד 66, וע"ש נ" 97; ודברי ר' אהרן הראשון בספר המנחת

*) כנים תלמוד שנה א' 180 שנה חסם אחד נכתבו (בשאריו, הנכון בכלל לדברי הראב"ע לרוח א', י"ב—י"ג) לאמר: „זה יהיה פירוש הראב"ע: רבים מחבריו חשבו כי זהם התשובה על המכחישים כמה שפקרו מול קבלת חז"ל ופרשו את הפסוק כי ישנו אחים יחדו ואחים אפילו קרובים כמשמע; ולפי דעמם נוסח (ה) נולד היבום אף בקרובים וכו' ע"ש, זה איננו נכון כי לדעת הקראים אין דין יבום נוסח אף בקרובים כ"א אלא בקרובים ולא בנחים מעטם אסור ערוה כאלמור, וכונם הראב"ע שם איפוא פשוטה, כי רבים מחבריו נקשו לסתור דעת הקראים בהיבסם ראייה מהכתוב „הלקן תשכניה“ וגו' כי היבום נוסח בנחים ממש ואין אסור ערוה חל בזה.

העורך.

על הפסוק ערום חשם אחיך, שכתב לאחר: ואלו האנשים (הרבינים) הפרישו זה הפסוק משאר פסוקי העריות כמנאי היום לשלשם האם זרע והאלהם שכל נדך אחד אינם תלויים על פהיו וכו' [ע"פ כ"י פאריס, 281]]. לפי ההנחה הזאת ברור שכונת הראב"ע בדבריו הג"ל היא לחוביח ממעשה ער ואונן שדין יבום נוהג באחים ממש ואסור ערות אשת אח בטל במקום יבום, וע"ז יאמר: וכל איש דעת ידע כי המצות שנתנו למשה שהם מצות לא תעשה ולא (בזיו החבור, כן כתוב בכל כ"י פאריס, מלבד 180 אה) היו אסורות קודם לכן אלו היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה לא היה הדבר רע בעיני ה' וכו', ר"ל שאם נאמר כדעת הקראים שיש אסור ערות אשת אח גם אם מת האח בלא בנים ומצות יבום איננה נוהגת כלל באחים, למה היה רע בעיני ה' שלא חפץ אונן להקים זרע לאחר ער המת, הלא כדן עשה ונמנע מאסור ערות אשת אח, ואם אמנם העריות לא היו אסורות קודם משה, כמו כל מצות לא תעשה, בכל זאת אם היה אדם מונע עצמו לפני מתן תורה מדבר שנאמר אחרי כן לא יעלה על הדעת שיהי הדבר הזה רע בעיני ה' — ופוסף הראב"ע עוד חזק לדבריו, לאמר: אף כי (בהוראת לשון הכתוב: ואף כי אחרי מותי, דברים ל"א כ"ז) שכתוב כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ולא מצאנו נביא שהזהירם, ר"ל ומה גם אחרי שיש דברים האסורים מצד השכל שהם בגדר תועבות, כמו: ואל אשת עמיתך וגו' ומוזרעך לא תתן וגו' ואת זכר לא תשכב וגו' (אשר ע"ז אמר הכתוב בס' ירוש: 'תועבה היא'), ובכל בהמה לא תתן שכתבך וגו' (ויקרא י"ח כ'—כ"ג), אשר עליהם יסבור דברי הכתוב: כי את כל התועבות וגו', מכל שכן שלא היה רע בעיני ה' אם נמנע אדם מאסור ערות אשת אח, ואם כי איננו בגדר 'תועבה' ואין השכל לבדו מחייבו ומכריחו, הלא על כל פנים איננו חטא ופסע להזהר ממנו — אקוה כי קוראינו המחבבים דברי קדמונינו ז"ל בכלל וחכמת המסכן (הראב"ע) בפרט יסלחו לי על אשר הארכתי בדברי אלה למען הפיץ אור האמת על דברי בן עזרא הג"ל אשר גם בעל מקור חיים לא הבינם כפי הנראה כראוי, ואשר יוכלו לדעתי לחיות גם הם למופת על כח הניינו העמוק וסגנונו החד והנמרץ. —

ואחרי אשר כבר ארכו הדברים, לא למותר אשוב להביא בזה גם דברי הקראי ר' אהרן ב"ס המבחר על הפסוק: כי ישבו אחים יחדו, אשר הוקרא יכיר מיד כי התאמץ בהם לרפא על נקלה את שבר דעת הקראים אשר מצא בדברי הראב"ע הג"ל, וז"ל: והנה פרשה זאת נזכרת באחי משפחה (ר"ל קרובים). כי קודם בוא התורה היה הדבר באחים [על] האמת ואחר ב"א התורה נעתק הדבר אל הקרובים. והאות שכל פסוקי העריות כלם בשוה בין אחים בחיים בין במות בחיות זרע ובאפיסת זרע, ואין נפרש ערות אשת אחיך בחיות לה זרע וכו'.

(3) צד 75. וכן במגן (ח"ג פ"ז): ובארו וכו' והוא שיגמול העובר על כל שיעשה ממעשה הכבוד (למלת 'הכבוד' אין שחר ובל"ס צ"ל: הטוב) וכו', במקור הערבי (הוצאת מונק) כתוב במקום הזה: מן אפעאל אלבר ואלאכתקאמה' (ממעשי ה' והישר); ויפה שער החכם רש"ם בהערותו להעתקתו הצרפתית (ח"ג 126 הערה 4), כי תחת מלת 'הכבוד' בהעתקתו 'תבון צ"ל הבר (מלשון) כבר ידי, תהלים י"ח, כ"א וכו'), והמעתיק השתמש במלה עברית הדומה להערבית.

דקדוקי סופרים.

הר"י יצחק בן דוד מרעלי מאלגיר העירונו במכתבו מחליט, כי המלה הערבית 'כנתי' הנזכרת בספר היושבות לרס"ג, אשר לא מצאנוה באוצרי שרשי לשון ערבית, אך הוכחנו מהענין כי שהיונה האנדלוניטוס (כאל למעלה 75 12 הערה 9), המלא בספרי המליח, רק נחון לקראת: כנתי, כנ"ף וחיזי רפויית, ושהיונה באמת האנדלוניטוס. גם הוסיף בשם ידידו הח' ר' שלום בכאש, כי הערבי אומר כדך מל: אלמחה, לא דכר ולא נח (האנדלוניטוס, לא זכר ולא נקבה).

תחת ידנו תמצאנה עוד תשובות והערות אשר מקומן בשך 'דקדוקי סופרים', ביניהן תשובות והשגות על המאמר 'באור למאמר גפלא' אשר נדפס במניד משנה גליון 37 שיע, אך מחסרן מקום הגנו מוכרחים לדחותן להחזרות הבאות.

העורך.

משפט ספרים.

מפתח לתשובות הגאונים

אשר הבינותי אני יואל הכהן מיללער ברלין תרנ"א. (סוף)

(כג) ב' 204 כתב המחבר ש"י הא"י גאון מביא ע"פ רוב דברי הגאונים הקודמים לו שהם בשם תשובות הגאונים ודקדק זה הלאו אחריו חמ"י ספרד, וזה מפעם שבכר ה"י המנהג בבבל לחרוה על ספר העצקה התשובות אשר כתבו הגאונים בלי להזכיר שמו של הגאון שממנו נכתבו. וא"י אומר שלא לבד אף התשובות היו רגילים להזכיר שהם אלא ג"כ שאר חבורים שילאו מחמת ידם או שנאספו מתוך כ"י שנאשרו מהם, כמו שמצינו לר"ח בספר הישר ס' ע"ד שמביא ס' על סוגיה הגמרא בכתובות (י"ז:): אלמנה הני ר' יוסף וכו' בשם נימוקי הגאונים וגם שם בשם מקובלת (י"ז ע"א) מזכיר א"ל פירושי ר' שרידא ובנו רביא ליקומי הגאונים. וכמו כן הזכיר בעל אור זרוע ח"א ס' ש"ה פירושי הגאונים ובס' חכ"ד פסקי הגאונים. ומתוך ענין זה מולדה המבוכה בספרות הגאונים ובפרט בדבר הלכות גדולות אשר מקורו עוד הוא לנו כחידה בלי פתרון. אמנם כבר העירוני לעיל אות פ"ו שהרבה גאונים חננו ספרים כעין הלכות גדולות שלפנינו ור"ב קיימא ה"י הראשון שחבר הלכות גדולות לכן כנה אותו בעל המאמר (כתובות פ"ח) בעל הלכות ראשונות. ויש להביא עוד רא"י לדברי ממה שכתוב באו"ז ח"א ס' ת"א ע"י דרך ההפלה "וכן מצינו בהלכות גדולות של גי'א"י וגאונים וראשי ישיבות וראשי גליות" ועוד שם "וכן לשון ה"ג שכתב בבבלי" ובח"ב ס' פ"ה אות כ"ה "ויש הלכות גדולות דמשמע בזה וכו'". הרי לן בכמה ספרים היו להם אשר כנו בשם ה"ג. וה"ג שלפנינו נחידו ע"פ החבורים האלה בסוף ימי הגאונים או אחרי שפסקה הגאונים. ומה שקראו לקצת חספות ה"ג שכתבו בבבל להוציא ה"ג שכתבו באשכנזי שהוציאו הראשונים או אפשר ש"י יוסף עוב עלם אשר אסף תשובות הגאונים כמבואר בתוס' (פסחים ל"י). ובאו"ז ס' חקניה אסף ג"כ ספר כזה. אמנם לא לבד על ההלכות שמו עיניהם אלא שפעולתם נאפשה ג"כ על חקון נוסחאות התלמוד, כמו שמצינו להרשב"א בהרבה מקומות בחידושי ליבמות שכתב "ובספרים מוגהים גי'א"י הגאונים". וכבר העירוני בזה הלמוד (ח"א 120) שכתוב בשערי תשובה ס' קמ"ה שמה יהודאי גאון לא שנה מסכת נדרים. וזה בודאי למען לא יקילו כל כך בהפרת נדרים, אמנם דבר זה יאיר לנו נתיב לדעת למה נהרגו הנוסחאות המשובשות במסכתא זו יותר מבשאר מסכתות דאפשר שגם באיזה דורות אחריו לא נשנה מ' נדרים גי'א"י, ואחפלא על המחבר שלא הזכיר את התשובה הזאת.

(כד) ב' 212 הזכיר דברי רביא שצ"ק להגיה ידיו למעלה אחר רחיצתם וינעמם וינשאה, אמנם בשה"ל ס' קל"ו נאמרה התשובה בענין זה ששאל למה מזכרין על נפילת ידים ולא על רחיצת ידים.

(כד) ב' 222 מביא בשמו שהוקעין מוצאי יוה"כ זכר ליוכל או כדי לערוב את השמן, אמנם בשה"ל ס' כ"ב מזכר משמו רק העם הראשון, והפעם הבני הביא בשם ספר יראים, ואין ספק שהמעתיק הוסיף פעם שני מדעתו או ממה שמלא בשה"ל או בספרים כאלה, והנה התשובה הזאת המלא בס' שערי תשובה, וכמדומה לי הרהיב המחבר בנפשו להביא את השני לא כהלשון שהיו לפניו. וראיה לדבר ממה שהעתיק בס' שביא בשם ה"ג פ"י המשנה (פוכה י"י). פירש עלי' סדין שכל מי שידקדק בהעתיקו ובתוספות שם ובס' הישר לר"ח ס' ש"ז יראה

שהמאסף הכנים פירוש ר"ח בדברי הגאון המשיב, וכן זה המשיב ב"ד 23. בשם הר"ח גי'אח
שכתב בשם הר"ח על דבר המנהג לעשות סוכה בבהמ"ד. וכן זה המשיב ב"ד 23. בשם הר"ח גי'אח
בבהמ"ד סי' שמי' דמסע משמע דעקר השאלה הייתה, אם זה המשיב ב"ד 23. בשם הר"ח גי'אח
הגאון הזה לא נעשה רק לעוברי דרכים, אבל מי שיש לו בית ב"ד 23. בשם הר"ח גי'אח
בבהמ"ד הכנסת.

כה) על חצונות הר"ח ופירושו שהביא י' להוסיף: אשר נחלק כנגד רבו לא אמרנו
רק ביחוד אבל לא בנכסו. בבהמ"ד סי', י'אחל שאמר לנכסו בשם זה ל' חיצון שנחמנו שאל
אומרו לאחר הפסח לקנות ממך וכו' מותר, אם ר"ח נשקט. וי'אחל דאמר ד' נדרים החירו,
הרשבי"א בחי' לנדרים (כ"א): מי שפחתו לו פחת חרפה ואמר חיה אני בשעת הנדר ושכני
נחתי וכו' הרי זה מותר, אם, סי' הסוגי' חין נזקקו לזהו י'אחל חון וכו' אם (כ"ב): סי'
ענין נדרי הבאי אם (כ"ד), סי' אסור לישב ברוך ד' אחר. ו'אחל בבהמ"ד סי' כ"ה, ו"ס
שאל להיות בשבת המספיק בנביא במנהג וכו', בעל התוס' ב"ד 23. - ורש"י הוכיח בשבת
(כ"ד). אה הדברים בשם חשו' הגאונים וסי' ג'כ מותר. וזה נכסו המנהג להספיק בנביא
בשבת במנהגו. — סי' על מהני' (שאלה פיו) חתמו שלמה וכו' נזקקו אל ראשונים ח"ב סי'
ה, סי' על מאמרו, אשר משמון לסי' הקב"ה זכור לביכ' זה המשיב את ישראל ושם הוסיף
לאמר שכבר נשאל מר יהודה' על סוירה זו ולא הביא דאמר דלא חזק לומר מה שלא כמע
מרבוינו, אמנם הוא שם את הפירוש, אם סי' י"ח, סי' על אה דאמר בשפחים (ז'): כל
הנכרות כולן מנדר וכו' חון העבילה, אשר היצר לר"ח סי' י'אחל, וענין ברוס' אם, סי' סוגי'
בגמ' בשבת (כ"ח): הרשבי"א בחי' אם, וסוגיא הגמ' בכריתות (ס"ג): הרשבי"א אם, סי' סוגי'
הגמ' בגיטין (ס"ה). אשר רבא וכו' נזר וזקקו, בעל המזכיר אם, רש"י חבד ג"כ סדור
ומכר בבהמ"ד סי' ש"ז, ופירושו על מה' שבת כבר זכרנו לעיל ולפי דעת החכם הרבני אשר
יש ליהם אליו סי' אמרם (פנהדרין ל"ח). ג' מאז ממלכות אע"פ היו לו לר"ח המזכר
באספיהו סי' שס"ב וכמו כן בשערי חצונות סי' י"ג.

כו) ב"ד 268 כהן המחבר שמה חצונות ומסרו לו בשם הר"ח, אמנם חין רק מחכמי
הדורות אשר זמן הגאונים כגון הר"ח והר"ח גי'אח, ויפה כון בזה, אמנם גם מן הדורות
הבאים אחריהם ומחכמי אשכנז ורש"י נאשרו לנו מענות אשר כמו בשם הר"ח, לכן מצינו אלפעמים
ישהיקו את החצונות האלה בשם לוי' כמו מצינו להמדרשי (פסחים ס"ב) שג' בשם גאונים
לותר וכן בארזי ח"ב סי' ל"ב, "כהן בחצונות הגאונים רבנו וכו' וחסו' זו אינה מחכמי בכל
מאחר שחבר בה ר' קלונימוס. וכן מצינו לרש"י בחולין (מ"ז). ובחצונות הבבלים מלאכי ק",
ובבבלי' ה' שמחות ה' מ' "יבצחו' הנרפחים רחיה". אמנם שפחים לא דקדקו להזכיר אם לוי',
לכן נאשרו לנו הרבה מענות בשם הר"ח שאינם מנאזוי בכל לדוגמא בבהמ"ד ה' שמחות י"ג
ובמנהגות הגאונים מלאכי בחוכה לא הנדקו ולא הספידו ואמרו שכבר ר' ליאונסין הכהן
יש הספיד על חכם, וידוע שהחכם ליאונסין ה' מחכמי לותר וחי בזמן רבנו גרשום מה"ג
ועוד אם סי' פ"ז מלאכי במנהגות הגאונים הורה רבנו לר' יהודה יש כשמהם אמו שילך יתקן
לבהק וכו' וכן עשה כשנפטר רבנו הלוי' וגם החכמים האלה היו מלאכה.

כז) על חצונות הגאונים שהזכיר המחבר י' להוסיף: מי שאלו חצונות והמרים ומונים
סוטה י"ן צריך לנדר לכל אחד ואחד מין החימה בש"ע מיני חצונות על הארץ ועל המזיזה וכו',
בבהמ"ד ק"א, לא מצינו חילן שמכרכין ברכה אחרת חון מנהג"ע אלא פירוש שלא נגמרו כגון
בוסר וענין וכו' שמכרכין שהכל אי נמי חילני סרק וכו' אם ק"ס. אם בין השלם לחסלה

עברה היא בידו וחוזר עלי מערכי מלחמה, או"י הקס"ב. למה קורין במנחה ביה"כ בעריות, שבה"ל ש"כ. מנהג שמכרכין על הלולב בעמידה הוא מאסר דגמריין קיחה קיחה מאגודת אונג, שם שסיו, מותר להשחית את הסבין ביום"י באש, שם רמ"א, מי שנשבע להחנות בפורים, באריות שם ר"י. מי שנשבע או נדר בחלוט מביאין עשרה חטים דידעו למיקרי ומרחמי ל"י ויחירו לו את נדרו ובחפצה כמי שנדר בהקין, חס"י רש"י"א ס"י הרס"ח. ענד שחורו ולידתו שלא בקדושה ונתגיירו הוא ואמו ומהם אמו חייב באבלות, שבה"ל י"ב. כל יום שאסור לקרוא בתורה כגון אבל ופי"ג אסור לכרך ברכה האורה אפי' בק' ברכות, שם שמחות כ"ו, אם חל יום ח' שבת זו אציו בשבת עיו"ט מגלח בע"א, שם מ"ז, ועוד שם ס"י י"ד תשובה ארוכה על דבר קינות ידים אחר הקבורה. הרי דשתי תשובות לשני גאונים חולקות זו על זו, כל אחד מבטלי דוגים או הדיינין נקט חדא מיניהו מאי עבדין, אספ"ה הרכבי ס"י שמי"ז, שכל הספולין לעדות מחמת עבירה כולן מקבלין אוקן תשובה הון מעד זומס והנשבע לשקר והמשיב השיב ע"י, שם הקי"ב.

סוף דבר, אף שהמחבר השמיט איזה תשובות לא יגרע ע"י ערך מלאכתו היקרה.

חיים אפנהיים אב"ד בקהל שהורן.

הערות וציונים על ספר כנסת הגדולה ספר ב'

נערך ונסדר ע"י יצחק בהרב ר' שמשון סובאלסקי ווארשא תר"ן.

לך אדוני המו"ל את הכנסת הגדולה הנדפסה ולי נוסח הפנים, כי הייתי קופץ ומתנבא כי הספר הראשון מהכנסת הגדולה שהוצאת לאור הוא ראשון והוא אחרון, אחד ואין שני לו להחבירה, ועכשיו חוזרני כי מנזאחי והנני אומר בשומצי דברים שאמרחי פעות הם בידני, כי בימים האלה זכינו לראות כי גם הספר השני יצא לאור העולם, וכפי אשר שמעתי גם השלישי הופיע לאורה וגם הרביעי מסרסר ומשפרסר לנאח כי כבר קבע דירתו במדור העליון ומונה מקופל בשלמותו במוחו של המו"ל, אברך מו"ל! כי כךד ויחזרוך עמדו לך שבימים מעטים הולדת ולדות בני קיימא הראויים לזכות את אביהם מחוללס ויולדס, ואנכי רואה את עמי כמחוייב ועומד אחרי שהתחלתי להיות כהן הראש ומבקר את הכטור, הלא הוא הספר הראשון, להעיר ולעורר גם על אחיו הלא הוא הספר השני המונח כעת לפני בצבינו ותקפו.

על תכונתו וטיבו בכלל אין לי מה להוסיף כי כבר העתי דעתי במאמרי על הספר הראשון אשר נדפס במחש"ע המניד (שה"ע גליון כ') וכמעט המו"ל כראשון כן מעשהו בני ובאדם המעביע כמה מפצות בחוהס אחד וכלס דומיס זה להי; רק על סרטים אחדים הנוגעים בשדה התלמוד הנני לציין מה שעלה על רעיוני לא כמכריע וכחולק עלי: דעת מי שגדול ממני רק לדין לפניהם בקרקע ומוצפחני כי אעפ"י דאורייתא קא מרחחל לבו בכ"ז כל יחזיוי וכל יחזיוי אחרי כי כבר נוכחו לדעת כי אינני מההלמידים הקתרוקיס שאין מכניסין אותם לבית המדרש רק יודע ערכו ולפני מי הוא עתיד ליתן דין וחשבון אשילו על יסח"ל קלה שחפ"פ קולמוסו, ועתה שמועני מורי ורבותי:

(א) ד' 28: המג"א סתמ"ו כתב בשם ה"ח בנמ"א חס"ה בתבשיל ד' של ססח יבערנו ביום"ט דאס יסבה עד יום האחרון יחזור להיתרו כו' ולי הדבר חמוס מאל כו' ומה בך אם יסב האיסור להיתר כו' נכתב בלדו כונת הכ"ח היא לאמר שאם היה לו רשות להסבחה עד

יום האחרון אז ירצה בקומה כדי שהחזר להיחזר הראשון וכל דבר איסור שאדם רוצה בקומה
אסור אפי' במשכו כמו מבואר בשו"ע או"ח סי' ה"ן. ויענין הוסי' עבודה זרה ע"ז אי' דיה בה
ויענין ב"ח שאל ומשיב להגאון מוהר"ג נהגון (Natansohn) ז"ל מהדורא ג' ח"ג חסובה
מ"א שחריך בזה.

(ב) ז' 32: כמה שנהגו לעשות סעודת ברית מילה בלילה כ"ו וגם ק' חמשת חממו
שכתבו הראשונים ז"ל מדכתיב ביום הנמל כ"ו וזה י' לדחות קצת כ"ו, ר"ב י' להעיר על מה
שאמרו מגילה י' ב' אעודת סורים שאכלה בלילה לא יא' ידי חובתו מאי טעמא ימי מזהה
ובמחה כתיב, ולפי' אחרי הסעודה ברית מילה אהנו לומדים מדכתיב וביום י' לנו לאמר
שאין לעשות הסעודה בלילה ופי'. ונפרקי דרי אליעזר פרק כ"ט אמרו חייב אדם לעשות יום
משה ושמוחה בלוחו יום שזה למול את בנו.

(ג) ע"ס: מה שנהגו להשכיר ס"ח לבני הכפרים נרץ למאז היחר ע"ז ד"ל דבי היכי
דאסור למכור ס"ח ה"ז אסור להשכיר דשכירות ליומא ממכר הוא, ר"ב כבר מצינו שגם בימי
חז"ל נהגו להשכיר ס"ח כמו שאמרו: ספרים עבדין להבאיל ולהשכיר, בנא מיעא קט"ז א',
בנא בחרא ר"ב ב', וס"ח בכלל ספרים כמו שאמרו בנא מיעא כ"ט ב' מא' ספרים קורא בהן
איה לגלים יום ומשמע שגם ס"ח בכלל כמו שזכרנו שם ברייתא במס' סופרים האשאל ס"ח
מהמו כ"ו, ובגדלים מ"א א' איה דברים של אוחה העיר התיבה והספרים שזכרנו ס"ח, ובמגילה
ח' ג' אין בין ספרים להסילין ומזונות ויענין שם בשיראי' בספרים הם ס"ח, ועוד שם כ"ו ב'
מסמחות ספרים שכלו ופירש"י שם אף של ס"ח, ויענין שם כ"ו א' רש"י ד"ה לוקחין, (ובני
יחיד הנחזר כמ"ר אליהו אליהו' הוסיף להביא סמוכין בס"ח בכלל ספרים מהא שכתבו ההוס'
שנא קט"ו ב' דיה מגילה על זה שאמרו שם דאין בין ספרים למגילה כ"ו וקשה דכפי' המגילא
י"ן ממעט דס"ח בעי ספר כ"ו הרי דדעת ההוס' דספרים סתם כולל גם ס"ח, ומחוס' ברכות
י"ח א' דיה וירכב שהביאו דברי הירושלמי דסקיח מלאה ספרים והוכיחו מזה דבס"ח הוא
הדין כמו בשאר ספרים). ק' פסק בשו"ע חו"מ סי' רכ"ז סעי' פ"ו אי' אונאה בספרים כחכמים
דפליגי על ר' יהודה שאמר בבבא מיעא נ"ו ב' דאין אונאה לס"ח ובבבא' פהם וכתב ספרים
זנב ס"ח במשמע, ומה שהחזירו להשכיר ס"ח מבואר דדוקא בקרקעות שכירות ליומא ממכר היא
לכל מילי אבל במשלתין הוא רק לענין אונאה כדמוכח בבבא מיעא נ"ו ב' תודיה והאי אבל
לשאר דברים שכירות לאו ממכר הוא, ומשום פסק הרמב"ם בהלכות שנה פרק כ' הי"ג דאסור
להשכיר בהמה גסה לעבדים בשבת שלא יעשה בה מלאכה בשבת יעו"ש, וס"ח הוי משלתין כמ"ס
הוש' בבא בחרא קי"א א' דיה איבעיא מלבד כשאמר משלתין שיש לי לשלוחי דלא קנה ס"ח
כמ"ס הב"ך חו"מ סי' רמ"ח ס"ק י"א וגם בנידון זה שאר ספרים כמו ס"ח כמ"ס הב"ך שם
בשם המצי"ט, ורק לענין שפר ח"י זכר הוו ספרים כמו קרקעות וגם ס"ח בכלל ספרים כמו
מבואר חו"מ סי' רפ"ח סעי' ז'.

(ד) ז' 35: ובודאי עובר בפדיון הבן על כל האחד כ"ו, ר"ב מלבד אשר מלאנו להרמ"ג
בסוף בטורות שכתב: ואחר שיהיה בן שלשים יעדנו מיד לא יחזר מזונתו כמו שאמרו חז"ל מילה
ובמרתם את המצות קרי ביה ובמרתם את המצוות אם בנא מצוה לידך אל תחמיצנה ע"כ, הרי
שלא חזיר שיעבור על כל האחר, הנה נראה מלבן הכתוב שאמר מבן חדש ומעלה שמקפיד
הכתוב שלא יעדנו לפני שלשים, אבל לעבור על כל האחר כשפדוהו אחר שלשים לא אדם מנל?
ק' מה שאין מברכין ברכת הפדיון עד שמקבל הבן את הפדיון דמא' לא יחללה לקבל וסמך
נכתו לנפלה שמשום זה אין מברכין על מהותו כהונה ודקה וא"כ איך יעבור על כל האחר

אם עדיין הדבר הלוי נדעה אחרים? (ואל חביני מדקה שעובר על כל האחר כי נדקה שאי דאק יד עניים חן). ועוד יש להביא ראיה ממה שאמרו קדושין כ"א ח' הוא לפדות וכו' לפדות הוא קודם לבנו, ואם נאמר שיש כפדיון לעבור על כל האחר מהראוי להיות כי יהיה כפדיון בנו קודם כי כפדיון עצמו בודאי אינו עובר על כל האחר כי הוא רק המלומין בעד אביו שחל עליו חיוב כפדיון בנו ויורש אינו עובר על כל האחר על נדרי אביו, כמו שמבואר בראש הבנה ו' ב' ואם יאחר כפדיון בנו מפני כפדיון עצמו הלא יעבור על כל האחר בכל יום ויום אלא ודאי שאין כפדיון איסור כל האחר רק כמו שכתב הראשונים משום מהם הבאה לידך אל החמישה.

(ה) דל 42: ואומר ר"י דלענין ממון מודה רבי דלא הוי חזקה עד דליחזוק בני זמני וקשה מה יענה כו', י"ב קוביא זו כן הירצו של היריב שמחלק בין להוציא ממון ובין להחזיק ממון קנו מקומם בספר כסף נבחר כלל ס' סעיף ל"ד.

(ו) דל 43: ו' נציאות נחבאל לישראל כו' וק"ל הא איכא עוד ג' דברים דכתיב ויגד לרבקה את דברי עשו ואומר הדבר שהוגד לה ברוח הקדש כו', י"ב במדרש לקח טוב בראשית כ"ז מו' איחא: ע"י מלאך ויעיון שם בהערות הרב הגדול מוה"ר' בוצר שליט"א, וראיה מלאך איננה נבואה כמו שכתב הרמב"ן ז"ל פרשה לך לך שהמציג לראות מלאך אינו נביא והגר המצרי לא היה נביאה עכ"ל, ונס רוח הקדש אינו נבואה כי מלאכו ערובין סיד מעשה ברכן נחליאל כו' למדנו שכיון ריג ברוח הקדש, כן אמרו מכות כ"ג בני מקומה הופיע רוח הקדש, מה מעצמו וברוח הקדש, מגלה ל"א, ובתנא דבי אליהו פ"ט מעיד אני עלי, במים וארץ בין איש בין אשה הכל לפי מעשיו רוח הקדש שורה עליו. ובמלכות זו של הופיע רוח הקדש השתמש הראשון בהשתחויו על הרמב"ם בשי"א מהלכות לולב ה"ה שכתב כבר הופיע רוח הקדש בבית מדרשו כו', וכעין זה כתב הראשון בהקדמתו לפירושו על עדיות וז"ל: והגמלא בו מן הצוב והישר ידע כי הוא מן הסוד כענין טנא' סוד ה' ליראיו, ובשי"א מעדיות מבנה אי' כרצ בןן אני מפרש מה שיראוני מן השמים, וכן כתב בעל מגדל עז בשי"א מהלכות הפלין: וכבר העיר עלינו רוח ממרום כו' וזה מעין שכתב הגאון בעל ספר ההרומה בסופו: שהורה כפי מה שהורו לו מן השמים, והנה מוהריב"ל בהשובריו כרצ דלף דכתב הראשון הופיע רוח הקדש מ"מ חלק עליו הרמב"ן משום דלא בשמים הוא, ויעיון בזה הגדולים ח"א אוח ח' שכתב בזה כמה מחממיו שאמרו כי אין כונה הראשון על גלוי רוח הקדש משם. וראוי להעיר על מה שאמרו באגדה בראשית פכ"ג: בזמן הזה אין לנו לא נביא ולא רוח הקדש.

(סוף יבוא).

יהודה הכהן וויסניץקי.

Commentaire sur le Séfer Jesira ou Livre de la Création
par le Gaon Saadya de Fayyoun publié et traduit par
Mayer Lambert. Paris 1891. 8° 105; XV; 128 p..

[פירוש על ספר יצירה לרס"ג, י"ל במקורו ה רבי עם העתקה צרפתית
מאת מאיר לאמברט].

אין כמעט ספר בספרתנו העתיקה אשר רבו עליו הפירושים והדקדוקים
בספר יצירה, אשר המקובלים נפלו עליו כעל מציאה וחמדה גנוזה מששת ימי
בראשית וימצאו בו תלי תלים סודות ורמזים לתלות בהם סתרי, חכמת האמת,

וגם דמו לעצור כח לעשות מופתים ונפלאות בעזרת ידיעת "ספריהפלאות" הזה; ורק יחיד סגלה מהקדמונים וחוקרי זמננו הצליחו להסיר את פני הלוט הלוט על הספר הזה ולפרשו בדרך פשוט ומושכל. אחד הראשונים אשר כורהו באופן רחוק מסודות המקובלים היה "ראש המדרשים" הידוע הגאון רבנו סעדיה. אולם בעיר אשר פירושי המקובלים התפשטו בישראל בעזרת המצאת גוסטנברג היה פירוש רס"ג חשוב במזמן עד היום הזה, ונספך על זה יחסי עוד לרס"ג זה מאות בשנים פירוש לס"י ע"פ דרך הקבלה, ושם הגאון הזה הנערץ והמכובד היעיל עוד להגדיל את מבוטת-הרוח ולהרים ערך חכמת הקבלה בעיני דורשיה ואוהביה, עד אשר הוכיח החכם הנעלה רש"י כי שלא בצדק יחסו לרס"ג את הפירוש הנודע לס"י וכי באמת חבר ר"ם פירוש לס"י "על דרך החכמה" (לשון הברדשני, ראה תולדות רס"ג בכמה"ע תקפ"ט, הערות 16, 32). אולם בעוד אשר רש"י חשב את הספר הזה בין ספרי רס"ג האבודים והבלתי נמצאים עוד בעולם, נתגלה לחוקרי דורנו בעצם מקורו הערבי ובהעתקה עברית, וכבר הזכירוהו והביאו מאמרים ממנו החכמים מונק, דרנבורג, נייבאר, ועוד, אך מקום הניחי להתגבר בו לידינו החכם מאיר לאמברט (מורה לשון ערבית בכחמ"ד לרבנים פה פאריס), אשר הוציאו עתה לאור כלול בחדרו.

החבור אשר לפנינו יחלק לנו חלקים בסמנים מיוחדים: (b) המקור הערבי מפירוש רס"ג לס"י ע"פ כ"י יחיד בעולם הנמצא באוצר הספרים באוכספורד ובשמו ש ההעתקה העברית הנמצאת באוצרם אשר במינכן ושכרי ההעתקה הכוללים כפי ר"י הנרצלוני, אשר הו"ל החכם רש"י ע"י חברת מקיצי נרדמים (p. 105). (c) מבוא בששה פרקים: (1) ע"ד ספר יצירה בכלל; (2) נוסח ס"י; (3) רס"ג והפילוסופיה (ע"פ פירושו לס"י); (4) רס"ג וידיעותיו במדעים; (5) רס"ג ודקדוק לע"י (כנ"ל); (6) ע"ד כ"י המקור הערבי וההעתקות העבריות (p. XV). (g) העתקה צרפתית מס"י ופירוש רס"ג עם הערות ומראה מקומות ובסופה ספתח הענינים והמקומות (p. 128).

לא נוכל לשפוט כעת על פרטי החבור הגדול הזה, כי מרם השפקנו לקראו עד תמו בעיון הנחוץ, ולכן נסתפק לע"ע בשתי הערות כלליות: (b) לא טוב עשה המח"ל ה' לאמברט לשנות את הכתב העברי, אשר בו כתוב הספר הזה בכח"י, כמו כל ספרי קדמונינו בלשון ערבית, לכתב ערבי-ישמעאלי. יודעים אנחנו היטב כי החכמים הנוצרים יכבדו יותר ספר ערבי הנדפס באותיות ישמעאליות, אולם די לנו לעשות להם נחת-הרוח הזאת בהוציאנו לאור ספרי שרשים ודקדוק לשון עבר בלשון ערבית כהיות להם ערך כללי ביתר שאת (כמו שעשו הח' דרנבורג בהוצאת ספרי הדקדוק הקטנים לר"י בן גנאח והח' נייבאר בהוצאת ס' השרשים לחקר-הלשון ההוא), אך למה נסיר את התמונה העברית, אשר בכחה למשוך את לב כל אוהבי חכמת ישראל, מספר מיוחד לספרת ישראל בפירוש לס' יצירה? ולמה נשנה מטבע שהמביע בו מחברו, אשר בלי תפונה נתנו רק לעברים? והנה רוב המוצאים לאור ספרים כאלה באותיות ישמעאליות יסמכו על דברי הראב"ע בבאורו לבראשית ב', י"ד, אשר כתב על רס"ג שתרגם את התורה בלשון ישמעאל ובכתב-בתם (ראה מבוא הח' לאנדורא להוצאת ס' האמונות והדעות" צד XIV, אך לדעתנו לא צדקו בהקישם מתרגומי-התורה

לרס"ג על יתר הספרים, כי אם חשב ר"ם למויב לכתוב את תרגומו באותיות ערביות למען יוכל לציא מסלות גם בקרב המושלמים המכבדים גם הם תורת משה, לא היתה לו סבה נכונה לכתוב באותיות האלה גם את ספריו בפילוסופיה הדתית, בדיני התלמוד וכאלה, ורחוק איפוא לשער כי כתב רס"ג בכתב ישמעאלי את פירושו לרס"ג, הנוסד על אותיות הא"ב העברי ולשון כה"ק וכללי דקדוק שפת עבר, ולא בכתב עברי לעברים. זולת זאת אין כל מעם להדפיס ספרי רס"ג בכתב ערבי, בעוד אשר כל כתבי היד היותר עתיקים אשר לפני כתובים באותיות ערביות, ואם נחזיק בנושנות כאלה עלינו לכתוב ולהדפיס עתה גם את ספר התורה בכתב העברי הקדמון או השומרוני, אחרי אשר כנודע נכתבה כן התורה בראשונה! — במבוא, הערוך בכלל בשוב טעם, נמצא חסרון נראה, כי לא שם המחבר לב כלל בדבריו על תכונת ס"י, זמנו ומקום חבורו, להמאמר הנכבד אשר כתב החכם אברהם עפשטיין על ס"י בספרו "מקדמוניות היהודים" (40-49), המפיץ אור חדש על הספר העתיק הזה ומוכיח בראיות ישירות כי דעות בעל ס"י הן ילידי הבבלים הקדמונים, ואשר גם החכם הישיש המפואר אדולף פראנק מזכירו לשבח בהקדמתו להוצאה השנית מספרו "הקבלה" (פאריס 1889). והגנו מתפללים בזה על ה' לאמברט ביתר שאת, אחרי אשר ה' מקה"י היה לפניו והוא מזכיר פעמים אחדות את המבוא למדרש תרשא הכלול בו.

עתה נשובה ונודה לה' לאמברט על המנחה היקרה אשר הביא אל אוצר חכמת ישראל ועל שקירתו ועמלו לפאר ולשכלל את הספר הקדמון הזה בהעתקה צחה והערות מועילות; ולמזכרה יזכרו גם החכמים דרנבורג ונייבואר, אשר נתנו על ידו את כתבי-היד הנחוצים להעבודה הזאת, ו"בית-המדרש ללמודים הרמים" (Ecole des Hautes Etudes), אשר הדפיס את הספר על הוצאותיו.

רשימת ספרים.

מדרש תהלים המכונה **ישור טוב** יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם על פי כתב יד שבאוצר הספרים בפארמא וע"י השואה עם שבעה כתבי יד אחרים... עם הערות ותקונים ומראה מקומות וכאור... וגם **מבוא גדול** המפיץ אור על המדרש בכלל ובפרט, ממני **שלמה באבער** מלבו. ווילנא תרנ"א 80 542 עמודים, מלבד המבוא (128 עמודים). — מחירו אצל המדפיסים Rom בוילנא: 1, 25 ר"כ מלבד הוצאות המשלוח.

1-ère année.

3-ème livraison.

REVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme

PARAISANT TOUS LES MOIS

Publiée sous la direction de

SALOMON FUCHS

PARIS

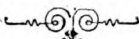
7, RUE ROLLIN, 7

Prix de l'abonnement: 10 fr. par an.

Imprimerie de Joseph Fischer à Cracovie

1891

חוברת רביעית.

שנה ראשונה.

מחיר ההודעות :
50 פס. — 30 קר. —
25 קופ. — 75 סנט.
Petit בעד כל שורה

~~חוקמי "המניד"~~
~~(המשלמים כל מחירו)~~
~~"יקבלו את החוקר"~~
~~בחנם.~~

החוקר

מכתב-עתי

מחיר "החוקר" לשנה:

8 Mk. באשכנז

4 Fl. באוסטריה

3 Rb. ברוסיה

בצרפת וביתר

10 Fr. הארצות

מקדש לחכמת ישראל

סלסלה ותרומוקד תכפדד כי תחבקנה
(משלי ד' ח')

יוצא לאור פעם אחת בהדש

מאת

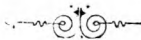
יצחק שלמה פוקס

בפאריס.

תרנ"א

נדפס בביתדפוס יוסף פישר בקראקא.

תכן הענינים.

ר' שמעון קרא והילקוט השמעיני, מלת אברהם עפשמיין.
לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים: ז' הגהות ונגזרות אל
הפתיחה לספר האגרון, מלת שניאור זק"ש.
"מפני מה זכה יהודה למלכות", מלת היים אָפּנהיים (ז"ל).
מאמר תבנית ספר, מראה תבנית ספרי הקר מצוה ע"י תכן עניניו
וע"י אהר ושנים מפרקיו, מלת יעקב רייפמאן.
תפלות ישראל, מלת ד"ר Lewysohn.
הערות וציונים על ס' בנסת הגדולה ס' ב', נערך ונסדר ע"י יצחק
בהרב ר' שמשון סובאלסקי ווארשא תר"ן, מלת יהודה
הכהן ויסמינצקי.

משפט ספרים.

רשימת ספרים.

ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני.

מלחם אברהם עפשטיין.

בשנת 1832 חוה צוניץ (G. V. 299) דעתו כי הילקוט שמעוני נתחבר בראש המאה ה"ג לסה"נ, והביא לזה ראיות שונות. נגד הדעה הזאת ערך ראספורט מלחמה במאמרו הידוע שנדפס בשנת 1843 בכרך חמד חלק ז' מצד 4 והלאה. בו השתדל הר"ר שי"ר לבטל ראיות צוניץ ולהוכיח כי מחבר הילקוט הוא ר' שמעון (חי בראש המאה ה"א) אבי ר' יוסף קרא, וכי רש"י מביא בכמה מקומות מפירושו לתייך דברים מן הילקוט על שם ר' שמעון זה. בדברי ראספורט הטילו כה וכה ספקות. קירכהיים בבקרתו על כרך חמד החלק הנזכר (ליטבול. 1844 צד 253) כתב כי לדברי ראספורט יפלא בעינינו מדוע לא יזכיר ר' יוסף קרא את אביו בפירושו הרבים. צוניץ הביא בספרו צונא"ל 61 את דעת ראספורט, אך רמז לעיין בדברי קירכהיים. גם גייגר כתב בשנת 1847 כי לא צדקו דברי ראספורט במאמו שרש"י מביא בפירושו את ר' שמעון בעל הילקוט, גם הכחיש שרש"י בעל הילקוט היה אבי ר' יוסף קרא, ועם כל זה הודה אז גייגר כי מחבר הילקוט חי בהמאה ה"א (נמעי נעמנים חלק אשכנזי צד 8) גם במה"ע Z. D. M. G. XVI, p. 300 כתב גייגר נגד ראספורט והחליט כי רש"י קרא לא חבר את הילקוט. גם הר"ר ווייס העיר בשנת 1882 דברים אחרים נגד דעת ראספורט⁽¹⁾. כמו כן בריל ביהרביכר שלו חלק ח' צד 113. המתנגדים לדעת ראספורט העירו נגדה רק הערות קצרות. ולא הביאו דבריו בכור הבחינה הראויה כדי לראות ולהראות מה טיבן של ראיותיו ועל כן לא זזה דעת ראספורט ממקומה, ואדרבה נתקבלה מרוב הכותבים כדעה מאושרת ומקוימת. Grätz בקורתיו ח"ו 64 פתב — בדבר נעלה מכל ספק — כי רש"י קרא אסף וקבץ כל האגדות וקרא את ספרו בשם ילקוט, ובהערה הוא מראה על מאמרו של ראספורט שהוא מכנה «die gediegene Abhandlung». ה' איינשטיין בהראותו על גרץ וקאסל (Lehrbuch S. 357) יאמר כי כל החוקרים קימו וקבלו את דעת ראספורט (מאג. 1886 צד 214). וקארפיליס בספרו «תולדות הספרות» מכנה את ר' שמעון קרא בשם Herausgeber des Jalkut.

כחמשים שנה עברו מהעת אשר ראשי מבקרינו צוניץ וראספורט חוו דעתם אדות הזמן שנתחבר בו הילקוט, ועוד לא שם איש אל לבו להביא דבריהם במשפט כפי חקי הבקרת הנאמנה. זכריות הילקוט ספר רב הערך, כי בו נקבצו ובאו מספרים שונים ובגירסאות שונות כמעט כל הדרשות שנדרשו על כתבי הקדש, והוא ספר מועיל שמשתמשים בו הלומדים והסופרים, על כן אמרתי להעמיק החקירה בהענין הזה, ולברר מי משני החוקרים הנזכרים קלע אל האמת. אחר בקשת המחילה מהרב הגדול ראספורט אשר האיר עינינו בדברים רבים, הנני מוכרח להגיד כי כל דבריו שכתב בזה הם נטלים ומבוטלים, ושאינן כל יסוד ובסיס להראיות המיוחדות שהביא להוכיח כי ר' שמעון קרא הוא מחבר הילקוט.

• (1) תולדות כס"י, בית תלמוד ח"ב 35.

בראש מאמרו הנזכר משתדל ראפפורט לבטל ראיות צונץ, ואח"כ הוא מביא ראיותיו כי רש"י מזכיר את הילקום על שם ר' שמעון קרא. גם אני אתחיל בבטול ראיות ראפפורט ואח"כ אחקור על מהות ראיות צונץ.

א. ז"ל ראפפורט בכ"ה ז' צד 4: דע איפא כי ר' שמעון קרא הוא בעל הילקום השמעוני, הוא ולא אחר... ובצד 8: "ואלה המקומות שמביא ממנו רש"י ז"ל: א) (עמס ו' ג') זה מדרשו של ר' שמעון ז"ל (כפי הנוסחא הנכונה שראה החכם צונץ (צד ש') ומ"ם לפנינו ר' שמעון¹). וכונתו גלויה למדרש הילקום של ר' שמעון, כי נמצאו הדברים שם במקומם, ואף אם נרשם המקור בגליון הילקום וי"ר פ"ה, וכן נמצא שם, מ"ם רש"י לא הביט אז למדרש הנמצא במקום אחר דרך המשך, רק למה שנמצא בילקום במקומו, ונראה שחסר בילקום התיבות שני מחסם אחיד יעקב וגו', ועוד נראה להלאה שכן קורא רש"י לילקום מדרשו של ר' שמעון."

לפי דעת ראפפורט הדרש שרש"י מביא הוא הוא הדרש שבויקרא רבה המובא מבעל הילקום, בלא כל הוספה ושנוי. המעם שרש"י איננו מביא אותו מו"ר היא לפי דעת ראפ' יען שרש"י בכתבו פירושו לעמס לא עיין בויק"ר² רק בהילקום לעמס. ואם כן הדבר, אין ראיה מזה לדעת ראפ', כי אפשר שרש"י הוציא את הדרש הזה ממדרש ר' שמעון (או ר' שמעון) שאיננו הילקום, נ"כ מסכה שמצאו במקומו. אבל באמת אין הדרש המובא ברש"י דומה להדרש אשר בויק"ר המובא בהילקום. ואציג פה הדרשות האלה לעיני הקורא, זו לעצת זו:

רש"י:	ילקום בשם ויק"ר: ³	ויק"ר:
המגדים ליום רע, אתם מגידים עצמיכם ליום רע. ותנישון, עצמיכם לשבת בגלות עשו אשר יחמם אתכם שנה' בו מחמם אחיד יעקב. זה מדרשו של ר' שמעון (או ר' שמעון) זצ"ל. (ד"א המגדים ליום רע המבויס על נבואת ימי רע שהנביאים מתנבאים להם.)	המגדים ליום רע, ליומו של גלות. ותנישון שבת חמס, זה עשה הנשחם עצמיכם לישב אצל חמס. (השוכבים על מכות שן, על ערסין דפיל.)	המגדים ליום רע, ליומא של גלות. ותנישון שבת חמס, הנשחם עצמיכם לישב אצל חמס זה עשו, כד"א מחמם אחיד יעקב. (השוכבים על מכות שן, על ערסין דפיל.)

הדרש על מגדים ליום רע בויק"ר והילקום הוא משונה מהדרש שרש"י מביא בשם ר"ש. בויק"ר דרשו כי יושבי ציון ושומרון מרחיקים את יום הדין מלבם ובלתי יראים מן הפורענות שהנביאים מתנבאים עליה. וכ"ה בכמ"ד פ": ולמה אין אתם עושים רצוני ואין אתם מתיראים ממני שאביא עליכם פורענות, על שאין אתם משימין דברי על לבבכם, ההיד המגדים ליום רע, זה יומו של גלות שמרחיקים אותו מלבם שאין חוששין עליו שאומרים לא תבא עלינו רעה. גם יונתן תרגם המגדים במלת מרחקין (אך ירש הכתוב כאוסן אחר). אבל לפי הפירוש הראשון

(¹) גם כפי גייגר משנת 1489 כתוב שמעון, ע' נסעי נעמים 9, חבל נרסה ש"ל שמעון. הסמות: שמעון, שמעון, שמעון מתחלפים תמיד.

(²) ובאמת מביא רש"י בפירושו לנביאים וכתובים פעמים רבות המדרשים שעל המורה. הכללי מובאים בהילקום במקומם.

(³) כפי דפוס סלומיקי הראשון.

של רש"י (והוא מדרשו של ר"ש) הוראת המגדים היא המפרישים ומזמנים, היינו יעל ידי מעשיהם הם מכינים ומזמנים את עצמם להיות הרע. חוץ לזה הדרש על ותגישון נתקצר בהילקום ואין שם הראיה מן מחסם אחיך, וברש"י תמצא. מכל זה נראה כי רש"י לא לקח זה מן הילקום. גם מלשון רש"י מוכח כן. אין כונת רש"י באמרו "זה מדרשו של ר"ש", כי הדרש לקוח ממדרש ריש כדעת ראב"א, כי באופן זה היה לו לרש"י לאמר: זה ראיתי או מצאתי במדרשו של ר"ש. אבל כונת רש"י היא כי ר"ש דרש את הדרש או המדרש הזה; וידוע כי "מדרש" הוא הוא דרש, כמו שמצאנו: זה מדרש דרש יהודע (שקלים פ"ו מ"ד).

ב. בהמשך דבריו כתב ראפפורט: (ב) (משלי כ"ח כ"ג) ור' שמעון מצא בתנחומא כו' ע"כ. גם זה כפי הנוסחא שמצא צונץ (צד רליו) בכ"י של אוצר הספרים בברלין, והוא נראה שם כמחלים שהכוונה להפיץ ר"ש ב"ר יצחק, אך יפלא אנה מצא רש"י בפיוטיו שמצא כן בתנחומא? ויש ללמוד משלש מלות אלה כמה דברים: (1) שכתב"י ההוא של רש"י הוא מהדורה קמא של פירושו על משלי, שכן היה מדרכו להאריך שם ולהביא המקור באורך, שר' שמעון היה הראשון שמצא כן בתנחומא, ר"ל במקום אחר ולא במקומו, ובמהדורה שלפניו מרש"י נרשם כבר בקיצור תנחומא —

התולדה הזאת איננה נוגעת בהענין שאנו דנין עליו, אך אעיר כי בעיני קרוב יותר לאמר שהסופרים השמימי את המלות "ור"ש מצא" מפני שהדברים נמצאים בתנחומא, ואין כל הבדל בזה אם רש"י מצא את התנחומא או ר' שמעון. יתר התולדות שראפפורט מוציא משלש המלות הנזכרות אינן יוצאות מהן בהכרח הגיוני, אבל הן התינוצים שראפפורט מציא לישיב על דין הסתירות לדבריו, היוצאות מדברי רש"י והילקום. ראפפורט הלביש את תירוציו בצורת תולדות, והקורא את דבריו בלי עיין יכול לחשוב כי בודאי הנחת ראפפורט היא נעלה מכל ספק אחר שהוא מוציא ממנה תולדות. התולדות היוצאות באמת מדברי רש"י והילקום הן סותרות את הנחת ראפפורט עד היסוד בה. למען הקל על הקורא אבאר מקודם את גוף הענין, ואח"כ אסדר דברי ראב"א ותשובותי עליהם, מבלי שאשמוד המוקדם והמאוחר בדבריו.

הל רש"י שלפנינו: בתנחומא על אלה הדברים מוכיח אדם אחר, זה משה... מחליק לשון זה בלעם... בכתב יד ברלין יש קודם מלת בתנחומא, ור' שמעון מצא. לפי דעת ראב"א כונת רש"י באמרו ור"ש מצא, כי בעל הילקום מצא את הדרש המובא בתנחומא במקום רחוק, היינו "שהתנחומא הוא ריש דברים ושם מצאו ונשאוהו הגה" רצונו לילקום משלי. אבל בילקום משלי לא נמצא הדרש הזה. אחר המלות מוכיח אדם אחר וכו' כתוב בדפוס שאלוניקי "כתוב לעיל", היינו שהדרש על הפסוק הזה כתוב למעלה במקום אחר⁽¹⁾. ואם כן יש מכאן סתירה לדעת ראב"א האומר שבעל הילקום מצא את הדרש במקום רחוק, ונשאוהו הגה". כדי לישיב את הסתירה הזאת מוכרח ראפפורט לאמר כי לעיני רש"י היה כתוב כל הדרש בילקום משלי, רק הכותבים

(1) בהדפוסים המאוחרים שהיו לעיני ראפפורט נשתמו בהילקום המלות, כתוב לעיל, אך ראפפורט בעינו החודלה עמד על זה מדעתו ועשר מהמלות האלה נשמרו.

קצרו ולא כתבו אותו מפני שכבר הובא במקום אחר. להתירוץ הזה נותן ראפפורט שם תולדה, והיא בעיניו התולדה השלישית היוצאת מדברי רש"י, וז"ל: (3) שמקומות הנשמטים לפנינו בילקוט מפני הכפלתם, היו באמת כתובים בנוף הספר לפני רש"י... אלא ודאי שהיה כתוב כאן כל המדרש שהביא רש"י בשמו מה שנמצא בתנחומא במקום אחר, רק בעבור שנמצא עוד כבר בילקוט בריש אלה הדברים (סימן תשצ"ג ותשצ"ה) השמיטוהו הסופרים כאן...".

נניח שכן הדבר: הילקוט שהיה לעיני רש"י לא נתקצר, ובמשלי היו כתובים אותם הדברים הנמצאים בדברים; בכל זאת יש מכאן סתירה לדעת ראש' כי סגנון הדברים הכתובים בילקוט דברים איננו כלל סגנון הדברים שרש"י מביא מן התנחומא שמצא ר' שמעון, ואציג גם פה הדרשות אחת לעטת רעותה:

ילקוט:

אלה הדברים רבה. (כתיב מרפא לשון עץ חיים...). כתיב מוכיח אדם אחריהן ימצא ממחליק לשון, מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל ואתנה צאני וני'. אחרי, אמר הקב"ה בשביל להביאן אחרי. הן ימצא. דכתיב וגם מצאת חן בעיני. ממחליק לשון, זה בלעם שהחליקן בנבואתו ונבה לכן וגפלו בשמים. (דבר אחר מהו אחרי כביכול מי שהוכיח...) (ילקוט דברים רמז תשצ"ה מדר' ס"א). ילמדנו. (למה הדבר דומה לזון שהוא מסובך למות, קראו ללבלר... מניין ממה שקרינו בענין אלה הדברים אשר דבר משה. זה שאמר הכתוב אומר לרשע...). דבר אחר איהבו של אדם אומר לו חשמו בעצמך, אבל שונאו אומר לו אל תתיירא כדי להפילו. משה אמר השמרו לכם פן יסתה לבבכם וחרה אף ד' בכם, דין הוא אינו נושא פנים ולא יקח סיחה. משה היה מוכיחן, אבל בלעם חושע אמר להם אל תיראו, ועשו כל מה שאתם מבקשים, תרועת מלך בו ההוא אמר ר' יעשה. וכששמעו מיד נפלו שונאי יושב ישראל בשיטים. ושלמה צווח נאמנים סעצו אוהב, זה משה, ונעתרות נשיקות שונא זה בלעם הרשע. ד"א... (ילקוט שם סימן תשצ"ג).

רש"י:

(ור' שמעון מצא) בתנחומא על אלה הדברים: מוכיח אדם אחר, זה משה שהוכיח את ישראל אחר הקב"ה, שנקראו אדם שנא' אדם אתם, ונאמר בו כי מצאת חן בעיני. ממחליק לשון, זה בלעם האומר לישראל דברים מתוקנים מה טובו אהליך ועקב. משה מכריז: השמרו לכם פן יסתה ובלעם מכריז ומחניף עשו תאותכם פואינו מקפיד, לא איש אל ויכוב באומות, אבל בכס אומרו לא יעשה. ושלמה צווח על שניהם נאמנים סעצו אוהב ונעתרות נשיקות שונא.

והנה ברמז תשצ"ה מביא הילקוט בשם דברים רבה רק את ראש הדרש של רש"י, וברמז תשצ"ג מביא בשם הילמדנו רק את סוף הדרש ההוא ובסגנון אחר, ואיננו מזכיר כלל את הכתוב מוכיח אדם אחרי. ובעל כרחך שהמקצר במשלי בעצרו אצל פסוק מוכיח אדם רמז להדרש שבמרזו תשצ"ה על הפסוק ההוא. ואחר שהדרש הזה כפי שמוכא בילקוט רמז תשצ"ה איננו רק חצי הדרש המוכא מאת רש"י, על כן אי אפשר לאמר שרש"י התכן אל הילקוט, גם אם נניח שהדרש ההוא היה כתוב בילקוט משלי. אבל האמת היא כי רש"י רצה לומר בפשיטות שר' שמעון מצא בתנחומא שלו דבר אחד שלא היה נמצא בתנחומא של רש"י, כי ידוע שמן התנחומא היו יש מהדורות שונות (צונץ G. V. 230). ור' שמעון ראה מהדורה אחת שלא ראה רש"י, ועל כן מביא זה רש"י בשם ר"ש. וכאמת לא נמצא הדרש המוכא מאת רש"י בהתנחומא שלפנינו ובהרבה כתבי יד ממנו, אבל נמצא בכ"ה' שבאוקספורד ובכ"י ספרדי וגרסם בהתנחומא שהוציא הר"ש בוכר בהוספה לפ' דברים אות ב' (ע"ש הערה ד'). לעיני ר' שמעון היתה המהדורה של כ"י אוקספורד וכ"י ספרדי שרש"י לא ראה, ועל כן כתב רש"י כי ר' שמעון מצא את הדרש בתנחומא. דומה

לזה כתב רש"י ליחזקאל כ"ז י"ז: מפי ר' שמעון מצאתי שמצא במקרא תרגום ירושלמי, היינו שמצא בתרגום ירושלמי שרש"י לא ראה. ומה אנו למדין כי לר' שמעון היו ספרים שרש"י לא ראה, ע"י להלן סמך ה'. והנה בילקוט רמז תשצ"ג הובא. הדרש בשם הילמדנו, וברמז תשצ"ה הובא בשם אלה הדברים רבה. ואם הדרשות האלה הובאו בשלמותן? גם במשלי (כדעת ראספורט), בודאי היה כתוב עליהן גם שם "ילמדנו", גם "אלה הדברים רבה". ומה זה שרש"י יאמר שר' שמעון מצא זאת בתנחומא? לישב את הסתירה הזאת יאמר ראש"י כי רש"י קורא להילמדנו "תנחומא", ובכן יצאה לו התולדה השנית וז"ל: (2) שילמדנו הקדמון הנאבד מאתנו נקרא ג"כ תנחומא אצל רש"י. שכן המאמר המובא לא נמצא בתנחומא שלנו כלל, רק בריש דברים (רכה) חציו הראשון וחציו השני מן משה מכריו ואילך ישנו במאמר גדול בריש ילקוט דברים, ושם נרשם ילמדנו.

מה רחוקים הדברים האלה! רש"י ראה כי הילקוט מביא חצי דרש בשם ד"ר וחציו השני בשם הילמדנו, והוא משנה וכותב כי בעל הילקוט מצא הכל בתנחומא? ודע כי ראספורט מודה שלעני רש"י היו ציוני המקורות כתובים בפנים הילקוט. ח"ל בהוציאו התולדה הרביעית: (4) שבעל הילקוט רשם בעצמו בפנים את מקורו בתנחומא (כילמדנו?), ורש"י קורא זאת מציאה שמצא כמו דבר נסתר המונח במקום רחוק שהתנחומא (הילמדנו?) הוא ריש דברים ושם מצאו ונשאוהו הנדר.

כבר ידוע כי הילקוט מציין המקורות בפנים הספר קודם התחלת המאמרים, ובלתי נחוץ ללמוד זה מרש"י הבלתי מדבר כלל על הילקוט. האמנם מר' שיש ללמוד מכאן, הוא כי רש"י לא לקח מן הילקוט את הדרש שמביא בשום אופן. רש"י כתב: וריש מצא בתנחומא על אלה הדברים... היינו על הספר או על הפסוק אלה הדברים, ובכל הילקוט לא ימצא ציון כזה. הילקוט מציין תמיד רק "תנחומא" או "ילמדנו", מבלי להגיד את הספר ואת הפסוק, ובעל כרחך שאין כונת רש"י להילקוט. ואין לחשוב כי רש"י ראה בהילקוט "ילמדנו" סתם, והוא הוסיף שהתנחומא הוא על אלה הדברים, כי אם רש"י ידע מעצמו איה מקום הדרש הזה, למה כתב כי ר' שמעון מצא אותו?

מכל זה יצא הדבר ברור ונעלה מכל ספק, כי הדרש שרש"י מביא במשלי איננו לקוח מן הילקוט.

ג. כעת נבוא להראיה השלישית של ראספורט. וז"ל: (ג) (ישעיה נ"ח י"ד) נחלת יעקב אביך, נחלה בלי מצרים כמה שנאמר ופרצת ימה וקדמה לא כאברהם כו' לא כיעקב כו' אלא כיעקב כו', ויעקב שמר את השבת שנא' ויחן את פני העיר שקבע תחומים עם דמיומי חמה, כך פירש ר' שמעון ע"כ [לשון רש"י]. כן הוא הנוסחה הישרה אצלי לאין ספק, ונשתבש לפנינו ג"כ שכתוב ר' שמעון (1) כמו שנשתבש בעמוד, ופה נראה חריצות רש"י וז"ל שידע למצוא גם בילקוט הגדול זה גרנר חדש ומועיל, וקורא לו פירוש לא מדרש, כי הוא באמת רק פירוש מבעל הילקוט על דרוש הגמרא, כי מן לא כאברהם עד ויעקב שמר כו', נמצא

(1) גם בזהבי יד סה"י לעניי כרייהוסיט כחוב שמאון (גינר נ"ג סט).

לפנינו כאן בילקוט והוא נמרא (שבת ק"ח ב'), אמנם ההוספה המושכלת שיעקב שמר את השבת כלומר למה בחר [ישעיה] רק בשכר יעקב ולא בשכר אברהם ויצחק, וזה רק בשביל שעל יעקב נאמר ביחוד ששמו את השבת, ולכן ראו לשכרו כל שומר שבת כמהו, לא נמצא שם בנמרא, רק בעל הילקוט הוסיף זה מעצמו על פי מדרש שמצא, והוא בביר פרשה וישלח על פסוק ויחן את פני העיר, ושם לא נמצא דרוש של הנמרא, צירף איפא הנמרא דשבת ומדרש וישלח לעשות דרוש שלם, ופירש ע"ז היתב נמרא דשבת, ולכן כתב רש"י זה פירש ר' שמעון. והנה הוספה זו לא נמצא ג"כ כאן [בישעיה] בילקוט רק פ' לך לך (סוף רמז י"ג), ויתכן שגם פה בילקוט ישעיה קצרו המעתיקים מפני ההכפלה, כאשר ראינו למעלה... אם לא נאמר שרש"י השתמש כאן בדברי הילקוט פ' לך לך, מה שאינו כפי דרכו כאשר הראינו."

אין כל יסוד לדברי ראפפורט האלה; הפירוש עם "ההוספה המושכלת" שרש"י מביא איננו בהילקוט בשום מקום. גם בפ' לך לך לא נמצא זה, ומה שמביא שם הילקוט הוא לקוח מלה במלה מן בראשית רבה פ"א בלי כל הוספה ופירוש ואציג פה לשון רש"י והילקוט:

ילקוט לך לך רמז ע"א:

ב"ר. אברהם שאין כתיב בו שמירת שבת ירש את העולם במדה שנא' קום התהלך וגו' יעקב שכתב בו שמירת שבת ויחן את פני העיר נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבטח יום ירש את העולם שלא במידה שנא' ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה (וכן הוא בבראשית רבה פרק י"א בלי שום שנוי).

רש"י:

נחלת יעקב אביך נחלה בלא מצרים שנא' ופרצת ימה וקדמה וגו' לא כאברהם שנא' הארץ אשר אתה רואה ויעקב שמר את השבת שנא' ויחן את פני העיר שקבע תחומין עם דמדומי חמה, כך פ' ר' שמעון.

הלא נראה כי אין הילקוט נותן המעט שישע"א אמר נחלת יעקב מפני שהוא שמר את השבת, רק העתיק כל מלה שמצא בב"ר. בהילקוט שהיה לעיני ראפפורט גרשם על המאמר ההוא "ב"ר פ"ג" (ד' פראנקפורט), או "ב"ר פ"ט" (ד' קראקא), והוא חפש שם ולא מצא, ונעלם ממנו כי הדרש ההוא נמצא בב"ר פ"יא, ועל כן חשב כי הדרש נתחדש מאת בעל הילקוט. אך עם כל זה היה לו להתבונן כי אין בילקוט לך לך "ההוספה המושכלת" שרש"י מביא בשם ר' שמעון או ר' שמעון. — נגד הראיה הזאת של ראפפורט העיר בצדק קירכהיים (ליטבלי 1844 צד 253) כי ר"י קרא מביא בפירושו לישעיה את הדרש הזה סתם, ולו היה אביו הממציא אותו, כי אז בודאי לא היה נמנע מלהזכיר עליו את שם אביו. —

ד. זאת היא הראיה האחרונה של ראפפורט:

"ד' סוף אבות: וראיתי במדרש של רבי שמעון (1) קרא בספר משלי חמשה קנינים שמוציא קנינו של אברהם מרכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, אל תקרי בהבראם זשיה ברוך אברהם וגו', וכן פתרון המקרא ברוך אברהם לאל עליון הקונה אותו בדרך שקנה שמים וארץ ע"כ [הפירוש המיוחד לרש"י על אבות] כפי הנוסחא שראו החכמים צונץ [G. V. 300] ולוצאטו [כ"ח 4 60], ועל זה כתב

(1) כפי כמו שמשן ע' דוקס ליטבלי 1849 ז' 488 ומיינר קאטלוג קובן 378.

החכם צוניץ איז לומר שכוון לילקוט, כי לא נמצא כן במשלי (ח) במקום הראוי ולא במקומות אחרים המדברים מדרוש זה. אולם אצלי מבורר כי עיקר דרוש זה חסר לפנינו בילקוט, והיה נמצא עוד לפני רש"י במקומו; והנה כמה פעמים נמצא ענין זה בילקוט ובשינויים רבים ממקום למקום. הפעם הראשונה היא פ' לך לך (רמז ע"ד) שלשה קנינין הן, תורה קנין אחד, דכתיב ד' קניני ונ"י, שמים וארץ קנין א' דכתיב קונה שמים וארץ, ישראל קנין א' דכתיב עם זו קנית. ואית דאמרי ה' קנינין, תורה, ושמים וארץ, וישראל, ואברהם, ובהמ"ק, דכתיב ה' זה קנתה ימינה, ע"כ [לשון הילקוט] ובעליל נראה שבהוספת כי הקנינין באית דאמרי, ימצא מעם רק על בהמ"ק ולא על אברהם, והוא חסר לפנינו... אולם כל הלשון השני הזה באית דאמרי חסר במקומות האחרים בילקוט. והנה ההבדל בין שתי הלשונות נראה שהוציא מהכדל המאמרים בפסחים (פ"ז א'), שלשה קנינין (כפי נוסחת רש"י) בפירושו לאבות שם והוא המהדורה קמא (?) ממנו, אעפ"י שבפירושו לפסחים, והוא המהדורה בתרא (?) סותר נוסחא זו וגורם ד' קנינין ובסוף מס' אבות, חמשה קנינים, ובעל הילקוט בעצמו היה שונה ומשתנה בנוסחא זו, שכן בפ' בשלח (רמז רנ"ב) ובתהלים ע"ה (תתכ"ב) ובמשלי ח', ד' נקראו קנין כמהדורא בתרא של רש"י [בפסחים]. אכן בפ' האזינו פ' הלא הוא אביך, זה אחד משלשה שנקראו קנין למקום, וזה כמו בלשון ראשון שבפרשה לך לך. אולם המעשים שנקראו קנין משתנים ג"כ. ובפ' בשלח חושב ד' שנקראו קנין ישראל, וא"י, ואברהם, והתורה, ונותן מעם לאברהם שגא' ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ. והמעשר מבורר, שכן בתהלים ע"ה ובמשלי ח' חושב במקום אברהם בהמ"ק, וכן מכריח הסיום בפ' בשלח: יבוא ישראל שנקראו קנין לארץ שנקראה קנין ויבנו ביהמ"ק שנקרא קנין בזכות התורה שנקראת קנין. וגם המעם אינו מובן, אברהם לא נקרא שם קנין, רק שמים וארץ. אשר הקב"ה קונה אותם, אלא וודאי שהיה כתוב ג"כ אית דאמרי ה' קנינים, ומסוף אברהם, ואצלו המעם מורכב מן אלה תולדות שמים וארץ כהבראם ומן קונה שמים וארץ כפי נוסחת רש"י. והסופרים עירבו, וכן בכל המקומות וילקוט משלי בתוכה. ומה שמסתפק החכם צוניץ שם על פירוש אבות המיוחס לרש"י, אם הוא ממנו, הנה הראתי ברור כי ממנו הוא רק מהדורא קמא. ולא זה המקום לבאר זה. עכ"פ נחשוב כי בררנו למדי שרבי שמעון בעל הילקוט מובא בכמה מקומות מרש"י, ובפירושו על אבות, שהוא לדעתנו ג"כ מרש"י, קוראהו ר' שמעון קרא, וקורא לילקוט שלו מהרש, כמו שקוראהו בפירושו לעמוס ו' ג".

מרים אבא לדבר אדות גוף הענין, אבאר שהפירוש על חמשה קנינים איננו לרש"י רק לאחר מתלמידיו. הרבה פירושים לאבות השונים אלה מאלה נתיחסו לרש"י. הסופרים והמדרשים ערכו הנוסחאות בבררם מפירושים שונים הדברים שמצאו חן בעיניהם ובהשמיטם מה שלא היה נראה להם, לפעמים הביאו שנים ושלשה באורים על דבר אחד, וכתבו "נוסח אחר" או "פירוש אחר", ועל כן אין להרוץ על הפירושים ההם משפט כללי, אבל נחוצו לחקור בפרטות על כל חלק וחלק מן החלקים שהורכבו מהם. את המאמר: וראיתי במדרש של ר"ש... אפשר לברר על בוריה. צוניץ ולוצאמו לקחו אותו מן הפירוש שנדפס במנומבה שנת ש"ך. אח"כ נדפס הפירוש הזה בס' דרך

חיים למהר"ל מפרג (קראקא ש"ט) ¹. בהדפוסים ההם יש אחר המאמר הנזכר עוד פי' שני, וכתוב עליו "פי' אחר". האמנם בהפירוש הנדפס על שם רש"י בס' לב אבות (שאלוניקי שכ"ה) ² ובס' מדרש שמואל ובש"ס נשמט כל הפירוש הראשון ונשאר רק הפירוש השני, ממילא מובן שנשמטו גם המלות "פירוש אחר". וזה תופס שני הבאורים כפי נוסח ספר דרך חיים אשר לפני: "חמשה קנינים במחזורים" וכן מצאתי בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ט וס"ז) אברהם הוא מה' קנינים שקנה הקב"ה. וראיתי במדרש של ר' שמעון קרא... (הכל כמובא למעלה). אבל בספרי אצל הלא הוא אב"ד קנך אין כתיב אלא ג' קנינים, ומכל מקום במכילתא אצל עם זו קנית מונה אותם ד'. לכך היה רבינו כל ימיו אימר ד' מפני שקשה לו לומר קנינו של אברהם מברוך אברם לאל וגו', לפי שאין המקרא נשמע כן, וקנין שמים [וארץ] הוא מוציא מברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. ואני אומר כשם שהספרי והמכילתא חלוקים, שזה אומר ג' חזר אומר ד', כך אפשר שהגדה שלישית חולקת לומר חמשה, ומצאתי כן אחר כך בתנא דבי אליהו. והא לשון הספרי והמכילתא בספרי שנינו... ובמכילתא כך שנינו ארבעה נקראו קנין ישראל שנא' עם זו קנית, ארץ ישראל שנא' ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (ל), בית המקדש שנא' הר זה קנתה ימינו, התורה שנא' ה' קניני ראשית דרכו, יבאו ישראל...

ולדברי האומר חמשה מוציא קנין שמים וארץ מדכתיב השמים כסאי וכת"ב אחריו ואת כל אלה ידי עשתה, והעשיה והקנין אחד הוא... פי' אחר חמשה קנינים קנה הקב"ה בעולמו... והרבה גמנוטין יש בדבר כי לפי מה ששנינו במסכת קדושין (צ"ל פסחים) בפרק האשרה הברייתא אינה כתובה כתקונה שלא שנינו אלא תורה, שמים וארץ, וישראל. ומביא ראיה לשמים וארץ מהפסוק שנא' באברהם קונה שמים וארץ.

והנה לפנינו פה שני מפרשים שונים. המפרש הראשון רוצה לקיים הנוסח' ה' קנינים ומביא ראיה מתנא דבי אליהו, והמפרש השני מעדער עליה ומביא ראיה מפסחים ששם הנוסח' לפי דבריו "שלושה קנינים" ³. אין גם אחד משני המפרשים האלה רש"י. המפרש הראשון הוא ר' יעקב ב"ר שמשון תלמידו של רש"י ורבו של רבנו תם. הוא חבר פירוש לאבות הנמצא בכ"י באוכספורד (נייביר 376), והמובא מ"ר משה תקו בספרו כתב תמים (אוצר נחמד ח"ג 59) ⁴. המאמר "וראיתי במדרש של ר' שמעון

¹ בעל זיקוקין דנורא לחדא? פ"ט מביא בשם "בעל פי' הסדור" המאמר ההוא בשנויים.

² לעיני המחבר היו שלם מהדורות מן הפירוש המיוחס לרש"י, והוא דבר "כל העולה על רוחו". כן יספר בסוף הספר דף קכ"ט ע"א.

³ לעיני ראשונות ה"ב — כנראה — רק הפירוש שבש"ס או בס' מדרש שמואל, ששם הובאו רק דברי המפרש השני, ומן הפירוש הראשון היה לפניו רק הראש, היינו מה שהביאו זונד ורש"ל, ולא סופו, ועל כן חשב ראש' שמי שהביא המאמר ממדרש ר' שמעון הוא גם הגורם בפסחים ג' קנינים, וכזה מה שכתב. — אפשר על זונד אך יכול להשאיר הדבר בספק אם הפירוש הוא לרש"י או לא, והלא מן הלשון: לכך היה רבנו... מוכח שהמפרש היה תלמידו של רש"י.

⁴ אדות פירוש ר"י ב"ר שמשון ע' סיכמך מביא לאבות דר' נתן פ"ב. המובא ממנו

קרא... ישנו בהפירוש ההוא של ריב"ש¹, ומשם נעתק להפירוש המיוחס לרש"י, כמו שנעתקו ממנו הרבה מאמרים להפירושים המיוחסים לרש"י. מדברי המפרש הראשון בעצמו מוכח שהיה תלמיד רש"י, כי הוא יספר: "לכך היה רבינו כל ימיו אומר ד"י. ואין ספק כי "רבינו" זה הוא רש"י, כי רש"י גרס בפסחים ד' קנינים, ובדאי גרס כן גם באבות. וכן מצאתי הגירסא הזאת (ד' קנינים) בפירוש אבות שבפירוש המחזור כי שלי (היה מקודם ת"י רשד"ל ורשז"ה). וז"ל בדה"ק 81: ארבעה קנינים, יש אומרים כמו כן אברהם משום שנא' בהבראם בנימטרי אברהם, אבל שבשאת היא. ובספרי אצל (אביך אינו) הלא הוא אביך קנך אינו מונה רק ארבעה (שלשה?) ואין אברהם מן המנין. — זהו בשפת רש"י, גם קרוב בעיני כי הפירוש ההוא שבפירוש המחזור הוא לרש"י עצמו². על כל פנים כונת המפרש הראשון היא לרש"י רבו, וממנו נדע כי רש"י היה אומר כל ימיו ד' קנינים. ומזה נוכל לשפוט כי גם המפרש השני איננו רש"י, אחר שהוא גורס בפסחים ג' קנינים. — (סוף יבוא).

לכבוד רס"ג זצ"ל שני מאמרים.

ב. הגהות ונגהות אל הפתיחה לספר האגרון¹

מאת שניאור זק"ש.

פסקו ב': "ויאצל עדיו חכמתו גם תולדותיו".

אולי אין צורך להגירה: עליו במקום: עדיו, כי הרס"ג כהקליר אשר לפניו וככל הפייטנים הקדמונים נהג את הלשון בכבודות; כי זה היה נחשב להם לצחות כידוע. על כן אחז במלות הזרות הבלתי רגילות, אשר אין להן חברים

בכתב חמים וגמאל בכ"י אוקספורד, נמצא גם בפירוש רש"י הגדסם במדרש שמואל ובש"ס, ואינו צמ' דרך חיים וסדור ר' נפתלי פריש. כמו כן עלו עוד הרבה דברים מפירוש ריב"ש בפירוש רש"י הגדסס. — ריב"ש חזר ס' האלקושי (במכונה) בשנת 1123 (ייבוי 692). ר"י קרא לשעיה י"ד ל' כהן: פירש לי ר' יעקב. לפי דעת דוקס (ליטבלי 1847 ז' 345) הוא רצנו חס. אפשר שהוא ר"י ב"ר שמשון.

¹ דוקס ליטבלי 1849 ז' 488, ייבוי קובץ 376. שם הגירסא שמשון.

² הפירוש ההוא לאבות מונה מן הפירושים הגדסס ומכתי יד שחיו לעיני רש"י, (ליטבלי 1851 ז' 211). לשונו קצרה ודומה לשון רש"י. על המשנה בלשון אמרו כרוב שם: בלשון, נדה ל"ג (לא גרסינן) דלש"י דפורה אמרו. זלח הוא בודלי הגירסא הקדמונית והטובה בדברי רש"י, כמו שהוכיח והעלה ה' שיכפר (מנוח לאדריג ס"ד), מבלי שהיה להם הפירוש הזה. כשנלכף לזה כי הפירוש ההוא גורס בשפת רש"י ד' קנינים, וכול לשעיה ב"דק, הלא מחי רש"י. — אדות הפירושים השונים לאבות המיוחסים לרש"י ע' הערת ר' זלמן שערן בית הנחמה דף מ"ג.

¹ כבר העירונו בראש המאמר הראשון על ס' האגרון (למעלה צד 6), כי הרב המחבר ג"י כתב את המאמרים האלה לפני י"ט שנה, אחרי צאת פתיחת ס' האגרון בחלבון, ולכן כל

רפ"ם במקרא, ונמצא במקרא: תנע עדיך. וכבר השיב הראביע על תשובת דונש על רס"ג, כי תפיש דונש את הרס"ג לאמר, כי דבר הרס"ג קשות בפיוטיו ויען הראביע ויאמר ע"ז: "ואני אשיבנו (את דונש) ידענו כי פיוטיו כל אנשי מזרח כלם על זה הדרך, גם רוב פיוטיו אנשי מערב, ומשפטים לבקש מלות זרות וקשות" (שפת יתר ס' ע"ד). לעמית זה עלינו להגיד: גם על תולדותיו, במקום גם תולדותיו.

פסוק ד': ותחשבנה שרירותם. הנה במקרא נמצא שרירות רק פסוק ללב, ורס"ג חשב כפי הנראה שרירות לשם נקבה מיכרת, וקשה לי לכן פירושו לשרירות לב שבמקרא, אשר כדאי פירושו גם כאגרוננו בכתרנוטיו ובפירושו למקרא; ופירושים רבים ושונים נאמרו על שרירות לב [ע"י מנחם שר השביעי ופרחון ורדיק שרש שר ורס"ג ורבנו בחי בס' החומש]. ועל כל הפירושים לא יתישב הלשון: ותחשבנה שרירותם, וצ"ע*.

שם, ויביא מנורותם ויפוצו בחמם [או: בחמם?] ויתמהרו העתידות. נראה שצ"ל: ויפוצו בחמתו, ר"ל בחמת ה' עליהם; או שצ"ל: בחמם, ר"ל: נפוצו בעבור החמם אשר בכפיהם²; והפסוק הזה בכללו הוא מיוסד על דברי המדרש בב"ר פל"ח: אמרו אחד לאלף ותרג"ו ישנה הרקיע מתמוטט אלא בואו וקעשה סמכות כו'; ולזה אמר הרס"ג: "ויביא מנורותם... ויתמהרו העתידות", כי ברוע דרכם החישו העתידות למו. כי בעוד אשר היה הרקיע מעותד להתמוטט שנית רק אלה ותרג"ו שנים לאחר המבול, שאז התמוטט הרקיע לראשונה לאחר אלה ותרג"ו שנים שמאדם עד המבול, התמהר מעתה העתיד לבא לזמן מאוחר וכא כבר מקודם ש"מ שנה לאחר המבול*]. ובתפוש הרס"ג הלשון: ויביא

התנהות וההערות אשר במאמר הזה מוסבות על התוצאה ההיא; אולם בהוצאת הרב החכם ד"ר הר כבי נ"י (במכת"ע לחה' שטאדה 1882) — אשר לא ראה עד הנה הרב בעל המאמר הזה — נתקנו כבר הרבה שגיאות ההוצאה הקודמת וגם נתבארו בהעתקתו האשכנזית ובהערותיו הנלוות אליה כמה דברים קשים בהפתיחה הלזו, קצתם באופן המתאים להערות הרב במאמר הזה.

העורך.

(*) היום (יום ו' עש"ק ז' שבט תרנ"א), זמן רב אחרי כתבי זה, עלה בידי ישוב נכון על זה עפ"י תרגום הסורי לבן סירה אשר היה ביד הרס"ג וצ"ל כתוב עברית, כמו שהודיע לנו ידיד נעורינו הרב החכם הכולל הצדיק רש"י פ"ן ז"ל ואשר עליו לבנו מאד דוי ונבכה למותו מאין הפוגות] בהכרמל (עמוד ס"ה) וצר לי מאד, כי לא בא לידי מעולם ההמשך ממאמרו הנכבד מאד הזה על דבר רס"ג. ועל דבר פעולת בן סירה על רוח הרס"ג וכן פעולת ספר הירב ל"ם עליה אשר היה נ"כ בכתובים עברית אצלו, איחד א"יה מאמר מיוחד ומשם יתראה נ"כ, כי ספר אלעזר בן עירא, לא היה ולא נברא ולא עתיד להיות — כלשון ריש לקיש בירושלמי על ס' איוב — ואף לא למשל היה הס' בן עירא זה, כי הלא הוא והוא בעצמו ס' בן סירה, הוא ולא אחת. וצ"ל: עירא במקום עירא י. —

(2) החכם הרב ב' (בהוצאת הפתיחה לס' האגרון, "צייטשריפט" לשטאדה 1882) מחזיק בהנוסח: ב' חמם על סמך הכתוב ירמיה נ"א, ל"ט, נגד רא"ג אשר שער גם הוא כי צ"ל "בחמם".

העורך.

(*) ובהערה הראשונה להרשוח"ה נ"י נדפס בשעות לשון הסעיר: מן המבול עד הסלנה ש"ו שנה, במקום ש"ם שנה.

הכותב

מנורותם יסד את דבריו אלה גם על דברי התנחומא בזה [המובא גם מרש"י ז"ל כפי החומש]: ויפך ה' אותם משם אמר להם אתם אומרים פן נפוך תהיו נפוצים על פני כל הארץ הה"ד מנודת רשע היא תבואנו; והן הן דברי רשב"ה שדרש על דוד ההפלה שאמרו ונפוך על פני כל הארץ, את המקרא: פי כסיל מחתה לו [בכיר שם להלן]. —

מסוק ה': ירעה הארץ. ירעה מלשון הכתוב: התרעעה ארץ [ישעיה כ"ד, י"ט]; או שצ"ל: יראה הארץ, מלשון הכתוב ארץ יראה ושקמה [תהלים ע"ה, ט'].³

שם, ותחץ לשונות כמספר לאומיה. ע"ד הכתוב: בהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל, עפ"י דרש רז"ל ע"ה. ע' רש"י שם וע' פדר"א פכ"ד. —

מסוק ט': ולספר בלשונות עמי נכר הארץ; וכן מסוק י"ב: מספרת [כצ"ל: במקום "מספר"] יונת. השתמש הרס"ג בפעל פפר על דבור בכלל ובלשון מיוחד מן לשונות הארץ, כמו שעשו חז"ל; כמו שמצינו: אר"י בגתן ותרש שני מרסיים היו והיו מספרין בלשון מורסי [מגלה י"ג, ב']; ואר"י אדה"ר בלשון ארמי סיפר [מנהדרין ל"ח, ב']; ומספרין בלה"ק כמלאכי השרת [חגיגה ט"ז, א'].⁴

מסוק י"א: ותלם עלגתם על שפר אמרינו. מזה אנו רואים כי פי גם הרס"ג הנותן אמרי שפר: נותן אמרים נאים, כפי רז"ל והמתרגמים [יתרום הסורי הוא הפשיטא עמם]; ואחרי הרס"ג השתמשו בלשון אמרי שפר להוראת שפה יפה, גם מנחם שקרא בראש מחברתו את לשה"ק בשם: ראש כל אמרי שפר, והנשיא חסדאי (על פי מנחם) שאמר באגרתו למלך הכוזרים: ומה יכלת שרעך למצא אמרי שפר אצל הולכי גולה; וכן דוגש שאמר על ספר מנחם במכתבו אליו שבראש תשובותיו: ספר מפר אמרי שפר. —

שכ: ולא נכון כן, נראה שצ"ל: "ולא נכון לעשות כן" כלשון הכתוב. מסוק י"ב: וגם גלות בני קנז ובני ספרד ישיחו נועז. מזה נראה ברור, כי כבר הוא ז"ל פ" עם נועז (ישעי' ל"ג, י"ט): כמו מעם לעז (תהלים קי"ד, א'), בחלוק נז"ן ולמד, כמו שעשה אחריו רש"י ז"ל. (ע' פירושו לתהלים ולישעיה), כי ממה שנאי בלשון כפול: הנו חנסית, ישיחו נועז; יש ללמוד: ממצרים. מעם. לעז, דבר אחד שמענו נועז ולעז. ולא כפי הרד"ק ז"ל, שיכניס "נעז" בדרש "עז" מלשון "עז" ו"עוז", כי גם בדבר התחלף האותיות היה הרס"ג ראש המדברים; והוא כתב שער מיוחד בחלוק האותיות⁴. ור' יונה בן גנאח לא הירא אבי כל בני חלוק — כי כבר קדמו מזה הרס"ג ורבי יהודה בן קריש; והראב"ע ז"ל לא דבר נכונה הפעם, באמרו כפי עם נועז; "והאומר כי

(3) אין צורך להניח יראה, כי גם להמלה ירעה הוראת פחד והרדה לדעת רס"ג, כי הוא מעתיק את הכתוב: נפשו ירעה לו (ישעיה ט"ה, ד'); נפוסם קד תראעת: נפשם חרדה ורעדה והוא משוה שרש "רע" בעברית לשרש "ראע" בערבית (ראה הערת הח' הרכבי, שם, והוצאת תרגום רס"ג לישעיה מאת הח' דרנבורג, עמוד 31 הערה 4) העורך.

(4) הח' הרכבי, שם, מעיר על תשובות דוגש צד ל"ט ס' קט"ה המזכיר בשם הרס"ג כי בחליף לפעמים ל' ונ'. העורך.

הגו"ן תחת הלמ"ד לא דבר נכונה"; והוא במקום הזה צדיק הרבה מהרס"ג ורש"י ז"ל. ולפלא, כי גם רבי יונה ז"ל, אשר הרבה להחליף את האותיות, לא הזכיר את החלוקה הזו ברקמתו, אות גו"ן. וכמו שבמקרא דישעי' (שם) חבר אל נועז הוא עמק שפה ונלעג לשון, כן פה אצל הרס"ג עלגתם שבפסוק הקודם ונלעג לשון שבפסוק הבא המה חברים למי שישיתו נועז בפסוק הזה.

סוף פסוק י"ג: כי נלעג לשון בארצות שביינו. הרס"ג בנה: נלעג, מן: נלעג. וההוספה שמביא הר"ר שזח"ה ג"י מהכרמל: "כי חרפה היא לבני ישראל לגרש מביניהם (צ"ל: מפניהם) השפה העכירה ולהשתמש בשפה נכריה, ג"ל: שהיא באמת הוספה על דברי הרס"ג, כי מלבד שסמני נעויות נכרים בהן, יארך עוד הפסוק הזה על ידה הרבה יותר מדי. ואנכי לא מצאתי את ההוספה ההיא ב"הכרמל"; ואולי כתב מוה' שזח"ה ג"י ארץ הדבר הזה מפי הזכרון וזכרנו המעו? והחליף אולי את "המליץ" (אשר איננו לפני) בהכרמל.

פסוק י"ד: לדרוש ולכין. צ"ל: ולבין; כי אמנם נמצא: הכין הלב לדרוש, אבל לא: לדרוש ולחכין הלב — ולדרוש ולבין ולחקור (ולחקריו"ו שם) המה לשונות נדרסים; "ולבין" הוא ע"ד: לנחותם, וכדומה.

שם: אשר המדחיינו חיייתנו. נראה שצ"ל: חיי חיייתנו כלומר: חיי נשמתנו, והיתה גם הנשמה לנפש חיה; כמו למעלה (פסוק י"ג): וחית רוחינו.

פסוק ט"ו: ויכתוב האונר את הספר הזה להיות לחכמה לכל עם יד לכל יודעי דת ודין. הח' רבי יוסף ד"ב ג"י מגיה: לכל עם ולכל יודעי דת ודין (ע"י הערתו). ואין הכרח לאמר שיכון הרס"ג פה בלשון: "לכל עם" על העמים זולתנו, כדבריו, כי נוכל לאמר ג"כ שכוונתו בכל עם על העמים השונים באותו עם עצמו, כלומר: שבמין ובתי אבותיו וכדומה, כי גם אלה נכנסו במקרא תחת גדר "עם", כנודע; וכן גם שם: "גוי" כולל כל אותן ההוראות האמורות. ואולי כתב הרס"ג: לכל העם, במקום: לכל עם. וההכס שזח"ה מגיה: לכל עם ד' [ה'] ככתוב ב"הכרמל" במקום: יד ט"ו. ואני אומר: שאף אם נגיה: עם ה' כמו שכתוב באמת בפסוק י"ד: ולכל עם אל הינו, בכל זאת לא נוכל לשבר את היד; כי בין אם נגיה: לכל עם ולכל, ובין אם נגיה: לכל עם ה' ונעקר את היד ממקומה, נשחת את דברי הרס"ג הנעימים, אשר כתב בלשון צח כלשון המקרא, כהכפיל הענין במלות שונות ובתיבה מושכת עצמה ואחרת עמה; כי שיעור הכתיב הזה, הוא: להיות (הספר) לחכמה לכל עם (ה') ולהיות ליד לכל יודעי דת ודין. וענין יד פרה, למלאכה, לתשמיש דת ודין, כלומר: יד תופשת את כלי הדת והדין, כמו: ידות הכלים, בדרז"ל, והכונה:

(6) בהוצאת הח' הרכבי שם כתוב: לכל עם יין וכן היה דרך כמה קדמונים לכתוב את שם ההויה (כאשר ראינו בכ"י שונים) וגם בסתיחה עצמה כתוב כן פעמים אחדות, ולפי יראה כי המלה "יד" היא רק מעות המעתיק, אשר חשב את האותיות: יין לאות ד', אך נכונה דעת הרב הכותב כי חסרה מלת "יד", ואפשר כי השמיט המעתיק בכונה את המלה "יין" או "יד" בקראו את שתייהן "ה" או "יד" וחשב את האחת ליתרה.

העורך.

אמצעי מועיל להם; וכמו שאמר בפסיק הקודם: כי בו (בהכנת להיק) נבין חקי תורת צורינו; וכמו שאמר ג"כ אח"ז (בפסוק י"ח): כי תורת בו ידעוה. וכבר ידענו ממקום אחר, איך הזהיר הרמ"ג על הבנת לשוננו על בוריה, לאמר, כי בהכנתה תלויה הבנת הדינים, כמובא בשמו מרבנו בחי"ט ויקרא (א', ז) בזה"ל: ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח, וכתב הגאון רבנו סעדיה בזה מעו נדב ואביוהו שחשבו כי מלת ונתנו פ' שישמו אש מן החוץ על המזבח ואינו כן אבל מלת ונתנו הוא כלשון ובערו שכן מצינו לשון נתינה שפ' הבערה והביא ראייה ממה שאמר חזקיה ונתן את אלהיהם באש ואמר כי מכאן יש להוכיח כמה צריך האדם להזהר בדקדוק המלות בלשון תורתנו שאפי' נדב ואביוהו שאין בכל ישראל למעלה מהם אחר משה מעו במשמעות לשון ונתנו ופועותם היתה סבה להם שהביאו אש זרה מן החוץ ונענשו בחיוב מיתה כי אמרו שכשאמר משה מפי הנבונה ונתנו בני אהרן הכהנים אש פירושו שישמו על המזבח אש מן החוץ ולא חשו בזה שישאלו למשה והניע להם העניש הזה כו', ולרוב גודל הזהירות שחייב אדם להזהר בדברי התורה במלות לשה"ק קרא הכתוב מי שהוא משנה כונת המלות בלשוננו הקדוש מהפך דברי אלהים חיים כ"י כו' עד: מכאן ראייה מפורשת כמה חייב אדם להזהר בפ' ספרי הקדש בפסוקים ובמלות, ע"כ.

ונראה שרבנו בחי"ט לקח את הדברים הנפלאים האלה מפירוש הרמ"ג על התורה, כי הוא מביא אח"כ גם את תרגום הגאון בלשון ערבי על התיבה: ונתנו, (להוראת ההבערה*). וכל זה מיסכם עם מה שדברנו בזה.—
והנה, כמו שלאריסטו והנמשכים אחריו ההגיון הוא יד וכלי לחכמת האלהות [ע' אדות זה בספרנו "היונה" עמוד ס"ו בהערה], כן הלשון אצל הרמ"ג הוא יד וכלי לחכמה ולדת ודין. (סוף יטו').

מפני מה זכה יהודה למלכות

מאת חיים אפנהיים (ז"ל) אביד בקהל סהורן.

בהרכב מקומות בתלמוד ובמדרשים יסופר לנו 'שהתוכחו ת"ח באגדה או באחד מעיני קורות בני עמנו ואין לאל ידנו לברר מאין באו לזה, ומאיוה מעם התעוררה השאלה באספתם, ובפרט אם נאמר ונשנה הענין בעתים שונים, ופעמים נראה לנו לפי ההשקפה הראשונה שהם דברים קלי-הערך ולא נדע למה חדרו גדולי הדור את כל החרדה הזאת עליהם, או שהם סתומים לגמרי כחידה בלי פתרון; אבל אם נתבונן ונחקור מי הם המדברים, מי פתח תחלה או הרבה לדרוש בענין

(*) וכבר העיר גם הח' הרא"ג על הדברים היקרים האלה להרמ"ג, במכתבור-העתי הישן, ט"ז ה' בעמודים רפ"ח ורפ"ט, אחרי שכבר העיר הגאון מו"ה ז"ל בתולדות רמ"ג הערה ל"ה, ואמר בכלל: "וכן בבחי' על התורה מובא באריכות (מבאורי הרמ"ג) הרבה פעמים ותמיד דברים מתקבלים וישרים.—

זה ובאיזה זמן ומקום היתה השיחה וכמו כן נשים לב להקדמות אשר מצאו את בני דורם בעת ההיא, נצליח לרדת אל תוך עמק כונתם ולעמוד על מקור מחלקותם, ודבר זה יאיר לנו ג"כ נתיב להציץ בין החרכים לדעת מורשי לב חמלוקים ועשתונותיהם ופעולת הקורות על רוח כל אחד ואחד מהם, והא לך דוגמא.

תניא בתוספתא (ברכות פ"ד) מעשה בארבעה זקנים וכו' היו עוסקין במה ששנה להם ר' מרפון מפני מה זכה יהודה למלכות וכו' חוספו מעצמן אשר חכמים ינידו וגו' אמר להם (ר' עקיבא) וכו' נותנין שכר על העבירה וכו' עד סוף הענין. הנה רוב הדברים נזכרו ג"כ במכילתא (פ' בשלח) בשנים אחדים, ולפי חתקת המכילתא ה' הוכיח עם ר' מרפון כשהיו הזקנים יושבים אצלו בצלו של שובך ביבנה, אמנם לפי נוסחת התוספתא הוכיח ר'ע עם הזקנים במה ששנה להם ר"ם רבם למה זכה יהודה למלכות והוכיח ה' כשישבו בבית שערו של ר' יהושע, והנוסחה הזאת אמיתית היא, כי בפרק שהוא נזכרו כבר הדברים ששנה ר"ם לתלמידיו כשהיו אצלו בצלו של שובך, והאחרון שבהם היה ענין מלכות יהודה, ואח"כ נאמר שם מעשה בארבעה זקנים וכו' כשישבו בבית שערו של ר' יהושע דמשמע שוכחם ה' על מה ששנה להם ר"ם רבם במקום אחר; ובנוסחת כ"י ערפורט נאמר היו עוסקין במה ששנה להם ר' עקיבא, וזה בודאי טעות סופר ובפרט שבכל הספרים כתוב במה ששנה להם ר"ם.

אמנם מקום המעשה שנאספו הזקנים בביתו של ר' יהושע יפיץ אור על ענין הוכחה. כי כאשר פרצה המחלוקה בישיבה שביבנה מפני שרבן גמליאל כסף לר' יהושע קמי רבנן והורידוהו ממעם זה מגדולתו ומנו את ר"א בן עזריה תחתיו (ברכות כ"ח. ובירושלמי שם), ירא ר"ג שמא תתפרד החבילה, לכן הלך אצל ר' יהושע לפייסו, ואין ספק כי בכ"ז לא היתה דעת הזקנים ותהיח שיהו בענין זה, יש אשר רצו להושיבו על כנו כבראשונה, ויש שחשבו כיון שירד שוב לא יעלה, מפני שהיו יראים שיהג עוד נשיאותו ברמים, וסמא שיסופר לנו בשני התלמודים יש ללמוד שבתחלה גם ר' עקיבא היה חיכך בזה ולא היתה רוחו נוחה מנשיאות ר"ג, וגם ה' מצטער על אשר מנו את ראביע באמרו לא מפני שהוא בן תורה יותר ממני אלא מפני שהוא בן גדולים יותר ממני, רק כאשר נעשתה הפשרה ומנו את שניהם וגמרו שר"ג ידרוש תלתא שבתי וראב"ע ידרוש חדא שבתא לא רצה עוד להתנגד נגד חבריו וחזקנים. וברור הדבר, שבבית שערו של ר' יהושע התיעצו החכמים מה לעשות אחרי שר"ג התפייס לר' יהושע, וזאת היתה סבת הוכוח מפני מה זכה יהודה למלכות ותלו בו את הענין מי הוא ראוי לנשיאות, הנה הזקנים אשר נקבו בשמם כבריותא זאת, נראה שלבם ה' עם ר"ג, לכן אמרו בשם ר"ם רבם שיהודה זכה למלכות מפני שהודה בתמר, כונתם דעאכ"ו יזכר ר"ג שנית לגדולה אחרי שהודה שלא טוב עשה והשתדל לפייס את אנשי ריבו, ור"ע השיב להם וכו' נותנים שכר על העבירה, כונתו אף שר"ג הודה ונמחל לו עינו מ"מ אין לו עיין יתר שאת להתמנות שנית, וכאשר אמרו לפניו מעמים אחרים, כמו שזכות יהודה היתה שהציל את אחיו, א"כ גם ר"ג וראב"ע ראויים הם לגדולה, מפני שהיו קרובים למלכות, והרבה פעמים מצאנו שר"ג השתדל מאד לשובת בני עמו וחפצם הצליח בידו וגם על ראב"ע אמרו (שם) דאי אית לי לפלוחי לבי קיסר אף הוא אויל

וסלח, או שאמרו שזכות הענוה נרמז ליהודה את הכבוד, ובאמת ידענו שמגמת ראב"ע היתה שתלמידיו ינחנו בענוה באמרו (חגיגה נ'): עשה אנניך כאפרכסת וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מממאים ואת דברי ממהרים וכי השתדל לדרת לעמק דעת כל אחד ואחד מן החכמים ואף שרבים חלקו עליו וסותרו את דעתו וגם ריג אמר שכל מה שעשה קודם שהורידהו מגדולתו לא עשה מתוך נסות. רוח אלא כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל, וממה שיסופר ממנו בכתובות (ח'): יש ללמוד גיב שרוח ענוה נוססה בקרבו אייכ יש למנות שניהם, עכ"ז השיב ר"ע על המעטים האלה ודחה אותם בכונה, עקב היתה אחרת עמו כמו שאמר לבסוף שיהודה זכה למלכות מפני שקדש שם שמים בים, פי' ששבט יהודה נכנס תחלה לים ולא הי' ירא מפני הסכנה, כונתו ששניהם אינם ראויים לגדולה, לא מפני ששם בהם תהלה או שרצה למעט בכבודם, אלא מפני שלפי דעתו, רק מי שחרף נפשו למות ללחום מלחמת ה' בגבורים יזכה לגדולה. וזה מסכים באמת עם כל מה שידענו מדרכי ר"ע ודעותיו הלאמיות ותהלוכותיו כי הוא לא רצה שיכנעו בני עמו תחת מטשלת רומי, הוא הי' גיב מאסירי תקוה שבהמ"ק יבנה במהרה ותחזור העמרה ליושנה, וע"כ חוב הוא על כל אחד ואחד לשבור עול מלכות רומי מעל צוארם, אף שיבוא עי"ז לידי סכנה, ובפרט על האנשים הוקמו על, וממעם זה כל מה שאמרו לכבוד ר"ג וראב"ע שהם קרובים למלכות וידעו לפלוחי כי קיסר לא הי' נחשב בעיניו מאומה, וכן עשה לעת זקנתו שבא בבית עם בר כוכבא אשר מרד ברומיים, והלך ממדינה למדינה אל המקומות אשר ישבו שם היהודים, לעורר גם את הרחוקים להיות בקשר עם המורדים ולעזרם ולתמכם במלחמת מצוה, אשר עשו לפי דעתו וגם אחרי שנכבשה הארץ לפני אדרייגוס וגזרו שמד, וזו שכל מי שיעסוק בתורה אחת דתו להמית, עמד ר"ע והקהיל קהלות כדי ללמוד תורה ברבים ולא חת מפני אויבי עמו, וכאשר תפסו אותו וענו אותו ביסורים קשים, הי' שמח, כי כל ימיו היתה תאות נפשו למות על קדוש השם, ובודאי עלו דעות ומחשבות כאלה בלבו כבר בעת שבא לכלל תיח, וזה הי' סוף כונת וכוהו, והדברים עתיקים.

מאמר תבנית ספר

מראה תבנית ספרי חקך מצוה. א: גדר מצוה (המשך)

מאתי יעקב רייפמאן.

6). בהודעת רצון המצוה לבלתי עשות דבר מה יש הבדל לענין ענש מלקות בין הודעה בבאור להודעה ברמז, כי בהודעה בבאור יש ענש מלקות על המבטל. רצון המצוה, לא כן בהודעה ברמז, ומקור ההבדל הזה הוא במשפט חז"ל, כי לאו הבא מכלל עשה עשה, ור"ל כי לאו הנלמד אך מכלל עשה נחשב לענין ענש מלקות כעשה אשר אין בה ענש מלקות. וענין לאו הבא מכלל עשה, הוא הודעת רצון ה' ברמז לבלתי עשות דבר מה (ראש הסעיף הקודם). ואם על

לאו הכא מכלל עשה אין ענש מלקות בעבור שבודעתו היא אך ברמז, אף כי על אסור כלאים הכא רק מכלל למינהו הכתוב במעשה בראשית שהוא רמז חלוש ודל כה יתר מאד מרמז העשה כמבואר לכל איש דעת, וברור אסור, כי בחולין (ס' סע"א, ורע"ב) נזכר למחות מלה: הרכיב המורה על דיעבד ולגרום: לא מהסר החת: לא מייחייב, כי הספק איננו על חיוב מלקות רק על אסור לבד. וכל פהור עינים רואה בפי' רש"י ע"ז: מהו להרכיב זה בזה, כי לפני רש"י היה כתוב כגרסתי אשר לפיה אין הספק רק על לכתחלה לענין אסור לבד ולא על דיעבד. לענין חיוב מלקות. וכן בתוס' ב"ק (י"ד א' ד"ה למינהו) ובתוס' סנהדרין (ס' ע"א ד"ה חקים) לא נזכר כי אם אסור ולא חיוב. והנה מאז נכסף נכספתי להבין כל דבר לאסורו שאל שאלתי על שלילת מלקות בבודעה ברמז מה זה? ועל מה זה? הלא סבה ענש מלקות הוא בטול רצון ה' כפעל והסבה היא יס גם בבודעה ברמז, ומדוע אסור לא ימשך אחריה מסובבה בבודעה ברמז כבודעה בבאור? אחרי אשר נדע ברור את רצון המצוה מה לנו עוד להביע אל איכות הודעתו אם בבאור אם ברמז? מה יוסיף לנו הבאור ומה יגרע ממנו הרמז? ובמעוף טון הסיבות על השאלות הכן ע"ש הכתוב במכות (י"ג ב'): דכתיב אם לא חשמת לעשות את כל דברי התורה הזאת, וכתיב והפלא ד' את מכותך, הפלאה זו איני יודע מה היא, כשהוא אומר והפילו השופע והכהו, הוי אומר הפלאה זו מלקות הוא, וכתיב אם לא חשמת לעשות את כל וגו' אי הכי חייבי עשה נמי? אם לא חשמת כתיב וכדרי אבין אי"ר חילעי, דא"ר אבין, אמר ר' חילעי כל מקום שנא' חשמת פן ואל אינו חלל לא העשה. אי הכי לאו שאין בו מעשה נמי? לעשות כתיב. לאו ענינה לעשה נמי? דומיא דלאו דחסימה הפסח דאיתיה להכי כולו נמי דומיא דלאו דחסימה עכ"ל. וגם בדרך פיו א' שם: והא לא דמי לאויה ללאו דחסימה. וכן לאו הכא מכלל עשה לא דמי ללאו דחסימה. כי לאו דחסימה בבאור ולא הכא מכלל עשה הוא אך הודעה ברמז. אולם ענין דמיה ללאו דחסימה הוא אך ראייה או זכר לדבר, אבל לא פעם לדבר ונזכר עוד פעם למה זה אין מלקות על עבירה שאינה דומה לעבירה חסימה. ובאמת יש פעמים שכלים על שלילת מלקות מעבירה עשה ומעבירה לאו שאין בו מעשה ולא הניחק לעשה ויבא בעזרת ה' בסוג החשישי, ולכן יעשה למצא פעם שכלי גם על שלילת מלקות מעבירה לאו הכא מכלל עשה ולא מנאחי כי אם אשר רז"ל חשבו הוצאת לא העשה בלשון עשה לראיה חזקה על היות רצון המצוה להיות לו דין עשה לענין ענש, והוא ע"ד הכתוב בביע' יורה דעה (ס' ס"ז סעיף א'): והוציא אכילה בלשון ביטול לומר שאינו אסור מן התורה חלל דרך ביטול עכ"ל. ומעין הכתוב בספחים (כ"ה א'): להכי לא כתב אכילה בגופו לומר שזוקן עליו אפילו שלא בדרך הגאון. וזה עוד הרבה בהלמודנו.

7. הודעת רצון המצוה בכלל היא אם פעם אחת לבד ואם הרבה פעמים. וכפל ההודעה הוא אם להזהיר עד מאד על עשות רצונו ולהודיע אשר עשות רצונו נחוץ מאד ואין דרך להמלט ממנו או להכפיל ענש המפיר רצונו ומניה מחשבתו.

8. כהודעת רצון מצוה בכלל כן הודעת רצון ה' בפרט, גם היא הנה אם פעם אחת לבד ואם שתי פעמים או שלש או עוד יותר. וכפל ההודעה היא אם להזהיר עד מאד את האדם על עשות רצונו ולהודיע לו אשר עשות רצונו נחוץ מאד ואיננו למצוה לבד כי אם גם לעכוב או להכפיל ענש המטרה או לחייב גם בני נח או לחזק את המצוה לבלתי תדחה מפני מצוה אחרת. הרמזמה נא מעט בזה קורא משכיל! ואברר ואלבן ואצירף לך ארבע סבות הכפל במצות האלה.

9) הסבה הראשונה מבוארת בקלמודנו לא אחת ולא שנים. בפסחים (ס"א ח') כחוב: יכול שחטו שלא למנויו יהא כעובר על המצוה וכשר ת"ל תכוסו שנה עליו לעכב וביזמא (ל"פ ב'): ונאן דאמר מעכבא שאני הכא דחייא ביה קרא אשר עלה חרי זמני, ושם (ר"א ב'): יכול לא יביא זאם הביא כשר ח"ל טוב אשר לו שנה הכחוב עליו לעכב, ושם (ר"א ח'): חד למצוה וחד לעכב, ושם (ס"ב ב'): עיכובא מנא לך? סלקא דעתך דאמינא שני שני שני כחייב, ופי' רש"י: הלאה כחייב ושנה עליהן לעכב; וביבמות (מ' ע"א): ולהכי תנא ביה קרא לעכב; ובזבחים (כ"ג ב'): לעמוד לשרת מצוה כשהוא עומד, העומדים שנה עליו הכחוב לעכב; ובמנחות (י"ט, ב'): כל היכא דתנא ביה קרא ודאי מעכבא, ושם (כ"ז, א'): הקומץ מיעופו מעכב את רובו וכו' מ"פ? אמר קרא מלא קומנו חרי זמני, ואל הדברים האלה ירמזו חוס' פסחים (י"א, א' ד"ה קוטרין) באמרו: ואין לתמוה מי איכא מידי דמדאורייתא לכתחלה חסור ובדיעבד שרי דאיכא מילי טובא דבעינן שינה הכחוב עליו לעכב כגון קדשים עכ"ל. ודע לך, כי נזכר הפסל להורות על עובד הוא לדעת הרבה חכמים אך במצות קדשים, אבל בכל המצות האחרות גם מפעם אחת נדע עובד; כי בהו' פסחים ה"ל כחוב: כגון קדשים, ובחוס' זבחים (ד' ב' ד"ה אימא דשחיט): הא בכל דוכתא בעינן בקדשים שינה לעכב עכ"ל, ובחוס' מנחות (ל"ח א' ד"ה ואם הקדים תכלה ללבוץ י"א): דהא לא בעינן שנה הכחוב לעכב אלא בקדשים עכ"ל. ובספר זה שינה לר"ם ח"א ח"א (על מנחה כ"ו): קי"ל דבקדשים בעינן חרי קראי חד למצוה וחד לעכב דהכי קאמר בבבליה גמרא עכ"ל, ובספר שער המלך (הלכות קרבן פסח ס"א ה"א): דקי"ל בעלמא דבקדשים בעינן שנה עליו הכחוב לעכב וכו' דוקא בכל החורג. אבל בקדשים כיון דקי"ל דבעינן שנה עליו הכחוב לעכב וכו' עכ"ל, וכן כל הפסלים אשר הבאנו למעלה הם אך במצות קדשים. והכלל הוא לאו בפירוש אהמר בהלמודנו אלא מכללא אימא וכו' מאשר לא שאל הלמודנו: אשכחן למצוה לעכב מנין? כי אם בקדשים (יעוין זבחים ח' א', חולין י"ג א') ולא במצות אחרות, וכן כתב הר"ם מקינון שהיה המעיר הראשון על הכלל הזה בפסרו כריתות (חלק ה' שער א' סעיף כ"ב): בכל החורג כולה לא בעינן (חרי קראי חד למצוה וחד לעיכובא) אלא בחד קרא שני לעכב רק בקדשים דבעינן בכמה מקומות אשכחן למצוה לעכב מנין עכ"ל. ולכך אל ימאיר לדחות את הכלל הלזה ע"פ הכחוב בכחובות (מיד א' במשנה): י' לה אב ואין לה פסח בית האב י' לה פסח בית האב וכו' כעקילה, לא נאמר פסח בית אביה אלא למצוה, ובסוטה (מ"ה ב' במשנה): אע"פ שאינו חייב כשר, ופי' רש"י: דלא כחייב ביה עיכובא ולא נאמר אלא למצוה עכ"ל, כי בכחובות כבר כתבו בעלי החוס': דשאני הכא דגלי קרא ומחה לרבות הורחה שלא בקדושה והיינו נמי אין לה אב עכ"ל; ובסוטה הוא בעבור אשר עגלה ערופה דין קדשים לה ככחוב במגלה (פ"א ח') ובקדושין (נ"ז א') ובע"ז (כ"פ ב') ובזבחים (ע' ע"ב) ובחולין (י"א א'): כשרה כחייב בה בקדשים, ובירושלמי (סוטה ס"פ הלכה ה') כחייב עוד: מכיון דהא אמר כשרה כחייב בה בקדשים כמי שיש מקן למצוה. אבל במצות אחרות כגון מזה ואחרות ופדיון הבן לא תמצא כחוב בשום מקום: אע"פ שאינו דבר המסלפל וגורם ממון כמו פדיון וכו' וכו' כל המצות האחרות, וכן לא תמצא שאל התלמוד עליהן: אשכחן למצוה לעכב מנין?

עוד דע לך, כי גם במצות קדשים אין נזכר לכל להורות על עובד רק בדברים הנפסלים לעקרי המצוה, אבל בעקרי המצות גם מפעם אחת נדע עובד. הן כל פסל לא יספח אל העקר כי אם להגדיל ולהאדיר את העקר או ליטותו ולשאת עליו הוד והדר, ולכן אין מציאות הפסל הכרחי במציאות העקר, ולא יתכן אפוא בלתי עליו לבדו לשפוט שלא נאמר לעכב ולא על העקר;

ולכן כל קרבתה חוצה מעבדים גם כי לא שנה עליהם הכחוב, וכן כל הכפלים אשר הנאחי למעלה סם אך כפלי המנוח ולא בעקריהן. הן הכפל הראשון שהוא: יכול שחמו שלא למנוי וכו' הנה הספח עזמו הוא עקר ושחיתתו למנוי הוא אך פסלה לו, והעקר יוכל להתקיים גם בלעדי הכפל ההוא; וכן הכפל השני שהוא: עליית גורל מחור קלטי הוא אך פסל למנוח שני שיערים, והוא יכול להעשות גם בלעדי הגורל; והכפל השלישי שהוא: הבאת פס יום הכפורים אך משל כהן גדול ולא משל אחיו הכהנים, הוא אך פסל למנוח הקרבת השם; והכפל הרביעי שהוא השמות שני שיערי יום הכפורים במראה ובקומה ובדמים ובלקיחתם כאחד הוא אך פסל למנוח שני השעירים; והכפל החמישי שהוא: אכילת שירי מנחה אך מנה ולא חלום, הנה שליל חלום איננו כי אם פסל ואכילת מנחה מבלי הבט אל איכותה ומזההה היא העקר ותוכל להתקיים בכל ענין אם מנה ואם חלום; והכפל הששי שהוא: עמידת הכהן בעת העבודה, הנה העבודה עממה היא העקר, והעמידה בה אך פסל לה, והעקר יוכל להעשות אם בעמידה ואם בישיבה או במלך אחר, וידוע בהגיון כי המלך הוא אך מקרה הגולה של העם; וכל אלה יגידו על הכפל השביעי שהוא: כל היכי דהנא ביה קרא ודאי מעבדא אשר גם הוא ישוב רק אל הדברים הנעשים לעקר; והכפל השמיני שהוא: מיעוט הקומץ מעבד אם רובו הנה שיעור הקומץ הוא פסל לקומץ עזמו, כי כל כמות הוא אך מקרה הנסחם אל העם כידוע בהגיון. ולפי הדברים האלה נדע אשר במנוח אחרות גם בדברים הנמשלים לעקרי המנוח אין צורך לבטל להורות על עכוב. ומעט שני קדשים מכל החורה כלה לענין עכוב לא שורש לי עוד ולא אחת ולא שנים שאלתי לחכמים רבים: מה נהגו קדשים מכל החורה, שכל החורה די כחוב אחד לעבד ובקדשים בעין שני כחובים אחד למנוח ואחד לעבד? מה זה? ועל מה זה? ומדוע בזה חמורים מנוח מקדשים ובדברים אחרים חמורים קדשים ממנו ככחוב בירושלמי (בכורים פ"א ה"ב): שאין מנוח כנבזה? ואין עונה אחי דבר. ואולי לא אמרו ד"ה זה כי אם ע"פ קבלה איש מפי איש עד משה רבנו, וכל זה הוא לדעת החכמים המל שצדק הכפל להורות על עכוב הוא אך במנוח קדשים, אבל במנוח אחרות גם מסעם אחת נדע עכוב. אולם ר' ישראל אלגאזי כתב בהקדמה ספרו ארעא דרצון: עוד כלל גדול השמיטנו בעלי החוססות דבדאורייתא (חוק קדשים) אין חלוק בין לבחלה לבדיעבד כמו שיש בכל דבריהם, ויש סוגיותא בש"ס השוק זה ויהבארו במקומן ע"ל. וחבל על בלגוריה הסוגיות ההן להגאון הזה דאבדן ולא משתבחין, והסוגיות הן לדעתי אלה: (א') אבל לא מן הרע על היסד ואם הרס מן הרע על היסד מרומתו הרומה (תרומה סוף פרק ה'), והאסור לחרוס מן הרע על היסד הוא מדאורייתא כאמור בתמורה (ה' א'): והרי תורה מן הרע על היסד דרחמנא אמר מכל חלבו חלבו אין גרועין לא יעוין שם פ"ה רפ" (ד"ה גרוע לא). (ב) המקדים תרומה לבכורים, מעשר ראשון לתרומה, מעשר שני לראשון, אע"פ שהוא עובר בלא חששה מה שעשה עשוי (ספ"ק ג' משנה ו'), ועוד דברים כאלה מובאים בשוגג מחלוקת אביי ורבא על כל מלחא דאמר רחמנא לא העבד אם עבד מהגאון אשר בתמורה מן דף ד' סוף ע"ב עד אמצע ע"ב בדף ו', יעוין היטב כל הסוגיא ההיא, אך באמת אין ראיה מן הספרים ההם על הכלל כלו, עליהם הובאו בתמורה (ספ"ק) ראיות מן התורה שהם כשרים בדיעבד, יעוין ספ"ק. ועוד דברים רבים יש עמדי על הענין הזה ועל מחלוקת אביי ורבא המל ועל אשר עבד כעני קוגה אם עזמו מן החורה בשטר שחרור גם כי לבחלה אסור לשחררו וכל המשחררו עובר מן החורה בעשה, ולעולם בזה מעבדו רק אין ספק מקומם.

(סוף יבוא).

תפלות ישראל. (המשך)

(ואמרו אמן). על ההבדל בין „וואמר“ ובין „וואמרו“ אמן בבהמ"ז כבר כתב המג"ח קט' קט"ז סק"ח ע"ג, אבל רבים שסקרו על הלשון „וואמרו אמן“ בהפלה בלחש אחרי הפלת ש"ע או הפלת שבע, כי מי ומי המה אשר יאמרו אמן, אחרי שאינם שומעים חז המטות מפי המהפלה? והשאלות השיבו איש איש לפי דרכו, זה בדרך נסתר וזה בדרך גללה ולא אבנה דבריהם, רק אחיה גם את דעתי ואבאר את הדבור הנזכר על שני אופנים. — לכאורה יש להקשות למה העמידו הסוואלים את שאלתם רק על הפלה עושה שלום במדומיו וכו' הלא דבר זה חזר בעיניהם נמצא גם בקצת תפלות אחרות האמורות בלחש ואין איש אשר ערר עליו, כמו הסקוקים לפני ש"ע (אשר נוכל לאמר לפי דעה כל השקוקים לפני ברכה שבע במוסף וגם בתפלה י"ח במנחה) ואחד מהסקוקים האלה הוא: כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו, מי המה אשר יתנו גדל ואשר נמנו קול המהפלה בלחש פסוק זה? או בתפלה נפילה אפים ואמר המהפלה בלחש: סורו ממני כל פעלי און, כאלו הפועלים האלה עומדים לפניו ושומעים את קולו; או הסקוקים יראו את ד' קדושו, הודו לה' כי טוב לאחר בהמ"ז, גם את הסקוקים האלה יורגים לאמר בלחש והמהפלה חושב כאלו השומעים עומדים נגדו; אבל לדעתי בכל הפלות האלה עולה ומתרחב רעיון המהפלה בכוונה עצומה; ובדגשות נמשו ובהלצהנות לבו איננו מבחין בין דברים ועניינים, האם נמצאים ונעשים הם נגד עיניו או הם נמצאים רק ברעיונו (פאנטאזיע) כל מחשבותיו ערוכות רק על עיון התפלה ועניניה, ואחת היא לו אם אחרים שומעים או אינם שומעים הפלומות לבו אשר הוא מעלה על שפתיו כי את אינם במציאות נגד עיניו, המה נמצאים ברעיונו, ואחת היא לו אם מהפלה בקול או בלחש, אין מעטיר לרוחו ההולך למרחוק, כמו דוד בקראו סורו ממני כל פעלי און, לא ראה אותם בעיניו, אלא המה עמדו נגדו ברעיונו, וגם בהפלתו עושה שלום וגו' מזה המהפלה ברעיונו כל ב"ח לאמר אמן.

והאופן השני לבאר את דברי תפלתנו הוא דהמהפלה מסיים במה שפתח, לפני תפלת י"ח אמר ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלך, כי שם ד' אקרא הבו גדל לאלהינו, כונת המהפלה היא להשפיע והפה המה יתנו גדל לאלהים, כמ"ס כל עשמותי האמירה וגו' תהלת ה' ידבר פי וגו' שפתי יבחנוך ודוגמאות כאלה לרוב, בתפלת אליה נזכר אחרי תפלת י"ח מכרים השפיעים, הנפש, הפה והלבד ולהם מזה המהפלה ואמרו אמן, כאלו אמר: אחם החלו וע"כ גם כלו את שבת ה'.

(ישראל וישראל). בתפלת השחר אנו מחפלים: אבל אנו וכו' ומשמחקך שמתח ב קראת את שמו ישראל וישראל, והנה בחורה נאמר מפורש שהמלאך אשר חבק עם יעקב (בראשית ל"ב, כ"ט) ואח"כ השם בכבודו ובעצמו (שם ל"ה, י"ד) קרא את יעקב בשם ישראל אבל איפה נאמר שהקב"ה קרא את יעקב ישראל. השם הזה הוא שם נדקדק בשם ישראל ונזכר פעמים רבות במקרא, אבל לא נאמר בפירוש דיעקב מכונה בשם הזה, כמו שנאמר ע"ד השם תהלה, ומה כונת הפלה בהדבור קראת את שמו. אבל בל"ס מוכן מחבר הפלה לדברי יע"י (ת"ד, ח"י, ב'). הכוונה מהחיל: ועשה שמע יעקב עבדי — וישראל בחרתי בו ומסיים: אל חירא עבדי יעקב וישראל בחרתי בו, וא"כ מכרים שני השמות האלה בענין אחד כאלו החליף גם פה הקב"ה את השם יעקב בשני שמות ישראל וישראל, והוא כמו שנאמר בתפלת שבע לבנה: חמדה ימים אורח קראת, אבל לא חמדה ימים כ"ח ע"כ נקראת השבת (שם י"ח, י"ג) ודברי הפלה מבוארים על דרך השתוות (אנאלוגיע), כן פה השמות ישרון

וישראל במדרגה זאת ע"י השחוחה השם במקרא (ועיין מ"ג ע"ד חמדה ימים בהנחה להמניד שנה רביעית ז' 67), אבל לדעתי בעצם השמות נמלא שווי ביניהם, כי שניהם ישראל וישרון מורים על מקור אחד ועליו לבדד את הוראת השם ישרון בפרט. לדעת רוב המפרשים העברים שרש השם הוא ישר וסוף השם ון הוא לחצב או להקפין (כארטימטיק-דימיטריק) או, זה הוא היותר נכון, לאחר (כארטימטיקס) כמו סוף השמות זלון, ידהק, שלון, חנון, וכדומה והמבטאים מתרגמים ישרון: דאם פראממע פאלק, אבל לי דעת אחרת זה כנודע מהרגש שילון האלכסנדר (במאמרו De Somniis I, 249) את השם ישראל ע"י *שדעס וסאק* (גאטע שויענד) כאלו נחצב השם בש"ן ימיה, אבל לנו אין ללכת אלא בדרך המסורה (עיין מ"ג ע"ז בהליפראטורבל. ד. אריינפס 1849 ז' 302) והשם ישראל הוא מן שר (בפזיעען) כמ"ס בתורה (בראשית ל"א, כ"ט, ובהושע י"ב, ה') ואולם במקרה ההוא שהמלאך קרא ליעקב ישראל, אמר יעקב ראיתי אלהים פנים אל פנים ואצל נשאי, והזכיר שם שני דברים הנעשים עמו שהוא ראה מלאך אלהים ושהוא נבדד עליו. וע"כ לדעתי שרש השם ישרון מן שור (שויען) ויתורגם: דער שויענדיג ופני השמות ישראל וישרון מזכירים את המעשה שיעקב נבדד על המלאך וגם ראה את המלאך וכמו בשם ישראל הפעל "שר" בעמיד, כן בישרון הפעל "שור" בעמיד והכונה שיעקב מעמיד ומיוחד לגבור ולראות, וע"כ נתחברו בהפלתו שני השמות האלה יחדו. — ואנכי אעיר עוד על איזה דברים: אונקלס והרגוס יונתן מתרגמים בכל פעם בתורה את המלה ישרון ע"י: ישראל, אבל היושלים מחליף בכל פעם את התרגום בדברים (ל"ב, פ"ו) ע"י: בית ישרון, (ס"ג, ה') ע"י: בית יעקב, (ושם ל"ג, כ"י) ע"י: ישראל — ודברי הראש"ע (ס"ג בישעי מ"ג) לא זכיתי לבהין חיל: ישרון מגזרת ישר והוא חואר השם ואפס על משקלו, הלא ראינו שהשמות ידחן וישרון על משקל אחד. — פירסט (בקונקורדאנץ באוטומאטיקס ז' 1280) מהרגש ישרון ע"י: גאפאקעמפסערליין ופעה בשמים: שרש השם אינו שר, וסמן הקטנות אין ון כ"א ון כמו נוארין, אישון וכדומה; בקונקורדאנץ עממה ובוארז השרשים שלו מבאר פירסט את השם מגזרת ישר.

Lewysohn

Stockholm.

(המשך יבוא)

הערות וצייונים על ספר כנסת הגדולה ספר ב' (המשך)

נערך ונסדר ע"י יצחק בהרב ר' שמשון סובאלסקי ווארשא תר"ן.

ז) ז' 47: נראה מכאן עין בעין שרש יהודה היה מחובבי ציון ובכתובות ק"י כ' מרזח רב יהודה ואומר כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה חציבותיה להיכן אזל? אחמהאל! אין זה כי את איזה דבר היסטורי יעקב בזה כו', יבד רב יהודה קלע במאמרו נגד שני הלמידיו ר' אבא פעלה מבבל לא"י בלי נפילה רשות מרבו ר' יהודה, יעוין ברכות כ"ד, ור' זירא פעלה ג"כ לא"י כי תלמודא דבני מערבא היהיה חביבה עליו כמו שאמרו כתובות ק"א ויעוין בבא מביעא סיב א' וביבא ליח א', ואל זה רמז ר' אביהר דשלא לר' יהודה בני אדם העולין משם לבאן כו' יע"ש, אבל בר מן דין היה מעוין רב יהודה באהבתו ומבטו לארץ הקדושה.

ח) ז' 48 ציון ג': ור' יוחנן אמר ולואי שיחלל אדם כל היום כילו ע"י בתום שבתו עדוקא בספק החלל כו' והנה ממדרש תנחומא ס' מקץ על השאלה כמה חסלות יחלל אדם

ביום אחד ר' יוחנן ולואי שיהסלל בר ישראל כל היום משמע כפשוטו אף בודאי ההסלל, וע"ז העיר הרב המו"ל: שם קאי על זמן חסלה שהוא כל היום אם לא ההסלל בבקר, ו"צ מלבד שירותו של הרב המו"ל הוא בבחינת ויש ליטב בדוחק מהפלה אני מדוע לא הביאו הא דליחא במס' סופרים פרק י"ד הלכה ז': וכבר תקנו חכמים לחזנים לומר אחר גאולה יהי שם ה' במצורח כי ללא חותן שלא שמעו לאמר ר' יוחנן ולואי שיהסלל אדם כל היום, הרי לעינינו כי לפי המסכת סופרים גם בודאי ההסלל מדבר ר' יוחנן? וגם רב אחאי גאון בשאלותיו שאלתה מי כהן: דכיון דללוהא רחמי נינהו הילכך אי גלי והדר מצלי שפיר דמי, ועל המס' סופרים ושאלות לא יתקבל שירותו של המו"ל כלל, אולם כשנראה דעת השאלות שאלתה ח' דלשיטתו חמלות אבות תקנום לא כדעת ר' יהושע בן לוי דחפלות כנגד חמידים תקנום איכ שפיר אין חמלה מפסדה (יעוין ירושלמי ברכות פ"א ה"א שבת פ"א ה"ב) אבל החוס' וסיעתם סברי דחפלות בעד חמידים תקנום כרי יהושע בן לוי איכ כשם שאין להקריב שני חמידין כן אין לחזור ולהסלל אם ודאי ההסלל רק אם הוא מסופק אם ההסלל אז יכול לחזור ולהסלל, ויכול היות כי המדרש הנחומא והמס' סופרים נ"ב דעתם נוטה כי חפלות אבות תקנום ומשום זה סבירא לכו דגם בודאי ההסלל אמר ר' יוחנן ולואי שיהסלל כל היום כולו, וחו לא מיד.

(ט) שם צ"ן ד'; החוס' בכחכות ע"ב ע"א ד"ה וספדה לה הקשו אחאי זכה ח"נה מצרית על ספירהה כמו שמצרכין על ספירה העומר כו'. ו"צ כשאי לענמי הייתי אומר דספירה זכה היא רק הכשר מזה לכן אין מצרכין עליה, נוסף לזה כי העבילה שהיא עקר המצוה היא רשות ולא חובה ועל הכשר מזה אסילו אם המצוה חובה אין מצרכין כמו נעילה לולב שאין מצרכין לעשות לולב משום שאין המצוה נגמרת בעשיית הלולב רק בלקיחתו, כן הספירה פה ח"נה גמר המצוה ולכן אין מצרכין עליה, משא"כ בספירה העומר שהספירה בעצמה מזה היא לכן מצרכין עליה.

(י) דל 50: ממל הוא שם המשפחה כמצינו בערובין י"א ע"ב אמר ר' יהודה מעשה בלשני ביה ממל בלרומא. ו"צ שם חינו כווי לשם משפחה כי אם לשם מלאכתם משום שהיו עוסקים בפירות כהושים כמו גרונגרה ואמוקים, וממל הוא הכלי הבהם את הפירות כמו במצינו בבבא בהרא ס"ז ב' לענין בית הכד, אבל מצינו כי ממל הוא שם מקום כמו שאמרו במדרש רבה בראשית פ"ב ר' מאיר אילי לממל א ובמדרש שמואל פ"ח ר' מאיר על לחדא אחרא דמחקרי ממל א (1) ואולי ר' אבא בר ממל נקרא על שם המקום הזה.

(יא) דל 50 בא"ע חושן משפט ס' י"א כתב הרמ"א בהגהותיו דבנים אין נשבעים יחד וכהו הסמיך והסך הטעם משום שלא היה השבעה נראית כל כך שנוטה שוא. באמת כמה מן הדוחק יש בדבר זה דסוף סוף יסבעו שיהם ומה זה פעם? ואומר אני כי הרמ"א לא כתב כן מהגמי דסופה דליחא שם אין משקן שתי סופות כאלה כו' ופעם זה סיך גם כן שלא היה נראית השבעה כמשא על ב"ד. ו"צ לשיטתו גם יורשים או שופטים לא יסבעו בבת אחת? כן ידענו כי הורה נדרים הוי מזה כמו שאמרו נדרים י"ב ואסיה פסק ב"ד ס' דכח פ"ק מי דחכ רשאי להחיר לכמה אנשים בבת אחת, ובתוספתא דנדרים פ"ו איהא בעל שתי לו חמא נשים ונדרו כלן ואמר מוסר לכל מוסרין, והא דאמרינן בפ"ק ש"ז שאין שתי נשים מתגרשות בבת אחד אם כתב פלוני ופלונית נשיו היינו משום דכתיב לה ולא לה ולחברתה, ובעין זה אמרינן בחולין ל' שלא יהא אחד שוחט שני זבחים משום דכתיב תזבחוקו;

מכל זה אֵחָנוּ לַמִּדֵּים כִּי אֵין לָנוּ רֶשֶׁת לַדְמוּת מִיִּלְחָם לַמִּלְחָה מִדַּעַת עֲמָנוּ וְגַם מִה דִּקְיָה־לֵּדָן עוֹשֵׁן מִנֵּה הַבִּלּוֹת הַבִּלּוֹת אֵין אֲנוּ רִשָּׁאִים לומר ולחַדֵּשׁ עַל דְּבַר שֶׁלֹּא אָמְרוּ חֵזַל עַלֵּיו. אֲבָל בְּחֵמָה נִדְקוּ הַשֵּׁךְ וְהַסְמִיעַ בְּעַמָּם שֶׁנָּתַן לְדַבְרֵי הַרְמִיָּא וְמֵה שֶׁהִקְשָׁה הַחֶכֶם הַכּוֹחֵב דְּסוּף סוּף יִשְׁבַּעוּ שִׁנִּיהֶם אֵין לִי אֵלָּא לַהֲרֹאוֹת לוֹ דּוֹגְמָא בְּזֵה שֶׁאָמְרוּ חֵזַל שֶׁנִּי שְׂבִילָן אֶחָד עָמָל וְאֶחָד עֲבוֹר וְהֵלֶךְ בְּאֶחָד מֵהֶם וַעֲשֵׂה עֲהֻרָתוֹ וּבֵאל חֲבָרוֹ וְהֵלֶךְ בְּשֵׁי וַעֲשֵׂה עֲהֻרָתוֹ ר' יְהוּדָה אָמַר אֵל כִּשְׁאֵלוֹ זֶה בְּשֵׁי עֲמָנוּ וְזֶה בְּשֵׁי עֲמָנוּ עֲהֻרָן שֶׁיֵּכֶס בְּבֵת אֶחָה עֲמָאִין, פִּסְחִים יו"ד א' כְּחֻצוֹת כִּי' א' הֵרִי שְׁחָלְקוּ חֲכָמִים בֵּין בְּבֵת אֶחָה לְבֵית אֶחָד זֶה וְהֵכָא נָמִי לֹא בָּהּ. וְלַהֲמַחֲקִים יוֹתֵר עַמָּם הַסְמִיעַ וְהַשֵּׁךְ נִרְאֶה לִי לְהוֹסִיף כִּי כִשְׁנִשְׁבָּעִין זֶה אֶחָד זֶה הוּא כְּעֵין חֲחִיכָה אֶחָה פִּסְקָה שֶׁל חֶלֶב פִּסְקָה שֶׁל שׁוֹמֵן דָּלָא אִיחֻחֻחַ אִיחֻרָא כִּי עַל כָּל אֶחָד כִּשְׁהוּא נִשְׁבַּע אֲנוּ אֹמְרִים כִּי קוֹשְׁטָא קִמְשַׁבְּעָה, אֲבָל כִּשְׁנִשְׁבָּעִין בְּבֵת אֶחָה הוּא כְּשֵׁי חֲחִיכוֹת אֶחָה שֶׁל חֶלֶב וְאֶחָה שֶׁל שׁוֹמֵן דְּאִיחֻחֻחַ אִיחֻרָא וְדָלִי כִּי נִשְׁבַּעַה זֶה אֶחָד מֵהֶם נִשְׁבַּע לִשְׁקֹר וְזֶהוּ שְׁכִינּוֹ הַסְמִיעַ וְהַשֵּׁךְ שֶׁנִּשְׁבָּעוּ: שֶׁלֹּא תִּהְיֶה הַשְׁבֻּעָה נִרְאִית כָּל כֵּךְ שְׁבֻעָת שׁוֹא כְּלוֹמַר כִּי עַל כָּל אֶחָד בְּשֵׁי עֲמָנוּ נוֹבֵל לומר כִּי שְׁבֻעָתוֹ אִמְהָ. וַיַּעֲוִין מִדְּרָכֵי בְּבֵת מִנִּיעָא ס' חֲמ"ב כִּי שֶׁס הוּא מִקּוֹר דְּבַרֵּי הַרְמִיָּא.

(יב) ז' 51 כּוֹסִין לְהַכּוֹר לָכֵן מִלְמַד כּו' וְקִיל דִּהָא בְּשַׁבָּת לִיב עֵיב אִיכָא מִיָּד דְּעִנּוֹן בִּיטוּל הוֹרָה בְּיָם מִחִים מִשּׁוֹם דְּכַתִּיב לִמְעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם כּו' וְקָאִי אֲלַפְנִי פִּנּוּ עַל וְלִמְדַּחֵם אֵת בְּנִיכֶם וְלִפְנֵי הוּא מ"ע שֶׁמֶן שֶׁכֶּה נִזְדָּה בְּאֵין כּוֹסִין עֲלֵיהֶם לְקִימָה כּו'. נ"ב הַמִּשְׁנָה לִמְלַךְ פִּנּוּ מִהִלְכוֹת עֲבָדִים הִי"ד כִּתֵּב הִכִּי שֶׁמֶן הַשֶּׁכֶר כְּתוּב מִמֶּנּוּ אֵלָּא אֲזַכְרָה הַעֲשֵׂה כִּמוּ גְבִי כְּדוֹד אֵל אֵין כּוֹסִין, וְלִפְנֵי יוֹחָא דִּהָא לִמְעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם אִינוּ כְּתוּב אֵלָּא וְלִמְדַּחֵם אֵת בְּנִיכֶם רַק דְּאִמְרִין דְּקָאִי עַל לִפְנֵי פִּנּוּ כִּי"ל מִשּׁוֹם הִכִּי כּוֹסִין, וְהוּא לֹא מִיָּד.

(יג) שֶׁס וְהוּא שֶׁלֹּא! בְּחֻצוֹת נִזְבִּי מִהֲדִיר פִּנּוּ לְאוּ"ה כּוֹהֵב דְּמִנֵּה בִּיעוֹר חֲמֵן מוֹפְלָא רַק עַל הַבְּעִלִּים וְאֵין כָּל אֶחָד לִפְנֵי זֶה חִיב לְבַעַר חֲמֵן שֶׁל אֲחֵרִים כּו' וְהֵמָּה אֲקָרָא מַשֵּׁס עֲרוֹךְ בְּבִיק צִיחַ עֵיב אֶחָד רַבָּה נָזַל חֲמֵן לִפְנֵי הַפֶּסַח וּבֵאל אֶחָד וְשִׁרְטוֹ בְּמוֹעֵד פִּסְקוֹר שֶׁהֵל מִנּוּיִם עַלֵּיו לְבַעְרוֹ. נ"ב פִּלְיָהּ זֶה אִינוּ יוֹדֵעַ מֵה הִיָּא כִּי מַעֲוֵל לֹא תִּכְוִין רַבָּה לְהִזְדִּיק אֵת הַשּׁוֹרֵף שֶׁשֶּׁרָף אֵת הַחֲמֵן מִפְּנֵי שְׁמוֹתָ עַלֵּיו לְבַעְרוֹ רַק כּוֹנֵחוֹ כִּי פִּסְקוֹר מִלְּשֵׁל מִשּׁוֹם שֶׁס הוּא הַשּׁוֹרֵף לֹא הִיָּא שׁוֹרְפוֹ אֵין הִיָּא הַגִּזְלָן שׁוֹרְפוֹ כְּדִי שֶׁלֹּא יַעֲבוֹר עַל כָּל יוֹרָא וְזֶהוּ שֶׁאֵמַר רַבָּה שֶׁהֵל מִנּוּיִם קָאִי עַל הַגִּזְלָן וְדִי בְּזֵה.

(יד) ז' 59 רַב מַיִיָּה רִישׁ גִּלְוָחָא אֲנִגְרָמוֹס וְהוּא מַחֵי עַל מִכִּלְחָא וְלֹא עַל שִׁיעוֹרָא וְחֻבְשֵׁיָה רִישׁ גִּלְוָחָא כּו' נִסִּיק וְאָמַר לִהּוֹן בַּר כֶּס דִּתְגָא כְּבָשָׁא דִּלְהִינוּ חֲבָשִׁין לִיה כּו' חוֹלֵס כּוֹנֵן הַמֵּאֲמַר הַאֲחֵרִין הַזֶּה שֶׁל קֶרְנָא נִשְׁלָא מֵאֵד כּו'. נ"ב לְבָלִי לְהַכִּים אֵת עֲמָנוּ בְּהַשְׁעָרוֹת רַחוּקִים נִרְאֶה לִי לומר כִּי תִּכְוִין לֵמַעַן שֶׁאֵמַר רַב לֵאחֲבָר בְּרִיה דְּחֵלְלָא אֲכַרְשֵׁךְ זִבִּיק זִבִּין חֲמַרָא בְּחִלּוּךְ לְבִי סוֹדֵנָא רִישֵׁי, פִּסְחִים קי"ג א', וַעֲשֵׂה אֵת הַסּוֹחֲרִים יִשְׁמַעוּ לַעֲשֹׂה שֶׁל רַב מִמִּילָא אֵין אֲנוּ צְרִיכִים לְהַעֲמִיד מִמּוּנִים שֶׁל יִתְיַקֵּר הַשַּׁעַר. כִּי כָל מוֹכֵר יִמָּרֵר וַיִּחִישׁ לְמַכּוֹר סְחוֹרְתוֹ וַיּוֹזֵל הַשַּׁעַר, וְזֶהוּ שֶׁאֵמַר קֶרְנָא הָאֵס בַּר כֶּס דִּתְגָא כְּבָשָׁא דִּלְהִינוּ שְׁרוּמָא לְהַמֵּאֲמַר הִי"ל שֶׁנִּזְכַּר שֶׁס תִּמְרִים חֲבָשִׁין לִיה? כְּלוֹמַר רַב דָּק לְדַעַתוֹ כִּי אֵין אֲנוּ צְרִיכִים לְהַשְׁגִּיחַ עַל הַשַּׁעַר, וְזֶהוּ נִשְׁפָּרִים אֲחֵנָּה מִלּוֹמַר כִּי תִּכְוִין לְזַעֲרָא שֶׁלֹּא חֲכַר שֶׁס.

(טו) ז' 60 בִּירְוִשְׁלָמִי שְׂבִיעִית פִּי' הִיָּא פִּסְקוֹר מְבַלְעֵדִי שְׁמִיָּא לֹא יִבְדָּא כִּישׁ בַּר כֶּס מִכָּאֵן מוֹכֵר דָּגָה בְּבַע"ה יֵשׁ הַשְׁגָּחָה פִּרְשִׁית כּו' וְשֶׁכֶר וַעֲוֹנָה כְּבִי אֵתֵּל בְּמַדְרַגָּה שְׁפֵלָה מִמֶּנּוּ כּו'. נ"ב עֵיד שְׁכֵר וַעֲוֹנָה לְזַעֲרָא יֵשׁ לְהוֹסִיף מֵה שֶׁאָמְרוּ בְּמִכִּלְחָא מִשְׁפָּטִים פִּסְקוֹר לְכָלִּי שְׁלִיטוֹן אֲחֵרָא לְלִמְדָךְ בְּאֵין הַקְבָּ"ה מִקְּסָח שְׁכֵר כָּל בְּרִיה שֶׁאֵמַר וְלָכֵן בְּנִי יִשְׂרָאֵל לֹא יִחַךְ לְכָל

לשון חמר הקב"ה ק' לו שכרו והלא הדברים ק'ו ומה אם היה כך אדם לא כל שכן שאין הקב"ה מקפח שכרו, ויעוין תשובות הגאונים שנדפסו ע"י חברה מקיני נרדמים הצרליתית ס' שע"ה שדעת הגאון ג"כ שיש שכר לבע"ה, והד"ס גאון בספרו האמונות והדעות מאמר ג' כתב: ואם יש בשחיפה פער יותר על פער המות ראויה להם להם פער חמורה הפער ההוא כו', ואולי לנדר רס"ג נחטין הרמב"ם כמה שכתב חמורה כ"י לשלישי: אמנם ענין זה הגמול לבעלי חיים שאינם מדברים לא נשמע כלל בחמורהו לשנים וגם חכמי ההלמוד לא זכרוהו כלל אבל קצת האחרונים מן הגאונים אשר שמעוהו מכת המעתיקה ישר בעיניהם והאמונות ע"ל. ומלאח לחיל שאמרו סנהדרין ק"ו א' (ויש לזיין כי המאמר הזה נמצא גם במסכת דרך ארץ פ"ד) זכותה קשה ליפול ממנה קולמוס לכחוב נז"ס"ה הכי שהשמשו בלשון זכות גם על הטמא, כן מביא הגאון מוהר"ש נחמון ז"ל בבהוסו ליו"ד ס' רע"א בשם המדרש: זכו בלבים שיעבדו בלואתם עורוה לם"ה, ויש להעיר כי הקראי ר"י המערבי בלכות שחיפה כתב: היה מאמץ. כי יש לחי המור פוז חחה כחכו (*), וזהו מעין דברי ר"ס גאון הי"ל.

יהודה כהן וויסניצקי.

(סוף ינח)

משפט ספרים.

אוצר הספרות האוצר בקרבו תורה וחכמה, דברי הימים ובקרת, מליצה ושיר, גם תולדות אנשי שם ותמונותיהם... על ידי שאלתיאל אייזיק גראבער ביירוטלו, שנה שלישית קראקא תרמ"ט. — 158; 174; 152; 112; 68; 32; 88; 74; 60; v עמודים.

כך "האוצר" הזה איננו נוכל בערכו הספרותי והמדעי משני הכרכים הקודמים (ראה מאמר על השנה השנייה בהשקפה 1889 ג' 71-73) והוא מלא מאמרים נכבדים בכל המקצוע: שאלות הזמן, דברי הימים, דברי תורה וחכמה, תולדות אנשי שם, בקרת ספרים, שירים ומליצות, ספורים והלכות. ראשי המאמרים הנוגעים בקורות ישראל ובספרותו העתיקה הם: "בית יהודה" דברים אחדים על בעל "ספר חסידים" וחכמי דורו מאת הרב"ה ד"ר גרשון (נעקק לעצרת ע"י ה' מאהר, מסודר ומחוקק עם הערות מאת ה' גרשון בלדר (הסן); "משיע"י בריית" מאת הרב"ה ד"ר חיים אפנהיים ז"ל מעהרן, המפין אור בהיר על הסנה אשר עוררו בעתים שונות את פריי בני עמנו לעזוב אמונתם ולפנות עקף לעמם; "תקורות לקורות בני ישראל" מאת פרופסור דוד קרישמן בבדואסס, הכולל חידושים נכבדים לתולדות היהודים באשכנז במאות האחרונות, נעקקו מסנקסי קלות מין דיסלדורף ופרוסטין; "ספר הכרוך" השקפה על דברי ימי היהודים ברומניה משנים קדמוניות עד שנת 1850

(*) החכם מנחם בהעמקתו למי"ה ח"ג 128 הערה 4 עמ"י כי הדעה הזאת הייתה נפוצה בין חכמי יקדוים, אשר הלכו בעקבות המעשהזללים. כן יאמר ר' יוסף הרוזה בחבורו "ספר נעיונות" בראש הפרק המיוחד לפרק הקדמון לענין הגמול: "דע כי בארנו כי הקדמון ית' לא ינחור הרע וכי הוא לא ימנע מחוב ואם יבאיד היותו ובהנחות והעפיים והם אינם מחויבים כאשר נבאר, בלא ספק מלכת להם חמור (ר"ל אין ספק שיתכן ללא נזול) שזולת עמו הכאב מלהיות חכם"; גם ר' אהרן בן אליהו הקראי בספרו, עץ חיים" כוסב ענין הזה לאמר: ואולי דברים לא יעשונו בשכל ובדולי חכמי ישראל נעו בזה. — אולם דברי הס' האמונות והדעות, אשר העיר עליהם הרב הכותב בדרך, נעלמו מהח' מונח ולכן כתב שם: "בספר רס"ג לא נמצא כל זה לא".

העורך

למספר, מאת הח' מ. שווארצפלד, נהק מרומנית לעברית ע"י מנשיין. להספר היקר הזה הערוך בטוב מעט ודעת ע"ס מקורים נאמנים וכתוב בסגנון עברי נח ונעים מאד, נלוו ע"י "הולדות יעקב טעמאר" הראשון לכותבי זכרונות דברי הימים אשר ליהודים היושבים בדומות מאת פרוס' אלעזר שייניאנו ו"הולדות ד"ר יהודה (וילוס) באלרש" מאת שווארצפלד; "לקורות הגזרות על ישראל", ספר "נזק העמים" (האמתי) מאת ר' מאיר ב"ר שמואל משכנדין; "שם שנים בתקופות והגזרות והעדות שונות ובהוספת "מזמור שיר ליום השבת" מאת הרב המחבר ה"ל עם העתקה אשכנזית מאת ר' גימפל סג"ל ע"י החכם ח"י גורלאנד ז"ל בהקדמתו להספר הזה הנכבד לקורות ח"ה וח"ט מוכיח הח' גורלאנד כי ר' מאיר משכנדין הוא המחבר האמתי ור' יהושע מלכוב אשר הוציא לאור את הספר הזה על שמו בויניציה בשנת תפ"ז התקסם בטעות זר; "על זרי הדק", הערות והארות למ' קדושין בדקדק המחקר והעין בספרי חכמי העמים מאת הרה"ח אברהם שמידל; "חקון סופרים", חקירה בנבונים מ"א י"ט וד"ב ב' י"ח, מאת ד"ר שלמה מאנדלקרן; "שומרי השבוע", הערות ומראה פקומות למבוא התלמוד לר' יוסף בן עקיבן, מאת ר' יעקב רייפמאן; "תפלות ישראל" מאת ד"ר לרזן משפחה; "ספר הסדרים במליצת השיר והמוסר וההנהגה העובדת והישרה הנכונה (ז"ל הי"ח והנכונה) לר' ידעיה הכהן" עם הערות מאת ד"ר יוסף לוצאטו; "הקדמה ספר פרדס החקק וסיום הספר" מאת הרש"ח. — מובן מנשיא כי אין בר בלא הכן בבלאור הגדול הזה ומאמרו אחדים ימצאו בו אשר טוב היה שלא נכלאו כמו המאמר "באר יצחק" ("דברי תורה והנחת 134), המבאר דברי המהרש"ל בשבת לי ע"ב בדקדק רמז וגימטריא (בתלי שם לב לנאורות הסופר על המהרש"ל וגוף המאמר בתלמוד שם, אשר כתבנו לפני שנים בהמגיד).

הערות אחרות :

חלק. שאלות הוסף 60. המגיה מעיר בדרך כי אין שחר להכתוב שם כי ה' החסיד נספר בשנה ד"א תשנ"ו (אך יוחזר טוב היה לוא חקן בנים "ד"א תתקע"ז" ככה ביוחסין וס"ד ולא היתה את העמות הבולפת ההיא), וכן כתב הח' גידמאן בספר המאמר, 153, כי ריח"ה נספר בשנת 1216 לספ"ה, אך ביהר דקדוק ז"ל 1217, כמובא ביוחסין נספר בחדש אדר תתקע"ז ולא החלה כבר שנת 1217. המקור היותר נאמן לשנה פטירה ריח"ה נמצא בספר, סוד התפלות לר"ה מגרמניה בעל הדוקה (כ"י פאריס 72/77 דף 73 ע"א), כי ק כתוב שם: "כך קבלנו מרבי' יהודה חסיד ז"ל אז החכמה באות שנה שנפטר בנו [ח] שנת תתקע"ז לספ"ה". גם נעיר בזה כי הספר "סוד התפלות בנו" מכיל חמ"ר רב לדעות ריח"ה והשקפותיו, כי המחבר ר"ה מגרמניה אומר בספרו (ס"ד 60 ע"א) כי קבל רוב סודותיו מריח"ה ואח"כ נעיר עוד על דבר פליאה הנמצא בדף כ"י פאריס 335 (דף 266 ע"ב) לאמר: "סוד הדיח" (או "היחוד", לא "היחיד" כ"א) נדעם ברשימת כה"י 46) ששאל ר' יודא חסיד את ר' אלעזר מוירש' היקר ליחד לנו וכו': הלא ריח"ה מסר את סודות התפלה לר"ה מגרמניה וא"ך הצריך לשאול מן היחוד מפי תלמידו זה? אמנם נמצא גם בתלמוד כי הרב שאל לפעמים דבר תורה מפי תלמידו אך זה נכון רק בדבר החלוי בשקול הדעה, לא כן בסודות ופאריס תורה הדורשים לסיוע מפורש ומקובל: איש מפי איש, ואם רבי לא שנה ר"ה מן ליה? — אולי ז"ל בהקד: "ששאל ר' מוירש' את ריח"ה".

חלק „דברי הימים“ ז' 21 (בהערה ו' משנכם קהלה פרוספין) „להזכירו לחיים נחמנו ובהמלה ה' עליו לבי (?) להעמיסו בעול הכבד.“ י"ל כי י"ל לבלי להעמיסו וכו'.

חלק „דברי תורה וחכמה“ 10—8. דעת הח' המחבר כי רוב דיני העבדים בתלמוד שוליים אחר מאלו הכומיים הקדמונים איננה חדשה וכבר דנו בה הרבה חכמים שונים וביחוד הגדול ר' גודק כהן מי בספרו היקר L'Esclavage selon la Bible et le Tal-mud, פאריס 1867 (אשר העתקנו לש"ט לפני שתי שנים עם הערות ונוספות).

על המחבר „עמדה ליושנה“ כולל דרישה וחקירה על אדות הפירוש על משלי המיוחס לבראשית הגדס במקראות גדולות מאלו הח' דוד כהנא (שס 41—31). יש חשובה כלולה (אדריפט) בדברי הח' רייסמאן במאמרו „חקר יחוש שני פסרים להראשית“ (למעלה ז' 43—46), אשר בו הוכיח כי גם הפירוש על משלי אשר י"ל ע"י ה' דרינר ואח"כ ע"י הגד הורוץ, ואשר עליו נשען ביחוד הח' כהנא, מיוחס בפשט להראשית, אך בדברים האלה אשר כהנא הח' רייסמאן פתסם ראה את דברי ה' כהנא, אין די חשובה לכל הגנות ה' כ. והזכירו להקים את שם הראשית על הפירוש ההוא, וראוי כי ישים ה' רייסמאן לב אליהן וישיב עליהן השוהה מספקת, אחרי שכן טענות כגשש מליאחו אשר מלא זה לפני יוכל שנים!

המחבר „הגיון בכנור“ מאלו ד"ר יוסף לישקין ז"ל (שס 71—67) גרסם כבר אית באות בחי' המחבר כטענה להמניד ש"ח ז' 106—105

במחבר „דברי בקרת“ שס ז' 75 בהערה: „ר' משה הכהן, אשר דבריו מובאים מהראשית בפירושו על ספר תהלים לרוב מאד לא היה חכם רבני כי אם חכם קראי ומי במאה הי"ב וכו' וז' 85 בהערה: „על ההערה הנ"ל בדבר ר' משה הכהן המובא שפטים אין מסר בפירושו הראשית ז"ל אוסיף עתה להעיר, כי עלה ספק בלבי, אם הוא באמת החכם הקראי אשר חי במאה הי"ב למה"נ או הוא אולי החכם הרבני ר' משה בן שמואל הכהן גיקטיליא סקארדו במדינת ספרד אשר חבר ספרים בחכמת הדקדוק“ וכו'. לפי ידיעתנו לא בא עוד הנה העניין בלב איש כי ר' משה הכהן הנזכר בספרי הראשית איננו ר' משה גיקטיליא, אשר הראשית מזכירו להחלש בראש פסרו „המאמרים“ בין חכמי לבית, ומה המרין את החכם אייתלר בעל המחבר להחליטו הזרה הח"ל, עד אשר יהיה דרוש לו לפני זה לחי"כ? —

על המחבר „שימת עין על העין“ מאלו הח' ישראל פילר (שס 120—118), מתבקר במוב טעם מחברו, העין בחור ח' הקריאה, אשר כתבנו בהמניד לפני שנים אחדות ביוז בקורה כי לא הייתה זה מנחתנו לשים את השמות בלוח ע' בחור התנועה e למופת, מא להסין חור על מקור השמות הזה ולהראות כי איננו חזק מקרוב בל, ואם שלם עשנו מליס אחדות הנראות למעדיקות את השמות הזה כתבנו זאת ביחוד לדון לקף זכות את המחזיקים טעם הזה בדרך Audi alteram partem, ובפירוש אמרנו כי רק „בשעת הדחק יש לסמוך על המנהג הנמשך בלי הספק זה ככע מאלו מנהג“; ובכתבנו כי יש יסוד לשמות הזה מבדרי שפה קדשו לא עלה על לבנו לחשוב מחשבה זרה כי בבחי"ק נמאליס רשמים מהשמות אלו, כאשר הבין החכם המשיג. היותו לחמו לאחר: „הוא אומר כי יסוד השמות הזה הוא מבדרי שפה קדשו, חזקנו על כל המקרא ולא נמאליס חף אכן אחת להיסוד הזה“! „כ"א כנגד אל העז הקדומה ואל המון העם אשר שפת עבר לא נשתנה עוד כליל משיחם. — והנה את נעת כתבנו את המחבר הח"ל לא נפית עוד מהדרך הכטענה בשמות הע', עתה זה ככנה את מחמתו לבעל את „העין“ הרעה בהמניד ובהחוקר, וראוי ונכון איסוף כי החכם פילר יקר

מחשבתו למעשה ויחסו מעזה זה כמו תמיד בלי צ' עיינין ובי למדין, כי לא בדברים ויכוחים יבטל מנהג קרמון כ"א בהנהגת מנהג אחר על מקומו.

אגרות ישר"ל, אשר חוציא לאור שאלת-אל אייזיק גראבער, חלק ששי, קראקא תרנ"א מן עמוד 753 ער' 916. [מחירו 50, 2 פראנק].

המיל' ה' Gräber כבר היה לו גם בספרו ע"י הוצאתו לאור אגרות שייר ושרל, ובשנים האחרונות ספר, פניני שד"ל, ו"בית האור" (לשד"ל), אשר רב טוב נסון בזה לחקירת בדה חכמת ישראל; ועוד יהר שזה לאגרות שד"ל המציינות בלשון נחה ונעימה, אשר הול להיות למופת לכל מוסד בשכח סופרים. גם הקבוצה הששית אשר לפנינו כוללת מחברים יקרים ונעימים לראשי חכמי הדור אשר כבר הלכו לעולמם, כמו ש"ר, מיכאל זקס, ליפריס, פייסער, קירכהיים, דוקס, ולהסכתנים גלו כמה העתקות מחבירי-יד יקרי המציאות אשר היו ביד רשד"ל. — בהרכבה מאגרותיו האלה יהמרמר שד"ל דרכו על הראשית והרמזים בזה אשר הוא מביע דגשי אהבה וכבוד לרש"י ז"ל, ופעם אחת (במכתבו לה' דוקס, ז' 823) הוא מרגל על הראש"ע באופן אשר הקורא ישתומם למראה עיניו, כי הוא אומר על הראשית, "שלא עשה שום טובה לישראל מעולם, רק היה סבה לאבדן ספרי הקדמונים אשר היו גדולים וטובים ממנו, כי הישר נעשו מדבריהם גבב ושם בכליו וזה שמוהם לא הזכיר רק להלוק עליהם וללעג עליהם, וכשאמרנו דבר גדול אמר כי הם' ראו להשקר, והוא אח"כ זרע בספריו דברי מינות מאה שיערים". לשמע המשפט הקשה הזה נקרא מנחמה לבנו: אהה בן-עזרא, לא די לך, המסכן, אשר סבלה עני והלאות עצומות כל ימי חייו, כי גם בקצק לא מלאה מוח ואחרי שמה מאות שנה קם חכם מבני עמנו לנאץ שמך ולהקד לקלסה! — לדעתו לא מוז עשה המו"ל להדפיס דברים באלו בלי כל הערה; בכלל מחזק היה כי ספרי הרשד"ל ואגרותיו ימסרו ליד חכם מומחה ובקי בספרהו העתיקה והחדשה, למען יוציאם לאור הוצאה בקרית, ויצייר עליהם הערות נחוצות וגם יצמיט את הדברים אשר אין בזה עוד כל הועלת ביחוד, ההעתיקה מכ"י אשר כבר נדססו במדך הזמן, כמו ה"לקוטים מרס"ג ז"ל ומר' דוד הכנ"י (ז' 865—857) הלקוחים מסיכום ספר יצירה לר' יהודה בן ברזילי ברלגוני, אשר יא' כבר לאור בבלמות לפני שנים אחדות ע"י ח' מקיני נדמיה, וכן פופים שונים אשר ראו כבר אור, ודי היה להניח רק את הערות הרשד"ל. גם ראויו היה להעיר בקצרה על כמה דברים אשר לא נודעו להרשד"ל ונהגלו ונהבכרו אח"כ, למשל: בעמוד 855 אומר שד"ל: "אין ארי שום ראיה ברורה לדעת מי קדם, החיוג או בן בלעם" וכו', והנה כעה אין אף שמך ספק כי בן בלעם מאוחר לחיוג.

בהקדמתו מודיע המו"ל רטנו לגמור הדפסה אגרות שד"ל בלי כל אחר בדי כרכים שיש להם בכמותם והמיל' אח"כ רשימת שמות כל האנשים אשר הריק להם שד"ל אגרותיו והכן פנינו כל הספר, וכן וראוי כי יחמכו הקוראים בימין המו"ל למען ישלים בקרוב את עבודתו הזאת.

בן פרחים, בו יבאו פרחים ושושנים, נמעי נעמנים, מגדולי הרבנים, משכילים ומאשינים, חכמים ונבונים, אריתי ולקחתי אני יהושע בן חיים ז"ל הלוי מזה, וארשא תרניא, 160 עמ', [מחירו 1 ריב].

הספר הזה הוא השלישי לגני הספרים" אשר הוציא ה' מזה לאור (זה ב' הראשונים לא ראו), וזהו מכל מאמרים רבים ממנינים שונים וזירים וסופרים מסופרים נודעים לש, אך אין המאמרים סדורים לפי עניינם: שאלות החיים, דברי תורה וחכמה, שירים ומליצות וכו' כ"א כל הענינים מעורבים יחד, כאלו סרך המו"ל בקליט ומסר לדפוס את המאמרים לפי סדר אשר העלה מבלי להבין מאומה אל הכנס! — המאמרים הלטמודים הם: "ספר קורא הדורות" דגרי הימים לעמנו מימי מלכות ביה החשמונאים עד היום הזה, מאת הח' המליך שלום הבין ז"ל, ח"ב (המ' הא' נדפס בוארשא בשנת תקצ"ה), ו' הספרים הראשונים הנושאים על חקפת הרבן הקים עד היום ביהר; חקירות ודרישות בחולדות היהודים בשולין", מאת הח' סוקולוב, המחמר הזה מכל דברים נכבדים עיד הרדיוות אשר סבלו לחיוג בשולין בשנות חיים—ספר, ע"פ ספר קבלת השפה וע"פ הספר "שם יעקב" מאת הרב ר' יעקב סג"ל מלובזק (נדפס

נפגד"ה העי'; "מה הוא הנרעה" מאת הרופא ד"ר קאלישר בקיוב; "לחולדות ב"י בעיר קיוב" מאת הח' חברה קופרניק; "יושבי קרנוה בדברי חז"ל" מאת ד"ר לויזון מספרקס; דבר החלום היהודים בלחץ פולין לאסוניה" מאת ה' Frenk; "הערה במשנה תורה להרמב"ם" מאת ר"י רייפמאן; "מהמלואים לספרי" מאת ה' זאנצל; "Zoologie d. Talmuds" מאת ר' לויזון. הערה: X/ במאמר, גנזי (?) ישראל בנרתי רכזי" (74 147), מאת ה' יאס"ז, (ע"ד ספר לקטים הכולל סגולות ורשומות לחיים וקמיעות, מאת חכם אחד בלתי נודע ושמו ר' שמריה ביר חנה יחיאל) העתיק הכותב בטעות מהדף כתב-יד אשר היה לפניו בנרתי: "שמריה ... בנרתי חנה יחיאל בערב החיים" ולכן העיר (שם) לאמר: "לא חולל לכן את הר"ה כע"כ", חולל בלי השוה כדבר בנרתי "נצ"ב" החת "כע"כ" ורשאי החיבות הם: "בשמה נרודה בנרתי" כאשר יביר הקורא ממלה "החיים" הסמוכה, אך ה' יאס"ז החליף בחצו ה' בנ' ונ' בע' הדומה, ומוסה יאס"ז ש"ח נתן לנו המעתיק הזה בנרתי, כי בעמוד ההוא בלו הדברים הללו, אשר העתיק מן הספר אחר בנרתי ההוא, כהקדים: "נצ"ב החיים!" — למעתיק ב"י קדמונים כזה הערה מלכתו בלי דלת והבונה כיא מעשה קוף בעלמא, נקרא: שקילא עיבודך וזדיל אחיזי!

בנסת חקקי ישרון, ספר כולל כל מאמרי התנאים והאמוראים בתלמוד בבלי וירושלמי, תוספתא, מביילתא, ספרא וספרי, מדרש רבה, תנחומא, ילקוט פדרא, תרביא וזוהר, עיף סדר א"ב של שמות חז"ל, יע"ה הערות מאת ישעיהו זאב מרגליו. כך ראשון, אות א' (מאמרי ר' אבא — ר' אבהו). וילנא תרנ"א. 4° 96 עמ' [מחיר החוברת 50 קופיק].

בהקדמתו יאמר המחבר כי מפרטו בחבור הספר הזה הוא "למען הקל על רבנינו ותלמידיהם ועל כל ההוגים בספרות התלמוד בזה שכל, לבוא עד הכונה שטוחים על מחוקקינו בדבר אחד והיה, בדבר ממונה, בעניני חמורה ופילוסופיה, מוסר וד"א וכו' מולדותיהם ודרכי חיים וכו'", אך אם נשפוט ע"פ החובת אשר לפנינו נראה כי לא קלע היטב אל המבנה האמת והחל להחלץ כי יח' הספר מהחוקר במעט את המבנה האריך למנות ולספור את מאמרי כל האמוראים אשר נזכרו רק פעם אחת או פעם אחת בלבד בנרתי, ואשר אין להם ערך ופועל לחוקרי תולדות ההגות והאמוראים (*), ומה גם אחרי אשר כל התנאים והאמוראים רשומים כבר בספר סה"ד, גם היות לאחידות את כל מאמרי החכמים בנרתי וד' היה לו להעיר על כל אחד ואחד בקצרה, כאשר עשה בעל הספר "זיון לדור", כי הלא אין חזות ספר כי יקראו וילמדו בו כמו בספר "עין יעקב" כ"א כי יענינו בו החכמים והחוקרים בתנאים, וכן ימלאו את אשר יקבו גם אם יהיו המאמרים בחלית הקצור, והאריכות מוכל רק לנלמד ולהוגיעם חכם. גם טוב היה לסדר את המאמרים אשר מספרם רב לא לפי סדר הסמכות ויהי הספרים כיא לפי עניניהם: הלכה לבד, אגדה לבד, ספורים לבד וכו' ולחלק נכ"ה הספרים האלה, אם מספר המאמרים אשר יכלו יהי רב, לפי הכוונה, כמו דיני א"ה לבד וכו' ממונה לבד וכו', או דרכיה לבד, משלים לבד וכו' ולא הקל העבודה בלמה להעסיקם בתנאים תולדות ההגות והאמוראים. — נקוה כי הרב המחבר, המבקש בהקדמתו מכל המערים מן הספר ותועלתו לשפוט עליו כאשר עש לבדס ולהעירו "מה טוב ומה נכון לעשות לספרו כדי יסוד מתוקן כל דברו ומובחר להעדרו", ישים לב לדבריו אלה אשר עשהו בחבורת הבחנה.

ר' משה הדרשן מנרבונה, כולל הדברים המובאים על שמו בספרים יע"ה ובכתבי-יד עם מבווא הערות מאת אברהם עפשטיין, וזיון תרנ"א. 12°. עמ' [מקדס לכבוד הח' דרנבורג ליום מלאת לו שמונים שנה (21 חיוניס 1891), וכן הספרים להחכמים ייבואר ורייך הנזכרים "ברשימת ספרים"].

עוד נזכרם השפעתו לתת מקום בחוקר למאמר העקשה ונקרה על הספר היקר "חלוד מאת החכם עפשטיין (הנזכר בנרתי ב' **), ונה' היות החכם היקר הזה המעתיק מסרי

(*) לפעל הוא כי חכם המחבר בין החכמים אשר נקראו בנרתי "חכ"ם" גם את אבא סקרא (נרתי 73) סיה לא סנא ולא אמורא כיא ריש ברינאי...

(**) אחרי אשר נזכר כבר רוב מאמרי החכמים האלה לדפוס קבלנו מאמר נכבד על הספר הזה מאת הסופר המלומד בדורנו החכם ר' אייזיק הירש ווייס יי ומפרטנוהו לדפוס בעד החבורה הבאה.

הכמתו ל"החוקר" ביד נדיבה, מנחה חדשה לאור חכמה ישראל, בספרו אשר לפנינו הכולל מאמרי ר' משה הדרשן המפורסם בספרים שונים ובכ"י יקרי המציאות, בשפה פרקס: א"י, פירושם להג' ב', פירושם להלמוד, ג', פירושם לפירושם, ד', ודו' לרמ"ה. ה', סימנים ליוקר חול. ח, מדרש על עשרה הדברות. על ההעתיקה האלה הוסיף החכם המחבר הערות מחכמות והנהגות ומראה מקומות ביד בקיאותו בספרי קדמוניו ז"ל וידיעתו הרחבה בלשונות הקדם המובה עליו, ובמבוא הספר הפין אור על חיי ר' משה הדרשן ופעולתו הספרותית והעיר על דרשים אחרים אשר שמש היה ר' משה ונחלפו מאת כמה סופרים בר"מ הדרשן מנרבנזה.

הערות: ז' 20. על דברי רש"י (במדבר י"א כ') "והיה לכם לזרע", ובדברי רמ"ה ראיה שיש לשון (בכ"י מינכן מקום) שקורין לזרע זרע"ה העיר הח' עשש"ן: "בלתי מוכן מה ענין זרע לפה, וכי אכילה השלו היחה לבני ישראל לזרע? אולי י"ל "שם מקום שקורין לזרע זרע"ה וכוונתו למלת זר בריש דנוסה בערבית" וכו', לדעתו אין צורך להגיע בדברי רש"י מאומה אחר שיש למלת זר בריש דנוסה בערבית הוראת חדר-החרב (ראה ספרי המלים), וכוונת הכתוב לדעת רמ"ה הוא כי השלו יזיק לכם כחבר חדש, ודומה לזה מלית הכתוב "ואחריהם מרה כלפניהם חדרה כחבר פיות (משלי ה' ד') הגאמר אחרי "כי נפת חפניהם שפתי זרה" וגו'.

ז' 41—40. מסופקים אנחנו אם הסימנים ליוקר חול המובאים בכ"י על שם ר' משה הדרשן הם לרמ"ה מנרבנזה, כי כפי שהראה הח' המחבר לדעת במבואו היה רמ"ה חכם בלשונות והנה גם בחכמת הסבב הסליסופית (ז' 8), ואין יתן סימנים כאלה אשר באמונת הכל יסוד? ויש לשער כי הם לאיזה ר' משה דרשן מאוחר אשר זכר המחבר שם ז' 14.

רשימת ספרים.

ספר "דור וחבמיו", לחקר חולדות ספרות ישראל וגדולי סופרים בדור הזה, יכלכל חולדות ימי חיי רש"י חכמי ישראל המצויים בדור הזה וכו' עם המונות פניהם וחתימות ידיהם כתבתי, מאת משה ריינעס (ז"ל), חלק ראשון בשנים עשר פרקים. קראקא הר"ן. 188 עמודים. החלק הזה כולל חולדות החכמים: אסקול, צובר, באכר, שז"ה, קובנה, קימסק, לוצק, מורעארה, אדולף שראק, וזילר-סיניסי. — ראה מאמר-הבקרה להח' שמואל שוואננסקי בהוספה למגיד גליון 37 ש"ע.

ספר חת"ם סופר על סוגיות הע"ס מאת רבינו משה ספרא רבא, גאון ישראל וקדושו (!) רבנו ופרשו, בלוגיק קדישא וכו' וכו' מוהר"ר משה סופר זקוקל בעהמ"ח ספר חת"ם סופר שו"ת ששה חלקים. חלק ראשון, נסדר והוצא לדפוס—פעם (ה) ראשונה—עם הוספות איזה דברים וענינים בשם אבן סופר יכוניס (!sie), מאת הק' שלמה אהרן ווערטהיימער ירושלים, חר"א. Fol. כ"ט דפיס. [מחירו 2 פל, 4 פל].

ס' ררבה של תורה מורה דרך ונתיב ההלמוד בכללים ויסודות בכלכלה ואגדה חלק ראשון, יכול שבעה דרכים, והם: דרך המדות, דרך הלשון, דרך המשנה, דרך הגמרא, דרך המקשה, דרך המחזק, דרך האגדה, אשר חבתי ... אחי ... הק' שלמה אהרן ווערטהיימער ירושלים חר"א. 40 (קמנה), כ"ד דפיס. [מחירו 2 פל].

Petite Grammaire hébraïque provenant de Jémen. Texte arabe publié d'après les manuscrits Connus par Ad. Neubauer (ספר דקדוק קצר, הבא מארץ חמק, בלשון ערבית, Leipzig 1891. Pet. 8°. 38 p. ע"פ כתב-יד ירושלים).

Un Épisode de la Vie des Juifs Polonais au dix-huitième siècle par Salomon Reinach. Paris 1891. Pet. 8°. 7 p. (ספור מחיי היהודים בשולין במאה הי"ח).

1-ère année.

4-ème livraison.

REVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme

PARAISSANT TOUS LES MOIS

Publiée sous la direction de

SALOMON FUCHS

PARIS

7, RUE ROLLIN, 7

Prix de l'abonnement: 10 fr. par an.

Imprimerie de Joseph Fischer à Cracovie

1891

זית חמשת וששית.

שנה ראשונה.

מחיר ההודעות :
50 פס. — 30 קר. —
25 קופ. — 75 סנט.
Petit בעד כל שורה

חתומי, המניד
(המשלמים כל מחירו)
"יקבלו אח, החוקר"
באציו מחירו.

החוקר

מכתב-עתי

מחיר, החוקר, לשנה:

8 Mk. באשכנז

4 Fl. באוסטריה

3 Bk. ברופיה

בצרפת וביתר

10 Fr. הארצות

מקדש לחכמת ישראל

סלמלח ותרוממך חכבדך כי תחבבנה
(משלי ד' ח').

יוצא לאור פעם אחת בהדש

מאת

יצחק שלמה פּוֹכֶם

תרנ"ב.

נרפס בביתדפוס יוסף פישר בקראקא.

Druck von Josef Fischer, Krakau. — Verlag v. S. Fuchs.

1892.

תבן הענינים.

ס' "אותיות הענינים" לר' יהודה בן בלעם ז"ל, י"ל בפעם הראשונה ע"ס כ"י פאריס גס מבוא והערות והוספות מאת העורך (מבוא).

ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני, מאת אברהם עפשטיין (סוף).
לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים: ז' הגהות ונגהות אל
הפתיחה לספר האגרון, מאת שניאור זק"ש (סוף).

מאמר תבנית ספר, מראה תבנית ספרי חקר מצוה ע"י תבן עניניו
וע"י אחד ושנים מפרקיו, מאת יעקב רייפמאן.

השיבנו תחת כי מאוס מאסתנו, מאת אברהם עפשטיין.

הרב הבבלי, מאת מרדכי רבינוביץ.

זכרון לרב, מאת ישכר דוב סוקולסקי.

דקדוקי סופרים, הערות להחזקות הקודמות מאת דב. לויזון, צ"ד גרינברגר
ושמואל אלכסנדרוב.

משפט ספרים. אגדר הדני, ספריו והלכותיו וכו' מאת אברהם עפשטיין

מבקר ע"י איזיק הירש ווייס. — הערות וזיונים על ס'

כנהיג מאת יהודה הכהן ויסטינצקי.

רשימת ספרים, מאת העורך (עם הערה ע"ד מציאת שידים אחדים מספרי
רס"ג כ"י).

ספר אותיות הענינים

לר' יהודה בן בלעם י"ל.

י"ל בפעם הראשונה ע"פ כ"י פאריס, עם מראה מקומות והערות ונוספות

מאת העורך.

מבוא.

הספר הזה היוצא עתה לאור על ידי הוא אחד משרידי ספרי חכמיהלשון הספרדים הקדמונים, אשר בחכמתם הרבה ובשקידתם העצומה בנו לתלפיות את היבל שפת קדשנו ויפתחו שעריה לכל השוקרים על דלתותיה. המהבר ר' יהודה (בערבית: אבו זכריא יחי'י) בן בלעם⁽¹⁾, אשר חי באמצע המאה התשיעית לאלף החמישי (בסוף המאה הי"א לסה"נ)⁽²⁾, לא היה אמנם אחד

(1) השם הזה איננו שם אינ המהבר, כי בלי חסות לא נקרא איש יקודי בשם בלעם הרשע, נגד דברי התלמוד (יומא ל"ה): "ושם רשעים ירקב, רקבנות תעלה בשמותן דלא מסקינן בשמייהו" (וראה גם מוספות ד"ה דלא), כי שם השם "אבן-בלעם" הוא כנוי ושם משפחה ערבי, כי כן נהגו היהודים היושבים בלחצות הימנעלים לסגל להם שמות ערביים. בזה אדות זה דברי הח' פירסע בהמכת"ב Literaturblatt des Orients שנה ז' עמוד 451, ודברי החוקר Fleischer גם בהערה ע"ד הסתוות השם בלעם עם השם לקמחן אל הערבים. גם מלשון הראש"ש בראש המאמץ: "ור' יהודה הנקרא בן בלעם" מוכח, כי "בן בלעם" הוא כנוי ואין שחרותו בן איש אשר שמו בלעם. — פירסע מעיר גם בזה, כי נהגו לנשא בלעם כמו בערבים, וכן נרמז כל החכמים אשר חיבשו את ריבוי גלגלות העמים: Ibn Bal'am — מלמד הח' ר' יוסף דרנבורג הכותב: Ben Bil'am בהולדת בלעם ריב"ב לסי ישיבה בהמכת"ב הרפתי Revue des Etudes Juives (אשר הוא עוסק בה זה שנים אחדות), אחרי כהנו את השם הזה כראוי בספרו: Opusculs etc. — המשפחה אכן בלעם הייתה אחת היותר מיוחסות וכבודות בספרד, לפי עדות ר' משה בן עזרא בספרו חמחמה ואלמחמה (ראה המכת"ב הרפתי הק"ל חלק י"ז עמוד 176).

(2) החכם דוקס שער בזה בספרו Literarhistorische Mittheilungen עמוד 186 הערה 2, כי ריב"ב פלח בין שנת 1100—1080, וכן דעה רוב החכמים אשר דברו על ריב"ב. והנה פירסע (ס' ד' 450) הביע על זה כי לא יתכן לזהר ככה זמן בן בלעם, יען כי במחבר "שם" בספרו "אותיות הענינים" (אשר הדפיס הח' דרנבורג בהמכת"ב Wissenschaftl. Zeitschrift לגיינר היה עמוד 408 בהערה) מדבר בן בלעם קצת זה בן דורו ר' יחזק גיאל (לפי הוכחה דרנבורג ס' 1094) לדעת כל האופנים" ויולא לנו מזה כי ב"ב היה בעה כתבו את ספרו זה "אדם גדול ומפורסם", כי ללא זאת לא הריב בספרו על ללעג על חכם גדול וכבוד כ"י גיאל. מלמד זה מביא פירסע סך לדבריו, כי ב"ב נלחם גם עם ר' משה הכהן בן גיקטילא (ראש"ש הליס פ"ד ד', ספא י"ד ס' 38), אשר שנה מתו לא האחר משנת 1070; ולכן הוא מעבר כי שלח החכמים

מסיסרי הכמת הרקרוק והמחקר המרעי בבהבי הקרש, כי כבר פעלו בזה לפניו חכמים אחרים גדולים ונצורות, ביחוד המרקדים הגדולים ר' יהודה בן חיוג ור' יונה בן גנאה, אשר האירו נתיב ויפלו מסלה חדשה בשרה הכמת

הנקבים: בן בלעם, בן גיאה וכן גיקפילה שדחו בערך שנת 1050. אולם דברי פירסם לא יוכלו לעמוד בפני הבקרת. מדברי בלעם נגד ר' יצחק גיאה [אשר לא מה בשנת 1094 *] כי בשנת 1089 = תתמט, כאשר הזכירו ר"מ בן עזרא תלמידו בספרו הנזכר, ראה רשימה ספרי הבדוליאנא לרמ"ש ז' 1111, והראב"ד בספר הקבלה ור' סעדיה אבן דנאן בתאמרו על סדר הדורות, חמדה גנוזה לר"ש חן טוב דף ל' [אין הוכחה כי היה המחבר בזה ההיא גדול בשנים, והספוק הוא, אם נדקדק בלבנו בדברו על ר"י גיאה נראה כי היה צעיר לימים הרבה מר"י גיאה, כי ז"ל: "וכבר עשה החכם שפירש ספר קבלה והוא מאנשי דורנו שחבר שנמא "שס" לענין זמן וכאשר בקשו אנשי דורו שיביא ראיה על דבריו החל לחבר דברים בטלים" וכו'. הנה בהחלה חמר: "והוא מאנשי דורנו ואח"כ חמר: "אנשי דורנו", כאלו לא היה ר"י גיאה בן דור המחבר! ויש להבין זאת רק באופן הזה: בן בלעם היה איש צעיר לימים בעת חברו את ספרו "אחותיו העמינים" ור"י גיאה, אשר חזר גם הוא את פירשו על ס' קבלה בדוחו צעיר לימים. היה בעת ההיא איש צעיר, ולכן אם כי בדרך חזבו בן בלעם לבן דורו בעת הכתוב דבריו נגדו, בכל זאת באוהו לפניו את העת אשר החוכמו החכמים עם בן גיאה בדבר מלת "שס", היא העת אשר ראה פירשו לס' קבלה אור, מלא לנכון לחמר "אנשי דורנו", דור בן גיאה ולא דורו הוא, כי הוא אולי פרס היה בעולם בעת ההיא או היה רק בן שנים אחדות; ואם גם נכון הדבר כי לא חי בן גיאה כי אם היה שנה, בדברי ר' שמואל אלגאזי בספרו "הולדות אדם" — מה שהוא רחוק מעט לדעתנו, אחרי אשר לפי דברי ר' סעדיה אבן דנאן (חמדה גנוזה, כ"ט ע"ב) נסמך ר"י גיאה כרצונה בימי ר' שמואל הגדול, אשר מה בשנת ד' תתפ"ו (1055) וא"כ לא היה ר"י בעת התמנותו לרב כי"ס בן י"ז שנה לכל היותר! — בכל זאת יספק לנו הבדל בערך עשרים שנה בין שנות בן גיאה לשנות בן בלעם למען הנדיק את הדברים הנזכרים, אם נניח כי ב"ב היה בעת הכתוב את חברו "אחותיו העמינים" רק בן עשרים שנה. גם אין להתפלל על ב"ב הצעיר, איך מלאו לבו לערוך קרב נגד חכם מזין ובעל צעמו כר"ג ולפגוע בכבודו, אחרי אשר כבר הודיע לנו רמב"ם בספרו הנז', כי ב"ב היה מעצמו מבקר חרוץ העשוי לבלי חס ולא נשא פני איש (ראה רשימה הבדוליאנא R. d. E. J.; 1294 ח' י"ז עמוד 176), וקרב הדבר כי התכוונה הזאת שלמה ובדבר אללו ביתר שאת בימי הגעורים, עת אשר הדם רוחה והלב מתגעש ביותר. — כן נראה כי גם ר"מ בן גיקפילה, אם כי נדע עתה כי ב"ב התבזה עמו שם אל פה (ראה במה"ש הנרפא שם עמוד 179 המחמר אשר הביא דרנבורג מבאורי ב"ב לס' יהושע), היה גדול בשנים מב"ב * וספריו נודעו בקהל לפני ספרי ב"ב, כי ב"ב מזכירו בספריו כמה פעמים (כמו בדאורו ט

(*) פירקט נמשך בדבריו אלה כמו בדבר דבריו שם אחרי דרנבורג, אשר כתב בן בהמה"ע לגי"ה עמוד 397, בהחלפו את ר"י גיאה בר"י בן יעקב בן ברוך אבן אלגאזיה, אשר מה באמת בשנת 1094 כאשר העיר ע"ז רמ"ש ברשימה ספרי הבדוליאנא ז' 1110.
 (**) במנחם לנאורי ב"ב ל' יעשיה (שם ע' 178 הערה 2) כותב ה' ד. לאמר: (Ibn Bilam n'était certainement pas beaucoup plus jeune que Ben Bilam) ונראה כי פשוט אללו כי ב"ב היה גדול בשנים — למעלה מעט — מן גיקפילה, ולא איש מאין הול החלטה זאת.

הלשון העברית ובאורי ספרי הקדש, בכל זאת מקום הניחו לו החכמים האלה ויהיה בני דורם להגדיל עוד תורת שפת עבר וללכת הלאה בדרך אשר סללו לפניו, לערוך ולסדר במשטר נכון ענינים אשר ההולכים לפניו לא פנו להם

הזוהר, ראש החלק ש"ב עמוד 61 ורשימת הכוליאנא ראש ז' 1821 ועמודי העבודה להח' לאהסכוז ע' 116, ובבאורו לישיעה א' ו' ויא' ה', ראש המכהיע הנרשח המ' ח"ז ע' 183 הערה 1 וח' כ"ב ע' 60—59, והראשיע מביא תמיד את דעה ר"מ הכהן לפני דעה ז"ב, וכן נזכר ר"מ הכהן לפני ז"ב בספרי הקדמונים, כמו הראש"ע בראש המאזנים, רמביע בספרו הנ"ל, ר' יוסף קמחי בהקדמתו לס' הגלוי (*), הרמב"ם במאמרו על תחיה המהים, רק ר' יוסף אבן עקנין בהקדמתו לפירושו על סה"ש הפך את הסדר (ראש האלפבית לפי אורש וגדור מחלקה ז' כרך 31 ז' 54). וע"ד שנת מות ר"מ הכהן כבר העיר הרמב"ם (רשימת זול' 1819) כי נחוק לאחרה משנת 1070. — היותו לנו מזה כי לא נכונה דעה שירסע להעמיד את ז"ב ז' ובג"ק בשורה אחת, כי אם השנים האחרונים היו גדולים בשנים מן בלעם. הארכתי עמול החלפה שירסע להקדים זמן ז"ב — אם כי כבר עבר על דבריו כלל והנכמים אשר באו אחריו לא שמו אליהם לב — מפני אשר לפני שנים אחדות מלאה לה הדעה הזאת נוהל חדש, הוא ה' דרנבורג במבואו לבאורי ז"ב לישיעה (R. d. E. J.) ח' י"ז ע' 176). אמנם לא זכר ה' הזה את שירסע ולא המך יתדותיו בהוכחותיו, אך מלא הוכחה חדשה, אשר זאת הכנה: הנה באחד המאמרים אשר מלא ה' נייבולר בבית עקד הספרים בפערבורג והעריקס נפבור הח' ד. אשר הדיסיס בספרו Opusculs (הספרים הקטנים ל' יונה בן גנאח) עמוד XX—XXI בהערה, ואשר לדעת הח' ג. הוא מספר הנירופים ל' יחזק בן ישוב, נזכר כי ז"ב נעה לז' בן גנאח בדבר המלות "שפטה וערה וחנכה" (ישיעה ל"ב, י"ח), אשר הן לדעתו שמות הפעולה, נגד דעה ר"ש הנגיד אשר חשכן לזוויס, ואחרי אשר ר"י בן ישוב הנקרא אל הערבים אסחאק בן קסעאר הרופא הספרדי מה לפי עדות אבן אצ"ב בספרו על הרופאים בשנת ה"ח" לפימה הישמעאלים המהאמה לשנת 1056 (א), ואשר כהן בספרו הנ"ל לשנת 1057), א"כ מן ההכרח הוא כי ריב"ז היה בלמעם המאה ה"ח וזה נידע לזה ונולד לכל היותר מאוחר בשנת 1020 nous ne nous tromperons certes pas en prenant l'année 1020 comme dernier terme ou l'on puisse placer sa naissance). — אולם גם להוכחה המחודדת הזאת אין לדעתי יסוד ויהי נכון מאשר להוכחה שירסע. הנה לפי החלפת דרנבורג הראה ז"ב כבר בדור בן גנאח ויש הנגיד את פעלו והדור בשדה חכמת לשון עבר וזאת לא נוכל להאמין על נקלה אחרי כי בכל ספריו הידועים לנו עתה מזכיר ז"ב את בן גנאח—אשר ספרו האחרון "כתאב אלחנקה" סגול "כתאב אללמע" (ס' הרקמה) ו"כתאב אללזול" (ס' השרשים) היה לו לעינים ברוב דבריו — בברכת המהים, ובבאורו על הזוהר הוא מזכיר בברכה המהים גם את ר' יהוסף

(*) בדרך חגב העיר על דבר הדורש תקון לדעתי בדברי ר"ק שם, כי אחרי הזכרת בן גנאח, חיוג ירש הנגיד כחוב לפנינו: ונס ה"ר משה בן עזרא דבר לחות ב' ערונת הכוסים ואחר זה כחוב: ואחרי ה' ס' קמו חכמים בלשון ר' משה בן גקטילה ור' יהודה בן בלעם ור' לוי אבן אלחנאל והר"ר אברהם בן עזרא שחבר ס' לחות" וכו' ואין זה מתאים לסדר הדורות כי רמביע הוא מאוחר לבן גקטילה וכן בלעם נפטר, אולם נראה לי כי הדברים, ונס הרמביע" וכו' באו שלא במקומם ומקומם כסוף הרשימה אחרי המלים "הר"ר אביע שחבר ס' לחות" וכו'. ולפי"ז ילדק היעב הלשון, ונס רמביע דבר לחות".

מקום מיוחד ולהביא בכור הבחינה והבקרת את דברידם ומשפטיהם בפרטים רבים; אך באהבתו את הקצור משך ידו מחבר ספרים גדולים, ויאסוף ספרים קטנים (לשון הראב"ע בראש המאזנים) ויתאסף להפיץ בהם אור על דברים אשר ההולכים לפניו לא בארום או לא סדרום בראוי¹.

הנגיד, אשר נהגו בסוף שנת 1066 (ראה רשימת הצדלה 1298, החלק ח"ב עמ' 162). ועוד יותר יפלא בעינינו, אם ר"י בן יצחק הזכיר את צד בספרו הציפוס לגנאי בחור מחזק ענה במלים בלי דעה (ראה Opuscles שם), למצא זכר ר"י בן יצחק וספרו הוא בס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" לב"ב, הלא זה דברי ב"ב שם בברך "דנה": ואמר ר' יצחק בן יצחק ז"ל בספר הדקדוק וכו' (*). המחבר הזה נכבד לעינינו בזה שחשבהו למחבר כי הם "הפעלים הנגזרים" אשר ספרו המחבר אל ספרו "אזהות הענינים" הוא בזה שם הספר הזה הראשון לספריו (ראה למטה ע' 118 הערה 1), וא"כ קשה להאמין כי בס' הציפוס אשר אליו כון ב"ב בלחנו "בס' הדקדוק" כהן בן יצחק זה הדברים אשר מלא הם ייבואו בכ"י פ"ב. והנה הם' דרנבורג לא נמן לנו לא בספרו Opuscles ולא במבואו הם' כל מזה כי המחברים הג' הם לר"י בן יצחק, כ"א סמך על הם' ג המבשר בן, que notre... d'Ibn Jaschousch") (ס' הציפוס) כחאז אלהאסף (savant ami croit appartenir au Opuscles שם) ולכן כל עוד אשר לא נדע ראות הם' ייבואו על מספרו הזה הדבר בידנו לפון בלחנו: אם קבלה היא נקבל אל לדין ים השוכה! — ומי יתן ויחל הדבר ד"ר הרכבי נ"י, נלמן בזה עקד הספרים אשר להממשלה ב"ב, לבד לנו — בעצרת כחידה אשר מחוכו העיקר הם' ייבואו את שלשה הפרקים (Fragmente) אשר יחסם לר"י בן יצחק ובעצרת כ"י אחרים בזה ספרהו הערבית-העברית אשר נגלו לפנינו ב"ב בעשר העות האחרונות — אם הפרקים האלה הם בלחנו לכן ישוב או אולי לאחיה חכם מאוחר, (לכן ברוך?), בלחיה אדמה, והיה אם יאשר ויקיים משפט הם' ג. אז אקבל עלי את הדין לאחר: דברים בלחנו פשוה הם ביד! אולם עד העת ההיא אחזיק בדעתי — אשר היא דעת כל החכמים מזה "ב"ב וד"ב — כי בן יצחק היה קדום בזמן לכן בלעם (**), ואהבתי להמחבר הזה, אשר היה עוסק כעת בהוצאת ספריו, לא הפה את לבי להקדים זמנו בלי מופת חוקר, וגם לא העזר בעדי מחשוב כי יתרון לכן ישוב על בן בלעם ביהם החקירה המקורית בזהות לשון עבר ביהן בן נגלה עליו, כאשר ים להוכיח מדברי רמב"ע בספרו הנזכר, המשוב את בן נגלה וכן ים וקוראם יחד בשם "שני זקני הלשון העברית בהחל"ט" ["והמא' ז"ל אלעבראית בלחלחלח"ט"] (ראה Z. d. D. M. G. ח' עמוד 551), ומדברי ההלכה אשר אל לו בן נגלה בשם לפי העצרת הם' דרנבורג (Opuscles, XXI).

¹ ז"ל הרמב"ע בספרו הג' (בהעצרת המקור הערבי): "בן בלעם" הכר ספרים

(*) המחבר הזה נמלא גם במקורו הערבי בהערה לחלו כ"י אוקספורד (ראה חלו הולאס ייבוי עמ' 158 הערה 62), ואם גם לא נזכר עליו שם ב"ב אין ספק כי לקח מספרו, כאשר הוכחא בעצרת האלי דברים רבים מספריו ב"ב, וזה למענה אות ב, וראה, המזכיר 1880 עמוד 9.

(**) ים להפלה, על הראב"ע המזכיר בראש המאזנים אם בן יצחק אחר בן בלעם, ואולי אחריו בזונה, מפני אשר דרך בקרתו החפשים לא מלא חן בעיניו ולכן קראהו פעמים רבות בשם, המהבילי (ראה דברי הם' ליפמאן בשפה ברורה להראב"ע דף ע' ע"ב הערה ק"ד ובאחר, "א"ע אלס בראמאטיק"ר ע' 186), אך בכלל לא שער הראב"ע ברשימת זקני הלשון את קר הדורות, כאשר הזכיר את ר"ש בן גבירול לפני ים שמואל הנגיד; אולם דברי הם' רמב"ע בלח"ט ח"ע 838 דחוקים.

כנורל רוב ספרי חבמי ישראל הספררים הקדמונים אשר התגלגלו תחת שואה מאות רבות בשנים עד אשר נודעו עקבותם בדורנו בהשתדלות החכמים חוקרי ספרתנו העתיקה, כן היה גורל ספרי בן בלעם ורק שני ספרים, ס' טעמי הקרא"ה ו"טעמי אמ"ה", אשר כפי הנראה אינם לר' יהודה בן בלעם וסיוה שים אליו שלא בצדק¹). יצאו כבר לאור ע"י ההכס Mercerus בשנות 1565, 1566. אולם מראשית המאה הזאת (לבה"ע) נודעה לנו על ידי ההכסים דרנבורג, דוקס, שטיינשניידר והרכבי²) מציאות ספרי בן בלעם הגנוזים

קרים נכבדי הערך ומהחזורים היותר נעלים אשר ימלאו ביד האנשים נחר את הדברים המזוקקים ויחז את הדברים הנודעים אשר נהב, לקח חמשה וימן לשד, עד כי דברים רבי המספר היו אלו למעמי הכמות" (ראה רשימה הבדלילאנא 1294; R. d. E. J. ח' י"ז 176, ושם נחקו דברי המקור [מחא רמ"ש ללאסיה ומחא ר"ד לנרסיה] בשנוי מהעקקמו ואשמי).¹ ראה A treatise on the Accentuation etc. טעמי אמ"ה לה' Wickes עמוד 104; מונאססריפ 1885 עמוד 486. נחל הוא כי הח' דרנבורג מונה עוד בחין נחנה את הס' טעמי המקרא וטעמי אמ"ה בין ספרי בן בלעם (R. d. E. J. ש' 173), ש כי הוא מזכיר (ש' הערה 1) את "הנחלה" Wickes הנעלי מספר "טעמי אמ"ה".² הח' דרנבורג הודיע ראשונה בנחמה"ע המדעי (Wissenschaftl. Zeit-schrift) לגייגר, ח' 412—408 בהערה מ"זאות ס' "אותיות העניות" וס' "הפעלים הנודים מן השמות" כ"י פארים והדפס מן הרשון מאמר "ש" ורוב מ' "כ", חולס את ס' "הגונים" הנמלל בנחמה"ד הוא לפני הס' "אותיות העניות" לא הזכיר, כפי הנראה יען כי נחמיו חסרים עלים אחדים ולא נזכר עליו כמו ושם מחברו (*). בעקבות הח' ד. נחב ירסס בליפראמורבלאפ ח"ז (474—465; 457—449) דברים אחדים על כ"י וספריו ידעס שנית את שני המאמרים הנ"ל. אחריו כתב עוד הח' דוקס כי מאמרים על ספרי בן יויאל לאור מאמרים למבחן מנלסס הספרים הנקובים (ש' 665—659 וח"ט 458—453 512—508; 492—488), אך בהעקקמו והערותיו נמללות כמה שגיאות והסרקות (*). מנלסס אחדות אחרי כן גלה החכס רמ"ש בניה עקד הספרים הבדלילאני בלוקספורד את בחורי בן בלעם לבמדבר ודברים (ראה דבריו בנחלון ח"ב 62—60 ובנשימת ספרי הבדלילאנא

(* כפלא הוא, כי נחבולו לבחורי בן בלעם ישיה R. d. E. J. ח"י ע' 173) כותב הח' הדבור לאמר: Il y a longtemps que j'ai assignalé trois petits traités de ce même auteur וימער שס על הנחמה"ע לגייגר במקום הנזכר.
(** חלה הן השגיאות וההסרקות הראשיים הנמללים במאמרים אשר הוליו דוקס לאור מנלסס, אותיות העניות" : ליעבל. ח"ז ע' 662 שורה 1: חחה, כנמלי ל"ל, כפולי; שס ש' 9: ח' "ולעושה" ל"ל, ולעושה"; ח' מאמר, כה' שורה 4: ח' "שנע" ל"ל, "שכיע"; שס ש' 14: ח' "הדור" ל"ל, "דורו"; שס שורה 17: ח' המלס, ככה יעשה" חקר: "ועשה לאהרן ולבניו ככה"; שס ע' 663 מאמר, "מרוש" ש' 5: לפני ח' "ינה ינע" חקר: "ובס הדור לוי, ודבריו שס בהערה 7 Auch Jona b. Ganach hat diese Erklärung" חן למותר הס; שס מ' "על" ש' 2: אחר המלס, ורשימה קמוליס" חקר: "על ח' מנלסס, על היס ובקעו"; שס ש' 3: לפני "ונמלל מקוס עד" חקר: "ונמלל על לענין עס ויבולו ח' על הנשים"; ח"ט ע' 490: כנאק ממלר "או" חקרות המלס: "ויש אומרים כי או נכיס שנט בני ח' ח' נכיס", ודבריו שס בהערה 16 אינל מונכיס; שס מ' "אלי" ש' 1: ח' "מי [הוא] אל אחרים

בבתי-עקר-הספרים הגדולים באירופה. הספרים הידועים לנו עתה מן בלעם הם:
(א) ס' אותיות הענינים, הוא הס' אשר לפנינו; (ב) ס' הפעלים הנגזרים מן
השמות; (ג) ס' ההגזרים, הכולל בסדר א"ב את השמות המשותפים, הם
השמות אשר להם פתרונים שונים בכה"ק¹; (ד) באורים לתורה נביאים
וכתובים. — והנה מלבד ספרים אחרים למבחן אשר הוציא לאור הח' דוקס

1292 (והלאה). לאחרונה הודיע הח' הרבני בהמכה"ע Zeitschr. f. alttest. Wissen-
schaft להח' Stade (שנת 1881 עמוד 153) כי מצא בידו עקד הספרים אשר להמחלה
בספרבורג מבאורי בן בנעם (לחמך: ח) שרידים מספרו "כתאב חלתרניח" (* [ס' המבחן]
הוא שם פירושו על התורה; ב) באוריו לנביאים ראשונים ואחרונים כמעט כשלמות; (ג) שרידים
מבאוריו לתהלים ולקהלת.

¹ סדרתי את שלשת הספרים הקטנים האלה לא לפי סדרם כפי ספרים, אשר זו גד
ס' "התגנים" נראים — ואשר בסדר הזה הזכירם הח' דוקס והבאים אחריו — כי אס
לפי סדר זמן חבורם, כי הנה הספרים "אותיות הענינים" ו"הפעלים הנגזרים מן השמות", אשר
חברו יחד (ראה למטה), נזכרו בבאורי ב"ב לדברים כ"ד, כ, כי אובסורד, ו"ל "לא תשאל
אחרך מבחן מן אסם אלפסרות... וקד לכת מן הדא אלפסעאל אלמשהק"ה מן
אלאסמא גמלה נאללה פי אכר כתאב חרוף אלמעהני" (הפעל "השאר" נגזר מן הש
"שפארות"... וכבר זכרתי מספר רב מן הפעלים האלה הנגזרים מן השמות בסוף ס' "אותיות
הענינים"), ראה החלוץ שם ורשימת הבדל' שם, וראה גם באורו לישיעה ג', כ"י R. d. E.
J. ח' י"ז 192), ונראה מזה כי חבר זה באורו על התורה אחרי שני הספרים האלה; והנה
בס' "התגנים" מאמר "הי"ר" הזכיר זה באורו לבמדבר כ"א, ל' ו"ל: "וכבר בארתי בספרי שטו
המפרש במלה "ויכר" שהוא מן ירה ויור נראה גמורה" וא"כ חבר זה ספרו "התגנים" אחר
באורו על התורה ואף כי אחרי שני ספריו האלה הקודמים עוד לבאורו על התורה. — מהמאמר
הזכר מבאורו לדברים נראה כי ס' "הפעלים הנגזרים" נספח, מפעם היווה קלה, מאה המהמ
אל ס' "אותיות הענינים", עד כי נחשבו שני הספרים האלה בעיניו כספר אחד, אס כי אין ית
בניהם בענינם. זה יוצא לנו עוד ביתר ברור מלשון ב"ב בבאורו לישיעה ז', ד' (שם ח' י"ח 71
בזהבו אחרי אמרו כי "השמר" הוא פעל נגזר מן השם "שמריה", לאחר: וקד לכתרה
כתאב אלחרוף (וכבר זכרתיו בספר האותיות), וכונתו לס' "הפעלים הנגזרים" הנספח
ס' "האותיות", ולא נדק הח' ד"ב בחשבו (שם הערה 2) את הדבר הזה לסעוה.

הספן" ג"ל. כ"י "אל" אחרית החפץ; שם ע' 491 ש' 4 הקגיר בשני חל"י עגולה את המלים: "ובלשון ספר
אל מנפח" (ג"ל מאחיה) והעיר שם בהערה 18 כי המלים האלה באו שלא במקומן ומקומן במאמר אל
וכפי הנראה נעלם ממנו הכתוב בעזרא ה' ע"ו; שם ש' 11: אחרי המלים, בעת מופו"י חקר: "והוא
וענינו כי האכל לא יסכתו עד יום מופו"י; שם מ' "לא" ש' 7: ח' "על זה" ל"ל "עליה"; שם ע' 2
מ' "עד" ש' 4: ח' "זה" ל"ל "הם"; שם ש' 11: ח' "אליהם" ל"ל "אליכם"; שם ש' 9 מלמטה:
בכנ"י ל"ל "במיתות"; שם ש' 8: ח' "לחזור" ל"ל "לחזוק". — כל הדברים האלה כמובנים כראוי בכתב
(*) זה נעלם מהח' רמ"ש המביא במאמרו *ibn Balaam* (מוניאטקשריפט 1885 ע' 287) דברים מכ"י די רופי הדפסים ב"ב, בית עקר האבד
להח' הורוין בפפר"מ, אשר בהם נזכר כתאב חלתרניח לריב"ב, והוא מ"ש ע"ר שם מדעו כי הוא
באוריו על התורה. ראה עוד דברי הח' ד"ב במנחם הכ"ל (שם ע' 177).

לא יצא לאור מכל הספרים האלה בשלמות כ"א ס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" (1) ובאורי ב'ב' לס' ישעיה היוצאים לאור זה שנים אחדות בהמשכים בהמכיר הצרפתי לחבמת ישראל. לכן האמצעי תקוה כי אוהבי ספרתנו העתיקה וחוקרי קורות חבמת הלשון בישראל יאשרו פעלי ומעשי זה להוציא הפעם מאפלה לאורה את הס' "אותיות הענינים" (2).

הספר הזה הוא יחיד במינו בספרתנו, כי אם שמו כבר המדקדקים העברים אשר היו לפני ר"י בן בלעם לב לשלוח השמע והענין (Partikel), -- אשר בהיותן מהברות ומקשרות את חלקי המאמרים ואת המאמרים זה בזה ומתארות ומגבילות את הפעלים ערכן רב מאד בכל לשון ולשון, והדורות בשפת עבר חקירה ועיון ביתר שאה, בהיות ע"פ רוב לכל סלה פתרונים רבים ושונים בבה"ק, אשר תכונה ותפדלנה על נכון רק ע"י משך הענינים אשר תבאנה בהם (3) -- ויקבעו להם מקום בספרי הדקדוק והשרשים אשר חברו (4), בכל זאת אין בידינו מקדמונינו זולת הספר הנכחי כל חיבור מיוחד לשלוח השמע. והנה אם גם הנדילו חכמי העת החדשה לעשות בחקירותיהם בחלק הלשון הנכבד הזה ויגבילו ויתארו פתרוני כל מלה ומלה, מעמיה ועניניה ע"פ השקפה חודרת בספרי הקדש וע"פ ההשתוות עם יתר הלשוניות השמיות האחרות לשפת קדשנו וגם עברו גבול חקירת המדקדקים הקדמונים בהתחקותם על שרשי המלות, גורתן ודרכי ההפתחותן מענין אחר לרעהו (5), ולכן לא נוכל לקוות למצא בספר הזה חרשות ונצורות לא שערון החוקרים האחרונים, -- ומה גם אחרי אשר כפי הנראה מהקדמתו הקצרה חברו בן בלעם ע"פ בקשת אחד התלמידים ולא היתה מגמתו להביא בו חקירות עמוקות, -- אך בכל זאת נכבד הוא להולדות הדקדוק ובאורי כה"ק בהיות המחבר אחד מוקני הלשו

(1) נדפס, "בהכרמל" שנה ג' ובקנץ "חיי עולם" לגולדברג ואלדמן חוברת שיח.

(2) אם הפיק פעולתי זאת לזמן מלה החכמים ואוהבי ספרתנו העתיקה, אולי לאור ג"כ מיד אחרי כלות הספר הזה בדפוס אה ס' "הפעלים הנגזרים" וס' "התגונים" עם הערות והוספות כדרכי בספר הזה.

(3) „Wie anderwärts, so bilden dieselben (die Partikel) auch im Hebräischen gleichsam die feinsten und geistigsten Bestandteile der Sprache und sind daher nicht nur für die scharfe Auffassung des Sinnes, sondern auch für ein tieferes Eindringen in den Geist der Sprache von höchster Wichtigkeit“ (גימיוס Hebr. Gram. הואלס כ"ג ע' 322).

(4) ביחוד קבע בן גנאה מקום מיוחד לאותיות השמות בספרו הקדמה ולמלות העם Leben und Werke des Abulwalid 489 ובלאז ח"פ, ראה ליסבל. ח"פ, 44.

(5) ע"ד שרשי המלות ראה דברי החכם ר' יוסף הלוי ב"המניד" שנה ז' עמוד 86: ידוע לכל חוקרי הלשון כי המלות הנה יוצאות חל"י שמות ופעלים אשר נחלשו בלשון לאט לאט עברו קצת ומתפצת חמומת נהיו למלות בלתי נצבות לבדנה כמו המלה, "אז" הנגזרת מן הפעל "וollen וכן צרומת vel ון velle", וראה גימיוס ס' ע' 241—229.

הכציונים, אשר המדקדקים הספקדים המאוחרים מהראב"ע והלאה שאבו מסקור ספריהם; ואם בדברים אשר חרש בן בלעם מרעתו נלמד לדעת הין ערכו ועמק הבונתו, יוכלו גם הדברים הרבים אשר שאב מסקור ספרי התכמים הקודמים לו להיות לתועלת לדורשיו ספרתנו העתיקה, כי לפעמים יפוצו אור על דברי הקדמונים האלה.

לא פה המקום לדבר בארוכה על ר"י בן בלעם וספריו, פעולתו בדקדוק ל"ע ובאורי כה"ק ויהושע להתכמים אשר לפניו, (לענין הזה יעדתי חבור מיוחד בלשון אשכנז אשר אנמנו בע"ה בקרב). ואדבר כעת רק דברים אחרים על פרטי הס', אותיות הענינים: תכונתו, דרכו, סגנונו, מקוריו, רשמי וזכרו בספרי התכמים המאוחרים, ולאחריהם אדות כה"י אשר על פיו הוצאתיו לאור.

א.

כבר הנה דעתו הח' דרנבורג, אשר הודיע ראשונה מציאות הספר⁽¹⁾, כי המחבר כתבו בלשון ערבית ולפניו רק העתקה עברית. על משפטו הזה הביא הח' הנז' רק הוכחה אחת, והיא משם הספר: "איתיות הענינים", אשר לדעתו הוא זר מאד לרוח שפת עבר, כי המהברים העברים יכתבו תחת זה "מלות הענין" או "מלות" לבר, ולכן החליט כי השם הזה הוא "העתקה כוזבת" (false Übersetzung) כן "חרף אלמעאני" בלשון ערבית, אשר בה המצא המלה "חרף" אות גם בפשר, מלה" (Partikel). אולם ההוכחה הזאת, אשר נשנתה מלה במלה מאת פירס⁽²⁾, היא חלשה מאד, כי מה יעצור בעדנו מאמר כי המחבר בן בלעם בעצמו נמשך בדבר הזה אחרי לשון ערבית השגורה בפיו ויעש כסתבנתה לבנות "מלה" ב"שם "אות"? הלא מצאנו מחבר אחר המאוחר לו, ר' יצחק בן אלעזר הלוי (אשר עוד נזכרנו במשך דברינו), המשתמש גם הוא ע"פ רוב בשם "אות ענין" או "אות" לבד בספרו, "הרקעה" (כ"י פאריס). הכתוב בכלל בלשון צחה וקלה?⁽³⁾ גם לא אראה זרות יותר גדולה בשפת עבר

⁽¹⁾ ראה למעלה עמוד 117 הערה 2. ⁽²⁾ ליטב. ח"י 450.

⁽³⁾ גם ר' יהודה לכן הנון בהעתיקה ס' הרקמה לכן גנאח, הטוב בכלל "מלות הטעם" כחז בשער די (הוצאת בני עמוד 8): "ואותיות הטעם הם מה שיוצא על ענין בזולתו", אחרי כהנו בראש השער הוא "מלות הטעם", והנה פירסוט דוראן מביא בספרו "מעשה אפד" (הוצאת פרידלנדר וכהן ע" 32), כי החכם ר' משה גיקפילס קרא למלות הטעם אות הטעם והראב"ע קרא לכן אות ענין. ולפי נראה כי עוד לפני ב"ז נקרא "המלה" בשם "אות" כי כלי הסנה מלא האספודי אלא ר"מ גיקפילס את הלשון, אות הטעם בשפת עבר ולא בלשון ערבית, "חרף אלמעני", כי את היתה כוננו ללשון ערבית הלא היה יכול להזכיר את כל המדקדקים הקדמונים מרס"ג והלאה! וכדבר הראב"ע חסדיו בספרו הנמלאים בעת תחת ידי (מאזנים, לחות שפה בדוכה שפת יתק) ולא מלאהי בהם כי יקרא למלה הענין, "אות ענין" כ"א פעם אחת במאזנים (הוצאת הידענהיים דף כ"ד ע"א): "מלא ס"א התמה עם אות ענין, ה"ק אך במשה" וכו', ואפשר כי גם שם מלא "מלה ענין" כאשר העיר הרמב"ם, כי הראב"ע מבדיל בשירוש בין "אות" ובין "מלה", ראה מאזנים (ג' ע"ב): "והענינים כמו מן וגם ואף או

כאשר בלשון ערבית לכנות מלות המעט בשם „אותיות הענין“, כי לדעתי כללה המלה „חִרָף“ בלשון ערבית בפתרונה המִשְׁאָל והמאוחר בראשינה־הֶרֶק את אותיות המעט (Verhältnissbuchstaben), והן אותיות השמוש בוכלם^ש, אך אחר כן נפרץ והתרחב הפתרון הזה ויכלול גם את המלות המשרתות את השמות והפעלים, ולמה לא נוכל לעשות כזאת במלה „אות“ בשפת עבר ולכלול בלשון „אותיות הענין“ מלבד אותיות השמוש גם מלות הענין¹? — הוכחה יותר חזקה על היות הספר הזה העתקה מלשון ערבית היינו יכולים למצא במגנון גוף הספר, ביחוד בשמוש מלה „לִבֵּן“ בפתרון אולם, רק, אבל, בפתרון מלה לִפְנֵי בעריבה, בעוד אשר בשפת עבר כורה „לִבֵּן“ ~~על~~ על תוצאה ענין מענין נזכר לפני זה ולא על הפך ונגוד², אך גם מזה אין ראיה נצחת אחרי אשר מצאנו כי גם הראב״ע משהמטש פעמים רבות במלות „לִבֵּן“ בפתרון „אולם“³; וכאשר ספרי הראב״ע אינם העתקות מלשון ערב ובכ״י ימצאו בהם דבורים רבים אשר לא יובנו כ״א בעזרת לשון ערב, כן יכלנו לחשוב כי גם ריב״ב כתב ספרי בשפת עבר, אך נמשך בדבורים רבים אחרי לשון ערבית אשר בה נכתבו ספרי הדקדוק והשרשים הגדולים לר״י היוג ור״י בן גנאה אשר היו לו לעינים.

אולם באמת אין לנו עתה צורך בהוכחות הגיוניות כאלה על היות הספר הזה העתקה מלשון ערבית, אחרי אשר נתגלו בימינו באורי בן בלעם לספרי הקדש בלשון ערבית ובהם זכר שם הספר: חֲרוֹף אֶלְמַעֲאִי⁴. ומלבד זאת הנה נשארו לנו לפלטה שרירים אחדים מהספר הזה, וכן סם⁵ „הפעלים הננזרים מן השמות“ וס׳ „ההגנים“, במקורם הערבי אשר לא שם אליהם איש לב עד הנה בראוי ולא השוו עם העתקתם העברית. השרירים האלה נמצאים בהערות-הגליון⁶ אשר הוסיף חכם אחד לכתאב אֶלְעִזֵּל⁷ (ס׳ השרשים) לר״י בן גנאה, כ״י אוכפֹּרֶדָה, אשר יצא לאור ע״פ כה״י

אות ענין... שהם בוכלם^ש, וכן בנחמה (הוצא ליפמאן ד' ל"ב ע"ב): „והחלק המלות העטע פֶּעַס הוא אות חו המלה“, וביהר באור שם ל״ג ע״ב. ראה עוד מאותם דף כ״ב, א' ודף מ' א'.

¹ דומה לזה כתב האפודי. להדדק את ר״מ גיקפילה ואשע (ראה ההערה הקודמת), ו״ל: „ואמנם קראו להם אות כי רובם אות אחת בלה״ק והם אותיות משה וכלב ושעמים יעקב עם אות אחת כמו מן“ וכו'. השוה דברי בן גנאה בדקמה (ע' 9): „והמעט בשרשי מלות הפעמים הוא אחת“ וכו'. ² ראה הערתי לסוף מאמר „אבל“. ³ כמו: „ודגש אחת לכן אין טעם הפסוק כן“ (פירושו להבליס ו״א), „לכן לא יתכן שחבר אותה“ וכו' (מאמץ ב' א'), „לכן לא יתרחו כל מלות ענין“ וכו' (שם י״ב א'), „לכן לא ימצא“ וכו' (שם כ״ו א'), „לכן לא יכלתי לחדש“ וכו' (שם כ״ז א'); „לכן שם הראש“ וכו' (ההערה „אותיות הנוח“ לר״י חיוג הוצאת דוקס 35, והנה זה בהערת גיקפילה הוצאת ט״ 18: „אך נפעל מראש נפעל ועומד“), „לכן צעלי הפעמים“ וכו' (שם, והנה זה בהערת גיקמ' שם: „אצל הסופרים“ וכו').

⁴ ראה למעלה עמוד 118 הערה 1.

⁵ פעמים אחדות באו ההערות בגוף הספר בלחמה סופר מאוחר, ראה אות ב.

הזה וכ"י רואן מאת ה' נייבואר (אובספורד 1875). אמנם בעל ההערות לא הזכיר אף פעם אחת את שמות הספרים אשר מהם שאב את הדברים אשר הביא בשם בן בלעם, אך אם נשוה את הדברים האלה עם הדברים המקבילים להם בספר אשר לפנינו ובשני הספרים האחרים הנ"ל, נובת על נקלה לדעת, כי לקחו מספרי ב"ב אלה, אשר היו עוד לפני בעל ההערות במקורם הערבי.

ב.

את שרידי-הסקור הערבי האלה משלשת ספרי ב"ב—אשר נלקו בהוצאת האצול פעמים אחדות בשניאות וחסרונות מפני מגרעות כה"י — קבצתי יחד להוציאם לאור בתקונים והערות, בשום לב אל העתקהם העברית, ובעת די לנו להביא אחרים מהם למופת ולהציג למולם את ההעתקה העברית, למען נביר על ידם על נכון תכונת ההעתקה.

אותיות הענינים.

ויתכן היות כשרימה (יחזקאל ט"ז, כ"ט)
חסר ו"ו וענינו יזנתה בארץ כנען ובכשרים
זה יותר נכון. — ויהיה במקום למ"ד
שענינו בעבור כמו: ואמר פרעה לבני
ישראל (שמות י"ד, ג) אמר לה' מחסי
(תהלים צ"א, ב').

(מאמר א"ל.)

הערות האצול.

1. קא ל בן בלעם: ויגזו אנ יכון
כשרימה (מעמסא¹) בנדר ואו סיכון א"ל
חקה במעני אנהא עמ"ת בפנורחא אלשאם
ואלגיראן גמעה² והדא אבלג. — וקא ל
איצא: ותכון במעני אללאם אלתי
עבארתיא³ ען נחו ואמר פרעה לבני
ישראל, אמר לה' מחסי.

(אצול עמוד 48 הערה 96)

א.ס. מלך על מנת והתשובה בו"ו
אם היה בפועל עבר: ואם עמדו בסודי
וישמעו (את דברי) [דברי את עמי] (ירמיה
כ"ג, כ"ב) היא התשובה. —

ופעם יחסר אסמהכתוב והענין יורה עליו:
וצמית והלכת אל הכלים (רות ב', ט') ויש
ה' (אתנו) [עמנו] (שופטים ט', י"ג). —

2. ל בן בלעם: ואם עמדו בסודי
וישמעו דברי את עמי פליסמעו כלאמי⁴. —

קר חרף מן אלכלאם ואן כאן
אלמעני יקתציה⁵ פקו[להם] וצמית
והלכת אל הכלים [ויש ה']: וישבה אן
יכון מענאהמא ואם צמית, ואם יש ה'⁶. —

(1) מחבר' [למה שלסניו].

(2) "ויהי אל כמשמעו בענין שכלה בחזנותה חס חץ כנען וחס כשדים יחד."

(3) בלגל נדפס: "עכרהח".

(4) אז ישמעו חס דכרי'.

(5) "חס כי הענין יכריחהו."

(6) "ודומה כאלו היה ענינו: חס צמית, חס יש ה'."

הערות האצול

וקד יסקט אלגואב ויקתנע בכונה
פי אליה¹ מתל אם בך תברכני והרבית
את נבולי והיתה.

(שם עמוד 51 הערה 36)

3. קאל בן בלעם: ותכון פי
מעני מעמא פי קולה גם ישבו שרים
ומתלה ואף גם זאת בהיותם אי ומעמא
יטונין], ויקרב מנה גם לא ידעת גם לא
שמעת³.

(שם עמוד 137 הערה 58)

אותיות הענינים

ופעם לא תמצא התשובה כתובה וישענו
על המחשבה: אם בך תברכני והרבית
את נבולי והיתה ידך עמי (דה"א ד', י').
(מאמר מאס').

ונמצא לענין אף על פי: גם ישבו שרים
בי נדברו (תהלים ק"ט, כיג), וענינו אע"פ
שישבו שרים וכי נדברו עבדך ישיח
בחקך⁴ וקרב ממנו גם לא ידעת גם לא
שמעת⁸ (ישעיה ט"ח, ח'), ואף גם זאת
בהיותם (ויקרא כ"ו, ט"ד), אף שהיו בארץ
אויביהם לא אמאסם⁶.
(מאמר נבס').

פעמים אחדות לא נקרא שם בן בלעם על ההערות הנוגעות אל מלות
המעם, אך בכל זאת נעלה הוא מעל כל ספק אחרי ההשויה עם ההעתקה כי גם
הן לקוחות מס' חרוף אלמעאני⁷ כמו:

הערות האצול

4. אמא ענד דבול צמיר⁶ אלואחד
עליה פנא מכפסא פי אהצאל אלכלאם⁷
קיל הגני אני [הגני אל] כסתותיכנה⁸ ואדא
וקף אלכלאם כאן הגני ורבמא שדרו מנה
אלגון אללאניה⁹ כמה סיל הגני מי
אתה בני (בראשית כ"ז, י"ח).
(שם עמוד 178 הערה 34).

אותיות הענינים

ובכסמיות האחד המדבר בא קל
ברוב: הגני אני (יחזקאל ליד, י"א) הגני
אל כסתותיכנה (שם י"ג, כ') ובמוכרת
הגני, ונמצא דגוש כמי הגני בני (בראשית
כ"ב, ז'¹⁰).
(מאמר חן').

¹ בכ"י חוכספורד, אשר ממנו העתיק הח' נייבולר את הדברים האלה נדבקו — כפי
הנראה — יחד האותות גי אשר במלה הזאת ונלחצו כלוח ע ולכן העתיק הח' גי "אלעה"
בסמן השאלה ושער כי "ל" "אלעקד" — אשר אין לו מובן נכון צענינו כי פתרון המלה
הזאת הוא חבור וקבור, לולס המלה "ל" ל"ז" "מתחמת היפז למלה "המחשבה" בהעמקה העברית.
² גם צאו גי הדברים האלה זה אחר זה, אך באמת הם לקוחים מג' מקומות
במאמר "אס" והחלק השני מקומו אחרי השלישי. ראה מאמר "אס".

³ בספריו כתוב: גם לא שמעת גם לא ידעת.
⁴ המלים, וטונינו וכי חסרות בערבית וכפי הנראה השמיטן בעל ההערות.
⁵ בערבית בא הכתוב, ואף גם זהה וכי לפני "וקרב ממנו" וכי בבור ראה כי
למלה נבס' פשר "ע"ס, וזה יותר נכון.

⁶ חסרה מלה "אלמהכלס" = המדבר.
⁷ "בהחכבר הדבור" ר"ל כאשר יבוא עליו טעם משתה.
⁸ בהערה לאזל חסרות המלות "הגני אל" ותחת "כסתותיכנה" נדפס, חסותוסכיה" בס' השאלה.
⁹ "ולפעמים הדגישו בו את הנון השנייה".
¹⁰ פה שנה המעתיק העברי את הכתוב, וכן נמצא גם בס' הרקמה לרי יחזק כן אלעזר,
ראה הערה למקום הזה בגוף הספר.

ולא רק בהערות הנספחית אל האציל כי אם גם בגוף הספר באו לדעתו כנ"י איכספורד כמה דברים מסי "חרוף אלמעאני" לרייב אשר היסף כפי הנראה החכם המאוחר בעל ההערות על גליון הספר ובאו אחרי כן כפנים באשמת המעתיק (קופיסט). האות והמופת על הדברים אשר אינם להמחבר ר"י בן גנאח כ"א לד"י בן בלעם ונספחו אל האציל בזמן מאוחר הוא כי לא ימצאו בכ"י רואן ובהעתקה העברית מהאציל, לפי הערות המו"ל דיר נייבאר במקסם; כי הנה ההשויה עם הס' "אותיות הענינים" לא תשפק לבדה להוכיח כי נוספו הדברים בהאציל ע"פ הספר הזה, יען כי יש לבעל דין לחלוק ולאמר כי נהפוך הוא: בן בלעם לקחם מהאציל, אשר השתמש בו הרבה לצורך ספרו. — למופת אציג בזרז את המאמר הבא הנמצא בין שני חציי ענולה באציל עמוד 56 (שרש אמן) לעטת העתקתו העברית הנמצאת ב"אותיות הענינים" מאמר "אמנם".

אותיות הענינים

(אמנם)... כי אמנם לא שקר מלי (איוב ל"ו ד) והמ"ם נוסף ויאמר כהא: וגם אמנה אחותי בת אבי (בראשית אחותי ורבמא כאן אסמא ללחקיקה פלים כ"י ב). ויתכן שהוא שם מן אמנה ולא יהיה אות ענין.

אצול

5. (אמנם) מן אלחרוף⁽¹⁾ ואלמים אלאברה⁽²⁾ מזידה ויקאל באלמים⁽³⁾ כי אמנם לא שקר מלי וקיל בלהא וגם אמנה אחותי ורבמא כאן אסמא ללחקיקה פלים יכון מן חרוף אלמעאני⁽⁴⁾.

משרידי המקור האלה נוכל ללמוד: (א) כי ההעתקה העברית תוכל להחשב בכלל להעתקה נאמנה; (ב) כי המעתיק קצר לפעמים בלשונו דברי המקור (ראה סמן 1 הערה 2, ס' 2 ה' 6, ס' 4 ה' 7 והי

(1) "מן מלות הענין".

(2) "והמ"ם האחרונה". מלה "האחרונה" נמצאת גם בס' הרקמה לרייב"א.

(3) "ויאמר במ"ם". המלות האלה מיותרות אחרי אמנו: "והמ"ם האחרונה נוספת", וכן לא חשבו להוסיף בהעתקה העברית.

(4) במאמר הזה לא יוכל להיות כל ספק שהוא הוספה מאוחרת באצול ע"פ ס' "חרוף אלמעאני" כי מלבד אשר לא נמצא בכ"י רואן ובהעתקה העברית (ראה גם הערה 84), משך הענין עוד יעיד עליו כי איננו מנוף הספר, יען כי הוא משפיק בין הדברים, כי הנה לפנינו כתוב: "האף אמנם אלך אחלף יכון הלא ומחלה" (האף באמת תהיה זאת ודומה לו) ואחריו כתוב: "כי האמנם יבא אליהם" וכו', וברור הוא, כי הדברים האלה דברים ור"ל: ודומה לו מלה "אמנם" בכתוב "כי האמנם יבא אליהם" נענינו האם באמת יבא אליהם. גם נזכר גם מיד אחר זה בכתוב: "וגם אמנם אחותי בת אבי" עם בזה, ובהנה בכתוב הזה נזכר כבר לפני זה בהמאמר המובא, ולמה הביאו בן גנאח בניה, אם הוא כזה את הדברים הראשונים בעצמו? מכל זה נראה בעליל, כי המאמר הזה הוא הוספה מאוחרת והוא יחזק בידנו את ההחלטה כי כל הדברים אשר לא ימצאו בכ"י רואן ובהעתקה העברית מהאציל וגמליהם בלחד מספרי בן בלעם לקוחים מחלה וראוי לקרוא עליהם גם כ"ז, כי הם נמלטו ושרי עשו.

9, ס' 5 ה' 2) ¹; (וג' כי שנה לפעמים מעט דברי המקור אם בענין
(ס' 3 ה' 5), אם בהכתובים הטובאים למשל (ס' 4 ה' 10) ואם בלשון
(ס' 2 ה' 4 וה' 5).

ג.

הספר הזה כולל כל מיני המלים חבאית בנדר החלק השלישי מחלקי הלשון
הנקרא אצל המדקדקים בשם "מלה", והן כל המלים אשר אין להן נטיה (Declina-
tion, Conjugation) בשמות ופעלים, או המחוברות לאחד מאלה בענין ². את
המלים האלה נוכל לחלק לחלקים האלה ³: (א) מלות היחס, כמו: אל, את,
מן, נגד, על, (ב) מלות החבור והפרוד, כמו: אם, אשר, גם, יען, כי, למען;
אי, אולם, אך, רק, (ג) מלות השלילה, כמו: אל, אין, בל, לא, (ד) מלות
הקריאה, כמו: אהה, האת, (ה) מלות המורות על רצון המדבר או אי-רצונו
בדבר מה, כמו: אולי, לו, נא; חלילה, סן, (ו) תארי הפעל, המורים על זמן או
על מקום או על איכות, כמו: אז, מרם, כבר, מתי; הלאה, פה, שם; בה, בן,
מאד, (ז) מלות הגוף (תחת השם) ⁴, כמו: אנכי, אלה, זה, לו, מי, מה,
(ח) מלות אשר עקן שמות, אך בהיותן משרתות במאמר בתור תאר הפעל וקריבות
עיו בענין להמלות אשר בסמן ו' צרפן המחבר אל הספר, כמו: אמש ⁵, נצח,

¹ חולם לפעמים נמצא חריכות יותר בהעקפה מאשר במקור, ראה סמן 3 ה' 4.
² המחבר לא נתן לנו גדר (Definition) מלות הטעם, וכן גדרי מלות הטעם חלל רוב
המדקדקים הקדמונים אינם מקיפים כל מינין, כ"א הם מסתמכים רק על מלות היחס והחבור,
כמו לזן גנאה בדרמה (בער ג') הודר מלות הטעם בחור "כלים וקשרים לדבור אשר לא
יחבר כ"א בהם", וזה יתכן רק למלות היחס והחבור ולא ליתר מיני המלות, ככלל לא ההגיוני
המדקדקים הקדמונים בצרפתי המלה, כי נחשבה חלש לפעל להסם והפעל וגם לא הבדילי הטעם
בין הבס והמלה. הראשון אשר הביא את חלקי-הלבן הזה בכור הבחינה הצרופה הוא פריפיש
דוראן ב"ספרו "מעשה אשד" סרך רביעי וסרך שלשים, ואם אמנם הוא מכון ביחוד הני בקדמו
אל ה"רד"ק הם קולעים אל המעשה מה"רד"ק ואלהם ומשיגים גם את מהדרנו בן בלום! האשד
הבדילי הראשונה בסוג טעם את המלים אשר ההולכים לפניו חצוץ למלות הטעם וכן באמת שמות
וגם חלק את המלות לחלקיון בדרך ההגיון לפי עניניהן ^{*}). בעקבות האשד ה"ך גם ר' אברהם
דב"ל ב"ספרו, מקנה הצרפה" בער ו'—וגנוספות אשר אציה לפטר הזה לדבר ח"ה ברחבה
על פעולה המדקדקים בחלק "המלה" מזמן רס"ג עד דורנו זה.

³ יש מלות אחדות ואשר הוכלנה להחשב אל שרי מחלקות כאחד, כמו "עדי" אשר הוא
מלת היחס וגם מלה המורה על זמן (ראה מ' זה).

⁴ המחבר קורא כנוי-הגוף בזה "חקף" בבאורו לישעיה מ"ז, פ"ו (ראה R. d. E. J. ח' כ"ג 53).

⁵ פה המלה המחבר לאמר: "כאשר הואלתי להזכיר הזמנים הזכיר אמש" וכו' וכל
כי הוא מזכירו אף שהוא שם תפני שהוא מורה על זמן והוא מחובר בענינו אל הפעל.

^{*} חלוקה המלות לפי ענין נמצאה ג"כ בשירי ופליט חס' דקדוק (הנמצא בכ"י חלל חס' ר"א עפשטיין
בוינא) מאת מדקדק קדמון בלמי נודע בשמו, ראה דברי חס' בלכר בדרעי ח' כ"י 43—142, ואשד"ל.

עולם, תמול. כן הביא מלת "כל", אם כי קראה בעצמו "שם", יען כי היא נסמכת לרוב אל שם אחר ¹, ומהמעם הזה הביא גם מלת "יש", אם כי בארה בתור "דבר שימצא לפרקים ידועים", וכן הביא מלת "עלי", אם כי כתב עליה: "שם חסר מן עליה" מפני היותה מחוברת אל פעל ².

אולם כהיות בן בלעם הראשון אשר אסף מלות המעם בסדר א"ב לא יפלא בעינינו למצא כי השמיט מלות רבות בלי מעם וסברה נכונה, כי מצודת השכחה פרושה על כל בן-תמותה וגם בעל זכרון חזק ונאמן כבן בלעם ³ לא נמלט ממנה. ואכה, המלות הראשיות אשר יפקד מקומן בספר הזה: אכזי, אדות, אוי, אחלי, אחר, אי, אללי, אצל, אתה, אתם, בי, הוי, הירד, הלום, חייץ (קהלת ב' כ"ה) ⁴, חנם, יחד, מאומה, מחה, סביב, עתה, בקרב, ריקם, תוך, תחת. מלות אחרות מאלה כמו אחלי ⁵, חנם, ריקם ⁶ אולי עזב ככונה מפני שהשב אותן לשמות, אך רוב המלות האלה נשמטו בלי תפונה בשגנה, והמחבר היה יכול לאמר גם על "אותיות הענינים" את אשר אמר בסוף ספרו "הפעלים הנגזרים מן השמות": "יתכן שנשארו מהפעלים שהם מגזרת השמות ולא זכרתי בספרי בעבור היות מחשבותי נחלקת ולבי מרוד ביגיעת העולם ולא נעלם ממך יגיעת קבוץ כל מה שקבצתי" או ארת אשר אמר בסוף ספרו התננים: "אלה הם שעלו במחשבותי ויתכן ששכחתי מה שהיה ראוי להזכיר".

ד.

מטרת המחבר בספרו זה לבאר פתרוני כל מלה ומלה לפי ענינה והמשך הכתובים אשר תמצא בהם, ולכן הוא מרבה בראיות מן הכתובים. בראשונה הוא מזכיר את הפתרון הפשוט והיותר נפרץ ואחר כן את הפתרונים האחרים והוא מוסיף עליהם הערות בדקדוק הלשון, כמו: אם תסמך המלה לכניס, אם יביא לפניה ו"ו החבור או ה' השאלה או אות שמוש אחר, אם תקבל איזה שנוי באותיותיה או בנקודותיה וכו', ולמותר אחשוב להביא מופתים על זה, כי כאלה

¹ הכוה רד"ק במכלול שער דקדוק המלים מ' "כל" (הוצאה יבא"ר דף ק"ב א'): "ואש"פ שהוא שם כהבנו אותו בכלל המלים לפי שברוב לא יבא אלא ע"י צירוף כמו המלים".

² במקומות אחרים העיר המחבר על ההבדל אשר בין השם והמלה כמו: "אכל אלהים ואשם כמוני איכנו אות ענין ופתרונו העדרה" (מ' אשם); "ויהיך שהוא שם מן אמונה ולא יהיה אות ענין" (מ' אמונה); "ושהיה כן צוות לשפחה... הוא שם ענינו אמה" (מ' כן).

³ לפי דברי רמב"ע בספרו הערכי הנ"ל, ראה R. d. E. J. ח' י"ז 176.

⁴ בספר "התננים" מאת "חוק" הביא את המלה הזאת ח"ל שם: "והסלישי כחות ענין ומי יחוש חוק ממני, ענינו לבד ממני וימצא בלי רבותינו ז"ל".

⁵ כן הוא לפי ההכרח ודברי מנחם במחברת וכן נגזר באגל, (ואחריהם הפתרון והכד"ק בשאריו) ונלדעת הקראים דוד בן אברהם ועלי בן סלימן (ראה אגל הוצאות ייבואר ע' 775). אולם רוב המדקדקים המאוחרים חשבו "אחלי" למלה העצמית כמו בעל "פחה דבריי, ר"ם אכן דגלן (אגל שם), האשורי ור"א דבלמס. וראה גיזיוס ספר הפרשים.

⁶ כאשר חשב "אמנה" לזה, ראה למעלה הערה 2.

וכאלה ימצא הקורא ברוב מאמרי הספר. — באור ענין המלות יבוא ע"פ רוב לפני הכתובים, המובאים לאמתו ולאשרו, אך בראשי המאמרים יבואו לפעמים תחלה הכתובים ואח"כ יבואר ענין המלה (ראה למשל המאמרים: אבל, אף, למען, מתן, לעמרת). לפעמים בא בתוך המאמר פתרון בלתי מפורש בלשון, ונמצא לענין אחר¹ (ראה המאמרים: או, אם, אשר, כי), ובמלות אחדות אין כל פתרון ובאור ענין כי אם כתובים ועניני דקדוק הנוגעים אליהן (ראה המאמרים: אמנם, זה, זולת, פני). — לפעמים משה המחבר את המלות העבריות עם מלות לשון ערבית (לשון ישמעאלים, ראה המאמרים: אולי, אז, אף), ובמלות אחדות הוא מכאן מלבד ענין המלות גם נזרתן ושרשן, המלות האלה הן: מדוע מן מה-דוע, על מן עלה, פתאם מן פתי, שלשום מן שלשה. — פעמים רבות איננו משתפק בבאור עניני המלה כ"א הוא מוסיף באור על הכתובים אשר הוא מביא, יותר מדי הבנת המלה (ראה המאמרים: או, אל, אל, אם, את, הא, מרם, כה, כי, כל, לא, מה, עד, על, שם, תמול) ומזכיר דעות חכמים אשר קדמוהו או חכמי דורו בשמם או שלא בשמם², והוא מתוכח פעמים אחדות עם חכמים ומדבר אתם קשות (ראה המאמרים: אם, בן, כה, כי, על, שם). גם הוא נוטה לפעמים מהענין אשר לפניו ומאריך בענין צדדי, כמו במאמר אם: "ואמרו רבותינו ז"ל שיהיו חופרים בארץ וכו' וזכרתי זה שהוא בדבר מצוה וכו' ובמאמר כי": "ועתה אבאר לך על כמה פנים הוא לשון רבים שנאחרתם ה"א הנקבה" וכו'. — את הכתובים איננו מביא לפי סדר ספרי הקדש, כ"א כאשר יקרו לפנינו, כדרך מנחם בן סרוק במחברתו ור"י בן גנאח בספריו. כפי הנראה הביא את הכתובים מקצתם ע"פ זכרונו ולא מתוך הספר, כדרך כמה מחברים, ולכן יצאו לפעמים מעטו שגיאות בלשון הכתובים, כמו "ויש ה' אתנו" (מאמר "אם"), גם לא ידעת גם לא שמעת" (מ' "גם"), אשר הובאו למעלה (אות ב סמן 2, 3), אולם יוכל היות כי כמה שגיאות יצאו מעט המעתיק או הסופר, כמו: "ואם עמדו בסודי וישמיעו את דברי" (מ' "אם") אשר בהמקור הערבי נמצא כתקינו (שם סמן 2).

ה.

המקור הראשי לספר הזה הוא "כתאב אלאצול" לרי יונה בן גנאח, אשר מלות המעט באו בו ביחד עם הפעלים והשמות³, ולכן כמה מאמרים דומים בכלל לדברי בן גנאח, כמו המאמרים: איך, אל, וכן השתמש בסי "אללמע" לבן גנאח⁴, אך בכל זאת נמצא חדשות רבות בספר הזה והוא נושא עליו עוד חותם ספר מקורי ואין להשוותו אל ספרי הפרחון והרד"ק אשר כל ישעם וחפצם היה להפיץ

¹ הלשון "ענין אחר" נפרד מאד בספרי הדקדוק לר"י חיוג.

² ראה למטה חות ה.

³ ראה למעלה עמוד 119 הערה 4.

⁴ בהערתו אזהר בכל מאמר את דברי המחבר עם מקוריו הראשיים האלה, ולכן אקצר סה. ראה עוד למטה חות ו.

מעניות חכמת בן גנאח החוצה, כי בן בלעם עמד עוד על תחום החקירה המקורית בחכמת לשון עבר ודבריו מפנים בדרך ישרה ממעין ספרי הקדש אשר לא יכזבו מימיהם לכל ההוגים בהם. קרוב הדבר בעיני כי בעת כתבו את הספר הזה לא היה האצול תמיד לפניו, כ"א הביט בו רק לפרקים, ויוכל היות כי רוב דברי האצול היו חרותים בזכרונו החזק, לכן נמצא בספר הזה שנויים רבים בסדר הדברים והכתובים בלי כל צורך, גם דברים רבים החסרים בו ונמצאים באצול ודברים הנזכרים בשם "יש אומרים" ובשם "מפרשים" או "אחד מן המפרשים" והם באצול (ראה לכמה הערה 4). — הוא מזכיר פעמים רבות את ר' יונה ותמיד בדרך כבוד, במקצת המקומות הוא מקבל דעתו או מביא מדבריו סמך וסעד (ראה המאמרים: אל את, אלו, נה, טרם, כל, מדוע, נגד, בעבור, עס), ובמקצתם הוא חולק עליו או מעיר על חסרונן בדבריו (ראה: המ' אל את, גם, כן [ב' פעמים], לא [בס'], מה, נא, עד).

מלבד המקור הנאמן הזה הוא משתמש במקורים הקדומים, אשר מהם שאב גם בן גנאח, ואלה הספרים והמחברים אשר הוא מזכיר בשמם: התרגום (ראה המאמרים: אל, אשר, אלו, ככן, הא, כי, מאד, נא, נגד). רבותינו ז"ל (מ': אם, אן, אף, הן, כה, כי, מתי, מאד, על, סן). המסורה (בעל המסורת, מ': את, הא, עד). רב סעדיה גאון (מ': הא, טרם, מה, נצח). רב האיי גאון (מ': אלו, נגד). [בספר הדקדוק שלו]. ר' יהודה בן חייב (ר' יהודה ב"ר דוד נ"ע בעל הדקדוק, מ': לו, פה). סחכמי דורו איננו קורא אף אחד בשמם, כי אם יזכירם בדרך רטו: החכם שפי' ספר קהלת והוא מאנשי דורנו (מ' "שש") וכן בו אל ר' יצחק בן גיאת⁽¹⁾; אחד מחכמי דורנו⁽²⁾ (מ' "כה"); אחד מגדולי השרים שברורנו⁽³⁾ (מ' "בין"). — מלבד זה הוא מביא דברי חכמים בלשון סתם: כל המפרשים (מ' "בגלל"); "מפרשים" (מ' "כל"); אחד מן המפרשים⁽⁴⁾ (מ' "על"); יש מהראשונים מי שפירש (מ' "כי"); יש אומרים או יש אומר (מ': או, אם, תמול); יש מבעלי השיר⁽⁵⁾ (מ' "בעבור"). (המשך יבוא).

- (1) זה היצר הזה הוכיח כבר הס' דרנבורג במזה"ע המדעי לגינר (ראה למעלה ע' 113 הערה 2) ועזה ההאמח הדבר בהקלות הדגש ופירושו למ' קהלת בלבן עברית כז' אוכספור, אשר על פיו הוציא הד"ר Jacob Loewy (ליידן 1884) את התרגום, וסס נמלא בלחמ מה שהביא בן בלעם (ראה דברי הס' Loewy שם עמוד 12).
- (2) יש לשער כי כון בזה אל ר' משה גיקטילה אשר רבות נלחם עמו (ראה למעלה בהערה הנ"ל) וכן הזכירו בדרך רמז בחור בן דורו גם בבואו לישיבה ח', ו': וקד דהב פיה מן יערהדנא" (R. d. E. J. ח' י"ז, ע' 183 הערה 1).
- (3) יש לשער כי כון בזה אל ר"ש בן גזירול, ראה הערה במקום הזה.
- (4) בכל הלשונות האלה כון כפי הנראה אל בן גנאח, כי נמלא הכן הדברים באצול או ברקמה וכן בלשונות "יש אומרים" או "יש אומר" כון אליו (ראה הערה לל המקומות האלה).
- (5) הוא דוגש בן לבצר, וכבר נזכר זה בהקדמה לכן גנאח (ראה דברי המחבר והערה שם).

ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני (סוף)

עלהם אברהם עפשטיין.

נפן נא כעת לראות אם המאמר המובא על שם ר' שמעון נמצא בהילקוט או לא. מהלך הוכחות ראספורט היא כזו: בעל הילקוט "שונה ומשתנה בנוסחא זו, פעם הוא מונה ג' קנינים, ופעם אחרת הוא מונה ד' גמ ה', מזה יוצא — לפי דעת ראספורט — "כי הסופרים עירבו וקצו", וכי בכל המקומות שהילקוט מדבר מקנינים (וילקוט משלי בתוכס) צ"ל: אית דאמרי ה' קנינים (כמו שהוא בילקוט לך לך) עם המעט המורכב מן אלה תולדות שמים וארץ בהבדל ומן קונה שמים וארץ, כפי נוסחת רש"י. אמת שגם בילקוט לך לך לא נמצא הטעם המורכב הזה, אך נראה בעליל — כן יאמר ראספורט — ששם נישמט הטעם על קנין אברהם ונודאי היה כתוב שם כמו שהוא בפירוש רש"י לאבות. ראה לזה מביא ראספורט מילקוט בשלח, כי שם מביא ממכילתא ד' קנינים ומונה גם את אברהם, ונודאי צ"ל אית דאמרי...

כל הדברים האלה תלויים על בלימה. בעל הילקוט לא היה "שונה ומשתנה נגדא זו", כי הוא איננו מחבר הכותב דברים מדעתו, רק כשמו כן היה מלקט הדרשות שצא בספרים שונים. גם בענין הקנינים לא חדש בעל הילקוט מאומה, וק הביא הדרות החלוקות אשר להקדמונים. בהאזינו רמז תתקמ"ב הביא ג' קנינים וציין על זה "ספרי" (והוא בספרי דברים ל"ב ו'). בבשלח רנ"ב ותהלים תתכ"ב ומשלי תתקמ"ב הביא ד' קנינים וציין על זה "מכילתא" (והוא שם שמות מ"ז מ"ז נמטע שניים). בלך לך רמז ע"ד הביא ג' קנינים וציין על זה "פסחים" (והוא שם מ"ז ע"ב כפי גירסת כל הקדמונים הוצ' מרש"י שגורס שם ד'), ואח"כ הביא שם בלשון "אית דאמרי" ה' קנינים וציין על זה "אבות" (והוא שם פ"ו. משם הובא הכל במס' כלה רבתי פ"ה. בתדא"ז פ"ט מונה ג"כ ה' קנינים בלא הראיות, ובפ"ז עם הראיות). הלא נראה שאין בזה כל פלא, כי כן דרך כל מאסף ומלקט להביא דעות שונות, ובפרט אחר שנעל הילקוט רשם המקורות שמשם לקח את דבריו, וק בחנם רוצה ראספורט לשבש את הילקוט ולהכניס לתוכו פירוש רש"י.

נשאר לי עוד לבאר שני המקומות בהילקוט אשר ראספורט מביא מהם ואיה לדבריו. ז"ל הילקוט בלך לך: פסחים פ' האשה. ברוך אברהם... שלשה קנינים הן, תורה קנין אחד דכתיב ד' קנני ראשית דרכי, שמים וארץ [קנין] אחד דכתיב קונה שמים וארץ, ישראל קנין אחד עד יעבור עם זו קנית. — אבות. ואית דאמרי ה' קנינין: תורה, ושמים וארץ, וישראל, אברהם, ובית המקדש, דכתיב וביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו. — ב"ר. קונה שמים וארץ, ממי קנא... [איר יצחק] אברהם היה מקבל את העוברים והשבים ומשהו איכלין ושותין הוה אמר להון בריכו, ואמרין ליה מה נאמר, אמר להון ברוך אל עולם שאכלנו משלו. אל הקב"ה אני לא היה שמי נכר בבריותי והכרת אותי לבריותי, מעלה אני עליך כאילו אתה שותף עמי בבריותי של עולם הה"ד ברוך אברהם לאל עליון וגו'. על זה יאמר ראספורט שבהוספת ב' הקנינים נמצא לפנינו רק הטעם על בית המקדש, ולא על אברהם, ואם כן נודאי נשמט וצ"ל כמו שמביא רש"י

בפירושו לאבות. על זה אשיב שאם באמת חסר המעט על אברהם, אזי נחזק להשלימו כמו שהוא בפרקי אבות ובמס' כלה רבת ותדאיו, ולא כמו שהוא בפירושו המיוחס לרש"י, אבל אפשר כי לא יחסר פה כל דבר, בעל הילקוט נותן רק מעט על בית המקדש ולא על תורה, שמים וארץ, וישראל, לפי שכבר הובא מעטם קודם לזה. גם על אברהם איננו מביא המעט מפני שהוא יוצא מן הדרש שהוא מביא תיבה אחר זה מכראשית רבה (פמ"ג), כי לפי הדרש ההוא מוסב קונה שמים וארץ על אברהם, וכן אמרו בתנחומא אחרי מות ס"ד (הוצאת בוכר): אברהם אנינו הקנה לו הקב"ה שמים וארץ, שנא ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ (הובא בילקוט יהושע רמז כ"ב וע' במ"ד ס"ד פ"ב). ואחר שקונה שמים וארץ מוסב על אברהם, אפשר לאמר גם עליו שהוא קנין, ואין נחזק לתת מעט מיוחד על זה. ע"ד מביא ראפפורט ראי' מן הילקוט לבשלת. שם מביא הילקוט מן המכילתא ד' קנינים, וחושב: ישראל, וא"י, ואברהם, והתורה. במקום ביה"ט שנמכילתא כתוב בהילקוט אברהם, וזוהו מוציא ראפפורט התולדה שכודא' היה כתוב שם: אית דאמרי ה' קנינים בהוספת קנין אברהם, ועם המעט שמביא הפירוש לאבות המיוחס לרש"י, רק הסיפורים השמימיים זה ונשאר אברהם שלא במקומו הראוי לו. גם על זה אשיב, שאף אם נניח שהיה כתוב בילקוט בשלת, אית דאמרי... ע"ד אין הוכחה מזה שהיה שם המעט של רש"י, רק בודא' היה שם המעט שנאבות ומס' כלה רבת. אך באמת לא יחסר שם בילקוט כל דבר, רק בעל הילקוט הביא בפ' בשלת נוסחא משובשת מן המכילתא שהודמנה לו בעת שכתב לקוטיו להפרשה ההיא. וכן דרך הילקוט להביא דרש אחד במקומות שונים בניסאות שונות (ע' יליניק ביה"ט ח"ו XXIV ורמא'ש הקדמה לספרי פרק ו'). וראי' שכן הוא, כי במכילתא ב"י אשר במדרש חכמים שלי הובא המאמר הזה בזה"ל: ארבעה נקראו קנין, ישראל נקראו קנין שנא' עם זו קנית, אברהם נקרא קנין שנא' ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ, בית המקדש נקרא קנין שנא' הר זה קנתה ימינו, התורה נקראת קנין שנא' ה' קניי ראשית דרכו. יבאו ישראל שנקראו קנין לארץ ישראל (?) שנקראת קנין ויבנו בית המקדש שנקרא קנין בזכות התורה שנקראת קנין, לכך נאמר עם זו קנית. -- הנה פה נמנה אברהם עם המעט שלו במעות במקום ארץ ישראל הנחוצה בזה והנזכרת בהסיום; ואפשר שדומה לזה הובא במעות אברהם במקום ביה"ט במכילתא שהיתה לעיני בעל הילקוט לבשלת. גם בפירושו לאבות שהכאתי למעלה מובאת המכילתא בנוסח משובש, כי שם נאמר: ארץ ישראל שנא' ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ. בכלל יש בענין הקנינים שנוי נוסחאות ובלבול גדול. על שלשת הקנינים אשר בספרי (תורה, ישראל, ביה"ט) הוסיפה המכילתא ארץ ישראל, וזוהי ד' קנינים, פרקי אבות אינם חושבים א"י, אבל הם הוסיפו על שלשת הקנינים אשר בספרי שמים וארץ, ואברהם, ועלו להם ה' קנינים. כשנחשוב לזה עוד א"י היו כבר ששה קנינים, על ידי שנוי מספר הקנינים ומעמיהם נהיה בלבול גדול בנוסחאות הספרים, ואין להתפלא אם גם בעל הילקוט הביא פעם אחת נוסחא משובשת.

ובזה תמו תשובתי על ראיות ראפפורט. לפי דעת ה' אינשטיין הובא הילקוט בפירוש ר' יוסף קרא, אך כבר הראיתי במאמרי "ד' יוסף קרא והפירוש לכד

המיוחס לרש"י את ב' (למעלה צד 30), כי הדרש שר"ק הביא נמצא בירושלמי ומדרשים, וכי ר"ק לקחו משם ולא מן הילקום. ולא נשאר איפא אף רמז קל כי רש"י או תלמידו בעל הפירוש לאבות, מביאים את הילקום ומיחסים אותו לר' שמעון קרא.

ה' חוץ מן המקומות הנזכרים, מביא רש"י עוד בכמה מקומות דרשות ופירושים על שם ר' שמעון אשר לא נדע כבר מי הוא, אך כהרר כי גם שם אין כוונתו להילקום. ואלה הם:

(1) יחזקאל כ"ז, י"ז: מפי ר' שמעון⁽¹⁾ מצאתי שמצא במקרא תרגום ירושלמי נחמי מנית ופגנ, דחושלא וקלמא, שערי דחושלא שבגמרא (ע' יומא ע"ט ע"א) את שונים, שעורים קלופים. פה הביא רש"י מה שמצא ר' שמעון בתרגום ירושלמי שרש"י לא ידע ממנו, דומה למה שהביא בשמו מה שמצא בהתנחומא שהיה רק לנגד עיניו ולא לפני רש"י, ע' למעלה ס' ב'.

(2) הושע י"ב, ט': ומדרש אנדה היה דורש רבי שמעון זצ"ל⁽²⁾ מצאתי און לי מצאתי לי שמר חוב שיש לי מלכות על ישראל: וילכו גם אחיו ויפלו וגו' הגנו לך לעבדים (בראשית ג' י"ח), און לי דיני שמר, כמו כותבין עליו אונג, וכמו באוני אחד ובמימי אחת בב"ר זה פירוש... את הדרש הזה בעצמו מביא ר"י קרא בפירושו להושע בלשון: ור' שמעון אחי רבינו פתר... נראה מאמרי הנ"ל שם צד 33. גייגר (Z. D. M. G. XVI, 300) שער כי כונת ר"ק היא לר"ש אחי רש"י ומלת "רבנן" מוסבת על רש"י, כי כן יכנה אותו ר"ק בכמה מקומות (ע' מאמרי הנזכר). נגד השערת גייגר העיר בצדק ברלינר (מאמ' 1886 צד 261) כי לא נזכר בשום מקום שהיה לרש"י אח ששמו ר' שמעון. ברלינר גורס "אבי רבנן", ומשער שזה הוספה מאוחרת בדברי ר"ק והכוונה לר' שמעון אבי ר' יוסף קרא. לדעתי אין כל זה נחוק. כבר העיר ברלינר בעצמו כי אצל רש"י ושאר קדמונים אין הוראת "אח" אח דוקא (ברודער), כי אם גם כן קרוב או יע (המזכיר חלק י"א צד 78). רש"י כתב בתשובתו הנדפסת במלא חפנים לר"א גייגר צד 36: ועתה עסקתי בה עם אחינו שמעיה והנהגתיה. ובמקום אחר כתב: והנני קורא מפי לאחד מאחי והוא כותב (תשובות חכמי צרפת ולותיר סימן טו). ועל כן אפשר כי ר"י קרא נאמרו "אחי רבינו" כונתו קרובו של רבנן, היינו של רש"י, ור' שמעון הנזכר פה הוא אחי אם רש"י, בפרט שכבר אמרו ברות רבה פ"ו: אין אדם נמנע לקרא לדודו אחיו, ורש"י רות ג' ב' הביא לזה ראיה. רש"י מביא אותו בעירובין ט"ב ע"ב ומכנהו "דודי", ובפסחים פ"ה ע"ב מזכיר אותו רש"י וכותב: ביסודו של רבי שמעון הזקן אחי אמי מפי רבנו גרשום... ואפשר שגם בהושע (ובשאר מקומות) כונת רש"י לרש"י זה שהוא דודו, אף שלא יאמר "דודי" או "אחי אמי", גם ר"י קרא בהביאו דברים בשם דודו (אחי אביו) ר' מנחם בר הלבו פסע יאמר עליו "אחי אבא", ופעם יאמר סתם "ור' מנחם בר הלבו", או "ור' מנחם הזקן" פירש. גם אפשר שכפירוש ר"ק צ"ל "אחי אם רבינו". — בשנת פ' ע"ב כתב רש"י: כן לשון מורי הזקן מפי אביו ששמע מר

(1) גביי גללין הנוסח: מפי ר' שמעיה (ברלינר מאמ' 1886 נד 261).

(2) בקובץ Nr. 5 במענון וכ"י גייגר כהוב שמעון (גייגר במכילע Z. D. M. G.).

שמעון. אפשר כי גם פה כון רש"י לר"ש דודו, ואיננו רחוק כלל שר"ש היה זקן מרש"י כששים שנה, ודבר עם אביו ר' יעקב בר יקר שהוא רבו הזקן של רש"י (נגד ווייס תולדות רש"י, בית תלמוד ח"ב 36). לו היתה כונת רש"י בכתבו ר' שמעון סתם בהושע ושאר מקומות לר' שמעון קרא או לאיזה ר' שמעון בלתי נודע לנו, כי אז היה רש"י מוסיף הכנוי קרא, או היה כותב את שם אביו של ר' שמעון למען ידוע הקורא באיזה ר"ש הוא מדבר. אלא ודאי שכונתו לר"ש הזקן אחי אב שהיה ידוע היטב לרש"י ולבני דודו ועל כן כתב ר"ש סתם. על כל פנים ברור כי אין כונת רש"י ור"ק בהושע להילקוט, כי שם לא נמצא הדרש שהם מביאים על שם ר' שמעון. —

3) נחום א', ג'. ורי שמעון אומר ג' נקמות הללו כנגד ג' גלויות שהנלה סנחרב את ישראל כמו שמצינו בסדר עולם. כן היא הגירסא ברש"י גפוס ויניציאה שע"ג. בכ"י ברלין הנוסח ר' שמעון, ובהדפוסים המאוחרים נתקצר וכתוב כראש תיבות, ר"ש" (ברלינר שם). גם זה איננו בהילקוט. בכמה כתבי יד מסירוש רש"י על התורה נזכר בשני מקומות, ר' שמעון בהוספת הכנוי "מורי":

בראשית כ"ז כ"ח: מהו האלהים בדין... כדי שלא יקרא תגר—בכמה כי כתוב אחר זה: מפי ר' שמעון מורי (ע' זכור לאברהם לר"א ברלינר). כנגד זה לא נמצא כל המאמר מן מהו עד תגר בקצת כי ודפוס וינ'. ומה נראה שכל המאמר ההוא הוא הוספה על דברי רש"י מאיזה סופר ששם רבו היה ר' שמעון. שם ל"ב, ל': למה זה תשאל, אין לנו שם קבוע... שאנו משתלחים. קצת כ"י מוסיפים על זה: ומפי ר' שמעון מורי שמעתי שאין רוצה לגלות שמו שלא ימול עמרה לומר גם זה עשה [מלאך] פלוני, אלא כעבד עושה שלחורת (זכור לאברהם). בכ"י שלי: ומפי ר' שמעון מורי מ"כ שמעתי... גם זה היא הוספה ואיננו מרש"י, אחר שאיננו בדפוס וברוב כתבי היד.

אדות "ר' שמעון מורי" זה כתב הדר"ה ווייס: "ולא ידעתי מי הוא, ואולי הוא אחי אמו [של רש"י] וקראו כאן מורי ר"ש סתם. ואולם לא מצאנו בפירושו או בשאר כתביו רבו הנקרא ר' שמעון, ע"כ נראה שלא היה ר"ש זה שקראו מורי רבו בגמרא כי אם רבו במקרא". אך עוד נשאל מדוע אין רש"י מזכיר את ר"ש רבו זה בכל פירושו לתנ"ך, חוץ משתי פעמים בכתבי יד? חוץ מזה. רש"י בזכור את רבותיו יאמר תמיד רבי או מורי קודם שם רבו, ד"ס: כך שמעתי מפי מורי הזקן, ובסודו של מורי ר' יצחק בן יהודה ראיתי... (ר"ה כ"ח ע"א), מתלמידי מורי ר' רבי יצחק הלוי שמעתי משמו (גימין ג"מ ע"ב). ומה זה שפה יאמר רש"י ר' שמעון מורי, מלת מורי אחר ר"ש? אלא ודאי ששני המאמרים הנזכרים אינם מרש"י. —

עברנו איפא על כל המקומות שנזכר בהם ר' שמעון¹⁾ וראינו כי אין גם

¹⁾ בהפירוש לטמול המיוחס לר"י קרא (כ"י סימנאל ברסלויז) נמצא כמה פעמים "שמעון פ"י" או "שמעון הכהן" ולא נדע מי הוא. ע' מונאכס-זריפט 1883 ז' 171, ופי' צריל יאהלזכר ח"ח 113.

אחד שנוכל לאמר עליו בברור כי בו נזכר ר' שמעון קרא, חוץ מן הפירוש לאבות ששם נזכר מדרש של ר' שמעון קרא. אך על ס' עד אחד לא נוכל להחליט כי ר' שמעון קרא חבר איזה מדרש. אדרבה אחר שבנו ר' יוסף קרא איננו מביא בשום מקום מפירושי הרבנים איזה דבר על שם אביו, נוכל לששום בצדק כי ר"ש זה לא היה מחבר ספרים ומחדש דברי תורה. כמו שהעיר על זה קירכהיים (ליטבלי) שם ואחריו בריל "אהרביכר חלק ח' 113). גם מסופק מאד אם היה נקרא "קרא" (גינר ז"ל 10). ובדבר המדרש של ר"ש קרא הנזכר בפירוש אבות, קרוב בעיני שנפלה שם מעות ספרים. אולי חסרות שם נ' תבית וצ"ל: וראיתי במדרש של [ר' יוסף בן] ר' שמעון קרא... כונת המפרש תהיה לפי זה לפירוש משלי לר' יוסף קרא. אלינו לא הגיע הפירוש הזה, אך אין ספק שר"ק חבר פירוש למשלי כי הוא בעצמו מזכיר אותו בפירושו לקהלת (מאנ' 1886 צד 231), ושם היה נמצא הורש על קנין אברהם. ואין להתפלא שהמפרש לאבות קורא את פירוש ר"ק בשם מדרש, כי גם פירוש רש"י יכונה לפעמים בשם מדרש. בכ"י רש"י שלי כתוב בראש פירושו לשיר השירים: מדרש שיר השירים של רבנו שלמה זצ"ל. ובסופו כתוב: נשלם פירוש שיר השירים, בעזרת אדון כל השירים א'.

נעת נבא לתשובות ראספורט על הראיות שצונץ הביא על איחור הזמן שנתחבר בו הילקום.

1. צונץ הביא ראיותיו ממה שהילקום מזכיר מדרשים מאוחרים שלא נודעו עד המאה הי"ב, ובתוכם מדרש רבה לשמורת במדבר ודברים. ראספורט הוכיח בצדק כי הילקום איננו מביא את מדרש רבה לשמות² ובמדבר, וכי את הציונים "שמ"ר" במד" כתבו המדפיסים המאוחרים, ואינם נובעים מבעל הילקום. אך לא צדקו דבריו בנוגע לדברים רבה בכתבו בצד 4: "עכ"פ מבורר כי בעל הילקום כמו הערוך ורש"י ז"ל לא ראו המדרשים המאוחרים של ספרי ב' נ' וה' מחומשי תורה", כי הילקום מביא את המדרש דברים רבה בהרבה מקומות (ע' למעלה אות ב), ור"י לו ממנו שתי נוסחאות, את האחת הוא קורא דברים רבה, ואת השנית הוא קורא דברים זוטא. עוד מביא הילקום את מדרש אבכיר, שהוא מדרש מאוחר. הראשון שהביא אותו הוא בעל הרוקח (בראש המאה הי"ב, ע' צונץ G. V. 283). גם מביא הילקום את השמה החדשה לויחי ומדרש תדשא ומדרש סתם שהוא מאוחר מאד³. כל המדרשים המאוחרים האלה מוכיחים כי בעל הילקום חי לא קודם המאה הי"ב, וקרוב לזמן בעל הרוקח, לא הרבה קודם לו כמו שנראה מהמדרשים המאוחרים

(1) צמ"ח (י"ב) (?) לנחז פ"ח סהלים כד"ל על פי מחזור ויטרי וכ"י אחר (כוכבי) מקמ מ"בנת כ"ח, כ"ט, ל') מלאה על המבנה ואל החיזא מן הפענוטות את הדברים האלה: לא הכי מיוחס... כך נחבר במבנה ר' אפרים (ס"ח) כך נקוד במדרש ר' אפרים), כלומר אל דאית... (טז מחברת כ"ח ז' 20).

(2) פי מקדמוניות היסודים 68. גם שורה ח' חכמה בעטות את הילקום בין המחברים המבוארים זה שמות רבה.

(3) ע' ערך זה 301 הערה b.

שהוא מביא, ולא הרבה אחריו כי בעל הילקוט לא ידע עוד את המדרש שמי
ובמ"ר המובאים כבר מהרמב"ן¹.

ז. בהיות הילקוט חבור גדול מאד, לא נעתק הרבה מאת הסיפורים ולא
נתפשט הרבה. המדפיסים הראשונים בשאלוניקי מעידים על זה בסוף הקונטרס
האחרון באמרם: למיעוט המצא הספר הזה בינינו נכנסנו בגדר המלאכה הקשה
הזאת... ועל כן יש מן הילקוט רק מעט מעט כתבי יד. הרי עזירה די רובי ראה
כ"י שנכתב בשנת ע' לאלף הששי — 1310 (מאור עינים, אמרי בינה פ"ט).
כ"י מילקוט על התורה לא נמצא בכל אוצרות הספרים הידועים לנו. בפרט נמצא
כ"י מן הילקוט לנביאים ראשונים ואחרונים (de Rossi 1172). המקורות כתובים
שם על הגליון. כה"י הוא היה שייך לר' שמואל בן ר' יצחק אברבנאל חנורע.
קרוב שהאברבנאל השתמש בכ"י זה בפירושו לישיעה והושע (ע' צונץ שם 301).
עוד נמצא באוקספורד כ"י מן הילקוט על משלי איוב דניאל עזרא דברי הימים
שנכתב בשנת רע"ג (Neubauer 164). עוד נמצאים שם לקטים מן הילקוט (קובץ
796^f). גם הסופר של קובץ 2191^e העתיק קצת דברים מן הילקוט וכתב: בספר
ילקוט סימן תצ"ט קומי אורי בשם פסיקתא רבתי... מזה נראה כי בהילקוט שהיה
לפני הסופר ההוא היו הרמזים כסדר שהם בדפוס שאלוניקי הראשון (ע' להלן).
וכי היו רשומים בו המקורות. — ר"י אברבנאל הוא הראשון והאחד המזכיר את
הילקוט קודם שנדפס².

לקטים מן הילקוט לעזרא נחמיה ודברי הימים נדפסו במקראות גדולות
ויניציאה שנת רע"ז מפורדים בתוך פירוש רש"י, וכתוב עליהם: פירוש השמעוני.
במקראות גדולות (קהלות משה) ד' אמשטרדם אשר לעיני כעת, נאספו הלקטים
ההם למקום אחד ונדפסו (בבלבול גדול) בסוף נחמיה וסוף דברי הימים. לפעמים
השמיט המלקט קצת דרשות מן הילקוט, ולפעמים הביא לעזרא נחמיה ודברי הימים
דרשות אשר בעל הילקוט סדרן במקומות אחרים. ד"ט על מרכי בלשן (נחמיה)
ז' אין בילקוט נחמיה כל דרש, ובכלל אין בחילקוט כל דרש על קאפיטל ו' ד'
שבנחמיה. המלקט הביא שם הדרש שבילקוט ראש עזרא. ועל וערשיה ואלה

¹ ראשפופרע (שם 73 13) מהסד הקערה על פיה וכו': וסדוהו ככל זה עוד
להקדים זמן כל הספרים המובאים בילקוט והם פדקי דר"א, מדרש חזקוני ויפסע... יזהר נמן
לאחר זמן בעל הילקוט מלקטים זמן המדרשים המאחרים עד ראש המאה ה"א.
² בטעם הוא מה שכתב צונץ (G. V. 301) כי בעל היוחסין מביא את הילקוט
עם הרמזים שלו מדף ה' והלאה (ד' קראקא). צונץ לא התבונן כי גם נדפסו גם הדפים של
הילקוט (על פי דפוס ויניציאה כ"י). ועל כן אי אפשר לאמר כי הדברים ההם נובעים מנצל
היוחסין שכתב ספרו הזה בשנת רס"ג. והאמת כי כל הדברים ביוחסין מראש הספר מדף ה'
עד סוף דף ז', היינו מן אדם הראשון עד כסימונו של הראש"ע ז"ל כל זה נוסף נדפס
קראקא (ב"מ—סמ"א), כמו שהעירו המדפיסים על השער והכתוב: „ועוד נוסף על מה שנדפס
כבר שלשלת הקבלה מן זמן היצירה עד משה רבינו ע"ה (ז"ל עד חזקיה חזקוני)... יולמנן
עשות היכר להדברים הנוספים האחרים בדפוס קראקא כל עמוד ב' של דף ז' חלק, וכדף ח.
ע"א מהחיל ס' יוחסין העקרי: מהיצירה ועד המבול... וכן מהחיל ס' יוחסין הנדפס בלודון

(דהא ח' ב"ז) הביא המלקט הדרש מכ"ר המובא בילקוט מלכים דמז' ר"ח¹. מן רבן עזריה מגדלים (דה"ב כ"ו ט') עד סוף הספר הביא המלקט הרבה דברים ממ' בחינת עולם. וכתב: ועל אלו המלכים אמר החכם בספר בחינת עולם... (ע' דוקם למסל' 1844 צד 253).

כל הילקוט נדפס בראשונה בשאלוניקי. החלק השני לנביאים וכתובים נדפס שם בשנת ה'רפ"א, והחלק הראשון על התורה נדפס שם בשנת ה'רפ"ו—ה'רפ"ז (ע' המזכיר ח'א 21). החלק השני נדפס לפני החלק הראשון בודאי מפני שכתבי יד לנ"כ היו מצויים יותר מכתבי יד על התורה, כמו שעד היום מצויים כתבי יד מן הילקוט לנ"כ, ואין כל ב"י ממנו על התורה, וקרוב שהגיע להמדרשים משאלוניקי ב"י על נ"ך קודם שהגיע אליהם ב"י על התורה. אחר זה נדפס הילקוט בויניציאה בשנת ה'שכ"ו בשנויים מדרפוס שאלוניקי. על פי דפוס וינ' נדפס הפעם השלישית בקראקא בשנות שניה—שניו בל' כל שניו ודף על דף כמו שהוא בדפוס וינ'. אח"י נדפס בלובלין בשנת ת"ג (לא ראיתי) ובפראנקפורט דמיין בשנת תמ"ז ובפראנקפורט דאדר בשנת תס"ט. גם בדפוס פראנקפורט דמיין ודאדר הולך מספר הדפים אחר דפוס ויניציאה, ויש בהם כל השנויים שנעשו בד"ה. משונה מדרפוס וינ' הוא דפוס ליוורנו משנות ת"—ת"ז עם פירוש מר' אברהם גדליה. המפרש הוא עשה בהילקוט תקנים והגהות, ובהחלק השני על נ"כ הוסיף מספרי חז"ל הרשות שלא הובאו בעל הילקוט. המאמרים הניספים האלה לא הובאו בדפוס פראנקפורט דמיין ובפראנקפורט דאדר² ולא בהדפוסים המאוחרים שנדפסו אחריהם. יש שנויים רבים בין דפוס שאלוניקי הראשון לדפוס וינ' והדפוסים שחלכו אחר דפוס וינ'. אני אעיר פה רק על השנויים העקריים.

בדפוס שאלוניקי כתוב על שער החלק הראשון: "ספר ילקוט הנקרא שמעוני", ולא נזכר שם המחבר. רק בסוף החלק הוא קודם התחלת הקונטרס האחרון כתבו המדפיסים: ונתחיל הקונדרים האחרון אשר סדר ה"ר שמעון הדרשן לאחר שכתב זה הספר, ועוד לא הוגד לנו מאין היה ר' שמעון הדרשן הזה. ובדפוס וינ' כתוב על השער: "שחבר הרב רבנו שמעון ראש הדרשנים זצ"ל מק"ק ורנקבורט". אם כן, ר' מאיר פרינץ המדפיס בוינ' הוא הראשון אשר הגיד לנו כי ר' שמעון בעל הילקוט היה מורנקבורט (פראנקפורט). על יסוד זה כתב בעל קורא הדורות ואחריו בעל שם הגדולים, ר' שמעון אשכנזי מפראנקפורט. המגיה של דפוס פראנקפורט דאדר תב בהקדמתו: המאיר הגדול המאיר לארץ ולדורים הדרשן המוסלג הנאון כמותר"ר שמעון זצ"ל ה"ה מק"ק פראנקפורט דמיין הוא בכבודו והדרה הוציא את החיבור לאורו זו תורה וזו שכרה, אשר עליו אמרו בדורו, שילאה האדם לחבר כמותו חבורה, וזלתי שהשכינה עליו שורה...—ה' הורוויץ Frankfurter Rabbiner I, VI

(¹) ואין מזה כל ראיה כי הדפוס הזה היה בזמן לפני המלקט בילקוט דברי הימים,

עמ' סל"ב לסוכת ה"ר ש"ר בל"ה ז' ז' 7.

(²) לא נדקו אישאל דברי הכתוב שנזכר אחר Wolf וכתב כי דפוס ספדימ נעשה נדקק על פי דפוס ליוורנו (קאמאלוג הגדול דף 2603). המגיה לדפוס פ"ס דאדר כמעט נשקטתו כי ה"ך אחר דפוס לובלין. —

מביא שראה כתוב בשם הר"נ אדלר כי בעל הילקוט היה נקרא «Rabbi Simon an der Pfort» (Pfort הוא שם רחוב בפראנקפורט דמיין), וכי עד היום מורגל שם בפי היהודים לאמר: Rabbi Simon an der Pfort kann die ganze Thora auf ein Wort. (ע' בריל יאהרביכר ח"ה 222). — בדו וכל הדפוסים האחרים לא נדפס הקינטום האחרון הכולל לקומים מן היוזשלאמי והילמדנ. הרריא יליניק הדפוס ממנו הלקומים מילמדנו בבית המדרש ח"ו 79.

יש חלוקי נוסחאות בין ר"ש לר"ו והבאים אחריו. על דבר אחד העיר בעל מאור עינים (אמרי בינה ס"ט): בילקוט דניאל רמז אלף ס"ו מובא בדיש מסדר עולם: מלכות הורדוס מאה ושלשה שנה מכאן ואילך צא וחשוב ת"ש ס"ב. בר"ו הגירסא: מכאן ואילך צא וחשוב בלא מלת תשס"ב, וכן הוא בדפוס קראקא ופראנקפורט. בדפוס ליוורנו הוסיף מלת תשס"ב כמו שהוא בר"ש.

בר"ש הולכים הרמזים כפי סדר הנביאים: מלכים ירמיה יחזקאל ישעיה. בסוף מלכים כתוב רמז רניב וירמיה מתחיל בסימן רנ"ג וגומר בסימן של"ה. יחזקאל הולך מן של"ו עד שפ"ה, ישעיה מן שפ"ו עד תקי"ד, ותרי עשר מתחילים בסימן תקמ"ו⁽¹⁾. בכל זאת נדפס ישעיה קודם ירמיה, וע"כ יבא אחר רמז רנ"ב שבסוף מלכים הרמז שפ"ו שבראש ישעיה. למען יבין הקורא הסבה ויוכל למציא הרמזים, העירו המדפיסים בראש ס' ישעיה כזה"ל: «מכאן כתרא ס' השותפין (י"ד ע"ב): ת"ר סדרן של נביאים יה שש וששפטים שמאל מלכים ירמיה יחזקאל ישעיה תרי עשר ולפי זה האופן הולך סדר המפתח». בדפוס רנ"ב שני את סדר הרמזים, ישעיה מתחיל שם ברמז רנ"ג וגומר בסימן שע"ד, ולא שמרו את הסדר הזה עד סוף הנביאים, רק רשמו בירמיה רמז רנ"ד עד של"ה, ביחזקאל של"ו — שפ"ה, ותרי עשר מתחילים גם שם ברמז תקמ"ו! מעצמו מיכן שהשמיטו הערת המדפיסים שבדפוס שאלוניקי בראש ישעיה, וכן הוא סדר הרמזים בכל הדפוסים האחרים ובתוכם גם דפוס ליוורנו. — בר"ש כתוב מספר הרמזים באמצע המאמרים ובאמצע השורות. בר"ו נדפסו הרמזים בראש המאמרים ובהתחלת השורות. בכל הדפוסים יש דבר זה, הוא כי לפעמים מתחיל הרמז בספר אחד וגומר בספר אחר. ד"ס רמז קס"ב מתחיל בסוף ס' בראשית וגומר בס' שמות, רמז תכ"ז מתחיל בסוף ס' צמות וגומר בס' ויקרא, רמז תשס"ח מתחיל בסוף ס' במדבר וגומר בס' דברים. — בר"ש נדפסו ציוני המקורות בראש המאמרים. בר"ו נדפסו על הגליון, גם הוסיפו ציונים שלא היו בר"ש. שמות רמז קס"ב קודם המאמר על וישימו עליו שרי מסים כתיב בדיש «ב"ר». בד"ו כתבו שם על הגליון «שמר פ"א», וכן הוא בהדפוסים האחרים, חוץ מדפוס ליוורנו שהשמיט את הציון הזה, כי המאמר ההוא לקוח מסומה, והציון שקודם לזה מוסב גם על המאמר הזה כמו שהעיר ראפפורט (שם). שמות רמז קע"ב כתוב גם בר"ש במעות, «ואלה שמות רבנן», במקום ואלה הדברים רבנן. בד"ל רשם כראוי «ואלה ד"ר», אבל בכל הדפוסים האחרים (גם ס"פ דמיין) נשאר הציון

(1) על פי זה יש לתקן דברי גוזן (G. V. 297) וראפפורט (כ"ה ז' 6). שגיכה לא כלו זה דפוס שאלוניקי הדפוס.

ואלה שמר. גם באיוב רמז תתקכ"א כתוב גם בד"ש "ואלה שמות רבה". הציון שמר בדאי איננו מהמחבר שלא ראה את שמות רבה. בד"ל השאיר את הציון הזה, לפי שהדרש הזה נמצא גם בשמר. בד"ש ויג' וקראקא לא נזכר במדבר רבה, ונזכר בד"ל ופראנקפורט⁽¹⁾.

בד"ש יש פירושים על מלות קשות רק עד סוף רמז כ"ה של החלק הראשון. הפירושים האלה נדפסו בפנים באותיות קטנות. בילקוט שמואל רמז קל"ב מובא דבר אחד בשם ר' קלונימוס איש רומי בפנים הספר ובאותיות דומות לאותיות כל הספר. בד"ו הוסיפו פירושים לכל הילקוט כמו שהעירו ע"ז על השער, והדפיסו אותם על הגליון. גם המובא מד' קלונימוס נדפס שם על הגליון. כמו כן תקנו הפירושים שבדפוס שאלוניקי. בראשית רמז ד' כתבו בד"ש על מלת תמליוסין באותיות קטנות. פירוש אבן שתייה⁽²⁾; בד"ו כתבו ע"ז: "פירוש היסודות". שם סוף רמז כ"ה כתוב בד"ש: נחש לחמושיית (באותיות קטנות); אשק-כאנו בלע"ו, ונד"ו: אשק-פיון.

בד"ש נחלק הילקוט לבראשית לצי"ט פרשיות (חוץ מן הרמזים). עד סוף מצ"ח שזה מספר הפרשיות עם הפרשיות של בראשית רבה. אח"י יש שם בילקוט רק פרשה צ"ט, ובכ"ר יש ק' פרשיות. בד"ו השמיטו את מספר הפרשיות, וכנגד זה ציינו את מספר הפרשה שבכ"ר בכל מקום שמוכח המדרש הזה. —

לכבוד רס"ג זצ"ל שני מאמרים.

ב. הגהות ונגהות אל הפתיחה לספר האגרון (סוף)

מאת שניאור זק"ש.

פסוק ט"ז: ויבן אותו [האונר את ספר האגרון], ובהערה שם מובא נוסח הברמל: ויבן אותו. אין ספק שנוסח: ויבן אותו הוא הנוסח הצודק כי מלכד שנמצא במקרא כמה פעמים הלשון "ויבן את", ולא נמצא "ויבן את", והרס"ג גם הוא אחז בלשון המקרא, מצאנו כי גם תלמידי כנחם בתשובתם על דונש קוראים את האגרון לרס"ג בשם "בנין" כי כן אמרו בשירם (בית ניד, סוף עמוד י"ג): מעדיה בן מנה, בספר שבנה, לשון עוני ענה, בחלק נאגריס⁽¹⁾, ר"ל: גם הרס"ג מנחם מנה ואגר בחלק אחד בספר האגרון שבנה עוני עם ענה. ואם תאמר שהחרוז המשקל הכריחו את תלמידי מנחם לכתוב "שבנה"? בא ואראך, שגם במליצה פשוטה אמרו כן, והוא אמרם (עמוד ט"ז): "והיה רב מעדיה גאון זצ"ל, חכם ממנו (מדונש), אשר לא החביר המ' והדי במשרתים בספר האגרון אשר בנה"; ומצי למדו תלמידי מנחם לקרא את האגרון לרס"ג, בשם: בנין? אם לא מסי ה"ג בעצמו בפסוק זה שלפנינו; ואולי עוד בפסוקים אחרים אשר אבדו מאתנו?

(1) רש"י סדרין ב"ב נחם במבוא להנחמה זר 74 וז' מ', ולא ראה זה הדפוסים

קדמונים ומה שכתב ראשונות כ"ח עכ.

ואל נא יאמר הקורא כי זה דקדוק עניות מטנה לסלסל אם כתב דסני:
 „ויבן“: או „ויבן“ אחרי שהענין אחד; כי הנה ממאמרי על אדות ס' האגרון
 יראה: הקורא הנכבד, כי לא לחנם דקדקתי להוציא הניסח הנכון: „ויבן“ כי על
 הלשון „ויבן“, אצל רס"ג, ועל הלשונות: שבנה, בנה, אצל תלמידי מנחם,
 יסדתי גם אני את בניני החזק: שפתרון השמות אשר לרס"ג המובא אצל תלמידי
 מנחם (ע' לסיק לרס"פ ע"ה עמוד ק"א והערה י"א עמוד קע"ה) בשם: ואלה
 שמות, היה כלול באמת בתוך ספר האגרון, והוא בעצמו הכניסו שמה, ולא נלקט
 מתלמידי מנחם, כמו שיחשוב הרש"ף ז"ל (שם) ובכלל, היה רגיל אז על לשון
 החכמים לקרא ספרי אגרות בכלל, ר"ל: כל ספר שרשים, בשם: בנין,
 כי כן יכנה גם דונש את מחברת מנחם, שגם היא מחברת אגרות, בשם
 בנין; כי כן יאמר בשירו הגדול שהקדים לספר תשובותיו על מנחם: ולשמות
 מנחם... ובתבונה בנח (מנחם) בספרו קשורים (בית מ"ז) אחרי אשר לפני זה שם
 (בית מ"ד), קורא את מחברת מנחם בשם: ספר האגרון וחבור פתרון; וכן
 בכתבו למנחם שהציב דונש לפני השגותיו עליו, אמר: ולא יתכן בנין ספר
 בפתרון הלשון... כי אם לאיש אשר יאגור אלה היסודות והנכולות, יסוד בנין
 ספרו, יראת אלהים אוצרו, (נכתב או נדפס במעית: „וצור“).

שם, אשר יערכו בו הפוסקים כח. כודא: נוסח הכרמל בזה: הפוסקים
 כח, כמובא בהערת הר"ר שזח"ה, הוא הנכון! ואין להניח: הפייסנים, ואין צורך
 להאריך בזה. —

פסוק ח"י: אשר דבר ביד ישעיהו בן עמוס. כודא צ"ל: אמוץ
 ועמוס הוא מעות גמור וזה עמים בלשנו; והוא רומז אל הכתוב בישיעה (נ"ט, כ"א):
 לא ימוש מפיך וגו'.

פסוק י"ט, ומכיני מדע, מעות סופר או מעות הרפס; וצ"ל: ומכיני מדע:
 שם, וכל המליצים אליו נהרו. „נהרו“ היא צווי פה וראוי להקדים:

נדרו.

שם, ועליו תעתיקו כל לשונות הארץ הכאה והיוצאת מתיו עד
 תיו, שני הפירושים לשני החכמים הר"ר שזח"ה והר"ר יוסף ד"ב יחיה, על „מתיו
 עד תיו“, הם דחוקים מאד, ולדעתי הדבר פשוט: כי הרס"ג, להיותו, בחר לתפארת
 המליצה כמלות זרות ובדורות, כמובא למעלה (פסוק ב'), פתב: תיו (תו) תמדת:
 פתב; וכונת מתו עד תו, היא: מפתב עד פתב, כלומר: מכל הכתבים שבעולם.
 „תו“ פה, הוא מן ויתו על דלתות השער, והתורת תו, אשר עליו התו, וקדוש
 ישראל התו, הן תו שדי, ואמר: כי על המליצים להעתיק את כל לשונות הנזים
 מכל כתבי העמים אל לשון הקדש; כלומר: כי ריגילו א"ע לכתוב את כל העולה
 על רוחם בלח"ק, עד כי לא יצטרכו עוד לעם אחר, לרבר בלשון אחרת, ולא
 יאמר בזה, כי יעתיקו מלים מלשון לועז אל לשח"ק, כי אם את הלשונות כעצמן
 יעתיקו אל הלשון האחת האחובה — לשון קדשנו; כלומר: יכמלו את כל
 הלשונות זולתה, כי לא יבצר מידעי דעת, וממליצים המשכילים אל לשוננו שכל
 טוב, למצא בה כל חפצם ולדבר בה דבריהם, ככל צרכם, וכאמרו: הבאה והיוצאת,
 תפש לשון הכתוב כדח"י (כ"ז, א') והמלות האלה הן שבות אל הארץ.

והכונה: כל הלשונות של הארץ הבאה, העתידה לבא, היינו: דור יבוא, כלומר: כל הלשונות העתידות להתחדש עוד בדורות הבאים; והארץ היוצאת, היינו: הדור ההולך, ועמו כל הלשונות המתהלכות בארץ. ויתכן ג"כ, שהרס"ג באמרו: הארץ הבאה והיוצאת רומז בזה לדעתו הידועה מהתחדשות שמים וארץ רוחניים לעתיד לבא, והפסד השמים והארץ הנשמיים (ראה מה שבררנו ע"ז בספרנו "התחיה" חוברת א', בן עמוד י"ז והלאה). ועכ"פ, כונת הלשון: "מתיו עד תיו" אחת כאשר אמרנו.

פסוק כ', פודה נפשינו גואלינו מקדם בעשותינו כן או יחנינו לחוררת ישועתה. ר"ל: למחר הישועה, כמו: הנה חדרת אלינו ויחרו זקני העיר, ויחרו בנים מים, ויחרו כצפור. והכונה: שתמחר הנאולה לבא אלינו עוד במרם בא זמנה, ע"ד אמרם ז"ל: זכו אחישנה, ויאמר עוד: אשר נכספנו לה, להישועה הזאת, הפוך שפתינו הברורה על כל הארץ וכו', כלומר: או אז, תקום נכונות צפניה (נ', ט'): כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה וגו', והנה אנחנו הוראים מלשון הרס"ג פה: שפתינו הברורה, כי הראב"ע לא היה הראשון שפ' בצפניה (שם): "בשפה ברורה היא לשון הקדש", כי אם מהרס"ג לקח פירושו זה. ומה יקר דבר הרס"ג כאמרו, כי יחינו למחר את נאלתנו ופדות נפשינו בלמדנו והבנתנו את לשון קדשנו! — כי אמת נכון הדבר כי קיום כל אומה תלוי ועומד בקיום לשונה, ולכן גם נאולתנו העתידה תלויה בלמיד' לה'ק ובהבנתה. וכאשר נגאלו בני נאולה ראשונה כעבור שלא שנו את לשונם כן תהיה הנאולה האחרונה רק לאלה שישמרו את לשוננו. כי הלא עינינו הרואות היום, כי האנשים החסאים בנפשותם, אשר לא ישמרו את לה"ק, ישליכו אחרי גוס בשאמ' בנפש גם את שתי התורות הכתובות בה ולכס אימר להם להתיאש מן הנאולה וקיום האומה והאמונה, ונכרתו הנפשות החיטאות האלה מקרב עמם, כי הם בעצמם ידוני את עצמם בכרת...! — אך על כל איש מישראל הדבר מוטל, להחיש את נאולתנו ולמחר את פדותנו ולקיים את אומתנו ואת אמונתנו גם מצדה, ולא להשליך בזה על ה' לבד את ירכו — וזה יהיה בדרשנו מעל ספרי קדשנו, משפט לשוננו, ובהינינו מדברי חז"ל את חקי האלהים ואת תורותיו הכתיבות בה.

פסוק כ"א: ויהי בעלות על לב (צ"ל: לבי)... ואתנה בודאי לבי... ולכל מבטא (מבטא) וכו', "בודאי לבי", היינו המצאות לבי, המחשבות אשר בדיתי מלבי, כלומר: אשר המצאתי ויציתי לי, מן: אשר בדא מלבי, ומן: מלבך אתה בודאם. ואחרי שישתמש פה הרס"ג בפעל בדא לשבח, א"כ לא הכנים כי הוראת הכוזב בפרט רק המצאת הלב בכלל, אם המצאת שקר או המצאת אמת. פסוק כ"ב: ואמצא את מלת כל גבר על אחת משתי פנים אם יסוד או תוספת תמצאניה והנוספת יסודה בה. הנה על סוף פסוק כ"ה כתב הרב הח' ד"כ נ"י: "ומה שאמר וארבע על הנהפכת לברה וכו', לא אדע פתרונו", והיה לו לאמר באמת על כל הפסוקים: "מכאן (פסוק כ"ב) ואילך לא אדע פתרוני", כי הבנת הפסוק האחרון ההוא תלויה בהבנת כל הפסוקים האלה הקדמים לו. על כן אפשרש פה: בשם "יסוד" יקרא הרס"ג את השם שהוא

השרש והעקר; בשם „תוספת“ איננו קורא עוד פה את האותיות השמשיות בפרט, כי הלא יאמר: מלת כל גבר, מה היסוד הוא מלה — מלת השם — אף התוספת היא מלה, והיא מלת הפעל שהוא המסל להשם; והפעל הוא נשיא מהשם, והשם הוא נושא אותו. וכן הוא כולל בתוספת גם את מלת המעם; ואם כן התוספת הנזכרת פה כינתה התוספת בדרך כלל.

פסוק ב"ג: והנוספות על אחת מהשלש תהיינה אם להרבותם אם להקנותם אם להגיד זמניהם אחור וקדם ועתה. „אם להרבותם“, כלומר: להפוך את היחיד והיחידה לרבים ולרבות, אם להקנותם, המה הכנויים. וכל זה בראשונה ע"י מלות המספר ומלות הגוף בכלל, ועם זה גם באותיות השמש הכאות במקימן.

והנה הראב"ע בספר „צחות“ (שער לה"ק דף ל"ב ע"ב, ר' פיורדא), כתב: „ודע כי עיקר סימני כל הדברים שידבר אדם עליהם הם עשרה ורב סעדיה הנאון ז"ל יקראם עשרת הקונים והמעם כי הם קונים כל הדברים ואלו הם אני כו'. זה מסכים עם לשון הרס"ג פה: להקנותם ויוראי כל עשרת הקונים אשר מנה שם הראב"ע אחד לאחר בשם הרס"ג מצא בספר האגרון הלה, בהמשך החבור אשר אנכי ואיננו — לדאבון נפשנו —, אשר יש פירש הרס"ג את כל פרטי הקונים, הנזכרים פה רק בכלליהם. „אם להגיד זמניהם אחור“ — העתיד; כמו: הגידו האותיות לאחור. „וקדם“ — עבר; „ועתה“ — הווה בינוני. ושלשלת הזמנים האלה המה מקיפים את כל הפעלים העוברים תחת הזמן. והנה הקדים הרס"ג את העתיד להעבר, וזה על דרך המדקדקים הערביים, כמו שאמר ר"י בן גנאח ברקמתו (עמוד ב'): מאמר אנשי הדקדוק הערבי אשר ישימו העתיד קודם לחולף ויאמרו שלא יהיה חולף עד שיהיה עתיד כו'.

פסוק כ"ד: „היסודות המה העומדים על מתכונתם והנוספות נהפכו הפך“. ז"ל הראב"ע, בצחות שם: „החלק האחד (של הלשון) הוא השם, והוא בעיקר עצם הדבר, והנה הוא כמו הגוף הנושא את המקרים וישחרת המקרה ויעדו בבא הפכו (ר"ל: כבא מקרה אחר), והעצם עומד, והחלק השני הוא הפועל (הפעל) והנה הוא כמו מקרה“ (שדרכו להתהפך). וכן אמר גם הרס"ג פה: כי היסודות, היינו: השמות, המה העומדים על מתכונה אחת, כעצמים העקריים; והנוספות שהן הפעלים והנלוים אליהם, המה מתהפכים כהמקריים. וכן מצאנו לכן גנאח, כי תחלת דברו על השם והפעל היא: וכבר נודע, כי העצם הוא העומד בעצמו, הנושא את המקרים; ושהמקרה הוא הנושא בעצם בלתי עומד בעצמו (רקמה ע"א). ואיך השם הוא העומד בעצמו והפעל בלתי עומד בעצמו ויתהפך.

פסוק כ"ה: האותיות המוספות בתחלת המלה ובתוכה ובסופה (כנהגה כח' ד"ג; אי רק: ובסופה) המה האובים כשתלן (כנהגה כח' זח"ה — ולא היה נחזק לו להציג ראיה מנחשק על הקון פטות סופר דמוכח ממקומו; כי אך יין הרס"ג שני סימנים לזה אחת ויכיל את היוד לכתוב: כ"התלן, ויגדיל את כמות סוף האחד מהא"ב?).

ומעתה התחיל הרס"ג לדבר על המין השני של התוספת, על היסודות לא תוספת מלה, כי אם תוספת אות. ונתן בתחלה סמן כולל על האותיות השמשיות, שהוא: האובים כשתלן, ואח"כ יחלקן עוד לשני חלקים, ונותן לכל חלק מהם

סמן מיוחד לפי חלוקת משפטים, ואמר על החלק האחד מהם: שבע מהנה על היסודות וההפוכה, כלומר: שבע מהנה הן משרות גם את המלכים גם את המשרתים, על היסודות, נופלות כן על היסודות, שהם השמות; וההפוכה, וכן הן נופלות גם על מחלוקת ההפוכה, שהם הפעלים. ושבע אלה האותיות המשרות, הן המסומנות בסמן: בשלום כה (ונדרסם במעות: כה). ועתה הוא נתן סמן על החלק השני מהאותיות השמושיות, ואומר: וארבע על הנהפכת לכדה המרה איתן. ארבע מהן אינן נופלות רק על הנהפכת, כי לא תשרתנה את היסודות כלל, אינן משמשות את השמות. בעבור כי כל שם עצם פרטי לא יסמך ולא יתכנה ולא יתרבה ולא יעותר. והוא הדבר אשר היה בו מחלוקת בין רס"ג ובין דונש. כי זה לשון הראב"ע בשפת יתר (ס' פ"ה): ויאמר הנאמן: "כי שמות החיים לא יסמכו; ור"א (נר' אדונים, דונש) אמר כי יסמכו ויודעו, ואמר שנכון לומר יעקבום ויעקבנו, וזה מעות גדולה! (מדונש) כו'. — וארבע אלה הן איתיות העתיד: איתן, אשר לא תפולנה רק על הנהפכת לכדה, ר"ל: על הפעלים לבדם, בין הפעלים מצד עצמם, בין הפעלים הנגזרים מהשמות; וכן השמות היוצאים מהפעלים, שדין הפעלים להם, כלם הם נכנסים בנדר ההפך — גדר המקרה.

והנה בראות הח' ר' זלמן כ"מ, שתלמידי מנחם בתשובותיהם על השנות תלמידי דונש (עמוד מ"ט) מביאים בשם הרס"ג בספר האגרון את הסמן "האיבים כשתלך" לאותיות הנופלות המשרות, וכי דונש בתשובותיו על הרס"ג מביא בשמו הם: "איתן בשלום כה", לענין זה, (שם ראש עמוד מ"ב) חשב כי את הסמן האחרון הזה, שהביא דונש בשם הרס"ג, מצא דונש בס' "צחות לשון עברית" להרס"ג ולא בספר האגרון — ואין זה נכון! כי כאשר אנחנו רואים בזה, נתן הרס"ג שני סמנים בספר האגרון בעצמו לאותיות השמושיות, לשני ענינים חלוקים, כמו שהראינו; ותלמידי מנחם תפשו הסמן הראשון ודונש תפש הסמן האחרון¹.

ובדבר ספר "צחות לש"ע" להרס"ג, או ס' לשון עברית וס' לשון צחות שלה, בכלל, עדיין הדבר שקול, אם חבר הרס"ג בכלל ספר אחר בחכמת לשוננו זולת ספר האגרון; — אפס כי אינני ממחר להחליט דבר בזה, עד שאזכה לראות את גוף ספר תשובות דונש על הרס"ג.

העורך.

(1) ראה הערת הרכבי ב. צייטשריפט' לשמארה 1882 עמוד 94.

~~~~~

מאמר תבנית ספר

מראה תבנית ספרי חקר מצוה. א. גדר מצוה (סוף)

מאת יעקב רייפמאן.

כבר נא לי עוד זעיר ואחרי גב המכובד אשר יב עמדי בעניני הסבה הראשונה, וכן מוסיפו מהם לרוב.

(א) בסנהדרין (ת"ה ב') כרוב: אשר שמואל בקטעה יד העדים פטור, מאי פטור דבעינא יד העדים הוה בו בראשונה (דברים י"ז) וליכא (!) וכו'. ומי בעינן קרא בדכרזובי ומי לא יעינן קרא בדכרזובי וכו' הנאי הוא דהנן לין לו בן יד בן רגל חין ימניה חין לו סהרה עולמית דבי אליעזר אומר נותן על מקומו ויואל רבי שמעון אומר נותן על שמואל ויואל; ופי' רש"י: רבי אליעזר לא בעי קרא בדכרזובי וכן ר"ש עכ"ל, והנה חין כל ספק כי ענין: בעינן קרא בדכרזובי הוא אחד עם הענין הנ"ל: בכל האורח כולם בחד קרא חני לעבד ולא בעינן חני קראי אלא בקדשים, ואיך ר"א ור"ש הסוברים ללא בעינן קרא בדכרזובי סוברים גם בכל האורח כולם בעינן שנה עליו הכרוב לעבד בקדשים וחקה אחת לכל המצוה, וכן בפי' רש"י שם (ד"ה הכי זה יכיר) כרוב: אלא לא בעי קרא בדכרזובי דלאו דוקא ליכרזוב חלא למצוה ועלמא עכ"ל. ולפי סברהם הלז לא נאמר להם עמי במצוה והדר באחרונא כי אם למצוה בעלמא ולא לעבד ויואלים בדעבד במצוה פטירה ובאחרונא יב. ולמה אשאל לא הובאה דעהם הלז בדניי מצאנא בפסחים ובדניי אחרונא אשר בסוכה?

(ב) במצוה (י' ע"ב) כרוב: אימא עיר שאין בה זקנים רבי חמי ורב חסי חד אמר קולטת אחד אמר אינה קולטת. למ"ד אינה קולטת בעינן זקני העיר וליכא למ"ד קולטת מצוה בעלמא. ועיר שאין בה זקנים ר' חמי ור' חסי חד אמר נעשה בן סורר ומורה וחד אמר חין נעשה בה בן סורר ומורה, למ"ד חין נעשה בה בן סורר ומורה בעינן זקני עירו וליכא, למ"ד נעשה בן סורר ומורה מצוה בעלמא. ועיר שאין בה זקנים ר' חמי ור' חסי, חד אמר מביאה עגלה ערופה, וחד אמר אינה מביאה עגלה ערופה, למ"ד אינה מביאה עגלה ערופה בעינן זקני העיר והיא וליכא, למ"ד מביאה עגלה ערופה מצוה בעלמא. והנה מהחוקק ר' חמי ור' חסי הוא אחת עם מחלוקת ההנאים הנ"ל אם בעינן קרא בדכרזובי ואם לא, וקשה אשאל מאד איככה יתכן שיתלקו האורחים בדב' שכבר נחלקו בו הנאים? ומה החלוקות שיבאו אחרי הקדמונים אח אשר כבר עשוהו? וקוציא כזאת מקשה הנמרח המיד בלבן לימא בהנאי?

(1) ק"ל לא אמר שמואל: בקטעה יד היסק פטור דבעינא יד ת"ה"ה בו בראשונה להמיוס (דברים י"ג) וליכא, מדוע לא העמיד שמואל את חרשו על הפסוק הזה הקודם לפסוק יד העדים ת"ה"ה בו בראשונה? וכל לאמר בזה דבר חדש, והוא: כי הפטור בקטעה יד העדים הוא אך בעבור דכרזובי והלילו העדה ומהירק למלא עילה לפטור מציחה, כעין הכתוב בנביא (ה' קע"ב ו' רע"א משה): נמלא אחד מהן קרוב או פטול עדותן בעלה וכו' אמר ר' יוסי כמה דברים אמורים בדיני נפשות, ופי' רש"י: בדיני נפשות דכרזובי והלילו העדה ומהירקין אזכורא עכ"ל; וזה לא יתכן במסכת, כי בו כרוב: ולא תחוס עינך עליו ולא תחמול ולא תסבא עליו (דברים שם) ונחום? סנהדרין (ח' ב' ד"ה בעדה) ומסית חין מהפכין בזכותו שאין עושין למסית עכ"ל, ולא כיון אשאל לנקט ענין ולקנות מחבולות לזכות את המסית, ולכללי בער רע גדול כהו מקרינט ולפי' חין דין שמואל חנוי מחלוקת המאנים במלורע, כי קרוב מאל אשר גם ר"א ור"ש מודים בדין שמואל מעשה והלילו העדה הנ"ל, וכבר כתוב בסו"ט (נעשים פ"ד מ"ע ד"ה חין לו עטרה עולמית) שהסבירא דרין בגמר הדין האומרים: מנאי היא דחית מפני מרמי סוביות אחרות, אך לא מעעמי כי אם מעעם אשר יע"ש.

וגם קשה מאוד, למי זה לא פצחא הנמי בנסהדרין (שם) דעוד ר' חזי ור' חסי אשר למד למתם סובר כשמואל דבעינן קרא בדכחזי ונקטעם יד העדים פסור ואחר מהם חולק על שמואל וסובר דלא נעין קרא בדכחזי ונקטעם יד העדים חייב? וכן תמוה מאד אשר לא הכיחא הגמרא במתא (סג) דעת שמואל.

ג) על דעת מיד שער שאין זה זקוקים אינה פצחא עגלה עדופה ולא סיל מחקי העיר הוא אך למטה בעגלה קשה מאוד, הלא כבר ראינו למעלה שעגלה עדופה דין קדשים לה ובקדשים אין חולק דבעינן בזה עליו הכחזי לעבד? ועוד יורה קשה הלא כבר הראנו למעלה משומה שהם משנה: אע"פ שאינו חייבן כבר, שהוא בעבור שעגלה עדופה דין קדשים לה כמיל ואיכסה יכול למורא לחלוק על סתם משנה בלי כל ראייה? וגם קשה מדוע לא זכרה הגמרא בסופה שמיד זה חולק על דין: אע"פ שאינו חייבן כבר?

ד) ביורשמי סופה (פ"ט הלכה ה'): אע"פ שאין חייבן כבר, ודכוותה אע"פ שאין נחל כבר, הני רבי שמעון בן יוחי הורידו והורידו אע"פ שאין נחל. וע"ז בשי" פ"י משנה (ד"ה הורידו): הורידו הוי מני למיפסח וכחזי והורידו וגו' אל נחל חייבן להורידו לרבות הוא אע"פ שאין כבר כלל כבר עכ"ל. וקשה הלא ר"ש סובר דלא בעינן קרא בדכחזי כמיל ולמה לו אשוא ללמוד מיהור הוי"ו? ואולי י"ס חלוק בין דין ר"ש: עורן על שמואל ויונא לדין: אע"פ שאין נחל כבר, כי הם מהקיים הקרא למעט במקרה בשמואל ובה לא מהקיים הקרא כלל, ולכן לא נזכר ללמוד מיהור הוי"ו כי אם דין: אע"פ שאין נחל, ולא דין: אע"פ שאין חייבן, כי כפי נחל אך חייבנו חייב מהקיים הקרא במקרה, לא כן כשאין גם נחל, ולפי"ז במדוע שאין לו גם שמואל מנהג ר"ש שאין לו טעמה עולמית.

ה) י"ס מלות יחידות המורות כל עכוב, וחלה הן: ככה (סופה ל"ב ח' במשנה); והיא (מנחות ה' א'); בריה (שם כ' ע"א); והיא (שם מ"ג א') וקשה אשוא ע"י כל אשר בזה עליו הכחזי לעבד הלא חתה משנה פסוק היה יורה וכן לכתוב אחת התלות הנזכרות למען דבר בלשון קצרה המהוללה בפי ר"ל (פסחים ג' ב')?

ו) בשער המלך הלכות קרבן פסח (פ"א ה"א) כתוב: ועיין בחדושי הרישב"א יומא (דף כ"ג ע"א) ד"ה חד למטה וחד לעבד שכתב וז"ל והא דפרקינן לשל וכו' כיון דליכא אזהרה דני בעינן ממילא משמע שהוא עכובא וכו' יעוי"ב, הנה מתבאר מדבריו דס"ל דעד כאן לא אמרין בזה עליו הכחזי לעבד הלא במידה דליכא לאו, אבל היכא דליכא לאו ממילא משמע עכובא ולא בעינן סיבה עליו הכחזי לעבד, והוא הפך דעת ריב"א שכתבנו. ומלבד זאת י"ס לתמוה מהכרח דמנחות דפריך ואימא לא תאספה חמץ למיקס עליה בלאו ואסכולי לא מספלא ה"י דלע"ז דליכא אזהרה לא משמע עכובא. ואני מלבד המיהא שער המלך על הרישב"א ממנחתא בני עובד עד מאד בדעתו, כי לא אביינהו ולא אדע מה בין עשה ללאו, ומדוע לא נאמר בלאו אשוא אך למטה ולזהירות לכתחלה ולא לעבד כאשר נאמר בעשה, ואולי לא אמר הרישב"א זה על כל לאו כי אם על לאו דני בעינן לבדו, בעבור שחלה כי הכחזי פה היא לדעת ר"ל בהוראה חלה, וחלה מורה על עכוב כמו כ"כ אשר הבאנו למעלה כמבואר לכל יודעי לשון. בזה אביש קצת למי על אדות הסנה הראשונה לכלל ההודעה ואחל לדבר על אדות סכסכו הגויה היתה להכסיל ע"ש הממרה את סיהר.

10) גם הסנה השנייה נזכרה בהלמודנו פעמים רבות בלשון: לעבור עליו בשי' לאחין, ודכוותה (ש"ס ע"א): לעבור עליו בשלשה לאחין, והכוונה בה היא: לביט עליו עשוי שני לאחין ודכוותה שני פעמים חלקות ארבעים בלאו עשה בני מעשים אשר לא יעשו, ובלאו אשר אין

עליו עונש מלקות לא יתן ולא יוסיף לנו כשלו. וכן כחוב במוס' ב"מ' (ס"א ח' ד"ה לעבור עליו בשני לאחין). ולפי דעה בעל שער המלך בכוונת הריפוי"א בחלושיו על יומא המל הוא עוד הפך הסבה הראשונה כי לפיה לא החק הסבה הראשונה רק במצות עשה, אבל במצות לא תעשה חד קרא סני לעכב.

אין אחרנו מיהשים את כפל ההודעה להסבה הזאת כי אם במקומות אשר אין דרך להסלק ממנה ואין יכולה בנו ליחס את הכפל לסבה אחרת, ככחוב בספחים (כ"ד, ב'): כל היכא דארכא למידע דרשינן ולא מוקמינן בלאוי יחורא, והוא למען לא נרבה בעונשים ובמהלומות המסככות לפעמים מיתה; יעוין הוס' סנהדרין (י' ע"א ד"ה מלקות חתם מיתה עומדה): זמנין מחיס עיי מלקות דמתן בלאו הן הגולין מת אחת ידו סטור עכ"ל.

(11) הסבה השלישית כחובה בסנהדרין (י"ב ח'): כל מצוה שנאמרה לבני נח ונשיית בסניי לזה ולזה נאמרה, לבני נח ולא נישתיה בסניי לישראל נאמרה ולא לבני נח. וזה יבואר היפך בעזרה החוקן לאדם דעת בפרק בן נח אשר בסוג השניע.

(12) הסבה הרביעית נרמזה במאמר ר' אשי: שבת בבוקר עשה והיה ליה י"ט עשה ולא ואין עשה דוחה את ל"ה ועשה (שבת כ"ד סע"ב וכ"ה רע"ה); ובחוס' קדושין (ל"ד ח' ד"ה מעקה) נוסף עוד: דעשה שיש עמו לאו אף הלאו אליו ולא דחי ליה עשה עכ"ל. ור"ל שלא דחי ליה עשה גם במי שאין העשה שעס הלאו נוספת בו כגון אשה שאינה חייבת במצוה שהמין גרמא, וכאשר יאלץ ויחזק הלאו ע"י השנוה ענינו עוד פעם בלאון עשה בן יאלץ ויחזק ע"י השנוה ענינו עוד פעם בלאון לא תעשה אם בלאון ל"ה הראשון ואם בלאון אחרת ולא דחי ליה עשה. ועל פי זה מובן היפך הכחוב בספחים (ע"ה, ח'): ועשה לא חשבונו בו אחד עשה שיש בו מוח ואחד עשה שאין בו מוח, ומה אני מקיים ואכלו את הצפר בלילה הזה? בבשר שעל גבי העוף; או אינו וכו', כשהוא חומר ועשה לא יבדלו בו בפסח שני שאין הלאו לומר שחייב כבר נאמר ככל חקת הספה יעשו אוהו הוי חומר אחד עשה שיש בו מוח ואחד עשה שאין בו מוח עכ"ל. ור"ל בעבור שזכרנו ונכפל הלאו דועשה לא חשבונו בו פעם בפסח ח' ופעם בפסח ב' הוא אליו וחזק ואין עשה דוחה אחרת. והנה בחוס' מנחות (מ' ע"א ד"ה סדן בליתא) כתוב: וב"ש סבירא להו כההוא הנא וסבירא להו כר' יהודה דלא דריש סמוכין וכו' ואע"ג דעשה דוחה לא תעשה לא בני בליתא בלתיס הא אפשר לקיים פיהם וכו' עכ"ל, ולפי המל יוכל להיות דעס ב"ש הוא בעבור אלמות הלאו ע"י השנוהו פעמים, פעם אחת בויקרא (י"ט, י"ט), ופעם שניה בדברים (כ"ב, י"א) ולא סבירא להו הכחוב ביבמות (ד' ב'): הני מנך דריש וכו'.

(13) למעלה (סעף ב') הראית גדר מצות עשה ומצות לא תעשה ועל פיהם ראה תראה פה, כי יש מצות אשר לפי לשונן הן מצות עשה ולפי ענינן הן מצות לא תעשה, ואלה הן: א) ויום השביעי שבת (שמות כ' י"ב) והשביעית תשמיטתה ונמשתה (שם כ"ג י"א). ב) איש אמו ואביו תיראו (ויקרא י"ט, ג') וע"ז בקדושין (ל"א ס' ע"ב) "מורא לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא סותר את דבריו ולא מכריעו" ד) ומקדשי תיראו (ויקרא שם ל'), וע"ז ביבמות (י' ע"ב): "ואי זו הוא מורא מקדש? לא יכנס אדם בחד הבית במקלו ובמנעלו בסגרתו ובאבק שעל רגליו ולא יעשנו קסנדריא" ה) לעני ולגר תעזב אותם (ויקרא כ"ג, ב'). ו) בחודש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון (שם ושם כ"ד) ז) שבת השמיני שבתון (שם ושם) י) שמוס כל בעל משה (דברים מ"ו ב'). וכן להפך יש

מצות אשר לפי לשונן הן מצות לא תעשה ולפי ענינן הן מצות עשה, ואלה הן:
 (א) ולא תותירו ממנו עד בקר (שמות י"ב ו'), ואשר קראוהו רז"ל נזכר: לא תעשה
 (סנהדרין ס"ז א') הוא ח"ך לפי הכתוב ולא לפי הענין. (ב) שארה כסותה וענתה לא ירע
 (שם כ"א י. ג') מלאכתך ודמעתך לא תאחר (שם כ"ב כ"ח). (ד) ולא יליץ חלב חגי
 עד בקר (שם כ"ג י"ח). (ה) ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך (ויקרא
 ב' י"ג). (ו) לא יניח ממנו עד בקר (שם ד' מ"ז). (ז) ולא תליץ פעלת שכיר אתך
 עד בקר (שם י"ט, י"ג). (ח) ולא ישאירו ממנו עד בקר (במדבר מ' י"ב). (ט) ולא
 תגרעו ממנו (דברים ד' ב'). (י) ולא תקפץ את ירך מאחריך האכין (דברים מ"ו ד').
 (יא) לא תשלחנו ריקם (שם ו' י"ג). (יב) ולא יראה את פני ריקם (שם י"ז י"ח).
 (יג) לא תראה את שור אחיך או את שני נדחים התעלמת מהם וגוי לא תוכל
 להתעלם (שם כ"ב א' ג'). (יד) לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך
 והתעלמת מהם (שם ו' ד'). (טו) לא תאחר לשלמו (שם כ"ג כ"ב). (טז) לא
 תשכח (שם כ"ה י"ט). ולכן כאשר ישאך לכך לדרוש ולתור על מצוה מה בין
 תנן את ענינה ואל תביט אל לשונה: זיל בתר מעמא ולא בתר שמא, כי הלשונות
 לזכרה משכשות את הדעות והשמות מבלעדי תוך הדברים מתעם ארת האדם
 נתחו לא דרך, וכעין זה כתוב בס' הראב"ע על התורה (שמות כ', א'): משפט
 כל החכמים בכל לשון שישמרו המעשים ואינם חוששים משנוי המלות עכ"ל. ובכאך
 לשל אל דין: כל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות וכל מצות לא תעשה
 שהזמן גרמא נשים חייבות (קדושין כ"ט א' במשנה) מדע ותשכיל כי גם מצות
 עשה גם מצות לא תעשה הנזכרות בו הן מצות עשה ומצות לא תעשה לפי
 ענינן ולא לפי לשונן לבדה, וכי אין הנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא
 בלתי בהיות תוכן רצוף פקדת קום ועשה, ולא בהיות תוכן רצוף פקדת שב ואל
 תעשה, רק יקרא שם "עשה" עליהן, וכן אין הנשים חייבות במצות לא תעשה
 שהזמן גרמא בלתי בהיות תוכן רצוף פקדת שב ואל תעשה ולא בהיות תוכן
 רצוף פקדת "קום ועשה", רק נקרא בשם "לא תעשה", יען כי פטור הנשים ממצות
 עשה שהזמן גרמא הוא אך בעבור אשר לא רצה ד' להעמיס על הנשים מרח
 ומשא פעולות זמניות, אם מהמעם הישן אשר במלמד התלמידים (פרשת לך לך)
 ובבבבבב (מ' א' דפוס פראג) ואם מהמעם החדש אשר בספרי טועדי ערב
 (מסכת רביעית ס' ב'). יענין בכל אלה.

והא לך ראי' ברורה על אמתת המשפטי זה—הא נריכה ראי'—מחגיגה (ד' א'), כי כחוצ
 זה, אמר מר זכור להוציא את הנשים (מכאן קרבן ומכאן פנים, ולפי היחזקאלי ח"ך מכלית
 קרבן, יענין הוסי' ראש המסכת) הא למה לי קרא? מכדי מצות עשה שהזמן גרמא הוא וכל
 מצוה עשה שהזמן גרמא נשים פטורות? ולמה לא הרצה הנמכר, כי אינך קרא לספקן גם
 ממצוה ולא יראה חז פני ה'. ריקם אשר הוא לא תעשה לפי לשונה וכל מצות לא תעשה שהזמן גרמא
 נשים חייבות? אין זה כי אם בעבור אשר אין הנשים חייבות במצות לא תעשה שהזמן גרמא
 בלתי בהיות תוכן רצוף פקודה שב ואל תעשה וסוף מצוה "ולא יראה חז פני ד' ריקם" רצוף
 פקודה קום ועשה, קום והבא קרבן. סוף דבר! לא העם עקר אלא המעשה. ולפי הדברים
 והאמת האלה חייבות הנשים במצות שבתון הכחובה בשבת ויום טוב גם כי הוא מצות עשה
 שזמן גרמא לפי לשונה, יען כי הוכח רצוף פקודה שב ואל תעשה מלאכה, ובזה מיושבת היטב

קוביט ר' יוסף מארץ ישראל המובא בחומ' (קדושין ל"ד א' ד"ה מעקה) וז"ל גבי חץ מדליקין
בזמן שרפה ב"מ מזה ד"מ עשה ולא תעשה ושרפת קדשים אינה אלא עשה, אלא שאינה
חייבת בעשה ד"מ דהוי זמן גרמא וכו' הוכל להדליק בזמן שרפה ב"מ? עכ"ל. הן נחמתי אשך
חייבת בעשה ד"מ גם כי הוי זמן גרמא. והנה חזקיה ואב"י ורבא לא חשבו י"פ לעשה ולא
תעשה כי אם ללא תעשה לבד, יעוין שבת (כ"ד ב') והוס' (שם ד"ה ולא מילה) והוס' יט"ז
(שם ד"ה ה"ל י"פ עשה). ומ"ל ברור, כי הוא בעבור אשר הך העשה רצוף פקדת שז ואל
תעשה מלאכה והוא אסור אך לא העשה בלשון עשה, וכפל האזהרה פעם בלשון עשה ופעם
בלשון לא תעשה אינו מורה לדעת על עשה וגזירתה בלתי חדתה מפני עשה רק הוא ע"ד
וחי ראובן ואל ימות (דברים ל"ג ו') ועוד רבים כמותו. ומ"ל עוד כי גם רב אבי אשר חשב
י"פ גם לעשה (שבת שם) לא חשבו לעשה ממש רק לנשנה עוד פעם בלשון עשה, והשמות
פעמים פעם בלשון לא תעשה ופעם בלשון עשה מורה לדעתו על עזוזו ותקפו בלתי יחד
מפני עשה כמ"ל. ולפיכך מ"ל כי הכתוב ב"מ (ל"ב א'): "ואמתי הוי (א"י) אמו ואביו היראו"
עשה והאי (השבת ארדה) לא תעשה ועשה (השם חשיבם לא הוכל להחמלם) ולא אחי ע"ד
ודמי לא תעשה ועשה? הוא אך לדעת ר' אבי ה"ל, כי לדעת חזקיה ואב"י ורבא כאשר ל"ל
נחשבה מזה שבתון לעשה בעבור אשר הוכה רצוף פקדת שז ואל תעשה מלאכה, כן לא נחשבה
מזה לא הוכל להחמלם ללא תעשה בעבור אשר הוכה רצוף פקדת ק"ס ועשה, ק"ס והשם
ארדה. וכן בבאך אל הכלל הגדול דין: העוסק במצוה פסור ממנה, אשר אך ממנה ע"ד
פסור העוסק במצוה ולא ממנה לא תעשה חשכיל וחדע, כי לא יחזק רק במצוה לא תעשה אשר
חוכן רצוף פקדת שז ואל תעשה ולא במצוה לא תעשה אשר חוכן רצוף פקדת ק"ס ועשה. ה
ענין העוסק במצוה פסור ממנה הוא: העוסק במעשה זה פסור ממעשה אחר מבטלי יכול
לפנות שני מעשים כאחד, יעוין חוס' (ב"ק מ"ו ב' ד"ה בההוא), וא"כ פסור מכל מצוה אשר
י"פ בה ק"ס ועשה, תקרא עשה או לא תעשה. ובזה מוכן היטב אשר אמרו רז"ל, כי העוסק במצוה
פסור ממנה נדקה (נדרים ל"ג, ב') וגם כי יש במצוה נדקה גם לא תעשה היא: ולא תקרא
אח ידך מאחריך האביון, יעוין חוס' (ב"ב מ' ב' ד"ה אכסיה) יען אשר הך מצוה: ולא תקרא
אח ידך מאחריך האביון רצוף פקדת ק"ס ועשה, ק"ס ועשה מבחך בעד אחיך האביון. זה ברור
כאור השמש בגבורתו ובכל זאת שנו בו הרבה מן הגדולים. והנה לפי הדברים והאמ"ר האל
היה ראוי שלא יהי עונש מלקות על כפול מצוה: ולא תשכית מלח בריח אלהיך מעל מנחת
כי גם תוכה רצוף פקדת ק"ס ועשה. ק"ס וז"ס מלח על מנחתך, ועל כפול פקדת ק"ס ועשה
אין עונש מלקות כידוע; אולם במשנה חורה להרמב"ם (הלכות אסורי ביאה מ"ז ס"ד ה"א) כטעם
הקריב בלא מלח כלל לוקה שנאמר ולא תשכית מלח בריח אלהיך" ומ"ל לדעתו, כי בלי מלח
הקרבנות הקרבן היא בעצרה, ועברה הקרבנות הקרבן היא ע"י מעשה, ולכן יש עליה עונש
מלקות, וכן תוכיה לשונו: "הקריב בלא מלח" וכן מלאכי בשר היפס בפסח התקן (מנח
ק"א) שלא להשכית מלח מעל הקרבן או המנחה כלומר שלא יקריבו בההנים שז הקרבן או
שז מנחה אלא אם כן ישימו בן מלח וכו' וכן העובר עליה והקריב קרבן או מנחה בלא
מלח כלל כפל עשה וגם עובר על לאו זה ולוקה, שהרי מעשה יש כלן כשהוא מקריב כשהוא
החפץ שהוזהר עליו שלא להקריבו בלא מלח עכ"ל, אך לא אדע מאין הוציא הרמב"ם את זה

ע"ד נוסח הירושלמי בפסוק כי אם מאם מאסתנו (סוף איכה).

מאת אברהם עפשטיין.

בירושלמי ברכות רפ"ה הובא מן התוספתא: לא יעמוד אדם ויתפלל לא מתוך שיחה... אלא מתוך דבר של תורה, וכן אל יסטר אדם מתוך חבירו לא מתוך שיחה... אלא מתוך דבר של תורה, שכן מצינו כנביאים הראשונים שהיו חותמין את דבריהן בדברי שבח ובדברי נחמות. והקשו ע"ז: והכתיב (סוף ישעיה) והיו דראון לכל בשר? ותרגו: בענוים היא עסקינן. עוד הקשו: והכתיב (סוף איכה) כי מאום מאסתנו? ותרגו: השיבנו תחת כי מאום מאסתנו. בפרוש התרוץ מה כתב בעל פני משה: השיבנו הוא אחר פסוק זה, שחזר וכפלו לסיים בדברי נחמות. כן כתב גם בעל יפה מראה, אך המעיין יראה כי שניהם לא קלעו אל האמת. הפסוק השיבנו נכפל ע"י הסופרים ולא ע"י הנביאים. כאשר תראה ממנין פסוקי מגלת איכה, כי הפסוק שנכפל לא עלה בחשבון, ואחרי שהתוספתא הביאה לראיה את הנביאים (ולא את הסופרים), עוד לא סרה הקושיא: איך סיים ירמיה בדברי תוכחה? עוד קשה להפירוש הזה, אם כונת הירושלמי לכפילת הפסוק, למה לא השיב כזאת גם על הקושיא מישעיה, הלא גם שם הוכפל בסוף הספר הפסוק והיה מרי חדש בחדש? ⁽¹⁾ אלא וראי שהירושלמי לא ידע עוד מכפילת הפסוקים בסוף ספרי ית'ק"ק (הוא סמן המסורה: ישעיה, תרי עשר, קניות, קהלת), או שידע ולא תרץ במנהג הסופרים את הקושיא על הנביאים. ועל כן אין ספק כי תרוץ הירושלמי בנוגע לאיכה דומה לתרגונו בנוגע לישעיה, וכונתו היא כי אין בהפסוק כי מאם מאסתנו כל דבר תוכחה, יען כי הוא נמשך אל הפסוק השיבנו, וכאלו אמר הנביא: השיבנו אליך תחת אשר מאסתנו וקצפת עלינו עד כה. גם על דעת המפרשים הקדמונים לא עלתה לבאר את הירושלמי בדרך האחרונים המרפאים על נקלה כל דבר קשה. ז"ל רבינו יונה לאלפס ברכות רפ"ה: ופי' בירושלמי... וכן מאי דכתיב כי אם מאום מאסתנו אינה תוכחה, שכן ר"ל: וכי מאום מאסתנו קצפת עלינו, כלומר לא היתה השנאה כיב שלא תשוב אלינו ותמאום אותנו כמו הדבר המאום שאין אדם רוצה בו כלל, אלא קצפת עלינו, ומי שקוצף חוזר ומתרגצה. מפי מורי הרב נר"ו. הפרוש הזה מיוסד על מה שאמרנו בסוף איכה רבתי: כי אם מאום מאסתנו... ארשב"ל אם מאימה היא לית סבר (תקוה), ואם קצופה היא אית סבר, דכל מאן דכעים ספי' לאיתרציא. אך לפירוש רבינו יונה לא תתפרש היטב מלת "תחת" אשר בהירושלמי. מוב ממנו הוא פירוש ר' אליעזר אזקרי בעל ס' חרדים בפירושו על הירושלמי (דפוס זיטומיר)

⁽¹⁾ זה היה כבר קשה לבעל מראה הפנים, וכחכ על הקושיא מישעיה: הוי מני לשוני וס' מדי חדש במדשו תחז מקרא הזה כדמשני לסיום מגילת קינות. אלא דעדיפא מינה משני...
ס' הדיוק המפוסל הזה בלתי נחוץ למכין כונת הירושלמי לאמחה.

אשר כתב בזה"ל: "השיבנו וחדש ימינו תחת כי מאוס מאסתנו, ובשכר היסורים הרבים והגדולים שסבכלנו כמה זמן ולא המרנו דת אעפ"י שאין מעשים, נמצא שהחתימה בהשיבנו וחדש היא, אלא שנותן מעם לדבר". כן כתב גם אחד מחכמי דורנו, הוא הר"ז פראנקל בפירושו על הירושלמי, וז"ל: "השיבנו תחת כי מאוס מאסתנו, כלו" כי מאוס מאסתנו שייד לפסוק שלפניו, השיבנו ה' אליך וכו' תחת כי מאוס מאסתנו".

אחר הפירוש המעוקל של בעל פני משה נמשך הרר"ש בוכר (פסדר"ג דברי ירמיה הערה קכ"ז), ולא שם לב להפרושים של רבנו יונה ובעל ס' חרדים, גם הרר"ם קלוטץ (בהקדמתו למס' אבל רבתי צד 10) כתב כי כונת הירושלמי היא לכסילת הפסוק השיבנו, נגד האחרון הזה כתב החכם העורך (בהוספה להמגיד גליון 37 משנת 1890) השנה נכוחה, וביחוד צודקת הערתו כי לפי הפירוש של קלוטץ היה להירושלמי לאמר: השיבנו תחת כי אם מאוס מאסתנו, כמו שכתב באיכה, ואחר ששנה ואמר: השיבנו תחת מאוס מאסתנו², מוכח כי כונתו היא כי ירמיה התפלל לה' שישב את עמו אליו תחת אשר מאוס אותם וקצף עליהם עד מאד. על דברי העורך האלה השיג הרש"ב בהחוקר (חוברת ב' צד 52) ברצותו להצדיק את הפירוש של בעל פני משה, יען כי גם הוא נמשך אחריו, ובסוף טאמרו כתב: "אולם באמת צדק לדעתו המו"ל המחבר (!) (*) את מס' שמחות כי המאמר נשנה גם בפסיקתא דר"ב פסקא דברי ירמיה ושם כתוב כל הנביאים פתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות כו' וישעיה לא חתם בדברי תוכחות כו' והא כתיב כי אם מאוס מאסתנו, השיבנו תחת כי אם מאוס מאסתנו. הלא מפורש כי אם מאוס מאסתנו, וגם בירושלמי נמצא והכתיב כי מאוס מאסתנו השיבנו תחת כי מאוס מאסתנו וגשמיט מלת אם". — צדק הרש"ב בדבר מלת "כי", כי באמת ישנה בהירושלמי, אבל בדבר מלת "אם" אין להחליט כחפזין כי "גשמיט" מתוך הירושלמי, על היסוד שישנה בהפסיקתא, בהפסיקתא יכול איזה סופר להוסיף מלת אם על פי נוסח הספרים שלנו³, ואין ראיה מזה על הירושלמי. האמת בהירושלמי לא נמצאת מלת אם גם בהדפוס הראשון, וכן לא היתה כתובה בהירושלמי שהיה לעיני בעל ס' חרדים, כאשר נראה מדבריו שהבאתי למעלה⁴ וכודאי אין זה מקרה כ"א יש דברים כנו. והנה אפשר לאמר בזה אחת משתיים: שהירושלמי השמיט מלת אם בכונה למען יהיה הפסוק כי מאוס מאסתנו נמשך להפסוק השיבנו, או שבאמת לא היתה מלת אם כתובה בספר איכה שהיה לעיני הירושלמי ובשני האופנים האלה יש מחסרון מלת אם סתירה להפירוש של בעל

⁽²⁾ כן הובא הירושלמי מלת ה' קלוטץ, וע"כ חשב הכשיף (אשר צעת כחצו את דעניו אלה לא היה הירושלמי תחת ידו) כי גם מלת כי אינה בהירושלמי.

(*) ז"ל: "המחבר המו"ל". העורך.

⁽³⁾ כן הוסיף. אולם בעל יפה מראה, אבל בדפוס זיפומיר וקרופוטין והירושלמי עס סירוש הר"ז פראנקל אין זכר ממלת אם.

⁽⁴⁾ מדברי רבינו יונה שהבאתי אין להוכיח אם היחה לפניו בהירושלמי מלת אם או לא.

פני משה, וראיה להפירושים האחרים שהכאתי. אבל אחרי כי גם בהקושיא אין מלת אם ברור בעיני כי לפני הירושלמי היה כתוב באיכה: כי מאם מאסתנו, ולא כי אם מאם מאסתנו. מלת אם היא פה מיותרת לגמרי, ואין המקרא חסר כלום אם נקרא: השיבנו... כי מאם מאסתנו, ובאמת כתוב כן בכמה קובצים מקובצי קניקוט. גם מהערת השבעים והוולגאטא נראה כי קראו: כי מאם מאסתנו בלא מלת אם. גם הפשיטא תרגמה: ממל דמסליו אסליתן, ורצונה: השיבנו... יען כי מאם מאסתנו, ממש כפירוש הירושלמי, ואין גם אצלה זכר ממלת אם. ואחר שיש לנו עדויות רבות על חסרון מלת אם, קרוב מאד כי גם לפני הירושלמי היה כתוב באיכה כי מאם מאסתנו בלא מלת אם.

ואם תשאלני: אם באמת היה כתוב בראשונה באיכה כי מאם מאסתנו, מה הניע את הסופרים להוסיף מלת „אם“ שאין לה פה כל מובן? על זה אשיבך ואומר, כי כפי הנראה היה כתוב ברוב הספרים: כי מאם מאסתנו בלא מלת אם, אבל בקצת ספרים היה כתוב: אם מאסתנו בלא מלת כי⁶, ובאו הסופרים המאוחרים והרכיבו את שתי הנוסחאות ונולדה הנוסחה שלפנינו: כי אם מאם מאסתנו. ואין זה דבר חדש כי כבר יצאנו כי הסופרים הוסיפו בארבעה מקומות בתנ"ך מלת אם אחר מלת כי, אם מהסכה שהזכרנו או מסכה אחרת בלתי מספקת, וע"כ בעלי המסורה הקדמונים אשר התבוננו ע"ז מסרו לנו כי מלת אם הנוספת היא מן הח' מלין דכתבן ולא קריין. במסכת סופרים פ"ג מ"י ובספר אנדה ואכלרה מ"ן 98 נמנה בין שמונת המלין הנזכרות מלת אם אשר בהכתובים הבאים:

(א) ועתה אל ישם... כי אם אמנון לבדו מת (שיב י"ג ל"ג). אחת משתי הפלות (כי, אם) היא למות, כי היה די לו לאמר כי אמנון לבדו מת, או אם אמנון לבדו מת, היינו אם אמנון לבדו מת אל יחשוב אדוני כי כל בני המלך מתו. ובאמת אין מלת אם בעשרה קובצים מקובצי קניקוט ובחמשה מקובצי די הסי, ובשני דפוסים עתיקים, ולא היתה לעיני השבעים והפשיטא והוולגאטא והעריבי. (de Rossi Variae Lectiones II 177) לפי ההשערה היו בזה נוסחאות חלוקות, ברוב הספרים היה כתוב כי אמנון... ובקצת ספרים היה כתוב אם אמנון... הסופרים כדי לצאת ידי שתי הנוסחאות כתבו: כי אם אמנון... ויען כי ברוב הספרים היה כתוב כי אמנון בלא מלת אם, ע"כ חשבו בעלי המסורה את מלת אם (ולא מלת כי) למיותרת, ומסרו כי אין לקרות אותה, וע"כ לא נקרה.

⁶ כן נראה קצת מהערת סומכוס, כי זה הוא הכוונת הסופרים המובנים (Fild, Haxapla): אן דין מכתר אנת כד מסלא אנת לן. לפי דעה סומכוס מורה פה המקור (מחוס) טאל. העבר (מחוסט) על ההמדה הפעולה וכללו היה כתוב: אם (אן) אנה מאריך (מכתר) למאוס אהנו. מלת דין היא ליופי הלשון כמלה δέ בלשון יוונית, וכן משמע קצת מלשון ריב"ל באיכר שהבאחי למעלה: אם מאוסה היא. ובשם"ל פל"א והנחומא משפטים פ"א: אם לנרצנו אנה רתה הכה איתנו עד שנמות, כי אם מאוס מחסנו קצת עלינו עד מלה, ואם לאו...

ב) ויען אתי את המלך ויאמר חי ה' וחי אדוני המלך כי אם במקום אשר יהיה שם אדני המלך אם — למות אם — לחיים כי שם יהיה עבדך (ש"ב מ"ו כ"א). גם פה מלת אם מיותרת, ואיננה בכמה כתבי־יד ובדפוס שונצניו משנת 1486 (די רוס'י). קרוב כי היתה גם נוסחה: חי ד'. ... אם במקום... כי כבר מצאנו מלת אם אחר שבועה בלשון חי. חי פועל אם תצאו מזרז כי אם כבוא אחיכם הקטן הנה (בראשית מ"ב מ"ו), והסיפרים הרבינו את שתי הנוסחאות גם יחד.

ג) קחנו ועניך שים עליו ואל תעש לו מאומה רע, כי אם כאשר ידבר אליך בן עשרה עמו (ירמיה ל"ט י"ב). גם פה אין בהרבה כ"י מלת אם, ומלת כי איננה בקובץ אחד מכתבי־יד קניקוט. מי שגרס אם קרא בידאי: אם ידבר אליך בן עשרה עמו. הפשיטא תרגמה: וכל מדם דאמר לך עכר לה, כאלו היה כתוב לפניו: וכל אשר יאמר לך עשה לו.

ד) ועתה כי אמנם כי אם נאל אנכי וגם יש גאל קרוב מסני (רות ג' י"ב) בהרבה כ"י של קניקוט ודי רוס' כתוב: כי גאל אנכי, בלא מלת אם. לפי ההשערה היתה הנוסחה בקצת ספרים: אם גאל אנכי וגם יש גאל קרוב מסני, והנוסחה שלפנינו היא הרבבת שתי הנוסחאות הקדמוניות.

והנה בדבר המעם למד נתוספה מלת אם בארבעת הפסוקים הנזכרים, אפשר לבעל דין לחלוק על דברי ולהסביר מעם אחר⁶, אך את נוף ההוספה אין להכחיש, בפרט אחרי כי בעלי המסורה מעידים עז וחושבים מלת אם בין המלות שאינן נקראות. כן נתוספה לפי דעתי מלת אם בהפסוק כי אם מאם מאסתנו כמו שמעידים ע"ז הרבה כ"י ותרגומים שהזכרתי. אבל נראה כי ההוספה הזאת נעשתה בזמן מאוחר לבעלי המסורה שבמסכת סופרים, וע"כ לא מנו שם מלת אם שבסוף איכה. הלא תראה כי בנדרים ל"ח ע"א חשבו בין הכתבן ולא קרין רק מלת אם שברות, ולא זכרו מלת אם שבשלשת הפסוקים האחרים הנמנים כמ"ס. אין זה כ"א מטעם אשר בימי בעלי המסורה שבנדרים לא נתוספה עוד מלת אם בשלשת הפסוקים ההם. כמו כן נתוספה ומלת אם שבאיכה בזמן מאוחר לבעלי המסורה שבמ"ס, וע"כ לא נזכרה שם. בעלי המסורה המאוחרים להם לא התבוננו ע"ז. או התבוננו ולא רצו להוסיף על הכתבן ולא קרין אשר מני הקדמונים במ"ס. ע"כ נשארה מלת אם באיכה עומדת על תלה במסרינו ואין איש שם על לב.

הרוחנו כזה לברר נוסח הירושלמי בסוף איכה ולהבין כונתו באמרו: השיבנו תחת כי מאם מאסתנו. ועתה נסיים גם אנחנו בדברי נחמה ונאמר עם הירושלמי ובעל ס' חרדים: אף על פי שאין מעשים, השיבנו ד' אליך ונשובה; כי מאם מאסתנו קצפת עלינו עד מיד, ובכל זאת לא סרנו מאחריך.

⁶ בלחמ ים כזה להבליג (אורכריפט 255) דעס אחרת.

הרב הבבלי.

הרה"ג ר' מאיר יונה נ"י אב"ד בסויסלאץ כתב בבאורו ובהקדמתו הראשונה לספר העיטור ח"ב כמשער וכמסתפק: כי הרב הבבלי הנזכר בספר העיטור הוא הרמב"ם! [ויעיין בבאורו לספר העיטור הלכות מצה ומרור סי' ק"ב], וישרח לחבר ולקרב דברי הרב הבבלי לדברי הרמב"ם. אולם בהקדמתו השנייה כתב מספר העיטור כתב הרה"ג הנ"ל כמחליט וכפוסק: "מש"כ בהקדמתי הראשונה כי בכ"ט שמוכר רבינו את הבבלי כוונתו על הרמב"ם, בעז"ה יציבא מילתא וקושמא סתנמא!" אחריו בא החכם ר"י רייפמאן נ"י ב"הצפירה" (שנה 16 גליון 60) וקבע י"א מסמרות בדבר זה יעו"ש. ובכן נוסף להרמב"ם ז"ל שם חדש "הרב הבבלי" ובעלי אסיפות יקראו לו מעתה בשמו החדש ועי"ז יביאו ערכוביא חדשה בספרתנו, לזאת מצאתי לנחוץ לצאת במהאה גלויה נגד הדעה הנזכרת, ואקוה כי עי"ז יתבררו ויתלבנו הדברים.

והנה כל כך מצאה ההשערה הזאת חן בעיני הרה"ג רמ"י הנ"ל עד כי הרהיב עצמו לשבש ולהגיה את דברי בעל העיטור למען יתאימו דבריו עם דברי הרמב"ם אף במקום שדבריהם רחוקים באמת זמ"ז, כאשר נראה בספר "עשרת הדברות" להעיטור (הלכות סוכה דין נ'), כפתח הדביר אות ל"ב, שלא נזכר מזה ברמב"ם (כפ"ד כהלכות סוכה, המ"ז) עי"ז שם ושם, וכן עשה גם בדברי העיטור (שם דין ד') כפתח הדביר אות קנ"ו, יעו"ש. ואחריו נמשך גם החכם ר"ר ב"הצפירה" (שם אות 3 ואות 4). ולא אדע, אם מפני המספר אחד עשר, הלא נמצא באמת כנוי זה עוד ב"ס בספר העיטור: אבל הרב הבבלי אמר (ח"א הלכות גס צד 94) ובבלי אמר (ח"ב, סוף הלכות סוכה) ואיך העלים החכם ר"ר את עיניו מהם וכתב בדיוק: "א דינים מובאים בהעיטור בשם בבלי? ולמה היה לו להגיה ולשבש דבריו ב' מקומות הנ"ל ללא צורך ותועלת?

מלבד זאת נראה, אם תעמוד השערתם לפני משפט הבקרתו, והנני להעיר מה בקצרה על איזה תמיהות חזקות:

(א) הלא בעל העיטור מזכיר מפורש את הרמב"ם בשמו: ור' משה בן מיימון (כח"א מאמר ראשון, זמן, אית: קכ"ד), וכן כתב בהלכות כתובות (ד"ן ו'), אות פ': והרמב"ם אמר, וכן יזכירו כ"ס בשם: והרב ר' משה (ח"א מאמר ראשון אות צ"ד). ועוד שם (הלכות מודעה, דף מ"ט, אות תס"ד), ואיך יכנהו בשם: הבבלי? וכבר הרנישו בזה בעלי ההשערה הנ"ל והניחו הדבר בתמהון ופלא.

(ב) הנה הרב בעל "מגיד משנה" כותב בפשימיות (כפ"ה מהלכות חמץ ומצה ה"ח וכפ"א מהלכות טוען ונטען ה"ח) וז"ל: "ודעת הרב הבבלי כיבנינו ואיך עשו אותו לפועה בדבר כזה, והלא עכ"פ היה הרב בעל מ"מ קדום בזמן, ואיך לא ידע מניין? ומה גם יפלא לדברי בעלי ההשערה הנזכרת: לאיזה חכם אחר נתכן בעל מ"מ בשם "הבבלי" הכתוב בספר העיטור והמסייע לדעת הרמב"ם?

(ג) עוד יותר יפלא, מדוע רק בעל העיטור לכדו מכנה את הרמב"ם בשם "בבלי" ולא שום מחבר אחר לא לפניו ולא לאחריו?

(ד) החכם רייפמאן העיר שם במאמרו עמש"כ הרא"ש בכרכות (פיג, סי' ל"ו) "יהר' שמע"י ז"ל כתב בשם רש"י שמצא בתשובת הבבלי, והניח בצ"ע לדעת מי הוא? כן העיר שם עוד, כי לא נודע מי הוא ר' שלמה הבבלי הנזכר בש"ת מהרש"ל (סי' כ"ט)? והגד' מ"ל לא יודה כי גם פתרון השאלה הזאת ניגזר בהחשעה הנזכרת, וכל עוד שלא נפתרה השאלה הזאת, אין מקום להשערות והחלטות גם על הבבלי שבספר העיטור.

(ה) במאמרו שם כתב החכם רייפמאן, כי היה עוד חכם אחד בשם "בבלי" בעל פיוט אור ישע, ורש"י על התורה מביאו בשמות (כ"ו, ט"ו) בשם "הבבלי" וזה הוא לדעתו בלי ספק הפייטן הנזכר ברא"ש מס' יומא (פיח, סי' י"ט) בשם "רבינו הבבלי" אבל לא הגיד ה' רי"ד: מי הוא הפייטן הלזה ומה שמו כי נדע?

עתה נתבונן נא בהשעמים אשר נתנו החכמים הנ"ל להשערות הנזכרות, היטעמו לחכנו? הרה"ג הרמ"ג הנ"ל נתן מעט לדבריו בהקדמתו לח"ב מהעיטור: לפי שהיה הרמב"ם דר במצריכ, ואולי לא היתה דעת רבנו בעל העיטור נוחה מזה, וכנודע מש"כ בזה חכמי הדורות, לכן כנהו בשם "בבלי" לננאי!! והנה מלבד מה שכתב החכם ר"ד נגד הטעם הלזה ב"הצפירה", הנני להוסיף עוד, כי לפי הטעם הזה הנה דבה חדשה נתוספה על הרמב"ם אשר לא השיגוהו בה גם משינוי ומתנגדיו היותר נמרצים בדורו ואחריו ולא שמענו עד כה מי שיגנהו בזה, אחרי שכל הנודע הלא היה הרמב"ם ז"ל אנוס בדבר הזה, כאשר לא נשאר אז פליטה לשארית ישראל ומקים כשוח לשמירת הדת בכל מלא רוחב ארצית אזה ואפריקה, כי אם בארץ מצרים, ובכל המקומות וזלחה היה בסכנת נפש טמש מפני הרב המהמדינים ואם כן הלא בצדק ובהיתר קבע הרמב"ם את מקום מגורו במצרים, וכמ"ש הראב"ע (דברים יז, ט"ו): ראין היתר להתישב במצרים רק משיב סכנת נפשות מותר ומה"ט כרח אוריה הנביא לשם, גם ירמיה בע"כ הלך לשם (הרבה הארכתני בכ"ז במקאי, ויעיין עוד מה שכתבתי בזה ב"הוספה להצפירה" שנה 8 גליון 39) ואך יתכן כי רק בעל העיטור לבדו יאשימהו על ככה נגד מה שאמרו חז"ל (אבות פ"ב ט"ד): אל תדין את חבירך עד שתגיע למקמי? — אילם החכם רי"ד המציא מעט חדש להשם החדש, ע"פ הכתוב בספר "אילם" להרב יש"ר: אלקהרא של מצרים הנקרא בבל הגדולה ונודע כי הרמב"ם היה מחוייב עפ"י מצות המלך לכנוא יום לעיר קאירא, לזאת חשב בעל העיטור את עיר קאירא לעיר מגורו, ולכן כנה את הרמב"ם בשם: "בבלי", ולפי דרכו כתב שם עוד ה' רייפמאן ב"הצפירה" "כי גם ר' שמעון קירא בעל ה"ג נקרא ג"כ: ר"ש הבבלי מפני כי עיר מולדתו היתה קאירא, כאשר יוכיח כנויו: קירא" והנה מלבד כי אין כל יסוד נאמן לדבריו, ועוד נהפוך ה'א, כי כבר הוכיח החכם המניח ב"ג ב"הצפירה" להמגיד" (שנה 15 גליון 33) בקינטים "גאון עקב", כי ר"ש בעל ה"ג לא היה יליד קאירא כלל, וגם הרמב"ם לא גר שם, ור"ש בעל ה"ג היה מעיר בצרה בבבל, וגם לדעת הרה"ג ש"ר ז"ל שר"ש קירא בעל ה"ג היה מקאירא של מצרים, הלא גם הוא מדה [בכה"ע תקצ"ע צד 101 בנוספות להערה 33], כי בקירא היה מנהג מערבא וא"י, ולכן באו כה"ג שלו רק מנהגי מערבא וא"י, ורק כה"ג של ר' יהודאי גאון שדחה בבלי שם נמצא מנהג בבלי, וא"כ איך יתכן לכנות את ר"ש קירא בשם "בבלי" מעד

שהיה תושב קיירא, והלא באמת גם מצד זה יש לקראו: ירושלמי! — מלבד כ"ז
יפלא למאד לפי דברי החכם ר"ד: שגם ר"ש קיירא בעל ה"ג היה מכונה בשם
"בבלי" מפני שהיה יליד קאירא, למה לא יכנהו בעל העיטור אף פעם אחת בשם
הבבלי, כאשר יכנה את הרמב"ם — לדבריו — אך בעבור שהיה דרכו לבוא
בכל יום לקאירא? ועוד למה לא יכנה בעל העיטור את הרמב"ם בשם: הרב
הספרדי, כאשר חתם הרמב"ם את שמו כן בחבוריו ובכמה תשובותיו גם בעת
היותו במצרים?

אבל האמת היא לדעתי כי לא נתכון בעל העיטור בשם "בבלי" על הרמב"ם
ז"ל, כי אם על הפייטן ר' שלמה, הוא המכונה בכ"ם: "רבינו הבבלי" סתם,
הוא בעל הפיוט "אורי ישע" ליום א' של פסח, וכן יכנהו ר"ש ז"ל בפ"י התורה
ובבבלי, ועליו נתכוננו הרא"ש בברכות וביומא [ברא"ש מס' יומא שם צ"ל: ובסדר
רבינו שלמה הבבלי, במש"כ הבי"ה וק"ג שם, וכו"ה בסור או"ח (ס' תרכ"א),
וזאת נ"כ כונת העיטור (הלכות יו"כ) במש"כ: "וראיתי בסדר העבודה הבבלי",
היינו בסדר העבודה של ר"ש הבבלי הנ"ל] והמהרש"ל (בשו"ת פכ"ס כנ"ל). נמצא
שהרב הבבלי הנזכר בספר העיטור וברש"י עה"ת וברא"ש ובמהרש"ל אחד הוא,
הוא הפייטן הנ"ל, המובא גם בתוס' ברכות (ו', א') ד"ה מ'. והנה החכם המנוח
ר' שמשון בלוך בהערה ל"ג לספר "תולדות רש"י" (דף י"ז ב', אות מ"א)
כתב ז"ל: "ובספר העיטור כמעט בכל דף (?) והבבלי פ"י, ואולי הוא זה הפייטן
ולדעתי אין כל ספק בזה. —

והנה עמש"כ הרא"ש במס' ברכות (פ"ג סל"ו): "והר' שמע"י ז"ל כתב בשם
רש"י שמצא בתשובת הבבלי לכו רואה את הערוה מותר" — כתוב בהגהות
מיימוני (פ"ב מהלכות ק"ש, ה"ז): "ולא כמהר"ל שמע"י שפירש שמצא בתשובת
הגאונים הבבליים דלכו רואה את הערוה מותר". מזה הוצאתי משפט: כי
הרב ר' שלמה הנ"ל סדר וחבר ספר מתשובות הגאונים הבבליים,
והרמב"ם ז"ל לקח ממנו דברים רבים וקבעם בספרו "יד החזקה", וכמש"כ בעצמו
בהקדמתו לחבורו הגדול ובתשובה (ס"י ק"מ) כי אסף לתוך ספרו "יד החזקה"
מכל תשובות הגאונים. כן גם בעל העיטור השתמש בספר "תשובות הגאונים
הבבליים" אשר סדר הרב ר"ש הבבלי [ואולי נקרא בשם "הבבלי" בעבור
שאסף וקבץ כל תשובות גאונים בבלי וסדרן בספר מיוחד], ולכן בכל המקומות
שכתב בעל העיטור: "כתב הרב הבבלי" כונתו על הרב ר' שלמה הבבלי ועל
ספרו "תשובות הגאונים הבבליים". ואם אמנם נמצאו עקרי הדברים ההם גם בספר
"יד החזקה" להרמב"ם, אבל אחרי כי מקורם הוא בתשובת גאונים בבלי, לזאת נחר
בעל העיטור להעתיק מהמקור הראשון כדרכו ואיננו מזכיר ע"ז שם הרמב"ם כלל,
לא כן במקום אשר בעל העיטור מעתיק מדברי הרמב"ם עצמו, אשר לא נתבאר
בשום מקום בתשובות הגאונים והרמב"ם הוא הראשון אשר כרר והוציא דבר זה,
קראו העיטור בצדק בשמו, כאשר נראה במאמר ראשון להעיטור (ח"א זמן,
את קכ"ד) שכתב ז"ל: ור' משה בן מיימון דחק עצמו ופירש וכו' ורמז למש"כ
הרמב"ם דעת עצמו בפ"י המשנה (במס' שביעית פ"י מ"ה), כן כתב בהלכות
תבואת (ד"ן ו', אות פ'): והרמב"ם אמר והוא בחבורו (פ"ח מהלכות אישות,

הכ"ס, וכן נראה בדברי העיסור (ח"א, מאמר ראשון, ובהלכות מדרה, כנ"ל), שהעתיק מדברי הרמב"ם (בהלכות עדות פ"ח, ה"ד ומסכת מהלכות אישות, הלכה למ"ד), אשר בכל המקומות האלה נתבאר מהרמב"ם ז"ל דברים ברורים שהוציא בעצמו לראשונה ממשמעות התלמודים, יעו"ש בנו"כ, לכן מזכירו בעל "העיסור" בשמו מפורש.

ומעתה אין מקום עוד לכל התמיהות הנזכרות למעלה, והסופרים לא יקראו להרמב"ם ז"ל עוד בשם חדש: "הרב ה' כל י", כי אם בשמו אשר נודע ונתפרסם גם בחותמו המעיד עליו: הרמב"ם הספרדי! — וכאחרונה אעיר עוד עמשי"כ הח' ר"ר שם ב"הצפירה": שהיו עוד חמשה חכמים המכונים בשם: בבלי, ושבה לחשוב עוד את ר' דניאל הבבלי, בעל מחלוקתו של הרמב"ם, ואשר בנו הרב ר"א ז"ל חשיב על חשנותיו בספרו "בדרכת אברהם". גם את ר' אברהם הבבלי, ויעוין משי"כ עליו החכם ב"ג ב"הצופה להמניד" (שנה 15, גליון 45), ויעוין עוד משי"כ החכם שז"ח ע"ד "ספר הדקדוק לר' אברהם הבבלי" ב"הצופה להמניד" (שנה 8, גליון 7), ואכמ"ל.

סקידל.

מרדכי ראבינאוויטץ.

זכרון לרב.

הרב ר' שאול איש הורוויץ⁽¹⁾ מסר לירי העתקה מכתב יד ישן⁽²⁾ הסביל דברים הנוגעים בתולדות גאון נכבד מארץ רוסיה, דברים אשר נעלמו עד היום מהחכמים הכותבים תולדות חכמי ישראל וזכרון בספר, ואמרתי ראויים הרברים להדפיסם אולי יהיו לעינים לקוראי הדורות ומקור לשאוב ממנו דברים נכבדים לתולדות רבני ישראל. וזה תכנו:

הרב הנאון ר' הידש גינצבורג⁽³⁾ אשר היה רב ומ"צ בק"ק סלוצק ושם מנוחתו והפליג בקנה עד יותר משמונים שנה ומבזבזם ה' אב"ד בק"ק פינסק ובסיבת איזה קטטה השתדל להשיג

⁽¹⁾ מרי דברי בו זכור אחרנו: הרב ר' שאול איש הורוויץ הסו לירי מוהילוב בדרך רוסיה זה שנים אחדות הוא מתגורר בפרי האלף והמשערים, הוא חוטר מנעג גלוזים ככדי חק, ממשפחת בעל "חכם לני", בעל "פני יהושע" והנאון ר' שאול ז"ל אב"ד לפנים בלוצק. מלמד בקיאות גדולה בש"ס ובמדרשים ובפוסקים ראשונים ואחרונים יש לו ידיעה גדולה גם במדעים ולשונות שונות, לבו ונפשו כחונים לפסח ישראלי העתיקה ותולדות כל חכמי ישראל כספר גלוז לפניהם, ובכל ידיעתו הרחבה הסו שכל ועניו והנחל אל הכלים.

⁽²⁾ כה"י הסו מולד בבית עקר הספרים אשר בב"מ"ד, ע"ן חיים" לחחנו האשכנזים סתם חות, ח"י. שער אין לו וברשימת הספרים נקרא בשם "חידושי מורה". שם מתברר הוא הרב ר' זעקלי מ"מ גורש' ור"מ ז"ל, אשר מקום מגוריו היה במין בימי הנאון ר' גבריאל אב"ד במין והנאון ר' יעקב ישר ב"ל חק יעקב ושבת יעקב. כפי הנראה נכתב הספר בשנת תש"א. הספר הזה כולל הרבה חידושי מורה גם ספרים ומשלים מזה ר' וואלף, רב ב"מ"ד ר' דמיץ, גם מלא בקרבו תולדות המהמר ר' זעקלי.

⁽³⁾ ר' נפתלי הירץ גינצבורג היה קרוב להמחבר ר' נפתלי שבע רטון; בן הנאון רס"ג היה ר' שאול אב"ד פינסק והסו קורא לה' נפתלי שבע רטון — ש"כ.

הרבנות בק"ק סלוצק, ועיר סלוצק עלתה אז על עיר סינסק בעשירות ובכבוד, וכאשר השיג כתב הרבנות מסלוצק אמר לראשי עיר סינסק אנשי ריבו ליתן לו עשרת אלפים זהובים פולניש ואז יעשה רצונם לעקור את דירתו מסינסק, כי הם לא ידעו שכבר נתקבל בעיר סלוצק ונתנו לו את המעות שבקש מהם, ואח"כ הודיעם מהרבנות של סלוצק והיו בושים על אשר התל בהם ויפצרו בו שישאר בסינסק והמעות ישארו אצלו במתנה, אך הוא לא אבה שמוע להם ויסע לסלוצק והנהיג שמה את הרבנות ביד רמה ובכבוד גדול עד זקנה ושיבה.

יהי כאשר הזקין ובא בימים הפצירו בו ראשי עירו כי ירשה להם ליקח עוד רב ומ"ץ בעיר, יען בשביל הזקנה אשר קפצה עליו לא יכול להנהיג הרבנות כראוי, ומכל הכנסתו וכבודו לא יזרע מאומה והשני יהי לדין ומ"ץ וכתלמיד היושב לפני רבו, והשיב להם: איני מרשה לכם לעשות כזאת, ואם אע"פ כן תמנו לכם מ"ץ תעשו נגד רצוני, ובעבור שחעיר סלוצק היתה תחת הדוכס מבראנדבורג והגאון בעל נחלת בנימין הי' רב בלאנדסבורג במדינת בראנדבורג לזאת מנו את הרב בעל ג"ב בעיר סלוצק, וכאשר בא בעל נחלת בנימין לסלוצק הלך לבית הגאון ר' נפתלי הירש הג"ל והפציר בו כי ירשה לו לישב בסלוצק. בלשון הזה אמר בעל ג"ב: אם אחפץ לישב פה אוכל להנהיג הרבנות בכל כבוד וביד רמה אף נגד רצונך כי ידי תקיפה ואהוב אנכי להדוכס מבראנדבורג עכ"ז לא אעשה נגד רצונך ואחלק לך כל הכבוד והכנסה של הרבנות תהי' לך לבד (כי בעל ג"ב הי' עשיר) ואח"י רק ראש ישיבה רק שלא יהי' נגד רצונך והרה"ג אמר לו: איני נותן לך רשות רק אם תרצה תוכל לעשות זאת אך זה נגד רצוני ובעל ג"ב כאשר ראה שהפציר בו והרבה עליו רעים ואע"פ לא נתן לו רשות קבל את הרבנות בלא רשות רה"ג ולא עבר חדש ימים עד שחלה בעל ג"ב והלך לעולמו והרה"ג חי אחריו.

בעל נחלת בנימין נפטר בעש"ק אחר חצות היום וקודם חצות היום אמר להעומדים אצלו להכין לו תכריכין כי ימות היום וסידר צואתו לאשתו ובניו וכתב לאחיו ר' יהודא בעיר ברלין (1) שיקיים הצואה כי בתו של ר' יהודא ברלין תנשא לר' אהרן (2) בנו של ג"ב, והוא חתם את עצמו על הכתב וצוה לסדר כל כתביו שכתב על מקרא משנה וגמרא ולאחר חצות היום סמוך למיתתו צוה לקברו עוד בו ביום ואמרו לו העומדים כי היום קצר (ימות החרף הי') ועתה הוא סמוך לשקיעת החמה והשיב להם כי התכריכין מוכנים, והזהיר את החברה וגדולי העיר לעשות כאשר צוה ויתמהו מאד, כי היום קצר, וקודם מותו אמר הפסוק "בדרך אפקיד רוחי" בקול רם ומיד יצאה נשמתו בטהרה מיתת נשיקה וימהרו הח"ץ לקברו באותו יום וראו כולם בעין וכוונתו כי עמדה השמש ממש כעמידת שמש בגבעון.

עד הגה מדברי כה"י.

אמשטרדם.

ישכר בער סאקאלסקי.

(1) ר' יהודא ברלין אחי בעל נחלת בנימין נזר לו בהדפסת ספרו כעונש בהקדמתו והי' סק"ק חלל הדוכס מבראנדבורג כעונש נספר חולדות עיר ברלין. — בן ר' יהודה היה ר' אברהם אב"ד בעיר קאלנשטאל ואח"כ אב"ד בלאמשטרדם.
(2) הוא הרב ר' אהרן אשר הי' אב"ד ברלין ובנסת ריב ומלה ילד מברלין וקבל את הרבנות בגמקווע דלודר.

דקדוקי סופרים.

הערות על החוקר.

ה) ב"החוקר" (עמוד 35) מזכיר הח' עששטיין את המאמר: הגי פיידי ופיוסי. על זאת אעיר כי זמן י"ע (בספרו Gottesd. Vortr. ע' 380) מביא ג"כ את המאמר אבל אינו מבאר את שרש המלה פיידי. גם הח' Levy י"ע באותה"ש שלו מזכירה אך אינו מבאר; רק הח' קוהוט (בהערות השלם) משער שהוא המלה היוונית αἰδώς והוא מ"ם ברשית המלה או היא משוּבַּשׁת או בזה להקל על הכתב, אבל מכל החכמים האלה נעלם מ"ם ה' שד"ל ז"ל (בהליפראפורבלאט דעם אריענטס' 1847 נד 326) שהיה המלה היוונית *ἔσθια* (שיר ההלל לאל) וח"כ השם פיידי נדדף להשם פיוט ובאור שד"ל הוא באור מספיק.

ב) שם עמוד 111 מעיר העורך על הח' יאסיז שלא הרגיש בנעוה הכתיבה בע"ב שז"ל בצ"ב החיים; אבל מי אינו יודע את הכנל האנשים להכרות בראשי היבנה, כל אחד לפי מזנו וטבעו. לפי חפצו ודרכו, ואולי פתרון רית בעי"ב החיים הוא: כע"ז בארץ החיים ועלינו לדון כל אחד לבק זכות*).

ג) שם עמוד 112 מזכיר השערת הח' עששטיין שדדברי רא"י (במדבר י"א, כ') ז"ל ש"ם מקום שקורין לחבורה זאת. והנה ק"ת פיוט לזה הוא כי גם בלשון שוודית נקראה החבורה Sär (יש לבטוח sor) והפעל Söra (סורא) שורואוגדען; אבל כאשר נתן מקום לגרום ולשנויה, אענה גם אני את חלקי ואשער כי ז"ל: ש"ם מקום שקורין לח"ב זרא, חרצ הוא יבטוח דבר. ובלשון יונית נקראה יבטוח גוף האדם: ἰσχυρία והוא ז"ן שהנהגה לפעמים לאות ξ כמו החת י"י יסמר diξ (גיו, זיענע) כרוז הוא *διεξα* (הכרלד) ועוד.

ד) שם ע"ד הס' דור וחכמו מאה הח' משה ריינס י"ע וחכמים עשרה שמוה אנשים אשר הולדות חיים הספחנה בם' ה"ל, אבל באמת שחיס עשרה הולדות כלות בהספר, מלבד עשר ההולדות אשר מזכיר ב"החוקר" באו בו גם הולדות החכמים דר' ברלינר ודר' הרבני.

Lewysohn.

Stockholm.

ה) ב"החוקר" חוצרת ראשונה עמוד 20 ראה הרה"ח יעקב רייפמאן "חזות קשה" צפ"י, אור החיים" ע"ה"ה ואחד מחזיונותיו הוא: כי בצראשית י"ב א' יסיד בעל אור"ח ללוב, הוא הנבר ק"ס לקראת מלאכי-אל, רגלים ממחרות לרון ונתחלפה לו המלה: ויקס" ב"ויק"א! — והנה לא פה המקום להשערע ברהבה ולהוכיח כי בעל אור"ח אינו יחיד בזה "להביא מאמרים מהמורה הכחוצה בשנוים גדולים" כי גם שלמים וכן רבים מגדולי חכמי אומהנו הקדמונים עשו כמהו, ויקצר הגליון מהביל את כל ההערהקות אשר חין נכונות הנמלאות בדבריהם פה ופה (והנראה לרוב נמלואו ימנע דגממות לזה בם' "יד מלאכי" אות ח' זיון רפיס כנפשו שצטו), וכבר ערב לב כמה חכמים, הלא המה: הריעבין בם', בירת מגדל עז' עליה הכתיבה, הנה"ם בם' "מבוא התלמוד" פ"ז והח' זה"ל במאמרו: "והאדיקו את הדיק" ב"הנשר" שנה ששית גליון ז', לחשוב (בהשענס על אמרי הגמ' ב"ק נ"ה ע"א: שאלני אם נאמר בזה כי מוב בו' שאינו יודע, ע"ז ד' ע"א: אדם גדול הוא בהנאי אבל לא בקראי ודברי החס' ב"ב קי"ג ע"ב ד"ה

* השערת הרה"ח כותב הרבנים האלה היא לדעתנו — נמחכ"ם — נכחינא. ויש ליטב בדוחק ואם חמס מגממו ללמד זכות על מעשיק הדברים מחוך כ"י רומי ראוי להסלה, אך מה נעשה וחוקם המנ"י הזה להוליך מתחת ידו דבר ממוקן הורעה כבר אללינו. — העורך.

הרבינו: שפעמים לא היו בקיאים בפסוקים) כי גם מאורי עינינו חכמי התלמוד לא הי
נקיאים בזה"ק ויחזקו משפטם כמה שזאלו להם העתקות אין פסוקות מפסוקי התורה בשיטת
דנים. אולם הסיב אשר הי' עם לבב הרה"ח רייפמאן בעצמו להסיר מחב"ל עקשות פה ולזה
שפסח ולסחור דעת החכמים הנזכרים בהכרמל החדש שנה רביעית ח"ד עמוד 630—629
ונאמרים שני חלק "דברי תורה וחכמה" עמוד 193 במכתבו אל הח' ויסקוד אשר אסף לאססה
שבע ועשרים ומאה מאמרים אשר השתמשו במליטות הכתובים ועלינו אישור רק לאחר כי דרך
קדמונית לשמור אך זה הענין לא חז המלות, והי' גם בעל "אור החיים" כאחד מהם.
ואמנם ככל החזיון הזה ראיתי בסי' "הזרי" פ' וירא ואלה הדברים הכתובים שמה:
"אמתי רחם לוב אבהרייכו דכתיב וירא לוב וירן לקרחה? ... שכינתא אחיא עליהו כחיב
הנא וירא לוב וירן לקרחתם וכתיב הזה וירן לקרחתם משחא האל". ... מעשה אין כל ספק
כי דברי "אור החיים" מן "הזרי" הם מפכים להוזהו אחד ממעריצי חכמת הקבלה וסעריה וההוגים
בה. והנה על דברי הזר הזה האלה כבר ההפלא בעל "חור יאירי" בתבונה רליה והרצ יד מלאכי
במקום המצוין למעלה ישער כי כונתו אך על המלות: "וירא" או "לקרחתם" ומביא אך "וירן"
למשפוט הכתוב לא ללשוננו.

ב) בחוברת ד' עמוד 105 חרש גבן שדעתו יסדי הרה"ח ויספילנקי בלות ט' של
הכשר מורה אין הברכים ובה נחה דעתו תקופת החום' ככתובות ע"ב ע"א ד"ה וספרה
(וכן הוא גם במוס' מנחות ס"ה ע"ב ד"ה וספרה). דאמתי זכה אין מזכרת על ספירה".
ומי יקח וודע מה יענה למות כסוי הדס דהכשר מורה חקרא בחולין פ"ה סע"ב (ועי' ביד
החזקה להרמב"ם פ"א מהל' ברכות הפ"ו ובס' "בניר אליעזר" לר' ליפמאן מיוזאטץ מקורה ו'
דריש א'). ובכיו מזכרים עליה כמבואר בחוספתא חולין פ"ו ונפסק להלכה ברמב"ם פ"ד
מהל' שחיטה ה"א ובפוסט"ע יו"ד ס' כח סעיף ב'.

ג) שם אות י'. פלגל הח' הנזכר בדבר המלה: "ממלי" ודעתו כי היא שם מקום ושער
י, אולי ר' אבא בר אמל נקרא ש"ש המקום הזה". כבר קדם לדבר בזה בארכה הרכיה ש"ר
נחנרתו: "דברי שלום ואמה", ומלאח דמספא ל' להח' ויספילנקי משפט פשיטא ל' להגאון הנזכר.

ד) בחוברת ה' היא עמוד 112 במשפטו על הס': "רמ"ה מזכרונה להח' עפ"ש פיינ (אשר
גם אני דברתי עליו במאמרי: "שלשה גרגרים" בהמניד" ש"ע גליון 35) הסיב אשר העיר
הח' העורך בההרה ספק הח' הנזכר (בפסרו עמוד 20) על דברי רס"י במדבר י"א כ' "כי
טות הכתוב לדעת רמיה היא כי השלן יזיק לכם כחרב חדה". ואנכי ראה זה מאזני, כי היד"ק
גם הוא העמים הבונה הזאת עממה בפסוק, חרש האכלוי ביטעי' א' כ'. ואמנם נעלה הוא מעל
לל ספק כי המקור אשר ממנו שאבו הרד"ק והרמ"ה גם שניהם הוא המאמר בקדושין פ"ב
ש"א: "מתי חרב האכלוי [ברש"י: משמע אכילהכס היא חרב...]. אמר רבא: מילחא גלגליה
והנח דשערי אקובי ובגלי; דאמר מר: פה שורגא חריבא במלה ובגליס — ק"ש לבן לנוף
כחברות" (*). ועיון מש"ס המהרש"ל ב"חכמה שלמה" ד"ה חרב.

צבי דוב גרינברגר.

אינגוואר (באונגריה.)

(* גם ידידנו החכם ר"ש אלכסנדרוב בנאצרויסק העירונו על מאמר ח"ל הזה. העירר.

משפט ספרים

אלרד הדני ספוריו וחלכותיו במהדורות שונות ע"פ כ"י ודפוסים
עתיקים עם סבוא והערות בצרוף מאמר על הפלשים ומנהגיהם
מאת **אברהם עפשטיין** (פרסבורג תרנ"א).

מה יקרו לכל עם ועם קדמוניותו! אף כי לנו עם ישראל אשר קדמוניותו הן חלואו
ותשארנו עדה נא לכל העמים. זכרון קדושתו וידיעת המעשים על דרכי ההשכלה מאז היינו
לעם נושא האמתיות הנחוצה אשר התפעלו מהם עמים רבים, הם לנו עזה שלמים חמה
מחמדיו אשר היו לנו מישי קדם. כל התלואות אשר עברו והעזרות עוד על ראשנו, כל התרבות
אשר חרפנו והיותנו ללעג וקלם בנזים יכלו להמיה בקרבנו כל גאוונו וכמעט הבטחון מהאמן
בחיינו, אבל לא יכלו להכריח מקרב ולב עמוק זכרון קדמוניותו וידיעת פעולותיו החוריות
והמוסריות אשר היו בעזרי הרחבה ההשכלה בעולם. על כן כל מראה חדש בספרותנו בחקירה
קדמוניות ישראל יעש לכל אורב עמו ומתימר כבודו ויקבלו בסבר פנים יפות. אמנם הכונה
החקירה בקדמוניות אל דורשי עמנו קבלה בדורות האחרונים פנים משנים שונים. החוקר באמת
והחכם כל מטרותו לידע ולהודיע ולהודע על פי פשוטי המקורות מעללי קדם מנהגי הראשונים
בזמניהם ובאמצעותיהם מי מהם שנה פנים או שנה פעם ברוב הימים ומי עמד מעמנו זו וה
פניו לא המיה, החוקר הזה אף אם יוציא חולדותיו ומשפציו מרשמים קנים ורמזים ועלמיה,
לא יתרחק מן הפסוק המכילי, אך יעמיד משפטיו בלי לחץ ודוחק, ואף זה דרך האמת יקרא
לו, וההלכו והלכים בדרך הזה לא מעט המה בדורותינו ובראשם נזק. אמנם יש אשר בפלוגיה
חריפים הם מוציאים חולדות ובוזים עליהם משפטים בהשערה מחודדת, אשר בהחזקתם הם אמנם
הם להענוגות אורב דברים חריפים, אבל חפצי אמתיות הדברים לא ינאלו בהם מבוקשם. לולא
עמדו חוקרים המימים אשר דרכו בפרקי קדמוניותו בשקידה ובנבטת קצת דברי חמה, לא
היתה מלאכה ירץ הנפלאה, באחד עשר ספריו, בחק האשכנזי; האכנים המנשאות האלה אף הם
אבני בנין לכל כותב דברי ימינו וספרותנו; לקוט אכנים כאלה הוא מלאכה שמים, ולמי שטוסק
זו מאד נחוץ להיות נאמר מלכה אחרי משפטים לא טובים לכל יבאלו בהם סופרים אשר ימשו
אחריהם להומתם ובאמונתם.

אחד מהחוקרים האמנים מהמין הראשון שהזכרנו נשגש במחבר הספר אשר לפנינו הוא
החכם הר"ר אברהם עפשטיין. הוא שם למטרותו מאז ללקט אבני חסן בקדמוניות
היהודים, ובכל אשר פעל ועשה להעשיר ידיעתנו בה אף באמונה היה עושה. כבר דברנו על
ספרו הראשון "קדמוניות היהודים" (בית תלמוד שנה ה' ז' 280) אמרנו: כי המחבר עצמו
לא יעלים מעמנו מה שהוא מוסכם וברור לו ומה שהוא מהשערות. ונראה מדבריו כי רע עליו
המעשה לכוון בנזים על השערות אשר אין לו ראיה באמצעות היסוד את ענינו, ויהי כאשר
הגיע ספרו זה החדש אלינו ושמנו בו עינינו, הנה עוד יותר נוכחנו כי גם השעם לא הסיק
ממנו את המדה הנכבדה הזאת, גם בו נגד עיניו חמיר לבד הדברים לפי פשוטי המקורים
ולפי המובן מהם בהכרח. כי ביגיעה רבה ואחרי בדיקת המקורים אשר נמצאו לו באמונה,
ובהעמיק בחכמתו ובשכלו הישר בחקן ענינו הבין מלאכתו. ואף כי לפי ראיה עינינו ידמה באלו
כל רז לא חיים לו מכל מה שנוגע בעין הזה, בכל זאת לא ההבדל בלבד כי בא עד חגיגותיו,
כי אם גם חשד כי מחקריו, יופיעו אור על מקצוע אחד בקדמוניות היהודים שהיה עמיר

ועלם עד כה, לא עלה על דעתו כי עם ספרו כבר נאלמה החקירה בענין הזה ולא היה עוד מקום להתגדר, כי אם אמר בפירושו (סוף ההקדמה): "מי יתן והיה זה לבב חוקריו לעמיק בהענינים האלה ולבקר הדברים שעודם מכוסים ומסתורים", שרצונו הוא שאחרי כל חקירותיו בהענינים האלה עודם הם מכוסים ומסתורים.

בהקדמה הספר חל להיות לו אורח מחברים לדבר מן הגדולות אשר עשה בספרו ומן הניעות אשר יגע בו, כי אם בהם לבו יודיענו את היותר נחוץ לדעת. עקרי דברי ההקדמה הם לאמר כי הידיעות מהיהודים הרחוקים אך מעטות הנה על קו נתן לבו לעיין ולחקור בדברי אלדד ולדרך החקירה הזאת השתדל להשיג נוסחאות טובות מדפוסים וכי שפי זה כבר נוסח ואמן, ומודיע שספח אל המאמר על אלדד גם מאמר על הפלגים שגם הוא חקירה מענין חקירתו על אלדד, ומכל הדברים האלה אין לזון שיספר אחד בהקדמה ויודעו על זה. אמנם כבר בהקדמתו הקצרה הזאת מלא מקום להעיר על רעיון מאד יקר לנו. גם אמר כי היהודים הרחוקים מארץ ישראל ומבבל מגדול המרחק ביניהם לא ידעו מכל האקטיוס וההדלות שבעשו בימי הביניים והח"כ, לא היו מתעדים בטובם להתורה שבע"פ רק מחשורן דעת הפנהגו לחומם ע"פ הדעות התוריות המקובלות בידם מעת נאחם מקרב אחיהם למרחקים, ויכולים אהנו לשפוט על מצב הדת בפרס נפלדו מהם. והנה מן הדין היה לו להוסיף עוד הוכחה אחרת, אחרי שדעתו בלי ספק מכוונת על המנהגים ההוריים אשר להרחוקים ההם שדבר מהם אלדד, ומהם נבא לדון על מצב הדת פרס פטירה, הלא בדרך נוכל לשפוט גם כן כי הרבה דברים הוריים מן התורה שבע"פ היו נהגים בהם לפני הפרדה מבין אחיהם בא"י, כי אהנו רואים שגם דברים שהביא אלדד מארץ הרחוקים האלה מחלמים עם התורה שבע"פ, לא ולמד מזה פירה גלויה לנזקקים ולקראים; ובפירושו אמר גם אף שאין נחוץ להאמין שאלדד הביא הכלכות שלו מארץ ד' השפכים, בכל זאת נראה מחוב שחיון בדויות מלבו ושהיו נהוגות בארץ מקום אל היהודים שלא ידעו הרבה מן התלמוד (ס). שבהו וראויה חולי בטוב הסור המחבר את שו מן ההוכחה הזאת, כי לא על חס כהב והוסיף מלת "הרבה", באוספת המלה הזאת יראנו המחבר כי איננו מוכרחי ספרים אשר אינם רואים במלכתחם סימן ברבה לעולם מבלי היותם מוקדקים בלשונם ומאריכים במקום שאמרו לקצר, אבל הוא לא בחשורן יקר דרך חקירתו, מוקדק בלשונם ולא יוסיף דבר מה שאין למעיין נדך בו, אף אנו נריבים לדקדק בדבריו ונאמר כי פעמים וגם שלש יאמר שאלדד ובני ארצו לא ידעו מן התלמוד (במציאות) ובכל אלה מוסיף מלת "הרבה" ובמקום אחד (מבוא ד' XII) כהב: שבארץ מולדתו לא היה ידוע הרבה מן התלמוד ושלם נחקבלו גם כל דבריו להלכה, ובזה בזה סיפא לגווי ארישא מאי לא היה ידוע הרבה שלא נחקבלו גם כל דבריו, מקצתו קבלו ומקצתו לא קבלו, והוסיף עוד לאמר, שהתלמוד לא היה בעיניו ספר קדוש שאין לנפות ממנו ימין או שמאל. וכל זה מורה ששמה המחבר היה שבדרך מולדת המחבר היו להם מנהגים אשר אין להם מקור ושרש בתלמוד והם מנהגי קדם בפרס נסדרו מאחיהם והיו להם מנהגים מהאחמים עם התורה שבע"פ פה ואוחם קבלו אחר זמן רב מן התלמוד אחר שגודע להם התלמוד, אז קבלו ממנו מה שיצר בעיניהם ועל כן אין מזה ראייה נגד הקראים כלל, ועזה נוספה לש"ז על הרבנים והקראים כח חדשה, הרבנים מחזיקים את התלמוד קדש ודבריו דברי קבלה, והקראים מכחישים הסבלה וסומכים רק על המקרא לפי מדרשם ופל סבל הירוצה הרמז עכ"פ בקבלה, והתלמוד כקון בעיניהם, ואלה מארץ מולדת אלדד אינם מכחישים ואינם מודים בו, ובכן אז הישר בעיניהם יקבלו. והיה מן התורה או מן התלמוד או ממנהגיהם הקדמונים כנזכר אבל מרוך אבל, את היפה בעיניהם מן הפעולה בעיניהם.

מבוא יפה אף נעים ומדעי בעריכתו מובילנו על יד להכניסנו לפני הספר. המצוה הזו הוכן בדרך חרוכה וקצרה: חרוכה לפי מספר העמודים אשר ימלא אותם, כי מספר העמודים עולה לחמשים ואחד, וקצרה לערך רבוי עיניו ומחקריו הנכבדים. המצוה הזו מלא חקירה עמוקה ורמות, מפסג ועולה מפסג ויורד, נוקב ויורד עד ההום עיניו ומעלת למעלה עד השגת המטלה המבוקשת. הוא יסדר לשבעה סימנים, הסימן הראשון כולל קורות אלדד וארן מולדתו ולטובו. המחבר מעיל ספק כמה שספר אלדד מקורותיו, אמנם יש בספריו דברים בדואים ודמיונים ואף מעט מן האמת. בבחינת ארן מולדתו נופה מדעות כל המחברים אשר היו לפניו ומחליט בסוף סי' א' שארן מולדתו הוא ימן הוא סימן או אפריקה. הדומים-מזרחית על שפה לשון-י' עדן, ומוכיח השערה בראיות שכליות נכסות אל הלב. ובבחינת שלשון נראה שהמחבר מאמין לספרו של אלדד שבארנו מדברים רק לשון הקדש נקיה, ועי' גם הוא משהלך לכמוז בלשון כחבי קדש. ואמנם סבה הזוהר בלשון כחביו ודבוריו הוא מפני שהוכרח לפעמים לדבר מעמיים שלא נזכרו בבחינת קדש, לזה בא לידי דוחק בלשונו (מבוא ז' IX VIII); אך מי זאת יודע, אם אין האמת להסך שבחר את הזוהר בלשון להכביל את השומעים שיאמינו לדבריו. בחקירתו על זה חולה המחבר הערה יפה הנאותה להם לקח מוז לרבים ומוסר להועיל לכותבים בלשון עברית, בהודיע דעתו מן הזוהר במליצה אלדד נוכחו לדעת שידעוהו בבחינת קדש ולאונס לא עמדה לו שיהיה לאל ידו לכלול דבריו במשפט בכל ענין הנראה לו והוכחה לבקש מנוח לו לזרות, כי למען הליב יקרא מושגים בלשון הקדש נחון לדעת גם הלאה העברית המאוחרת במשנה ובבביתא ובתלמוד, והסימן הורנו כי רבים הם ההכמים שידעו את לשון כחבי קדש על צוריה לכל משפטיה ודקדוקיה ולא ידעו לכתוב בה כראוי אף שנים או שלשה מורים (ש' ז' IX). והדיון דין אמת, ועושים יכל האומרים כי העברית לשון מהה, אמנם חיה היא ותחיה עוד לנצח, כי לשון הקדש היא מחברת ומקפת חכמי ישראל בכל ארצות חבל ועל כן אך היא נאווה להם לחכמה ישראל החפשות בכל ארצות חבל (בית התלמוד שנה ה' ז' 849). ואמנם מה נחן לנו הכה וריכולת למצוא לכל חפץ וחפץ ולכל מושג חדש דברים דים להלבישם בהם יען כי נעזרנו במלות ודבורים שהם בעקדם לשון הקדש והם נמצאים רק במשנה ובבביתא ותלמוד. ועתה מה נאמנו דברי המחבר אשר אמר כי להשיג התכלית הזאת אין לשון כחבי קדש מספקת כי אם נחון לנו לדעת היטב הלאה העברית המאוחרת. ביגיעה ובסקירה רבה קצן המחבר כל הזוהר במליצה אלדד ובחכמה בינה דבר אליהן משפטו (ז' IX—XI XIV), אכן בקצתן מלאנו מקום להעיר עליהן. לפי דעתנו. בבחינת אותן נראה בעיני כי הרוב מהן נהיו מפני שרצה אלדד להשתמש בלשון המקרא. ובאמת מקצת מהן אך זרות למראה עיניו לפי הרגלו להשתמש במליצה אחרת על המושגים ההם על פי שמוש הלאה העברית המאוחרת, אבל לא נוכל לאמר שמליצה שמשם בה אלדד היא משוכשת ומוטעת לפי דרכי לשון המקרא, עד"מ נמנה בין הזוהר מה שהוא אומר נהקבלה דעתו על מושג יבוס הדעה, אשר אהנו היינו אומרים נתייבשה דעתו. אמנם אפשר לאמר כן כי מה בין זה ובין שנים קצבו פארוה, ולבו יקצן און. המחבר יחשוב זר אמרו גם כי בא לנגד עיניו במקום כאשר בא, וההורה אמרה ויהי כי החל האדם במקום כאשר, ויהי כי זקן יחקה, ובי הקים ה' להם שופטים ורבים ככה וכלם כמו כאשר. יבין במקום באר או פירש, ולמה הוא זר הלא גם במקרא נאמר יבין להוראה באור כמו ויבין במקרא מבינים, ובע"ז מה ע"א במשנה אמר ר"ע חיי אבות לפניך ופרש"י אשרם ואדון. בין הזוהר נחשב מאמרו היו מחקרים את הבהמה ערכ ישחפרו בזמן בדיקה, וזה יהיה תמיהה שהרי בעקמות אחרים משתמש

למשג הזה במלה בודקת. כמו אהנו בודקין את הכהמה (III) וכל מקום כותב בודק או בודקין ולמה שנה כאן? אבל י"ל שיש כאן פעוט סושר וי"ל מבקרין החם מחקרין, שהרי גם מדבר משפחה המזכה וידוע שהיו מבקרין את הקרבן שלשכח הסלואים. ממה שנתן המחבר י"ח בין האלויות שבמלות העיד' אוחס (ד' X) נראה שכתב זה בין הזרות על שהחמש במלה העיד' להוראה עשות אוחס עדים. אמנם זה השמוש נמצא במקרא ובמשנה ובגמרא כמו העידותי בכס היום את השמים ואת הארץ, אמר לשים בואו והעידותי, מעיד אני עלי שמים וארץ. כללו של דבר אחרי שאלד השחלל לכהוב בלשון מקרא ע"כ אין לשבז מן הזרות את נמצא בו שמושים אשר יש דוגמהם במקרא, ובכן לא ידעתי לכוון מה שכתב המחבר בין הבנינים שבנה אלדד באופן מחד זר (XI) מה שהאיר ה"א שבשורש הלך בעתיד וכתב "ויהלך דמו בבשרו", מה ראה על ככה הלא כן הוא בהרבה מקומות במקרא וסימך התקשרו ללח ויהלך. וכן מונה בין הזרים מחד מה שהאיר אלדד בעתיד ה"א ההפועל, וגם זה מחכונת לשון המקרא — האמנם כיוצא מן הכלל — כמו, משיירי אהורנו דלותי ולי יהושע, ולדעת רש"י נב, לא תבשוהו הסכרו לי. אמנם כל זה לא יזיק לכללו כי מלבד אלה עוד יש המון זרות וע"כ עקר הדבר מה שרצה המחבר להוכיח במאמר הזה בבחינת לשון אלדד הוא חזק כראי מוצק ולא ימוט משני הערוותיו, ומה גם אחרי שבסוף דבריו בענין לשון מראה המחבר בראיות שאלדד הבין גם לשון ערבית והדבר הזה לבדו מספיק להוכיח כזבו של אלדד אשר אמר שאינו מבין לשון אחרת כי את לשון הקדש.

הסימן השני ידבר על מפתח נסיעותיו ומה שהתפעלו ממנו היהודים האחרים והספרות (ד' XX וכלאה). הסימן השלישי על הספור אודות השבטים (XXVI וכלאה). הסימן הרביעי על הספור אודות בני משה. הסימן החמישי על ההלכות של אלדד. בכל חקירותיו על העמים האלה יגלה העלמות דברים אשר עד עתה לא נמצאו נואל להוסיף ממספרם. הן אמנם כי רבים וכן שלמים דברו כבר בספרים השונים האלה אבל זכות המחבר היא כי יאל למד על הכלל כלו ולא הניח מקור מאשר השיג ידו אשר לא דרש עליו בחכמתו ולא דבר מאשר הקרו אחרים על ענינו, ויעשה לאבני בנינו, אמנם לא הכל גם בליקוטו בלי בהינה ובקרה כי את פעם כנס אבנים ופעם השליך אבנים ומדחו הזאת עמדה לו כי הפזו בידו יגלה והיה נעמו הפארה לעושהו והפארה לו מן האדם. והנה מובן הדבר מאליו כי אין פה המקום להאריך בחקירות על חקירותיו, אבל בכל זאת לא נוכל לעזור בעדנו להסב את עין הקורא עיני על מחקר אחד. בסיון החמישי (ד' XXXIX וכלאה) מענין השמשלות משה שמישה אשר יש בו הרבה מן האמיתות, וביותר ירחב לב המעיין בו על ידי הקשור ההגיוני אשר נקדמו. אמנם הסימן השני ידבר על המהדורות השונות וכתבי יד אשר לפניהו והענין אשר עשה לסלק את הענין הזה בקורא מלין ולא עפל בדברים של מה בכך. אך רע עלי התלולות (LI) על, שלא שהחמש בספור אלדד הדני לכרמולי כי הוא זיוף, כי לפני מי מחגלל את לפני מי שקרא בו הלא הדבר ידוע ומפורסם ולפני מי שאינו יודע ממציאותו ודאי שאין טורח התלולות.

אחרי הם המצוא יגיע לפנינו את הספר עזמו, ויש ראוה הספרים השונים אודות אלדד וזה בשם נוסחאות (65—1) ונוסף עליהם לקוטי ספרים (80—66) ומפרט בהערותיו היקרות כל דבר הקשה והמסופק. בהן ידבר בחכמה על המון ענינים בקדמוניות העמים והאזרות והדעות והאמונות ומנהגי ע"ז בזמנים הקדמונים, אך יראנו בהן קצת מנהגים אשר למדו גם היהודים הרחוקים ההם מן העמים אשר שבו בקרבם ואשר נשאו ונתנו עממה ולא מעפות קן האגדות המהפסדות לפי דעתו על פי הגדות העמים ומנהגיהם. ורבים הם

המחקרים בסערותיו על דבר שמו ארצות הקדש ומקום מליאותם בעולם, ועוד חקירות רבות בהנה ובהנה. לו רצינו לעשות כמנהג מבקרי ספרים להוציא את העדויות לחתם נגד עמי הקוראים היה נחון לנו לפעמיים רוב הספר ולזה אין זמנו וכחנו מספיק ועל כן לא נאמר לו כי אם להנה ידנו מזה ולפנות אל החלק השני מן הספר והוא המאמר על ההלכות של אלדד הדני. בבחינת ההלכות האלה, הכוללות רק דיני בחיטה וערסות, יסד המחבר: שכלל מסכים אלדד בהלכות ערסות ובידיקה עם חכמי הקבלה, וכוונתו מבוארת שבעקר איסור ערסות הוא מודה ולא בהקראים המבחינים (מבוא XXXVIII), והנה אף כי לא מצאנו את המקום להעיר שבעקר הראשון מהלכות ערסות איננו מסכים עם תלמודנו הסובר שאין בודקין כל יום ערסות אלא הריאש בלבד ואלדד אומר בסירוס (ד' 111) כמה בודקין את הערסות תחיל במוח. הרי שלפי תלמודו בודקין כל יום ערסות וזה כמנהג בני ארץ ישראל כמבואר בחלקים שבין בני א"י ובין בני צ"ב (י"א סוף ב"ק) ועי' בספרי דור דור ודורשיו ח"ג ד' 322, זה הראיתי בורש דבר מן הירושלמי ברכות פ"ג ה"ד, ועוד ירחיב דבור על כלל אחר המבואר מחוץ להלכות בחיטה של אלדד שסבת הרבה דברים הפוסלים היא על שהם מונעים הוצאה כל הדם. וז"ל המחבר הסבה שאלדד מחמיר בדיני בחיטה הרבה יותר מבפלי התלמוד היא מפני שלפי דעתו מפרט השחיטה היא הוצאה כל הדם מן הבהמה בשיטת הבחיטה וע"כ מזהיר על הרחקה כל דבר המעכב יציאת הדם. והנה המחבר ידע מאד כי זה מדת הקראים אבל אמר שכבר ידענו מהלכות ערסות שלו מעידות עליו שלא הלך בדרך הקראים שאין להם דיני ערסות אבל לדיני אלדד בהרחקת הדם יש פעם אחר המיוסד בקורות ענין השחיטה. ובמאמר אחר ויפה מאד מברר לנו מה שאולי היה טעמו ומוקדו של אלדד שהחזיק בדעה הזאת. והנה אחת הדבר כי אלדד לא היה קראי לאחמה, כמו שלא היה רבני לאחמה, אבל היה בריה בנאי עזמה, הסכים קנה עם אלה וקנה עם אלה רק אם היה חומרא, שבוה היה יכול להיות בשום בלא יעיר חמת הרבנים עליו. אמנם אם עקר טעם השחיטה לפי דעתו הרחקה כל הדם יפלא מאד כי לא רמז עליו ביתר ברור. הנה בהנוסחא הא' היא שהביאנו אנשי קירואן לשני רב נאמא גאון אין רמז מזה מאומה. ומה שכתוב בהלכה ז' אלא עיקור ואם הבין ערס יא' הדם כלו או פרס יא'ה הכשמה אין ענין לזה שאין בלבן זה איסור או חיוב אלא מדיוקא. ואין ספק שהגרסא הזאת היא העקריה, ועוד אם זה עקר פעמו למה שכתב את הורידין שערך הוצאת הדם מן סורידין. והנה המחבר בבקידתו הגדולה בזה בכל החורין והסדקין ומלא פסדום ברבנו הגדול רבי שלמה (רמ"י) קבל מאלדד פסח איסור ההייה משום הבלעת דם באברים. וז"ל המחבר במבוא (XLVI) בשם רש"י: ובהייה במעוט הגרנדה וכו' בשם פרסה דהכי אשכחן בהלכות דר' אלדד שהייה אחרי אסורה דכיון דאשכחיה במעוט סימן כל דהו ושהה כשיעור ודאי מחמת ביעוהא מסתלק דמה ומבלע באברים ולא נסיק אפילו על ידי מלמא. ומוסיף עוד בשם רש"י: וכן מה שהזכירו חכמים שאין שוברין מפרקה בהמה עד שחלל נקשה משום טעמא דמיבלע דם באברים הוא. וכוונתו להביא ראיה מאזהרת חכמים בחולין ק"ג ע"א דהבלעת דם באברים מלהא הוא כמו שאמר אלדד אלא שהייה, ולא להפך שרש"י מביא ראיה לפירושו מאלדד כי חלוק הפירושים שם תלוי בחלוק הגרסאות בגמרא, ויש לעיין בחדושי הרשב"א. ולפי דעתי נראה דמה שכתב רש"י ושהייה במיעוט קנה וכו' בשם פרסה דהכי אשכחן בהלכות אלדד וכו' אין כוונתו דעקר העצם משום הבלעת דם שהרי הוא מדבר משהייה במיעוט קמא כמו מבואר מלשוננו וזה סחירה לשפתו בפירוש הגמרא ל"ב ע"א ד"ה שהה במיעוט סימנים ע"א ועוד אם אין האיסור אלא משום דם למה היא פסולה ונבלה.

והנה הארכנו עד די ואולי יוחר מדי ועל כן לא חסיף לדבר עוד דדבר הזה. רק על זזה נעיר דרך כלל כי בעמדתו על רוב העדויות להלכות אילדד מאלו כי בהעדיכו הלכותיו לעמ' הלכות התלמוד קע חמיר אל המפרה ולא החפיה, צביה הלב ובהשכיל על הדבר הראה בל מקום מה מהלכותיו מנקד לתלמוד ומה מסכים עמו; גם זזה הראה כי לא לבד בהכנס עם התלמוד כי אה גם דבר מחרו. ענינים כהעם כההכנס וכלאונס רק בשני מעט לפי דרכו והכליתו. ועוד הראנו כי זה אילדד האים ידע היפכ אה בעל הלכות גדולות ורבים מהלכותיו שאב מהמקור הזה. אחרי כל אלה מי חכם ולא יבין אה זזה שאלדד בא בהחבולות וצרכיה, שהביא המון דונים אשר כל רואיהם יכירוה שהם מן הנאמל או מה'צ וכרצה מהם מחב דרבנן וכל אלה הם לפי הלכותיו קבלה מיהושע מפי משה מפי הגבורה. ונשלחתי מאד על הסתירה שבהלכות אילדד לסימ שפי המעבר, כי בה'ג הערה מ'א מוכיח המחבר שדעת אילדד שלא הביל גדי בחלב אחר דוקא אבל בחלב בהמה אחרת מותר ואיך יפרנס דכריו בה'א ס' 32 שנה וכל שאמר לנו הקב"ה החד לנו כמותו חחה הדם כד חחה בשר בחלב כחל והוא נאמר דחולין קים ע"כ. ואלו בשר בחלב בהמה אחרת מותר הלא יוחר קרוב לאמר שהיה בשר בחלב בהמה אחרת מלמחר כחל? ותמה אני שלא הרגיש המחבר בזה.

על המחבר על הפלגים המצורף אל ספרו לא נדבר ונדרוש השם עוד נדבר עליו לעמ' מזה.

עתה נשים קצת למלין וגסיים בצרכה והודה על אשר הקדים זמנו ושקידה לחקירת ענין אילדד אשר עד היום שכן למעשה ואין אחד מן המחברים שם על לב לפרש אור עליו לכל דבריו ולכל פניהו, ואני בטוח כי כל הקוראים התבינים דבר לאשורו יראו פועל ידיו וחברכהו השם בגללו.

פה ווינא יום א' י"ח סיון שנת התרנ"א.

אייזיק הירש ווייס.

הערות וצינונים על ספר כנסת הגדולה ספר ב' (סוף)

נערך ונסדר ע"י יצחק בהרב ר' שמשון סובאלסקי ווארשא תר"ן.

(מז) ז' 61 בירושלמי עס (שבת) פ"ב ה"ג ח"ן דר' הושעיא ודבר פזי שאלין בשלמא הניא כלל יום ע"כ, מכאן הוא ראיה ברורה לפעמ'ד למ"ה המניח ס"י הקד"ד סק"ב דבקבלת פזי רבו כל יומא נמי איכא מלוה ורבו מובהק י' לו דין נביא לענין קימה והידור א' י"ב אה קבלה היא נקבל ואם לדין י' חשובה כי הלא הנשיא הזה הוא ריש גלותא וידענו כי כל הכבוד בחלקו לו היה בצמיחה יראה ולא מאהבה כמו שאמרו סנהדרין ה' א' לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שרודין אה העם בשבט. עוד אמרו שם ל"ח ח"ן כן דוד בא עד שילכו עזי בה' אצות מישראל ואלו כן ראשי הגולה שבבבל והנשיא כה"י ולפ"ז איך נוכל לתמוד מ"ש גלותא לרבו מובהק? יתר על זה מנינו בבבלי כי הקבלת פזי רב היה כרגל כמו שאמרו חולין מ"ח עלו בני עסיא ג' רגלים ליבנה, שהייה חלחא ריגלי חולין ע"ה, יבמות קפ"א, המסן עד שיעלה אצלנו לרגל קדושין מ"א ח'. מדי דברי הנני להעיר על בירושלמי שבה הגיל כי שם נאמנו כי דבר פזי התחתנו עם הנשיא ואלו בירושלמי סוף סופה אמרו: דבר פזי הוו בעי מתאמיס לנשיאיה ולא הוו מקבלי ו'ע' בזה.

(יז) שם: בירושלמי שקלים רפ"ה פתחיה זה מרדכי ולמה נקרא שמו פתחיה כו' ויודע שבבעים לשון, בשם דילן מנחות ס"ה סריך פלה כולו סנהדרין נמי ידעי שבעים לשון כו', מכאן קשה לי על הרמב"ם פ"ב מסנהדרין ה"ו דאשילו לכתחלה לא בעין אלא רוב הלשונות אם כן אין מקום לקושי. השם שם כולו נמי ידעי שבעים לשון דלילמא היינו רבואה דמרדכי ידיע כל הלשונות מה שבאמת לא בעין רק רוב כו', ר"ב לדעתי כמו שהרמב"ם מפרש לשון שבעים שאלמו חז"ל גבי סנהדרין שחבטו לידעת רוב הלשונות כן יפרש אם הלשון שבעים שאלמו חז"ל על מרדכי ג"כ לא למספר שבעים ממא אלא רוב הלשונות כי מאי חולמא האי מהאי? לכן ספיר סריך השם דילן במנחות כולו סנהדרין נמי ידעי שבעים לשון? או שבעים דוקא במנחות ובדיוק או רוב הלשונות כפי הרמב"ם ז"ל.

(יח) שם: בירושלמי ריה פ"ה ה"א ז"א אומרת כן עזאי תלמיד חבר הוה ליה לרי' עקיבא אין הימר רביה איה בר גס אמר לרביה הוואל ואלו אמר כן ואלו אמר כן פ"י ומכריש את דברו כו', מכאן הוציא הרמב"ם פ"ה מ"ח גבי רבו ולא מכריש דבריו כו', ר"ב יש להעיר על הא דליתא בבבלי שבה ל"ט ב' שבעי שריא מהמיר ורי' מקיל וריע מכריש אין הלכה כדברי המכריש חדא דר"ע הלמיד הוה, הרי לפנינו כי הלמיד מכריש רק אין הלכה כמותו ויעוין שם בחו"מ וב"ק קפ"ו א' ח"ד"ה הכרעה ואולי לא כל ההכרעות בזה.

(יט) נ"ד 100 בשאלות דר"א גאון שרפה בהר הוציא פלוגתא בעין הרבנא ח"ק כהר בהלחין כדרא ר"י סדר לתלמא כדרא ור"י ור"ס סבדי צ"ב בפרות כדרא יעוין כו', ר"ב ההבס המעיר מאריך בדחוקים כנראה לכל מעיין. אבל האמת כי מלה כדרא היא ראשי תיבות 'כדברי ר' אליעזר וחסריו הקוים המורים על קצורי התיבות וכוונת ר' אחאי גאון למה שאלמו כנראה השנה יו"ד ב' דר' אליעזר בעי שלשים יום לשנה וכל אחד מוסיף שיפור הקליפה למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה.

(כ) שם בעירובין י"ג ב' הנה לא ר' מאיר שמו אלא ר' יהוראי שמו ולמה נקרא שמו ר' מאיר שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה, ויש להבין למה הוצרכו לשנות משום זה את שמו לר' מאיר הלא גם שם יהוראי יורה על יהורא ואור שהאיר בחסותו? כו'. ר"ב מלבד שיש לומר כי כנוי יהוראי לא על שם אור רק על שם כה זכרנו הגדול של ר' מאיר כמו שמצינו מעשה ברבי מאיר שהלך לעבר שנה בעשיא ולא היה שם מגילה וכהבו מלבו וקראו. מגילה י"ח ב' ויעו"ה, ויהוראי כמו יהיר וחכים, שבת קכ"ו א', שפירשו זבין וחכם, נהירנא דבכי הוו אמרין כי מדרשא, חולין פ"א א', יש לומר בפשיטות כי בארץ ישראל קראוהו ר' מאיר ובבבל קראוהו בשלשון ארמי ר' יהוראי ובדמי קראוהו קסלמוס יעוין מדרש רבה קהלם פסוק כל הנחלים והוא ג"כ על המאור שבו, בין כך ובין כך אינו מפסדים לגימטריא ונעזריקון שחדש החכם המעיר.

(כא) נ"ד 102 בפ"י יהושע למס' ריה כו' ימים רבים חפשי ולא מנאחי מבואר בירושלמי היתה ב'אמנע' א"י כו', ר"ב יש להעיר על מה שאלמו יומא י"ד ב' ושהיה היתה נקראה כו' הן כמאן דאמר מזיון נכרא העולם דהניא ר"א אומר עולם מאמנעיהו נכרא ויעוין שם ברש"י ר"ה מזיון, ובאגדה בראשית פסוק שיר למעלות אשא עיני בשפה שיבא הקציה לבגול את ישראל אינו גואלן אלא מזיון למה באמתלה משם נשתכלל העולם שנאמר מזיון מכלל יופי, כן אמרו קדובין פ"פ א' א"י גבוה מכל הארצות ובהמ"ק גבוה מכל א"י.

(כב) שם בירושלמי סופה סוף פ"ה אמרין בעת פטירתו של יעקב אבינו כו' ר"א אמר איזריהס החיור, והנה דברי בירושלמי הללו הם כספר החזון כו'. ר"ב ידענו ממנה מאמרי חז"ל שחזרה האור היא מליצה לזריזות וההגברות כמו שאלמו: מיד החז"ל חוגר בשפלה מדרש

גנה שמה פמינ, שפירושו מזרז והחמץ בחפזו, כי אשר המייניה חומר ברוך חור ישראל בגבורה, ברכות פ' ב', ומשום הכן לקראת אלהיך חין להסלל בלא חגורה יעוין שבת יו"ד א', לכן המליצו ואמרו כי צעת שפירחו של יעקב אבינו החירו אזוניהם כלומר כי אבד חמץ רוחם ונהלשו ונהרפו ומיושב הלשון: כיון שראו ארונם של יעקב אבינו יעווש. וראיתי להעיר כי האמור הזה מובא בהנחומא פ' ויחי סי' י"ח והעיר הרה"ג מוה"ר צובר שליט"א כי דרך הערבים להגביה בגדיהם בצחור בשעת מלאכה ולכן אלו שלשו בגדיהם לכבודו וכעין שאמרו גם להלן קשרי אצבעותיהם החירו ע"ל. והנה להביא סמוכין לדבריו מזה שאמרו בשבת ק"ב א' ואם חין לו להחליף בגדיו (בשבת) ילבלב, הרי מזה סימן כבוד כהמשלל את בגדיו והאריס.

בב ז' 104 אחת מחצת התקנות אשר התקין רבן יוחנן בן זבאי היא כי חין הכהנים יבואו לעלות בסנדרין לדוכן כו' ולדעתי מהאמה התקנה הזאת עם יתר התקנות שהתקין רבינו אחרי החורבן ביחס ביהמ"ק לגדולים והנה לביהמ"ק לא נכנס אדם צעועלו כו'. י"ב כבר הקדמנו מזה הרב בעל דור דור ודורשיו ח"ב ז' 40 באמרו: בלי ספק נ"כ זכר לכהנים במקדש, ויעוין מכה"ע הרמל החדשי שנה ד' ז' 415.

בר' ז' 105 אל יא' אדם מסנדל המסומר והגמי הוסיף מזה משפט לאחר כי המעשה יא' לפעולה אדם ביום השבת כו' ואף שאין זכר בהספור לדברי הבבלי אשר המעשה היה ביום השבת כו'. י"ב הגני להעיר כי במגילה אנוניכוס פרשה ה' פסוק ה' ו' כחוב מסורס כי המקרה מסנדל המסומר היה ביום השבת, וכדאי הוא לסמוך עליה בזה.

בה' גם אמרו עליו על ר' יוחנן שפעם אחת דרש לפני ר' חזקיה ושנחו ר' חזקיה ודבר זה ישנן שתי נוסחאות י"א אומרים אשר קרא ע"ו לאחר: לית דין בר גס ואחרים אומרים: כגון דין בר גס, ואמנם נראה להכריע בדברי האחרונים כו' וכן מסופר וכו'. י"ב ומה לנו להביא טעות מרחוק מופט לנו לחסם ולבדוק בדברי חז"ל ונראה כי הסוס לשון ראשון כי הנה מלאנו שאמרו גדה י"א חין זה ילוד אשה אשר זהו ממש מליצה לית דין בר גס, הרי כי נאחו הראשונים את האחרונים.

ועתה מורי ורבותי! ראשי כנסת הגדולה! יודע אני בעצמי כי לא השלמתי את מלאכתי והנחתי מקום לגדולים וטובים ממני שיספלו בדבריהם אבל מה אעשה? רעיוני טובעים בים הנהרס כי זרכי מרובים ודעתי קצרה ומחירא אני שחא אכזל בלשוני ואקש בשוני לכן שתיקתי ומה מדוברי והשכר בהני מקבל על דרישתי אקבל גס על פרישתי, דברי עבד נראה לחכמי ישראל ומהכבד בכבודם.

ראש החדש העשירי התרנ"א לבי"ע שנה ראשונה לנלותי פה ווארשא.

יהודה כהן ויסמינצקי.

רשימת ספרים.

זכרון לראשונים מחברת חמישית: זכרון הנאמן רב סעדיה אלפיומי
וספריו. ע"פ כ"י באוצר הספרים הקיסרי בספרסבורג ושארי"ל כ"י עם הערות
ותולדות ימי חי' הנאמן הזה, מאת אברהם אליהו הרכבי. חיבור ראשונה:
השריד והפליט מספר האגרון וספר הגלוי. ס"ט ספרבורג התרנ"ב. 80.
רליה עמודים.

כבר הודיע לנו החכם המחבר מעט מתכו ספרו הזה במכתבו הנדפס בחוברת חי' (ע' 62) —
64. ועתה שמחנו לראות את החלק הא' מהספר הנכבד הזה. כלול בהדרו וערוך בסדר יפה
ובנענין נעלה. הכן הענינים היבם הכלולים בו יוכל להראות לבדו לכל קורא כי עשה הח'
המחבר מלאכתו באמונה ובחריצות נפלאה ולא הניח דבר הנוגע בעניני הספח' הי' ככה"י היקרים
אשר תחת ידו והן בספרים נדפסים, אשר לא שם אליו עינו הבוחנת. — החוברת הא' אשר
לפנינו תפרד לבי' ראשונים: א) השריד והפליט מס' האגרון, בו יתן לנו המחבר הוצאה
מדויקת מהקדמות ס' האגרון בערבית (עם העתקה עברית) ובעברית, ונלוו אליהן, מלבד הערות
רבית בשולי הגליון, לפנינו מבוא ארוך על קורות ס' האגרון בספרותנו ועל מהותו ואיכותו,
ואחריו עוד דברים רבים הנוגעים בו הנמצאים בה שורות רב מבושר על רס"ג ובכ"י
ישן בדקדוק ושרשים — אשר לא נודעו בעולם עד הנה — ובכמה ספרים נדפסים. על
החלק הזה נוספו עוד ג' הוספות מיוחדות: א) המפוררים הנזכרים בס' האגרון; ב) השמיט
במלת אנר אצל המחברים הקדמונים; ג) סמני אותיות השרש והשמוש אצל המדקדקים.
ב) השריד והפליט מספר הגלוי. החלק הזה עולה עוד בערכו על הראשון, בהיותו
מלא וגדוש משרידי כ"י יקרים וכלתי נודעים עד הנה המפיצים אור חדש על חי' רס"ג ופעולותיו.
בראש החלק הזה יבוא מבוא המתאר קורות הס' בספרותנו ומהותו ואיכותו, אח"כ יבואו כל
השרידים היבם ממנו במקורם הערבי עם העתקה עברית; והערות מאת המחבר ועוד דברים שונים
מכ"י ומספרים נדפסים הנוגעים בס' הגלוי. בסופו באו עוד ג' הוספות נכבדות: א) ע"ד המחברים
והספרים הנזכרים בס' הגלוי; ב) בן מאיר וס' המועדים לרס"ג. ג) ההוספה הזאת כוללת
כתב נכבד מאד לקורות רס"ג וזמנו מאת בן מאיר בא"י — אשר התאמץ לבטל השבון
העבור ולתקן קביעות המועדים בא"י כאשר היה בזמן הבית — אל הנשיא דוד בן זכאי ורב כהן
צדק בבבל, אשר קראו את רס"ג לעזר ללחם מלחמת מצוה נגדו בדבר קביעות המועדים ועבור
החדשים, ועוד שרידים קטנים ממכתב דוד בן זכאי אל בן מאיר וסיעהו וס' המועדים לרס"ג * א'
ג) מהבית כלף ו' סינאדו וכתב חרם דוד בן זכאי. — במקום אחר נדבר אי"ה בארוכה על
פרטי הספר היקר הזה, והנה משתוקקים לראות בקרוב את יתר החלקים אשר בהם יבוא השריד
והפליט מבאורי כה"ק ומשאר ספרים לרס"ג בכ"י ותולדות חי' רס"ג וזכרון ספריו.

(*) את רוב מכתב בן מאיר וסוף מכתב בן זכאי ראינו בכ"י אלל הח' ר"א נייבולר אשר מלאו
בין שרידי כ"י עתיקים ונלסן זמן אשר הובאו לאונסקפורד מקהאסירא צנזרים נקופ ימי הקץ שנס' חר"ן, בעת
אשר ענדהו סם ענדהו לאסוף ולקצתן את שרידי ספרי רס"ג (ראה החוקר חוגרת א' ע' 10) ויהי כהודיע
הח' נייבולר להח' הרכבי והמליאה היקרה הזאת נפגלו להח' הרכבי ככ"י עטקסבורג שני דשים מסוף העכב
ההוא, אשר חסרו ככ"י אונסקפורד, וע"פ שני המקורים האלה, אשר הוא אחד נעקרו ונפחד רק
ע"י העוקרה, הול"ה המחבר לאור את כל המכתב. — [מדי זכרי את ענדהו' לאונסקפורד לחשוב לככון — אחרי
אשר חסנו שונות לא השקפתי עד הנה לדבר על זאת נחמור מיוחד וגם הח' דרכורד נפאריה, אשר שלחתי

סדר מהירות עם פירוש הרמב"ם זצ"ל בלשון ערכי ע"פ כ"י פאריס ואקספורד ונעתק מעדבי לעברי ע"י נפתלי יוסף בן לא"א הירש דירינגבורג זצ"ל. חוברת ששית. כוללת מסכת נדה ס"ה היז עד כ' שבוע יס"ד ה"ו, ברלן. תרנ"א. 80. מעמוד 145 עד 240.

ספר חסידים ע"פ נוסח כי אשר בפארמא. עם הנהות תקונים באורים
ויראה מקומות מאת יהודה הכהן וויסטינעצקי. חוברת א'. ברלין, תרנ"א. 8.
128 עמדים.

ספר שערי תשובות מהר"ם ב"ר ברוך ז"ל, אשר אספן וקבען מכתבי יד שונים וסדרן והגיהן ועירא דמן חבריא משה אריה בל"אך (מורה במדה"ר דמדינת הנגל), חוברת א'. ברלין תרנ"א. 8⁰. 244 עמ'.

[ארבעת הספרים האלה יצאו לאור ע"י החברה מקיצי נרדמים, ברלין לשנת 1891].

ספר אורח חיים כולל תוכחת מוסר השכל להורות את בני ישראל דרך אמונה ויראת ה' הכינתי וקבעתי הק' חיים בה' מנחם שווארץ זצ"ל חונה בק"ק הירבען (כברינת באיעין) הוצאה שניה. ספרד"מ (גרפס בקראקא) 1892. 80.

אוצר הספרות, האוצר בקרבו תורה וחכמה, דברי חיים ובקרת, מליצה ושיר, גם תולדות אנשי שם ותמונותיהם, יוצא לאור מדי שנה בשנה ע"י שאלתיאל אייזיק גרא בער ביארוסלוי, שנה רביעית, קראקא, תרנ"ב 812,80 ע.

העבדות ע"פ התורה והתלמוד, כולל משפט העבדים העברים והכנענים
ע"פ חקי התורה הכתובה ודיני התלמוד והפוסקים, ערוכים בדרך ההגיון ומארים
באור החקירה בתולדות ישראל והשוות משפטי העבדים אצל העמים הקדמונים
מאת הרב הגדול והחכם הכולל מוה"ר צדוק כהן הי"ו בפאריס, נעתק ברשיון
המחבר מלשון צרפת ללה"ק עם הערות והוספות מאת יצחק שלמה פֿֿוכס. י"ל
ע"י ש. א. גראבער. קראקא, תרנ"ב. 80. IV; 82 עמ'.

מכתבי בקרת כענייני הועדים דארבע ארצות דמדינת פוילן וליטא, ונע
קצת חקירות והערות בתולדות גדולי ישראל, אשר הופיעו באור תורתם במדינות
הגל, מאת הרב הגאון הגדול המפורסם כשי"ת מ' חיים נתן דעמביצער
גרי"ו ראב"ד דסה קראקא. קראקא, תרנ"ב 62 עמ'. [הוצאה מיוחדת מ'אוצר
הספרות" שיד].

לו את העתקותי תשרידו כפרי רס"ג וכתבתי לו מאובספורד יותר מעשרים חבכים ע"ד פרע"י עבודתי, לא הודיע מה עד הנה: מאותה — לתזכיר בזה כי בין העלים הנשרדים, הקרועים והבלים ההם אשר הובאו מקהירא, ואשר הו' יניבואר הואיל עטובו למקרה על ידי במשך ימים אחדים למען אחפש בהם שרידים מעליו רס"ג על כהק אשר אבדו ואינם, מאלתי עשרה כפרים (Fragmente), אשר בארבעה מהם נמצאו לי כי הם לרס"ג ועל השאר ש ע ר ת י כי הם לו. הארבעה הניבוארים הם תיגונם ובאור לש' ישיש:

(א) קלאפ' י"ז וי"ח: (ב) לק' כ"ח: (ג) לק' כ"ג: (ד) לק' כ"ט. והששה המצופקים הם: (ה) תיגור ע"ד אורס (ותומים: (ו) ליקורא קלאפ' י"ז: (ג) לשופטים י"ז—י"ט: (ד) לשיא ג'—ט: (ה) לשהי ב' (1) ל ק ה ל ת (ג'—י' אשר נמצאו תיגונם ובאור לקלה — גדר דעה' (ה) שירם כחולדות רס"ג הערה 41 —, נמצאו לי ע"פ תיגור תיגור: אשר מאלתי מונאם בן — מעה דעה' (ס' דרשות לשלון ערבים, כ"י חזקספורד). את השגרים האלה העתקתי כפי יכולתי בעמל רב ושלחתים אל הו' ד. ביחד את יתר ההעתקות].

F.

מכתב להכהן לאואטר מאת החכם והחוקר האלהי ר' משה בן מנחם ז"ל. נעתק מליא לשיע ונלוה אליו פירוש מאת החכם והמליץ המצוין ר' נפתלי הירץ וויזל ז"ל. י"ל פעם ראשונה ע"פ כ"י רשז"ה עם מביא והערות מאת יצחק שלמה פוכס. ברלין. תרנ"ב. 80 קמן. 22 עמ'.

אגדת פך השמן, מאמר בשבעה פרקים עם הערות, מאת שמואל אלכסנדראו (מקמר מנש לכבוד הרה"ח וכו' חז"ם ה"ח) ווארשא. 80. 16 עמ'. שפת רננות אספת שירים ושירי זמרה שומים כפי תלמידי בית הספר מושרים במקלות עם נספח לישורים תהלה מאת צבי אלעזר מעללער (מורה שיע כנה"ם בכוריסלב) דראהבימש תרנ"ב. 80 קמן XV; 72; 16 עמ'.

Jahresbericht des jüdisch-theologischen Seminars Fraenkel'scher Stiftung. Vorangehen: I. Das Sikarikon-Gesetz von Professor Dr. H. Graetz sel. And. II. Tabelle zur Berechnung des Eintritts der Nacht u. s. w. von Dr. B. Zuckermann sel. And. Breslau 1892. 80 25; XIV S.

Die jüdische Litteratur, seit Abschluss des Kanons. Eine prosaische und poetische Anthologie mit biographischen und litterargeschichtlichen Einleitungen. Unter Mitwirkung hervorragender Gelehrter herausgegeben von Rabbiner Dr. **I. Winter** und Prof. Dr. **Aug. Wünsche**, Band I. 1. Lieferung: Das hellenistisch-targumische Schriftthum. S. 1—96. 2. Lief.: Der Talmud: Mischna u. Tosephta. S. 97—192. 4. Lief.: Der Talmud: Gemara. S. 193—272. — Band II. 3. Lieferung: Die Litteratur der geonäischen Zeit u. der Karäer. S. 1—80. — 80. Trier (Sigmund Mayer). 1892.

[העוררים הקנאים הם: פרום באכר בבורפסט, דר. בליסא, דר. בלור בפוזן, דר. גרינבוים במינקן, דר. פירסט במאנהיים, דר. האמבורגר בסטריליין, דר. קאמינקא בברלין, דר. לוין בפרייבורג, דר. ריסנר בגלוגני, דר. וולצבאך בפסדיס.]

Midrasch Tehillim, oder aggadische Erklärung der Psalmen. Nach der Textausgabe von **Salomon Buber** zum ersten Male in's Deutsche übersetzt von Prof. Dr. **Aug. Wünsche**. 1. Lieferung, S. 1—96; 2. Lief., S. 97—192; 3. Lief. S. 193—272, 80. Trier (Sigmund Mayer) 1891/92.

Sammlung von **Reden** und **Vorträgen** in Prosa und in Poesie, gehalten bei verschiedenen Gelegenheiten von Med. Dr. **K. Lippe**, Jassy. 1892. kl. 80. 210 S.

בית דפוס

ערוך בכל הנהו ושמור לעשות כרצון איש ואיש בכל הנוגע
למלאכת הדפוס הן בספרים וחוברות והן בלוחות ומאבעללען
עדים כי כל הספרים הגדולים עם הקמנים הנדפסים בבית
דפוס אשר חנם גדול ליופי ולתפארת המלאכה עד כי אוכל להתפאר
בם נגדה נא כל הדפוסים היותר גדולים בארץ ובחו"ל.

גם הכינותי לי בזה בית מלאכת

שטערעאטיפיע

והיה כל מחבר ומייל אשר יאבה לעשות לו סלאמען ומאריצען למען
יעמדו ימים רבים אמלא חפצו גם בזה.

והנני קורא בזה לכל מחבר ולכל מוציא לאור ספרי ישראל בכל
מקצוע ומקצוע כי יפני אלי ואמלא חפצם בזריות, בהגהה מדויקת
ובמקח השוה.

יוסף פישער בקראקא

Weine, allen Anforderungen der Jetztzeit
entsprechende, mit reichster Auswahl neuester
Typen und einigen Schnellpressen ausgestattete

Buchdruckerei & Stereotypie

verseht mich in die angenehme Lage allerhand
Drucksorten wie: Werke, Brochuren, Zeitun-
gen, Mercantil-Arbeiten für Vereine,
Geschäftshäuser & Private in hebräischer,
deutscher und polnischer Sprache in kür-
zester Zeit geschmackvollst und billigst anzu-
fertigen.

Achtungsvoll

Josef Fischer, Krakau

Großgasse Nr. 62.

1-ère année.

5-ème et 6-ème,
livraison.

REVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme

PARAISSANT TOUS LES MOIS

Publiée sous la direction de

SALOMON FUCHS

*(Berlin, Alte Schönhauser Str.
56)*

Prix de l'abonnement: 10 fr. par an.

Imprimerie de Joseph Fischer à Cracovie

1891

חוברת ז-ח.

שנה ראשונה.

מחיר ההודעות :
50 פס. — 30 קר. —
25 קופ. — 75 סנמ.
Petit בעד כל שורה

חתומי, המניד"
(המשלמים כל מחירו)
יקבלו אח, החוקר"
בחצי מחירו.

החוקר

מכתב-עתי

מחיר, החוקר, לשנה:

8 Mk. באשכנז
4 Fl. באוסטריה
3 Rb. ברוסיה
בצרפת וביתר
10 Fr. הארצות

מְדַרֵּשׁ לַחֲכָמֵת יִשְׂרָאֵל.

סִלְסֵלָה וְהַרְוֹמָכָן, חֲכַבְדָּא בִּי הַחֲבָקְנָה
(מְשַׁלֵּי ר' ח').

יוצא לאור פעם אחת בהדש

מאת

ד"ר יצחק שלמה פֿוֹכֵם.

תרנ"ג.

נרפס בבית-דפוס יוסף פֿיֶשֶׁר בקראקא.

תכן הענינים.

חלק מפירוש התורה לקראי קדמון (ע"ס כ"י פטרסבורג) מאת אברהם אליהו הרבני.

אגרות בקורת, (א—ד) מאת אברהם עפשטיין.

מלואים למאמרי הקודמים בהחוקר מאת הנ"ל.

ס' „אותיות הענינים" לר"י בן בלעם ז"ל, י"ל בפעם הראשונה ע"ס כ"י פאריס עם מראה מקומות והערות ונוספה (סוף המבוא וראשית הספר) מאת העורך.

דברים אחדים מספר דקדוק כ"י בלשון ערבית, מאת אברהם נייבואר. וכוח לבני ושמוע מאת ר' עמנואל פראנשים י"ל ראשונה ע"ס כ"י בללן ע"י חיים בראדי.

דקדוקי סופרים: הערות להחוקר מאת שז"ח האלברשטאם ודד. לוויזון. משפט ספרים: מדע הכולל הולדת ר' שלמה צינבר, מאת ש"א פוזנאנסקי. רשימת ספרים מאת העורך.

אל הקוראים הנכבדים.

ביחד עם החוברת הכפולה הזאת תשלח לחתומי „החוקר" גם חוברת משלשת: ט—י—י"א, הכוללת ס' הלכות פסוקות מן הגאונים עם באורים ותקונים ומפתח מאת הרה"ח מוה"ר יואל הכהן מילר נ"י, וגם חוברת י"ב תצא לאור בעוד שבוע או שבועים ותשלח אל החתומים, והיתה שנת „החוקר" שלמה!—

קוראים נכבדים! גם מבלי אשר אתאר לפניכם מלחמת קיום „החוקר" אשר נלחמתי זה שנתים וחצי, תכירו ותבינו כי לא במרד ובמעל עזבתי לנפשו את הילד הספרתי הרך והענוג הזה ולא בגדתי בו לשחת רחמי ממנו וללכת עמו בקרי, כי אם הרוח הרעה המנשבת בימינו בעולם היהדות: הקרירות והקפאון בלב, חכמינו ונדיבינו, המלא אהבת-עצמם (וגם קנאה ושנאה לאוהבי האמת)—, היא היתה בעוכרי והיא עצרה בעדי להוציא את „החוקר" מחתוליו בעתה, לגמלו ולגדלו ולרוממו כחשצי ותשוותי. — עדי בשחקים וגם בארץ כי לא אל הבעז והכבוד, אשר רק הם מניעי רוב מפעלות האדם בדורנו המנושם הזה— נשאתי נפשי ביסדי את „החוקר", כ"א כחפצי האדיר להרים דגל שפת קדשנו לעיני בוזיה ומנדיה ולהגדיל ולהאדיר חכמת ישרון בחקירות חדשות ונאמנות. אולם כל רוח דורש בתכל הלוז ראה הכמשך בסוף החוברת.

חלק מפירוש התורה לקראי קדמון . מאת אברהם אליהו הרכבי.

אזכרה לנשמת ידידי החוקר המופלא רבי שניאור זק"ש תנצב"ה.

בכ"י אוצר הספרים פה עיר המלוכה פטרסבורג מצאתי ד' דפים נייר מפירוש חכם קראי לפרשות בהר בחקתי ישנים מאד ובחלק גדול כבר בלו סוקן, והם כתובים בכתב מרובע ומנוקדים בנקוד הכבלי. מצורת אותיות הכתב נראה כי הפי' הוא קדמוני, אולם עוד רב יתר יוכיחו על זה תכן הפירוש וסגנון הלשון כאשר יראו המבינים. ומאיוזה סימנים ורמזים אשר לא אפרטם פה אשר כי הפי' הזה הוא להקדמון בניסין נהאונרי, שמלכר באורו על פסוק לא תצא כצאת העברים שהביא פינסקר (לקי' 72) מצאתי עוד מאמר מפירוש לבראשית המובא בשני כ"י (*). ואם התאמת השערתך הנה יכילו הדפים האלה חלק מביאור התורה בעברית היותר קדמון בזמן שאחרי הכתיב התלמודי, ובעבור זה ייקר ערכו בעיני חוקרי קדמוניות שגם זולת זאת ימצאו בו דברי חפץ. ובכמה מקומות נסיתי למלאות החסר ע"פ ההשערה בשני חצאי רבוע, ובמקום שלא עלתה השערה על דעתי הצנתי נקודות בערך המקום החסר בכ"י והשתדלתי בכלל לתת פה דברים ככתבן ולא העירותי רק מה שנוגע לנוסח המלות.

(דף א) בחדש השביעי: ומדעתו ראש מספר השנה ⁽¹⁾ יום הכפ[ור]ים ועל כן כת' ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם: ועל כן שם יי' בו יום כפור עונות לכפר על כל עונות ישראל לכל ימי השנה: ועל כן כת' אחת בשנה: ועל כן כת' בראש השנה בעש[ור] לח[ך]רש: יש שיאמרו כי חג ⁽²⁾ הוא בחדש ניסן ולא כן [הוא כי אם נ]יבן ראש השנה למה אמר להשרי ב[עשור] לחדש ..... ש[נה]: ולמה שמטה ויובל מן הש[רי] ובחמשה עשר יום] בצאת השנה הוא ח[ג] האסיף ו]בעשור לחדש הוא יום הכפורים]. ..... ק אל רוח נבואה מיי להניד לו ולהם את כל [מה שראה במראה] הנבואה צורת בית יי': זה הוא מדעתי ואם שגיתי יסלח יי' לי כרב רחמיו: תעבירו שופר בתחלה תקעו במקום אשר יבחר יי': ומעיר אל [עיר] היו שמעים ותקעים עד אשר תק[עו] בכל ער [ישר]אל: ככ' בכל ארצכם: ואני חושב כי נ[ם] בכל עיר היו] עשים כן כי בכל עיר היו כהנים [ליום ששמים] שפטים ומרים על כן בכל עיר אשר ראו [כי

(*) והם כתיב-יחיד המביאים את מ' חנלוי לרס"נ (ראה זכרון לראשונים מחברת ח' עמוד קצ"ד) וזיל המאמר של בנימין: מקד קאל סי תססיר בראשית שלשה בוקרים בו ביום ברא שדי בקר ראשון הוא עלות השחר שני' וידעו אותה ויתעללו בה כל הלילה עד הבקר וישלחוה כעלות השחר ותבא האשה לפנות בקר וג' ויקם אדניה בבקר אמר כל הלילה עד הבקר ואמר כעלות השחר מלמד שבקר ראשון הוא עלות השחר והוא לפנות השני יאמר עד האור ואמר ויקם אדניה בבקר ללמד שבקר שני הוא בקר אור', ואף כי סגנון הלשון במאמר זה קרוב יותר ללשון המשנה מסגנון השריד והפליש אשר לפנינו נוכל לאמר כי הוא מסאת תכן ענינו שהוא בדבר הלכה.

(1) לו הסכים כי האות המכונה אינה נדורה בכ"י. (2) המלה מנ היא נספק ואולי

הם תקעים ומעיר אל עיר היו שומעים ותקעים יחד עם כל ערי ישראל: ולא בביעור אש היו מודיעים⁽⁸⁾: פן יחלל שבת בביעור אש: ובליל הנשם [לא יב] לו לבער אש: רק השופר נקל⁽⁴⁾ מאד לתקוע ולהודיע: וקראתם... דרור הוא... כלאץ⁽⁵⁾: דרור [לעב]דים...ת פן יגוש הנושה (עמור ב') בשנת היובל: וגם חופש לארץ לשוב איש לנחלתו אשר מבר לרעהו: לא תקצרו את ספיהיה: הם הנצמחים בלא זריעה: ולא הבצרו את נזיריה: הם פרות של שנה הששית: הנעזבות על העץ עד השנה הששמה (sic): או משנת הששמה הספר⁽⁶⁾ ארבעים⁽⁷⁾ עד יובל כאשר...ה בואת תרע כי באה ששמה ויובל: ו... העצים מן השנה העובר[ת]...: לא הונו כענהו אל החסום...: ויש שיאמרו כי היא גב... רק לא פתרונו הוא: כי פת[רון] הונה] מענהו עשק לקחת ולגזול דבר מאיש או לחסום אותו בכל מיני סחורה כב' ולא יקח הנשיא כנחלת העם להונתם וגו': ודעו כי השרה בחרשך⁽⁸⁾ הו[נ]א והחציר[ים] והבתים אשר אין להם חומה נקראו אר[ץ] אחזה: כב' ובכל ארץ אחותכם גאלה תתנו לאר[ץ]: על הבתים] נאמר אחזה: ועל הרומים לשדה נא[מר] בהם... גאלה תמיד רק כל מקום אשר ל[א] נאמר בו] גאלה אחרי שנה אחת כב' ואם לא יגאל עד מל' ש' ת': ואשר ללוים אחוזת עולם ול[הם] גאלה תמיד כב' כי בתי ערי הלוים הוא וגו': וכי ימוך אחיך: אל תקח מאתו נשך והר': זה פתרתו במצות⁽⁹⁾ אם כסף תלוה את עמי: ודע כי אם ילוה איש מרע[ו]הו אשר לו בית או [שדה] לקחת סמנו את תב[ואתם]... [רף ב] זה הוא נשך: לצמיתות רומה לו יצמיתם: כי בענה יצמיתם יעקדם מן עיקר שרש: כן לצמיתות היא מכירת עיקר שורש אצליה⁽¹⁰⁾: לא העבד בו עבדת עבד: כשכיר כתושב יהיה עמך: כאשר יעבד שכיר ותושב בנחת ולא בפרך והוא כתוב על עבדו הנרצע: ועל כן אמר [עד שנת היובל] יעבד עמך והנמכר לנוים כה' בו כש... בשנה וגו': ואם הארץ הנמכרת תש[ו]ב לבעליה] אם ישיב כסף הנוהר לפי שנים הלא עב[דים מבני] אדם יוכלו לצאת אחרי אשר⁽¹¹⁾ [ישיבו את] כסף הנותר⁽¹²⁾ השנים הנותרות רק אם הוסיף להם איש אחד⁽¹³⁾ כסף: ועל כן יצאו אסור להם לצאת: ואכן מסכית (sic) פתרתו בסדר לא יהיה לך: אם בחקתי תלכו: דע כי ברא יי את העולם הזה להיות בית המעשה לשמר מצותיו והעולם הבא להיות בית⁽¹⁴⁾ [התגמול לע]מת העולם הזה ושובו אשר ישיגו⁽¹⁵⁾ [האדם] וגם צרה⁽¹⁶⁾ ותחלואים ועניות הם מקרה אשר יקרה

היא ריה = ראש השנה. ⁽⁸⁾ זה ערך כפי הנראה כגד דברי המשנה שהיו משיאין משולות. ⁽⁴⁾ או נקל כי האות הראשונה אינה צדוקה ככ"י. ⁽⁵⁾ הוא התרגום הערבי מן המלה דרור. ⁽⁶⁾ המלה מספר היא מקופקת ככ"י. ⁽⁷⁾ כפי הנראה לרד"ק להוסיף המלה ושמים או ומשנה. ⁽⁸⁾ האותיות צמר מקופקות ככ"י, ומקום המלה ומ לרים חולי ראוי להשלים וערים. ⁽⁹⁾ סוף המלה פתרתו וראש המלה בעלות הם נספק. ⁽¹⁰⁾ מלה ערנית שהוראתה שרשית או עקרית. ⁽¹¹⁾ המלה אשר היא מקופקת ככ"י. ⁽¹²⁾ נראה לרד"ק להשלים פה המלה צעד או עצור. ⁽¹³⁾ המלה אחד היא נספק, וחולי ליל אחד. ⁽¹⁴⁾ המלה צית היא מקופקת. ⁽¹⁵⁾ אות הג' היא נספק. ⁽¹⁶⁾ המלה צרה אינה צדוקה ככ"י, וחולי לל

גם לצדיק גם לרשע ככ' כי לא לקלים המרוץ וג' והיא עת פגיעת מקרה עולם זה ולא מקרה מות כאשר ביאר להם ועשר וחן וכת' אשר ייש צדיקים אשר מגיע וג': וכת' ארץ נתנה ביד רשע: וכת' מדוע רשעיו... כי העולם הזה כמקרה אשר יקרה: וכאשר [יהיה הבקר]ה לצדיק [ולר]שע: ויש צדיק יסיו מעמים [...]. ויש ר'שע מאריך כמנשה: (עמוד ב') וכאשר יהיה צדיק מעט ימים ורשע על אורך ימים כן יהיה צדיק בעולם הזה בהחלואים ועניות: ורשע בנעימות ומליכה: וגם יהיה צדיק בעשר ורשע בצרה ועניות: כי העולם הזה מקרה אשר יקרה: וגם יהיה רשע בנעימות העולם הזה להת חלקו בעולם ה[זה] ולהסוס] אהו סן הרי העולם הבא: למען כי אין [מ]עשי הרשע [שוים ¹⁷] למצוא נמול [תואב ¹⁸] העולם הבא כי מעט הם [מעשי] ועונותיו רבות על כן ימצא נמול [בעולם הזה כ]ב' ומשלם לשונאיו וג': וכת' חלקם בחי[ים] וצ' ח' בט': ויש צדיק אשר הוא בעולם הזה בצרה ותחלואים ועבדות: וצרתו עליו נסיון וכחינה אמתהי[ן] ¹⁹] למען ישא על נפשו הצרה ההוא ויתאפק ויעבוד ליי גם בצרה: להיטיבו לעולם הבא: ואולי ימצא טוב [באחרית יסיו] בעולם הזה: כאברהם שהגיע בארץ נכ[ריה כג]: וגם לקיחת שרה ככנו: וגם עוצב [לכו עכור] יצחק בנו: וגם ימים רבים הולך ערירי: וכל אלה נסיונות יי עליו להעציבו למען להיטיבו באחריתו ולעולם הבא: וגם יעקב ברח מפני עשו והוא בעבדות לכן הרשע בצרה ובקור ובחוס ויגיעת יוסם ולילה ככ' הייתי ביום אכלני ח' וג' יוסף נמכר לעבדות בארץ נכריה ונבדל מאביו ומאחיו: ונאמר עליו שם רע על אשת אדניו [והוא] נקי ונאמר בבית האס[ורים ב]ל' עון [ו]היה שם] בשרת לפני הרש[עים]. . . . . [וגם משה] [דף ג'] הצדיק ברח מפני פרעה על צדקו אשר עשה משפט באיש הרשע: וגם בברחו הוא בעבדות ליתרו חתנו: וגם דוד הולך יגע ויחף ובוכה ובורה בעוצב לב בעונו אחר ולא הרבה: וגם יאשיהו הצדיק העושה כל החסדים: וחזריהו הצדיק אשר נהרג ביד רשעים: וגם איוב הצדיק אשר הגיעו עליו כל הצרות ההם וכל אלה למען חמא הקל ²⁰] למען לצרוף ולביר אותם למצוא נמול טוב לחי עולם: ומהם לבחון אותם, להפיל אתם בצרות למען יתאפקו בצרותיהם בעבדת יי בכל צרתם ²¹] למען להיטיבם ככ' למען ענתך לנסתך להיטיבך: ועל זאת אמר דויד בהנני יי ונסני כי יבחן יי לצדיק בצרות כבהון את הזהב בכור. האש וצופתים כצורף את הכסף ו' כ' א' ה': וכת' יי צדיק יבחן: וכל אשר ישא עליו ויסבול את הצרות ויתאפק ויעבוד את יי ימצא חלקו נמול טוב לחי העולם: ואולי גם ייטיבו יי באחריתו בעולם הזה: וזה אשר כת' אם בחקותי תלכו: ואם לא תשמעו לי: לא על סנהג העולם הוא כת' כי לא כל העולם מתנהג על הברית הזאת: כי יש הרבה ארץ רשעים ברוב נשמים בעתם וכל טובות: ויש ארץ אשר ישביה טובים כהם ויש בצורת ורעב [וח]סרון המים: רק זה הכת' אם בחקותי ואם לא תשמעו [לי נאמר] לישראל [בימים ההם] בארץ

לרות. ¹⁷] המלה שוויס היא נספק. ¹⁸] הסתנוס הערני מן המלה נמול. ¹⁹] הסתנוס הערני מהמלות כסיון וצמיתה. ²⁰] המלות הק איון כדורות נכ"י, ולולי ליל נקל. ²¹] המלות

ישראל ונביאי יי: [וכל זה היה אז כן] פת בארץ אשר עשה (עמוד ב) [ונעש]ה
 בן מופת יי בארץ⁽²²⁾: אם בחקתי תלכו: ונתתי גשמיכם בעתם: ואם לא תשמעו
 ונתתי את שמיכם כברזל: למען להפליאם מכל עם כב' ונפלינו אני ועמך וג':
 וכואת יהיה בהיות יי שוכן בקרב ישראל בראשונה כב' הלא בלכתך עמנו וג':
 וכת' והתהלכתי בהוככם וגו': ועתה כי הסתיר יי פניו מישראל ויעזוב את
 החסידים בתוך הרשעים [וישראל הוא] עוב ונעוב⁽²³⁾ כדני הים אשר אין שופט
 ביניהם⁽²⁴⁾ כב' עד אנה יי... ולא הש' וג' למה תראני און ועמל וג' על כן
 תפוג תורה: תפוג תורה בלב רשעים ולא בלב צדיקים: ולמה תפוג בלב רשעים
 למען כי [לא יצא] משפט יי בארץ בראשונה כב' ולא יצא לנצח מ' ואחריו
 כה'..... כי אין היום דורש ושופט בגלוי בראשונה: כדני הים יבלעו זה לזה
 ואין מושל בהם: עד יום אשר יגלה יי בצדקו לשפט בצדקו ויביא משיחו כב' לפני יי כי
 בא לשפט א' ה': כלל דבר כל טובות הכתובות בסדר אם בחקותי תלכו והיה
 אם שמע תשמע: וכן כל טוב העולם הזה למען להיות אות וגם לדעת כי יש
 בורא הכל הנותן גמול לטובים לעולם הבא: וכן ואם לא תשמעו לי: והיה אם
 לא תשמע: וכל רעות העולם הזה ואש בוערה ונחשים צפעונים והחלואים ומה
 כולם אות וגם לבני אדם לדעת כי יש בורא הכל נוקם נקמת רשעים ביום נקם:
 וכל צדיק אשר בעולם הזה בצרות: וכל רשע אשר הוא במלכות ונעיסות בעולם
 הזה: גם זאת אות היא לדעת כי בית הגמול הוא עולם אחר ולא זה: כי לולי
 עולם אחר בית גמול לשלם ש[כר] לצדיק כצדקו ולרשע כרעתו [לא היה]
 אמנם לא הצ[דיק בצרות] ורשע⁽²⁵⁾ בטוב ונעיסות [וזאת אמנם היא אות
 כי אין הוא] (דף ד) בית הגמול כי הוא בית המעשה: וגם מן קלות טוב
 העולם בעיני יי ובעיני חכמים ומן קלות צרות העולם הזה בעיני יי ובעיני
 ישרי לב: על כן ברא יי העולם הזה עת סקרה טוב גם לצדיק גם לרשע:
 ועת סקרה רע לצדיק ולרשע: ואולי סקרה טוב לצדיק ולא לרשע ואולי לרשע
 ולא לצדיק: למען להקל בעיני הישרים ובעיני החכמים כל טוב ורע של עולם
 זה לדעת כי כל סקרה העולם הזה אם טוב ואם רע אם רעב ואם שבע אם
 עושר ואם עניות: אם מלכה ואם עבדות: אם גבורה ואם חלשות: אם הלי
 ואם תם נוף: כלם כצל עובר ובחלוס יעוף: ועל כן עשה יי כן למען לא ישענו
 הישרים בטוב העולם הזה ולא [יפתחו] מן צרות העולם הזה: למען ייראו⁽²⁷⁾
 ויפתחו מן צרת העולם הבא: ולא בטוב⁽²⁸⁾ עולם זה כי הוא כצל עובר: ועל
 כן ימצאו רשעים טוב העולם הזה כי הוא נקל ונבזה: ועל כן כת' סמתיים
 ירך יי סמתיים מחדר ח' ב': כי חלקם הנה⁽²⁹⁾ ולא שם: וכת' וסורי בארץ
 יכתבו: טובם בארץ ולא בעולם הבא ולמה כן למען כי בחרו בעולם הזה אשר

רחם וסופקות. ⁽²²⁾ המלה כן אינה נדורה, וגם השלמתי ונעשה היא נספק גדול.
⁽²³⁾ נכ"י כחונ נעשות ונעזם, וכפי הנראה המלה שלמתי לריך לקרוא ע"ב = עזוב.
⁽²⁴⁾ האותיות ייה הן נספק. ⁽²⁵⁾ מוסב על המלה לא = ולא הרשע. ⁽²⁶⁾ תחת המלה
 הוא אולי לריך להשלים העולם, ועכ"פ כחוננו לעולם הזה. ⁽²⁷⁾ נכ"י כחונ יראו.
⁽²⁸⁾ לריך להשלים: ולא ישענו נטוב כמו למעלה או ולא ישעמו נטוב. ⁽²⁹⁾ לריך לנקד

ישבת ויכלה וימאסו העולם הבא אשר כמקור מים חיים אשר לא יכרת כבי
 כי עזבו מקור מים חיים את יי: וצדיקים אשר ימאסו עולם זה ויבחרו עולם הבא
 על כן ימצאו חלקם במקום אשר בחרו לנפשם כבי: אני בצדק אחזה פניך א'
 ב' תי: בהקין ⁽⁸⁰⁾ לחיי העולם: וכת' ועמך לא הפצתי בא': וראש פסוק אמר
 כי לי בשמים: ועל כן אמר ומשלם לשונאיו אל פ' להא': אל פניו הוא בחיין
 הנה ⁽⁸¹⁾ למען להאבירו שם: ויש פתאים אשר יאמרו כי לא ⁽⁸²⁾ יעמוד זה
 במשפט יי: לשלם לאחר ⁽⁸³⁾ את טובו בחייו בעולם [זה ו] טוב יצור אחר ⁽⁸⁴⁾
 לשלם לו בעולם אחר: ולא ידעו [הפתאים כי יי ירצה] לשלם לכל איש את
 גמלו (עמוד ב) [במקום] אשר יבחר. לנפשו: על כן ישלם יי: לרשע לשבוע
 את חלקו בעולם הזה כי כן בחר לנפשו: לשם ⁽⁸⁵⁾ טוב בעולם הזה: על כן
 כת' ומשלם לשונאיו אל פניו להא': ולצדיק ישלם בעולם הבא את טובו כאשר
 בחר לנפשו כבי: האל הנאמן שמר וגו' ריש. דומה לו כהדוש מתבן: קומי ודושי
 דושי ⁽⁸⁶⁾: קוסמיות בקוזה רמה: הקר[חת] קר[חה] באפי כקדה אש: והו חומי
 אלמחרקה ⁽⁸⁷⁾ השחפת הוא בירד ⁽⁸⁸⁾ ומדיבת נפש הוא אלגמוס ואלכרב ⁽⁸⁹⁾:
 כי השחפת והקדה הם ככלות מספאת באה... יגאן ⁽⁹⁰⁾: ..... מלריבאת ומגוסמאת:
 כי תחלת מכה הם תהלואים: והשנית מלכו בהם ⁽⁹¹⁾ אויבים כפלשתים ומואב
 ומדין ועגלון ויבין וכיסרא כבי: וידו בכם שנאיכם: ונכהם וא' ר' א': כי מפחד
 לב תנוסו מפני רודף: והשלישית היא עצירת שמים מהטטור כאשר ביטי אחאב
 כבי: אם יהיה השנים האלה מל ומטר והוא הכת' ונתתי את שמיכם כברזל וגו':
 ואם תלכו עמי קרי: יסבול יחתמל ⁽⁹²⁾ כפתרון מקרה כי תעשו מצותי כאשר
 יקרה בשרירות לבבכם: וגם יסבול פתרון קרי בירד ⁽⁹³⁾: אם תלכו עמי בקרירות
 לב ולא בחום הלב לשכור בכל רב ובכל נפש: תלכו ב[קרי]: להוסיף עון
 על עון ⁽⁹⁴⁾: כהקיר ביר מימיה: כן אלך עמכם בקרי להקיר לכם מכה על מכה:
 והשלחתי בכם את חית השדה: נקמה השלישית כבי: על כן הכם אר[יה] מיער:
 והבאתי עליכם ח[רב] וגו': כאשר [היה ביטי אחאב] והם במצור מלך ארם
 כבי: . . . . .

יגה = פה, וכן למטה. ⁽⁸⁰⁾ האותיות הקיץ הן מסופקות. ⁽⁸¹⁾ המלות כי לא חין צורות
 נכיי. ⁽⁸²⁾ נכיי כחוז לאחד. ⁽⁸³⁾ נכיי כחוז אחד, וחולי חין נכחמ לחקנו. ⁽⁸⁴⁾ כפי
 הנאה הוראת המלה לשם פה היא כמו לחלק, ע"ד יד ושם מונ שנאלכו כן. ⁽⁸⁵⁾ המרגום
 הערבי ממלת דושי. ⁽⁸⁶⁾ הוראת המלות הערנית: הקדמת השורפת. ⁽⁸⁷⁾ קור וקרירות
 ערנית, וראה להלן בסמוך. ורס"ג יתרגם השחפת והקדמת חמי (וננוסמ אחד חמא)
 חלסל וללחארה. ⁽⁸⁸⁾ עגמת נפש ומתהן לב נערנית. ⁽⁸⁹⁾ לא אדע איך להשלים המאמר
 הערבי. ⁽⁹⁰⁾ שלם המלות והשכית מלכו זהם הן מסופקות נכיי. ⁽⁹¹⁾ נערנית יוכל
 להיות, והוא מרגום המלה יסבול. ⁽⁹²⁾ קרירות נערנית, וראה למעלה. ⁽⁹³⁾ כפי הנראה
 הוא פירוש שלישי מן המלה קרי, להוסיף כמעין הנוגע.

אגרות בקורת *

מאת אברהם עפשטיין.

א.

נכדו של ר' הנשיא שירד בחייו לנן עדן. ר' גמליאל שהתירו לביתו
ללמוד יונית. ס' הפקורים ליהושע לורקי.

להפרופ' גרין. שאלני כבודו מדוע בדברי מנכדו של ריה"נ
(מקדמוניות 111) לא הזכרתי דעת כבודו במונאטסשריפט 1881 צד 441
כי הכונה בזה להלל אחי ר' יהודה הנשיא השני. על זאת אשיב לו כי לא
באתי שם לחקור מי היה הנכד ההוא. מלבד זה אין לדברי כבודו בענין
הזה יסוד נאמן. כבודו בעצמו העיר שם כי מהלל אחי ר' הנשיא מובא
בתלמודים רק מעט מועד. מה שמובא בפרקי אבות פ"ב על שם הלל עוד
מוטל בספק גדול אם הוא להלל אחי ריה"נ, כי כבודו בעצמו העיר שהמאמר
אף הוא ראה וכו' מובא באדר"נ וסוכה נ"ג על שם הלל הזקן. ואין בכל
הספרות הרבנית דבר שיצדיק השערתו, שעל הלל אחי ריה"נ אמרו שירד
בחייו לג"ע. ואם הרשות בידנו לשער, אז יותר קרובה ההשערה שהכונה
לר' הנשיא השני, כי מגדולתו יסופר הרבה כמו שמביא כבודו בקורות
היהודים ח"ד 266 גמ' 278. ויש להוסיף עוד מה שאמרו עליו: ר' נשיא
אדם גדול היה (ירוש' סנהדרין פ"א ה"א), כד דמך ר' יודא נשיא בר בריה
דרבי יודה נשיאה דחף רבי חייא בר אבא לרבי זעירא... (ירוש' ברכות
פ"ג ה"א). ובירושלמי תרומות ספ"ח יסופר שנעשה לו נס. ונזכר במשנה
בכמה מקומות בשם רבותינו כמו שמביא כבודו במונאטסשריפט שם 439
בהערה. גם יסופר עליו בירושלמי שהיה ענו גדול; ועל כן מסתבר שעליו
אמרו שנכנס בחייו לג"ע, ואם כי בחייו היו לו מתנגדים, אחר מותו קדוש
אמרו לו. עוד אפשר לשער שהכונה על הלל השני בנו של ר' השלישי,
בן בן בנו של ריה"נ השני. עליו אמרו הנוצרים שהמיר דתו לפני מותו,
וכדי להוציא אותו מן החשך הזה אמרו עליו שהיה צדיק גדול ונכנס בחייו
לג"ע. אך אין כל זה אלא השערות בעלמא.

נפלאה היא בעיני דעת כבודו שמה שאמרו: של בית ר' גמליאל
התירו ללמוד יונית... כונתם דוקא לר' גמליאל השלישי. ראיתו היא, כי
הגזירה שלא ללמוד יונית נגזרה — כן יאמר כבודו — בפולמוס של קיטוס,
ובהזמן ההוא כבר היה ר' גמליאל השני מת. הראיה הזאת אין לה כל
יסוד. וכי אחר מות ר"ג לא יכלו להתיר לביתו ללמוד יונית? הלא לא
אמרו שהתירו לר"ג, כי לא לבית ר"ג. מלבד זה נראה ברור מהברייתא
שבסוף סוטה שגם לפני הפולמוס של קיטוס, היינו כבר בימי המלחמות
של הורקנוס ואריסטובלוס גזרו על למוד חכמה יונית. רק בחנם יערער
כבודו על הברייתא ההיא. המאמר: וארור אדם שילמד לבנו חכמת יונית,

(* בשנויים והוספות כמה שהיו בעצם וראשונה. קצתן נעתקו מל"א ללה"ק.

הוא העקר שם, ורק בשבילו מביא התלמוד את הברייתא ההיא, ועל כן אין לאמר כדעת כבודו שהמאמר ההוא נתוסף אחר כן. כבודו שואל: אם כן למה גזרו עוד הפעם בפולמוס של קיטוס? (מונאטסשריפט 1852 צד 395). התשובה על זה היא שבודאי נשתכחה הגזירה הראשונה, או לא השגיחו עליה כראוי, והוכרחו לחדש אותה. ואדרכה מהסוגיא דסוף סוטה נראה ברור שדעת התלמוד היא שהתירו ללמוד יונית לבית ר'ג הראשון או השני, ולא לבית ר'ג השלישי. כי שם הקשו: וחכמת יונית מי אסירא והאמר ר'י איש משום ר' שמעון בן גמליאל מאי דכתיב... וחמש מאות למדו יונית... ומתרג: שאני של בית ר'ג דקרובין למלכות היו דתנאי... של בית ר'ג התירו להם חכמת יונית... ואחר שהספור מלמוד יונית הוא מריש בן גמליאל, בעל כרחך שההיתר היה לר'ג הראשון או השני, ולא לר'ג השלישי, כי הוא חי בהדור השלישי לרשב"ג. —

הנני שולח לכבודו בזה את כתבי-היד אשר בקש, היינו ס' הפקורים ליהושע לורקי וס' קדש הקדשים. ס' הפקורים איננו העתקה מן Tractatus contra perfidiam Judaeorum כאשר יחשוב ה' שזח"ה (ישורון ח"ו צד 45), אבל נתחבר מלורקי בלה"ק. לשונו היא להיק צחה כהלשון במכתב לורקי לשלמה סאנקטא מאריא (דברי חכמים צד 41). הספר הזה שמסרתו היא להוכיח מן התלמוד והמדרש שמשיח כבר בא, נתחבר מלורקי בלשון רומית ובלה"ק. הספר הכתוב בלשון רומית מסר לורקי להאפיפיור, ואת הספר הכתוב עברית מסר להיהודים, שיהיה כפרוגראם להיווכח בסורטושא. ועל כן נאמר בהספור מהיווכח הנזכר: והיה שמו מקדם יהושע לורקי ובאנו לפניו היום ההוא לענות על קונדרים שחבר החכם הרמזו על ביאת המשיח. וצוה לכל חכמי ישראל אשר במלכות ארגון להתוכח לפניו על הטענות הנזכרות... ויען האפיפיור ויאמר... אבל כונתו להראות להיהודים ולהוכיח עליהם כי בתלמוד מכואר שכבר בא המשיח, (ישורון ח"ו 48, כ"י צד 132). „הקונדרים“ הנזכר פה אינו אלא ס' הפקורים. ומזה נראה שבעצם וראשונה היה ברצון לורקי להתוכח רק אודות הענין של ס' הפקורים, ולא גם אודות הענין שבספרו נגד התלמוד, כמו שיחשוב כבודו בקה"י ח"ה צד 424. נגד הקונדרים הנזכר חבר דון וידאל ספרו קדש הקדשים, למען ידעו הרבנים מה להשיב בשעת הויכוח. ועל כן נאמר בסוף ס' קדש הקדשים: נשלמו פיקורי ר' (!) יהושע לורקי בשנותו את טעכו לפני האפיפיור... הקדיש קראויו להתוכח עליהם כל חכמי המחוז... וגם נשלמו התשובות על כל קוץ וקוץ מהנחותיו.

שם ספרו של לורקי היה לדעתי „משחת קדש“, ועל כן קרא דון וידאל את ספרו בשם קדש הקדשים. היהודים שנו את השם משחת קדש על ס' הפקורים. על כל פנים הספר קדש הקדשים הוא תשובה על ס' הפקורים ולא על ספרו של לורקי נגד התלמוד כמו שיחשוב כבודו שם צד 422.

ב.

אין שוני הלכה מפרשים את הכתובים בעזר לשון יונית.

להר"ר יה"ש. בהחלוצ חלק ט', ב' 35 וחלק י"ב 31 הבאת ראיות כי חז"ל השתמשו בל"י לפרש את הכתובים גם בנוגע להלכה ופרשת עפי זה כמה מאמרים. בהמכתב העתי היוצא לאור ע"י ווייסמאן (ח"א צד 57 והלאה) בסלתי את ראיות העקריות והראיות כי בהלכה מפרשים התנאים לפעמים את הכתובים בעזר מלות לקוחות מיתר לשונות בני-שם, להיות הלשונות האלה אחיות הלשון העברית; אבל בלשון היונית אשר איננה קרובה ללח"ק משתמשים חז"ל לבאר על ידה את הכתובים רק בדברי אגדה, ולא בדברי הלכה. במכתבך אלי אתה מתאמץ לבטל את דברי, ולחזק את דבריך. עיינתי בדבריך הראשונים והאחרונים וראיתי כי כלם בטלים ומבוטלים. ולהיות הענין הזה נכבד מאד, אמרתי לסדר בזה את ראיותיך ותשובתי עליהן דבר דבור על אפניו למען יתבררו ויתלבנו הדברים.

ראיתך הראשונה היא מסוכה ל"ה ע"א: ר' אבהו אומר א"ת הדר אלא הדר, דבר שדר באילנו משנה לשנה. בן עזאי אומר א"ת הדר אלא אידור שכן בלשון יוני קורין למים אידור. מכאן הבאת ראיה (החלוצ ח"ט) כי בן עזאי פירש להלכה הדר מל"י. נגד זה העירותי כי הנוסחא שלפנינו בסוכה היא משובשת, וצ"ל: בן עזאי אומר הדר דבר שדר באילנו משנה לשנה. כן קראו בעלי התוספות (סוכה ל"א ע"ב ד"ה דבר הדר) ושאר קדמונים (ע' דקדוקי סופרים שם), וכן הוא מפורש בספרא לויקרא כ"ג, ט' על שם בן עזאי. אחר זה צ"ל בסוכה: ר' אבהו אומר אל תקרי הדר אלא אידור. כן היה הנוסח לעיני בעל הערוך ערך הדר ושאר קדמונים. בפסדרי"ב דף קפ"ז ע"ב ויקיר פ"ל הובא זה בלשון: בן עזאי אומר הדר זה הדר באילנו משנה לשנה, תרגום עקילס הדר הידור, שהוא דר על פני המים. והנה מאמר בן עזאי הובא כנכון, והמאמר תרגום עקילס הוא עפי הירושלמי סוכה פ"ג ה"ה: א"ר תנחומא תרגם עקילס הדר הידור אילן שהוא גדל ע"פ המים, ואין לזה שום שייכות עם מאמר בן עזאי כמו שהעיר ע"ז הרשב"י בהערה צ"ו. כללו של דבר כי בן עזאי לא פירש הדר מל"י, רק ר' אבהו פירש כן בדרך אגדה, ור' תנחומא הביא את העתקת עקילס. ובאמת העתיק כן עקילס כמובא בההיכספלה, אבל עוד הדבר בספק אם כונת עקילס היא כי מלת הדר שבתורה היא מל"י, עיין הערת פ"ל שם.

והנה נראה כי מן הראיה הזאת משכת את ירך, אחרי כי במכתביך לא הזכרת אותה.

הראיה השנית שהבאת היא מסנהדרין ע"ז ע"ב: ר' ישמעאל אומר אותו ואתה, ואחת מהן שכן בל"י קורין לאחת הינא. והנה כבר כתב הר"פ (דרכי המשנה 113) כי המאמר שכן בל"י וכו' הוא, מידי אחרון המפרש דברי ר' ישמעאל, אבל ר"י בעצמו פירש כפשוטו אותו ואתה, אותו ואת אחת מהן שא"א לומר לשרוף שתיהן כי אשתו מה חטאה. נגד זה כתבת

(החלוץ י"ב 30): אמת הדבר כי הך: שכן בל' יוני וכו' נתוסף ולא נמצא בספרא (קדושים פ"ט) ובירוש' (יבמות פ"ה ה"ז), אבל כל משכיל על דבר אמת יודה כי פתרון: אתה, "את אחת מהן" איננו כפשוטו אף שגם הראב"ע נדחק לפרש כך עפ"י דרשתם, ופתרונו הוא: את שתיהן. ואם ר' ישמעאל בשעתו שהיתה שפת יונית שגורה בפיהם, לא מצא את עצמו מוכרח לפרש כונתו, כאשר גם דורשים חבריו לא מצאו את עצמם [מוכרחים] לפרש כונתם כבעין דרשה כזו, כבכל שהשפה הזאת לא היתה שכיחה, בצדק הוסיפו לפרש כונתו של ר' ישמעאל: שכן בל' יוני קוראין לאחת "הינא" ¹) כי על מלה זו ודאי תמך דרשתו, לא מפני שהוראה זו לעצמה היתה ידועה להם בכתוב כדעת ה' ווייס (מלהמ"ש צד 17), ובריתא זו אידיד דאתאי לדידי אשיכח עליה עין בקרת: בשלשה מקומות מובאה הבריתא בספרי חז"ל (ספרא וירוש' ובבלי המצוינים למעלה) וזאת צורת הבריתא בספרא: (ת"ר) אותו ואתה, אותו ואת אחת מהן דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר עד שיהי' שתיהן, שאם היה נשוי אשה ובא על בתה חייב, בתה ובא על אמה חייב (המאמר מן: אם וכו' עד גמירא לפרש דברי ר"ע בא) ע"כ... ובירושלמי איתא: אותו ואתה מה אנו קימין אם לענין שרפה אין נשרפת אלא אחת, אלא אם אינו ענין לשרפה תניהו ענין לאמורא עד כדון כר"ע, בר' ישמעאל תני ר"י אותו ואתה הוא ואת שניא... מרחתי להעתיק... כי בכתוב נאמר: ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה ומה היא כאש ישרפו אותו ואתה (ויקרא כ' י"ד) ומשמעות דורשין איכא ביניהו דר"י ור"ע, ר"י דרש מלה אתה עפ"י יונית: את אחת מהן ור"ע פתרה כפשוטה: ואת שתיהן, ומחלקות בכתוב זה עולה כאחת עם המחלקות בפירושו שנמצאה בכתר תורה לר' אהרן האחרון, וזו היא: ואתה, הטעם ואת אחת מהן (כדרש ר"י) והוא אשר לקח בעברה (כי האשה שלקח ראשונה בהיתר מה חטאה?). ו"א שאם ישכב את השנית ולא פירש מן הראשונה, אלא רצתה בווינו (כמשמעות הקרא) הנה יתחייבו שתיהן עכ"ל. ועל זה ממש באה פלוגתת ר"י ור"ע בבריתא, והאמוראים נסתבכו בזה ונדחקו להכניס בה כונה זרה...

נגד דבריו האלה העירותי בקצרה בהסתכל העתי הנוכח, כי אין כל הוכחה גם רחוק לאמר כי ר' ישמעאל פירש אתה מלי, וכי גם בלא זה יתפרשו דבריו היטב. ברור הדבר כי לדעת ר"י הכתוב מדבר בשני אופנים: בבי שבא על אם אשתו, ובמי שבא על בת אשתו. יש איפוא בזה שתי נשים שהן חייבות שרפה, אחת בהאופן הראשון, ואחת בהאופן השני, ועל שתי אלה מוסב הרבוי במלת ואתה. הוספתי שם כי הפירוש הזה של ר"י נכון גם לפי פשט הכתוב. נגד זה כתבת לי כמחליט בחזקת היד: גם בבאור אותו ואתה הנכון כבאור הקראי בעל עץ חיים. ואחר שהנך מתעקש בזה, מוכרח אני לדבר אתך עוד הפעם משפטים בנוגע לכונת ר"י ור"ע.

אמת כי דברי ר"ע, עד שיהיו שתיהן או, ואת שתיהן (כגירסת הראב"ד ור"ש משאנץ וכגירסת הספרא כ"י שלי) הם סתומים, וע"כ נחלקו בפירושם האמוראים. לא אחליט למי מהם היתרון, אבל מה שכתבת אתה בפירוש דברי ר"ע — במחילת כבודך — בודאי אין לו כל שחר. כי אם כונת ר"ע היא שהכתוב מדבר במי שבא על הערה ואח"כ בא על אשתו ברצונה, ושע"כ שתיהן חייבות שרפה (כפירוש השני של בעל כתר תורה), אם כן היא דעת ר"ע, אז היה לו לאמר: כשיבוא על שתיהן, ולא עד שיהי' שתיהן או, ואת שתיהן. אך נפן נא לפירוש ר' ישמעאל שהוא העקר בהויכוח שבינינו.

¹ כנגד זה יש להעיר כי גם בדברי אב"י (יבמות צ"ד ע"ב) לא נמצא המאמר שכן בל"י... אף על פי שאב"י היה בבלי.

כבר מצאנו מפרשים פשטנים שפרשו לתוסם את הכתוב ואיש אשר יקח... כפירוש ר' ישמעאל. הראב"ע כתב שם: „ואתה, זאת או זאת, אם היתה האם אשתו תשרף הבת, וכן הפך הדברי. ברצותך להראות כי ר"י פרש מלת אתה עפ"י ל"י הוצאת דבה על הראב"ע ועל פירושו וכתבת כי הראב"ע „נרחק לפרש כן על פי דרשתם". אך מי זה יאמין לך כי הראב"ע יהיה נרחק על פי איזו דרשה לפרש את הכתובים נגד רצונו. כבר ידענו את האיש ההוא כי לא ישא פנים לדרשות חז"ל. אלא ודאי כי הפירוש ההוא ישר בעיניו. מלבד זה הלא אתה בעצמך העירות כי בעל כתר תורה בפירושו הראשון באר את הכתוב ממש כר"י, וכי יעלה על הדעת כי הקראי ההוא נרחק לפרש כן על פי דרשתם? — ולא ר' אהרן האחרון לבדו כתב כן, כי גם ר' אהרן הראשון כתב כזאת (ועוד יותר) בהמבחר שלו. וז"ל: „ואתה, ואחת מהן האחרונה בנישואין כמו על ירכתי הספינה (יונה א'), ועל עיר בן אתונות (זכריה ט'). הלא תראה כי גם הוא מפרש ואתה ואת אחת מהן ומוצא בהכתובים דוגמאות להרבות שבמלת ואתה (ע' רד"ק יונה שם). והנה הקראים האלה לא נרחקו בשום אופן לפרש את הכתוב על פי דרשת חז"ל, רק בודאי פרשו כן מדעתם ולא עפ"י הלשון היונית. ועתה אשאלך הגידה לי מה קרוב יותר אל השכל: לאמר כי ר' ישמעאל פרש ואתה אחת משתי הנשים שבמובן הכתוב כפירוש הראב"ע ור' אהרן הראשון והאחרון; או לאמר כי דעת ר"י היא שמלת ואתה היא מורכבת משתי תיבות, מן „ואת" העברית ומן „הן" היונית? — אין אני מן החרדים לדברי הקדמונים ומן המבקשים תחבולות להצדיק כל הגה שיצא מפהם; אך עם זה לא אוכל שאת את השקר אף כשהוא יליד החקירה החפשית. ועל כן לא אחדול מאמור לך כי בעקיפין תבא על ר' ישמעאל ותכנים בדבריו הנכונים והברורים כשמש כונה וזה להם עד שהם נראים כדברי הוללות וסכלות.

אין בדברי חז"ל אף רמז קל כי פרשו את הכתובים להלכה בעזר הלשון היונית. אדרבה יש להוכיח ההפך. לו היה כדברך, כי אז לא נמנעו לאמר לפעמים גם בעניני הלכה: שכן בלשון יוני קורין... כמו שאמרו הרבה פעמים בפרשם את הכתובים על פי ל"י באגדה. אין זה אלא כי רק בעלי האגדה לבדם השתמשו בל"י ולא בעלי ההלכה. וכבר מעידים ע"ז חז"ל בעצמם. בירושלמי מעשרות פ"א ה"ב אמר ריב"ל כי המשנה באמרה „הרמונים משימסו" כונתה משיכנסו מחצה, כי פרש משימסו מל"י טמא. ועל זה אמרו שם: ר' יונה בעי דלמא מן רבנן דאגדתא הוא שמע לה, אחינו המסו את לבבנו, פלגון לבנו¹). הלא תראה מזה כי פירושים על פי ל"י היו נקראים על שם „רבנן דאגדתא", יען כי רק הם הלכו בהדרך הזאת. ועל כן מי שמפרש דברי הלכה באופן שהדין יוצא מן הכתובים בעזר ל"י

¹ ע' במ"ד פ"ה. ובתנחומא ב' הוספה לפרשה שלח אות כ': ד"א המסו, ר' יהודה בר' סימון חלקו את לבבנו, לשון אליונופטי אימיו. ד"א המסו, אמרו רבותינו מיכן עישרו הרמונים ששנו רבותינו הרמונים משימסו.

אינו אלא טועה. המעיין בהמאמרים שפרשת על סמך דמיון איזו מלה שבכתבים לאיזה שורש יוני, ימצא בנקל כי לא קלעת אל האמת. אני בטלתי שם רק ביאורך על מאמר אחד, יען כי בו נכשלם מאד אתה והר"א גייגר. הלא הוא מאמר הספרי ראה פיסקא קמ"ג: כל זכורך להביא את הקטנים, מכאן אמרו איזהו קטן כל שאינו יכול לרכוב על כתפו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית שנאמר זכורך דברי ב"ש, וביה אמרו איזה קטן כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות שנאמר רגלים. וכן אמרו בהמשנה הראשונה במס' חגיגה: איזהו קטן כל שאינו יכול לרכוב על כתפו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית, דברי ב"ש. ובית הלל אומרים כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית שנא' שלש רגלים. הכל כמו שהוא בספרי, רק בדברי ב"ש נשמטה הראיה "שנאמר זכורך". בהענין הזה פלפל הרבה הרא"ג (כ"ח חלק ט' 19) והעלה "כי זכור לא יאמר על כל הזכרים והקטנים והטף בכללם, כי בפרט על הזכרים באדם אשר הגיעו לעונת הזכרות מלבד הטף... כי הוא בינוני פעול וענינו נהיה ונעשה זכר... וע"כ אמרו חכמי המשנה מכח הבנת הלשון כי קטן פטור מראייה"... גייגר בראותו כי ב"ש וביה כלם כאחד מכחישים את דעתו הזאת, כי כלם מחייבים בראיה גם את הקטנים שלא הגיעו עוד לעונת הזכרות, הפש ומצא תחבולה לקיים מה שעלה על לבו וגזר אומר כי ב"ש וביה לא ידעו כבר פירוש מלת זכור שהיה ידוע לבעלי המשנה הקדמונים וכתב: "וראו לדעת, כי רק הראשונים מבעלי הקבלה בימי בית שני אשר היו עוד קרובים אל חיי הלשון ידעו את פירוש המלה על מכונו ויסדו ההלכה כי קטן פטור מראיה, אך כל עוד אשר רחקו מעת הזאת ורבו הדיוקים וגברו המחלוקות והדרשות שבהו כמעט ההוראות המבדילות. בא וראה כי באותה משנה דחגיגה נחלקו כבר ב"ש וביה אלה אוכרים איזהו קטן... ואלה אוכרים כל שאינו... ובדוראי גם שניהם השיגו את הגבול אשר גבלו הראשונים בעלי הלשון כי גם לקטן אשר יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות וכו' קטן יקרא ואיננו נכלל בכל זכורך ופטור הוא מראיה". מה רחוק הדבר לאמר כי כבר ב"ש וביה לא ידעו כי בעלי הקבלה ממעטים מן זכורך את הקטן! במדה זו נוהג גייגר עם כל המתנגד לדעתו. כבר ראינו כי בספרי אמרו כל זכורך להביא את הקטנים, וזה ממש ההפך מדעת גייגר, וע"כ התחכם וכתב: "ועוד הרחיקו מהוראת הלשון בספרי דראה... אמרו שם: זכורך להוציא את הנשים כל זכורך את הקטנים. מיכן אמרו איזהו קטן"... זאת היא שטת גייגר; הוא מוצא בדברי חז"ל מה שאין בהם ומכחיש הנמצא בהם באמרו כי מעו ולא ידעו מה שאמרו הקדמונים. אבל המעיין יראה כי הטועה הוא גייגר, אשר לא הבין דברי ב"ש וביה כמו שנראה להלן, גם לא הבין הוראת מלת זכור. מן השם זכר (מאנן) לא נמצא פעל, וגם אם היה נמצא¹ פעל עומד זכר, הנה אי אפשר לאמר סמנו בבינוני פעול זכור, במובן שנעשה זכר כדעת גייגר, כמו שאי אפשר לאמר מן גדל זקן, גדול זקן. אבל האמת

¹ המלה "זכור" בשמות ל"ד י"ט היא מסופקת ע' דברים ט"ו י"ט. על כל פנים איננה מורה על מי שיבא לעונת זכרות (Mannbarkeit).

היא כי זכור הוא שם הקבוץ על בנין רכוש, יבול, יקום, ומורה על כל הזכרים, כמו שפרשו בעלי הלשון, וכמו שפרשו חז"ל באמרם כל זכורך להביא את הקטנים.

ועתה אבא לשטתך בזה. כתבת (בהחלוק י"ב 33): כל זכורך... וזה מופם מאמר הירושלמי... ואנכי לא לפלפל בזה באתי כי אם להעיר בקצור כי כפי הגרואה למעין היטב במקומות שציינתי ב' נוסחאות יש בענין זה הא': „להביא את הקטנים" והב': „להוציא את הקטנים" הא': „איהו קטן כל שיכול לרכוב וכו'" והב': „כל שאינו יכול וכו'" ולדעתי ברור אם נקיים נ': „להביא את הקטנים" מההכרח לנסח: איהו קטן כל שיכול וכו' להודיע גדר הקטן שבא לכלל ראיה, אבל אם נקיים הג': „להוציא את הקטנים" או מההכרח לנסח: איהו קטן כל שאינו יכול וכו' מטעם האמור לגדור עד כמה אינו בא לכלל ראיה. ולפי' בנו' הספרי: „להביא את הקטנים" מוראיו לנסח: כל שיכול לרכוב וכו'. לדברך האלה אין כל יסוד, כי לא נמצא בשום מקום „להוציא את הקטנים". ההבדל בין לשון הספרי (כל שאינו יכול) ולשון הירוש' (את שהוא יכול ע' להלן), הוא מפני כי הספרי באמרו „מכאן אמרו" מתכוון אל המשנה דריש תגינה, ושם אחרי שנאמר: הכל חייבין בראיה חוץ מחרש שומה וקטן... מוכרח לאמר: איהו קטן (הפטור מראיה) כל שאינו יכול... אבל הירושלמי מדבר בהקטן שהוא מחויב בראיה וע"כ יאמר: את שהוא יכול לרכוב. וכל הגהותיך בלתי נחוצות גם בלתי אפשריות. — אחי' כתבת עוד: „אמנם בעקר הדרש ממלת זכורך שנתקשו בו המפרשים ברור אצלי כי נ' הספרי שלפנו ¹) נכון כי באמת גם ב"ש גם ב"ה מלת זכורך דרשו בפנים שונים עפ"י ההוראה ביוני. ב"ש חלקו מלת זכורך לשלש: זכור ודרשו: זֶ־וֹ (קראפט האבען) כו=εἶς (רייטען) רך=αὐτός (ריקען) כלומר שיכול לרכוב על הכתף. וב"ה גם הם חלקו המלה לשלש: זכורך ודרשו: זֶ־וֹ (קראפט האבען) כו=αὐτός (האנד) רך=εἶς (האלטען) כלומר יכול לאחוז ביד, ושצריך לילך ברגלים דרשו ממלת רגלים, וא"כ ברור שנו' שלפנו: שנא' זכורך מתוקן ויפה, כי עקר הדרש הוא מתיבת זכורך, ולא בא... וגם ר' ינאי אישתבש. והרחנו בזה להשכיל לדעת כי כבר גדולי התנאים ב"ש וב"ה תמכו יתדות דרשותיהם בעניני הלכה בחלקם מלה אחת לשלש ובהכניסם בכל אחת ואחת הוראה יוניתי.

פה הוספת חטא על פשע. הפשע הוא באמרך כי ב"ש וב"ה פרשו זכורך מלי', והחטא שהוספת הוא באמרך כי פירושם הוא על פי נוסריקון. פירושים כאלה נשמעים במושב לצים אך לא בבית הועד של שמאי. וא התבוננת, וכן לא התבונן גיגור, כי ב"ש וב"ה יסדו את דבריהם על ההבדל שבין הכתובים המדברים על עליית הרגל. בשמות כ"ג י"ז ודברים ט"ז ט"ז נאמר: שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך; ממלת זכורך משמע כי כל הזכרים חייבים בראיה, באין שום חילוק אם הם קטנים או לא. אבל בשמות כ"ג י"ד נאמר: שלש רגלים תחוג לי בשנה. ואחרי כי חז"ל פרשו כי החגים נקראו רגלים יען כי עולים ברגל לירושלים ²) ע"כ חשבו כי הכתוב הזה מוציא את הקטנים מחיוב הראיה, מסבה שאינם יכולים להלך ברגליהם. ב"ש וב"ה בקשו לישוב את הסתירה הזאת ולמצוא אופן שיתקיימו כל הכתובים. בית שמאי המחמירים שמו לעקר את הכתוב כל זכורך המחייב גם את הקטנים, ואמרו שגם הקטנים היכולים לרכוב על כתפי אבותיהם מחויבים

¹) כן כותב הר"ר יה"ש לפנו חסר יו"ד, ובאמת כל לפני הוא בלשון רבים.

²) א"ר נתחם חגיג ברגלו אחת פטור מן הראיה שנא' רגלים (חגיגה נ' ע"א).

בראיה, בחשבם כי הרכיבה על הכתף היא במקום ההליכה ברגלים, ואין זה מבטל המיעוט של הכתוב שלש רגלים, כי הרכיבה היא אדיקת רגלי הקטנים בכתפי אבותיהם. ועל כן אמרו ב"ש רוכב על כתיפו, ולא אמרו שוכב על כתיפו. אבל ב"ה המקילים שמו לעקר את הכתוב שלש רגלים, ואמרו כי הקטנים הרוכבים על כתפי אבותיהם פטורים מן הראיה, כי אין הרכיבה הליכה ברגלים. ולפי דעתם בלתי מתחיל חיוב הראיה רק מעת שהקטן יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות ברגליו מירושלים להר הבית. ובוה מתקיים גם הרבוי שבפסוק כל זכורך, כי סוף כל סוף אין הקטן עולה בעצמו רק בעזר אביו. וע"כ הביאו ב"ש ראיה לדבריהם ממלת זכורך, וביה ממלת רגלים.

הפירוש הזה בדברי ב"ש וביה איננו חדש, כי הוא ערוך ומסודר בהירושלמי ריש חגיגה. וז"ל: ר' יוחנן בש"ר ינאי, ב"ש וביה מקרא אחד דורשין. ב"ש אומרים: כתוב אחד אומר זכורך וכתוב אחד אומר רגלים, טול בינתים את שהוא יכול לרכוב על כתיפו של אביו (ואפי' קטן יכול הוא לרכוב יצא אלא את שהוא רואה כתיפו של אביו ומפסיע)¹, ב"ה דורשין: כתוב אחד אומר זכורך וכתוב אחד אומר רגלים טול בינתים את שהוא יכול לאחוז בידו של אביו. הרי כי ר' ינאי מפרש כי מחלוקת ב"ש וביה היא בהשואת הכתובים המכתישים זה את זה. וההכרעה היא מה שר' ינאי קורא. בינתים, היינו מה שהוא בתוך, בין הכתוב המרכה (זכורך) והכתוב הממעט (רגלים). הפירוש הזה של ר' ינאי הוא אמת ויציב ונכון. אתה לא עיינת כראוי בדברי ב"ש וביה ופרשת אותם עפ"י נוסריקון יוני משובש, מבלי להתבונן על הפירוש הצודק של ר' ינאי, ואחר כל אלה נשאך לבך לכתוב: וגם ר' ינאי אישתבש. אמת כי בעל החקירה החפשית איננו מחויב לשאת פנים לשום איש; אבל אין כל ספק כי הוא מחויב להיות דורש אמת בכל לבבו ולרדת לעומק הדברים טרם יחרוץ משפטו עליהם. לא כן עשיתם, אתה והראי גיגור. גיגור כ' כי ב"ש וביה והמכילתא והספרי כלם כאחד טעו בהבנת מלת זכורך ובהבנת דברי התנאים שקדמו להם. ואתה כתבת כי ר' ינאי אישתבש. ובאמת אינם הם הטועים, כמו שראינו.

לא דברתי על יתר פירושך במאמרי הלכה, כי בטולם נראה מעצמו. כעת מוכרח אני להביא בכור הבחינה פירושך על עוד שני מאמרים, יען כי הם בעיניך כנעלים מכל ספק, ומהם אתה מביא במכתביך אלי ראיה כי חז"ל פרשו את הכתובים גם בהלכה עפ"י יונית. כתבת אלי: יען אשר לבך מהם בדרשת המלה עפ"י יונית בענין הלכה, אשאלך איך אתה מפרש מאמרם מות יומת אפי' כהרף עין? וכו', מיחוי קרבים מנין שנא' כל פעל

¹ מה שהסגרתי הוא דיוק התלמוד בדברי ב"ש. בעל קרבן העדה מוחק מלת יצא. לפי דעתי במקום "יצא" צ"ל "ביצוע" היינו מטה קטנה או טלית שנושאים בה את הקטנים. הירושלמי שואל: והלא גם הקטן שבקטנים יכול לרכוב על כתיפו של אביו במטה, הכי גם הוא חייב בראיה, והלא הוא אינו עושה כאומה ברגליו, ואין כאן רגלים? ומשיב: אלא את שהוא רואה כתיפו של אביו ומפסיע, היינו, מפסע רגליו ורוכב על כתפו (לשון בעל קרבן העדה). ויש עשייה ברגלים.—אודות הוספת מאוחרות בדברי הקדמונים ע' מה שכתבתי בבית תלמוד ח"ה 164.

ד' למענהו? הלא המאמרים האלה הם בהלכה? לפי דעתך לא ימצא שום איש ידיו ורגליו בפירוש המאמרים האלה אם לא יפרשם עפ"י יונית, כמו שפרשת אותם אתה. ע"ז אשיב לך כי אדרבה המעיין בשני המאמרים שהבאת ימצא כי פירושיך הם רחוקים מאד מכונת חז"ל, וכי דבריהם מתפרשים היטב בלא עזר היונית. במכילתא לשמות ל"א אמרו: מחלליה מות יומת למה נאמר... אין לי אלא עונש ואזהרה על מלאכת היום, עונש ואזהרה על מלאכת הלילה מנין, ת"ל מחלליה מות יומת... דברי ר"א ברבי יאשיה, ר' יהודה בן בתירא אומר הרי הגוים שהקיפו¹ את ארץ ישראל וחללו ישראל את השבת, שלא יהיו אומרים הואיל וחללנו מקצתה נחלל את כלה, ת"ל מחלליה מות יומת, אפי' כהרף עין. בהחלוץ ט', ב' 39 הבאת את מאמר ר"י בן בתירא וכתבת: „איך יוצא מן מחלליה מות יומת אפי' כהרף עין? ברור מצלי כי חלק הדרוש מלת מות לשנים: מות ודרש מו=μω (בלינצעלן); ת (רפה)= εως (עינים) כלומר מחלליה מות (כהרף עין) יומת". אני מתפלא ומשתומם על הפירוש הזה, ועוד יותר אתפלא על רצונך לפתות אותי על ידו שאמין כי חז"ל פרשו את הכתובים עפ"י יונית גם בהלכה. פירוש המכילתא הוא כן. ר"א ברבי וריב"ב באו לישב היתור שבכתובים, כי אחר שנא' (שמות ל"א ט"ו) כל העשה מלאכה ביום השבת מות יומת, למה נאמר עוד מחלליה מות יומת? זוהי כונת המאמר: „למה נאמר?“, שבו משתמשים תמיד במקום שיש כתוב מיותר. בתשובת השאלה הזאת נחלקו התנאים הנוכחים. ר"א ברבי דורש את הכתוב המיותר לענין עונש ואזהרה על מלאכת הלילה, וריב"ב דורשו לענין שבת שנחללה ונשאר ממנה רק כהרף עין. כל זה פשוט ונעלה מכל ספק. ואם תשאלני: מדוע הוציאו את הרבוי מן הכתוב מחלליה מות יומת שהוא הקודם בפרשה (פסוק י"ד), ולא מן הכתוב כל העשה מלאכה ביום השבת שהוא המיותר יען כי בא אחר הכתוב הנזכר (פסוק ט"ו)? על זה אשיב לך, כי בהכתוב כל העשה מלאכה ביום השבת אפשר למעות (לדעת ר"א ברבי) ולומר כי הצווי הוא רק על היום ולא על הלילה אחר שכתוב ביום השבת; גם אפשר למעות ולומר (לדעת ריב"ב) כי הצווי הוא רק בשבת שלמה שלא נתחללה כל עקר, ג"כ מטעם שנא' ביום השבת ומשמע כל היום ולא מקצתו. וע"כ בא לפי דעתם הכתוב מחלליה מות יומת להוציא מן המעות הזאת. כי שם לא נאמר „ביום השבת“ רק „שבת“ (ע' מלבים שם), ובמלת שבת נכלל (לדעת ר"א ברבי) הלילה גם הרף עין של שבת (לדעת ריב"ב). על כל פנים ברור הדבר כי ריב"ב הוציא דרשתו לענין שבת שנתחללה מקצתה מיתור הכתוב, כמו שר"א ברבי הוציא ממנו דרשתו לענין ליל שבת. ובשום אופן לא עלתה על דעת ריב"ב להוציא הלכה עפ"י נוטריקון יוני.

נפן נא לפירושך על המאמר השני שממנו אתה מביא ראיה לדעתך. כתבת בהחלוץ י"ב 32: „מיחוי קרבים א"ר יוחנן כל פעל ד' למענהו שלא יהא נראה

¹ מצאתי כי ריב"ב השתמש בדבור זה גם במקום אחר: הרי הגוים שהקיפו את העזרה... (ספרי קרח י"ח; הובא בזכרים כ"ג ע"א, ע' רמב"ן קרח שם).

כנוטל אימורין מתוך מזבח מנוול (ירושלמי פסחים רפ"ו), מה למיחוי קרבים עם הכתוב כל פעל ה' למענהו? אין שום ספק כי דרש כל = χοιλία (χολός) (קרבים) פעל = ἀπολούω (מיחוי) למענהו = λυμάνω (רייניגען, דען שמוטץ אבליעזען), והמאמר מבואר יפה מאד, ראה בבלי (שבת קט"ז) שמוכא מאמרו של ר"י בענין אחר ובשבוש, מריה דאברהם! האם בחבלי שוא כאלה תחשוב למשוך אותי אליך? התעיף עיניך במ ואינם, אין כונת ר' יוחנן ללמוד מן הכתוב המוכא מיחוי קרבים בפרט אבל כונתו היא ללמוד ממנו בכלל כי כל הנעשה לצורך גבוה מחויב להעשות בכבוד ובהידור היותר אפשרי, וממילא יוצא מזה גם דין מיחוי קרבים כי בלא המיחוי יהיה נראה כנוטל אימורין מתוך מזבח מנוול ופוגם בכבוד ה', כי האימורין לגבוה נקריבים. כן פרשו המפרשים, והוא האמת, כי כבר מצאנו שהוציאו כזאת מן הפסוק הזה, ירושלמי יומא פ"ג ה"ט (ובבלי שם ל"ח ע"א) יסופר: בית גרמו היו בקיאים במעשה לחם הפנים וברדייתו ולא רצו ללמוד (צ"ל ללמד). שלחו והביאו אומנים מאלכסנדריה והיו בקיאים במעשה לחם הפנים, וברדייתו לא היו בקיאים... בית גרמו היו מסיקין מבפנים ורודין מבחוץ ולא היתה מעפשת, ואילו ה' מסיקין מבפנים ורודין מבפנים והיתה מעפשת, וכיון שידעו חכמים בדבר אמרו כל מה שצרא הקביה לכבודו ברא: כל פעל ד' למענהו. שלחו אחריהם ולא רצו לבוא עד שכפלו להן שכן... הרי שכבר קודם ר"י פרשו כי כונת הכתוב כל פעל... היא שהכל נברא לכבוד ד' ושנחוץ לעשות המצות בהידור היותר אפשרי, ואין כל ספק כי לזה נתכוון ר' יוחנן גם הוא בהביאו את הפסוק ההוא לענין מיחוי קרבים, ורצונו הוא כי בלא מיחוי נמצא כבוד ה' פגום, והפסוק כל פעל ד' למענהו מלמד כי נחוץ לקיים המצות בהידור. כן מפרש את הכתוב ההוא גם בעל מ"ס, כי ז"ל פ"ג ה"י: וזה אחד ממחלוקת בני מורח ובני מערב, שבני מורח עונין אותו בישיבה ובני מערב בעמידה ובכל מקום שנחלקו שני תנאים ושני אמוראים ולא בדיק לן הלכתא כחד מיניהו אזלינן בתר מחמיר. כל שכן בשבת ותהלה של חי העולמים שהדבר תלוי (כ"ה גם בכ"י שלי) בלב. לשנות הלכה למעשה שנא' כל פעל ד' למענהו. במובן זה הובא מאמר ר' יוחנן גם בבבלי שבת. לא צדקת איפא לא בפירושך ולא במה שכתבת כי הבבלי הביא את מאמר ר"י בשבוש. אדרבה אתה לא ירדת לכונת ר' יוחנן, ותלית בו בוקי סריקי יונים. הדבר הזה נפלא הוא בעיני מכמה פנים. האחת איך חכם כמוך יוציא מפיו פירושים זרים כאלה מבלי שום לב אל הכונה האמתית והגלויה של בעלי המאמרים. והשנית, איך מבקר חרוץ כמוך, אשר לו עין חודרת הרואה כל מומי זולתו, לא יוכל להכיר מומי עצמו גם אחר שהעירו עליהם אחרים.

היוצא מכל האמור הוא, כי אין שום הוכחה כי חז"ל פרשו את הכתובים בהלכה עפ"י הלשון היונית, מן המאמרים שדברתי פה עליהם וממאמרים רבים אחרים נראה ברור כי בנוגע להלכה פירושי חז"ל מיוסדים על כללים ידועים להם בחכמת הלשון וההגייון. עלינו מוטל החוב לחקור ולהעמיק בדבריהם ולבוא עד חקר הכללים האלה. הראשון שהראה בוד

גדולות ונצורות הוא הרב מלכים, ואף שהוא ירה לפעמים מן המטרה והלאה, עוד יש ללמוד ממנו רב. אבל אם נעבור על דברי קדמונינו בלי ישוב הדעת ונכניס בהם פירושים זרים המיוסדים על דמיונות כוזבים, אז לא נעשה חיל והאמת תהיה נעדרת.

ג.

בספר תנא דבי אליהו נעשו שינויים על ידי בעל הפירוש זיקוקין דנורא. להר"א אטלאס. מן הענין שבס' תנא דבי אליהו כתוב תמיד, בן דוד, ולא משיח הוצאת המשפט כי הספר ההוא נתחבר בעת שהדת הנוצרית החלה להתפשט בהמקום שחי בו מחברו (הכרם צד 98). בסוף מאמרך העירות בעצמך שבדפוס וויניציא משנת ישמיה כתוב, משיח, ואם כן נפל כל בניןך. אך עם כל זה לא הנחת את ירך. מהשערתך וכתבת, שאין לנו כל סבה מוכחת לתלות בה את התקון בספרינו. .. ואולי תקן שמה (בדפוס וויניציא) המגיה מדעתו כאשר ירמו מעט בהקדמתו. מזה אני רואה שלא ידעת כי דפוס וויניציא משנת שניה הוא הדפוס הראשון והעקרי בנוגע להנוסחאות. אמת שיש מי שכתב שהס' תדב"א נדפס בראשונה בשנת ש"י, אבל זה בא להם ע"י שמעו וחשבו במלת ישמיה רק שתי האותיות הראשונות. ואין כל ספק שקודם שנת שניה לא נדפס הס' ההוא (ע' רמשיש בקאטולוג הגדול שלו), ורק בהשנה ההיא נדפס על פי כתביד ממושמש משנת ד' אלפים תתקמ"ו, כמו שכתב המגיה בסוף הספר. המגיה השתדל לבוא עד חקר המלות הממושמשות, אבל לא שנה את הנוסחא שמצא, כמו שיאמר שם: ,ותהי האמת נעדרת מכמה תיבות ומלות ממושמשות עד שבהתנהגו בכבודות בחקירות ודרישות עמי נועצתי ואבינהו אפס קצחו הבנתי וקצחו אפשר שלא אבין לו. זאת ועוד כי קטן שכלי מהכיל את העולה על רוח הבנת מאמרים רבים אשר אם יבא אליהם השכל בפתע פתאום יחשוב כי אולי משנה הוא ואפשר שאין בהם נפתל ועקש. על כן אמרתי מוטב שאהיה נחשב לשומה והיו הדברים האלה כהויתן יהיו עד שיבא אליהו מלשלות יד בפקדון אשר גבלו ראשונים... מזה נראה שהמגיה לא שנה ולא החליף מאומה בדברי המחבר, ועל כן דפוס וויניציא הוא העיקר בבואנו לחקור על הנוסחא האמתית. הוצא מזה שהנוסח, משיח, הוא העקר, והנוסח, בן דוד, הוא שנתנסח בהדפוסים המאוחרים. ממילא מובן שמנוסח מאוחר אין ללמוד על הזמן והמקום של המחבר, כי העיקר בחקירה כזאת הוא הדפוס הראשון כאשר העירותי בספרי מקדמוניות היהודים צד 92.

ואם תשאלני מאין בא השנוי הזה בספר תדב"א שלנו, אגלה אונך שהראשון שהגיה וכתב בן דוד במקום משיח הוא ר' שמואל ברי"ה היירא מפראג בעל הפירוש זיקוקין דנורא שנדפס בפראג בשנת תל"ו. המפרש הזה הגיה ושנה נוסחאות הספר ככל העולה על רוח דמיונו, והמדפיסים אשר באו אחריו קבלו תקונו כאלו היו הלכה למשה מסיני. ואל תחשוב שר'

שמואל היידא הגיה את הספר על יסוד איזה כתב־יד שהיה לנגד עיניו, אבל הוא עשה הגהותיו על יסוד תַּחבּוּלוֹת זרות המעוררות צחוק. הבקורת שלו היתה, בקורת מן השמים. הוא בעצמו יספר בהקדמתו שבכל עת שלא יכול להבין איזה דבר בס' תדיא, הלך על קברי אבותיו ורבותיו הגאונים והתפלל אל המתים שהמה יבקשו רחמים עליו לפני הקב"ה שיגלה עיניו להביט נפלאות מתורתו, ושנתן את נפשו בתפלה ותחנונים ובקשה יצום ובכי ומספד, ושלא הבין אפילו מלה הדא להגיה או לפרש עד שהתפלל בדמעות שליש לפני הקב"ה שיגלה עיניו. בכח התחבולות האלה הגיה את הדפוס הראשון (ווינ' שניח) ושנה נוסחאותיו. האמנם אנחנו נדע כי הבקורת האמתית לא בשמים היא ולא בקברות הצדיקים, ואל בינת ר"ש היידא לא נשען, גם על ישרת רוחו אין לבטוח, כי שנאה כבושה היתה לו נגד מלת משיח, והשנאה ההיא קלקלה אצלו השורה לזיוף בכונה את הנוסחאות הקדומות. ר' שמואל הנזכר הציג בספרו את הנוסח הישן מול הנוסח החדש שלו, למען יראה הקורא איך היה מראה הספר קודם שהוגה על ידו. וראה זה דבר פלא שגם בהנוסח הישן שנה ר"ש תמיד וכתב בן דוד במקום משיח. ובודאי לא עשה זאת על פי רוח הקדש, כי אם מסבה אחרת. בסוף תדיא־ר הוא מביא פירוש רש"י לסנהדרין צ"ז, ובמקום, הוה דינו שיבא משיח הכתוב ברש"י, הביא ר"ש, הוה דינו שיבא בן דוד. שם פלא מביא המפרש את הכ"ר פ"ח ובמקום זו רוחו של מלך המשיח כותב הוא זהו רוחו של מלך בן דוד. שם פכ"ה מוסיף המפרש החסר בהדפוס הראשון על פי הילקוט דברים רמז תת"ל וכותב בן דוד במקום משיח שבילקוט. בתדיא־ר פ"א מוסיף המפרש המאמר מן הילקוט בראשית רמז פ"ב וכותב ולימות בן דוד במקום ולימות המשיח הכתוב בילקוט. מכל זה תראה שמלת משיח היתה בקוץ מכאיב בעיני ר"ש המפרש, ועל כן הסיר אותה וכתב במקומה בן דוד. גם תראה מזה שלעני בעל הילקוט היה כתוב בתדיא־ר משיח. וכן מובא בילקוט שמות רמז שצ"א מתדיא־ר פ"ד משיח ולא בן דוד. לא אדע הסעם מדוע נזהר המפרש ר"ש מלהוציא מפיו מלת משיח. אולי הוא מסבה שכתב פירושו בעת הסהומה של המשיח השקר שבתי צבי, ועל כן לא רצה להזכיר שם משיח. אך על כל פנים ברור הדבר שר"ש הגיה מדעתו את התדיא וכתב בן דוד בכל מקום שהיה כתוב שם ובספרים אחרים משיח, ואין להשערותך שום יסוד¹.

ד.

האיליים שהיו ממונים על ראש השנה. שלשת היודיין אשר במלות תהויין ותצבייין שבגניטין.

לרח"י בארנשטיין. כתבתי בספרי מקדמוניות היהודים צד 10 שקודם מתן תורה חגו היהודים בראש שנתם חג לשבתאי המסונה על העת

¹ ע' תוספתא עתיקתא לרח"מ הורוויץ ח"א 26.

אשר היה קדוש להם בעת ההיא. הזכרתי שגם עמים אחרים הקדישו את ראש שנתם להאלילים שהיו ממונים בעיניהם על העת, וקראו על שמם את החדש הראשון בשנתם: אצל המצריים נקרא החדש הראשון טהאמה, אצל יושבי קריטא הרמיוס, אצל יושבי קאפפאדוציה אשמן, ואצל הבבליים ארח שמנא, אצל הצורים בל שהוא סאטורן, ואצל הרומיים יאנואריוס על שם יאנוס. מן המנהג הקדמון של היהודים נשאר זכר בתורת משה, והוא ענין שעיר המשתלח לעזאזל. נותן התורה הסב שלא יעבדו את שבתאי רק את ה' לבדו, והגורל לעזאזל הוא כעין ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים (ויקרא יז, ז'). נגד זה כתבת בהכרם צד 312: הנה בכל היר ובכל הפלפל הגדול אשר הראה המחבר לעיני כל קוראיו, לא אירא מהטיל ספק בכל השערותו. האלהים אשר לשמם הקדישו העמים את החדש הראשון תות, הרמס, אשמן, יאנוס, סטורן ובל, כלם כאחד נחשבו בעיניהם לאלהי החדש והרחמים. תות המצרי... סוף דבר כל אלהי העמים האלה היו מקור כל טוב בעיני עובדיהם, לא כן חלק עזאזל אשר שכן חררים במדבר בארץ גזרה שם הרגיעה לילית ושעיר אל רעהו יקרא, האם אליו יקדישו בי ראש שנתם? — ובהערה 24 גם 25 הוספת לאמר כי שבתאי-קרנוס היה אליל טוב, וכי קרנוס איננו ממונה על העת, כי יש מי שמבאר ששם קרנוס מורה על בפור ובשול התבואה. על זה אשיב לך שההגדות של העמים הקדמונים הן ענין עמוק עמוק, וקשה מאד להגיע עד חקר ההשתלשלות ההגיונית שלהן. מי שרוצה לכתוב אודותן לא יצא ידי חובתו אם יקרא בהספרים הרבים שנתחברו בזה על רגל אחת, אבל נחוץ לו להעמיק חקירתו בענין הזה ולהמתין עד שיתעכלו בקרבו הדברים שקרא. דע כי יש אלילים רעים בהחלט, כגון אהרימן וטיפון אשר כל מומתם להרע, ומפעולותיהם לא תצא שום טובה; ויש אלילים רעים שפעולותיהם הרעות הן נחוצות לקיום העולם, יען כי אין הויה בלא הפסד. אלילים כאלה הם שבתאי—מולך—מאדים, ואותם העריצו העמים הקדמונים והקדישו בהם תכונות שונות. שבתאי-קרנוס לא היה ממונה על הטוב כאשר תשפוט ממה שיבארו שם קרנוס וסאטורן מלשון בפור ובשול הפירות. גם מי שמבאר כן מוכרח להודות שקרנוס היה אליל העת המבשל והמבלה את כל, ועם זה היה אליל רע. אצל הארפהיקים היה קרנוס אליל העת (ע' Preller בערכו), ואצל הומיר והיוזיאוד הוא כבר אליל רע. גם בליאיתן היה ממונה על העת ונקרא חלד ובעל חלדים (ע' ספרי 25 ומזוירים במקום המצוין שם), ועם זה היה גם אליל רע מאד, ורעתו גדלה מרעת מאדים, כי את מאדים קראו „הרע הקטן“ ואת בל-שבתאי קראו „הרע הגדול“. זאת היתה גם תכונת כיון-סאטורן, ע' גיזיונים סוף פירושו לישעיה צד 345. ובכל זאת עבדו את האלילים האלה והקדישו להם ראש שנתם. גם הרומיים בימי קדם הקדישו ראש שנתם למארס וקראו על שמו את החדש הראשון שבשנתם או, והיונים קראו חדש אחד בשם אריאס על שם אריס-מארס, וחדש אחר בשם קרוניון על שם קרנוס, ושני האלילים האלה רעים הם. ועל כן אין יסוד לשאלתך איך הקדישו היהודים

קודם מתן תורה ראש שנתם לאליל רע? כי אין שום סבה שחלק שבתאי יגרע אצל היהודים מחלקו אצל העמים האחרים. גם אין שחר לדבריו שכתבת: לא כן חלק עזאזל אשר שכן חררים במדבר בארץ גזרה... האם אליו יקדישו בני ישראל ראש שנתם? — בתאריך תכונות עזאזל השתמשת בהדבורים שנאמרו עליו אחר שירד מגדולתו, ומהם אין לשפוט על תכונותיו בעת שעבדו אותו. אחר מתן תורה ירד שבתאי למדרגת שעיר שוכן בארץ גזרה, אבל קודם מית היה אלוה מושל על כל. כן היא המדה (1) אצל כל העמים: כאשר יקום מחוקק ויתן לעמו אלהים חדשים, אזי ירדו אלהיהם הראשונים למדרגת שדים ומזיקים. הלא תראה שנותן התורה מכנה בוֹיקְרָא יִיז' וְ את האלילים הקדמונים של היהודים בשם שעירים; בעת שהיו קדושים להם בודאי לא כן היו נקראים, כי אם „אלהים“.

לא אאריך בבטול שאר השגותיך עלי בהכרם ובמכתבך אלי, אך על דבר אחד אעריך שממנו תראה כי כתבת השגותיך בחפזה. בספרי צד 11 שערתי שקודם מתן תורה היתה ליהודים שנה לבנית בעלת שני ימים, ושברבות הימים למדו לדעת שנת החמה והוסיפו בכל שנה עשרת ימים וחצו שני ראשי השנה, א' ללבנה וא' לחמה. נגד זה כתבת בהכרם 310: אמת הדבר, כי כבר חשב כן כזאת יהודה הפרסי, אולם הטיב הראביע להשיב עליו ואמר: „וזה המספר (תוספת עשרה ימים) סותר דבריו כי הנה הוא מודה (ציל מורה) כי החדש הוא ללבנה“ (אגרת השבת צד 193), כי „נוסף עליהם י"א ימים ששנת החמה יתירה על שנת הלבנה“ (הראביד בעדיות פ"ב מ"י). ויש לתמוה על החכם עפשטיין, שלמעלה (צד 4) התנגד לדעת רחזים האומר ששנת המבול היתה בת שסיה יום ודחה ראייתו שהביא... ועתה מבלי משים שב גם הוא להחזיק בה? אתמהא!

דבריוך אלה כתבת בודאי „מבלי משים“, ואיך אלא מן המתמיהים. לא כתבתי שהיהודים מנו לחמה, אבל בפירוש אמרתי שמנו ללבנה והוסיפו י' ימים כדי לקרב שנתם הלבנית לשנת החמה. השנה הזאת אינה דומה כלל לשנת החמה של יהודה הפרסי ושל סלונימסקי. לפי דעתם מנו היהודים גם את החדשים לחמה והיו להם י"ב חדשים של שלשים שלשים יום וה' ימי תשלומין. כנגד הדעה הזאת בצדק העיר הראביע שעשרת הימים שבספור המבול עומדים לשטן לה „כי בזה הוא כבר מודה כי החדש הוא ללבנה“. כונת הראביע בזה היא, שהוספת י' ימים אפשרית רק אחר י"ב חדשי לבנה, ואם כן מי שמביא ראיה מספור המבול כבר הוא מודה (2) שהשבו ללבנה. התפיסה הזאת של הראביע אינה נוגעת בהשערתי אף כהוט השערה, ואני לא שבתו כלל וכלל להחזיק בהדעה שבטלתי. — יתה אבא להשיב לך על ענין אחר שהעירות עליו במכתבך.

בגישין פ"ה ע"ב אמר אב"י האי מאן דכתב גיטא לא לכתוב... ולא לכתוב איגרת... דיתיהויין דיציביין תלתא יודין דמשמע תהוין ותצביין...

(1) ע' Wellhausen, Reste arabischen Heidenthums, עמוד 178.

(2) אינו נחזק להגיה בדברי הראב"ע מורה במקום מודה.

ופירש רש"י: די תיהוויין רשאה לישדי ביה תלתא יודין רצופין דניקרי די תיהוויין, דאי לא שדיא ביה אלא תרין יודין מיתקרי די תהוויין נשין דעלמא. וכן די תיצביין, דכי כתב תלתא יודין משמע שתהא רשאה להנשא לכל מי שתמצה. על זה כתבתי בהכרם 87 שאך בחנם שחקו רבים לשלשת היודין הרצופות האלה, כי באמת אין כאן שום דבר מתמיה. בלשון ארמית וסורית סימן הנוכחת בעתיד הוא יו"ד נרין: תקטלין; כשהאות השלישית בשורש היא ה"א או א"ף אזי תתחלף בנטייה על יו"ד: מן הוה יאמר הוית, והיוד הזאת היא מורגשת במבטא. היוד המורגשת במבטא תכתב בשתי יודין כדי להראות שאין היוד הזאת סימן התנועה, כמו מייכל, הוין. ועל כן מי שחפץ לכתוב בדיוק נקבה נוכחת בעתיד משורש שלמד הפעל שלו הוא ה"א או א"ף, הוא מוכרח לכתוב ג' יודין רצופות: אחת לסימן נקבה נוכחת, אחת במקום למד הפעל, ויוד אחת להורות שהיוד שהיא במקום למד הפעל היא מורגשת במבטא. ועל כן אמר אב"י דכתיב תהוויין תצביין בשלש יודין, כי למד הפעל של המלות האלה הוא א"ף או יוד. אמת שגם אלמלי כתבו תהוויין תצביין בשתי יודין היינו יודעים שהיוד היא נעה, אחר שיש פה ב' יודין, אך בכגון זה אפשר לקרות תהוויין לנוכחות רבות ולא לנוכחת יחידה. וזהו שכתב רש"י: דאי לא שדיא ביה אלא תרין יודין מתקרי די תיהוויין נשין בעלמא (רצונו נשים אחרות ולא האשה שהוא מגרש). וכן די תיצביין דכי כתב תלתא יודין משמע שתהא רשאה להנשא לכל מי שתמצה (רצונו לכל מי שתמצה היא ואין זה תלוי ברצון הנשין בעלמא).

כנגד דברי אלה העירות במכתבך אלי כי בארמית וסורית תבוא גם בנוכחת עתיד משרשי ל"ה רק יוד אחת, כמו שהוא בלשון עברית, וכתבת, אדמה, כי החקירה הנכונה לא תסכים עמך במחילתך. אמרתי להוסיף ביאור בזה, אולי ישמעו בעלי החקירה הנכונה וישלימו אתי.

אמת שבעברית היוד הבאה במקום הה"א שהיא למד הפעל היא תמיד נעלמה, ועל כן קרא ר"י חיוג לשרשים אשר להיפ שלהם היא עלוכי הלמד. וגם בנוכחת עתיד יאמר העברי תגלי במקום תגלי. אך מן הלשון העברית אין ללמוד על הלשונות הארמיות. העברי אוהב לקצר בהברות ולבלוע אותיות אהוי, אבל הלשונות הארמיות מוסיפות וויין ויודין גם במקום שאין להן שום יסוד, ומכל שכן שלא תפילנה היוד השרשית שהיא להיפ. קח נא לוח פעלי ל"ה או ל"א ותראה כל הקפדנות של הלשונות הארמיות שלא תחסר יוד כזאת. העברי יאמר מן שוה שְׁוִית ואינו מרגיש את היוד אחר החיריק, אבל הארמי יאמר שְׁוִית או שְׁוִית (משלי ז' ט"ז), או גם שְׁוִית, ועל ידי החילוק הרגיל מן ה"י על ה"י, יאמר גם שְׁוִית, חֲוִית, קְרִית, הִית וי. בכל המלות האלה מורגשת היוד השרשית בארמית וסורית ונעלמה בעברית. מן התכונה הזאת של הלשונות הארמיות נוכל לשפוט שגם

(1) ע' ווינר, גראממאטיק הוצאה שניה צד 63.

בנוכחת עתיד לא תלך בהן הוי"ד השרשית לאבוד. אמת שהתרגומים בלתי מקפידים על פי רוב על הוי"ד השרשית בעתיד, אך על הנקוד של התרגומים אין לסמוך הרבה, כי הנקוד של התרגומים אינו מיוסד על הלשון הארמית רק לקוח מהלשון העברית כמו שהעירותי בהכרם צד 88. אבל גם בהתרגומים יש זכר שהיו כותבים הנוכחת עתיד משרשי א' להיפ בשתי יודיין. מצאנו: תשניאי, תגליאי (רות ג' ג'), שתי יודיין בהוספת אליף בין שתיהן כדי להקל על הקריאה (כי רחוק לומר שהאליף היא שרשית). וכן מצאנו בתרגום שני לאסתר במכתב שלמה למלכת שבא: כען אין תצביין, ג"כ בשתי יודיין. עוד יותר נראה הקפדנות הזאת להשאיר ולקיים הוי"ד השרשית בנוכחת עתיד בהלשון הסורית. הסורי לא יאמר תחזין בחיריק כמו שיאמר בשלמים תקטלין, אבל יאמר תחזין בצירי, ואין שום טעם להשנוי הזה, רק החפץ שהוי"ד השרשית תהיה מורגשת במבטא. אפשר שבראשונה אמרו תחזין, וברבות הימים נחלף ה־י על ה־י, (והוי"ד לסימן נקבה נפלה אחר שאינה מורגשת) כמו שראינו במלת חזית, חזית. או אפשר שבעצם וראשונה הניחו פה צירי, כי אחר הצירי מורגשת הוי"ד יותר מאחר חיריק. על כל פנים הגנו רואים מהחילוק שהסורי עושה בין השלמים לנחי ל־ה, שרצונו להראות על ידו שיש כאן יו"ד שרשית. אחר כל זה לא ישאר שום ספק שכתבו בימי קדם תהוין ותצביין לנוכחת נקבה בשתי יודיין אף שהפילו הוי"ד לסימן נקבה. ויען שגם לנוכחות רבות כתבו תהוין בשתי יודיין, על כן צוה אב"י לכתוב בגיטין בשלש יודיין, כדי שלא יוכל בעל הגט לומר שכונתו היתה לנשים אחרות, ואין בדברי אב"י שום זרות. וכדי להראות לך כמה גדולים דברי חכמים, אעירך שבכל הדפוסים שראיתי מלת תצביין שבמכתב שלמה בתרגום שני שהבאתי מנוקדת בטעות בקמץ תחת הוי"ד היינו תצביין, אף שהמכתב ערוך למלכת שבא וצריך להיות תצביין. ואם המנקדים יכלו למעות בזה, ומעותם נשארה ברוב הדפוסים, הלא יוכל גם בעל הגט לומר שחשב שהכונה במלות תהוין ותצביין בשתי יודיין היא לנשים נוכחות רבות, תהוין, ולא לאשתו (תהוין).

עוד שאלת אותי: למה לא כתבו תהוין ותצביין ביו"ד אחת, הלא גם בזה אין למעות? על זה אשוב לך שהלשונות שומעות לחקים ידועים ולא תשמענה לעצנתו. מעשה שהיה כך היה שכתבו תהוין ותצביין לנוכחת בשתי יודיין, ויען שגם לנוכחות כתבו כן, ע"כ צוה אב"י לעשות חילוק ולהוסיף יו"ד לנוכחת. ואין לשאול מדוע לא צוה אב"י לפחות יו"ד אחת ולכתוב תהוין ביו"ד אחת, ובוה אין למעות — בי באמת הוי"ד השרשית היא נחוצה בהלשונות הארמיות ויש לה *raison d'être*, ועל כן אין לגרוע משתי יודיין.

מלואים למאמרי הקודמים בהחוקר.

מלת אברהם עפשטיין.

א. למאמרי ר"י קרא והפירוש לביר המיוחס לרש"י.

צד 30 כתבתי כי ר"י קרא איננו מזכיר בשום מקום את הילקוט. אח"כ הניעה לידי מחברת ה' Littmann על ר"ק וראיתי כי בצד 18 הוא מונה בין הספרים המובאים כר"ק גם את הילקוט, ובחצרה 19 כתב ע"ז: Nur in Jes. also fraglich, כונתו כי הילקוט מובא רק בהפירוש לישעיה (כ"י בהסימנאר אשר בברסלויא), ושהדבר בספק אם הפירוש לישעיה הוא לר"ק או לאחד מתלמידיו. ידעתי מראש כי אין זה אלא טעות מצד ליטמאן, אחרי כי הילקוט בלתי מובא משום קדמון, והראשון שמביא אותו הוא האברבנאל כמו שהוכחתי בהחוקר צד 134 הערה 2. בכל זאת כתבתי אל הרב הר"ם רוזינטהאל בברסלויא ובקשתי ממנו לעיין בזה בהפירוש לישעיה הנזכר, והוא בטובו הגדול הודיעני כי עבר על פני כל הפירוש ולא מצא בו שום זכר מן הילקוט. המפרש מביא דרשות חז"ל בלשון „ורבותינו אמרו“ או כדומה לזה, ליטמאן מצא בהילקוט איזה דרש המובא שם בזה הלשון, וחשב כי כונת המפרש היא אל הילקוט, וע"כ כתב מה שכתב, ובאמת כונתו אל התלמוד או המדרשים.

צד 33 סימן ה', אפשר כי הפירוש על כימה מעדנת את הפירות שבב"ר הוא לר' שבתי דונול, שדבריו מובאים מר"י קרא בפירושו לאיוב תיכף לפני זה, וקצת ראייה לזה, כי גם בס' ריזאל דף י"ט ע"א (ר' אמשטרדם) מובאים דברי ר' שבתי וגם שם יש הפירוש הנזכר, וע' כ"ח ח"י 67. צד 35, המלות „מנהגן פשוטין ומנהגן טדיין“ חסרות בתשובת ר' שרירא גאון הנדפסת בחמדה גנוזה שצינתי שם, ותמצאנה בהתשובה ההיא הנדפסת ג"כ בקבוצת הכתבים לר"א ווארנהיים צד 107, וע' מה שכתבתי אודות „עולם המדני“ בהפירוש לס' יצירה המיוחס לרס"ג במונאטס-שריפט 1892 צד 78, ואעיר עוד כי העולם הזה נזכר גם בשערי הסוד והיחוד והאמונה לר' אלעזר מגרמיוא, כוכבי יצחק כ"י צד 14, בזה"ל: ואותו מלכותו שהוא קדושתו נקרא בס' יצירה עולם המודי (צ"ל המדני) 1, והוא מד' עולמות שהם עשר ספירות עולם המודי (המדני)... ופ' מודי (צ"ל מדני) הוא לשון שבח ומהלל... הכל כמו שהוא בהפירוש המיוחס לרס"ג, במ"א אדבר על העולמות הנזכרים שם ושם, ועל ס' יצירה המשונה מס' שלנו שהיה לעיני הקדמונים, גם אוכזי כי בעל הפירוש המיוחס לרס"ג הוא מתלמידי ר' יהודה התמיד או מתלמידי תלמידיו. יש לחשוב עוד להחכמים המובאים מר"י קרא אלה הנזכרים במחברת ליטמאן:

ר' יום טוב, פליטת סופרים צד 24 (מן החלק העברי) נכדו של רש"י (ברלינר שם ח"א 48). ר' יחיאל מפרים הקדמון, מהר"ם מרוטנברג בתשובתו ד' פראג דף ק"ג ע"א. ע' פליטת סופרים 48. — כבר העירו כי ר' יחיאל הוא איננו ר"י מפרים בעל היוכוח בשנת 1240. ר' יצחק ב"ר אלעזר הלוי, ליטב"ל 1844 צד 251, ליטמאן מביא אותו (צד 12). וכתב: ע' צונץ צוגא"ל 63, ובכל זאת הוא מוסיף ואומר: Wir wissen nichts Näheres über ihn, ובאמת ר' יצחק הזה נדע לנו היטב, כי הוא רבו של רש"י הידוע בשם ר"י הלוי, כמו שהעיר צונץ שם. ר' יצחק בן אשר הלוי, בפירוש תלמידיו של ר"ק ליהזקאל (כ') כתוב כי ר"ק שמע פירוש אחד מר' יצחק הזה (ליטמאן 6).

ב. למאמרי מדרש לבו נרננה ומדרש הרנינו.

בצד 65 הוכחתי כי לעיני הקדמונים היתה פסיקתא לחנוכה מיוסדת על הפסוק לבו נרננה לד', ואותה קראו מדרש לבו נרננה. מצאתי בהקאטאלוג של ספרי כרימולי וכ"י צד 58 מובא מפירוש אחד (כ"י) על התורה לפרשה ויחי: „מדרש שהרג יהודה לעשו הרשע כשבקש להרוג

(1) כ"ה הניקחא כ"י לייפליג XXX נד 124. וכ"י לוקסמורד 1088 נד 126 b עולם הטייט. ונחלפה ר' על ר"ש.

את אחיו (צ"ל אביו), ויהודה בא והרגו, ולפי שקלסתר פניו דומה קצת ליעקב לא רצה יהודה להרגו דרך פניו משום כבוד אביו יעקב, והכי איתא במדרש דחנוכה שגזרו גזירות על יהודה לבד לפי שקבלה בידם שיהודה הרג את עשו, ודלא כמאן דאמר חושים בן דן הרגו בדמפורש בחלק (צ"ל בהמקא) בשעה שערער על המערה¹. כל המאמר הזה נובע מן התוספות על התורה שבספר הדר זקנים (ליוורנו שנת ת"ר) פ' ויחי דף כ"ג ע"א, בהמדרש לחנוכה שלפנינו (בית המדרש להר"א ילינק ח"א) לא נמצא זה, ואולי הכונה להפסיקתא הנזכרת, ובמקום מדרש לבו גרננה נקראה מדרש דחנוכה, בנוגע לגוף הענין, יש בזה חלוקי דעות, בספרי דברים רמז שס"ח אמרו: ידיו רב לו, בשעה שהרג את עשו, בירושלמי גיטין פ"ה הל'ז: בראשונה גזרו שמד על יהודה שכן מסורת בידם מאבותם יהודה הרג את עשו דכתיב ירך בעורף אויבך, וכ"ה בירושלמי כתובות פ"א ה"ה, עוד יותר מבואר הרב במדרש תהלים י"ח: ואויבי נתת לי עורף, הפסוק הזה מדבר ביהודה, א"ר יהושע בן לוי בשם ר' יהודה בר אלעאי¹ מסורת אגדה היא יהודה הרג לעשו, אימתי בשעה שמת יצחק הלכו יעקב ועשו וכל השבטים לקבור אותו... וז"ל הולכין במערה ועומדין ובוכין והשבטים עומדין וחולקין כבוד ליעקב, ויצאו חוץ למערה כדי שלא יהיה יעקב נמאס ומתבזה לפניהם, השחיל עצמו עשו ונכנס למערה, ונכנס יהודה אחריו, אמר: שמא הוא הורג לאבא בפנים, השחיל עצמו ונכנס ומצא את עשו שהיה מבקש להרוג את אביו, מיד עמד יהודה והרגו מאחריו, ולמה לא הרגו מנגד פניו, שהיה קלסתר פניו דומות ליעקב, לכך חלק לו כבוד והרגו מאחריו, והוא שאביו מכרכר ירך בעורף אויבך, לפי המדרשות האלה יהודה הוא שהרג את עשו ובחיי יעקב אביו, המדרש סתם המובא בתוספות ובכ"י כרמולי הוא בודאי מדרש תהלים, ומה שמביא במדרש דחנוכה כי גזרו גזירות על יהודה לבד וכו' הוא בודאי מיוסד על הירושלמי שהבאתי, להכבילי יש בזה דעה אחרת, והיא כי חושים בן דן הרג את עשו אחר מות יעקב, בעת שערער על מערת המכפלה (פסטה י"ג ע"א), אחר הדעה הזאת הלכו התרגום המיוחס ליונתן לבראשית נ' י"ג ופר"א ספ"ט, וס' הישר פ' ויחי (דף ע"ה ע"ב דפוס פראג), הדעה הראשונה, כי יהודה הרג את עשו, היא בודאי הקדמונה אחר שמוכחא כבר מהמפרי כדבר ידוע לכל, ומובא במדרש תהלים על שם בר אלעאי, גם בס' היוכלים פל"ח יסופר כי עשו נהרג בחיי יעקב, אבל שם נאמר כי יעקב בעצמו הרגו על פי עצת יהודה, וכן יסופר במדרש ויסעו (ילקוט וישלח רמז קל"ג, ביה"מ ח"ג 4), בעל מדרש ויסעו מוסף עוד: "וי"א לא מת (עשו) שם", וזה בודאי כדי שלא יתנגד ספורו למאמרו בסוטה כי חושים הרגו², גם בעל ס' חסידים רצה לפשר בין הדעות המחולקות וכתב בעמוד 18 (הוצאת חברת מקיצי גרדמים): חושים שנתחבר אל יהודה להרוג את עשו...

מה שהבאתי באות ה' ואות ט' הביא ה' נייבואר מכ"י אחרים במכה"ע R. d. E. J. ה' י"ד עמוד 110.

ג. למאמרי ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני.

אודות ר' יעקב ב"ר שמשון תלמידו של רש"י ורבו של רבנו תם יש להוסיף כי הוא חבר ג"כ פירוש על ספר יצירה והברייתא דשמואל, ח"ל פירוש הסידור קובץ אוקספורד 1102: מצאתי כתוב בספ' הר"ר יעקב בר שמעון המפר' ספר יצירה וברייתא דשמואל ירחינאה הלא בעשרים ושתים אותיות ברא... וצ"ל ב"ר שמשון, וכן קרא צונץ המזכיר ח"ה צד 25, גם סדר את המחזור וכתב דיני התפלה, במחזור ויטרי צד 78: מצאתי אין אומרים והוא רחום... במחזור הרב ר' יעקב בר' שמשון, ומובאים במחזור ויטרי בכמה מקומות דינים בשמו ע"ש צד 152, 153 גם 278, וכן הובא בלקוטי פרדס דף י"ב ע"ב (ר' אמשטרדם): ומשם הר' יעקב בר שמעון (צ"ל שמשון) נמצא...

(1) כילקוט שמואל רמז קס"ג ומדרש תהלים הולאס הר"ש כוזר חקרות המלות, נכס ר"י בר אלעאי ומתאזר: במדרש תהלים כ"י טלי.

(2) ע' מוס' גיטין כ"ה ע"ב ורש"י במדרש תהלים טס הערה רמ"ח והערה ר"ש רובין לקצר היוכלים פליז פסקו י"ח.

וכן הובא דין ממנו ב' זכרון ברית לראשונים' להר"ר גלאזברג עמוד 126. ובקובץ אוקספורד 2275: מעט סכנת תקופה אשר הועתק בספר האלקושי והוא היה בקי בחכמת המלות ⁽¹⁾.

אודות הפירוש לאבות המיוחס לרש"י ע' תוספתא עתיקתא לר"ס הורוויץ חלק ד' (פתחי נדה) עמוד 38, וע' מחזור ויטרי עמוד 568.

צד 134. לכתבי-יד מן הילקוט יש לחשוב עוד קובץ האמבורג נ' 219 שיש שם הילקוט לסוף יואל וראש עמוד. — הר"ש ווינר מפיטריבורג הודיעני כי נמצא בטבריה כ"י מן הילקוט על התורה הכתוב בשנת ח"י"ם. — אצל ה' שליוינגר מו"ס פה ווין ראיתי חומש ויקרא במדבר דברים כ"י אשר הובא מתימן, עם תרגום אונקלוס מנוקד בניקוד האשורי ותרגום ר"ס גאון, ובסופו יש ההפטרות עם רש"י והילקוט. בהילקוט יש שניים מן הנדפס.

צד 135 אודות ד' שאלוניקי הראשון ע' מה שכתב הרר"ג רבינאוויטץ במאמרו על הדפסת התלמוד (דקדוקי מופרים אחר ססכת חגיגה צד 26 בהערה). העירני ע"ו הר"ר טהיאודור. גם העירני כי בהילקוט ד"ש נמצאים פירושים על מלות קשות גם אחר רמב"ה של החלק הראשון. ויען כי מן הרמז ההוא והלמה נדפסים הפירושים באותיות דומות לפני הילקוט לא התבוננתי עליהם וכתבתי בצד 137 בטעות: בד"ש יש פירושים על מלות קשות רק עד סוף רמב"ה..

במה"ע 44 R. d. E. J. XXV, נדפס מאמר מה' גאסטר על מקורות החלק השני מן הילקוט השמעיני. בו החליט הכותב כי החלק ההוא (לנו"כ) לא נתחבר מהמחבר שחבר את החלק הראשון (על התורה). משפטו הזה ושאר משפטיו המעוקלים לא יוכלו להתקיים לפני הבקרת המחינה, וכבר בטלתי אותם במאמר מיוחד אשר יודפס בהמכה"ע הנו' בהחבורת הבאה. פה אעיר רק בקצרה על ההשערה הנזכרת, למען יהיה ביד קוראי החוקר כל הנוגע להילקוט השמעיני. לפי דעת ה' גאסטר שונה מאד החלק הראשון של הילקוט השמעיני מחלקו השני, לפי דבריו יש בהחלק הראשון כחמשים ציונים, "מדרש" סתם מבלי לכוונת את המדרש בשם, אבל בהחלק השני יש יותר משלש מאות וחמשים ציונים כאלה. עוד הבדל אחר מוצא ה' גאסטר, והוא כי בהחלק הראשון מציין המחבר על פי רוב בהביאו את הבראשית רבה את הפרשה של המדרש ההוא, אבל בהחלק השני חסרו ציוני הפרשה יותר ממאה וחמשים פעמים אשר הב"ר נזכר בו. מן השנויים האלה מוציא ה' גאסטר את התולדה ששני חלקי הילקוט יצאו מיד שני מחברים שונים. ההוכחה הזאת בנויה על יסוד רעוע. לעיני גאסטר היה ילקוט דפוס מאוחר שנשתנה הרבה מן הדפוס הראשון, הוא דפוס שאלוניקי, ומובן מעצמו כי יסוד כל תחקירות הנגזרות לתכונת איזה ספר הוא הדפוס הראשון, אחר כי שניי הדפוסים המאוחרים אינם מעלים ואינם מורידים. והנה ציוני החלק השני הנזכרים נמצאים רק בהדפוסים המאוחרים, אבל בהדפוס הראשון (גם בדפוס ווינ' וקראקא) לא נרשם "מדרש" סתם יותר ממה שנרשם בהחלק הראשון, וכל חשבונותיו של ה' גאסטר בטלם ומבוטלים. גם החשבון מציוני הפרשיות של ב"ר הוא חשבון שוא. בהדפוס הראשון אין אף ציון אחד אשר ירמז על הפרשה של ב"ר, לא בחלק ראשון ולא בחלק שני. הציונים אשר ה' גאסטר ספר ומנה הם מעשי ידי המדפיסים המאוחרים ואין להם עסק פה.

⁽¹⁾ נלעלה לר 98 הזכרתי כי רינ"ש חנר ס' אלקושי נכונה. ממילא מוכן שרינ"ש חינו ר' יעקב דר ילחך חלקי' (לא חלקוסי) בהעתיק נחום אלפונסו ללהיך בשנת ה' כ' (1260) כדעת רמ"ש (Jüd. Literatur 438. 440). כי חין הזמן וס' חינו מסכימים לזה.

ספר אותיות הענינים

ל' יהודה בן בלעם יל.

י"ל בפעם ראשונה ע"פ כ"י פאריס, עם מראה מקומות והערות ונוספות מאת העורך.

מבוא (סוף).

1.

מעטים הם המחברים המאוחרים ל' יהודה בן בלעם המביאים מאמרים מס', "אותיות הענינים", המכיל רק חלק קטן מפלי לשון עברי. הראב"ע הכולל בלי תפונה את הספר הזה בדבריו בראש המאזנים: "אסף ספרים קטנים" לא הזכירו אף פעם אחת, וכן הקמחים לא העלוהו על שפת לשונם בספריהם. אולם כפי הנראה השתמש בו ר' משה בן עזרא, המקדיש בספרו הערבי אלמחצרה ואלמדאכרה מאמר ארוך למלות הטעם (כ"י אוכספורד, קאטאלוג נייבואר 1974, דף 111—112)¹, ויש להתפלא עליו כי לא הזכיר את הספר הזה בשמו בעת אשר הוא מזכיר בתהלה וכבוד ספרים אחרים לבן בלעם. — מהספר הזה במקורו הערבי הוציא אלמוני מאמרים קצרים במספר רב ושימשם נוספות לס' האצול לר"י בן גנאח, כאשר הראינו לדעת למעלה אות ב'. — כן שאב ממנו — ע"פ ההעתקה העברית — בעל ההערות בכ"י לייפציג (Cod. Sen. Lips. B. H. 41)² מאמרים אחדים, אשר לא למותר אחשוב לשום אותם לעיני הקורא³: אבן בלעם: ופירש בו ר' יונה נ"ע לו חיה רעה (יחזקאל י"ד, ט"ו) כענין או כמו שהם חביריו או חרב אביא (שם פ' י"ז). (השוה "אותיות הענינים" מאמר ל"ו).

אבן בלעם: ונכתב לו בוו וענינו כמו בל, על⁴ כל עובר לו יהי (יחזק' ט"ו, ט"ו) כן פירש בו ר' יונה נ"ע ויותר נכון שיהי' לו חוזר לעובר וענינו שחיללה עצמה לכל עובר ויהיה לו [הפצו ממנה]⁵. (שם מ' לא"י). ותרבי את תזונתך אל ארץ כנען כשדימה (שם ט"ז, כ"ט) ענינו מארץ כנען ויתכן היות כשדימה חסר ואו וענינו שזנתה בארץ כנען ובכשדים וזהו יותר נכון. (שם מ' או"י).
אבן בלעם: ויש אומ' כי או נשיש שבמ בני (שם כ"א, ט"ו) ענינו איך נשיש. (שם מ' או"י).

¹ זה המאמר הזה אולי א"י"ה לאור בנוסחה לספר הזה.

² ראה דברי הח' Delitzsch בליטבל. ד' אוריינסס כ"ה ה' עמוד 411—412.

³ הרמזים האלה הובאו מאת הח' דיליטש בליטבל. כס ציחד עם מאמרים אחרים.

לקוחים לדעתי מס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" ומס' "ההגנים".

⁴ בליטבל. כס נדפס בטעות "בלעל" החת "בל, כל".

⁵ ע"י המלים האחרונות הסרוס בליטבל. כס והבמחין ע"פ מ' "אותיות הענינים".

בספר הזה השתמש גם החכם ר' בנימין בן יהודה מרומי — אשר לפי ההשערה הנכונה הוא בעל ההערות בכתבי יד שונים מבאורי הקדמונים תחת השם זאיב — כי הוא הוסיף הערות אל הספר הזה (ראה למטה אות ט'). גם הוא מביא בהערותיו לבאורי כה"ק בשם בן בלעם מאמרים הלכותיים מ,אותיות הענינים, כמו המאמרים האלה, הנדפסים ע"י החכם Mathews בספרו בנימין זאב ישרף. Notes from various Authors etc. (אוכספורד 1878):

כי חטאתי (תהלים מ"א, ה') איב (= אבן בלעם) פי' שענינו אע"פ שחטאתי לך (Mathews, p. 13). (השוה, אותיות הענינים מאמר, כ"י).
הן בעון חוללתי (שם נ"א, ז') איב פי' כאלו בעון חוללתי וכמוהו והנה מן היאור (בראשית מ"א, ב') (p. 17). (שם מ', ה"ן).
שם (תהלים ס"ו, ו') איב לעולם לא ימצא שם עם הזמן כי עם המקום (p. 20). (שם מ', ש"ש).

יראתך כסלתך (איוב ד', ו') איב אם לא תחשוב שיראתך כסלתך ומבטחך שתשען עליה זכר נא מי הוא נקי (p. 32). (שם מ', ל"א).
מאמר אחד מהספר הזה נמצא בס', אהל מועד לר' שלמה מאור בינו, (הוצאת ווילנהיימר, ווין תרמ"א, עמוד 188): "וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא ט"ז, ו') פירש בו ר' יהודה בן בלעם כמו בעבור"¹, וזה נמצא בס', אותיות הענינים סוף מאמר, ע"ד.

אולם יותר מכל המחברים הנקובים השתמש בס', אותיות הענינים ר' יצחק ב"ר אלעזר, מחבר ספר, הרקמה כ"י פאריס 1225, אשר חי קרוב לאמצע המאה ה"ג למספר הנהוג²; כי בספרו זה הכולל כל עניני הדקדוק הקדיש שער גדול בשם, שער עניני אותיות הטעם (מן

¹ ע"ז העיר כבר פירסם בליפבל. ד. אור. שנה ז' עמוד 455 הערה 15; אולם את המלות "z. B." נחזק למחוק שם, כי יותר לא נמצא בס', אהל מועד על שם בן בלעם דבר הנוגע ב,אותיות הענינים".

² ראה דברי דוקס בליפבל. ש' ז' עמוד 711—705. שם עמוד 706 ברשימה החכמים הזכרים בס' הרקמה לריב"א נחמט שם הרא"ש המזכר בשער עניני אותיות הפע"ב מאמר ס"ה"ה (ראה הערה למטה מאמר, ס"ה"ה), ואחרי אשר הרא"ש מזכר בזכרה המה"ס (כ"ע) אין כל ספק כי לא חי ריב"א בראש המאה ה"ג כאשר דוקס זה. מלבד זה הלא מזכר שם פעמים אחדות ר' יהודה הלחריזי נ"ב בזכרה המה"ס (ראה דוקס שם ע' 709) והוא חי בראשית המאה ה"ג, וכבר העיר על הדבר האחרון הח' Böttcher בספרו: Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache ע' 57 הערה 2; אך גם דעה החכם הזה המחליט כי ר' יצחק בעל הרקמה חי בערך 1160 והוא המדקדק ר' יצחק הלוי המזכר אל ר' יוסף קמחי ור"י אבן תבון, והמדברים עמנו לחשוב דבר זה ודחוק מפעמים בזו"כ כי תחת "חריזי" נ"ל "חריש" בס' הרקמה, וזהו ר' יהודה אבן קריש, בעלה ע"י הזכרה שם הראשונה כנ"ל. לא פה המקום להאריך אדות ר' יצחק בעל הרקמה וא"כ בקיצו אקדים לו מאמר מיוחד ואולי לאור דוגמאות כגון מספרו המזכר. — ראה עוד המזכר 1880 עמוד 10.

דף 57a עד 76b) המכיל מלות המעם בסדר א"ב לפי פתרוניהן השונים בכתבי הקדש כמתכנת ס', «אותיות הענינים» לבן בלעם. שם ר' יהודה בן בלעם לא נזכר כי אם פעם אחת בשער ההוא, והוא במאמר, «לולא», לאמר: «ויאמר ר' יהודה בן בלעם נ"ע כי לולי האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים (תהלים כ"ז, י"ג) חסר התשובה ואני אומר כי לא יחסר מאומה וכו' (ראה, אותיות הענינים מאמר, «לולי»); אולם בהשקפה עיונית יש להכיר ולהוכיח לדעת כי המחבר ר' יצחק שאב הרבה מחבור בן בלעם. אני אומר השקפה עיונית, יען כי ההשויה השטחית בין ב' הספרים האלה אשר השפיקה לה' דוקס להוציא את משפטו: «בשער הזה השתמש המחבר הרבה מאד בספר, אותיות הענינים» לבן בלעם¹, לא תשפיק לנו למען הוציא משפט אמת לאמתו; כי ע"פ ההשויה השטחית יתראה לעינינו השער ההוא בספר הרקמה כמעט כגנבה (Plagiat) מס', «אותיות הענינים». אולם באמת אין לנו הצדקה להוציא על המחבר ר' יצחק בר' אלעזר משפט קשה כזה, יען כי הוא השתמש במקור קדמון, אשר השתמש בו גם בן בלעם, הוא ס' השרשים לר' יונה בן גנאח (ראה למעלה ראש אות ה'). לכן למען הראות לדעת כי בעל הרקמה שאב מס', «אותיות הענינים», עלינו לבקש דברים אשר לא ימצאו בס' השרשים לבן גנאח וימצאו בס' «אותיות הענינים» ובשער הנ"ל בספר הרקמה. המאמרים הבאים הם מהמין הזה:

שער עניני אותיות המעם בס' «הרקמה».

א. מלת אח תאמר בעת האבל והיגון כמו הכה בכפך ורקע ברגלך ואמר אח. ותאמר בעת השמחה בתוספת הא. ותהיה שניה שתי פעמים: האח האח ראתה עינינו, האומרים האח האח, ופעם יחידה: אליאמרו בלבם האח נפשנו.

א. מלת אמנם, מלת אמנם תבוא בשרך האלף או בקמץ חטף: כי האמנם, אמנם לא שקר מלי והמ"ם האחרונה נוספת כמו חנם וריקס דומים ופעם יחילו המ"ם בה"א כמו וגם אמנה אחותי בת אבי והיא מלה לאמת הדבר ולהיותי נכון. ברערי. מלת בלעדי כמעט בלתי חולתי בלעדי רק אשר אכלו הנערים ופעם בצ"י בלעדי אחזה ובהכנס עליה היווד שהוא בנוי המדבר תפול ואת היווד כמו בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה (בראשית מ"א, ט"ז) היש אלוה מבלעדי (ישעיה מ"ד, ח')

ס' «אותיות הענינים».

1. א. מלה נמצאה בענין אבל אמר השם ליחזקאל הכה [בכפך ורקע] ברגלך ואמר אח (יחזקאל ו', י"א). ותאמר לענין שמחה בתוספת ה"א כפולה: האח האח ראתה עינינו (תהלים ל"ה, כ"א). ותאמר לבדה: אל יאמרו בלבם האח נפשנו (שם כ"ה)².

2. אמנם, כי האמנם (מ"א ח' כ"ז) ובקמץ: כי אמנם לא שקר מלי (איוב ל"ד, ד') והמ"ם נוסף. ויאמר בהא וגם אמנה אחות בת אבי (בראשית כ' י"ב) ויתכן שהוא שם מן אמונה ולא יהיה אות ענין³.

3. בלעדי. בלעדי רק אשר אכלו הנערים (בראשית י"ד, כ"ד) ובצרי בלעדי אחזה (איוב ל"ד ל"ב) ושניהם כענין בלתי והפילו היווד ממנו בהכנס יוד הסמיכה.

¹ ליפבל. שם עמוד 708.

² כמאמר הזה בא בלעזל לכן נגאח בקצור נמך (ראה חזק עמוד 32 שורה 19—18 ושם הערה 15).

³ הדברים האלה ימצאו רק בכ"י אחד מהחזק (כ"י לונספורד) ולא בכ"י השני

בלתי. בלתי אם לכר טעמה כטעם זולתי ותפול זאת היוד בהבנם עליה יוד כנוי היחיד המדבר בעד עצמו ומושיע אין בלתי (הושע י"ג, ד') ופעם יוסיפו בתחלתה מ"ם מבלתי יכלת ה' (במדבר י"ד, ע') מבלתי שבעתך, ובלכד בלתי רום לבכו מלחתי סור כן המצוה.

תבוא במקום הין בלשון רבותינו ז"ל הן לו יהי בדבריך ואין כמוה במקרא. (במאמר "הן").

ודע כי תרגום "כי" ארי והוא הפשוט ויבוא לפעמים אילהן והם ששה כי ברחוב גלן, כי אל ארצי, כי ערות הארץ באתם לראות, ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים, כי אתנו אנחנו אלה פה, לא עלינו תלונותיכם כי על ה' ויתרגם לפעמים כד והם שמונה ואלה הם וכו' וכל כי אם הקשורים יחד תרגומם אילהן חוץ ממתי מספר כמו כי אם כה תעשו להם שתרגומו ארי אם כדון תעבדון להון. (במאמר "כי").

4. בלתי. בלתי אם לכר (עמוס ג', ד') ובתוספת מ"ם מבלתי שבעתך (יוחנאל ט"ז, כ"ח) ובלמד בלתי רום לבכו (דברים י"ז, כ') ויש מהן שענינו חוץ מכך וכך ויש שענינו שלא בלתי רום לבכו מאחיו ולבלתי סור 1).

5. וגמצא במקום כן ויאמר לבן הן (בראש' ל', ל"ד) ואין לו חבר במקרא ובדברי רבותינו ז"ל ימצא. (במאמר "הן").

6. וכאשר חפשתי דברי המתרגם מצאתי כל "כי" הרוב מהן יתרגם אותו ארי ויש כי יתרגם אותו אילהון והוא בששה מקומות כי ברחוב גלן (בראשית י"ט, ב'), כי אם אל ארצי ואל מולדתי (שם כ"ד, ד') כי ערות הארץ (שם מ"ב, י"ב) כי האלהים (שם מ"ה, ח') כי על ה' (שמות ט"ז, ח') כי אתנו אנחנו אלה (דברים ה', ג') ויש כי תרגום שלישי כד והוא בשמונה מקומות וכו'... לכן מצאתי יתרגם כי עם אם אילהון חוץ ממקומות מעטים כי אם כה תעשו להם (דברים ז', ה') ארי אם כדון תעבדון להון. (במאמר "כי").

מהמשלים האלה יוכח הקורא לדעת כי הם 'אותיות הענינים' היה לעינים להמהבר ר' יצחק ברי' אלעזר, אך בכל זאת לא עשה מעשהו כמחקה עבודת רעהו כיא עוד הרבה יותר מאשר השתמש בחבור בן-בלעם השתמש בס' השרשים לבן גנאח וגם הוסיף דברים רבים מדעתו ולכן נמצא בשער הנ"ל בספר "הרקמה" הוספות רבות לעמט ס' 'אותיות הענינים'. ובהיות סגנון ספר הרקמה קל וברור באופן אשר כל קורא ירוץ בו, חשבתי לטוב לתת מדי פעם בפעם בהערותי, לאותיות הענינים' לשון ספר הרקמה (אשר למען הקצור אכנהו: ר.) במקומות אשר לשון הספר אשר לפנינו איננה צחה וברורה כהוגן ובמקומות אשר דברי המחבר אינם מפורשים היטב ובס' הרקמה הם יותר מפורשים, או במקומות אשר יש בין ב' המחברים איזה שנוי הראוי להעיר עליו. גם אתן בהערותי את הנוספות הנמצאות בס' הרקמה אחרי אשר גם הספר הזה הוא ס' עתיק אשר לא ראה ערן אור.

ז.

בדבר סגנון הספר נראה כי המעתיק נהג מעט את עטו בכבדות, ביהוד במלים המלאכותיות, כי הדרך לא היתה סלולה בזה לפניו, וגם בחפצו

(כ"י רואן) ובהערה העברית. ומזה הוכחנו למעלה סוף אות ב כי הם הוספה מאוחרת כ"ס ס' 'אותיות הענינים' וממנו שאז נפל הרקמה.

1) המחבר הזה אשר ימלאו בו רק שנים אחדים בין כן בלעם וכן אלעזר בא נרוז אריכות בספר השירים לבן גנאח, ולכן נראה כי כן אלעזר לא קצר את הדברים מדעתו כי את השמאש בדברי כן בלעם אשר קצר דברי כן גנאח לפניו.

לתת העתקה נאמנה מהמקור הערבי נמשך פעמים רבות גם בלשונו אחרי המקור, מבלי התבונן היטב, אם יתכן לחקות בשפת עבר את הסגנון הערבי ואם יובנו הדברים על נכון. כבר הזכרתי למעלה (אות א') שמוש המעתיק במלת „לכן“ שלא כדת לשון הקדש כ"א בפתרונו הערבי ועתה אוסיף עוד משלים אחדים: אמונתו (מאמר „אוי“), אמתו (מ' „מן“), האמת (מ' „בין“) בפתרון „חיקיתתה“, „חקה“ או „אלחק“, תחת משפטו בעברית; להתבונן (מ' „אף“, „הן“ ועוד) = ללאסתפהאם בערבית, תחת לשאלה בעברית; הפעל צרף בפתרונו הערבי: השתמש ב' ¹; ואם (מ' „אשר“) בפתרון „אם כי“ כמו „ואן“ בעברית; קרוב עם מ"ם השמוש במלה הסמוכה כמו בערבית ². — בכלל מתאמץ המעתיק לכתוב בלח"ק טהורה, אך בכ"ז לא נמנע מהשתמש גם במלים ארמיות ותלמודיות, כמו: בשביל (מ' „אין“ „אין“ ועוד), בעת אשר הוא כותב ע"פ רוב; בעבור; המקום (מ' „או“ „עד“) בתור כנוי לה; חוץ מכך וכך (מ' „אם“, „בלתי“), כאשר היה כך וכך (מ' „אשר“, „בכאן“ „מ' „אלה“), וארע לו מה שארע (מ' „זולתי“). — לאחרונה לא למותר לחשוב לרשום בזה רוב המלים המלאכותיות המיוחדות למעתיק הספר, ואשר אינן נפרצות בספרי המדקקים המאוחרים: כ"ף הדמות (כה, על); הבנין הכבד תחת בנין הפעיל (הא) ³; המדבר ⁴ [= אלמתכלם] (אן, הן), או מדבר בעד נפשו ⁵ (אנכי, מן);

¹ גם הראשית משתמש הרבה בפעל „נך“ בפירונו הערבי לענין נטיית המלים (Wortbiegung) ראה למשל מאזניס ד' אופינאך דף ג' ע"ב: „והפעלים כל מלה שנתפרק“ ושם הערה רו"ה, וכן בהערה ספרי ר"י חיוג כוהן הראשית ע"ה הפעל „נך“ כמו במקורו הערבי, צעה אשר ר' משה גיקאפילא העתיק את המלה הזאת באופיניס שונים לפי הענין, ראה באכר, Die Terminologie des Jehuda Hajjüg בספרי האקאדמייה הווייזת מחלקה הסליסיסית — ההיסטורית, שנה 1882, עמוד 1127. הנה גם ספר הגלוי לר' יוסף קמחי (הנולד מאהירוס) ראה פ' 37: „שעמים מנערים בשמות“.

² אל המלים האלה נזכר לנך גם את המבטאים: מלה ענינה ע"ס הזמן (מ' „אז“), מלה בעבור מקום (מאמר „א“), מלה בעד נמצאים (מ' „אלה“), שנה על פנים ועל שנה (מ' „כי“) [וכן נמצא ברקמה לבי, סוף עמוד 125].

³ וכן גם „הפעלים הנגזרים מן השמות“ מ' „אכר“: „הבנין הכבד... האכיר על מקל השעילי. הלשון הזאת נמצאת גם בספרי ר"י חיוג, ראה אחריות הנוח העתקה הראשית הנולדת דוקס עמוד 14: „והכבד שהוא משנה מבנין פעלה, כמו השעלה“, אולם ע"פ רוב נקרא בנין השעיל אלל הקדמונים בשם בנין הכבד הנוסף, וראה שם עמוד 28 העתקה ר' משה גיקאפילא.

⁴ הלשון הזאת נדולה אלל הראשית, ראה באכר שם עמוד 1135.

⁵ כן נמצא אלל הראשית ראה מאזניס דף י"ז ע"ב, ובלשון הזאת משתמש גיקאפילא בהעקפה, ראה באכר שם; הנה הלשון מדבר לנפשו אלל ר"י קמחי, (מ' הגלוי ע' 67 מאמר „אהה“).

מוכרת (הן) בענין טעם מפסיק¹; טמיכות או סמיכה גם הפעל סמך (במקומות רבים) בענין כנוי²; לשון פיוס³ (אולי, מה, נא); על דרך שקול הדעת (כי)⁴; לענין תגרה⁵ (אולי, אך, לו, רק), אשר ענינו אירצון. גם נזכיר כי המלה „אות“ תבוא בספר הזה בלשון זכר (השוה למשל מ' „לא“), וכן שמות אותיות הא״ב (כמו: שהבית נוסף, מ' „כף“). — בנוגע אל לשון המחבר בעצמו אזכיר רק כי הוא מכנה פסוק כעזרא: לשון תרגום⁷ (ראה מאמר „אלי“), ובי הוא קורא את כותב מ' שמואל בשם מחבר⁸ (מ' „כה“).

ח.

המשלים אשר הבאתי מסגנון העתקת הספר הזה יספיקו לדעתי להראות לכל מבין כי ההעתקה הזאת היא עתיקה וקודמת לזמן הקמחים, ובצדק ובמשפט נוכל לשער כי מוצאה מראשית המאה הריב. — אולם מה שם המעתיק כי נדע? קרוב הדבר כי שמו היה כתוב בראש מ' התגנים הבא בקובץ הפאריסי בראש ג' ספרי ריביב (ראה למטה אות מ'); אולם למורת רוחנו העלים הראשונים מ' התגנים חסרים בכי האחד אשר

¹ כן משהמחצ בלה „מוכרת“ גם הראשית, ראה למשל מאזניס דף כז ע"ב וכי ע"א וזוהו (הוצא לישמאן) דף י"ב ע"א. הלבן „מוכרת“ בענין המחבר נמצא לרוב אלל בעל האגרון הקדמי ר' דוד ב"ר אברהם (ראה לקוטי קדמוניות לר"ם סינסק מעמוד ק"ם כד קס"ב).
² זה רגיל מאד אלל הראשית, ראה למשל לוחיות הכות העתקה א"ע, עמוד 12: „ויו המכירה“, גם ע' 63: „סמיכות הפעול“ וס' ע' 81: „סמיכות הפעול“, וכל זה בשמרון כנוי, ראה באכר שם ע' 1134, וכן נמצא הלבן הזאת בענין כנוי אלל דונג (ראה הסובוהו על רס"ג הולא Schröter סמך 104).

³ גם זה נמצא אלל „הראשית“, השוה למשל מאזניס כ"ז עמוד א': „וכס לבן פיוס“.
⁴ הלבן בקול הדעה נמצא פעמים רבות אלל הראשית, ראה באכר, Abraham Ibn Esra's Einleitung zu seinem Pentateuchcommentar, נדפס בספרי האקאדמיים הווינייה, מחלקה הפילוסופיה-ההיסטוריה, שנה 1876, עמוד 425 הערה 1.
⁵ גם זה נמצא אלל הראשית, השוה מאזניס די יי"ע ע"ב. „השוכה מלשון סן שוה הגר הי“.

⁶ כן הוא השמוש הרגיל אלל הראשית. ראה באכר, Abraham Ibn Esra als Grammatiker עמוד 46 הערה 1.

⁷ קן כוהב ר"י כן נגזח (אלול עמוד 749): קול אלהינו (לבן המרגום) וכוהו לבסוק מדניאל, ראה באכר, Aus der Schrifterklärung des Abulwalid עמוד 57, וכן דרך הפירוש, ראה הקדמה המויל ר"ז כ"ב עמוד XX. הכנוי „המרגום“ ללבן ארמית אשר מדניאל ועזרא וגם בחורה נמצא כבר בדרייתא שבה קט"ו ע"ב: „המרגום שבעזרא ושדניאל ושדחורה“ (על הדרייתא הזאת העירני ידידי הדעה ר"י הכהן ויסצילסקי בהיותו בדלוק).

⁸ כזה נמצא גם אלל הראשית, ראה למשל מאזניס ד' ה' ע"א: „כי המחבר לא רצה להאריך“ וכוהו לכוחב מ' דברי הימים.

נשאר לפליטה וכל אשר נוכל להגיד אדות המעתיק יוכל להיות רק בדרך השערה. והנה במשך עסקי בספר הזה נולדה לי השערה עיד המעתיק, אשר אמנם אדע כי לא אוכל לחזקה ולהוציאה בעזרת האמצעים אשר בידי עתה מגדר השערה לגדר החלטה, אך בכיו אדמה כי לא יזיק להפיצה בקהל, יען כי אם אולי תתחזק בימים הבאים עיי טעם חדש נרויה לקרוא על העתקת ספרי בן בלעם (כי מעתיק אחד העתיק שלשתם) שם חכם מהולל ונודע למשגב בעמנו. עיי השערתי המעתיק הוא ר' אברהם בן עזרא, אשר כנודע העתיק את ספרי ר' יהודה חיוג. על השערתי הזאת יש לי סמך וסעד בסגנון ההעתקה המתאים בכלל לסגנון הראביע בספרי הדקדוק ובהעתקת ספרי חיוג, כאשר הכיר הקורא כבר עיי ההשתוות בין סגנון, אותיות הענינים, ובין סגנון הראביע אשר העירותי עליהן בהערותי לאות הקודם. — מלבד זאת יש לי סמך להשערתי ממקום אחר, והוא כי בכה"י מספרי בן בלעם נמצא פעמים אחדות (פעם אחת לס', אותיות הענינים, פעם אחת לס', הפעלים הנגזרים מן השמות ושתי פעמים לס', התגנים) הערות המתחילות: אמר אברהם, ומהשם הזה ומתכן ההערות נראה כי בעליהן הוא הראביע¹), (אשר כנודע היה דרכו להזכיר שמו בספריו במלות, אמר אברהם, השוה למשל ס' הנקוד, הוצאת דוקס, ע' 185 וספר שפת יתר בסופו). ואם הראביע הוא בעל ההערות האלה קרוב הדבר יותר כי גם הוא בעצמו העתיק את ספרי בן בלעם, מאשר נאמר שהוא לא העתיקם ועשה את הערותיו להמקור הערבי או להעתקה אשר נעשתה ביד אחד מבני דורו והערותיו אשר העיר בהאכסמפלר אשר לו לבדו נשמרו בהעתקה העברית אשר לפנינו. — עיי השערתי הזאת תסור גם כן פליאתי למעלה צד 120 הערה 3 על פריפוט דוראן המביא בספרו, מעשה אפור כי הראביע קרא למלות הטעם, אות ענין, ובכל ספרי הראביע הידועים לא נמצא כזאת? אולם אם הראביע הוא מעתיק הס', אותיות הענינים צדקו דברי פריפוט דוראן, כי מלבד שם הספר נמצא פעמים אחדות גם בגוף הספר הלשון, אות ענין.

מ.

את הספר הזה אני מוציא לאור על פי כתב-יד אחד עתיק לימים, הוא כה"י הכלול בקובץ הנכבד הגנוז בבית-עקדי-הספרים הלאמי בפאריס, נומרא 1221 בכה"י העבריים. תבנית הקובץ הזה קטנה (16⁰) והוא כתוב על קלף בכתב מרובע יפה. לפני הספר, אותיות הענינים" (f. 17—34) בא בקובץ הזה ס' התגנים לכן בלעם, אך בראשו חסרים דפים אחדים, ואחריו יבוא ס', הפעלים הנגזרים מן השמות" לכן בלעם (f. 34—43). אח"כ יבוא עוד הספרים האלה: ס', צחות, יסוד מורא וסוד תורה וס', מאזנים" להראביע, ס'.

¹ גם כה"י זיג (ח"י עולם ח"ל עמוד 56) שער כבר כי "אברהם" המציג על המחבר חזר כס', הפעלים הנגזרים מן השמות" הוא ר' אברהם בן עזרא.

טעמי המקרא' המיוחס לר' יהודה בן בלעם וס' ראשית הלכה' לר' שמואל בן יעקב. שם מעתיק (Copist) כל הספרים האלה הוא מנחם ישלם בן בני מין, ועשה את עבודתו הזאת בחדשי טבת ושבט בשנת ה'א ע"ז (ראש שנת 1318 למה"נ)¹.

והנה באוצר הספרים הפאריסי הנ"ל נמצאת עוד העתקה מס' אותיות הענינים, הכלולה בקובץ 1251 מכה"י העברים (f. 91—108b); אולם נעלה לי מכל ספק כי ההעתקה הזאת נעשתה בחקוי גמור ע"פ כתב-היד נוס' 1221 הנ"ל ואין לה כל ערך עצמי². ואלה הוכחותי: א) בראשית ההעתקה ההיא באו ג"כ המלים: "חיבור ר' יהודה הנזכר ז"ל" כמו בכ"י 1221, אשר ר' בן בלעם נזכר בו בראש ספר התגנים (ראה הערתי לראש הספר), והמעתיק השני לא שם לבו כי בהעתקתו לא נזכר ר' יהודה כ"א זאת הפעם הראשונה. ב) לא רק תכן העמודים כ"א גם כל שורה ושורה שוה בכמות המלים בשתי ההעתקות. ג) בדף 94 ע"א וע"ב הניח המעתיק בכ"י 1251 חלק ולא נבין מפני איזה סבה; אולם אם נשוה במקום ההוא את כה"י 1221 נמצא כי גם שם חלק מפני נקב הנמצא בהקלף, והמעתיק השני חקה זאת ויעש חלק כמתכנתו למען ישוו העמודים לעמודי המקור אשר לפניו. ד) יש בהעתקה השנית שגיאות אשר נולדו להמעתיק במקומות אשר בכ"י 1221 אין האותיות כתובות כראוי, למשל במאמר, אולי כתוב בכ"י 1251: "ויבא עליה מן בלא מין, וציל בלא נון" וכן נתקן ע"י סופר מאוחר ממעל הכתב, והנה השגיאה הזאת נולדה להמעתיק ע"י כ"י 1221 אשר בו כתובה המלה האחרונה שלא כהוגן ונראה כמו מין.—

בכ"י 1221 תמצאנה הערות רבות על גליון ספר, אותיות הענינים המכילות ברובן הוספות ע"פ ספרי אבן גנאח (בראש ההערות כתוב: "א"ג"), א"ע וקמחי ופעמים אחדות ההערות חתומות בשם זא"ב הנודע לבעל הערות לספרי קדמונים, ואשר כפי הנראה הוא מאסף כל ההוספות. והנה לההוספות ע"פ ספרי המדקדקים הנזכרים אשר ספריהם נמצאים ביד כל אדם אין ערך לתכלית ספרנו ולא אשים להן לב; אולם ההערות אשר השם זא"ב חתום עליהן והמכילות דברי עצמו תמצאנה מקום בהערותי להמקומות

¹ בסוף ס' הסעלים הנגזרים" כהנ המעתיק: "שלא שנה לאל נע"ס ביד מנחם יבלם ביר' בנימין וביד ד' שנה המז"ל (כ"ל חסה, המול") כ"ח לחדש העיביר; ובסוף ס' המזח: "שלא ס' נחזה ולאל רוב תבכחה, על יד מ"י כ"ל" (= מנחם יבלם בן בנימין [לוי?]) בלי ג' י"פ ימים לשבט שנה המז"ל; ובסוף יסוד מורח וסוד תורה: ביד מ"י כ"ל כה"י ליל ו כ"א לשבט המז"ל; ובסוף המאזנים: ביד ו' י"ד לשבט שנה המז"ל; ובסוף טעמי המקרא: ביד ד' י"ט לשבט המז"ל. לפי זה נאלמו ב' הספרים האחרונים לפני הספר הקודם להם!

² ה' מונק ע"ר ז"ל כבר דרשתי כ"י פאריס, ראה הקאטלוג הוזהא זענברג בסמן המזכר: Cette copie semble avoir été copiée sur le n° 1221.

אשר תסבינה עליהם. ובדבר השם זאיב¹ העירני זה לפני שנה הרב החכם ד"ר אברהם ברלינר נ"י בברלין על דבריו הנכונים שכתב בהמאגאצין 1874 עמוד 54, כי זאיב הוא ר"ת. זאת אמר בנימין ובנימין זה הוא החכם ר' בנימין ב"ר יהודה ממשפחת בוציקו (Bozecco) אשר חבר באורים לקצת ספרי התנ"י (ראה, אור החיים לרח"ט עמוד 279). לדעת הח' ברלינר נתן תקף החכם Mathews בספרו, בנימין זאיב ישרף" Notes from various Authors etc. עמוד 4-5.

עתה אשא כפי למרום ואודה לאל הגומר עלי, אשר נתן לי הכח והעז בימי נדודי להחל ולגמור עבודתי הזאת ביחד עם ספרי האשכנזי Studien über Abu Zakarijá Jachjá (R. Jehuda) Ibn Bal'am כעת לאור בברלין. ומי יתן ופעלי הדל הזה, ראשית פרי שקידתי בספרי קדמונינו ז"ל השמונים בכ"י, יפיק רצון מאת הקוראים המבינים ודורשי חכמת ישראל, והיה זה שכרי!²

וויין, ר"ח אייר החדש'ג.

¹ רח"ט כתב בלי כל מוסת בלח"ט ח"ט ז' 9 כי זאיב הוא ר' יוסף בן זאבארו וזאבארו דוקם אחריו ויכתוב כי. הוא בלי ספק ר' יהודה בן בלעם הנקרא בלשון ערבית אבו זכריא, ולפלא הוא כי דוקם אשר הדסים דוגמאות מס' „אורות הענינים" (ראה למעלה עמוד 117 הערה 2) לא ראה כי זאיב מחוס סעמים אחדות בשולי הספרות לס' הא, ורח"ט עשה בן בלעם הערות לספר אשר חזר בעצמו? — גם בעלם עצמו כי זאיב מביא דברים גם בשם הקמחי.

² והגני מבקש מאת הקוראים הנכבדים אשר ימלאו חסרונות ומגרעות בהנאלי ובהערותי כי יואילו להעירני עליהם ולדון אותי לכף זכות, כי עבדתי עבודה בערדת המהשבות ובסירובין, נבירות ארבע ארצות (נרסה, אשכנז, שווייץ, אוסטריה), אשר בכלן לא מלאתי המנוגע המוח לעבודה מדעית; גם חסרו לי בעת העבודה כמה ספרים מועילים, — כי גם בי מלאו דברי הח' עדי"ל בלחד ממלמרו: „אין ספרים לאשר אין לו כסף, ואין כסף לאוהבי האמת!" — [מדי דברי בחסרון-ספרים לחשוב לי לחוב קדוש להזכיר לדרכה את החכם המנוח Isidore Loeb ז"ל, מזכיר חברה כ"ח בפארים (אשר לדאבון לב כל אוהבי חכמה ישרון נאסף אל עמו בלא עת), אשר בחסדו, אשר מסך לי מדי פעם בפעם בימי שנותי בפארים, נתן לי במתנה מלאר ספרי החברה את ס' השקשים (כתאב אלאלול) לר"י בן נחמן, היקר בעיני ובמחירי, ואשר היה הכלי הראשי לעבודתי בספרי ר"י בן בלעם].

זה ספר

אותיות הענינים ⁽¹⁾

הנמצאים במקרא

חיבור ר' יהודה הנזכר ⁽²⁾ ז"ל.

דע האל ילמדך וידריךך בדרך הישרה ⁽³⁾ שחברתי לך כל מה שבקשת ⁽⁴⁾ ממני לחבר אותיות הענינים ⁽⁵⁾ וזכרתי ענין כל אחד והבאתי ראיה כאחד או משנים וחברתים על דרך האותיות ⁽⁶⁾

כדי שיהא המבוקש נמצא במהרה.

אָבֶל. ⁽⁷⁾ אבל בן אין לה (מלכים ב' ד' י"ד) אבל שרה אשתך (בראשית י"ז, י"ט), כמו ואולם או רק הוא הדבר כן ⁽⁸⁾. ויהיה לענין אמת,

(1) ע"ד הכנוי הזה למלות הטעם ראה המבוא אות א'.

(2) ר"ל הנזכר בראש ספר התנאים הכתוב בכה"ל אשר לפנינו לפני ס' 'אותיות הענינים'.

ראה המבוא אות ט'.

(3) כן מתחיל גם ספר הנקוד לר' יהודה חיוג בהעתקת הראב"ע: "דע האל ידריךך בדרך הישרה" (הוצאת דוקס עמוד 179, הוצאת נוט עמוד 120); אולם בהמקור הערבי מהס' הנזכר (הוצאת נוט ע' 1) כתוב: "אעלם ירחמך אללה" (דע ירחמך האל). — השוה גם כן ס' האמונות והרעות לרס"ג (הוצאת קראקא עמוד 15): "דע אלהים יישירך האיש המעיין בספר הזה".

(4) כ"י: "שביקשתה".

(5) הדברים האלה ערוכים אל אחד מתלמידי המחבר או ידיו; וכן כתב המחבר בהקדמתו לבאוריו על הנביאים כי אחד התלמידים השוקרים על דלתות החכמה בקש ממנו לחברם. גם בסוף ס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" כותב המחבר דברים בלשון נכח: "אלה הם האל ילמדך להועיל די יכולת דעת... ולא נעלם ממך יגיעת קבוק" וכו' וכן בסוף ס' "התנאים": "שמח בכל מה שזכרתי... והמקום יאמץ למלאות שאלתך" וכו', וגם בזה כונתו אל תלמידו או ידיו, ראה

Studien über Abu Zakarija Jachja Ibn Bal'âm עמוד 12—13.

(6) ר"ל בסדר הא"ב. — פה המקום להעיר כי סדר הא"ב בספר זה — וכן ביתר ספרי

המחבר — איננו מרוקק בתוך כל אות ואות, למשל המלים: אהה, אלה, אמש, אמנם, אולם, אלו, תבאנה אחר המלה "את", והמלים: בין, בלעדי, אחר "בלתי", כן יבוא בס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" הפעל "אבם" אחר "אהל", "בער" אחר "ברך" וכו'; ובס' "התנאים" יבוא המאמר "בז" אחר "בקבוק", "גור" אחר "גרה", "דביר" אחר "דל" וכו'.

(7) ז"ל המאמר הזה בר. [בס' הרקמה לר' יצחק ב"ר אלעזר כ"י, ראה המבוא אות ו']; אבל אדונינו המלך דוד המלך את שלמה (מלכים א' א' מ"ג) מלה פתחון דברים ושעמה שחורבן כן הוא וכמוהו אבל אשה אלמנה (אנ"כי) (שמואל ב' י"ד, ה'), אבל בין אין לה (*). ופעמים תהיה לאמת הדבר להיותו נכון וקים כמו אבל שרה אשתך, אבל אשמים אנחנו, וכן דעת המתרגם בהם כי תרגמם: בקשטא. ותהיה בטעם אולם כמו אבל העם רב והעת גשמים. — הדברים האלה הם, מלבד הראיה מהתרגום, העתקה נאמנה מס' השרשים (כתאב אלאצול) לר' יונה בן גנאת, הוצאת נייבויר 17, 12 (***) והלאה!

(8) הלשון קשה (השוה עם זה לשון הר. אשר הבאתי בהערה הקודמת ולשון הר"ק בשרשים: "או אין זה כי אם זה"), ואולי צ"ל "הרבר הוא כן".

(*) מראה מקומום הכסופים הנאים בפנים לא יבוא פעם שנית בזה הענין.

(**) העוסק הראשון (ללד שחל) הוא עוסק העמוד והעוסק השני (ללד ימין) הוא עוסק השורה.

כמו אבל אשמים אנחנו (שם מ"ב, כ"א). ונמצא בענין ל כן וחז"ל¹, כמו אבל העם רב והעת גשמים (עזרא י' יג').

א"ל. אמונתו² שיהיה בין שני דברים: איש או אשה או משפחה או שבט (דברים כ"ט, י"ז) ונמצא במקום א"ם³: או בן יגה או בת יגה (שמות כ"א, ל"א) ורציתי הראשון. וימצא מקום ואם לא, כמו [אן] איה אלהי המשפט (מלאכים ב' י"ז)⁴ וזה הדבור לכת אחת מהכופרים כי היו חושבים שאין שם שופט בעבור ראותם אורך אפיו לרשעים בזה העולם ועל זה אמר הנביא: באמרכם כל עושה רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ או איה אלהי המשפט, והעיקר כי היו מבקשים מהנביא שישאל מהמקום שלא יאריך אפו. ויהיה לפרט דבר שנוי: או נפש אשר תגע בכל דבר טמא או בנבלת חיה טמאה או בנבלת בהמה טמאה או בנבלת שרץ טמא (ויקרא ה' ב')⁵. ויש אומרים⁶ כי או נשיש שבט בני (יחזקאל כ"א, מ"ז) ענינו איך נשיש⁷. אולי, אולי ישמע ה' אלהיך, (מ"ב י"ט, ד') הרוב לשון פיוס ותקוה וימצא בענין תגרה⁸: אולי יעשה זרים יבלעוהו (הושע ח' ז') או יהי ענינו

(1) בכ"י: "לכס וחז"ל", אשר אין לו כל באור. המלים "לכן וחז"ל" הן חתקה מלית מדברי האצול (שם): "לכ"ן וגיר אן אלמאר כ"א" ר"ל אולם, אפס כי הדבר כן. המלה "לכן" באה פעמים רבות בספר הזה בפתרון "לכ"ן" (אולם, אפס כי) בערבית, כמו במאמר "אך": "ותהיה לענין לכ"ן"; במאמר "אולם": "ענינו כמו רק ולכ"ן"; במאמר "כן": "וזה פ' נכון, לכן איננו מענין הכתוב"; במ' "רק": "וימצא לענין לכ"ן", וכן משתמש במלה הזאת הראב"ע, ראה המבוא אות א'; אולם אצל המעתיקים בני תבון, המחקים גם הם פעמים רבות את הלשון הערבית נגר רוח לשון עבר, לא כצאתי מלת "לכן" בפתרון "אולם", ותחת זה שגורה אצלם המלה אבל הרגילה במשנה.

(2) ר"ל משפטו, והוא העתקה מלית מן "חקיקתה" בערבית (השוה אצול 14, 24), ראה המבוא אות ז'.

(3) ר. הוסיף: "שהוא לתנאי", השוה אצול 19, 24.

(4) השוה "אצול" שם ש' 28—25 ופ' רש"י להכתוב ההוא: "או אם אין זאת איה אלהי המשפט שאינו נפרע מהם".

(5) ר. ביתר באור: "ותבוא אחר כלל במקום פרט: או נפש אשר תגע בכל דבר טמא זה הוא כלל או בנבלת חיה טמאה או בנבלת בהמה טמאה או בנבלת שרץ טמא זה הוא פרט וכוונתי על או השנה והשלישית והרביעית ולעולם לא תורה על זה הענין רק אם תהיה שנויה או משלשת כזה". ראה אצול שם ש' 28 והלאה (באריכות יותר).

(6) הוא ר' יונה בן גנאת, ראה אצול 12, 25.

(7) ר. הוסיף: "ולפעמים תבא במקום ו"ו העטף, כמו או הודע אליו חטאתו (ויקרא ד' כ"ח) הטעם והודע אליו, או אז ינע לבכם (שם כ"ז, מ"א) הטעם ואז ינע, כמו ואז ירצו את עונם (שם) [ראה אצול 15, 24 והלאה]. ופעמים תבא ללא צורך כמו מי יגיד לי או מה יענך אביך קשה (ש"א כ' י') [ראה אל למע עמוד 284 שורה 25 והלאה]. ולפעמים פילוה ויהיה המקום צריך אליה, כמו כי אמר מקרה הוא בלתי טהור הוא (שם כ"ז) הטעם או בלתי טהור. ותבא אחר ה"א התמה במקום א"ם, כמו היש למטר אב או מי הוליד אגלי טל (איוב ל"ח, כ"ח)".

(8) מלשון מגור, ר"ל לענין יראה (==מב"ק" באצול 16, 26), ראה מהבחר מנחם צד 59 ע"א המפרש מתגרת ירך (תהלים ל"ט, י"א) מלשון מורא, וראה המבוא אות ז'. — ר. תחת זה: "ותבא במקום א"ם", כהפירוש השני הבא אחר, אשר הוא דעת ר' יונה באצול שם ש' 20, וכן פ' רש"י: "א"ף א"ם יעשה קמח זרים יבלעוהו" וכו', השוה גם ר"ק בשרשים ובבאורו לכתוב הזה.

ואם יעשה. ונמצא במקום לולא, כמו אולי נשתה ספני (במדבר כ"ב, ל"ג) ⁽¹⁾
 וכן יעשו הי ש מ ע א ל י מ בלשונם שיביאו מלת ענין תחת חברתה ⁽²⁾.
 אָז. מלח ענינה עם הזמן ⁽³⁾, עבר או עתיד ⁽⁴⁾: אז ידרו לשערים (שופטים
 ה' י"א) או ישיר משה (שמות ט"ו, א'), או ידבר יהושע (יהושע י', י"ב)
 ויהיה בענין אמת ⁽⁵⁾: אז יאסוף אותו מצרעתו (מ"ב ה', ג'), ויוסיפו עליה יוד:
 אזי חיים בלעונו (תהלים קכ"ד, ג'), אזי המים שטפנו (שם פסוק ד') ⁽⁶⁾.
 ויבוא עליה מן בלא נון ⁽⁷⁾: ומאז באתי אל פרעה (שמות ה' כ"ג), מאז
 היתה לגוי (שם ט' כ"ד). ויבוא בנון: ומן אז חדלנו לקטר (ירמיה מ"ד, י"ח) ⁽⁸⁾,
 וביאת מן עליה להתחלה וכן הוא בלשון יש מ ע א ל י מ ⁽⁹⁾.
 אָח. מלה נמצאת בענין אָבֵל, אמר השם ליחזקאל: הכה [בכפך ורקע]

(1) ר. הוסיף: "וכן דעת המתרגם בה ועל זה הדרך אמר המפורר: אולי דמעות בחרו
 נחרו השקן. לחיי עד אשר צמחו". [התירו הגה הוא לר' שלמה בן גבירול, ראה דוקם,
 שירי שלמה עמוד 20 והמאמר היקר על הענין הזה להחכם המנוח ר' שניאור זק"ש ז"ל
 בהצופה להמגיד ש"ו עמוד 379]. הפירוש הזה למלת "אולי" נמצא גם במחברת מנחם ערך "אולי",
 באצול 17, 26, ברש"י וראב"ע לכתוב ההוא ובס' הערבי אלמחאצה ואלמחאכרה לר' משה בן
 עזרא כ"י אוכספורד דף 111 הכביא ג"כ דברי המפורר הנזכרים (ראה דרנבורג, Opuscles
 ע' XVII—XVIII).

(2) נראה כי המעתיק העברי קצר פה דברים אחרים מהמקור, וכן היה כתוב בו: "פוצע
 בעץ חרוץ אלמעני מכאן בעץ וקד תפעל אלערב מלל הוא קיל לולא נול הוא אלקראן במעני
 אלא" (בעברית: ושם מלה אחת במקום רעותה וכן יעשו הערבים, כאשר נאמר: לולא נול
 הוא אלקראן [ל: ירד הספר הזה] קראן מורה מ"ג פסוק ל') במקום אלא [=אם רק], כי הדברים
 האלה נמצאים בכ"י אוכספורד מהאצול (20—18, 26) ואינם נמצאים בכ"י רואן ובהעתקת
 העברית (ראה שם הערה 38) ונראה כי אינם מגוף הספר כ"א נלקחו מס', אותיות הענינים
 כמו הרבה מאמרים אחרים, ראה המבוא אות ב'. — דברים דומים לאלה כתב המחבר גם בבאורו
 לדברים י"א כ"ו (ראה הלקוטים מבאורי בן בלעם לס' במדבר דברים [אשר נרפסו בתור הוספה
 לספרי האשכנזי Studien etc ח"א], עמוד XVIII) ושם הוזכר מלכד הכתוב אולי נשתה ספני את
 הכתוב הטעם תדע כי אברה מצרים (שמות י', ז'), אשר מלת "הטעם" בו היא במקום "הלא"
 (השוה למטה מאמר "טרם"), וכן בבאורו לישיעה מ"ג, כ"א (R. d. E. J. חלק כ"ג עמוד 48).

(3) מלת "עם" פה הוא העתקה ממלת "מע" בערבית אשר תשרת גם לענין זמן כמו "מע
 אלעשיה" לעת ערב, ונמצא שמוש כזה במלת "עם" גם בבב"ק: "יראוך עם שמש (תהלים ע"ב,
 ה' א) ראה גם למטה מאמר "עם".

(4) המקור הערבי כזה נמצא באצול 18—29, והם הדברים המוסגרים, יען כי ימצאו
 רק בכ"י אוכספורד ולא בכ"י רואן ולא בהעתקה העברית, ראה שם הערה 78. — ובר, כתוב:
 "וענינה (ענין מלת אז) הפך עתה, כי אז יורה על זמן עבר ועתה על הזמן האמצעי העומד, כמו
 בכחי אז וככחי עתה (יהושע י"ד, י"א)", ראה אצול 10—9, 30.

(5) ר"ל להתלפת דבר בתור משפט הנסמך על משפט קדום לו, השוה אצול 20, 29.

(6) אצול שם ש' 21—22.

(7) המקור הערבי מזה נמצא באצול שם הערה 76.

(8) ראה שם ש' 24—25.

(9) כוננה למלת "מגד" המרכבת גם היא מן המלים "מן" ו"אד" ונברלת בפתרונה מן "אד",
 כי "אד" איננו מורה על התחלת זמן, ומגד" מורה על תתחלה כמו "מאז" בעברית, ראה אצול
 10, 80 וחלילה המבאר הדבר בארוכה.

(10) לשון המאמר הזה בתורקמה ראה במבוא אות ר'.

ברגלך ואמר את (יחזקאל ו', י"א)¹. ותאמר לענין שמחה בתוספת היא כפולה: האח האח ראתה ענינו (תהלים ל"ה, כ"א), ותאמר לבדה: אל יאמרו בלבם האח נמשנו (שם פ' כ"ה)².

א"י. מלת שאלה בעבור מקום הנשאל: אי הבל אחיך (בראשית ד' ט')³, ועם הסמיכות: ויאמר אל בנותיו ואיו (שמות ב' כ'), אים איפוא חכמין (ישעיה י"ט, י"ב)⁴. ויוסיפו עליה היא: איה האנשים (בראשית י"ט ה'), איה איפוא פיך (שופטים ט' ל"ח)⁵. ונרכב עם זה⁶: אי זה הדרך נעלה (מ"ב ג' ח'), איזה הדרך ישכון אור (איוב ל"ח, י"ט)⁷. ונמצא לענין אחר⁸: אי לזאת אסלח לך (ירמיה ה' ז'), והוא מהפוכים: לאי זאת אסלח לך⁹. ואולם איה העדר (שם י"ג כ') הוא לשון גדולה כאומר: דבר טוב [מעולה] נתתי לו¹⁰. ותכתב עם כה לענין שאלה¹¹: לבו וראו איכה¹² הוא (מ"ב ל', י"ג). ונרכב עם פה בענין בעצמו: איפה היית ביסרי ארץ (איוב ל"ח ד')¹³, מי איפוא הוא הצד ציד (בראשית כ"ז ל"ג)¹⁴.

(1) אצול 18, 32, ולא נמצא במחברת מנחם, כאשר כבר העיר ע"ז ר' יוסף קסחי בס' הגלוי, הוצאת מאתיאום עמוד 70.

(2) המקור הערבי מ' המאמרים האחרונים נמצא באצול שם הערה 15 בהוכרת שם בן בלעם.

(3) אצול 1, 37, למע 8, 353 והלאה (רקמה הוצאת ב"ג, 218 ש' 4 מלמטה).

(4) אצול שם ש' 11—9, למע שם ש' 12—11 (רקמה שם ש' 1 2 מלמטה).

(5) אצול שם ש' 9—8, למע שם ש' 11—10 (רקמה שם ש' 2—8 מלמטה), ראה

שתברת מנחם צד 22 ע"א (ערך „אי“)... אין ההאין עשיון לפתרון כי אם לצחצח הלשון.

(6) ר. ופעם יסמכו אותה למלת זה ויתבוננו (=וישאלו) בשתייהם יחד.

(7) השוה אצול שם ש' 1 והלאה. — ר' הוסיף: „אי מזה (תבוא) [באת] (בראשית ט"ו, ח').

הטעם מאי זה תבוא כלומר „מאי זה כקום תבוא“, ראה אצול שם ש' 8—7, למע שם ש' 10

(רקמה שם ש' 3 מלמטה).

(8) ר. ופעם תבוא להתבונן ללא על מקום, השוה למע שם ש' 13—12 (רקמה שם ש'

אחרונה ועמוד 219 ש' 1).

(9) למע 7—6, 338 (רקמה 8—7, 208). ר. מביא את הפירוש הזה בשם „יש אומ“ ומוסיף

אח"כ: „ויש אומ' שמלת אי חסר כ"ף והטעם איך לזאת אסלח לך“. — הפירוש השני הזה,

המובא גם בס' השרשים לרד"ק, נזכר בשם ר' דוד אבן שושאן בהפ' לירמיה המיוחס לר'

יוסף קסחי, ראה אוצר נחמד ח"ב עמוד 75.

(10) ר. ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר

אשר נתן לך ומה יפיו, ראה אצול שם ש' 13—11, ושרשים לרד"ק.

(11) ר. ופעמים יסמכוה למלת כה ויתבוננו בה על מקום, ראה למע 19—18, 353

(רקמה 7—6, 219).

(12) בכ"י „אי כה“ בשתי מלים.

(13) אצול שם ש' 14 והלאה, למע שם ש' 13 והלאה (רקמה 1, 219 והלאה).

(14) נראה כי באר המחבר את הכתוב הזה כאלו היה כתוב: „מי ואיפה הוא“ ולא הבדיל

בין איפוא לאיפה, והדעה הזאת נמצאת ב„תוספות על פ' הראב"ע“, אשר הו"ל הח' ר"ד בר ל"ג

ע"פ כ"י רומי בקובץ על יד תרמ"ה עמוד 80, אשר ו"ל: „איפוא, שתי מלות (ר"ל מרכב מהמלות

אי, פה) ויהסר וי"ו התוספת כמו שמש ירח (חבקות ג', י"א); וי"א כי לא יתכן זה הפירוש בעבור

כי הוא בוי"ו ולאף ומשפטו כשני לו (ר"ל ונחוי' כי תהי המלה הזאת שונה בענינה ממלת איפה,

וסיה פליאת הח' המו"ל בפתיחתו הקצרה ל„תוספות“). כי אשר עליו זה הטעם (ר"ל אשר ענינו

שאלה על מקום) הוא כתוב בוי"ו וה"א בסוף והם עשרה ע"פ המסורת" וכו'. וכן באר המחבר

ונמצאת לענין שאלת התואר כמו אי[פ]ה האנשים אשר הרגתם (שופטים ח' י"ח) והתשובה תורה על זה הענין: כמוד כמותם אחד כתואר בני המלך (שם¹). ונמצאת לענין אחר²: איפה איפוא פיך (שם י"ט, ל"ח). איך. שאלה על תואר³: איך אלך ושמע שאול והרגני (ש"א ט"ז, ב'), ואיך ישמעני פרעה (שמות ו' י"ב), כי איך אעלה אל אבי (בראשית מ"ד ל"ד), ובתוספת היא: איכה נהיתה (שופטים כ' ג'). ונמצא איך לענין בכיה⁴: איך נפלו גבורים (ש"ב א' י"ט), איך נפלת משמים (ישעיה י"ה, י"ב), ובתוספת היא: איכה ישבה בדד (איכה א' א'). ויהיה לענין כוסר ותוכחה: איך תאמרי לא נטמאתי (ירמיה ב' כ"ג). ויכפילו הכ"ף: איככה אלכשנה (שה"ש ה' ג'), כי איככה אוכל (אסתר ח' ו'). ונמצאת מלת איכה שאלה בעבור מקום: איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים (שה"ש א' ו'). ונמצאת בענין כאשר: איכה יעבדו הגוים האלה (דברים י"ב, ל'). ונמצאת היא במקום אליף: והיך יוכל עבד אדוני זה (דניאל י' ו'), והיך אביא אלי את ארון האלהים (דברים י"ג, י"ב). (המשך יבוא)

את הכתוב: „אם איפוא חכמך“ (ישעיה י"ט, י"ב), כמו איפה חכמך ואיפה הם (ראה R. d. E. J. ח' כ' עמוד 229). — השווה גם למע שם ש' 17—18 (רקמה שם ש' 6—5 והערה 1).

1) אצול שם ש' 15—18, למע שם ש' 15—16 (רקמה שם ש' 4—3); ראה מתברר פרחון (הוצאת כ"ט) דף ג' סוף ע"ג: „ומשמשת במקום כיצד והיאך שנא' איפה האנשים אשר הרגתם בתבור וכו'.

2) ר': „ופעם תבוא איפה בטעם אז כמו איפה איפה (sic) פיך אשר תאמר“, השווה אצול שם ש' 18—19, למע שם ש' 17—16 (רקמה שם ש' 5: „יש שתהיה בענין אם כן“). והוסיף ע"ז: „ותכן היות איפה ואיפה בענין אחד“ (ר"ל כי המלה השנית נוספת רק לחזק כמו חרק אך והרומה). עוד הוסיף ר': „ותבא בטעם עתה כמו דעו איפה[ו] כי לא יפל (מ"ב י', י') וכן ולכה איפה[ה] א[מ] מה אעשה בני (בראשית כ"ז, ל"ז) וכן דעת המפרשים“.

3) השווה למע שם ש' 21: „וקד יסאל בהא עלי אלחא ל“, ובהעתקה אכן תכון (רקמה שם ש' 9): „ששוואלין בה על הענין“, וכן בהעתקה העברית מהאצול: „מלת שאלה על הענין והתכונה“ (ראה אצול ע' 38 הערה 81) ובמחברת פרחון חלק הרקדוק דף י' ע"ד: „ששוואלין במלת איכה על הענינים“.

4) ר': „ותהיה לגודל האנחה“.

5) המקור הערבי מן ב' המאמרים האלה („ונמצא וכו'“) ומהמאמר האחרון: „ונמצא ח"א במקום אלף“ וכו' נמצא באצול 11—14, 38 ע"פ כ"א אוכספורד; ומלבד כי לא ימצאו הדברים בכ"י רואן ובהעתקה העברית (ראה שם הערה 81) יש הוכחה מהשנות אחר זה הכתוב: „איכה ישבה בדד“ עם באורו, כי אין הדברים ההם לר' יונה, כ"א המעתיק הוסיפם ע"פ ס' „אותיות הענינים“.

6) אצול שם ש' 15—17, למע שם ש' 24—22 (רקמה שם ש' 12—11).

7) אצול שם ש' 17—18, למע שם ש' 21—20 (רקמה שם ש' 9—8). — הוסיף: „הטעם בשתיהם איפה והראיה אם לא תרעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן (שם פ' ח'“)“.

8) אצול שם ש' 18—19.

9) למע 2, 354 (רקמה שם ש' 15—14), וראה למעלה הערה 5.

דברים אחדים מספר דקדוק כ"י בלשון ערבית

(מכתב אל העורך).

ידידי העורך! בקשת ממני להעתיק לך מספרי המדקדקים הקדמונים הגנוזים פה בכ"י באוצר הספרים הגדול דברים בלתי ידועים הנוגעים אל מלות הטעם, אשר הנך עוסק בהן כעת לרגלי הוצאתך ספר „אותיות הענינים" לר' יהודה בן בלעם, והנני למלאות רצונך, אם כי טרוד אני מאד כאשר תדע, ואודיעך כי זה לא כביר בא לידי כי מספר דקדוק בלשון ערבית, אשר שם מחברו לא נודע לי, הכולל פרק מיוחד על מלות הטעם. כתב-היד הזה הוא שבר כלי, כי הוא חסר בראשו ובסופו, הוא מכיל רק ט"ז דפים בתבנית שמינית, י"ט שורות בכל דף, והכתיבה ישנה מאד. וזה תכנו בקצרה: אחרי הדף הראשון מדבר המחבר על מספר השנים (תתניה) והרבים ובסוף הפרק הוא מזכיר את מלות השמוש לאמר: „ואעלם אן אלכאדם לא יקאל פיה וזן לאנה לא יצה פיה לא יחיד ולא רבים ולא סמוך ולא מכרת פלדלך אכתצא אלאסם ואלפעל באלאוזאן מן דונה" ⁽¹⁾. אח"כ יבוא פרק על מלות הטעם: „באב פי אלכואדם אלדי יס מוהא חרוף איצא. אעלם אן אלכואדם פיהא מא יתצל אלצמאיר בה ופיהא מא לא יתצל בה צמיר, ופיהא מא הו מן לגה תתצדף והו אלשאד ואלאשהד אלדי הו לא מן תצריף. את... אל... אל אלדי הו בג' נקט משחוראה לנהאיה אלמסאפה תגרי מגרי „עד" כקו' ילכו מחיל אל חיל ומא מאתל דלך. ותעמל אן תעד' אלפעל מן אלפאעל אלי אלמפעול בקולה וידבר ה' אל משה אד לו קלת וידבר י"י משה כאן משה הו כטאב אללה, וכד תגי במעני „עם" בקו' נשא לבכנו אל כפים, פחדו איש אל רעהו אלי גיר דלך מן פואידהא והיא אלכאדם יתצל בה אלצמיר כקולך אליו ואליהם אליך ואמתאל דלך" ⁽²⁾. על... איה. ואחר זה שער על מין הזכר והנקבה (אלתזכיר ואלתאנית) ואח"כ מתחיל פרק על היחס (פצל פי אלנסב), אך רק שורות אחדות יש ממנו והשאר חסר ⁽³⁾.

אברהם נייבואיר.

אונספורד. 92. 3. 22.

⁽¹⁾ בעברית: „ודע כי במלת השמוש אין משקל, כי לא יתכן בה לא יחיד ולא רבים ולא סמוך ולא מכרת, ולכן המשקלים הם דברים המיוחדים רק לשם ולפעל" העורך.

⁽²⁾ בעברית: „שער במלות השמוש הנקראים ג' כ, תרוף" (מלות הטעם). דע כי יש מלות השמוש אשר הכנויים יתחברו עמהן ויש אשר לא יוכל כנוי להתחבר עמהן, ויש אשר היא מלה הנופלת תחת הנטיה והשנוי, והוא היוצא כהכלל, אולם היותר רגיל הוא אשר אין לו נטיה. את... אל... אל עם ג' נקודות (סגול) ידועה בפתרון קץ המרחק תבוא בפתרון „עד" כאמרו ילכו מחיל אל חיל (תהלים פ"ד, ח') והדומה לזה. ותשמש בענין הוצאת הפעולה מן הפועל אל הפעול כאמרו וידבר ה' אל משה, כי אם אמרת וידבר ה' משה או היה „משה" דבור ה'. ותבוא בענין „עם" באמרו נשא לבכנו אל כפים (איכה ג', מ"א), פחדו איש אל רעהו (ירמיה ל"ו, ט"ז) עד וזלת זה מן שמושיה, ועם מלת השמוש הזאת יחובר הכנוי כאמרך: אליו אליהם אליך, והדומים לזה.

⁽³⁾ כאשר הודיע לי החכם הכותב בעת הדפסת הדברים האלה ציון כתב-היד הזה בתכיב-ליותיקה הבדליאנית הוא: Hebrew. d. 33 fol. 20. הנ"ל.

וכוח לבני ושמי

מאת ר' עמנואל פראנשים.

ויל ראשונה עפי כי ברלין עי דיים בראדי.

ראש דבר.

בין החכמים אשר לא נתעו בשוא להאמין בשכתי צני, יטנו גם האחרים ר' יעקב ור' עמנואל פראנשים⁽¹⁾. בראותם את הפרעות אשר פרעו ש"ץ ובני בריתו בישראל גזרו אמר ללחום בחרף נפש מלחמת ה' ותורתו ומלחמת עמם, ואף כי ידעו כי בנפשם הוא, וכי ש"ץ וסיעתו ירדפום עד חרמה ויעשו בהם שפטים — כאשר היה באמת — לא יכלו לשלוט ברוחם, ויתפשו עם וקסת סיפורים ויערכו לנגדו מלחמה, ובה' במחו כי לא יבושו. וכאשר לא ירא לבם את ש"ץ, כן לא שמו לב גם לפעולות אחיהם בני עמם אשר כמשלמי רעה תחת מוכה שטנים תחת דרסם טוב ויחשבו לכופרים ואסקורסים, וכגבורי כח לחמו מלחמת ה', עד אשר נגדע קרן שכתי צני והשליך ארצה.

ואולם ר' יעקב פראנשים, איש חכם לבב ונבון דבר, ידע עד מאד כי גם בנפול ש"ץ לא תעבור עוד הסכנה הגדולה אשר רחפה על ראש ישראל. הוא הבין כי ש"ץ איננו רק צפע אשר יצא משרש נחש, היא "הקבלה המזויפת" אשר נהו אחריה יהודי איטליה בערת ההיא⁽²⁾, ולכן נמר אמר ללחום מלחמת תנופה גם נגד מורדי האור אשר חסו בצל הקבלה הכוזבה, ויכתב את שירו המפורסם: "אשרי העם אשר בחר לו יה", אשר בו ישליך שקוצים על המקובלים אשר היו בזמנו. בדברים יורדים חדרי בטן יתנפל ר"י על ראנשים אשר קראו זוהר בפה לא נזהר מנבלות לעג ורמיה, ועל הבורים בעם אשר לא קראו במקרא, לא שנו במשנה ולא למדו תלמוד וראוים רק "לתפוש במשומ דוניא", ובכ"ז חרהיבו עז בנפשם לגשת אל הקדש "ולשלוח יד בעץ החיים" עד כי יהפך על ידיהם "כרם הסוד לסודי הגסן נכריה". השיר הזה נדפס בעד ר"י בחיים, ויהי כבוא דברי השירה לאוזני המקובלים הצנועים, בעדה בס כאש קנאתם וישפכו על ר' יעקב כמים את זעמם. גם רבני ממוכה, אשר לא הבינו את דבריו ויחשבו עליו רעה כי עוין הוא את הקבלה האמתית, רדפוהו ומנוחה הדריכוהו ויכרתו בכל בתי הכנסת, כי כל איש ואישה אשר המצא תמצא בידם השירה הזאת יביאוהו אל בית ועדם, והם השליכוהו אל האב וישרפוהו, ולא נשארה רק אחת ביד המחבר⁽³⁾. אז ראה רעם⁽⁴⁾ כי לא עת לחשות היא כ"א עת לדבר ולחוכיח צדקת אחיו לעיני השמש, לכל יהיה בעיני העם כמין וככופר בעקר, ויכתוב את הוכחות לבני ושמי, אשר בו יראה לדעת, כי צדקו דברי אחיו, אין בהם נפתל ועקש. ר"י רק על חחוסים בצל הקבלה המזויפת העיר כל חמתו, אבל את חכמת הקבלה האמתית הוקיר עד מאד.

את הוכיח הזה מצאתי באוצר הספרים הגדול פה ברלין (Ms. or. qu. No. 488)⁽⁵⁾. ואמרתי להוציאו לאור בתקותי כי דורשי תולדות הקבלה ימצאו בו חשן.

חב"ד.

ברלין כ"א אדר תרנ"ג.

(1) ראה אודותם בהמאמר "אור וחשך" להח' ר"ד כהנא (אוה"פ שנה א'), במבואי למ' מתק שפתים" אשר הוצאתי לאור ובהוספות שם סי' ב'.

(2) ראה במאמר הדר"ב הג"ל עמוד 11.

(3) ראה מש"ב בהוספה ב' למ' "מתק שפתים".

(4) ר' יעקב מת מעוצר רעה ויגן בשנת תכ"ז; ראה סוף הוכחות.

(5) במבואי למ' הג"ל הארכתני לדבר על כה"י הוה.

ובוח לבני ושמעי.

לבני. מאין ולאן שמעי?

שמעי. מבה"כ לבקשך אלופי ומיודעי, כי שמעתי אומרים באו אליך שירים נבחרים, מאירים לארץ ולדורים, ובפרט שירה הדורה, יפה כלבנה וכחמה ברה, לא ידעתי שם מחברה. ולכן לבני, מרים ראשי, צמאה לך נפשי, ועשה חסד עמדי והעתיקה או הראה לי ואקראה.

לבני. השירה הזאת מבחר כל השירים חברה החריף זיל, בלבנות בינה מקומרת, ובתוכחת מגולה ואהבה מסותרת, ינוסף ידו נגד עוילים, אוילים סכלים שכלם שועלים, כרם ד' צבאות מחבלים, אשר יקראו בשם מקובלים, ואלה גברו ולא לאמונה, ועל ה' לא דברו נכונה, ולכל מי שלא יאמין בם יקראו, מקטני אמנה.

שמעי. אולי זאת היא השירה היספיה, המתחלת, אשרי העם אשר בחר לו יח, אשר קהלת מנטובה הומיה, הורידו מעליה עדיה, ויכריו בכל בתי כנסיה וכנסיה, כי כל אשר נמצאה לו לא יקראה, ולבית ועדם יביאות? כבר ראיתיה, וכחותם על לב שמתי, והעבודה! כי היא שירה מפוארה, בשרר האמת מתוארה, לא ישקל כסף מחירה, ורחוק מפנינים מכרה. לה משפט הבכורה, לזאת תקרא שירה, כי מאיש גדול [ושר] לוקחה וזאת, והאנשים אשר דברו עליה עוות, במארה הם נארים, כי שקר הם דוברים, בנכליהם אשר הם צוררים; כי מחבר השיר ידו בכל, ויחכם מאיתן ומהימן ומכלכל, ויקראו אותו נחל אשכל, כי לו ניתן השכל לנחלה, לשם ולתהלה, ובאמת אמרו כל רואיו: ברוך שחלק מכבודו ליראיו.

לבני. דברך נכונה כי זה הגביר, בעיון הגמרא היה לבו אביר, והוא גמיר וכביר, ובמליצת השירים ידו כביר, ועל פני תלמידיו טובו העביר, וברכות לראש משביר. והאנשים אשר רדפוהו חנם, ויורכו את קשתם לשונם, ישאו עונם, וברעתם יצמיתם קונם, וישב עליהם את עונם, וסופם יורשים גהינם, אשר ישטנוהו תחת אהבה, ועל שירו הוציאו דבה, ויאמרו ערו עד היסוד בה. ועליהם נשא החריף זיל משלו ויאמר:

א.

האם כמות כל איש ימיתון אלה?
צורי! בראשם פעלם השיבה,
תחת שלשתם פירשאל הרחיבה,
יהיו בקרח נא לנם ופלא!

ב.

עד מה נהי להם אסירי כלא?
רחום, גאל! חנון, פדות הקריבה!
אנא, אלקים! ריב עדתך ריבה!
כי מסבול עוד מעמסם תלא.

ג.

מה אעריך אלה לסעית קרח?
המה בני עמרם לבד מאסו,
ולשרתך סוף סוף ירוצון ארץ;
אלה—בעזות עמך רמסו,
כל עובדך להם יהי למרח,
עד היסוד בה דתך הרסו!

כי שלשה המה בני עולה, אשר השחיתו התעיבו עלילה, ובשיר החריף שמו

תהלה, ועליו חרשו חרישות און והאריכו למענית, והסבו לב העם אחרנית, והלכו בגללם קדורנית, ועל כן החריף זיל נשא משלו שנית:

א.

קומה, ה', אל, נשוא שום זעם
לרדות באף חמה רשעים אלה!
בְּיָמֵי גֵאוֹןךָ נֶעְרַם הַפֶּעַם,
עַד כִּי לַמֶּשֶׁל אֶחָזֵם וּפְלֹא!
או חנני בין ולב לדעת,
מִמַּחֲנֶם לְנוֹס כַּמִּבֵּית כֹּלֵא!
כֹּלֵא, סָנֹד לְנַפְשִׁי וְבוֹר צִלְמוֹת,
תַּבְּנִית שְׁאוֹל הוּא לִי, דְּמוֹת מוֹת¹.

ב.

מה אומרה? שִׁזְיוֹ הִישׁ או ערך
לכאב לבבי, מַחֲלַת הָרוּחַ?
אלאה נשוא עולם, עבודת פֶּךְ,
עַד מַה עֲלִיהֶם אֲדַכָּאָה אִשׁוּחַ!
עוֹרָה יְמִינְךָ, אֵל תְּהִי עוֹד אֶרֶךְ
אֵף, שְׂכַמְךָ הָרֹם וְלֹא תִנּוּחַ!
עַד כִּי תִהְיוּמָם, כִּי תִהְיוּמָם מֵאֶרֶץ,
עַד כִּי לְעוֹלָם-תִּפְרָצֻמוֹ פֶּרֶץ!

ג.

מִמַּעֲלָם יֵאָכְלוּ הַפְּרִי,
וּבְלַחְצֵיהֶם יִרְחֹקוּ מִישֻׁעַ!
כִּכָּה יִנְסוּ צִוְרֵי כָל רִנָּה,
חֲנָם פְּעָעִים יִכְחֲנוּ וּפָנָה.

הַשֵּׁב גִּמּוּלֶם אֶל בְּנֵי הַמְּרִי,
מֵאֻהֲלֶם הַגִּלָּם לְגִוֵּי רָשָׁע!
כֵּן, כֹּאשֶׁר עָמִי יִהְיוּכֹוּ בְּקִרִי,
וִירְדּוּ אוֹתִי בְּלִי כָל פִּשְׁעַי;

שְׂמָעִי. הִידַעַת אִם חֵבֶר הַחֲרִיף אוּ מִכְתָּם, נֶגֶד הַחֲטָאִים הָאֵלֶּה בְּנַפְשׁוֹתָם,
תְּקוּלָל בָּאֶרֶץ חֲלֻקְתָּם, יִשׁוּבוּ יְבוּשׁוֹ, תִּגְלָה חֲרַפְתָּם, כִּי זִנְתָה אִמָּם הוֹבִישָׁה
הוֹרְתָם.

לְבָנִי. בְּחִייד כִּי חֵבֶר הַחֲרִיף שִׁיר נָאָה, אִפְסָ קִצְחוֹ תִּרְאָה, כִּי אַחֲרִי [אֲשֶׁר
רוּחַ] הַשִּׁירָה הַחֵל לִפְעֻמּוֹ, רוּחַ אַחֲרֵת הִיתָה עִמּוֹ, וְלֹא רָצָה לְהַשְׁלִימוֹ;
וְהָא לֶךְ הַשִּׁיר בְּדַמּוֹתוֹ כִּצְלָמוֹ:

א.

בְּשָׁתִי מַעֲפִים הִגְנִי פִּוְסָה,
יִבְקַע לִבִּי זֶה, זֶה פּוֹלָה,
בְּשָׁתִי חֲלָאִים אֲשַׁכְּבָה עַל עֵרֶשׁ;
זֶה נִהְפֹּךְ מִזֶּה, זֶה מִנֶּגֶד,
יִרְקַב עֲצָמִי כֹאכּוֹל עֵשׂ כְּבִגְדִי,
מִה שְׁצָרִי לִזֶּה — לִרְעוֹ אִרְם.

עַת אֲזַכְּרָה כִּי עוֹד אֱהִי מוֹבַע
בְּבוֹקֶי, וּמִנּוֹס לְתַמּוּתָה אֵין!
אֲנֹאֵק בְּחִשְׁבִּי כִּי אֱהִיָּה עוֹד רַפְּשׁ,
יִכָּאֵב לִבִּי, תֹּאכַל הַנֶּפֶשׁ.

ג.

אֲקַרָּא לְרִמָּה אִם וְאֵב לְשַׁחַת,
עַת פַּעֲלִי אֲרֹאָה וְלֹא צוֹלָח;
עַת אַחְזָה נַפְשִׁי כְּמוֹץ נִדְחָה,
אֵת שְׂכַבְרִי מִתּוֹ אֲנִי שׁוֹכַח!
לְבִי, כַּעַת עָלָיו יִכַּס צִלְמוֹת,
יִשְׁמַח אֲשֶׁר יֵשׁ אַחֲרִית וּמוֹת.

ב.

אֱהִיָּה לְתַנִּין אֶחָ לִיעֵן רָע,
מִרְבוּב בְּכִי עֵין² תְּהִי הָעֵין,

(1) ר"ל: מִחֲנָה אוֹיְבָיו הוּא לוֹ תַּבְּנִית שְׁאוֹל וְדְמוֹת מוֹת, וְעַת הוּא בְּתוֹכוֹ הִנְהוּ בְּכִלָּא
וּבְבוֹר צִלְמוֹת וְלֹכֵן יִבְקַשׁ מֵאֵת ה' שִׁיבִינָהוּ דַּעַת אֵיךְ לְצִאת מִכְּנֻס.
(2) מִלְשׁוֹן מַעֲיָן.

ד.

אחת באחת מחלי¹ יגשו,
זה יעלה עלי וזה לא ירף!
קאת וקפוד אהלי ירשו,
היה לפי העם כבודי מרף,
וכפי לשון אפעה, מלמד רצה,
חרב מרוטה היא ותאכל נצח.

ה.

שליו בבית רענן הייתי,
ויפרנני צר בתוף ונבל,
ובעת נקם שוד אהלי אויתי,
צפן לבבי צערי מסבל;
גם באמת מי לי, ועזרה אנה?
ארץ ביד רשע כבר נתנה!

ו.

אל לעויל מסך להסגירני
אוי לו, ונפשו אותה ועש!
על זה כמקרה הכסיל יקרני,
עיני בחילי כהתה מכעש;
קצי כפועל אורפה ובאומר,
הה, כי מקורץ גם אני מחומר!

ז.

זיקיו זמן יור לו כמתלהלה,
מאוס שימהו, לבז וסחי;
אשתו—אחרים יכרעו עליה,
יראה בתת פניו למכים ולחי;
אל קול שאון אידו שואל מתחת
דגו, בלי תת לעפרו נחת!

ח.

צורי, לדגליו נא פרוש מכמורת,
לא תשמרם ממוט, דחי או לכד;
זרעו לאש אפף יהי כנעורת,
לא נין בעמו לו יהי או נכר,
אבל שואל ירד ובלתי כלח,
תל עד יהי ביתו זרע מלח.

ט.

אך האויל משריש בעת נוהו
אקיב, ועוד יפרח כחץ השבע (?)
דום, פי, חדל אירוח, ועוד אנחתו,
יומי, לבד יומי אקלל שבע,
לאמר: ימי המותה לא אצו,
מספר חדשי לו כבר חוצצו!

י.

עשה לבכי בין זממי פשר:
די לי חיות עוד, אדפסה ספר
יתן סאר לי על קדומי עשר
ידות, וזכרונם למשלי אסר,
עת יזמו הם לעשות כמהו,
תהו לקו נמו ואבני בהו.

יא.

העת, המון שירי, לשבתך בית?
קרא לכל הרי², מנשאי חרב!
הכות בלי השאיר כנוקף זית,
חיל מעני, כדמות זאבי ערב,
עד היסוד עצמות מעיקי ערו!
אכלו בשרם, דם שתו ושכרו!

יב.

דעי בפי ציף נעמך תפוח
גלה לעין עמים ערבות עבר!
אז יתמהו עת תפך בו רוח,
אז יענו יחדיו בשאת ושבר:
האלמי יון! לקול זה דומי!
הם, לא להזכיר עוד זמירי דומי!

יג.

מצחי, כשמיר עז תהי הפעם!
אראה אנוש גאה ואשפילו;
יסבול גבהלכב ככדות זעם
מני, יכלכל כאויל מחלח.
לבני מרי אחיה לאיש מוכיח,
אשים לים מרים נבול ובריה.

(1) ת' מְחַלֹּתִי. (2) עֶפְחִיב יחזקאל ל"ח כ"א.

יד.

מאויכי כי אמצו ממני
נקם קחה, מקללם לא תלא,
ולנואל, רעי לאות שימני;
הראם זמירי, איך בדרך סלא
יורו לדודים בין, כשב כנער,
וידכאו את אויבים בשער.

זו.

כן, כאשר פלה לנוי פלחה,
נזקה וחליתה בנילה תעה,
גאה ובאון תערה עד עתה,
עד כי לקולך יאחזמו רעד;
וכדי להלביש שונאינו בשת,
בגדי נקמה נלבשה תלבושת.

יז.

נחש ינחש איש אשר כמוני,
אדע, ועלי לא ישיני;
ילכדו דרים בחבלי עוני
דעתם, ואחר דברי, ילעגו,
ובקנאם בי מחרי תכליגה
עיני רשעים, מראות תכליגה.

יח.

לו חכמה ולאחרית יבינו,
אם על שלוםם רודפי יחוסו,
הם עם משוגתם אזי ילינו,
מני כמשני ארי ינוסו,
ולכל היות סחר למו פי בלע,
משכן לסתם חקקו בסלע.

יט.

מיץ אשכלותיו טוב כיין הרקח,
נועם מליצותיו בשיר ונהי,
כדבש למתוק על כל לשון יהי.

אחי יהי רוחי בים הזמר¹,
אל רוגנים ניבו ילמד לקח;
צמאים ירוח בין בכרם חמר,

שמעי. אמנם האנשים ההם, מה ראו על ככה ומה הגיע עליהם, כי התריף
זל לא דבר על המקובלים האמתיים, נפשותם צורורות בצרור החיים,
רק על הפתאים, אשר בלמוד הקבלה מתגאים, ולא ראו משנה וגמרא מעולם,
וקורים בסי מדרש הנעלם, כאלו לבם פתוח כפתחו של אולם, וגם חרה
אפו עלי עוילים, אשר פיהם מנבלים בדברי להג והתולים, וחשבו עצמם
ראשי שחלים, ולא הגיעו להיות זנבות שועלים, וידברו בסודות עמוקות
ובדברים עתיקים, ויסלפו דברי צדיקים. על אלה הזרים והרקים התריף
במליצתו, שפך כאש חמתו. ואולם לא על המון העם תלונה, כי אין להם
דעת ותבונה; כי תלונותיו על החכמים, כי רבים הם וכן שלמים, ואם ידם
לא. היתה במעל, למה לא מיחו בידי בני בליעל?

לבני. כבר אמרתי כי תחת של ש רגזה ארץ, יפרצמו ה' פרץ על פני פרץ,
והגם כי הוכיחם חכמים כלם, לא שמעו בקולם, וגם את העם לא
תאשים, כי כל העדה כלם קדושים, ורובם גדולים וקטנים, על הדבר הזה
היו מלינים, ויהי העם כמתאוננים.

שמעי. שמעתי שאיש אחד בלי שם, גם הוא ידע ואשם, ועליו חנית שירו
עורר, אלינועם אחי המשורר, ושלח שיר לאיש צר וצורר:

¹ ר' יעקב פראנסיס יצפה לעזרת אחיו ר' עמנואל, אשר עמד לימינו פעמים רבות בלחנו
את אויביו.

א.

מה זה ועל מה זה חזיר מיער
כנף זמר אחי באף כרסמת?
למה לנגדו כארי נהמת
יחד בחברת אייבים בשער?

ב.

גדול עונך מנשוא, הבער
לא עוד יחשב כאשר זממת,
שמן יהי לך אם לשמן קמת,
ותהי לים זעמו אני בסער.

ג.

לכי לאש כעסו כאש קודח,
נגדך ונגד אויבים מנהו
אנקמה מהם! כבר צידה;

אם ציד כבדול יחצבו תראהו,
גם כי יהי דומם, אשר שולח
סביב שביביו אל פני מכה¹.

ואל עמיתו אחר אשר כפעם בפעם, שאל ממנו שירים בטוב טעם, כתב
באף וזעם:

א.

חכמה ומוסר, דוד, אוילים בזו,
לשון רמיה, שוא וריק דוברת,
היום בדורנו תהי גוברת,
ומדפסי רעה לכד עלזו.

ב.

אנשי אמונה נבחרו, נרנזו,
כי האמת היום תהי נעדרת,
שפה ברורה לא תהי נעדרת,
שירים נכונים נמאסו, ננזו!

ג.

מה רנשו גוים ומת ילינו
עלי ומר אחי, בעוד ידעו!
כי תוף וכנור בעדם תלינו?

אומר לדור כזה: לריק תינעו!
בין משפתי שור וחמור תלינו,
שמה שריקות בוקרים תשמעו!²

האמת כי הרשעים האלה בהשתדלותם, לא עלתה להם מחשבותם, כי הפר
ה' עצתם, ושיר החריף אנשי שם הללוהו, ועל גפי מרומי התשבחות העלוהו,
ועליהם ועל זרעם קיימוהו וקבלוהו, אנשי היחס והמעלה חברת רבני
ויניציאה המהוללה, המה גאוני עולם, ובראשם גדול שבכולם, הרב
הגדול כמוהר"ר ש"ס ח"ה לוצאטו נודע בשערים³. וגם רבנים ממקומות
אחרים, כמו לעזרת ד' בגבורים, ותהי להם השירה לעדה, בסוד ישרים ועדה,
ללמד את בני יהודה, בקול רינה ותודה, ועל כן נשא אחיו אלינועם משלו:

א.

כנף רננים על מרטי קרת
עופו זמירי נא, ושם תריעו,
שיר יעקב אשר בקול השמיעו,
כי באמת בו האמת נהדרת.

ב.

גם כי קהלת בוערים סורת
שן חדקו עליו ודאש הניעו;
אם יעבירו קול ואם יביעו,
כי בו תהי דת האמת נעדרת;

(1) לב המשורר יוכל להחשב כצור, אשר יחצבו בו בברזל ובעת ההכאה ישלח שביביו
אל פני המכה אותו, כי לב ר"ע ישלח גם הוא שביביו אל כל אויביו וישרפם לשרפה.
(2) השיר הזה נדפס בספר קול עוגב לרא"ב פיפירנו עמוד ס"ו.
(3) ראה אודותיו תולדות גדולי ישראל לגירונדי עמוד 76 ועמוד 17—116 ואגרות שד"ל 300.

ג.

אל תרגזו על זה ואל תתמהו, כי כן אנוש הנחלה על ערש, יקרא למתוק מר, ורע שמחו;	אספה בשושנתה, ומחץ ארס; גבר אשר זקן ועניו כהן, יתן דופי עיניו — בעין חזרם.

עתה נשים קץ למלין, עד שיפוח היום ונסו הצללים, ובעזרת האל וחכדיו
בפעם אחרת נמתיק סוד יחדיו.

אמר אלינועם: קנא קנאתי למעלת אחי זיל על דבר המלינים על שירו
ואם היא מוסד על פנת יקרת האמת, כאשר כל קורא בו עיניו תחזינה
מישרים. לכן חברתי המחברת הזאת בשנת תכ"ח לפ"ק אחר שנתבקש הוא
זיל לשיבה של מעלה יום ה' לחדש תמוז שנת תכ"ז לפ"ק בעיר
פירינצי, ואח"כ מצאתי בתשובה ראשונה להרב הגדול רא"מ זיל ח"א
חתימת הרב ר' י' יחיא¹ וקרוב לודאי שהרא"מ וסיעתו הסכימו לדעת
הרב י' יחיא כיון שהביאו חתימתו לקיים דבריהם, וראיתי שהרב אחי זיל
דעתו בשירו מכוונת לדעת הרב י' יחיא זיל הגם שלא באו לידו שו"ת הנ"ל.
לכן ראיתי להביא כאן החתימה הנ"ל בדמותה כצלמה לפי שאינה מצויה
אצלנו, ואתם הדור ראו ושפטו בין אחי זיל ובין המלינים שרי ולקוראים
תבא ברכת טוב. וז"ל הרב י' יחיא זיל:

"הלא טוב אמנה כי הקבלה היא חכמה רמה איומה כנגדלות ובה
סתרי תורה ליודעי פשר דבר וממנה יפרד טוב מעם ודעת למשכילים
המזהירים כוזהר הרקיע אך בזמנינו אפס הסדע הזה וסתרי התורה מעיני
כל רז לא ידע אנוש ערך החכמה הנשגבה הזאת וכל המחזיק בה יקרה לו
מהחזק והסכנה חלק רב ועל כיוצא בזה הוזהירונו זיל במופלא מסך אל
תדרוש ובמכוסה מסך אל תדרוש ודי לנו במה שהורונו חכמי הקבלה
האמתית המוסכמת מכל צד בפירוש התורה ומצוותיה ע"פ המסורת לאיש
איש עד ימות משה והיא הנקראת תורה שבע"פ אשר בגללה עלה משה
למרום ועמד מ' יום ללמוד כלליה ופרטיה במדות הנמסרות לנו מפי הגבורה
ובדברים אלו אנו מחויבים להתעסק כי הם חיינו ואורך ימינו ואחריה לא
נשנה, אחת דתו להמית כל אשר ימרה את פיהם וכל אשר יעבור על דברי
חכמים חייב מיתה, אך יתר הרמזים אשר בהם כלו ימיהם חכמי הקבלה
עם היותם מסתרי ומעניני המושכלות, לא צוונו עליהם כי אלו נשארו
להתעסק בהם יחידי סגולה ואשר חננו ה' יתר שאת ויתר עז וזה בזמנים אשר
היו לפנינו אשר נשארו שנים שלשה גרגרים בראש אמיר שמו ולקטו בהם
א' מעיר וב' ממשפחה ולא כל הרוצה ליטול את השם יטול כי דברים הם
שכבשנם כבשונו של עולם. ובזמננו זה תם זכות אבות ואין מחזיק בדרך
החכמה הזאת, אדרבה הם הורסים פנות התורה ועמודיה יתפלצון מקול
מחצצים המה העברים העורים לא ידעו דרך ישכון אור ימששו כעור וילאו

¹ ראה אדותיו בס' דברי הימים לבני יחיא לר' אליקים כרמולי (פסד"פ תר"י) פ"ד.

למצא הפתח ובמקום שחשבו להרויח פתע ישרו ואין מרמא ורבים מעמי הארץ מתייהרים. באמרם סוד ה' לנו למורשה לנו המים העליונים לא לכם בני התלמוד, ההולכים בחשך ולכם בל עמם, טח מראות עיניהם והדבר אין בהם, חכמים המה להרע לנפשם כי החזיקו במה שקצרה יד שכלם ורוצים לעלות במעלות ואין בידם ספק להגיע אל תכלית ויעלו חרס להתגדר בו והיה להם למוקש, ואם איש מבני ישראל ירצה לעיין בקבלה ראוי לעשותה כלי חמדה לעצמו, יבין בה מה שיבין באימה ביראה ברתת ובזיע כאיש הולך על הגחלים, לא יחזיק טובה לעצמו להורות לזולתו ליחיד וכיש לצבור כי תצא מזה תקלה להרוס חומת התורה ולפרוץ גדר, יתפאר במה שלא יבין ויטעה בהתחלות התורה ושרשיה, יבא לידי מינות ויתרחק מסמחו חפצו, ויהי קרבת אלקים נוח לו שלא נברא, כל שכן וכל שכן לשנות מדרש ולבטל הלכה חלילה וחס! נאם הקטן דוד ה' יחיא ז"ל ע"כ.

עוד אל הכלבים הנובחים, מול שירי המשובחים, ובלא יוכלו להגיע אל תפארת עוזמו, סורו שמה קראו למו:

ב.
רצנו לשונכם עם חסרי מוח,
הלמו פני מלי כהולם הפעם,
אכן למרחוק יהי הזעם,
למה לפי תהיו שבי מלקוח?!

א.
אתו כלבים צועקים לנבוח,
הב! צעקו, הב, הב לשירך מעם!
אך יש בפי חץ—אם בפיהם רעם
אדע נשורך אם תרעו לצרוח.

ג.

לא יחלים אותם צרי או עשב
כי סם אמת אזורק בתוך המחץ
גם האמת בזה כסם המות!

הגני ארי טורף לבוש עור כבש,
גם רודפי פתאים בשני אחץ,
אוי אל נשוכיהם ורוב צלמות!

דקדוקי סופרים

הערות על „החוקר“.

(6) עמוד 96. נדקו דברי החכם רמ"ז נ"י [ז"ל], כי במקום שכתבתי „הכרמל“ נ"ל: המליץ, וכוא נמנעו לסירקובין אשר הדסים במליץ בשנה הרכ"ח נד 201, ואיני זוכר אם פעם סלס אז קולומבי, או היא פעם הדסוס.

(7) עמוד 116. למחמר הנכבד להחכם המו"ל הערה (**). הביא מ"ש הח' ליסמאן כי ינחקי המהביל בפי הראשיע הוא ר' ינחק בן ישוע, והנה הוא נמכר בזה אחרי בעל אוכל יוסף אשר היה הראשון אשר כתב זאת, ובאמת אין לו כל ראייה על זה רק כי שמו היה ג"כ ינחק. והנה מר' ינחק בן ישוע נודע לנו רק כי כתב ס' הדרושים המובא מהראש"ע בראש ספרו „המאזנים“ והוסיף בסוף: „וכל אלה הספרים הם בלשון ההגריאזי“, ומזה מוכח כי ר' ינחק בן ישוע חזר ספר זה בל' ערבי, אולם בסי' הכשי' כתב הראש"ע: גם פעם המכנה שם

ספרו ספר היצחקי והוא חושב כי זה הספר יתייחס אל אדם שמו יצחק וכו' והיה ראוי לומר הספר היצחקי, ומלבן זה מראה כי ספר היצחקי היה כתוב בלשון; ואף כי אין זה נמנע כי חזר ר' יצחק בן יצחק גם ספר בלשון, ככ"ז הוא רחוק חללי. ומעט זה הוא גי' רחוק. חללי כי היצחקי הוא ר' יצחק הישראלי (המזכיר י"ב, 58), כי גם הישראלי כתב ספריו בלשון ערבי, וכן לא נדע עוד איזה ר' יצחק חזר מן היצחקי. ואם בלשון לשפר, נוכל לבשר כי הוא ר' יצחק בן שאלו רבו של ר' יונה אבן גנאה, אשר חזר בלשון פה על התורה, ראה דברי הח' Bacher במחברתו Aus der Schrifterklärung des Abulwalid ע' 112, וע' בקדמה ע' 179: "ויכרך הזה אחז המעורר בלשון כמו יוסף בלשון ובעבר חלליה ראה אצלם ואמר חלליה". והנה המעורר הזה הוא ר' יצחק בן שאלו (ראה קדמה ע' 102 וע' 122 ומי' הח' Bacher במה"ע להחברה המרחית האשכנזית [D. M. G.] חלק 36 ע' 508), ודליו מזה כי בן היה דרכו בחלוק המלות כמו ר' יונה והיצחקי המונח בהראשית, אך אינו מחליט ענין זה, כי הוא רק השערה גרידא, אך לא נושלת היא מההשערה כי היצחקי הוא ר' יצחק בן יצחק אשר אין לנו ע"ז כל ראיה.

ג) עמוד 118. י' להוסיף, כי כפי שכתב הקדם הרש"י גי' [ז"ל] במאמרו היקר "חידות ר' שלמה בן גבירול" באוצר הספרות ע"ד עמוד 92 כבר התחיל הרמ"ם חלמאן להדפיס ס' "התנאים" וס' "אורחות העניינים" ובדאש הספר האחרון נדפסו דברי החכם הרש"י על דבר בן בלעם, ולא ראיתם עד הנה ¹.

ד) עמוד 119 הערה 1. ס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" נדפס עוד הפעם במה"ע המסדרונה להר"י הירשמן (ירושלים תרמ"ז) נד' לא ומי', ועי' מה"ע פה עמוד קי"ב ².
ה) עמוד 181. החכם ר"ח ברלינר לא כתב כי חללי רש"י הוראה "אחי" הוא גי' "קרוב", רק כתב (המזכיר י"א 78), כי רש"י ישתמש במלה "אחי" קל' חלמידיו, והוא כמו ידיו ודעו דק חכם ועמו, והביא מחזקת רש"י במלה חשיב: "עסקיו בה עם אחיו שמעון ובאור זרוע: "ישר כחי של אחי", ולכן לא יתכן כי איש אחר יאמר אחי רבנו ויכוין בו דודו של רבנו. אמנם הנוהג כהשערה הח' ברלינר כי ז"ל: "אחי רבנו" והשערה זאת נתאמתה כי בן הוא בכ"י שלי הנכתב בשנת כ"ח לסרע (במראה בשנת ה"א וכו'), והוא הוספה חלמיד ר"י קרא, וכוונתו לר' שמעון אבי ר"י קרא. — והנה דבר זה בעצמו המובא פה בשם ר' שמעון אבי ר"י קרא מביא גם רש"י בספרו בזה"ל: "ומדרש אגדה היה דורש ר' שמעון ומזה ראיה ברורה, כי ר' שמעון המובא ברש"י הוא אבי ר"י קרא, ובא זה ולימד גם על שאר המקומות אשר מביא רש"י בספר ר' שמעון, כי הוא גי' חללי, והוא המובא גם בס' ¹

¹ בקבלי את המאמר הזה פניתי בבקשתי אל המנוח הח' רש"י ז"ל, כי ישלח לי את הקונטרס אשר החל בו הי' חלמאן את הוללותו כי הספרים חללי, חולם לראותו לבי לא קבלתי עוד מעט מהרש"י ז"ל, אשר מחלמו גברה עליו בעת ההיא. לכן הניי מבקש בזה מאת קוראי "החוקר" הסכמים אשר ימלא חללם הקונטרס חללי כי יוסיפו יבדקו לשלחו אלי לשם בו עיני, ובחזרה רבה אשיבו חללי לבעליו. העורך.

² הרמ"ה כוסם הדברים האלה הואיל בעובו לשלוח לי ע"פ בקשתי את המה"ע "המסדרונה" הח' — ביחד את החו' "חיי עולם" לב"ג וחלמאן אשר נדפס בה ס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" — והשמותאמי לראות כי המו"ל הרב הירשמן הוסיף לרבי ר"י בן בלעם מאמרים ארוכים ופלטונים בדברי חללי הנלמ' כוננים אל ס' בן בלעם ואינם מוסיפים עליו כל באור. הולאה בואם מוכל רק לבלבל את הקורא ולשחוט מהשקפה החולית בקפרי קדמוניתו ז"ל. מפני הוספתיו הרבות, אשר גוף הקסר בעל בהן, לא השפיק המו"ל להויל לאור יוסר מאות א'.

אביה נסס ר' שמעון קרא. — אמנם אם דודו אין רש"י מביא בפסח ר' שמעון כ"א נסס "דודי ר' שמעון" או "ר' שמעון אחי אחי". — והנה ראוי פה כי ריי קרא בעצמו לא הביא את דברי אביו, רק הלמידו האסף זאת, ולכן לא נחשלה עוד אם לא הביא גם בשאר מקומות דברי אביו, ובלתי ספק היחה לו סבה לזה, אשר לא נודעה לנו. —

והנה להעיר, כי בסי' הוצע החל לר"י קרא נמלא עוד האוספה מתלמידו, והיא בסי' ח' פסוק ו': "כי מישאל והוא...". כך פסח דונס וי"ו של והוא נוסל כמו וחסד חמר ושוממה וכו' אבל אמר מורי כי כל הוי"ו הללו במקומם נאמרו ולתקן וכו' ואין זה דברי ר"י קרא, ונמלה "אמר מורי" אין הכוונה על רש"י, אשר באמת דעתו כדעת דונס, עיי' בראשית ל"ו כ"ד: "ואיה וענה וי"ו יחידה והרבה י"ו במקרא", אמנם רש"י כחב: "אוחן ווי"ן איק יחידות" ומלאה כי כן הוא נ"כ דעת ריי קרא, ולכן מ"א "אמר מורי" היא האוספה תלמידו שכתב כן נסס רבו ריי קרא.

ו) עמוד 158. לדקו דברי הר' מרדכי רבינאוויץ, כי הרב הבבלי המובא בסי' העמוד אינו הרמב"ם. אמנם מה שהחזיק בהעברה ר"א בלך שכתב, ואולי הוא הפייסן, ומה שהוא אל הרש"ב בספק הוא כבר אצלו כודאי, לא אוכל להסכים עמו, כי אין לו שום ראיה רק מהס' בבלי. ולדעת הגי' שיר ז"ל במכתבו אשר בראש השבוע נאונים קדמונים דף י"ב לא היה הפייסן מבבל רק מרום, וכן כתב החכם טוץ בספרי קורית ספרות הפיוטים עמוד 101 ועיי' עמוד 107 שכתב: "הרב הבבלי המובא מר' יחזק בעל העמוד לא נודע היסב מי הוא" ובלתי ספק ראש דברי הר"א בלך אך לא הסכים עמו, כי לא נודע מהפייסן אם היה גם רב גדול בתלמוד וכו' וחסד השבועות.

ואולי הרב הבבלי המובא בסי' העמוד הוא הנזכר בסי' הזכרונות לר' אלעזר ברי' אשר הלוי כ"י הרב רמי ראבינאוויץ ז"ל אשר מבר לאכסטרד והדפיס ממנו קצת החכם ר"א נייבוואר נס' סדר החכמים וזה עמוד 178 כחוב לאמר: "ואחרי רב הא"י לא נחמנה ראש ישיבה נבבל כי אם ראש גלות וזמו ר' חזקיה וכו' וזמו ר' דוד י"א, ורבינו שלמה בר יודא ראש ישיבה ירושלים עיר הקדש וכו'". — וכבר שערתי מלפנים (עיי' מכתב חדשי להחכם גרין לגנת 1887 ע' 561) כי הוא אשר שאל ממנו ר' משלם בר משה ברי' איחילא ממנגלה. ולדעת הגי' שיר בקבוצת חכמים ע' 53 ובישרון ח' 65 ראש הישיבה בירושלים אשר שאל ממנו ר' משלם הוא ר' חסן. אמנם הזמן איננו מסכים, כי גם לדעת הרב שיר בעצמו (חולדות ר' נתן הערה 37) חי ר' משלם בזמן רבוהיו של רש"י, אולם ר' חסן היה בזמן רב הא"י או לפחו, ולכן יתכן כי ר' שלמה בר יודא אשר היה מבבל נקרא הרב הבבלי, ואחרי כן היה ראש ישיבה בארץ ישראל, אחרי ר' חסן. —

ש"ח'ה.

ביעלישץ ר"ח סיון תרנ"ב.

ה) על השם ר' אבא בר ממל שמענו פירושים שונים (ראה המוקד ע' 105 וע' 157 והאסף הרמיה ע' 193) ואולי יש מקום גם להשערה כי השם בר ממל הוא רק שם כנוי כמו שמו הכנויים בר גורגוריה, בר חמרי, בר דיקולי. על הוראת המלה בר יש להעיר שאיננה בן, כ"א (כמו שכתב המהרש"א בחד"א לקידושין ע' ע"א על בר שויסקאל): "בר הכי הוא" ומפני שידע ר' אבא את שמו הכלי ממל והיה מפורסם לאומן במלכתו וקרא: בר ממל (אליעזרעסערסער) על שם אומנתו כמו הנאים ואמוראים אחרים הקראים על שם אומנתם, אם גם לא יאסר בתלמוד כי עשו מלאכתם בידים.

ד) הענין שלפי זה נהג מחשבותי למנן הקרוב לו, והוא לשל הכניי, כן בלע"ה אשר העורך מנצחו (אחורק ע' 118) בהלכהו וכחשפסו, ומפנה הוא שריר וקיס ש"ז לקרוא את השם בַּלְעָם ובזאת נפלה השערה הח' רייסמאן (בהולדות רבנו זרחיה ע' 69) שרבי יהודה בן בלעם היה קרלי אשר לא חש לדברי ההלמוד דלא מסקינן בשמא דרשע, ולפי' לא נודע שם חזי ר' יהודה כי כן בלע"ה הוא רק כניי המפססה כמו, אכן עזר"ה בשם ר' אברהם אבן עזרא אשר נודע ששם חזיו היה מאיר, וכמו השם משה אבן עזרא, אשר שם חזיו היה יעקב (או לדעת אחרים: יחזק). ועל נוף המאמר הכל בהלמוד כבר כתב נעל מסקי חוספסו (שבת פ"ק ס"י מיב ויומא פ"ג ס"י כ"ו) שנוכל לקרוא ש"ם בשם אדם נדיק אף כשיש רשע ששמו קד, והארכתי על ענין זה במאמרי "שמא נדיים" בה"צ"ו"י לזופיק עמוד 25 וכו'. והנה ראוי שהיהודים בעמות האחרונות לא חששו בחומרת השם, ראה למשל חוסי הכותות קיד ע"ב שהשם אצלום הוא שם רשיעא, ובכ"ז נהג בחומות האחרונות שם זה בישראל (עין לדוגמא עמודי העבודה עמוד 259) כמו שם הסייגן ר' משה בר שמואל בר אבבא.

ג) בהחוקר עמוד 20 מזכיר הח' רייסמאן את השינוי בסירוס אור החיים אשר קרא: וירא לופ וירן (בראשית י"ט, ח') ובספרים שלנו כתוב: "ויקם", ואחריו ב"ה הח' גרינברג (שם ע' 157) והראה שגם בהזכר נאמר: דכתיב וירא לופ וירן לקראתה, ומנצח נצק שכונת הזכר ובעל אור החיים למשמעות הכתוב ולא ללשוננו, וסעד לבאורו רואים אמתו בדברי הרנס הידועלמי: וחמא יתהון ורדיס ושאל בלמהון, מזה נראה ברור שהירושלמי לא הרגש כ"א בזה הפלות ויקם לקראתה, ואולי סמך בעל הזכר (לדעת החדשים שרי משה ד' יואון חזר את הזהר) על הידועלמי.

פה מנצחי מקום להעיר על שני פסוקים רש"י בשני מקומות, ואם במקום האחד נראה הפסוק זר בעינינו, הוא מוצא חקן ובאור במקום השני. בתמורה י"ה ע"ה נאמר: תלמוד לומר ואם על חודה יקריבנו (ויקרא ז' י"ב) מכל מקום, ופירש רש"י: ה"ל ואם מרבה לכולה (ולד תמורה וחלי"ה) דקרב לטו. הקורא בדברי רש"י רק במקום הזה יחשוב שכונת רש"י שהיו"ל ואם הוא לרבות (ונס בילקום ויקרא רמז ח"ה נחקק הכתוב וא"ה וגו'), אך בלמה לא נאמר בכתוב ואם רק אם על חודה. אולם נמנחות ע"פ ע"ב לאן רש"י: אם על ריבה דכל א"ה קריבין וכוונת רש"י על הוראה המלה על החודה שכל הקרוב לחודים (ולד תמורה וחלי"ה) פ"ה כחוד ויכול להקרב.

Lewysohn.

Stockholm.

משפט ספרים.

מדרש תהלים הסכונה שוחר טוב יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם ע"פ כתיי שבאוה"ם בפאריסא וכי מסני שלמה באבער סלבוב. ווילנא הרנא. פסרות המדרשים גדולה ורחבה ופעולתה מכבדת מאד על ח"י עם ישראל. בה מה כנצחי מוצק את ח"י עמנו הקנייסיים, מחשבותיו ורעיוניו, הברות אשר סביב שחו עליו והאמת אשר מלא לנפשו בהאלה בדברי התורה ובחזיוני הנביאים, במאמרי ההכחות ובחקירות חיו וחבריו, ולכן הדרישה בכם מועילה מאד לבינת ימים עברו ודוחות קדומים. הראשון חזר ס"ל הדק בשדה לא עובד זה ואשר נראה את הסממנים הספויים באלוהות האגדה פ"ה העקד גודע נון בספרו "Gottesdienstliche Vorträge der Juden", (הולאה ח' 1832,

האלה ב' (1892) והוא היה ויהיה לעינים לכל הנאים אחריו בשנה זאת. אבל בכל זאת עוד רבים המדרשים המונחים בכ"י וגם אלה אשר כבר נדפסו הם בשחת חלר פניהם ע"י השגילות הרבות אשר בהם, וזה אולי לרצ הממוס והקריאה בהם. את זה ראה ושם אל לבו הרהיח ר' שלמה ב' זכר, אחד הפרידים המעטים שחלם הקציה בכל דור ודור, ויאמר להקדים את כל כחו ואונו להוציא מהדורות מחוקקות מכל המדרשים, מנוקות מכל שגיאה ודופי, לא חשך נספו מכל עמל ויגיעה וישם לילוח כימים, חקר ודרש עד מקום שידי פגעת ויקריב לפנינו נפיעות נחמדות, משמחות אלהים ולנשים.

כמו בכל הספרים אשר בו"ל עד הנה השחל המו"ל גם פה להשיג כל כה"י הבודעים מהמדרש הזה והבזה האוסחאות וזכר הגירסא הנכונה. שמונה כ"י היו להם צורך ומלבד זה מדרש ההלים ד' וויניצ'א וביני שיפי הגהות ע"ס ו' כ"י מאת ה"ר אברהם פרוניאללי. ה' כה"י האלה יחלקו לשלש מהדורות: א) כ"י א' (פארמא) וכ"י ו' (כ"י שזח"ה), הם יכילו את האוסחאות היוצר ישמח והיוצר מונות, ופון שם לו המו"ל ליסוד מוסד בהאחא. ב) כ"י ב' (פלוריק), ד' (כ"י רומי פני), ה' (כ"י ספרדי מאה"ם למרזבאכר) ח' (לונדון), ומאלו בהם נוסחאות והאפסות אשר לא נמצאו בכתבי היד של מהדורא א'. ג) כ"י ג' (כ"י רומי א') וח' (כ"י פארסי) ולא נמצאו בהם האפסות אשר כה"י. ע"ס נוסחא כ"י ג' נדפס המדרש ראשונה בקושטא רע"ב ורק אח"כ בד' וויניצ'א ש"י הוסיפו את האפסות מכה"י של המהדורא ה'. והנה כלאמר שם לו המו"ל כ"י פארמא ליסוד, אמנם הוסיף גם הנוסחאות המונות אשר בשאר כה"י, שקל כל מלה בשלם, הפנה אותם עם המקומות המאמאים גם במדרשים אחרים עד כי יאל המדרש כלול בהדרו וכלי חפץ לכל המהמסקים בו. מלבד זה הוסיף הערות ותקונים. מראה מקומות לשני ההלמודים, לכל ספרות המדרשים ולבילקופ, באור למקומות הסחומים ושירוש המלות הזרות אשר באו בו, וכאכן חמדה יתווסף המנזר הארוך בראש הס' המכיל י"ח פרכים, אשר בו יחפור ברחבה על כל השאלות הטונעות להמדרש: שמו, מקומו, זמנו, הכותבו וסגנונו, המקורות אשר מהם שאב והמדרשים והספרים אשר השתמשו בו. הכונה כה"י וערך הדפוסים, מלבד זה הרבה רשימות טעויות אשר עשה המו"ל בציגעה רבה ועיון גדול: שמות חנאים ואמוראים המובאים בו, רשימה ממלות זרות, רשימה מכל המאמרים אשר הם בכ"י א' ובכ"י ו' ואינם בכ"י אחרים, רשימת המקומות אשר נוספו ע"ס שאר כה"י, רשימה מכל המקומות אשר הילקופ מביא מאמרים מהמדרש ההלים ואיפה הם נמצאים לפינינו.

המדרש להלים נסדר רק עד סוף ממזור קי"ח, וכן נדפס בד' קושטא רק עד סוף ממזור קי"ח ולא נמצא יותר בכל כה"י, רק אח"כ בשנת רע"ה הדפיסו בשלומיקי את החסרון מן ממזור קי"ח עד סוף הס', ולא נודע מי הוא המסדר. אמנם גם מן המסדר הזה נובעים רק הדרשות על ממזור קי"ח קי"ב קב"א ומן קל"ח עד סופו, ושאר לקוח מן הילקופ. ויען כי לא נמצא בילקופ מאומה על ממזור קי"ח וממזור קל"ח לכן לא נמצא גם בהוספה התיא דרשות על ב' הממזורים האלה והמו"ל הוסיף לקופי דרשות גם על ב' הממזורים ההם. את השנוי אשר בין הדרשות עד ממזור קי"ח וממזור קי"ח עד סופו הרגיש כבר זאן ושער כי מממזור קי"ח והלאה היא הוספה מאוחרת, ובהואלה ב' (עמוד 279) נוסף כי ההשערה הזאת נחלמה ע"י ד' קושטא ועתה נחלמה גם ע"ס כ"י. ע"ד הענין הזה דבר המו"ל ברחבה במבוא ס"ג.

החקירה היוצר נכבדה היא לזכר מקום מסדר המדרש וזמנו. והנה בדבר מקומו דעת זאן נוסה כי נחברר באפיליה הדרומית, אמנם יותר נראה השערה המו"ל. ב' נסדר בא"י ונשא עליו את מנסע א"י הן בבחינת הלשון וכן בסגנון ואופן דרשותיו וגם שמות אמוראים

החכמים בו הם כלם שמוה בני אי ובעבור זה העתיק הרבה מהלמוד ירושלמי (מבוא עמוד 4). אבל כמו כן השתמש המסדר בהלמוד בבלי, אף כי המויל מסתפק בזה ומראה כי רוב המאמרים שבאו מהבבלי נוספו אחרי מאת המעתיקים. אמנם נוכל להראות כי שאב מהבבלי ואצ"א מה איזה דוגמאות ממאמרים הנמצאים בכל כה"י: כן לקח המסדר את המאמר במזמור י' אות ח': סילוסופוס אחד שאל את ר"ג ים לכה לומר מקיים לנו למקום שיגאלנו אל"ה הן אל"ה שקר אחס אומרים אינו שז אליכם ולא אמר הכוזב הלן מהם וכו', מבבלי ינמות ק"ב ב': אל"ה הוא מינאה לר"ג עמא דהלן ליה מריה מניה, בהרחבת דברים ובבאור המאמר והוסף בסופו הסיום וכן הוא אומר קמתי אני לפתוח לדודי ודודי חמק עבר. במזמור ק"ג אות ג': אריב"ל ה' פעמים כתיב כאן ברכי נפשי את ה' נוסף באמצעיתו מאמר מבבלי ברכות י' א': מאי כל גמוליו אל"ה אביו שפעה דדים במקום בינה וכו'. אמנם במקום שהירושלמי חולק על הבבלי הולך המסדר בעקבות הירושלמי, למשל מזמור י"ח אות ליב: אל"ה יהושע בן לוי מסורה אגדה יהודה הרג את עשו, והוא ע"פ הירושלמי נמין סיה היו וכתובות ס"ח ה"ה, אמנם לפי הבבלי סופה י"ג אל"ה חושבים בן דן הרג לעשו, ע"י חוס' נסין ר"ה ב'. גם בשמות האומרים מסכים המדרש שלנו ע"פ הרוב עם הירושלמי נגד הבבלי. במזמור ק"ד אות י"ח הנכונה על הפה היא לפי ר' נחמיה המוציא ולפי רבנן מוציא והוא לפי הירושלמי ברכות ס"ו ה"א, אמנם לפי הבבלי ברכות ל"ח א' מוחלפת השיטה, ע"י בהערת המויל שם. מזמור קס"ז אות ד': ר' יהודה אומר טוב אשר לא חדור משחור ולא תשלם טוב מזה ומזה מי שאינו נודר כל עיקר ר' מאיר אומר טוב מזה ומזה נודר ומשלים, והוא לפי הירושלמי נדרים ס"ח ה"א, אמנם לפי הבבלי חולק ב' אל"ה הנוסחאות אחרות.

יותר קשה לחרון דבר על זמן המסדר. הראשון אשר הביאו אבל רק בשם מדרש שהם הוא רבנו נסים גאון במגלה סתרים לפי מה שהוצא משמו בס' דרך המים לר' יוסף גלוס (מבוא עמוד 66). לשיד טון הוא מן המדרשים המאוחרים, אמנם לשיד המויל הנה מן המדרשים הקדומים, מלבד איזה הוספות אשר נוספו בזמן מאוחר. המקורות אשר שאב מהם המסדר לפי דעתו הם: משנה, תוספתא, מכילתא, ספרי, ירושלמי (לפי מה שבררתי למעלה צריך להוסיף גם בבלי). בראשית רבה, ספיקתא דר"ב, תנחומא ותרגום אונקלוס. והמדרשים אשר השתמשו בו הם: שמות רבה, ויקרא רבה, במדבר רבה, דברים רבה, רבה לתם מגלות, מדרש שמואל וספיקתא רבתי. והנה הרבה מראיותיו של טון בעלות מפני שרוב המאמרים אשר נכיר בהם רשמי נערוה הם מן מזמור ק"ט והלאה, שאינם מנוף המדרש, או מן ההוספות. כן למשל כל המאמרים במדרש שלפנינו מפרקי דר"א אינם נמצאים לא בכ"י א' ולא בכ"י ו', אבל בכ"ז מהרבה מקומות נראה כי איננו מן המדרשים היותר קדומים בפרט צנוע למדרש איכה רבתי, אם נראה את המקומות הנמנים במבוא נד 58 הדעה נוסה ע"פ הרוב כי מדרש תהלים לקח ממדרש איכה ולא להסך. מלבד זה שאנו הרבה פעמים מדרש תהלים ומדרש אחר ממקור אחד, וקשה ע"י לחרון משפט מי שאב ממנו, כן נמצא למשל המאמר: ע"י שאלה מחדשנו בבקן של מלכיות או יודעין שמוחך רבה לגאלנו במדרש שלפנינו מזמור כ"ה אות ב' בש"ר אלכסנדרי. איכה רבתי סיג אות כ"א בשם ר"ג בר אבא ובראשית רבה שפ"ח אות א. ג"כ בש"ר אלכסנדרי. אם נראה את ג' המדרשים הנ"ל נראה כי כל במדרש תהלים רק כסיוע למאמר שלפניו ולכן הוא לקוח מבראשית רבה, וכן ב"ם שאב מדרש איכה ג"כ מזכיר רק העך את שמות האומרים. עוד יקשה הדבר ע"י ההוספות הרבות שהוסיפו המעתיקים וע"י נבא במבוכה. כן נוסף במזמור ע' אות ה' המאמר: טוב ילד משכן וחכם זה י"ם וכו'.

וממנו לקח מדרש קר ס"ד אף פ"ו והרגמו מלפון ארמי ללה"ק ולעמח זה נוסף במזמור ז
אף ו' מאמר הלכות ב"ס מק"ר פרשה ד' אף ה' ו'.— עוד סגלה מיוחדת יש למדרש הכלים
אשר על ידה חזרו מעידה עליו כי הוא איננו מן המדרשים הקדומים, והוא כי הוא מעתיק מדרשים
יענים מארמית ללה"ק לא לבד מאמרי הירושלמי (כמו למשל המאמר מזמור כ"ב אף ו"ט):
א"ר יהושע בן לוי יבא עליך וכך אף נסחגליה בספר אנדה מימי אלה פעם אחת מלאמי
ספר אנדה ודאמי בו קע"ה פרשיות שכתוב בהורה דבור ואמירה וזווי וכו' והוא המאמר
הידוע בירושלמי שבה ספיו ה"א: אמר ריב"ל אף מן יומיו לא איסחגליה בספרא דאנדה אלא
חד זמן אסחגליה אשכחית כחוב בה קע"ה פרשיות שכתוב בהורה וכו') אף גם מדרשים
אחרים (כן נמצא המאמר מזמור ו"ט אף ו"ז: א"ר אחא הכותים הללו יודעין לסבב על
הפתחים וכו' בויקרא רבה ס"ה אף ח' בארמית).

ע"ד גוף המדרש מליי כבר אמורה כי הרבה פרח ויגע המו"ל לברר הגוטהאות המובנות
והישרות, וע"ס הרוב קלט אל המפרה ואסחזק בזה בהערות אחדות. מזמור ז' אף א':
כי עוף השמים יולד אף הקול א"ר ירמיה זה פירב חכמת פילרין, והוא קשה ההבנה, אמנם
נ"ל כי הגוטהא הגבוהה היא בערוך ערך פייר בשם וייר ס' ל"ב זה העורב בחכמת פיירין
(ערוך השלם ח"ד ז' כ"ט), ור"ל כי עוף השמים שמוליך אף הקול הוא העורב כי הוא אשר
מחזמשים בו בחכמת פיירין וממנו ידעו העזידות וכן נדע מלייוויים כי גם הרומים נבאו
עמידות ע"י פריחה עורנים. — מזמור כ' אף ג': מי יבא בדין עם ישראל קומפומריסין,
חקן המו"ל לנכון קומפומריסין אכל אין פירושו commentarii כתבים שמזכירין בו דברים כ"א
commentarienses כותב וסופר בית דין, ע"י ערוך השלם ח"ז ז' קכ"ב. — מזמור כ"ב
אף ל"א: מעשה בלדס אחד שהביא אף קרבנו מגלייח ומאספמיח וחברותיה. דעת המו"ל
נפסא להגיה ומאספמיח שהיא עיר בסוריה וגלייח הוא כפר אצל עקרון, וכן דעת הח' קאהום
בערוך השלם ח"א ז' קכ"ה, אמנם יוהר נ"ל להגיה הגירסא הישנה ופירושו זרפת וספרד כי
המדרש רוצה לתאר הפרח והעמל הרב שיש למביא קרבן משם מה שאין כן אף הם מקומות
בקרבת א"י, ועל הרוב במקום שנבנה ביחד גלייח ואספמיח הם זרפת וספרד כמו וזה זרעך
מארץ שבים מגלייח ומאספמיח ומחברותיה (פסיקתא דריב דף קכ"א ושי"ט), מאמר הדומה אל
שלפנינו. — אצל אף גם לא נסכים עם המו"ל בכל דבריו, עיי זה לא ירד ערך המדרשים
אשר הוא מוציא לאור ושכרו רב וכסול בעד עבודתו אשר יעבוד בדרס ספרתנו, כי המלאכה
רבה והעובדים מעטים.

שמואל אברהם פאונאנסקי.

ברלין.

רשימת ספרים.

ספר זכרון ברית לראשונים בארבעה חלקים כולל דיני מילה
ופריעה ורפואות מאת רבינו יעקב ובנו רבינו גרשום הנוזר ז"ל ע"פ מקורי
הש"ס ומדרשים וספרי הגאונים ומנהגים שונים, י"ל בפעם הראשונה מתוך כ"י
מבתי עקר ספרים שונים [וחלק המלואים, וחמודי דניאל] מאת יעקב בר מרדכי
סג"ל גלאסברג, קראקא (וברלין) תרנ"ג 80. XIX; 328 עמודים. [מחירו 4
מארק, כתיבת המחבר: A. Glassberg, Berlin, Dragonerstrasse 44].

בספר דברי יצחק המהפך את הסנה אשר המריצו לחבר את החבור הזה ע"פ המהפך
הנודע, הכל חלוי במזל אסילו ס"ח שבהיכלי כי י"ג מנחם אשר זכו לשם עד כי אין קץ להחבורים
אשר נדסקו אודותיהן ועל ענין מנחם מילה אשר הוא עומדת ברומה של עולם היהדות...
נדססו רק ספרים מעט הערך אשר לא ישיט אור בהיר על כל עניניה ויסודותיה ומנהגיה וכו'.
והנה עתה אחרי אשר יצא הספר הזה לאור נוכל להמליך את המהפך המהפך על ענינו הנכבד,
מנחם מילה, בלשון אחר, והוא, כי המנחם הזאת זכרה למזל למנחם איש נכון דבר ומהיר במלחמה
הה"ר ג' א' ס' ב' ג' — אשר עבד בשקידה עצומה ונפלאה זה שנים רבות לאסוף בחפזו את כל
ספרות המילה הנפלאה ומסודרת בכמה מאות ספרים נדפסים וכי ולא היה דבר וענין הנוגע
במעט או בהרבה במנחם מילה, איש אשר חננו ה' בלוצר-ספרים והמקדים זה רבות בשנים פחות
לחורה וחכמה אש כי הוא טרוד במלחמה מלאכה שו"ב ומוהל, איש יושב בעיר מלאה חכמים
ופוסקים ואוצרות ספרים עבדים בגרלין, — לשארה ולרוממה כראוי. המהפך לא הסתפק
ללקח כל הדינים והמנהגים, המדרשים והאגדות, הספורים והכותבים, הנוגעים במנחם מילה, מהספרות
התלמודית הרחבה ומספרי חכמים ומוקרים חדשים, כי"א ההאמן להגיל מחכום הנשים ספרים
שלמים מחכמי ישראל הקדמונים, וזה החלו להוציא לאור בשנים הראשונות שני חבורים נכבדים
על דיני המילה והכריעה, האחד מאת רבינו יעקב הגדול ז"ל, ע"פ כ"י הגנוז בלוצר הספרים
אשר לעיר האמבורג, והשני מאת רבינו גרשם ב"ר יעקב הגדול ז"ל, ע"פ כ"י רמז"ה.
לשני הספרים העתיקים האלה את המהפך נוספה הערות רבות ורחבות בשם "באר יעקב" הטלולות
מראה מקומות מהלך ומספרות התלמודית והמדרשית ולקויות שונים מפסוקים מלוחרים, וגם
הוסיף בחלק מיוחד הנקרא "חלק המלואים" (מעמוד 147 עד 284) י"ז מאמרים על שני
המילה, מנהגיה, קורותיה ופועמיה, ע"פ מקורים שונים. החלק הזה משלים את הקורא ברוב החומר
הצוגה אשר בחיובו. אמנם מרוב שקידתו בהענין אשר לשני הספרים המהפך לפעמים על המדה
ויסע בילקוט פסוק דברים קלי הערך וגם בלחי נכונים כמו ההגדה כי אריסופלם נעשה גר
זקק ודחב מכתב בלשון עברית לתלמידו אלכסנדר לבטל דבריו ודעותיו בספרי הפוליסופיה הרבים
אשר חנר (עמוד 281 — 280), והנה לא נחשוד את המהפך כי הוא מאמץ בספור הבדיו
הזה, אולם לכל יחסר המנחם הביא גם את זה! — בראש הספר יבוא מכתב נכבד מאת הרב
החכם הנודע מוה"ר יואל הכהן מילר (XII—XIX), המסין אור על חיי שני הגוונים
רי יעקב וזנו ר' גרשם ומקורי ספריהם ומוציא מדבריהם דברים אשר יש להם ערך לידעה
קורות עמנו באשכנז לפני שבע מאות שנה. ובסוף הספר יבוא עוד חלק מיוחד (ד') הטול
חדושי דינים ושלפולים על עניני מילה מתוך כ"י "חמודי דניאל" על ש"ע וי"ד, העתק ע"י הרב
הגאון ר' בצלאל ביינראך מוויילנא ע"ה הוספה הערות מאתו. — אמנם הספר אינו נק
מציאות והחכם המהפך בעצמו מהר כבר לתקן בגליון נוסף (ע' 328—373) בשם
"הוספות ומקוים" כמה שגיאות אשר נלקה בהן הספר והוסיף ביחוד שונים בספרי ר' יעקב ור'
גרשם ע"פ כ"י שני הנמלא בספדים ואשר ר"ג בריל ז"ל דבר עליו בספרו השני ע' פ' והלאה;
אולם בכלל הוא ראוי לתהלה, ונכון כי כל אוהבי תורה ומוקירי דברי קדמונים ז"ל, ומה גם
כל המהילים והעוסקים במנחם הזאת, יאספיהו אל ביתם ויאמנו את המהפך הנכבד להוציא לאור
בקרב את יתר החלקים הנזכרים בהקדמתו.

ספר מתק שפתיים מאת המשורר הנפלא ר' עמנואל פראנשטי, יל
בפעם הראשונה ע"פ כ"י ברלין עם מבוא, הערות והוספות ע"י חיים בראדי
[גרסם ע"י חברת מיקצי גרמנים בגרלין]. קראקא תרנ"ב 80. 106. עמודים.

חק הספר הזה הוא מלאכת השיר ומשקליו (Prosodie), אשר כבר התעסקו בהם חכמים קדמונים מבני עמנו וחברו עליהם מאמרים מיוחדים (ראה מלאכת השיר מאת ר' אברהם בייבוואר פסד"מ 1865) וגם אחדים ממחבריו ספרי דקדוק הקדישו בסוף חבוריהם מאמרים לדרכי השיר והמליצה. הספר הזה ערוך בדרך רכוח והוא מכיל במשך דבריו חולדות השיר והמליצה, באורים לאיזה כתובים ופזרים וחדות אשר חבר המחבר, באופן אשר הערב והמועיל מחובר בו יחד. לגוף הספר הוסיף המו"ל מלבד הפרוט רגור ומועילות המעידות על בקיאותו בספרי קדמונים ובספרי החוקרים החדשים מבוא ארוך כתוב בשפה צחה ונעימה (ע' 38—5) המסך אור על חולדות המחבר והלך רוחו ומעביר לפנינו שרידי ספרי המחבר שיש כי ברלץ (אשר על פיו הו"ל "כוח לבני ושמע"י הנדפס בחוברת הזאת), וגם בסוף הספר זה נוספות ג' מאמרים הבוללים חולדות ר' דוד פראגאני, אבני המחבר, ר' יעקב פראגאני, אחיו, ור' יוסף פרימן, ועוד שירים שונים מעת רפ"ט ור"ס. — לא נוכל להאריך בשפטי הספר ומעיר רק כי במקומות אחדים עשה המו"ל בלי תורף סמני השאלה לדברים אשר העתיק מכתב-יד, כמו בעמוד 7 אחר המלים "בפרע ובסדר יהיה קדש", אשר הכונה היא לסדר בחקתי (ע"פ הכתוב ויקרא כ"ג, ל"ג) שנת הליד (כמספר האורחות, יהיה קדש); שם, ב"מרים? בקצו להם יאוריס", צ"ל, ב"מרים" והוא ע"פ מליצה הכתוב ההלוי ע"ה, ע"י 37 ש' י"א צ"ל "חקמחו" וסמך על דברי הכתוב יחזקאל כ"ה י"ז (בטענה נדפס שם כ"ה החת כ"ה) ולחם הוסיף המו"ל מלה sic, וכן היא בלי תורף בע' 54 בדברי יכון, כי אין דבר קשה בהמלים, כי נעמל והמורה להשיגו כן יהיה עתה; ע' 16 ש' י"א צ"ל (בכ"י) "אלגרי" החת "אלגרי". והוא שם העיר Alger בירת מדינת אלגיריה אשר מולאו מהם, אלגזאיר" (האיים הקפנים).

ספר דברי חכמים וחדותם קובץ על יד בסדר א"ב אגודות אגודות סתומות הנמצאות בתלמוד ומדרש ומאמרים פליאים אשר רוח מליצה חירות נוספה בהם ומשלים הרבה ומכתמים מחכמים, תוכם רציף מוסר השכל, הכל מפושט באר היטב על דרך שיר בחרוזים קצרים ושקולים, בלשון נקיה וקלה, עם הערות חדשות ומועילות לתורה ולתעודה מאת סדר כי ווייסמאן חיות (מ"ח). וזין תרג"ב. 80 קמנה ג' חלקים, כל חלק שמונים עמודים.

מחבר הספר הזה, החכם והמליץ היקר ה' מו"ח, נודע כבר לשם ולהלה ע"י חבוריו מאמריו שיריו ומחמיו הנעימים, אשר הוא מעביר בהם את ספרהו זה עשרות בשנים, אולם אם לא היה המחבר סופר מומחה מכבר היה ביד הספר היקר הזה לעשות לו שם עולם, כי הוא מראה לנו כח הנפאל לרלוח פנינים מים התלמוד והמדרש ועלם ידו לחדור אל חוך עמק רעיונות חיל ולהלביש דבריהם לבוש מליצה יפה ונעימה המושכת את הלב. חכונה הס' וענינו מפורשים בלי הפרזה בשער הספר ונעיר עוד כי בהערתו ימצאון כמה מאמרים מיוחדים הנוגשים על שאלות הזמן בהשכל ודעה ובדברים נמלים, למשל ע"ד החנוך (ח"ב ע' 46—43 וח"ג ע' 17—14), ע"ד המדה הממונעה (ח"א ע' 43—41), ע"ד המלאכה (ח"ב ע' 12—4). הספר הזה יוכל להיות לעג ושעשועים לכל קורא ולהועלת רבה לדרכים ולמטיסם אשר ימצאו בו דברי חסן יוצר מאשר נכמה ספרי-דרוש חדשים. מחירו 3 פלורין, אולם לחסומי החוקרי יתנו המחבר במחיר 2 פל'. כתובה המחבר: M. Weissmann,

Wien, Herminengasse 6.

ספר חנוך תרגם משפת הכושים לשפת העברים והוסיף עליו מנא הערות
ובאורים אליעזר נולד ש מ י ד מ. קראקא וברלין 1892, בהצאת (sic) בית
מסחר הספרים של ריבארד היינריך 80 XXVI; 92 עמודים.

ראה דברי הנקרה על הספר הזה מהחכמים ר' ישראל לוי ור' אברהם עפ"ש פיין
בהמכה' ה'רס"ה לחכמה ישראל (R. d. E. J.) חלק כ"ה עמוד 124—123.

Jahresbericht der Landes—Rabbinerschule in Budapest für das
Schuljahr 1891—92. Voran geht: **Die Bibelexegese der jüdischen
Religionsphilosophen des Mittelalters** vor Maimuni von Prof. Dr.
Wilhelm Bacher. Budapest. 1892 80 VIII; 156; 26 S.

כמו כל ספרי החכם המחדר ימין גם הספר הזה בהגיונו הישן, בעושר עניניו ובסדרו
הנעלה. המחבר מעביר לפנינו בהכלל ודעה ראשי חכמי ישראל מהתקופה הערבית הספרדית, הלא
הם: רס"ג רש"ג, רבנו בחיי, (בעל ס' חוה"ל), ר"א בן חייא, ר"מ בן עזרא,
ר' יוסף בן גדיק, ר"י הלוי, ראב"ד (בעל ס' אמונה רמה), ומחבר באוריהם לכה"ק
הנוצנים ממקור דעותיהם הפילוסופיות, בהיות האורה והפילוסופיה מכלכות אלהם.

Abraham Jagel's Katechismus Lekach-Tob. Ein Beitrag zur
Geschichte des jüdischen Religionsunterrichts von Rabbiner Dr.
Sigmund Maybaum (Docent der Lehranstalt f. d. Wissenschaft d.
Judenthums zu Berlin). Berlin 1892. In fol., 18 S.

Elfte Bericht über die Lehranstalt f. d. Wiss. d. Judt. in
Berlin. Vorangehen: 1) Die Responsen des R. **Meschullam**, Sohn
des R. **Kalonymmus** von Dr. **Joel Müller**. 2) Die Trauerrede an der
Bahre des verewigten Docenten Herrn Dr. **David Cassel** von Dr.
S. Maybaum. Berlin 1893. In fol. 28 S.

Heidenthum und Kabbala. Die Kabbalistische Mystik, ihrem
Ursprung wie ihrem Wesen nach, gründlich aufgeheilt u. populär
dargestellt von Dr. **S. Rubin**. Wien, 1893. 80 114 S.

Das Auge in Bibel und Talmud. Ein Essay von Dr. **Adolf
Rosenzweig**, Rabbiner der jüdischen Gemeinde zu Berlin. Berlin
1892 (Mayer u. Müller). 80 36 S.

Die **Blutlüge** (אמס דמים) von **I. B. Lewinsohn**. Aus dem Heb-
räischen übersetzt, mit einem Vorwort und Anmerkungen versehen
von **Albert Katz**. Berlin (s. d.) (Verlag von Hugo Schildberger,
Brücken-Allee 23). 80. 103 S.

הענין הספר „אמס דמים“ ללשון אשכנז היא דבר נפוץ כי הוא נכבד ומועיל להכלית
בהבנתו ובגורמו יוחר מכל הספרים אשר חזרו על הענין הזה. גם ראוי המחבר ריב"ל ז"ל, אשר
הסופרים ומספרי ההשכלה ברוסיה, כי יודע שמו וערך שגולותיו בארצות המערב. ההענין
הוא נאמנה וסגונה לא וקל כסגנון המקור. כאשר שמענו יאחז כבר לאור האזהרה שנית מהספר
הזה חזר לחזות על יקר ערכו והועלתו.

חמר אשר יכילנו ויחזיקנו וגם מעללי רוח החכמים היותר גדולים לא יוכלו להתיצב
לפנינו ערומים כיום הולדה, כ"א כלי מחזק ברכתם נחוץ ודרוש להם כגויה לנשמה
לכל ישארו "כאותיות פורחות באויר" — והנה אם נמצאו חכמים בארצות שונות
אשר התגדבו באהבה ורצון לכלכל את "החוקר" בפרי רוחם ויתנו מהודם עליו
מראשית קרבי אל העבודה הזאת, חמר "החוקר" לא מצא לו גואלים נאמנים, גם
אלה אשר בסיהם ככרו והללו את הספר העתי הזה לא כבדוהו מהונם ולא
חסה עליו עינם לתמכו ולסעדו (ומי יודע אם לא שמחו לאידו...), — סוף דבר,
הלאחץ — זה הדחק (דרוק בלע"ז) — עמד לשמן על "החוקר" לבל יתן פריו בעתו, מדי
חדש בחדשו, ולכן כאיש עיף ויגע מעמל דרך מלא מעקשים וחתחתים נלחצתי להנפש
ולשאוף רוח בכל פעם אשר הוצאתי חוברת, עד אשר עצרתי כח לשום פעמי
הלאה, אם כי לא הסחתי דעתי אף רגע מהדרך אשר לפני. והנה אחרי תתי
תודה להי אשר כישעו — ועזר אנשי סגלה אחרים אשר בחוכית האחרונה אפרוט
שמותם — הצלחתי להגיע בשלום למצער אל התחנה הראשונה ולהשלים
את השנה, אליכם היחידים השרידים בעמנו אשר באמת ובתמים תחפצו בקיום
"החוקר", אליכם אוהבי שפת קדשנו, חיי רוחנו, ומוקירי ערך חקירות בספרתנו
העתיקה אקרא:

אנא! תמכו נא וסעדו נא את המכה"ע היחיד הזה לחכמת ישראל
בשפת עבר, התאמצו נא למשוך עליו עיני מכיריכם ומיודעיכם להביא
את תבואת השנה (Jahrgang) הנגמרת אל ביתם או אל בתי אוצרות
הספרים אשר במחניכם; דעו נא ושימו אל לבכם כי תעשו בזה חסד
את שפתנו העבריה, המרתקת בקשר חזק את כל בני עמנו למושבותיהם,
וכי תקדשו בזה שם ישראל בהראותכם לדעת כי עוד יש גואלים ללשון
עמנו על אף אויביה ובוזיה החפצים להורידה חיה שאולה, לבל תהי
להם למזכרת עון!... שמות כל המשתדלים לטובת החוקר וכל
החותמים החדשים והישנים ירשמו בהחבורות הבאות, למען
ישארו זכרון לדור אחרון!
מי יתן ולא יהיו דברי אלה כקול קורא במדבר וימצאו מסלות
לבב רבים!

כתובתי כעת: Dr. Salomon Fuchs, Wien, Scholzgasse 2.
המרל.

1-ère année.

7-ème et 8-ème livraisons.

REVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme

PARAISSANT TOUS LES MOIS

Publiée sous la direction de

Dr. S A L O M O N F U C H S

(actuellement à Vienne, Scholzgasse 2.)

Prix de l'abonnement: 10 fr. par an.

Imprimerie de Joseph Fischer à Cracovie

1893

חוברת פ' י' י"א.

שנה ראשונה.

מחיר ההודעות :
50 פס. — 30 קר.
25 קופ. — 75 סנט.
בעד כל שורה Petit
חתומי, המניד
(המשלמים כל מחירו)
יקבלו את "החוקר"
בחצי מחירו.

החוקר

מכתב-עתי

מחיר "החוקר" לשנה:
8 Mk. באשכנז
4 Fl. באוסטריה
8 Rb. ברוסיה
בצרפת וביתר
10 Fr. הארצות

מקדש לחכמת ישראל.

פלסלה ותרוֹמֶמֶךָ תִּכְבְּדוּ בִּי תַחֲבִקְנָה.
(עשלי ד' ח')

יוצא לאור פעם אחת בחודש

מאת

ד"ר יצחק שלמה פֿוֹכֶם.

תרנ"ב.

נדפס בבית-דפוס יוסף פֿישֶׁר בקראקא.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

הלכות פסוקות מן הגאונים.

נדפסו ראשונה בקאנסטנטיין שנת רע"ו ע"י משה פיסולינו.

ועתה הוספתי עליהן הערות ומראה מקומות והנהות ע"פ כ"י

אני

יואל הכהן מיללער *

הלכות פסוקות מן הגאונים ואיסור והיתר על ספר זרעים ועל ספר מדע ועל ספר קדושה ועל ספר טהרה ועל ספר נשים ועל ספר הפלאה:

ספר זרעים.

הלכות חלה.	הלכות תרומה.
הלכות מתנות כהנים.	הלכות פדיון הבן.
הלכות שעטנז.	הלכות איסור בלאים.

ספר מדע.

הלכות עבירה זרה.

ספר קדושה.

הלכות יין נסך.	הלכות גיעולי נשים ובישולי נשים.
הלכות שחיטה.	הלכות טריפות.
הלכות חלב ודם.	הלכות בשר בחלב.
הלכות גיד הנשה.	הלכות גיעולי בצים.
הלכות חגבים.	הלכות סימני עופות ובהמות.
הלכות אבר סן החי.	

ספר אהבה.

הלכות תפלין והנחתן.

ספר טהרה.

הלכות טומאת נדה.
הלכות כהנים בזמן הזוה.

ספר נשים.

הלכות יבום.

(* רחם דברי הרב המו"ל ע"ד ספר "הלכות פסוקות מן הגאונים" למעלה מעמוד 15 עד ע' 19 ומעמוד 45 עד ע' 49.
העורך.

הלכות חלה.

הלכות מתנות לכהנים

(א) בַּיָּהּ סִי' מִי כ' רַבִּינוּ הָאֵלִי נִיכ סֵא"ל לְהַפְרִישׁ גַּם מַעֲרִיבָה גְדוּלָּה הַמְחִיזָה
הַרְבֵּה סֵאֲרָן אֵלֶּה הֵלֶּה אַחֶרָה, וְמֵה שֶׁמֻּדָּה חֲמִשִּׁים שִׁיעוּר הוּא רַק לְהַחֲלִיף חִיּוּבָה שֶׁל עֵשֶׂה שֶׁהוּא
קָב; וּמִשְׁמַע שֶׁל נִחְמָד בְּבִנְיָן בִּלָּא יִסְמִיד קָבֵעוּ לְהַחֲלִיף חִיּוּבוֹ קָבִיעִים וְהוּא אֶחָד מִמֵּיהֶם; וּבִחֲזָר
שֶׁלֹּאִנִּי מְסוּרָה דִּקָּא דִּקְבָּעוּ שִׁיעוּר הֵינִי אֵשׁ שֶׁגַּם וְלֹא הַפְרִישׁ מִן הַעֵשֶׂה נֶרְדֵּךְ לְהַפְרִישׁ בְּעֵשֶׂה א'!
מִכִּיד וְנִחְמָד א' מִמֵּה. וּבִדְבָרִים אֵלֶּה אֵין סְרִירָה לִּי הָאֵלִי בּוֹדֵלִי תַּחֲלֵה הַחִיּוּב, כִּמוֹ שֶׁקָּבֵעוּ הַכְּמִישׁ
בְּעֵשֶׂה ב', א' חִכִּיד וּבִנְחֻמָּה א' מִמֵּה, אֲבָל כְּבִשְׁעֵשֶׂה גְדוּלָּה יוֹהֵר מִדִּי גַם עֲלֵיהֶם חֵל הַחִיּוּב
הַקָּבֵעִי. וְעֵינִן בְּנֵה"ג רִישׁ ה' חֵלֶּה: „דְּהִיכִי דִלֵּם כִּמָּה גִּרְוִי בְּחֵדָּה עֵשֶׂה לֹא מַפְרִישׁ אֵלֶּה הָאֵלֶּה.
(ב) בְּדוּסֻם אִיחָא בְּעֵשֶׂהִים הִיכִי דִלֵּם כִּמָּה נֶרְדֵּךְ, וְהִנֵּהרִי עֵשֶׂי" בִּי"ה (=חֲזוּבוֹת הַנְּאֻמִּים
כַּכָּה יֵד ר' שְׁלֹמֶה זִלְמָן חִיִּים הָאֵל לְבִרְשָׁעִים).

(ג) עיין בגמ"מ (= השו"ב גאון מזהר ומעבד) סי' קמ"ט, וזה מסיים ומיחי
הדין עם הפסד כדאמר רבא בחולין הדין עם הפסד, ולכן מזהר ג"כ ללוקח לאכול הפסד אם
לא הורמו מהנזירה ועיין בגמ"מ סי' ק"ט. ההשבה שלפנינו הוצאה בשם ר' האי בק"ה מ"י
לשון ב"דב"ז סי' ה"נ"ט, וכן בראשית"ה כ"י סי' אלף קכ"ה.

(ד) צ"ס חיתה בשמחה דאזקי ישראל.

(ה) הקגה זאת למד הנאון מהאי דר' יוסף בחולין קל"ג. דהאי כהנ' דאיה ניה
טובא מרבנן בשיבטותיה ודחיקא ליה מיליה לזכי ליה מחנאו ואש"נ דלא אחי לידון ולמדן אלו

הלכות תרומה

ד. רב שמעון קיירא. א) והיבא דאפה ולא אפריש לא תרומה ולא חלה אי גמי אפריש חלה ולא אפריש תרומה שקיל הדא ריפתא ואכיל לה כהן קמן אפריש תרומה ולא אפריש חלה שקיל הדא ריפתא ואכיל לה אפי' כהן גדול ב) ותרומת מעשרות בזמן הזה נוהגין בארץ ישראל ואין מפרישין אלא אחת ושורפין אותה.

הלכות פדיון הבן

ה. רב נטרונאי. ג) ולענין פדיון הבן בכור של ישראל אין צריך לפדותו אלא במעמד אותו כהן שפדה אותו בלכד ואם אבי הבן אינו למד הלכות ברכה וסדר פדיה צריך אחר ללמדו ואותו ששנינו (מנלה כ"ג:) והקרקעות תשעה וכהן ואדם כיוצא בהם באדם שמקדיש שדהו ולאדם שאמר ערכי עלי או דמי ערכי-עלי או שהקדיש אדם עצמו לבדק הבית שצריך עשרה בני אדם סקחין לאומדו ולחשב כמה שוה ובמה צריך לפדות עצמו, אבל בכור ישראל כבר קצוב כמה פדיונו חמש סלעים שהן עשרים ושמונה כהסים וחצי [ראנקא] ד).

הלכות שעמנו

ו. רב יוסף גאון. ה) והלכתא אסור לתפור כנד צמר בחושי משתן ואפי' כרים וכסתות דקיימא לן תפירה כאריגה דמיא והלכתא כר' שמעון בן שזי דאמר (ביצה י"ד.) אפי' עשר מצעות זו על גב זו וכלאים תחתיהם אסור לישן עליהן. ז) רב כהן צדק. ו) בנדים של מלבוש ושל כסות בין שאסוד מן התורה

מה דאף בזמן ר' נטרונאי נהו מהמון כהונה דה"ל כמו בימי ההגאונים, וכ"ס הר"מ דנוהה אף כה"מ, ועוד למדנו מזה שהיבא שאין מעצור לגוף הענין הקמו הקמו לקהלות כדי לעשות כהיכר. ח) החילוק הזה נמצא גם בכה"ג דתרומה אכיל כהן קמן ובחלה אף כהן גדול ועי' בנכורות כ"א. דתרומה כיון שאין מפרישין חלה אחת אכיל לה רק כהן קמן, שלא יראה שומא מתפס, אבל בחלה יכול להפריש חלה שניה והיא נאכלת אף מאת כהן גדול כמלמד דבנא; ואיחא בכה"ג בגדול בטל לקריו דומה לכהן קמן, ועי' ברמב"ן מלחמה ספחים פ"ג, וצריך גימא הי' פסחים שהביא שו"ת ר' הא"י.

ז) נראה שם להק' ע"פ הכה"ג בלבן זה: ותרומות ומעשרות בזמן הזה נוהגין בארץ ישראל וחלה בזה"ל אין מפרישין חלה אחת ובורשין אותה. ועל דבר הרומות ומעשרות בחוה"ל לאק' ע"י ירושלמי חלה פ"ד ה"ד ורז"ו ע"ז דף כ"ב. ד"ס ב"ר.

ג) הוצא האשכול הי' פדיון שש גאון סה"ס. ועי' בש"ח סי' מ"ז שמלאה שהיה צמי' ר' הא"י תהג' לפדות בקיבוק עם ובסעודה.

ד) בדפוס איחא כ"ח כספים וחצי דאק' והנהיגי עפי' האשכול וכן איחא בנכורות ל"ו ונראה שאף בימי הגאונים היה המצב בבבל כאשר היה בימי האמוראים.

ה) הנה נהלקו בזה הגאון ר' יוסף ג' אשר לפסוק אפי' כרים דרננן ור' כהן דאק' נס' ו' ה"ק, והחשבו מובחלה בש"ה סי' ס"ב, ובכר הכריע שם הרב האב"ד לוי כר' יוסף גאון ועי' בג"מ (= השו"ת קצרה דפוס מנטובה) סי' ע"ו. ו) ראה ההערה הקודמת.

אפי' לתפרן בחומי פשתן אסור אבל כרים וכסתות שאסורן מדרבנן אם תפרן בחומי פשתן אין בכך כלום, ומרדעת של חמור הרי היא ככרים וכסתות ואמרו רבותינו ז"ל (נשם) לא יעלה עליך אבל אתה מצינו תחתך אבל אמרו חכמים ז"ל אסור לעשות כך שמא תכרך נימא על בשרו ואפי' וילון גזרו חז"ל מפני שהשמש מתחמם כנגדו.

ה. רב נמרון א.י. (ח) והא דאסור צמר ופשתים דקא צמר אילים דגמירין לה מציצת אבל מידי אחרנא לא.

הלכות בלאים

מ. רב חיל א.י. (ג) ובר ישראל שנתן בהמתו לגוי והכניסה לגורן פטור מלא תחם שור ומלא תחרוש בשור ובחמור לפי שמצוה זו על החורש ועל הדש אבל לא על הבהמה ובר ישראל הוא דאזהר רחמנא בין שהיתה בהמתו ובין שהיתה בהמתו של גוי אבל גוי שחרש ודש (ג) בבהמתו של ישראל פטור מלא תחם ומלא תחרוש בשור ובחמור.

י. רב יוסף גאון. (ד) ולענין גוי היכא דמשתתף בהדי ישראל בהרישה ובדישה לענין שבת ודאי אסור ליחייבה רחמנא שביתה הוא ושורו וחמורו ובחמתו אבל לחסימת פי פרה וחרישה בשור וחמור בין דגוי קא עביד והא ליתיה בהריה לא עביד ישראל אסורא ופטור ולענין דישה בשור ובחמור אמור רבנן (ה) מאי מעמא אסר רחמנא חרישה בשור וחמור משום דשור פשוט וחמור לא פשוט וחס רחמנא לחלישות דעתא דחמור ואסור ודישה נמי בחרישה דמיא ואסור.

(א) ג"כ בשה. והוכיח הגאון דרך זמר חלילים מקרי זמר מהא דהיקש בלאים לציצת ורמז בזה על האי הנא דבי ר"י ביצמוה ד: אבל צירושלמי בלאים פ"ב ה"א מוכיח מקרא לחלילים זמר במלכים.

(ב) דין זה איחא בשים ב"מ ז'. ובס' חיצוני' ליה חי מותר לישראל לומר גוי' לחסום פתחו ולדוב בה ומבוס הכי חיצוני' ליה בהא מבוס דליתו מלוה על הבהמה כלל רק המעשה אסור בישראל. ועיין בסמ"ג לחוין קס"ד בשם ר' חיצוני' דאסור וליתו לוקה. ובא"ח ח"ב סי' פ"ה המה על החיצוני' דנראה שגם לאסור וע"י הנה' אשרי בשים שם ובמבנה למלך שדיוח פ' י"ג ה"ג ובבבוקא סי' ז"א.

(ג) מזה מוכח בהריבה ודישה שוין לענין זה.

(ד) ע' לעיל סי' ס"ו.

(ה) מוכח דשניהם כהדדי הם ונעטעס רחמנא אסרה רחמנא בבלאים וכן לרוב בחסימה. והנה בנידון העם דחרישה בבלאים בהב הרמב"ן דהעם מבוס הרבוע דנוהגין ע"י זה ובס' החנוך אמר דעם מבוס דמבעיה משוים, וגם הראב"ע סי' כן ור"י אברבנאל משיב עליו דחמיו לא אמרו כן אבל החוקים ובאמרי נועם מביא טעם זה דזה מעלה גרה וזה אינו מעלה גרה ואי' עבר בעלי חיים ועיקר טעם זה כחז בם' ידידיה האלכסנדרוני.

ספר מדע

הלכות ע"ז

יא. מר רב צמח ה' ע"ז של נוצרים שנפלה ומכרו נוצרים את עציה ואת אכניה אסור לישראל לקחת אותן ולבנות בהן ג' אעפ"י ששינה אותן ועשאן אבל אם שינו אותן נוצרים מיתר לישראל לבנות בהן את ביתו שאין זה חמור מע"ז עצמה כי מבטל לה גוי בטלה וכי מבטל לה ישראל לא בטלה.

יב. ר' שמעון קיירא. ג' לפני אידיהן של גוים ג' ימים אסור לישא ולית עמהם ומלהשאילן ומלישאול מהן מלהלוותן ומללוות מהן מלפרען ומליפרע מהן ואסור למכור להם כל דבר שהוא לצורך יום אידם ואסור לשגר להם דרוון כיום אידם וביום הלולא דבריה ואסור לאכול ולשתות עמהם ביום אידם וכיום שמחתם וביום ששחת בניהם.

הלכות יין נסך

יג. מר רב צמח ד' ויין נסך שנפל לתוך הקדירה חמור הוא עד מאד ואסור בהנאה דאיסורו בכל שהוא ישכך שנינו (ע"ז ע"ד.) ואלו אסורין ואסורין בכל שהוא יין נסך וע"ז ועירות לכיבין ושור הנסקל ועגלה עדופה וצפרי מצורע ושער נזיר ופטר חמור ובשר בחלב וחולין שגשגמו בעזרה הרי אלו אסורין ואסורין בכל שהוא הלכך קדירה שנפל בה יין נסך אפי" כל שהוא אסורה בהנאה ואין לה תקנה להיתר. ה' ומותר לישראל לקחת יין מגוי על מנת שיביאו לו ענבים לתוך ביתו של ישראל ויעצרו ברשותו וימיר היין על ישראל ובלבד שלא יגע גוי ביין ו'. גת של אבן שזפתה גוי מנבכה והיא טהורה ושל חרס אעפ"י שקלק את הזפת אסורה אי זו היא גת של חרס עושין סימם גדול שנושא אלף ליטרא או יתר או חסר ומניחין אותו במקום שאין מיטלטל ובוצרין ענבים ומביאין ודורכין בו

ה' בנ"ה ס"י רמ"ו ובנ"ה ס"י ר"ג. ומשמע שכל ענין סוסק הנאון בע"ז שנשכרה שרץ לכל כל קיסם וקיסם דל"ה בהמב"ס בנ"ה מעכו"ס ה"י דהיינו רק בע"ז של חוליות אבל בשאר ע"ז שנשכרה אינו מבטל חלא כבר אחד. וע"י בר"ן ע"ז דף מ"ט. ובאשכול משמע כדברי הרמב"ם. ב' ל"ל מהן. ג' איחא בנ"ה"ג ר"ב ה' ע"ז.

ד' בנ"ה ס"י רמ"ח וס' לא נמלחו החיובות "חמור הוא עד מאוד", שגילה שהוספו ועיין ס"ה רס"ד. והנאון בחב"ו אשר לשנינו מפרש המשנה ע"ז ע"ד. ואלו אסורין ביין שנחנקן לע"ז וע"י רס"י ספ"י דמיירי בחיובות להביות וע"י ח"י ס' ובמשנה שם ע"ג קרני יין במים ומים ביין בנ"ה ואולי העמיד הנאון משנה זאת דבנ"ה בנ"ה י"ס.

ה' נראה שהחיר הנאון להוליך העגנים לביתו של ישראל כשקנה ישראל היין לפי מדת הצננו וס' ידרס ישראל וימור, ומה שז' רב כהנא בע"ז י"ס: דאסור להוליך הגוי ענבים לגת למחלה היינו כשיין מזלף עליהם והבא כשאינו מזלף, וההנא אשר אשר שלא יגע גוי ולא ימוד ביין במכר לפי המדה הוא פשוט שאם מדד הגוי באסור במשנה שם ס. (ואו שמפרש הא דר' כהנא ש' כשי' הרמב"ן דרך לג' ש' ש' כבר יין על שאל ענבים אסור להוליך משום שחל יגע והבא אין חשש.) ו' איחא בנ"ה ס"י ר"ג.

ומושכן ממנו ונותנין בקנקנים ופעמים שדורכין ענבים בכרם ומביאין את היין ומטילין באותו פיסם ומושכין ממנו כל השנה כולה אי נמי פיסם קמון שיכול אדם אחד לדרוך בו יין וכמות זה גת של חרס. ה) והלכתא יין נסך שנשך ממנו נוי לע"ז אסור בהנאה ואינו בטל לא אחד במאה ולא אפי' אחד בארץ שאסור ואסור בכל שהוא ואין צריך לומר בשתייה ומממא מומאה חמורה בכזית סתם יינו אסור בהנאה ומממא מומאת משקין ברכיעית. ז) המפקיד יינו אצל גוי אסור בשתייה ומותר בהנאה ומנע גוי שהגיע לכלל איסור וידוע בטיב ע"ז ומשמישה כיון שנוגע ביין ומשכשך בו אסור אפי' בהנאה משום חומרא דע"ז ומנע גוי שלא בכוחנו אסור בשתייה ומותר בהנאה ג) ואפי' קמן בן יומא אמ' רב נחמן אמ' שמואל (ע"ז ג"ז). הלוקח עכרים מן השוק אעפ"י שטלו ומכלו עושין יין נסך עד שתשקע שם ע"ז מפייה. ד) ומוריים של גוים אם ידוע שאין בו דגים כל עיקר מותר ואם לאו אסור. ה) ותרמוסין של גוים שלוקין אסורין. ו) ושיראז של גוים לא אסור יבש מותר והיינו אבטא טייעא דאמר רב המנונא (שם ל"ד) האי אבטא טייעה שרי.

ה) ב"ה ס"י רמ"א ובחיג ס"י ק"ג ב"ה ר"י נחמ' ובאשכול ב"ה ר"י שר שלום וחול' היא החזקה שהביאו החו' בספחים ל' ובחולין ל"ט. וב"ה חסרו הדיבות „הנך ממנו לע"ז" חקן הובאו בראש החזקה הארוכה בגי' (=הזכות גלוים קדמונים ד' בליון) ס"י מ"ו, שרק יין שנמשך אסור במהרה, וכן היה גם באשכול וגם ב' החזקה ב"ה ר"י שר שלום, ומה שסיים לפינוי סהם יינו אסור בהנאה ומממאין מומאת משקין ברכיעית חסר ב"ה אבל הוא כיון ופי' הנמ' ע"ז ל"א. בענין דג' ידוע.

ז) ב"ה ס"י רמ"א, ובדפוס היהא בין שנוגע ביין, וע"פ הב"ה הגדול, והנה פסק דמנע גוי שלא בכוחנו מותר בהנאה ואסור בשהיה מוכח מהאי דבידע ע"ז ל"ז, ואם כיון לגמ' חף שלא כיון לנסך אסור חף בהנאה בדמוכה מההוא מעשה דמחוזא שם ע"כ דלדיחי הא דרכא ועיין בחיג ובגי' ובאשכול שהובאה החו' בארוכה.

ג) ב"ה ב' ובס"י ר"ג פסק כרצ' דחיוק בן יומו עושה י"ז ולשהיה אסור וכן הובא ב"ה הגלוים נהום. חקן הביאו גם הא דשמואל דעבדים חף במלו ומכלו עושין י"ז עד שתשקע ע"ז מפייה כיון שיש להעמיד הדריית' דעבדים ובני השפחות במדרסן כמא לא פליגי רב ושמואל, ופסק זה הובא ב"ה הרמב"ן בר"ן לע"ז.

ד) י"ל לגרוס: ומוריים... אם ידוע שאין בו יין כל עיקר וכן הוא ע"פ הנמ' בע"ז ל"ד: דמוריים אין עושין אלא מדגים פהורים, ובז"ר של דגים אמרינן שאסור אם אין בו דגם במח"י שם ל"ה: וע"י שם ב"ה הרמב"ם.

ה) בהרמב"ן פסק כר"י, בע"ז ל"ט. דכיון דליקן בני תורה אסור לאכול תורמסין ח"ש שהם נאכלין כהם חיים ואין עולין על גלחן מלכים ור' ירוחם הביא שיש פוסקים קו, אבל הרא"ש בביה דף ו' כתב שאנו נוהגין לאכלן. והנה התבר' היהא בארוכה בקד' ס"י ל'. וע"י ס"י י"ז וע"י חילוף מנהגים ס"י נ"ג.

ו) בערוך ובגיה (=הזכות הגלוים הולאת הרמ"א הרכ"ז) מ"ז „אכפתא" ופי' בערוך שמביאין קמח וסולת ומלפין עליהן יין וע' בהו' בע"ז ל"ד: והנה לא ידענו למה נקרא ביראז וחול' בעיר ביראז הוא עושין מאכל זה.

(ח) אהיני שליכי אין בהם משום בישולי גוים. (ז) ומותר לישראל לאפות ביצה בפורני בזמן שהגוים צולין בה בשר נבלה דכיון שהסיקה על פניה היא שורפת כל רומב של בשר נבלה ומותר לצלותה בה וכן כל שהסיקו מבפנים אין חוששין לביעולי גוים נבלה וכל דהסיקו מבחוץ בכלי חרש אסור הלכך האי פורנא מותר לישראל לצלות בה בשר וצריך לשהות אחר בשר נבלה עד שתתלכן ושוּרף את הרומב וכן לאסור [לאפות] (ז) אחר צליית גוי בשר נבלה שיעורו בכך. (ד) ופורנא דניסקת על ידי גוים ואין שם מלאכת ישראל כל עיקר לא נתינת עצים ולא שנייה ולא אפייה ולא רדייה ולא בהנחה ולא בנמירה ודאי יש בו משום בישולי גוים ופורנא גדולה של ישראל בעיר שכולה ישראל והכיאי בעל פורנא גוי נחתום והעמיד בה אותן ישראל שאוספין בה אם עושין כמו שאמרו חז"ל (שם ל"ח:) האי ריפתא שגר גוי ואפה ישראל ואפה גוי וכולה שמעתא שרי ואי לא אסור.

י"ד. רב האי. (ה) במקום שנוהגין שסותמין הכר של יין [בעץ] (ו) שמתקנין אותו כשיעור פי הכר ומהדקין ליה ושופכין עליו זפת חופתין את פי הכר וקושרין נייר על ההיא זפת וחותרין עליו אנו רואין אם אין בני אדם יכולין להסיר את העץ מעל הכר מבלי שכירת החותם הרי זה בחזקת חותם בתוך חותם ודוּסְקִיא שיש בתוכה נאד של יין אם היתה צרורה ופיה למטה הוי חותם בתוך חותם פיה למעלה לא הוי חותם בתוך חותם ואי כ"ף פיסיה [וצייר] (ז) הוי חותם בתוך חותם ולא אמרו בכולן ב' חותמות אלא דוקא שלא יהא החותם על המנופה אלא יהי שם כלי אחר [לכיסוי] (ח) לכד והחותם ביניהן ובכך יהיה הכלי חותם בתוך חותם שהוא למעלה.

מ"ו. רב יוסף גאון. (ט) הלוקח יין שלא מן המומחין ממי שאינו מדרק במצות ואיתו יין אין עושין לו שמירה מתחלה ועד סוף כהלכה אסור בשתייה ואפילו בהנאה. (י) הלוקח עבדים מן הגוים שמלו ולא מבלו וכן בני השפחות שמלו ולא מבלו גדולים עושין יין נסך קמנים אין עושין יין נסך ואלו הן גדולים שזודעים במיב ע"ז ומשמשיה קמנים אין יודעין במיב ע"ז וקיימא לן כמאן דאמר (שם נ"ז.) תינוק בן יומו עושה יין נסך לענין שתייה אסור ובהנאה מותר. ובני השפחות שלוקחין (פת) מן הגוים עם אמותיהן צריכין מביילה ועושין יין נסך אבל ילידי

(ח) צמחוקס וטובים קמיירי דמוחכים וכן איהא בע"ז ל"ח: ופירוש אהיני מוצא בנ"ק דף מ"ב וז"ל אהיני שליכי.

(ז) הוצא בנבל העיפור ובאשכול. וע"י דה"ג קס"ג ובס מייכר בהסיקו מבחוץ.

(ג) כן יש להקן ע"ס העיטור. (ד) הוצא באשכול ה' צטו"ס: "החב צספא".

(ה) כה"ט ס"י ר"ג הוצא ההלכה ובהוצא עליה ר' שריר' ר' הא"י ובאשכול הוצא ההלכה סהכ. (ו) בדפוס: "בעין" והקרינו ע"ס הכ"ט.

(ז) גם זה כה"ט ס"י וע"י ע"ז ל"ח. בדפוס איהא במקום וז"ל "דנייד".

(ח) בדפוס איהא "כיסוי" והנהי ע"ס הש"ת.

(ט) כה"ט ס"י רנ"ד מה שפסק הגאון שמי שקנה יין בלא מן המומחין שאסור אף בהנאה כן פסק בצלעות שנסבין יין ממש לע"ז ויש לחוש אולי קנה מן היין ההוא, וכל זאת היא מומרא גדולה. ועיין ע"ז ל"ט: ובדפוס "פ"ח ממ"ח הכ"ה. (י) ג"כ כה.

בית אין צריכין מבילה. (6) פת של ישראל בפורני של גוים ויש באותו הפת סימן אם סימן מזבח הוא ומביעות עינא ביה אין צריך לשמורו ומותר.

מלך רב שר שלום. (7) שפחה גויה שיודעת במיב ע"ז של נוצרים והמבילה אדונה בעל כרחא בין יאין מזכרת ע"ז ואין נודרת בשם ע"ז הרי היא כעבד כשר ואין עושה יין נסך [ואופה] (8) ומבישלה ואוכלין מבישולה ושותין מידה ואין בכך כלום ואם תאמר מפני שהמבילה בעל כרחא אין מבילה בעל כרחא פוסלת אלא ביסת תאמר דגויה היא והא שייכה במצות דער דמקבלה עול מצות לא ישרי לה מבילה אבל עבד דבגו עבדותיה נמי שייך במצות כגון שבת ומילה ונדה ופסח ושאר מצות אין צריך לקבל. ולענין מיחש דלטא לא מבטלה עבודה זרה שלה לרצונה אלא בעל כרחא לא חיישינן ולא צרכינן עוד דמבטלה לה ברצון דאשכחין דאפילו גוי גדול מבטל ע"ז בעל כרחו דאמר רבה בר בר חנה (שם מ"ג) פעם אחת הייתי מהלך אחר ר' אלעזר הקפר בר' מצא מבטת ועליה צורת דרקון מצא גוי קמן לא אמר לו כלום מצא גוי גדול אמר לו בטלה לא במדה סימיו בטלה וכל שכן הדא שפחה דאיכא מרות אדונה עליה דיכול לאמבולה ולבטל עבודה זרה שלה בין לרצונה ובין שלא לרצונה ומאי איכא למיחש דלטא הלכה ופלחה בינה לבין עצמה וחוזרת לסורה בין דמפרש יאין מזכרת שם עבודה זרה אין חוששין לדבר והרי היא כשרה לכל דבריה. (7) ומותר לישראל לשלוח יין ביד גוי בשני חיתמות ואין בכך כלום דאמר ר' אלעזר (שם ל"א). הכל משתמר חותם בתוך חותם הוין מן היין ור' יוחנן אמר אפילו יין והלכה בר' יוחנן הלכך יין משתמר בשני חיתמות בין לשלוח ביד גוי בין להפקיד אצלו בביתו בין בקנקנים בין בנודות ומותר ועיקר כשהוא עושה כמו שאמרנו (שם ח"ל) אנגה אפומא דחביתא ישרקא וחתימה הוי חותם בתוך חותם דיקולא ומהדיק היי חותם בתוך חותם זיקא כף ציר וחתימה הוי חותם בתוך חותם ואם (8) יש בקנקן מקום שיבא לידי איסור אסור לשלח ביד גוי או להפקיד אצלו (9) ונודות הדישים גוי רובבן ועובדן ונותן לתוכן יין וישראל עומד על גביו ואינו חושש לתת לתוכן יין מכאן ולהבא וההוא יין דקא שדי גוי לתוך נאדות חדשות כיון דלעבדן הוא ולא ליסתייה הוא דאם כזורק מים למים

(6) הרי כחן הפת של ישראל שיש בו סימן ולא חייב לחלוק ומה שהתיר פת של ישראל שנאסרה חלל גוי ולא חש מחשם שלקות ע' במדכדי פ"ב דע"ז והאשכול בשם הגאונים וז"ל דמיירי מחתה וישראל או שמיימי כפולני גדול' שאופן שם בשכר עצור כל בני העיר ואין בו משום חתמות וכן כתב בשו"ת הריב"ש סי' הקיד' בשם הרא"ה ועי' בלחיות חיים.

(7) בש"ס סי' רנ"ה ובש"ץ ח"ג ש"ו סי' ל"ב.

(8) בדפוס ח"ה, ועוסה' ותקנתו ע"ס הש"ה.

(9) ש"ס רנ"ו ועי' בר"ע ע"ז ל"א. ובסוף החש"י חסר בש"ה.

(10) דין זה כהוב בלחיות בש"ס בסוף החש"י בקצת שנוי לבין.

(11) שם סי' רנ"ז ושם הוא בטעוה, ונראה מדברי הגאון במפרש כפי' רש"י שאפי' נתן

הגוי לחובו יינו מותר כיון שנתן לרצונו, והאי שכתב' עומד ע"ג בידע שלא נתן הגוי שם יין אחר הריבוב, ולא כפי' הראש"ד דכינו של ישראל מיירי הכתיבה בש"ז ליג. והחש"י אמר נסך אוהו היין שנתן שם בריבוב.

ומשום הכי מותר דכולהו נאדות צריכין לעיבוד בתחלה בחד רב או ביין או בחומץ והאי יין דהשתא לאיבוד אזיל דשופכו לארץ דלא הוי לשתייה דאית בה רבב וחסת. ה) ובצק של גוי שנילוש במים חמין שיהם דאפיה ישראל ודאי שרי היתר נמור ואין בה משום גיעולי גוים והלכתא גותן מעה לפנים מותר ויכין שנותן מעם לפנים חמין שנילוש בהן בצק מותר ואין חוששין לו לכל דבר.

י"ג רב נטרונאי ז' ויין מבושל בין שעומד על רובע בין שאין חסר אלא [רבע] ז' אי נמי פחות מרובע בין שמשכר בין שאינו משכר [כרו] ז' נשתנה לגרעותא ואין מברכין עליו ואין מקדשין עליו ומברכין עליו שהכל לסיכך אין בו משום גלוי ואין בו משום מנע גוי דאמר רבא (שם ל') יין מבושל אין בו משום גלוי ואין בו משום יין נסך ורבא מילתא פסיקתא קאמר מבושל סתמא לא שניא נצמק ולא שניא חסר רובע ולא שניא עמד על רובע וכן הלכה. ה) ותרמוסא דשלקין ליה גוים לבני תורה שרי והכי דאמ' בני תורה כל דמציין נפשיה בציצית יכייף לדברי תורה ושמע כל דאמרי רבנן ולא מזלזל בדברי תורה ובדברי סופרים. י"ה. מר ששנא. ו) וקנקנים של גוים שהיה בהם יין גוים אסור לבר ישראל לית בהם יין כל שנים עשר חדש לאחר שנים עשר חדש מיתרין ואם רוצה ישראל למחרן לאלתר ממלאן מים שלשת ימים ומערין כל מעת לעת אחד קנקנים שלנו ואחד קנקנים שלהם ז' ובדרך שהוא עושה בקנקנים כך עושה בנאדות של יין ומיתרין לאחר שלשה ימים. ח) וישראל שמכר יין לגוי והוליכו לביתו והחזירו ואמר לו מול ייך שלא מדרת לי אמת שלי ט' ודאי בשתייה אסור שנעשה מנע גוי אבל לחוש שמא החליפו הגוי ביינו ואסור בהנאה לא חיישין דהוה ליה ספק פסיקא וכל כך אין חוששין ומותר בהנאה.

י"ט. רב מתתיהו. י') ומשחא שליקא דארמאי בזמן הזה יצא עליהן שם שמזייפין בו ועושין בו כמה דברים טמאים של איסור ואליה וחלב של בהמה.

ה) הובא בח"ע סי' קט' וז"ל בלרוב הוכיח כן מעי' ל"ח:

ב) בש"ה סי' רנ"ה ומ"ס הנגזר והנה ברין ע"ז ט"ב הביא הראש"ד מ"ס ר' האי דהכי דייקו הגאונים דכיון בהנחה נעשה מבושל נגד טעם הרמב"ן דלר"ד שיחסר וכיון שחמרו במזיגה רביעית בשב"ע ע"ז: נקט גם הכא רובע ובשרדס הובא שהציב על ענין זה ר' יצחק לר' יקותיאל כעין תשובה זו של גאונים. ג) בדפוס חסר "רצעי".

ד) בדפוס "הל"א נהנה. ה) ע' לגיל סי' י"ג.

ו) בש"ה סי' רס"א לפני כה"צ מר שניא ובדפוס כתוב לפניו מר שניא.

ז) הגאון מפרש כפ"ח רש"י לדברי ר' אליהו בקנקנים ויודוה שון שמכניסין בהן לקיום ולכן רק חדשים מותרין בלי עירוי וע"י במגדל ע"ז לר"מ מ"ח סי"א ובה"ר ע"ז ל"ב:

ח) ע"י לקמן סי' כ"ה ובפ"ה הגאונים דבמ"ח אין מנע גוי אסור בהנאה הובאה ביה"ע ע"ז י"ז: וכדעת הרמב"ן הובא ברין ובה"ר שם דגב"ל ס"ח י"ח הנזר משום חיתון אסור בהנאה אבל מנען מזהר בהנאה ולחילוף ולחילוף לא חיישין כיון דלא בכיהו לנסך ועוד שהוא ס"ס.

ט) אלי' ז"ל "זה גלוי" ובש"ה ח"ה, או דב"ס [גיל בש"ס] עליה.

י) הובא בלש"ק ב"ס גאון וע"י ס"ח סי' קס"ח בא"ז עוד לא היו מזייפין החמאה.

ולא היה חסור בה ועיין סי' כ"א.

הוחזקו בכך ואמרנוהו והוא הדין לחמאה שלוקה ושאינה שלוקה דארמאי שכין שהוחזקו להיות מזויפין אסרוהו.

ב. רב הילאני (א) אנשי מזרח מתירין את החמאה של גוים ואומרים אינו מקבל מוכאה ובני ארץ ישראל [איסרין] (ב) אותו מפני שחלבו גוי ואין ישראל רואהו אסור.

בא. רב נטרונאי (ג) משחא שליכא דקארו ליה סמן (ד) אם דבר קמן הוא חיישינן שמא עירבו בו חלב או מן שומן אליה ואם דבר גדול לא חיישינן עליה שאם יערבו בו דבר אחר מסירה והן חסין על סמנאם יותר ממנו ומותר באכילה ואם הוא יפה במראהו ובריחו וידוע באמת שלא נתערב בו דבר ממא ומותר. (ה) וגולפי דארמאי בין דישמעאלים בין דנוצרים בין דאמנושים כולן שוין הן לענין יין נסך ולענין סנע גוי דלא פסרינן נדריא דילמא אתו לזלזלי בין נסך ובסנע גוים עובדי עבודה זרה (ו) אבל חומץ של גוים בין דתאנים בין דצמוקים פולן מותר באכילה.

הלכות בישולי גוים

בב. רב שרירא (ז) ושטאלתם כל שאכל כמות שהוא הי אין בו משום בישולי גוים בקדירה של ישראל או בקדירה של גוים חס ושלום בקדירה של גוים אלא בקדירה של ישראל ואיסורו של בישולי גוים לא מפני גוים אלא מפני ששינה אותו גוי מברייתו כדאמרינן (שם ל"ז:) מנא הני מילי אמר ר' חייא דאמר קרא אבל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי וגו' מה מים שלא נשתנו אף כל שלא נשתנה וכדאמרינן בסופה מה מים שלא נשתנו על ידי האור מברייתן אף כל שלא נשתנה על ידי האור מברייתו שאעפ"י שבישל גוי בקדירה של ישראל בבית ישראל וישראל רואהו אסור לאביל ממנו אלא אם כן סיוע ישראל.

(א) חיה' בחילוף מנהגים ס"י י' ועיין בעיבור סוף שער הכשר הכשר ובג"מ ס"י קפ"ח.

(ב) בדפוס חסד היצט "אוסרין".

(ג) דין מבחי' שלוק' עיני' ל"ח: ואף לאחר שגזרו על דבר שיש לחשש שנתנין פס דבר סמא אינו אסור במקום שאין מנהג אורחו חשש על פ"י ס"י י"ט.

(ד) סמן היינו חמאה בלשון ערבית.

(ה) אף על פי שהקילו הנאמרים במגע יין של נכדים בומה"י בכל מקום הסייג והגדר לא נעקר והכדור כל יין של גוים כולן אסורים ועי' ס"י י"ח ופ"י כ"ה.

(ו) כשפת הגאון כתב ר' מנחם ע' חוס' עיני' כ"פ: ולא חילק בדבר אם ירחיק עי' דקדק' או לא כמאמר הראשון ב"ה' וכל זה בחומץ מתאנים או ממנוקים שלא היה לפני זה יין אבל חומץ יין אסור ועי' ס"י כ"ד. והנה בש"ח ס"י ר"ס אסר ר' ששגא כל חומץ הגוים וי"ל דלא סבירא ליה היתיר שהחירו ב"ה'.

(ז) כעין זה בש"י הרמב"ם במשנה פ"ב דעיני' וא' הגאון דאף אם בישל גוי בביישו של ישראל וישראל רואהו אסור ועיין דעת הראשון דהביאו בחוס' שם ל"ח. ועי' בש"י ח"י במשנה ל"ה: כל דבר ששאלו עכ"ר ואש"י בכלי מהור.

בג. רב נטרונאי. ה) ומקום שקובעין בו שוקים לעז ובאין סוחרים מכל המקומות לשם ועושין כחירה ולכשנפדין גובין מהן מכס לשם ע"ז והשוק נקרא על שמה אסור לבר ישראל לילך לשם לסחירה ואמרו ז"ל (שם י"ג.) הנושא ונותן בשוקי עזי בהמה העקר פירות כסות וכלים ירקבו ובעות וכל מיני סתבות וילך לים המלח ולא שנא הגר ולא שנא בעל הבית קבוע בשנתנים מכס לעבודה זרה כולן אסורין אבל בעל הבית שאינו קבוע מותר ואם קרא שוק של עז ואין נותנין מכס לעז כולן מותרין.

בד. רב פלמי. ג) ובמקום שרגילין גוים לשבר את הויתים ועדיין לא הגיעו ואין בהם שכן ולא מעם שבה אסורין או מותרין וזיתים גדולים שנתנין במים אסורין או לא ולמה נאסרו במקום שאין מערבין בהם כלל, כך ראינו אם זיתים הללו כשהן כובשין אותן רגילין גוים שמזלפין עליהן יין וחומץ של יין בין קטנים בין גדולים בין הגיעו בין לא הגיעו אסורין ובמקום שאין מערבין בהן כלל מותרין שלא אסרו חז"ל אלא כבשין שדרבן לערב בהן יין או חומץ שכך שנינו (שם ל"ה:) ואלו דברים של גוים אסורין ואין איסורן איסור הנאה ואחר מהן כבשין שדרבן לתת לתובן יין וחומץ.

כה. רב כהן צדק. ג) ולענין גוי ישמעאל שמקילין במנעו ואין עושה יין נסך ומתירין בשתייה לפי שאין (ד) מנסבין יין לעז שלהן אלו היו מנסבין בהנאה נמי הוה אסור עבשיו שאין מנסבין נעשה מנעו היותר יותר מתינוק בן יומו הילכך אפילו ישמעאל אסור מנעו בשתייה.

כו. רב עמרם בר ששנא. ה) וכאן דאביל פת של גוים [אין] ו) מלקין

ה) הובא בחגיג ס"י י"ג ובארכיב ס"י קיד וז"ל חגיגה ב"ק ס"י מ"ז ובאשכול וס"י נמי גרם ר' ירמיה זבין ביה' וא"ר פלומא ב"ה חגיג וע"י ב"ר א"ר ע"ז פ"א ס"י י"ב ד"ח גרם סכא. והנה כ"ח החז"ל בשם ר' נמרנאי ובח"ג ס"י ה' כחוצה בין תשובות גאון זה, וס"י קיד בין חב' ר' פלמי ובאשכול בשם גאון סכס.

ג) בחגיג ס"י ל"ח ובקצרה באשכול, ובמשה ע"ז ל"ה: אסור כבשים שדרבן לתת לחמץ יין אבל במקום שאין מערבין כלל מותר.

ג) בחגיג ס"י קיד הובא מ"ה מ"ה, בחגיגה ב"ק ס"י מ"ז בשם ר' שר שלום ולפינו בשם ר' כהן זקד והיא סוף ההב' הארוכה ב"ק; ובחגיג חלקו החז"ל לבני סימנין.

ד) יהיה י"ג לפנינו מנע שימעהליכ הובא ברמב"ם י"א מ"א ח"ז וע"י רש"י וחו' ע"ז י"ז: ובאשכול הביא תשוב' לגאון חי חושבין לניסוך ואמר ג"כ שאם הגוים ישמעאליכ אין חושבין כדכנס אסור היין וכפעתד ר' יהודאי לא אגר לא איסור והיחזר משני שלמגושים שחזרו לתת ישמעאל עדיין לא היו נקיים מן ע"ז וניסוך אכן כאשר שנו הדורות לא נאשר כלום אכן נוצרים י"ח חשב הכנסה שהם מנסבין, ועוד הביא תשוב' אחרת יבנה במחמירה יותר מ"ה יהודאי ואומרה שימעהלי האידא ע"ז הוא אף באינו מכיר בטובד ע"ז וע"י במדכ"י פ' ר' ישמעאל הביא בשם חב' הגאונים להחיר ב"ר.

ה) הובאה ברין ע"ז פ"ג על האי דלא השהנו ביהדי דאינו דקאביל לחמי דארמאי ושם אי"ה אין מלקין אורו וכן הנהיג. ובדפוס אי"ה ומלקין אורו.

ו) ע"ז ע"ג. וע"י ס"י י"ג. והפסק הוא ב"ה רס"י רס"ד. ונראה שם שהוא מרד נמרנאי.

אותו אבל מוכיחין אותו ואסור לוטר מפיו בבית המדרש. ויין נסך אסור ואסור בכל שהוא ושלא במינו בנותן טעם. ה) ההיא חביתא דשיכרא דנפל לגוה עכברא (שם ס"ח). אסריה רבא לההוא שיכרא אפילו בטעמא משום דמאיס. ז) חבית שיש בנה משקין בין יין בין שמן בין כל משקין ונפל לתוכו שרץ או עכבר שיעור אחד מאלף והחבית והמשקין אסורין ואם בקש לטהר את הכלי מכניסו לתוך הכבשן עד שיהא כבתחילה. ג) תניא (שם כ"א) רבן שמעון בן גמליאל אומר לא ישביר אדם מרחצו לנכרי מפני שנקראת על שמו וגוי זה עושה בו בשבתות ובימים טובים מלאכה.

ספר קדושה

הלכות שחיטה.

בז. רב שר שלום. ד) השוחט מהך הטבעת ושייר בה כמלוא החוט על פני כולה בשרה [קיימא] לן הלכה כרב נחמן דאמר (חולין י"ט). השוחט משיפוי כובע ולטמא שחיטתו כשירה ושיפוי כובע יש למעלה מטבעת גדולה ככסוי אחד שמונת על פי טבעת גדולה ורומה הכובע של ערכים ואינו בשר ורומה לסחוסין ולכן הוא וכו פתח של קנה ומונה עליו כעלה של הרם ופסוק בו בינו לבין הושט בשעה שמעה נפתח אותו פקק ויוצא קול וכשמכנסת טאבל ומשתה נפתח אותו כובע באותו עזה ועוברין עליו ונכנסין לושט ואחול (תענית ה:) אין משחין בכעורה שמא יקדים קנה לושט ויבוא לירי סננה. ואותו שיפוי כובע שלו רבוק בטבעת גדולה ויש לו טעם בשר מצד זה ומצד זה שמו חיסין בלשון ארמית ודבוקין אותן חיסין לאותו כובע תחילתן למעלה משיפוי וסופן בסוף שיפוי סמך למטבעת גדולה. ה) ובשאר טבעות אם התחיל בחרא הומרתא ומסיים בהוברתא אחריהו כשרה. ו) והלכתא השוחט במקום נקב קמן על גבי גרגרת וכן השוחט ופגע בנקב קמן תחת הגרגרת שחיטתו כשרה ולא דמיא לשוחט ישראל וגמר גוי הפסולה אבל ניקב רובו של גרגרת בין מלמעלה בין

ה) ב"ה שם וספק כ"ה שם דאף נפעת' אסור וכדמסיק נע"ז ס"ח: דסוקי מספק' ליה מ"ט דרב.

ג) ב"ה וכל ההלכה כמו שכתובה לפנינו היא בבב"ב הלכות י"ג, ובשית שמו לפנינו מלת "ושחאלה". והנה כבר כתבנו דע"י הבב"ב דסביר כמאמר הירושלמי ר' יוסי בר בון הורה שעכברא באלף הוא כזן חלוק עכברא שם העיר ועיין רא"ש חולין פ' ג"ה.

ג) ההלכה מן הבב"ב כחובה גם בבב"ב.

ד) נקיט ד"ש לשון הפלגה חולין י"ח. ואמר קיימא לן הלכה כרב נחמן והשנוה מובא בלשון הזה באבכול ח"ג ס" ד' ג"ס הגאון ס"ה. (גדפוס ח"ת דקיי"מ לן). והנה בחיג ס"י ק"ה כ"ו דהא דריג נדיעבד והא דרי יוחנן דכל האורח כשר לבחיפה מנצנה הגדולה לכהלה ודבי חולין מ"ה כ"ב דלא ספקין הא דר' יוחנן אלא הא דריג.

ה) נרצחה בחיג ס"י קי"ט דאין הנרמה כשאר ענניה דק"ה.

ו) ג"ס י"ח: ודל"ז ח"א ס"י עי"פ מביא משם אבי העזרי ד"ה גאונים במחירין כזה

דלא כר"ה.

מלמטה שחיתתו פסולה. ה) שחיתת העשויה במסרק כשרה במסרק המוטל כגון שהכנים את הסבון בצואר ויצא אצל הראש בארכו של צואר אבל לא ברחבן והיישין דילמא עקר להו לסיכנים ויביא לירי נבלה. ז) וקנה של עוף כיון דרק הוא צריך לדקדק בו ולהציץ בו יפה יפה ולהעמיד על הטבעת הגדולה. ו) והרנגול שלא נשחט יפה ומהלך כשהוא חי מביא גף של עוף ומכנים בפיו אם רואה אותו סבריא ויוצא ודאי כבר שחט רוב אחד בעוף נוטל את הסבון ומכריע בית הבליעה יפה יפה שהוא כמהתך בבשר שחוט אבל אם אותו גף של עוף לא הבריא ויצא אסור לאכול מאותו תרנגול עד שנים עשר חדש. ואם היתה תרנגולת אסור לאכלה עד שתלד. ואם שהתה שנים עשר חדש אעפ"י שלא ילדה כותרת לאכילה ואין חשש ללדתה שכך אנו אומרים (שם נ"ה) הלכתא בזבוי כל שנים עשר חדש.

כח. רב נטרונאי. ד) הכל שוחטין אפילו משומר אוכל נבלה לתיאבון בודקין סבין ונותנין לו ומותר לאכול משחיתתו ודוקא לאוכל נבלה לתיאבון ולאוכל הלב ודם ובשר בחלב וכיוצא בה אבל משומר שהלל שבתות בפרהסיא ולשתות יין נסך במשומר לעבודה זרה דמי ואסור לאכול משחיתתו וכן הלכה. כט. רב הילאי. ה) והשוואת ששבת ולא בירך מותר לאכול משחיתתו והוא שידוע ו) הלכות שחיתת והלכות טריפה וניקור הבשר.

ה) הסי' במסרק למעלה ובגון שחט מכנגד הזוהר ויצא לו לראש מוצא בל"ז ח"ב סי' שצ"ח כס' ר' ה"י חזק' הכותש צ"י וג' מקומות שחיתתו פסולה וכן פסקו ר' שרי' ור"ש בן חפני. ועי' בגמלות בהעלוך סי' קכ"ד ובח"י חולין דף ל'. והנה בל"ז סי' שצ"ח מביא גם כס' הנה"ג להכשיר שחיתת במסרק ובקולמוס ולפינו צ"ה"ל חמאן דשחית חיהא ומגריס ליה לקיח כי קולמס' פריסה ואי מגריס ליה כדאי וזע"א פריסה ואי משחא לה בקולמסא (בקולמסא) קן תחתי לעילא פריסה. ועי' ג"ה סי' שצ"ז.

ז) בחולין מ"ג: דקדקו מאד בשיעור הוושע דשל עוף וגם בנידון קנה יש לדקדק לפי דברי הגאון והרמב"ם ס"ח מבחיפה כתב ובעוף הכל לפי גדלו וצביון וי"ד סי' כ' הביא מ"כ ובעוף למעלה בפסיו כובע כמו צהמה וכו' ונסחרו כזה דברי הכלבו כס' הרב האבנאלי דל"ן בעוף פיסול הגרמה למעלה דל"ן לו פסיו כובע סבובא שם צביון.

ג) ההקדמה לדקדק צנז"ה הכחיקה האחרונים ולפי ח"ז ח"ב סי' שצ"ח ומדכ"י פ"ק דחולין אסור לעשות כן ופה ראינו היסר כס' הגאון, רק כשאין הנוצה יוצאת ויש לחוש לערשות יקב הוושע או נפסק רוב הגרמה אז מהני היקון שהיה י"ב חדש או לידה.

ד) בחולין צ"י. משמע דהאי מומר לנסך את היין שצבד ע"ז בניסוך והוא ע"ז דלוקי' ועיין בהוצאת זור סי' ב'. אכן הגאון פסק דל"ף מי ששחה י"ג כיון שהוא נכנס לחט דע"ז אסור לאכול מבחיטתו.

ה) במדכ"י ר"ס חולין כס' אלדד דהיי דשחט ולא כדך פסול וצ"י כיסוי הדם שמו"א דאצ"ה חצ"י הגאונים דשח' ולא כדך אסור לו ולאחרים מותר ובח"ן פסק הגאון שצ"ח מותר ופסק זה ח"ת' גם צהנא.

ו) חולי הוא הוספה מאוחרת או דגא דגא נקוט דאס' יודע ה' דיקק וניקור מותר לאכול מדקיקו ומניקורו.

ל. רב מתתיהא. (ח) והשוהט בסכין של נויס (ט) מקלף בית השחיטה ומדיח יפה יפה וכשר.

לא. רב נטרונאי. (ג) והשוהט בחמה צריך אחד לסמוך אותה. (ד) והשוהט בשבת וביום הכזורים אעפ"י שנתחייב בנפשו שחיטתו כשרה ואסור לאכלה ביוםה עד כוצאי שבת ויסתין בברי שיעשו וכן הלכה. (ה) והלכתא כל מריפות שמנו הכמים בבהמה כנגדן בעוף יתר עליהן עיף בשבר העצם אעפ"י שלא ניקב קרום של מזה ודוקא בעוף של כיום הואיל וקרומו רך לאפיקי ממנו דאמר אין עיקור סימנין בעוף (שם ב') דלית הלכתא ביותרה לענין שחיטה אבל לענין מליקה כוותיה.

הלכות מריפות.

לב. רב הילאי. (ו) אינה דסריבא מן אומא מתחלה ועד סוף מריפה. אבל אי סריבא עד פלגא אי שלא בסדרן סריבא דלאו מקום רבייתא (ז) מקום רבייתא הוא ומריפה ואי מקום רבייתא הוא ומפיק ראש אונה מן אומא צריבה בדיקה היבא דסריבה אי שבצבץ מריפה ואם לאו כשרה. (ח) והיבא

(ה) באשכול ח"ג סי' ה' הביא בשם הגאון דהלכה' כדז דקולף וכן עסק הרמ"ם דלא כהר"ף. (ג) נראה שהיה הדחה משום דם נקטי לה דהדס הכנה כדכח בית השחיטה וע"י מולץ ל"ג. בחו"ד מולחו ומדיחו יפה יפה.

(ג) מפעם שלא תתדנדד ההכמה וע"י זה יתרחב ההקד ואל יעול לדדוק יפה אם נכחס הרוב או מבוס חסש שיעקרו הסימנין ובי הא דלמא חז"י שבה הכח: כתרנגולת דלרץ ליתכשניהו לכרע' בארעא ובכח"ג ח"ח: ומאן דכח"פ נחתו ונישחחו וכו'.

(ד) בשוגג מוקמי' למח"י ואסור חף לר"מ עד כדדי שיעשו חולס שמה הגאונים כר"י דבמזיד ודאי לי אסורי' עולמית וכן הביאו הא"י בסי' ב"מ"ט והאשכול דהגאונים כר"י שצידא להו. (ה) ה"י דלוי בחולין כ"ו. פליג אברייתי דהני דמי כד יחזקאל וע"י שם ב. ה"י ד"ה חולמי' ורבי' שם כ'.

(ו) חולי יב לגרום בלבן הגאון "אינה דסריב' מן אומי מתחלה ועד סוף כשרה לכל סריב' עד פלגא' וכו' וכן עסקה' נחמ (ה"ג סי' ס"ח) דאינה הסמוכה לאומה רביית' היא ומנען ולא צריכה למיבדקה, חולס רבי' כשרה סי' ר"מ הביא שם ר' שר בלוס לאסור אונה הסדורה באומה וא"כ פלוג' זו נושגה היא מזמן הגאונים' וע"י ה"י חולין מ"ו: ואם אנו מעמידין כאן הג"י שלפנינו ז"ל דסבר ר' הילאי דאם הסריב' מאונה לאומה מרבהה לסופה כיון שבה מתרחפת כרחב סופה להפסקר ומריפה אבל אם נסרבה רק בעיקרה ולענפה קרוב לשיטלה היא נסרבה או צריכה בדיקה אם היא כסדרן ואם אינה כסדרן עריפה; והנה השטה להחזיר אם הקרוב המדבק עד ח"ץ הוצרכה גם כשמינין ובכלנו וע"י ב"ע יו"ד סי' ל"ב סע' ד'. ובאשכול כה' מריפות ח"חא אונה ואומה הסדורה החירו הגאונים וי"א דוקא אם נדבקו בלי פילוס ובשפה זו עסק גם בעל העיטור.

(ז) מקום רבייתא' צריך למחוק.

(ח) ה"י קרום פילא מחפצט מקרמ' פילאה על גבי מכה שיש בהך הריאה וע"י כן הקדוס עלה ומחדבק עד האומה או כשרה כההוא קרום הוא של ריאה ואין בו ריעותא אבל אי ליבא מכה כריאה או שקרום עלה עד אומה שלא במקום רביית' אז אין לומר שהוא ההשפחה מקרמ'

דאיכא קרום בין אומה לאונה אי מקום רבייתא הוא ואיכא מכה בריאה וסתמה קרום כשרה (א) דאמר רבא קרום שעל הסכה בריאה נידון כריאה וכשירה אבל ודאי ליכא מכה אי נמי שלא במקום רבייתא ועלה בה קרום אחרי דלא קרמח ראשון דהוא כהונא דריאה טריפה.

לג. רב שר שלום. (ג) ותרתי. אונא בריאה ההיתונות כי סריכן ולא איכא מכה בדופן לית להון בדקיקתא וטריפה.

לד. רב האי. (ג) וריאה דכסרמא לדופן או לטרפשא (ד) דליכא לשיפולי ריאה או לטרפשא דכבדא או לתרבא דהוא או אומה דריאה דסמיכא לדופן וליכא ריעותא בדופן טריפה.

לה. רב צמח. (ה) ועוף שלא נמצא מרה בכבד שלה בודקין בכבד שלה במקום מרה כיצר בודקה בוצין אותה אם יש בה מעט מר אוסרים מרה היא וכבדה בלעתיה למרה ואי לא סריר טריפה דאשרינן (שם נ"א). כל טריפות שמע חזיל בבהמה כנגדן בעוף. (ו) כל בהמה שנשברה רגלה כן הארכובה ולמטה כשרה מן הארכובה ולמעלה פסולה ואם מהארכובה ולמטה ויצא העצם חותך את העצם ומשליכו והשאר מותר ואם מהארכובה ולמעלה יצא העצם הכל אסור (ז) אם היה העור חופה כן הארכובה ולמעלה כשרה.

על ריאה אז טריפה דעלל במקום רבייתא נידון כסריכ' בין אומה לאונה שלא במקום רבייתא ועיין באגור ובש"ע י"ד סי' ל"ב דקין קרום.

(ח) לשון זה של רבא אינו נגמ' אבל הדין מוכח מהא דא' ר"ג (חולין מ"ז:) ריאה שנימקה וקרום שלה קיים כשרה ולאשר שהיה ג"י הנאון דרבא א"ר נחמן אמרם וגם לשטנא אחר רבא עליה והוא דקיימי סימטותה וכן אמר רבא בשם ר' יוחנן דר' יוחנן דקיימינן כנדי' כנדי' ולא אמר להו ולא מידי והיינו קרום דריאה נידון כריאה אבל קרום אחר שעלה מחמת מכה הוא וטריפה כדמפרש גאון.

(ט) אולי הג"י הדל מהדרי סריכ' בדופן ופסק כר"ג כדמחזין בגמ' שם דלונה שניקבה ודופן שהתמכה כסריכה במקום חיובי דלוגי ומשרש היינו רק במיצר המא' אבל למטה דלונה ההתחונה כנדי' ימין וההתחונה כנדי' שמאל אינן נקראות מקום חיובי דלונה כיון שכן למטה מחיובי שכן אונה לאונה אז רק כשיש מכה בדופן ויכל לבדוק להכשיר ועי' בהג"מ פ"ז מה"ש ובדלוגי ובאגודה ובא"י ח"א סי' ה"א סימט' ר"ג ור"ש בן חסני כשירוש חיובי דלונה ועי' בחב"י מבי"ש סי' י"א.

(ג) הובא בארוך דה"ג סי' פ"ז ובבבלי העיטור.

(ד) ג"ל מפרשאל דליכא לשיפולי ריאה.

(ה) דין זה מוזכר בהג"ג ולאשר שנקט הגאון הדין בעוף להורות שאף בעוף צריכין לכל הפחות לפעוט מעט מר ולא אמרינן כיון שיש עופות שאין להם מרה אף כיו שאלו בעצמם וחסר כשרה וכ"כ ברא"ש ר"ש אלו מרובה.

(ו) כלישנא קמא דר"י א"ר ובאשכול א"הי שגס ר' האי' פסק כן.

(ז) מחמת שמוסב על מה שאי למעלה שלמעלה מהארכובה אם יצא העצם אסור אבל אם העור חופה אורה כשר והיינו כלישנא קמא דעול' א"ר יוחנן וכדלמך עור או כשר חנינן וכן פסק הרמב"ם בפ"ח מה' שחיטה ה' י"ב ועיין ברא"ש.

ל. רב ה' אי. ה) פירוש ברם הפנימית שניקבה ר' יהודה איסר בגרסה
טפה בכרם קטנה ברובה (שם מ"ב.) תרתין כריסאתא אינן גדולה שיש בה
ושם קטנה הסמוכה לבית הכנסת ולענין הלכה בין דשכניה לשעמיה דתנא
קמא ומפרשינן טעמיה דר' יהודה שמע מינה הלכה כוותיה (ג) נשתברו רוב
צלעותיה אלו הן רוב צלעותיה שש מבאן שהבהמה יש לה אחת עשרה צלעות
מצד האחד וכן מצד השני ובשנשתברו שש מבאן ושש מבאן לא נשתברו אלא המיעוט
חמש מבאן וחמש מבאן וכן בשנשתברו אחת עשרה מבאן ואחת מבאן אמר זעירי (שם
נ"ב.) ובשנשתברו הצלעות מהצין ולמעלה כנגד השררה והו' מרפיתיה לאפוקי אם
נשתברו מהצין וכתחין ולא הוי מריפה (ג) משום דהדרן וברין. אמר רב נעקרה
צלע (ד) והוליא שהיא תקועה בה וכן ה) שנעקרה צרע מבאן וצלע מבאן והוליא
קיימת כסדר החוליות מריפה וכן הלכה. אמרי דבי ר' ה' היא דרוסה שאמרו צריכה
בדיקה כנגד בני מעים (שם נ"ג:) כשרורס אותה ארי או כיוצא בו נקב ויורד
הארס אל הגב ואל המעים עד הבשר כנגד בני המעים ועל זה אמרו אם ספק
דרוסה היא צריכה לבדקה אם תמצא קורט של דם בבשר שבנגד בני מעים
(ו) רע שנכנסה ודאי והארס ירד ונקב הכל עם הבשר ודרוסה שאמרו צריכה
בדיקה כנגד כל החלל כולו ואפי' בסימנין. ואמרינן (שם נ"ד.) ז) אי אפשר לשמושה
שתעשה שחוטת אמר רב נחמן לא שנו אלא שרא תפש הסימנין ושחט אבל
תפש בסימנין ושחט איפשר ואיפשר וכן הלכה.

ה) גרסה פירוש הספקא שני חלקים יש בכרם האחד שהוא למעלה לגד הנובע מזה
החלק מרסה חס נקדע פשה, וזהו החלק השני שהוא לגד צי"כ גדולה, ואפשר שצריך לגד
הצדדין חלקי כריסות אינן. (ג) שם בן מוח ונקיט לזון גמ' בסתם.
(ג) רש"י פי' המעט כלפי מדרג מרס' לפי שם חיריה וקלאן נקיט מעט אחר מבוס
דהדר' ובר' כנגד החזה.

(ד) פי' חוליא שהיא תקועה בה גרסה החז' שהיא תקועה בה כדמס' גמ'.
(ה) גרסה שפי' הגלאן האי דבן זכאי נעקרו כדב' ז' ח' נשתברו כדב' ב' נדרים.
והיינו זה שלא כנגד זה כדמפרש גמ' והאי דנעקרה נלע מכאן ונלע מכאן וחוליא קומת
כזה כנגד זה והוא מריפה בשני ענמיו. ואף כדב' הפוסקים ספקו כד' יוחנן ודבריו
מפרשין האי דנעקרי' נלע מכאן ונלע מכאן גמ' בענין אחר הלא כבר הציג חידושי' הרבני'א
בס' המצנין דלחייט הפוסקים כד'י' אינה רלויה ועי' בגמס' הגדולה בהנהגות המוסדות חז" ונשני
מגדים יו"ד כחלת ס' נ"ד.

(ו) זיל ידע שנכנסה ודאי. והנה פי' הגלאן כדב'י' דהאי דאמרינן דרוסה שאמרו צריך
בדיקה בספק דרוסה ומלבן "ידע שנכנסה ודאי" משמע שפי' הגלאן דנהגו דאמר דלזן חובשין
בזון ספק על ספק לא על צריך בדיקה, ואפשר שסבר שם בס' דרוסה שהובשין מהני בדיקה
ועי' צבעל העיסור שהציג שיטת האומרים דרך בהגו' דלא פליגי רב ובמאן מהני בדיקה
אבל בהגו' דפליגי לא מהני בדיקה.

(ז) הגלאן מפרש דהאי דרבי לא קאי אפי' יוחנן דאמר יקוף ואדרב קאי דאמר אי אפשר
לשמושה שחטת שחוטת וכדמס' ודאמר ר'י דהיינו כשלא חפס, אבל כשחפס חפס ופריפה ולא
מהני בדיקה ורב ור"י פליגי אדרי' יוחנן והלכתי כוותיה והשיפה הובאה ברין פי' השומם.

לז. רב יהוראי. ה) מהם שנמצאת בחלב ההופה את הלב וראשה לפנים חדששין לה. ז) ואסור לאכול בבהמה וחיה שצר אותה ציד בקשת ובחצים ואעפ"י ששחמה ישראל בהלכה ואעפ"י שנפל המצן בשוקה דאיכא למימר שאותו חץ נזע במקום שעושה אותה טריפה ואין תכל בקיאת בבדיקת שמונה עשר טריפות ותולדותיהן ואינו יכול הקלף לכתוב קצתן וכל שכן לכולן ואפי' תלמיד חכמים גדולים אין בקיאת בטריפות וכל שכן רוב בני אדם ואם יש שמעלה על דעתו ואומר אם החץ נפל בשוקה של חיה מאי חששא איכא הכא הרבה יש להוש כאן אעפ"י שנראית קלה שהרי אנן שונין (שם ע"ו). בהמה שנחתכו רגליה מן הארכובה ולכמה בשרה ומהארכובה ולמעלה טרפה וכן שניטל צומת הגידין וקיימא לן בעוף דשיתא עשר חושי הוו בצומת הגידין ואם איפסיק חר מינייהו טרפה הלכך אסור להורות בה להתר אפי' בבקי שבבקיאים וכל שכן לשאר בני אדם וכל האוכל ממנה באיסור הוא עומד.

לח. רב ה' יי. ג) ופסוקת הגירגרת בכמה שיעור טריפותא אמר רב נחמן (חולין מ"ה). בבהמה ד) כדי שיכנס באיטר לרחבו ה) ובעוף עד כדי רוב הקנה. אבל נסדק לארכו אפי' לא נשתיר ממנו אלא משהו למעלה ומשהו למטה בשרה כר' יוחנן ואם נקב הקנה למטה מן החזה אין דנין בה בהפסק רובו כדתנן ופסוקת הגירגרת אלא נידון כריאה מה ריאה אם ניקבה פסולה כך אם נקב הקנה למטה מן החזה פסולה שהיא כריאה עצמה.

ה) לשון בה"ג והבא בחידושי הרשב"א חולין מ"ח: ומחסי' דלשחכח בפרס' דליבא ספק מרי' וכל ספק טריפה לאיסור, וכבר פי' רש"י שם מ"ט: פרס' דליבא שומן הלב הכבד כבוע. ואפשר שבמקום 'ראשה לפנים' אל 'אפי' כולה לפנים' ויחל באשכול "כי נהלכו מחט שנמצא בחלב הגוף אפי' נמצא בפרסא ומכוסה בו ספק מריפה."

ז) אולי תלמידים כתבו הדין בשם ר' יהודאי ואין זה מלשון הגאון והנה הדין חומר גדולה, שרי אמר בקוץ עד שהקרב לחלל. והכי משמע שאף בשלא הגיע לחלל מטרסין, ואפשר שהגאון מפרש עד שהקרב לחלל מהני בדיקה ומשכניע לחלל לא מהני בדיקה (ועי' סיפא רש"י ובה"ב בראשית) וממנו שאין הכל בקיאת החמיר כלל כשלא נהבד החץ בפנינו ועמד במקום ידוע הוי כלל נהבד במקום שאינו ידוע עיי' הנפילה והפרכוס אולי נגע במקום שעושה טריפה, אכן מה שהחמיר כשנפל בשוק מבוס שם נספקי צומת הגידין זה חומרא גדולה. ולא דמי לנדר הדם במקום ידוע במקום צומת הגידין ועוד דבבהמה ודאי נוכל לבדוק הצומת והגאון פתח בבהמה וחיה ופי' בעוף ועיין ברמב"ם פ"א מה' שחיטה וז"ל מרק בו חץ או רומח וכיוצא בהן ונזכר לחללה חוששין לה.

ג) ראשית דברי הגאון, ופסוקת הגירגרת הוא קינור ומביא רק ראש הענין שלקטו אולי מתוך חש' או ספק ארוך (כמו שצ"ל ל' קינע כרם הפנימי' בניקבה ואיכא מפרש רק דברי ר' יהודה) ואחרי כן מזכיר דיוט אחרים בידון גירגרת.

ד) נראה שהגאון מפרש האי דרי' נפחיה כדלח כדי שיכנס איסור לרוחו לאסוקי חביוני ולפרושי המהני דעי' חסרד כאיטר האיטלקי ועי' חולין מ"ה. חו' דיה כמה. ה) כפי' הרי"ף שהשאלה בעופה מאי קאי על פסח שיעור חסרון גירגרת בעוף ולא על ניקבה כנסה ועיין בראש שם.

הלכות פסוקות.

לפ. ר' שמעון קיירא. ה) צפורתא רצודין לה בדבוקה בחד גפה כשרה
בחד גפה טרפה ואי שהיא קיבא ומסניה כשרה. ז) ובעופא כד מנפצת להו צומת
הגידין שיתא עשר חוטי הוי יאמי איפסיק חד בינייהו טרפה. מר בר רב אשי
(חולין ע"ו:) הוה יתיב קמי אבול איתו לקמיה עופא לסבדיקא בצומת הגידין
ומנה ואשכח המיסר סבר למיטרפה הוא חד דהוא שניא מחבריה ופציה נפצי
ואשכחיה תרי. כל עוף הדורס טמא (חולין נ"ט.) כל שיש לו אצבע יתירא
חופק וקורקבן נקלף טהור ג) ר' אלעזר בר' צדוק אומר כותחין לו חוט אם חולק
את רגליו שתים לבאן ושתיים לבאן טמא אחת לבאן ושלוש לבאן טהור. איתמר
(שם ס"ב.) עוף הבא בסימן אחד טהור ד) והוא דלא דרים ודוקא שיהא בקי
בהן ובשמותיהן. והלכתא גנו של זפק נדון כוושט מרתני כוושט כי נקב במשהו
פסול אף גנו של זפק כוושט דמי ודוקא בגנו אבל ה) זפק נופיה כי נקב כשר.

חלכות איסור חלב ודם.

ב. רב עמרם. והלכתא ו) חלב שנפל לקרירה ויש באותה קרירה בשר
כמו אותו חלב ששים פעמים כמותו במל החלב ומותרת אותה קרירה לאכילה
דקיימא לן (חולין צ"ה.) כל איסורין שבתורה בטלין בששים הוי מדברים שפרשו
ח"ל כגון אלו איסורין ואיסורין במשהו וכיון תרוסה שאין בטלה אלא באהה
ומאה כגון ערלה וכלאי הכרם שאין בטלים אלא במאתים ותנן ז) תבלין כמין
ששיעורן לפי טעמן ח) וכנתא שנפלה בקרירה אם יש בקרירה ששים באותה
חומטין שבה מותר מפני שהחומטין היא דאסורין ולא כנתא עצמה אסורה פ) ובר

ה) כהזב כדכ"ג. ז) כל חלה דיני לוכ"ג לבון הכה"ג.

ג) כדכך הגאונים הוא מכנים פי' המענה כמו שהיו כדכ"ח' בלשון המענה.

ד) פסק כ' נחמן ואע"פ שאמיתר לא אמר כוותיה היינו משום דפרס ועזניה לא
שכיחי בישוב אבל במקומות דשכיחי ודלי' לריך שיהיה בקי ג"כ בכיד מיניס והלכה כחמית
כהא שאמר והוא דלא דריסו וכן כהזב הר"ן בפ' ח"פ לשיטת רש"י ויש מי שמספק ולומר דמי
אמריק לא שכיחי בישוב דידעו אבל בדיקן חיישינן.

ה) משמע שפסק דלא כרבי ורק בניקב כזר אבל בניטל מריסה וכן נ"י מה' הר"ף
ובעימור הביא: וק"ל כרבי אבל בהפוצה הגאונים מדקאמר גנו של זפק נידון כוושט ש"פ
לית הילכתא כ' דלמר ניטל דהא איבא מקום דאפי' יקב לבד מריסה. ונ"י שפחש"ב שלמינו
היא קיטור מן התשוי שמביא כדכ"ה.

ו) חלב הכזב עס כזר מיקרי מין כשאינו מינו כן דעת הגאון וכן פסקו גם ה"א
והר"א ועי' ב"ס של שלמה פי' גיד הכזב פי' ל"ב.

ז) כוון להמ' ערלה פי' ה' ובידו שלמי שם מביא דין כמון האיד משערין, ואשכח
שיש לגרום כדכ"ח הגאון הבלין וכו' ממין. ועי' הרומות פי' ה"ד.

ח) מייכי כנתא שלא מחכיה ומלחיה וכי"מ כדכ"ל העיטור ויש כהזב שרי הוגא מסור
דהקן דיני מורדת אשר כנה' בללא מלחו אכן במדכ"י פי' כל הכזר מביא כזס ר' יהודה שאמר
כנתא אף שמלחיה ומהכיה ועי' כדכ"ה שם מביא הפוצה הגאונים ושינוי הנוסחאות כדלכותיהם.

ט) כדכ"ג הביא הגזירה לאסור הכנה' משום שרייק קפיל' אפי' דחשק' ומלח' ומסיי

רב יהודאי גאון גזר עליה שלא תתבשל בקדירה והני מילי בקצירא משום שוניאקי קמיט אבל דתורא דאלימי ומצי למישקלניהו שפיר דמי.

מא. ר' שרירא. א) פירוש איתרא חלב שעל היתר של קיבה מפני שהקיבה עומדת בקשת כרוך ויתר שלו מרחה מלשון הכתיב כוננו חצם על יתר ויש חלב על זה ועל זה חלב שעל הקשת קרו ליה רבנן המצא ושער היתר קרו ליה רבנן בר המצא ב) ונתנו בו איסור.

מב. רב הילאי. ג) ומליח שנמלח בהן חלב ודם צריבין הנעלה ד) ורתחין שחלב ודם ה) מיאוס הוא איסוריהו ויש לבלוע מהם כיון שנמלח דאמר שמואל (חולין ק"א:) מלוח הרי הוא כרותה כבוש הוא כטבשל. איזהו שומן טהור כל שאינו יכול ו) לינטל ביד שומן טמא דבר שנתלש ביד ז) חומר חלב מברם וחומר בדם מבחלב חומר בחלב שחלב מועלין בו וחיבבין עליו משום פיגול ונותר וטמא מה שאין כן בדם חומר בדם שהדם נוהג בבהמה וחיה ועוף בטמאין ובטהורים והחלב אינו נוהג אלא בבהמה טהורה בלבד.

מג. רב הילאי. ח) הדרא דכנתא שיבשה מותר לתלותה בשפור ואעפ"י שיבשו החומין מפני שעל ידי האור יוצא דם אבל בקדירה אסור לבשלה כל עיקר שהלכה רווחת היא כבדא וכחלא וכנתא אסור לבשלה בקדירה.

מד. רב עמרם. ט) ולב שנתבשל בדרמו שלא נקרע אסור כדאמרין (חולין ק"ט.) חלב קודע ומוציא את דמו לא קרעו קורעו אחר בישולו ומותר

ולא שנה דהורא ולא שנה דכל קינא, ובתש"ו שלפנינו מחלק י"ע דהורא מצי למישלפיהו, והנה דהכח"ט מקיים נוסח' שלפנינו ויין בלוי ח"א ס' תש"ה.

א) הנה כבר מוכה מהסכים י"א: דנכזל והנו איסור בדאי"חרא והיינו כל"ק בחולין נ'. וכן כתוב בלוי' שאק נזרעין כגאוי' כזל לאסור חלב שעל הקיב' אף שאינו מוחב. ב) ז"ל והנה.

ג) החיובות האלה ראשית הענין וקודם הן וע"י לעיל ס' ל"ג, וז"ל ומליח כדוחם קערות שנמלה כהן וכו'.

ד) ז"ל לאכול בו רותחין וכדאמרין שם בחולין דהכר' פכ' משום דכלי חרס הוי.

ה) לשון מילה ימאסו כמו מים יהלכו למו וכוונת הגאון דק באיסורים שיש בהם שמעו"ז ק"ה כמו חלב ודם בזלע מהם הכלי אבל באיסורים שאין שמעו"ז אין נאכרים הכלים כלל. ע"י יו"ד ס' ק"ה ס"ע דגג"ה.

ו) הגהתי ע"ש הלשון ככתוב בזה"ג ובדפוס חיחא כחן, ליבפל'.

ז) כתוב ג"כ בזה"ג והוא מן המשנה בחולין ספ"ח ובזה"ג בפעוה.

ח) כהנה בזה"ג (= חמדה גמולה השוכ' הגאונים דפוס ירושלים) ס' ק"ט. ושם כהנה בין התבובות לר' יצחק בר יעקב גאון ובצעל העיפור הוצאח החשו"ג נ"כ וכתב עליה דלא צריך לן דאסור אלא שלא במליחה וע"י לעיל ס' מ' הערה אחרונה ובצעלי הלכע כ"י ח"ב ס' י"ז כתוב בשם תנאי ר' יהודאי דאסור לבשל כנה' לפי שאין בקיחין לנקרה.

ט) מלשון הגאון משמע דבבישול מותר אם אח"כ קרעו כמו בזלי וזה כפסק רש"י דק"ל כהאי ת"י כידד זולין דאני לכ דשיב, והנה בצעל העיפור מביא שיפה אחרת בשם תנאי הגאונים וא"י' גם בשערי השוכה (ט"ח) סוף ס' רס"ג דהאי מולייתא יכבה פעמח דמותר אי שומח לחתח משום דכבולעו קד פולטו ללוי קאמר ולא לקדירה, וא"כ לא ק"ל כהאי ת"י דשיב וכלל

ח) אבל ראש שנתבשל שלא נקרע בין שנמלה בין שלא נמלה אסור מאי טעמא דלא גרע מצלי דקאמרי (שם צ"ג): רישא בכיבשא אנהיה אבית שחיטה דיליה מידב דאיב ושרי אנהיה מצדדין דיליה מקוא קאוי הכא נמי קליה דמיה ואסור. מזה רב נטרונאי. ט) וכאן דשחית בר יונה או אווזא ומטו ליה בנורא לא בעי למקרעיה ומסלחיה דכר בעינן קריעה וסליחה לקדירה ובישול אבל לצלי כיון דמנח ליה לבית השחיטה לתחת לא צריך ג) לא קריעה ולא מליחה דלא עדיף עוף טפי מכבדא דהא כבדא לצלי דמותר לבהילה וכל שכן עוף דלא נפיש דמיה ככבדא דלצלי לא צריך לא מליחה ולא קריעה כל עיקר שלא מצינו צלי שצריך מליחה כלל. ד) ומי ששחט תרנגולין או אווזין או בני יונה והוציא כבר ובני מעיים שלהן ומריחן ומלחן מבפנים ומבחוץ ואחר כך נטל בשר שלוק ובני מעיים שלהן שלוקין וערב אותם עם הבלין וביצים ומילא בהן את התרנגולין או בני יונה או אווזין וקשר עליהן יפה כרי שלא יצא מהן כלום ובשלן בקדירה כיון שהדריח ומלח והדריח יפה יפה מבפנים ומבחוץ גם הבשר אשר הונה בו קודם שליכתו הודח ונמלח והודח מותרין בקדירה ה) ואם גשתייר מן הכבד וכל מה שעמה כלום שלא ננעה ירו אליו ולא ראה אותו ולא הכיר בו אלא לאחר בישול ודאי אסורין הן שהכבד אסורה לקדירה היא וכל מה שעמה.

מז. רב כהן צדק. ו) ומליחת בשר שאמרה שבני אדם טומנין אותו במלח לא יפה הם עושין ז) שמעינות של חתיכה כיון שנשמן במלח מצטמק בהם דמם ואין יוצא ח) [תדע] שאפילו כשהוא מולח ט) במליחה גלגליותא צריך להניחה על גבי כלי מנוקב כדי שיהא הדם הראשון יוצא ואינו נקוה הילכך אסור להטמינו במלח י) וצריך להדיתו במים תחילה כדי שיקבל את המלח דאמרינן (שם ק"ג). אסור שמאל אין הבשר יוצא מידי דמו אלא אם כן מולחו

בבישול אסור ועי' רמ"ן סי' ניד הגשה ועי' לקמן סי' מ"ה הערה ג' "לא צריך קריעה ולא מליחה".

ח) הובא בשם תש"י הג' בשבלי הלקע כ"י ח"ב סי' מ"ו.

ב) בש"ס סי' רס"ג והובא בקיצור בצעה"פ בשם תש"י הגאונים.

ג) כ"ל וכן ח"ח בש"ס ובדפוס לפיטו.

ד) כתש"י הגאונים שהביא בזה"ע שלקדירה בכל ענין אסור ולא הוה חלל אם הוה ומלח העוף וגם הכבד ששמו בהוכו ועי' לילי סי' י"ד.

ה) בכבד החמירו הרבה שבקדירה אסורה ואוסרה וכן הביא בעל העיפור שאסרה ר' יהודה והר"ף בפ' כ"ה כתב דכן שדרו ממזינחא. והנה ממאי דכאוב למעלה והוציא כבד ובני מעיים שלהם ומדיחן ומלחן וכו' משמע ק"ה שמוהר למלחם בכבד חסוכה ומלוחה וכן שיטת הרמב"ן בפ' תקנה הגאונים, אבל הר"ן סי' דף בחסוכה ומלחיה לא התיירו כי אם כשגלה תחלה ע"ש.

ו) הובא באשכול בשם הגאון. ז) הגהתי ע"ש האשכול ובדפוס "שעמוח".

ח) כ"א באשכול "חדע" ובדפוס ח"טו.

ט) מילח "כרחיו צריך" באשכול וח"טו י"ל במילה גלגליותא.

י) מייחיה ראשית המימיה דשמואל ונשמע בסוף השמוע' מדיח ומולח ומדיח ועי' בצעה"פ שהביא בשם תש"י הגאונים דהא דאמר מדיח ומולח דוקא צ"ת שהחיפה חלל בשר דכולל בזהם לא.

יפה יפה ומדיחו יפה יפה ה) ושיעור שהיהו במלה כל תתיכה וחתיקה כרי צלייתה בתנור ג) ולענין מליגה ראש וגדי ועוף מי שיבקש למלוג כך ג) יעשה ירתיח מים ביורה וישפכם על הגדי ד) [או] ישפוך המים הרותח' לכלי אחר ויהן הגדי לתוכו אבל לא יתן את הגדי בתוך יורה רותחת ואם נתנו יש בו משום איסור חלב ואיסור דם מפני שהלכה רווחת היא בישראל בלי ראשון מבשל ונעשה כמי שנתבשל חלבו ורבו בו ואסור וכן הלכה. ה) והלכתא דם נוהג בבהמה היה ועוף בין טכאים בין טהורים דם השחיטה ודם הנחירה ודם העיקור ו) ודם החזה שהנפש יוצאה בו חייבים עליו כרת דם הטחול ודם הלב ודם הציצים ודם רגים ודם חגבים ודם התמצית אין חייבין עליו.

הלכות איסור בשר בחלב.

מז. רב הילאי. ז) יורה של רג שבישל בה חלב וצריך לבשל בה בשר אי אפשר לה לא בהדחה ולא בהגעלה אלא מלבן באור ח) כדרך שפירשנו לענין חמץ בפסח.

מח. רב יהוראי. ט) אעפ"י שקרעו אסור לבשלו עם הבשר בקדירה לתורה שפיר דמי.

מט. רב שר שלום. י) ומותר לעגל עוגה ולתת לתוכה יא) [אליה] או בשר שכן ולא חיישינן שמא ישייר פתיתין ויאכלם עם הגבינה.

נ. רב האי. טיפת חלב שנפלה על התיבת בשר אם יש בנותן טעם באותה ההתיכה נוער יב) את הקדירה ומהפכה מטטה למעלה ולכל צדדיה שיתנער ויתבלל כל התבשיל שהלך הטיפה בכל יג) לדעת אם יש בנותן טעם מן הטיפה באותה קדירה אסור ואם לאו מותר.

ה) כ"כ גם צנחא וצנח"ל ה' י"פ סי' פיו. ג) הוצא צנעקעט ופלג עליה.

ג) כ"ל וכדפוס "יעשה".

ד) כ"א צנח"ל, וכדפוס וישפוך צנעק וכוונ' שה"ל משמע גם צנח"ט.

ה) ההלכ' כפדר הבה"ג. ו) ז"ל "דכ הקצה".

ז) הגאון ספק במחנה מלריה לזיון והנה כן פסק רבינו יואל שהביא הדין משמו האבי העזרי וכן פסק גם הרשב"א בזה ולא סמכין בזה על ההוספה שהענין בהגעלה, וכאן ראינו שיש להם לתלות דעת הגאון שפסק כן גם לענין ספק ולא חילק כמו שחילק בזה בחשו' ר' מנחם עזרי' סי' צ"ג.

ח) נראה מזה שכתב הג' ר' הילאי סדר הכשר כלים לפסח.

ט) הוצא צנח"ט וכן טיפת רש"י באסור לבשל הכהל (אף כשנקרעה) בקדירה עם

בשר וענין בצרדס כ"י רמ"ה ובשערי דור' סי' כ"ט.

י) החשו' היא בצרדס צנח"ג סי' ע"ז.

יא) בדפוס חסרה חיבת אליה וכתבו ט"פ הח"ג.

יב) י"ל לנרוס מועד את הקדירה היינו אם מנער מתחלה ועד סוף.

יג) ז"ל בכל הקדירה.

הלכות כסוי הדם.

נא. רב נטרונאי. (א) והשוהט להוך כלי מלא עפר שפיר דמי ושרי (ב) אבל על מים ונהרות אסור לשחוט ואפי' בהמה דלא מחייב דמה כיסוי דלא ליטרו לשרה דימה קא שחית אבל חיה ועוף צריך שיתן עפר לשמה ועפר למעלה (ג) ומי שאין לו עפר מאי תקנתו בדתנן (חולין פ"ה:) היה מהלך בספינה ואין לו עפר וכו'. (ד) ודם הניתו בעי כיסוי וכן הלכה.

הלכות אותו ואת בנו.

נב. רב נטרונאי. (ה) גוי שהביא בהמה וולדה עמה ואין ידוע אם בן שבעה ימים הוא אם פחות מכן שבעה אינו נאמן עליו שכל מקום שיש איסור והיתר אין גוי נאמן כל עיקר. (ו) אנשי מורה אין שוחטין את הבהמה עד שיהא לה שמונה ימים ובני ארץ ישראל אפילו בן יומו (ז) שאין בו שמונה אסור אלא לקרבן. גדי שנולד מותר לשחטו ביומו (ח) שאין בו שמונה אסור אלא לקרבן. (ט) גדי שנולד מותר לשחטו ביומו ולאכלו. (י) ואותו ואת בנו אסורין לשוחטן ביום אחד לעולם ואין צריך לומר היא ובתה שאסור אלא אפילו לשחוט בתה קודם ואחר כך היא אסור.

נג. רב כהן צדק. (יא) הסוכר בהמה לחבירו צריך להודיעו משום אותו

(א) עניני ההב' מובאים בח"ג סי' ק"ז ובג"ק סי' י' ומהמקום האחרון נראה בעין דמאי דאמר המהנה דאסור לבחוש ע"ג כלים היינו כשאין בהם עפר דלא נראה כמקבל דם לעיניו, אבל כשיש בהם עפר מותר לבחוש בהמה ובחיה ועוף צריך עפר למפה ולמעלה כדמסיים לקמן.

(ב) הפסיד ענין מים ונהרות שאין להם היתר כמו בכלים צווקן עפר והנה בחש' המכרות אמרו הגאון דרך צמון שוכנין לזרזוק לעי' אסור ובמקום שאין גבילין מותר, וכאן לא כן אמר הגאון חולי צימיו זרקו עוד במקומות לעי'. (ג) פסק הלכה מכונני הש"ס.

(ד) לא נראה צדקור אם סבר הגאון דכל דם הניח צריך כיסוי כסדרת הרז"ה או בסוכר כן רק במקום שאין דם אחר.

(ה) החב' הובאה בספר האשכול ב"ס פסקא ובצבלי הלכך ח"ב כי סי' כ"ב על שם ר' הילא, ובאשכול מסיים, ואפי' מסלית לבר מעדות אשה, ועי' בחב' הרשב"א המיוחסת לרמב"ם סי' קע"ח ובחש' חכמי נרשם סי' ע"ח. (ו) עי' חילוק מנהגים סי' כ"ג.

(ז) ז"ל שאין פחות מכן שמונה אסור אלא לקרבן.

(ח) ז"ל שאין פחות מכן שמונה וכו' והנה האשכול מביא שיטת הגאונים ומפרשה ככלו לו חדשיו (ועי' ב"ס' ליו"ד סי' ע"ז) אכן בב"י מובאה שיטת הגאונים להחזיר פחות מכן שמונה לאכילה ועיין שו"ת ח"ג סי' י"א ונראה שמה שכתוב שם שאין בו שמונה אסור אלא לקרבן הוא רק כחוב צמעות והוא הוספה בצמעות ממנהג שכתוב למעלה.

(ט) גם זה הוכפל בצמעות ועי' בהערה הקודמת.

(י) יליף בצרייה' חולין ש"ב מקדמי וכאן הוקבעה ההלכה וכן בצב"ג.

(יא) נראה שחסר כאן, ב"ד' סדקים בצניה". וכן אמר שצ"ץ סוף סי' ח"ב הוצא דלשיטת הסוכרים דהלוקה סתם אינו צריך לשלול משום דל"כ' פסיק' טוב' אשכח שהמוכר שידוע

ואת בנו ה' וכן כל מקום שיש משתאות ושמתות ויש לחוש משום לשהוט את בנו יהר צריך להודיעו שהדבר ידוע ששניהן שוחטין ביום אחד שכך שנינו (חולין פ"ג). ר' יהודא אומר אף הכוכר את האם להחתן ואת בנו לכלה צ"ר להודיעו שכבר ידוע ששניהם שוחטין ביום אחד.

הלכות גיד הנשה.

נ"ד. רב ש"ר שלום. (ג) גיד הנשה מותר בהנאה דברי ר' יהודה ור' שמעון אוסר והלכה כר' יהודה.
נ"ה. רב עמרם. (ג) ואין לשנות בין גיד הנשה לשמנו כל עקר ובשנהנו כל ישראל קדושים איסור שמוהו כגיד הנשה לכל דבריו.
נ"ו. רב כהן צדק. (ד) הנוטל גיד הנשה צריך שיטול את כולו ה' אמר רב יהודה אמר שמואל (חולין צ"ג) שני גידים הם פניכי סמוך לעצם אסור והיבין עליו חיצון סמוך לבשר אסור ואין הייבין עליו.

הלכות בכורות ודגים.

נ"ז. רב פלמוי. (ו) נוי שהביא הבית מלאה דגים ומניחה בתוך ביתו והוא מוכר התיבות התיבות אם יש באיתן חתיכות קשקשת מותרות ואם לאו אסורות ז' ואם יש ביניהם התיבות שאין בהם קשקשת או שיש בהן ציר אסורות.

שמכר לשחוט צריך להודיע אף בשאר ימות השנה, ולזה נזכר הגאון דהמוכר כהמה לחזינו וידע שהיה נשחט אמה אף בשאר ימות השנה צריך להודיעו, ועי' ש"ך יו"ד סי' י"ז ס"ק ח'.
(א) דין זה מוכרע מהא דמכר האם לחתן והבית לכלה בש"ס שם.

(ב) פסק הגאון כ"י, אם שנראה לו דעת חזקיה בפסחים כ"א: או שסבר דהסוגי' בהם לכוון דעילת' איחאמרי ולא תלי הא דלין בנידין בל"ט דהא דגיד אסור דהנאה כמו שכתב הרמב"ן ועי' ברא"ש פ"ג ובמ"ז ס"ח ה' מאכלות א' ה' י"ה, והשיטת הראשונה הובאה בס' האשכול.

(ג) במדרכי פג"ה כתב להחמיר בגיד ובכל הבא מכחו וכאן ראינו שגם הגאון פסק כן ועי' בשאלות ש' וישלח שהחמירו גם בקטקנות ועי' חולין צ"ב: הו' ד"ה כוותיה ובאי"ז הא"ס סי' המ"ד.

(ד) פסק כה"ק חולין צ"ג. והא דר"י ליהא, וגם הרי"ף פסק כפסק הגאון.

(ה) הפסק הובא בזה"ל. (ו) החשו' הובאה בחיג' סי' צ"ז.

(ז) בחיג' כתוב אחר "ואם לאו אסורות" אם יש ביניהם ציר (והיציא ציר מוכפלת שם נעשה) כולן אסורות, והסי' נראה דהחתיכות שיש בהן קשקשה מותר, והחתיכות שאין בהן קשקשה אסורות ואם יש שם ציר כשיש חתיכות שאין בהם קשקשים הנה הוצי' הזה מעורב מדגים ממאים ומהורים כולן אסורות, ולפי זה צריכין אנו להקין הגי' שלפנינו ולגרוס: ואם יש ביניהם חתיכות שאין בהם קשקשים ויש בהן ציר אסורות כלומר כולן; ואם נחזיק בגידם שלפנינו צריכין אנו לפרש שהחמיר הגאון דאם יש ציר אף שאין הקונה רואה החתיכות שאין בהן קשקשים נחמיר מפסיק' אולי נמלחו מהמורים עם הממאים ואסורות וא"כ שני חוסי האיסור לפנינו, אם יש ביניהם חתיכה שאין בהקשקשים אסורות כולן ולא כח"ז ח"א סי' הפ"א שהקיל בזה, שניה אם יש שם ציר שיש לחוש שנמלחו עם פמלוח אסורות וזה כא"ז העזרי שהביא

נח. רב כהן צדק. ח) ואסור ליה לבר ישראל לשתופי לגוי בבהמה
כרי לפטור וולדות מן הבכורה ואפילו שיתפיה בעובר נמי אסור ואי איקרי
ואשתתף פטור מן הבכורה לכתחילה דהנן (בבורות ב.) הלוקח המורו של נכרי
והמוכר לו אעפ"י שאינו רשאי והמשתתף לו והמקבל ממנו והנותן לו בקבלה
פטור מן הבכורה. ג) אנשי מזרח פוטרין את הבכור בשמונה ועשרים כסף וחצי
דאנקי ובני ארץ ישראל בחמש שקלים שהן שבעה כספים מהשמישי המלכות.
ג) ובר נכסתא משהרי בשחיטת אמו כל בהמה תאכלו כל שבבהמה תאכלו
לא צריך נקורא דעובר ירך אמו הוא ורמה ודאי אסור ובעי מיקרעיה לכריסיה
ואפוקי לרמיה ואי שרי ליה ד) [בקידרא] בעי ממלהיה ומאן דשחיט בהמה ה'
בהמה ואשבה בר שמונה חי או מת או בר תשעה מת קורעו ומוציא את דמי
ואכיל ליה לריליה ולתרביה ואפי' אשכחיה לעובר כסחותן במעי אמה שרי למיכליה.

הלכות גיעולי ביצים וחנבים וסימני עופות ובהמות ואבר מן החי.

נמ. רב האי. ו) והלכתא גיעולי ביצים מותרות ומאי ניהו הני ביעי דאותבינהו
החות וגתא למעברניהו אפרוחים ורחיקא נמי ז) [ורחקיניהו] וגתא ולא יהיבת
עילויהי אי נמי ביעי דספינן מארעא דקיימא לן דלא עבראן אפרוחים שריאן
דליבא למיחש להו דדילמא ח) [ארחישו] ט) ודוקא דלא נמצא עליה קורט דם
אבל נמצא עליה קורט דם זורק את הדם ואוכל את השאר מי שדעתו יפה
י) והני כיכי שנמצא הדם על חלבון שבה אבל נמצא הדם על חלבון שבה
אפילו ביצה גופה אסורה מאי מעמא שרורי משרין בבולחו וכן הלכה. יא) אמר
אמימר (הולין נ"ז:) הני ביעי דספק מריפה דשחלא קמא משהינן להו אי הדרא
מענא שריאן ואי לא אסירן.

המדרבי בס"ב דע"י שלא החיז חלא בכור שלא נמלחו עס עמי' ולפי זה אפשר שסוכר הגאון
כהנה מפרשים שהגיד הסמ"ק דל"ד היכי שיש בו שמונה אסור מן הכורע ועיין ברמב"ם ספ"ג
מה' מ"א ובמרומה דהשן סי' קע"ד.

ח) ספק זה הובא בל"ז ח"א סי' ח"ט כלשון הזה "ומנח הלכה זו דכלו חיות' דרי
מרי (בכורות ג'): ספק מנ' ודנ' משה ריש מחיבת' דמח' בריה דמנ' ודנ' יעקב דאסיר ליי
וכו" כל הלשון שלפנינו והדין דלא דכדרי התו' שם ד"ה דקח.

ב) ע"י חילוף מנהגים סי' ד' והנוסח' שלפנינו היא כמנהג אנשי מזרח וכנוסחה הא"ח
אשר הבאנו שם רק שהכא מפורש כמנהג אנשי כלל וחז' דנקא כמו שח"ס בכורות ונוסח'
א"י כנוסח הנ"ל שם. ג) מכלן עד סוף הס' בבה"ג ה' ח"ב.

ד) התיקון "נקידל" הוא ע"פ נוסח הבה"ג וחסר בדפוס לפנינו.

ה) צריך למחוק ובבה"ג "דשחיט בהמה ולאשכח".

ו) הכי חיתא בבה"ג. ז) הכי חיתא בבה"ג וחסר בבה"ג.

ח) כן חית' בבה"ג ובדפוס "אלה".

ט) אהך דלאו פסגין מארע' קאי דאי פסגין מארע' לא שייך בהו ריקוס ועי' ברין פל"ט.

י) כן הובא בלשון וברין' בשם הגאונים דבמנחם בלחמן תלמי מילת' כהנא דוסחאי

ולא כרי ימיה ובבה"ג מביא שיהם. יא) בבה"ג.

ס. רב שמואל בן חפני. (ה) ועובר שהוציא את ידו והתכה ואחר כך שהט את אמו ולא חתך ידו של עובר עם רחם עצמו אלא הרחיק מן הרחם כשיעור שיערה וחתך לא סיבעיא אבר עצמו שהוא אסור אלא אפילו אותו בשר שנשתתיר על פי הרחם שלא יכול לחותכו אסור וכן הלכה.

סא. ר' שמעון קיירא. (ג) ואסור למיכל ביצי דעוף טמא דאמר חזקיה (שם סי' ב:) מנין לביצה טמאה שהיא אסורה שנאמר את בת היענה וכי יש לה בת ליענה אלא אי זו זו ביצה טמאה והלכתא לזקחין ביצים מכל מקום ואין חוששין לא משום נבלות ולא משום טריפה ואלו הן סימני ביצים כל (ג) [שקדרת] ועגולגלת ראשה אחר כך וראשה אחר חדר מהורה שני ראשיה כרים שני ראשיה חדים טמאה (ד) חלבון וחלבון מעורבין זה בזה בירוע שהוא ביצת השרץ. (ה) והלכתא ביצה טרפה אסורה אפרוח של ביצה טריפה מותר מאי טעמא דכמה דלא מסרה לא גביל אפרוח ובעידנא דקא גביל עפרא בעלמא הוא ועוד הניא בהדיא (תמורה ל"א). מודה ר' אליעזר רחבכים באפרוח ביצה טריפה שמותר וכן הלכה. (ו) והיבא דאיערבא ביצה טריפה (ז) [בהדי] ביצים אחרות אפילו באלף כולם אסורות. (ח) ביערא דאבשיל בהדי בשרא אסור למיכליה בחלבא דאמרינן בלעה לה מן בשרא. (ט) וסימני הגבים כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וקרסולין וכנפיו חופין את רובו ואם אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן הרי זה מותר. (י) וסימני בהמה מהורה מפרסת פרסה ושוסעת שסע ואין לה שנים מלמעלה וטעלת גרה ובשרה מהלך שתי וערב. (יא) וסימני חיה כל שיש לה קרנים וטלפים (יב) וסימני עוף כל שיש לו אצבע יתירה וזפק וקרקבן נקלף ואינו דורס ואוכל (יג) אחרים או השוכן עם הממאים טמא עם המהורים אע"י דקא הוינן דאית בה מסימני מהרה אפילו הכי אסור. (יד) וסימני דגים כל שיש לו סנפיר וקשקשת ואלו הן קשקשים הקבועין בו סנפירין הפורח בהן ואם אין לו עכשיו

(ה) הלכה פסוקה מה שלמנו ה"ס בחולין רפ"ד לא נזכרה אלא למקום חתך וכן נסק גם כר"ף. (ג) צבאיג.

(ג) כן חיה צבאיג וכשם כוונה וע"י ה"ס. ונדפוס לפנינו "שקדרת".

(ד) נראה שקולור י"ב כפן וז"ל חלבון מנחון וחלמון מבשנים סבורה חלמון מנחון וחלבון מבשנים פמלה והכי חיה צבאיג. (ה) צבאיג.

(ו) צבאיג. (ז) כ"ל צבאיג ונדפוס "בהרי". (ח) צבאיג.

(ט) הלכה מן המבנה ומן ה"ס חולין סי' ב. וע' צבאיג.

(י) הלכה מן ה"ס יט. שם וההלכה קנהה וחסרו לפנינו התנאים היכי שיש לדבוק אחר העינים ואחר הכבד ע"י מהלך שחי וערב ומה שזריך להכיר כדי שלא יטעה.

(יא) הלכה מן ה"ס שם.

(יב) הלכה מן המבנה שם, וכ"ל "ואינו דורס" ונדפוס חיה "ואינו דורס".

(יג) זריך להניא אחרים חיה (ואומרים) שם סי' ב. ונראה שפסק כר"ל שא"ל דמיה וכיון שאין אלא הממאים דאף שיש לו חיה מן סימני מהרה טמא וע"י כדן על הריף צריש הסוגי וע' באשכול.

(יד) והלכה היא גם צבאיג ושם לבונה קרוב יותר ללשון ה"ס.

ועתיד לגדל אחר זמן כותר שיש לו עכשיו ועתיד להשירן בשעה שהוא עולה
 בן המים טהור. ה) אבל נמלה לוקה חמש צירעה לוקה שש. ז) ואלו שרצים
 דגדלין בן אוכלא או בן משקה הנהו לאו כשרצים דכו אלא כאוכל ומשקה
 דכו כגון בשרא וכזרי דאתלעין שריין וכי קאמרינן שרצים דגדלין מאוכלא וז'
 וכמשקה לא כשרצים דכו וכאוכל ומשקה דכו הני מילי היכא דלא פרש מן
 אוכלא ומן משקה אבל פרש השרץ השורץ על הארץ קרינא ביה ואיתסה.
 ג) הניא על הארץ לרבות הזיון שבערשים והיתושין שבאכלוסין והתולעים
 שבתכרים ושבגורגורות אמר שמואל קישות שהתליעה באיביה אסורה משום
 השרץ השורץ על הארץ.

הלכות תפילין.

סב. רב יהודא. ד) שאילו לקמיה [רמר] רב יהודאי גאון לענין תפילין
 אמר כך שאנו חכמים אמר עולא כל הקורא קרית שמע בלא תפילין כאלו
 מעיר עדות שקר בעצמו וכולי. ואמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן הרוצה
 שיקבל עליו ה) עול מלכות שמים שלימה יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא
 קרית שמע ויתפלל וזו היא מלכות שמים שלימה מכלל דהקורא בלא תפילין
 דמלכותו חסרה היא ועוד שאנו חז"ל כל שאינו מניח תפילין עובר בשמונה עשה
 בכל יום ועוד שאנו אי זהו עם הארץ ר' יהושע אומר כל שאינו מניח תפילין.
 כפני שהוקשה כל התורה כולה להפילין דכתיב למען תהיה תורת ה' בפך
 וכל המניח תפילין כאלו כל התורה כולה בפיו כפני שקיבל עליו עול מלכות
 שמים שלימה. ועוד אמר מר ביאת הארץ דכתב רחמנא גבי הפילין למה לי
 דכתיב והיה כי יביאך ה' ובתיב בפרשה והיה לאות על ירך ולטוטפות בין
 עיניך אמר הקדוש ברוך הוא עשה מצוה זו שבשבילה תכנס לארץ שבשילה
 תזכה לחיי העולם הבא. ואם בא אדם לומר לך תפילין צריכות גוף נקי כאלישע
 בעל כנפים כך פי' חז"ל במה דברים אמורים בשעת השמך ו). ועוד שאנו תינוק
 היורע לשמור הפיליו אביו חייב ליקח לו תפילין כדי להנכו במצות וכל שכן
 בן שלש עשרה שנה שחייב במצות תפילין וכל הפושע במצות תפילין
 דגין אותי בגיהנם שנים עשר חרש שכן שאנו חכמים ז"ל פושעי ישראל בטופן
 יורדין לגיהנם ונדרגין בה שנים עשר חרש ומאי נינהו פושעי ישראל בטופן.

ה) ג"ז שס.

ג) לשון כהנא ולפנינו בלחז קצור בהשפחה מאמר מן הש"ס ושם אית' ואליו שנים דגנלין.

ג) נס זה שס.

ד) בש"ח סי' קנ"ג ובא"ח ה' תפילין הובאה בקצור בשם ר' יהודאי והנהנו, שאלו
 לקמיה דמר רב יהודאי ע"פ חורקן של ראשונים (תשרי) ח"א דף מ"ז ובדפוס אית' "דלחמ"
 ר' יהודאי. ה) בש"ח ובא"ח, לקבל.

ו) בש"ח ביוצר אריכות ופי' וכנסתה כה"פ הובאה כשכול אות בלחז ובא"ח כחוכ:
 כאלישע בעל כנפים לית הלכח הכי דלא יתנה חורה למלאכי הצהר וע"י בעמוד הסמוך הערה ב'.

קרקפתא דלא מנחא תפילין. ועוד שאנו חבשים ו"ל ליום הדין אם ה' אין תפילין עם עונות בכף מאזנים בעון שפשע ולא הניח תפילין היא מברעת כלומר כף עונות ואם היה זהיר במצות תפילין כף של זכויות מברעת שאין לך גדול בכל מצות עשה שבתורה יותר ממצות תפילין שהוקשה כל התורה כולה לתפילין בין תורה שבכתב ובין תורה שבעל פה שכך כתיב למען תהיה תורת ה' בפיך (ז) ותפילין כל בר ישראל דקרי קרית שמע מחויב בתפילין לבר מי שעושה מלאכתו ערום וליתא לדרי' ינאי דאמר תפילין צריכות גוף נקי באלישע בעל כנפים דאמרינן שלא ניתנה תורה למלאכי השרת. (ג) רפוס של תפילין אין לו שיעור יש שעושה גובהו שלש אצבעות ויש שמוסיף ופוחת ובך מנהג בישיבה. (ד) וקלף של תפילין ורצועותיהן צריכין עיבוד לשמם וצריכות עור בהמה סהורה. (ה) והלבנת תפילה של יד אין מעכבת של ראש ושל ראש אין מעכבת של יד (ו) בין שיש לו בין אין לו אין מעכבת זו את זו הילכך מי שאין לו תפלה של ראש יניח של יד וכן מי שאין לו של יד יניח של ראש ויברך על כל אחת מהן (ז) שתי ברכות אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין ואשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין. וזמן הנחת תפילין כל זמן שלא שקעה חמה ואפי' בין השמשות נמי זמן הנחת תפילין (ח) דאמרינן הלכתא לילה זמן תפילין הלכה ואין מורין בן ומנהג בשתי ישיבות שחולצין לאחר כימי השמים על הארץ של ערבית. ותפילה של יד צריכה שתהא בגובה שבזרוע בגודל הלב ותפילה של ראש בגובה של ראש מקום שמוחו של תינוק רופס. והמנהג תפילין תדיר אפילו לארבעים (ט) וחבשים שנה אין צריכות בדיקה שביין שתדיר בהן להניח

(א) בל"י היס ד' ליוורט גרים „אש ים תפילין" כלומר עון שלא הניח תפילין וכנ"י שלפנינו נכונה.

(ב) נראה שכלל מתחלה תשובה אחרת המקיימת הדין דכל ישראל חייב בהשלין (ולא כפסקי' שימוש' רב) ורק הערוס פטור מדברי הש"ס חולין ק"י. ועי' השו"ר הא"י המונחת בעימור וז"ל: הגר שיש בידו פרוקס זכאי הרי אמרו כל ישראל חייבים לבד מחולי מעיים. וכבר אמרנו למעלה בסיום זאת התשובה מונחת בל"י כשם ר' יהודה' ברוך החשו' הארובה שלמעלה.

(ג) הוצא בל"י כשם ר' הילאלי גאון ועי' בל"י ג' ליק סי' ג' ובשימוש' דבא' שמו שיעור לכהחילה ב' אצבעות הן לרביע הן לגובה ועי' באשכול ובד"ש.

(ד) בל"י כפי' קצ' לכך שר שלום.

(ה) הגה הענין הזה גם הוא כהוב שם כפי' קצ' והשמים בו כמה ענינים שם והוסף

ח"ח פירושים אחרים.

(ו) בל"י ח"א סי' הקע"ח ובא"ח הביא שיטות בזה ובאן אנו רואין דעה גאון שכלל ענין חין מעכבות וכפסא דפי' דמאמר ר' חסדי צמחות מ"ד. ועי' בל"י.

(ז) ח"ביוה "שהי ברכות" הסודות בל"י אכן כלל נמלאו ובאן היו ובא"ח ובאשכול הביא מזה ש"ע גאון שאם חין לו חלל אחת מברך ב'.

(ח) הא"י הלכה' (החשבה בל"י) היא לבן הבהג; והא"י מהג דב' ישיבות הוכח בעימור ועי' לקמן סי' ס"ו ובחגי סי' ס"ד.

(ט) בל"י בעטות ובאן המספר מהוקן וכן הוצא בל"י באשכול ועי' פי' ח"י היס.

אור שולט בהן ואין מתעפשות מבפנים ואם אין מניחן אלא לפרקים ודאי צריכות בדיקה וכך שמענו מן החכמים וזקנים ששמעו מרבותם שתי פעמים בכל שבע שנים שהן שבוע. (א) והעושה הפירות ענולה סגנה היא. (ב) רצועות שחורות הלכה למשה מסיני ודוקא מבחוץ אבל מבפנים אפילו ירוקות או לבנות כשרות. אבל אדומות לא יעשה כן מפני גנאי ודבר אחר גנאי שדומה להבשיטי נשים ודבר אחר שמא נראית בראש כצרתה. (ג) נרתק זה כיס של הפליין שכל כלי שמניחין בו חפץ נרתק שמו כדאמרינן הוציא חמה מנרתקה. קציעה הפליין עצמן פירוש מעברתה ותפליין זו מעבורת הפליין שמכניסין בה את הרצועה בין של ראש ובין של יד.

סג. רב יוסף גאון. (ד) רצועה של תפליין שנפסקה מהו לתפרה ובמה תפרה הכי אמור רבנן הרצועה ליכא תפירה בגוה כלל אלא מסלקה ומנזיה. (ה) תגר שיש בידו פרקים והוא עוסק בהן כל ימיו מהו שיניה תפליין בשעת תפלה ובשעת קריאת שמע או שמא אין מניח תפליין אלא גברא רבה ומי שאינו גברא רבה (כעליא ו) ביהירחא אינו מניח בשום רבחו כיוחרא מפני שכל הקהל כולו אין מניחין, כך ראינו דהבין אכרו רבנן כל ישראל חייבין להניח תפליין. המניח תפליין מאריך ימים לבד כן הוזה מעיים דפטור כן התפליין ומהבועי נמשוריה נפשיה שלא יפיה בהן אבל כל ישראל חייבין במצות תפליין. (ז) ובמקום שאין טי שיוורע לתפור תפליין ולברקן ויש אצלן ישנות יניח אותן בלא בדיקה הואיל ולא אפשר (ח) [לברקן] ולא לעשותן ראע"ג דמצוה בתקנה לא קא עביר שכר הנחת תפליין איכא.

סד. סר נטרונאי. (ט) והלכתא רצועות של תפליין צריכות עיבוד לשמן משום יוד של תפליין ודלת של תפליין דהלכה למשה מסיני הן וצריכות להיות שחורות ושחורות.

סה. סר רב ששנא גאון. (י) תשעה באב גופו מותר להניח תפליין דהא כבר אמרינן אבל מותר להניח תפליין ומה אבל אבילות חרתא ולבו מריר על סתו חייב להניח תפליין תשעה באב דאבילות עתיקא היא ודשנן בה האירנא

(א) ב"מ: ר' עמרם. (ב) ב"מ: הוסיף סה מאמר ר' ספא דעביר' כמנז'.

(ג) כל הסי' ב"מ: ולפינו חסר פי' חסור' הכתוב שם.

(ד) ב"מ: סי' קמד והובאה בלשכול וברא"ש ובב"י ח"ח סי' ל"ג.

(ה) בקצור הובאה תש"ב בעיבור בשם ר' אלי הגר שיש בידו סרקס (סרקמפיא)

וכו' ואין אחר מניח תפליין, ועי' בהשו' המובאה שם לפני תש"ב הובאה, והתשו' שלפניו ח"י מורכבת מב' תש"ב האלה. (ו) הנהנו ע"פ הש"ס ח"א ד' מ"ו ונדפס "בויתר".

(ז) הובאה ג"כ בשם ר' יוסף ג' ב"מ.

(ח) ל"ה בב"י ובח"ח, וסוף תש"ב ב"מ: שם הנה תפליין איכא ועי' בהש"ס, ונדפס

חסרה תיבה "לברקן".

(ט) בב"ג סי' כ"ג בלחובה וכלן הוא בקצור ועי' סי' קכ"ג.

(י) ב"מ: סי' קכ"ה וסי' רס"ו והובאה בב"מ: כלל ז' וסי' אס: וכן נמצא גם בב"מ

ר' אלי, ועי' בב"י ה"ס.

כמה שני על אחת כמה וכמה שחייב להניח הפילין וכן הלכה למעשה בשתי ישיבות שמניהין תפילין בתשעה באב.

סו. רב משה גאון. (א) והלכתא כל היום כילו זמן הנחת תפילין דכתיב מימים ימימה ולא לילות ועד בין השמשות יש לו רשות להניח ואחר שקיעת החמה אל יניח דאמר ר' אלעזר כל המניח תפילין אחר שקיעת החמה עובר בעשה ור' יוחנן אמר עובר בלאו ועד סתי מסלקן ר' יעקב אימר עד שתכלה רגל מן השוק רב הסדא ורבה בר רב הונא מצלו בהון באורתא ובמותן אנו עושין. (ב) והלכתא אסור להניח תפילין בשבתות ובימים טובים דכתיב ושמרת את החקק הזה (ג) ואסור להניח תפילין בחולו של מועד (ד) וסומא פטור מן התפילין וכן הציצית דכתיב וראיתם אותו פרט לסומא. (ה) והלכתא בית שיש בו תפילין וספרים אסור לשמש בו את המטה עד שיוציאם או עד שיניחם כלי בהוך בלי קסטרא דספרי בקסטרי דלאו דספרי (ו) אמר רבה חייב אדם למשמש בתפיליו בכל שעה כדי שלא יסית דעתו מהן. (ז) האנא תפילין כל זמן שמניהן מברך עליהן (ח) ובשהוא מניח מניח של יד ואחר כך מניח של ראש וכשהוא חולץ חולץ של ראש ואחר כך חולץ של יד על התפילה של יד מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין ועל תפלה של ראש מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות התפילין.

סז. רב האי. (ט) הא דאמרין ולבני מערבא דמברכי בתר דמסלקי תפיליהו אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמור הקיו. לא נהיגי רבנן למעבד הכי ואי ניתא ליה לאינש למעבד הרשות בידו.

(א) נמצא בהגיד ה"א דף מ"ז וע"י לעיל סי' ס"ב בספק ר' שר שלום דלילה זמן הפלין הלכה ואין מוכין ומנהג לשלך החפלין קודם ערבית, ואפשר שגם ר' משה ג' סוגר כן, והנה קראי ואמוראי שהוא מביא לאסור הם רק לענין להניח לכתחלה דאסור, אבל אם כבר היו עליו על זה הביא אח"כ הדין ועד מהי מסלקן וע"י מנחות ל"ו. וממה שסיים הגאון וכמותן אנו עושין אנו יודעים שבזמן הגאון ר' משה עוד היה המנהג להניח החפלין שהיו עליהם עד אחר ההפלה אכן משפט לשון ר' משה גאון משמע דפליג על ההלכה דלילה זמן הפלין וכן נקט בסדר לבנו דביכור הדרכ דקרא ימים ולא לילות. והנה גם ר"ע בסידורו פסק שהם דלילה לאו זמן הפלין גם בעל העיפור הביא בשמו כן דהלכה כלישנא בחרא דאין הלכה כר' יעקב והנהו דמגלי באורחא לאו הלכה כוותיהו, גם אחרי כן הובאה גם תשובה ארוכה בביטא לילה לאו זמן הפלין, ואם דעת הג' ר' משה כשפה זו נריכין אנו להקן בסוף החשובה בלשנינו: והא דתני ועד מהי מסלקן וכו' כמותן אין אנו עושין, וע' בראשית הקי.

(ב) החשובה הזאת עד פרע לסומא מביא הרא"ש מספר העתיים שנחב עליו ראייה פסק גאון ובאשכול בשם ספקא לגאון.

(ג) ג"ז שם, והובא בשם סוף סי' רס"ז בשם ר' שגא והובא גם בנח"פ.

(ד) ג"ז שם, והובא בביה סי' רס"ז בשם ר' שמעון קיירא ובסי' קנ"ו סה"ס, ובאשכול בספקא אחרונה.

(ה) בנח"פ. (ו) גם זה שם. (ז) ג"ז שם. (ח) ג"ז שם.

(ט) בנח"פ סי' כיה בקצור.

הלכות ציצית.

סח. רב היל אי. א) והלכתא אסור לטוות ציצית מצמר שנעשה בו מלאכה כל עיקר אלא צמר שלוקחו לשמה שלא נעשה בו מלאכה ומויין אותו לשמן ושאונו גרילים תעשה לך ולא מן העשוי הילכך אין עושין ציצית אלא מצמר נקי שלא נעשה בו מלאכה.

סמ. שר שלום. ב) ולתפור בקרני סדינו מטלית של צמר גפנים כדי ליטול לו ציצית אסור עד שיהו לו צירי סדין של צמר גפנים ארוגים עם סדין באריגה אבל להביא מטלית מבחוץ ולתפרה בסדין אסור ואין עושין כך.

ע. רב עמרם בר ששנא. ג) וטלית כל זמן שמכסה בה צריך לבדוק ואפי' כמה פעמים ביום וכן הלכה. ואי איניש צניעה הוא דלא שארי לגליסא כולי יומא מברך בצפרא ותו לא אבל כולי ע'מא כל איבת דשארי לה והדו מכסי לה צריך לברוכי. ד) וגידול של ציצית מקשר גודל עד שלש אצבעות דאמר רב פפא הלכתא ארבעה חושין וצריך ליתן בתוך שלש אצבעות של קרן ומשולשת ארבע שיהיה ארכו של ציצית כשהן כפולות ארבע אצבעות ואמרין (ה) (לקמן) אמר ר' יעקב אמר ר' יוחנן ו) [וצריך] שירחיק מלא קשר גודל מן הקרן. ז) וציצית שעשה נוי לישראל פסולה ח) וכלי קופסא הייבים בציצית ט) והלכה כשמואל דאמר סתירין מבגד לבגד. י) וציצית יש לה שיעור לארבעה למטה ואין שיעור לארבעה למעלה ער ארבע אצבעות אבל למעלה עד זרת הרשות בידו יא) והלכתא כרב פפא דאמר ארבעה חושין כפולים לשמונה בתוך שלש אצבעות יב) לקרן זווית כמו שאנו עושין עבשיו ומשולשלת ארבע

ה) כש"ה ס"י קר"ה.

ב) כח"ג ס"י קמ"ז וע"ה הנהנו ולפינו בדפוס, בקרע סדינו. וע"ה כש"ה ס"י קל"ט כש"ה ר"י שר שלום, וע"ה לקמן ס"י ע"ג.

ג) כש"ה ס"י קל"ט ובאין אלו רואין בהחשו' מר' עמרם, והנה כש"ה חסר קנה ולפינו הכל כדור חי אינש נעשה הוא דלא שרי כו' מבדק בצפרא ותו לא אבל כולי עלמא כל איבת דשרי. והנה נראה שכל הפסקים הבאים מר"ע איזוהי מהם הובאו בזהע"ס ובאשכול משמו.

ד) כש"ה עס: "וגבול של ציצי" וע"ה בזהע"ס ציצי ח"ג. ה) חסר כש"ה.

ו) הנהנו ע"פ הש"ה ובדפוס חסר "ולריך".

ז) כליק דרב במנחות דף מ"ב. וכן הביא בזהע"ס כש"ה ר' עמרם דפסל וחלק עליו ע"ה, וכדעת ר"ע ספק גם הרמב"ם כש"ה מה' ציצי, וע"ה כ"י א"ח ס"י י"ד.

ח) הרי"ף הביא שטח המחייבין דא' ציצי חובה פלוה, אכן הוא החלוט כדעת הרמב"ם דליתא להא דשמואל ופטורין. ט) כמאמר אב"י כש"ה וכ"פ הרמב"ם.

י) ה"ו' זו מובאה בזהע"ס כש"ה ר"ע בר ששנא ר"מ דמא' מחסיה בתשו' ב"ד ואלופס וחכמי ישיבה שלפינו בישיבה של אדר שנה א"ף קסיט לבס'.

יא) גם בזה"ג הובא ה"ו' דר' פפא להלכתא.

יב) בתשו' לגאון בענין חושין שאנו נוהגין ליקח המובאה באשכול משמע שקרן כש"ס סוף הנגד, וע"ה כ"י א"ח ס"י י"ח שסל היכ' שמד לקרן זוית וע"ה בזה"ג פ"א דציצי וכבר הביא ב"י ה"ו' מ"ן דפ"י דברי המור ג"כ בקרן זוית.

אצבעות שתהא ציצית כפולה ארבע אצבעות. (ח) מלית שנתקרה חוץ לשלש יתפור כיון דאית בה שלש על שלש עליה תורת בגד תוך שלש לא יתפור כיון דלית עליה תורת בגד כמאן דליתא דמיא ואפילו תפור. (ט) והלוקה מלית המצויצת מן השוק מן התגר כשר כיון דסמיכין עליו אנשים הרבה ולוקה ומוכר מליתים הרבה סדקק בעצמו וחם על סמונו שלא יפסיד ומדקק בדבר ואינו לוקה אלא מלית שהמילו לה ישראל ציצית כדי שלא יוציא עליו קול שעושה פרכוס או מזעשה קלא אילן והוא סם דומה לתכלת או שצבעה שלא לשמה ואין לוקהין אבל הדיוט גוי שאינו תגר כיון שאין לו אלא מלית אחת ואינו רגיל דלא תגר הוא אינו סדקק בציצית שלה לפיכך פסול. (י) והכי רגילין רבנן דכמה (ז) דלא איתה לציצית בעיניה ולא איגדרם (ח) הבגד וקשר התחתון וקשר העליון במקומן לא אמריה רבנן להדרש אותה. (ו) ומלית בעלת חמש כנפים חייבה בציצית (ז) ולענין סדין בציצית ביה שמאי פוטריין ובית הלל פהייבין והלכה בבית הלל אפילו הכי כל שיש בו פשתן וכל שכן סדין של פשתן לברו אסור ואין משילין לו ציצית ואע"ג דאמרין (יבמות ה'): דאית עשה דגדילים

(ח) הפסק הזה הובא באשכול בשם ר"ע ושם מסיים וכשחזר וחזרו הוי ליה העשה ולא מן העשוי, משמע כשהסור קודם שהלה בו הציצית מותר, אכן בנ"ל הביא סוף שיטת ר"ע ואע"ג דהפסוק כמאן דפסיק חשיב וכן משמע מהשו"ב בלשוננו.

(ב) הובא בבהע"ט בשם ריע בהבחרויו ועי' בנ"י או"ח סי' כ'.

(ג) הובא בבהע"ט בשם השו"ר ר"ע. (ד) בבהע"ט "דלוחה" וכ"ל.

(ה) נ"ל דלדק לנרום "עד הכנף" וכונה הגאון דכל היכי דלא איגדרם עד בלא שאל כדי ענינה כשרה ועי' לקמן סי' ע"ב. ובבהע"ט הובאה החשו' בלשון אחר: ולא איגדרם כנף דלית וזאת' לשיעור' דאמר רבנן שלש גדיל וצ' שלשי ענף וקשר התחתון וכו'... ואם הגי' הזאת היא האמתית אזלי כונה הגי' דאם אך צורת הציצית עומדת בלא איגדרם כל הענף אף שקנת מן החוטין איגדרמי כיון שהקשרים במקומן לא חסרונו לחדש, אכן נראה שבבהע"ט מתעב בתוך החשו' ענין אחר משיעור הציצית מהחלקן וכן באשכול ראינו בדברי השו"ב אחרת המתחלת הפותח לא יפחות בסוף החשו' דברים מחשו' שלפינו שאין שייכין להחשו' שהובאה שם. ועי' במדריכי בשיטת ר"ת ורי' בזה ובבהג"מ סוף פ"א מל"ה.

(ו) הלכה פסוקה כרבנן במנחות ומה נזקט דוקא בעלה ה' אפסר דסבר הגאון כר"ס בן חפני שהביא בבהע"ט משמו דקק בעלה ה' חייבת אבל בעלה ו' ויותר פטורה ועי' כמה שכתב המדריכי בשם ה"ר שאנן ובנ"י או"ח סי' י'.
 (ז) החשו' לאסור בגד פסחן ואם זה פסחן בציצית הוא נ"כ מר"ע שהובאה בבהע"ט אחר

השו"ב ה"א בענין זה בלשון: ובחשו' ריע ר"מ דמתא מחסי' שנהבנו בפני אבות ב"ד וחכמי ישיבה... אבל לענין הלכה אע"ג דאמרין סדין בציצית ג"ס פוטריין וב"ה מחייבין והלכה כב"ה אפ"ה כל שיש בו פסחן וכו"ס סדין של פסחן לבדו אסור ואין משילין בו ציצית ע"כ. וכן נראה שהנחה באשכול וז"ל: איכא מאן דפסק לענין סדין בציצית כל שיש פסחן אסור להטיל ציצית כלל והוסף אע"ג דנציית דוחה כלאים ה"מ ביום דזמן נציית הוא אבל בלילה איסור כלאים דקדקא קאי והיינו דקאמר בשמעתא גזירה משום כסות לילה ועי' מנחות מ': בחו' דיה משום כסות לילה ולקמן סי' ע"ד.

תעשה לך ורחי ללא תעשה דלא תלבש שעטנז הני מילי מצוה הנוהגת תמיד ולא מפסיד לה מידי אבל מצות ציצית כיון דביום נהגת ובלילה אין נהגת לא מאי מעבא דבעינא וראיתם אותו וליכא התינת ביממא אתיא מצות עשה הנדילים תעשה לך ורחי לא תעשה דלא תלבש שעטנז כשמגיע לילה במלה מצות עשה דליכא וראיתם ולא תלבש כדקאי קאי והיינו דאמרינן בהתכלת ובפרק במה מדליקין גזירה משום כסות לילה. (א) היא של בגד וכנפיה של עיר חייבת בציצית כיון דכולה מלית של בגד אע"ג דציצית בעור הוא דקא רמי ועור לא מחייבת בציצית אפילו הכי אמרינן זיל בתר עיקר ועיקר בעור הוא דקא רמי וחייב בציצית. ורב אחאי אזיל בתר כנף קסבר כיון דציצית הוא בכנף קא רמי כנף עיקרא אי כנף דבגד הוא וכולה מלית דעור היא חייבת ואי כנף דעור היא אפילו מלית דכולה דבגד היא פטורה. (ב) מי שפסקה לו ציצית בדרך בשבה אם מקום שנפסקה ציצית רשות הרבים הוא (ג) מקום שיש שם ששים רבוא בני אדם אסור למטללה עד שתצא שבת ואם כרמלית היא מותר למטללה להיות אותו מלית עליו עד שיבוא לביתו. וכל שכן בעיר המנופפת ומעורבת שהיתר גמור הוא שכך אמרו חז"ל (מנחות ל"ז:) רבינא הוה קא אזיל בתריה דמר בר רב אשי בשבתא דריגלא איפסיק קרנא דחומי לא אמר לוי מידי וכולה שמעתא וכן בלישנא בתראה קא אמרינן אמר ליה רבינא והא תרגמא רב בר שבתא קמיה דרב בלאו דלא הסור א"ל רב אשי הכי נמי כרמלית דרבנן הוא (ד) והלכה בכרמלית מותר שגדול כבוד הבריות שרוחה את לא תעשה שבתורה ומטלל עד שיבוא לביתו ושפיר דמי.

ע"א. רב יוסף גאון. (ה) ודאי ברין הוא דמתבעי למישרי ציצית לפשתן אלא גזירה משום כסות לילה דכתיב ביה בציצית וראיתם אותו וזכרתם ובלילה ליכא ראייה ואי מקרע סדינו בתוך שלש אתי למיחשוה והוה ליה בדלא גלימא הוא ומשום הכי אמור רבנן אסור לששדי חומין לסדינו דהוה ליה פשתן ועברו רבנן תקנתא לאחותיה חומי דביתנא למנא דכיתנא.

(ח) נראה שפסק כדכא בשם ר' זירא דזיל דתק עיקר, ואחרי כן פ"י דברי ר' אחא ההולך ואולי שחצר בסוף הענין "וקי"ל ככז, דר"י קאי כוונתי" והנה דבכ"ע, אחרי שכתב דברי ר' עמרם דהשווהו לענין הדברים שהלכה בכ"ע דסדן גזירה דהדדוה בכ"ע משום כסות לילה, הביא ה"א דכ"י היא של בגד וכנפי' של עור וסיים בה וקי"ל ככז, דר"י קאי כוונתי ומחשו' שלפנינו נראה שגם זאת העתיק הבהע"ט מהוך דברי ר"ע.

(ב) החשו' הוצאה באשכול בשם תש"י לגאון שנפסקה לו גזירה.

(ג) ע"י רש"י עירובין כ"ט. ד"ה עיר של יחיד וח' שבת ח': ד"ה כאלן וע"י ר"ן ר"פ במה אשה בשם בעל התרומ' ומה שפסל עליה וכן ראינו שדעת ר"ע ג"כ שלא נקרא רח"ל אלא כהולכים שם ס' רבוא.

(ד) הלכה חסרה בחשו' שהעתיק בעל האשכול.

(ה) הנה השוליים לגאון (ע"י לקמן סי' ע"ד) שמאלו בחשו' שאלות דעבדו כצנ תקנת' לחתויו חומי דתג' למחי דכותנא כיונו לחשו' זאת אשר לפנינו והרי ראינו שהגאון ר' יוסף אמר ק.

עב. רב נטרונאי א) והיבא דהוה בורך גדול של ציצית ונפסק החוט אסור לקשרו ולכרכו דקאמרין בהדיא נפסק מעיקרו פסול (מנחות ל"ט).

עג. רב שרירא גאון. ב) ושאלתם בגד של פשתן שארונ בארבע כנפותיו צמר גפן או משי שלש על שלש מהו להטיל בו ציצית שיש מקצת תלמידים שהוששין משום שעמנו מן הרא הלכתא לא יקשור ג) סרק של צמר וכולי (בלאים פ"ט ה"ט) ויש תלמידים שכתילין בה ציצית ואין חיששין לפי שמצינו בהשבות שאלות שלא (אמרו) ד) [אמרו] אלא אם היתה מטלית של צמר גפן תפורה בבגד של פשתן דאמרי רבנן תעשה ולא מן העשוי אבל האי כיון דארוג הוא מותר ילמדנו אדונינו היאך סנהג בישיבה הבין חיונא דמנהגא ליה לן בהני טילי משום דלא שכיח ה) בבבל בגד פשתן שארוג בארבע כנפותיהן צמר גפן או משי ולא חזי לנא הכי אלא מיהו דינא הוא ו) למיסר חוטי דעמרא (בבי סרין) ז) [בבי הדין] בגד של פשתן ח) ואע"ג דקא פסיק עמר גופנא או משי בין פשתן לחוט משום דהא דמיא דמתעבדין ט) למתניתא דפרשתון סדין של צמר וסדין של פשתן ורצועה ביניהם י) [סרק של צמר וכו'] וההוא מעמא מאי משום מראית העין הכי נמי משום מראית העין ואיכא דמחזי כסדין קציצת דאית בה גזירה יא) דאמר רבא הא מילתא אמרי ואיתמר במעברה משמיה דר' יורא כוותיה היא של בגד וכנפיה של עור חייבה היא של עור וכנפיה של בגד פטורה מאי מעמא עיקר בגד הוא מסייע ליה להדין סברא דכיון דבתר בגד אוליין ולא בתר כנף והאי בגד סדין הוא ולית למירמא ליה לציצית אע"פ

ה) הנה לא סל' לפנינו חלל' אם נפסק בעה שהוא כורך ויש לגדד ולומר שהגאון סובר דלא נריך כדי ענינה מענק, דלא סל' חלל' אם נפסק בעה שהוא כורך עדיין, אבל אם נפסק אחר הכריכה והקשר כשר, ומה שא' כדי ענינה היינו הגדיל המכורך, וכ"מ לעיל בדברי ר"ע (פ"ט בהערה) וזה כדעת הר"י, אולם מהתשובה שלפנינו אין ראיה כדורש ש"ל דוגמא בעלמא נקט ולקמן סי' ע"ה בהשו' ר' שלמיו משמע שגריך להשאר בענק כדי ענינה, וזה כדעת רש"י ועיין מור אור"ה סי' י"א והג"מ שסיק דה' לית ומדכי.

ב) עיין לעיל סי' ס"ט שהזכיר ר' שר שלום בלחג וזו שהניחו כחן שפנינו כזו"ה ור' יציר' אשר אף בלחנו, והנה החשו' הזאת מובאה באשכול ונח' כשי' פרמא וע"פ תקנו התשובה. ג) סרק ככ"י ובאשכול וכן גירסת המחזה בהשו' הרשניא סי' ט"ט ונ' הרא"ש סרע וכן לפנינו במשניות ובדפוס לפנינו, ספק". ד) כ"א ככ"י ובאשכול וחסר בדפוס לפנינו.

ה) כ"א ככ"י ובדפוס לפנינו, בכללי. ו) ככ"י ובאשכול, ובדפוס לפנינו, "למישר".

ז) כ"א ככ"י, ובדפוס לפנינו כתוב: "בדי סדין כגד של שפא".

ח) דקא פסיק עמר גופנא או משי כ"א ככ"י ובדפוס לפנינו, וואע"ג דקא מניו שער עמרא או משי בין שפא' וכו'. ט) כ"א ככ"י ובדפוס חסר, "למחציה".

י) כ"א ככ"י ובאשכול: דדמי להאי סרק של צמר וש"ס ורצועה ביניה, ופ' הגאון אף דמסיק דבר בין צמר לשפא' אסור משום מראית עין וכ"ס הרמב"ם סי' מכלאים ה"ג אכן רמ"ם סי' דאסור רק אם ע"י הקשירה נחשבה הצמר עם השפא' וע"י ר"ש בכלאים ובא"ז ובדפוס נדפ' פ' האשה ובהרומח הדפוס סי' רנ"ד. יא) באשכול "ומדאמר".

(א) שכנפיו דבר אחר ודאי הוכחתו (ב) [וראשתכחון] בתשובות שאלות (ג) [תפרה
בבגד אסור משום תולמה"ע] לאו טעמא הוא ותעשה ולא מן העשוי לא שייך
בהרא מילהא ובין ארונ ובין הפור דינא כדפרישנא.
(ד) רב עמרם. (ו) ושמרתם מצינו בתשובת שאלות דעברו רבנן
תקנתא לאהותי חומי דכיהנא (ה) למאני דכיהנא חס ושלוש מעולם לא בתנו
במתיבתא דמתא מהסיא למירמא חומי דכיתנא (ו) ודכיתנא משם אבא סארי
גאון ומר רב יעקב מאהריו (ז) ומר אבומי ומר רב צדוק מאהריו וכל גאונים
אחריהם ובר קדושים ואדירים לברכה ותהא עמידתן בקרוב שלא היה אהה
מהם שהורה לישראל להמיל חומי דכיתנא ואף אתם אל תעשו כן.
(ח) רב פלמוי. (ט) וגרדמי ציצית אם נשתיר בו ענף כדי עניבה כשר
ואם לא פסול ואם נפסק החוט מעיקר הקשר ובענף פסול.

הלכות שומאת נדה.

עו. רב שר שלום. (ט) והלכתא היושבת על דם אכורה לשמש (י) ואין

(א) כ"י ובאשכול ובנדפס "שכנפיה".

(ב) כ"י ובאשכול וע' לעיל סי' ס"ט ובנדפס חסרה הינח "ודאשתכחון".

(ג) הכי ח"י באשכול ונראה שהיה בשאלות סי' אחר בענין העשה ולא מן העשוי וע'
בנפיש שכתב: ויש גזירה מחסר העולמה"ע דומי' דחבילי קא דלין משכין בהן דלמריק
סעמיס שהאיד בא מן השדה וחבילות על כתפו והאורה אמהה העשה ולא מן העשוי ע"כ;
והנה בשאלת זאת לא נחשפ הדין רק אם הכנפים הם ממזר גסן אבל אם סביב כל הנגד
גארב נמר גסן ע"י במדרכי שיטה ח' שאלת.

(ד) הנה ההבדל בענין זה הובאה בחיג' סי' א' וסי' ז' בשם ר' נפנואל, ובנחל אשכול
האריך להוכיח שהיא מר' נפנואל והסי' האחרון ממש כמו החזון שלמינו ובנפיש"ס, והנה החזון
הובאה בחמיס דעיס ובאשכול בשם ר' אליהו ובאן ראוב עליה ר' עמרם גאון. והנה גם אם
היא לרי עמרם יתכן אמרו שלא אמרו כן בסורא מעולם, והאמת שרק בסומבדיחא אמר ר'
יוסף גאון כן כאשר עינינו רואות בס' ע"א. וע"י צריף ובני' ואולי מפני ששאלו גם לרי אליה
בידון זה ובניית של נמר בסדן כהנו שמו (במעשה) בראש חזון זאת.

(ה) כ"ה בחיג' סי' ז' וכ"מ מזה"ע ומאשכול ובדפוס חסר "למאניה דכיתנא".

(ו) כ"ה גם באשכול ובנפיש"ס ובח"ג כחוב בטעוה: ודכהנה.

(ז) בנפיש"ס באשכול ובחיג' כחוב כן והסר לפינוי בדפוס "ומר אבומי" ובפפור ובאשכול

חסר ר' נדוק הכחוב גם בחיג'.

(ח) ע' לעיל סי' ע"ב.

(ט) פסקא כרב בפסחים ק"ג: דבסוף ימי פהר צריך למיפסג עונה ופ"א בג"מ סי'

כ' ועיין לקמן סי' ע"ח.

(י) כ"א גם שם סי' ר' ובחיג' סי' קמ"ד ולענין פבילה כיון שפבילה צ"ד למר (אחר

ז' נקיים) וכ"א לנקבה חונה צריכה עתה לעבול וגם כוונה הגאון כאן דלמחר השלם ימי סהר
ג"כ ח"י פבילה חלה כשראחא אחיב דם, דבראחא דם בחוך ימי פהר ודלי חונה צריכה פבילה
כשיפס ר' סעדיה והגאונים וכ"א בנפיש"ס ובשאלות וע"י בא"ז, אך באשכול הכיח בשם ר'

צריכה טבילה אלא אם ראתה דם לאחר שטבלה טבילה ראשונה. (ח) וכלי נדה בזמן הזה שהכל טמאין טומאה חמורה שאין צ' לה] טהרה עולמית אלא באסור פרה מותר ללבשן בין יש עליהן דם בין אין עליהן דם אם דעתה יפה ומתקבלין עליה ג) אם לבנים הם בין אנשים ובין נשים מותר ללבשן אם מתקבלין עליהם אבל איסור טומאה אין בהם שהרי הכל טמאין במת ובאהל מת ובקברות ובעצם אדם ואין להם טהרה עד שתבא פרה ארוסה.

עז. שאילו לקמיה דרב יהודה אי ד' נדה מהו לצלווי ואמר שפיר דאמי (ה) ושאלו לקמיה נדה שלא טבלה מי איתה באיסור כרת ואמר איתה. (ו) ותו שאלו לקמיה טבילה נדה מן התורה מנין ואמר מקל והומר ממנעה.

(*) (הלכות יולדת ובעל קרי). עתה ר' חנוך. (ז) וששאלהם היושבת על דם טהור אסורה לשמש וכסה אמר רבא עונה הלכתא כרבא או לא ואם המצא לומר הלכתא כרבא צריכה טבילה או לא. פירוש כנון אשה שילדה זכר ויושבה ימי טהרה עד ארבעים יום או ילדה נקבה ויושבה ימי טהרה עד שמונים יום אחר ארבעים יום לזכר ושמונים לנקבה אסורה לשמש עונה אחת או יום או לילה ביום ארבעים ואחר לזכר ושמונים ואחר לנקבה ואחר כך תשמש ויענין טבילה אם חפפה וטבלה אחר לירתה אין צריכה טבילה ח) אם לא שלא ראתה דם.

עט. רב האי. ט) ודשאלתון הא דאמר רב (נדה ס"ז): נדה בוסנה

האנרגלוגי שהעיד שהגאונים החרימו על דם טהר לנגח בו איסור וכן נמצא בחש"י לרי' זדוק גאון, ואם כוונה הגאון שר שלום שעל כל דם טהר צריכה טבילה אפשר שהגאונים הקדמונים ר"ל ורש"י החמירו והגאונים שאחריהם החירו ועיי' ברי"ף ובה"י נדה ל"ז. ד"ה אב"י ובכמה"ס פ"א ח"ב הפ"ו.

(ח) הנה הראשונים החמירו מאד צענין הנדה וגם בזמן התלמוד היה לה נגד ללבוש צימי נדוהה עיי' רש"י כתובות ע"ב. ואחרי כן כשכלאו הקראים ואסרו בגדי נדוהה ולגעת בהן ובכל כלים בלו התלמידים ושאלו מן הגאונים האחרונים אם יש לאסור אחרי שלפי דעת הרבנים אין טומאה בזה"ל, ועל זה פסק הגאון שמואל ללבוש בגדי נדה ועיי' בש"ח ס"ה ה' ובגמ"מ ס"ה מ"ז ועיי' בזה"י לרי' הא"י שהביא הראש"ש בפ' חנוכה ובא"י ח"א סוף ס"ה ש"ס מה שהביא בבס ספקי נדה ובע"ז על שיע' יו"ד ס"ה ק"ה סקיו.

(ג) כ"א בכ"ה וחסר בדפוס. (ג) אולי חסר כאן חיבה: ומכ"ס.

(ד) בזה"י ד' ליק ס"ה מ"ה. ועיי' ס"ה ק"ע ב"ה אשר עליה נרשם גם בכ"י שס' ר' פנעולוי ובתש"ר רח"ב.

(ה) שס' בזה"י ד' ליק ועיי' במנהיג ח"ט נדה שלא טבלה שמשמע ג"כ שמביא ענין זה מר' יהודה.

(ו) שס' ובמנהיג והרשב"ם מזכיר בשמו ועיי' ח"א ס"ה ש"פ וחו' יומא ע"ח.

(*) מה שגרסה ה' יולדת ובעל קרי נראה שפעות הוא שמבעל קרי לא נזכר מאומה ובתש"י שלפנינו ד"ה מנדא ומיולדת.

(ז) התש"י ח"ה ג"כ בכלי והמליץ הדין כמו ב"י פ"ו ונראה שזה הס"י רק קיטור מחש"י שלפנינו. (ח) כ"א בכ"י וחסר בדפוס.

(ט) פסק הגאון דנדא"כ' אונס ג"כ לא הותר לפצול ביום חלל, ב"י אבל לא ביום 4

לא תטבול אלא בלילה ושלא בזמנה טובלה בין ביום בין בלילה היכי עבדין
השתא הכין חזינא דכל היכא דאיכא סכנה בלילה שרי לה למיטביל ביממא ולא
שרי ליה לאיניש למיטביל ביממא אלא משום אריותא. ורב אחא בר יעקב
בפאפוניא משום גנבי ורב יהודה בפום בדיהא משום צנה כי היכי דתנחית
בשמשא ולא תסכן נפשה ורבא בסחוזא משום אבולאי (ח) ולא ליתפסיה לדבר
עבירה אתרא דאית ביה סכנה בלילה כי הני טבילת אחר זמנה ביממא (ט) וכל
היכא דליכא סכנה לא תטבול אלא בלילה משום סרך בתה דהארב הדר ביה.

פ. רב שרירא. (ג) ולענין מה ששאלתם בשביל הנדה שאין יונה
לטבול מפני צנה וספני סכנה ושהמים רהוקים ושאינכם יכולים לעזוב את
המקום ולילך אל מקום אחר לא מצינו תקנה לנדה כל עיקר לבעלה אלא
בטבילה אבל להשתמש בבית ולהיות עושה כל מלאכה והיא נוגעת בכל והכל
נוגעין בה ולהתפלל ולנהוג (ד) [בכל מהירות] כל מהירות בעלמא כיון שרצה
אעפ"י שלא טבלה תעשה כל כך אבל לבעלה הזהירו שלא יבא עליה עד שתטבול.
פא. רב האי. (ה) והלכתא הנושא אשה בתולה כשהוא בועל בעילה
ראשונה שהיא מצוה פורש מסנה ואסור לבעול בעילה שניה עד שתספור
שבעת ימי נקיים ותטבול (ו) במים חיים מפני שדם בתולים גורם לדם נדה
שיצא עמו וכשהיא נבעלת בעילה ראשונה אוהות אותה רעה ותלחלה ובזמן
שהאשה מתלחלת היא פורשת נדה ובענין שנאמר ותתלחל המלכה מאר אמר
רב שפרשה נדה (מגילה טו.).

פב. רב האי. (ז) אשה המקשה לילד וראתה דם בקישויה נדה. (ח) פירוש
אחר עשר יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני והי ניהו תלתא חובה
ושבעת ימי נקיים ואי חזיא יומא דחרסר הדרא לנידותה. (ט) אנשי מורת נדה

דלא כר' זרחי' הלוי שפלט כנצו הכש"ל נח"ה, והאשכול הביא גם כן שיטת הסוגית ק ור'
יעקב פלג נדה.

(א) ככ"י דלא ליחפסוה. (ב) ביממא וכ"ל ככ"י; וכדפוס "דיממא" טעות.
(ג) כז"ל ס"י קס"ט והנה הקיל הגאון צניעה צפסרות וכדומה. וע"י חש"י חש"ל
ס"י מ"ו שהביאה הבי' צו"ד ס"ס קס"ז. (ד) כז"ל ובכ"י וכדפוס חסרות התיבנה הלה.
(ה) כז"ל ס"י קס"ח ובכ"י חללה כמו שהיא לפנינו והלכת' והנה חש"י בענין זה הביא
הרא"ש צ"י חנוקת מר' האי וכבר נשאלו גאונים לפניו בענין זה ע"י ג"ק ס"י כ"ד ובאשכול מה
שהביא בשם ר' נפתלי ור' הלוי.

(ו) ג"כ כשיפת הגאונים דנדה ספק זכר נריכה מים חיים והמנהיג פלג ע"ז הנדה.
וע"י ש"ח ס"י קס"ד וישנא ג"מ ס"י ר"ו ובכ"י היס.
(ז) כז"ל ס"י קע"ב, וכן הביא במנהיג סוף ה' נדה בשם ר' סעדי' ובחז"ל ס"י
ס"ט ובאשכול הובא שיטת ר' יעקב גאון להחזיר כיון שלא ראתה בשופי ור' זדוק אמר שזדונו
האחרונים אסור. (ח) שם כז"ל.

(ט) כז"ל שם. והנה במנהיג העתיק ג' דברים גם הרמז סני ידיו ונלגיו והר"ב נעל
לוי היס חש"ב שהופיך הרב הידני זלתי, אכן בנוסח חלוק מנהגים אשר נז"ל כתובים ג"כ
פלגה דברים עיין חלוק מנהג"י ס"י יא.

בשבתמשת בכל צרכי הבית חוץ משני דברים אינה מונעת לו כוס ולא מצעת לו את המטה ובני ארץ ישראל אינה נוגעת בדבר (א) לא בבעלה ולא בכלים שכביתו ומדוחק התירו שתניק את בנה.

פג. רב עמרם. (ג) וששאלתם לי ההצרכה שבעה ימי נקיים רצופין או אפילו מפוזרין תא שמע: דתנו רבנן (כריתות י.) ושלשים יום ושלשה ימים תשב יכול אפילו מפוזרין תלמוד לומר [יום] מה יום כולו רצוף אף שלשים ושלשה רצופין והילכך שבעה ימי נקיים ודאי רצופין ואם הפסיק מוטאה ביניהם הרי היא טמאה (ג) פירוש היושבת על דם טהור אסורה לשמש כגון שהיתה כששטת עם בעלה בשלשים ושלשה ימים של זכר או בששים וששה ימים של נקבה כיון ששלמו ימי טהרה פסק ימי קץ טהרה שאמרה תורה אעפ"י שאין רואה דם כל עיקר אל ישמש עמה כאי טעמא שכיון שההוהק מעין משופע ובא חיישינן שמא רואה עמו במטה באותה לילה ונעשית נדה גמורה ועשו חכמים ז"ל הרחקה יתירה לפרוש ממנה (ד) אול אותה לילה של שלשים ושלשה לזכר ושל ששים וששה לנקבה. (ה) ואילו איתתא דאפילו שילויא בעלמא אע"ג דלית בה ולד אסרינן אי אפשר לשילויא בלא ולד (ו) והאי אתמוהי אתמהא ויתבה ימי מוטאה דנקבה (ז) והיבא דראתה דם מתוך שבעה לאחר שבעה מתוך ארבעה עשר לאחר ארבעה עשר דלא איפסיק בין דם טמא [לטהור] אי נמי מתוך שלשים ושלשה לזכר לאחר שלשים ושלשה או מתוך ששים וששה דנקבה [לאחר ששים וששה דנקבה ולא] איפסיק בין דם טהור [לטהמא] אסורה עד דפסקה ויתבה שבעת ימי נקיים רצופין וטבלה והדר משתריא מאי טעמא כיון דכולהי נשים דהאידנא ספק זבות נינהי ונדה דאורייתא לית לן ויולדת נמי יולדת בזוב היא וכיון דיולדת בזוב נינהי קימא לן דכל דיולדת בזוב עד דפסקה שבעת ימי נקיים אסירא דהא זבה הוא אבל ודאי פסקה שבעת נקיים טבלה ומשתריא ואי הווא דם בימי טהרה כוליה דם טהור הוא עד ארבעים לזכר ושמונים לנקבה (ח) ואתתא דספלא דמות חייוא כיון דגלגלא (ט) דמי לבשר ודם לידה הווא ויהבינן לה ימי מוטאה וימי טהרה.

הלכות כהנים בזמן הזה.

פד. מר רב צמח. (י) והלכתא כהן דעבר וגסיב גרושה כל בני דהוי

(א) כ"א בש"ס זכ"י ובחלוף מנהגים. ובדפוס "לינה מנהג" והנה בש"ס ובמנהגי הגמ"ס אינה נוגעת בדבר לח ולא בכלים, אכן בחלוף מנהגים ז"ל וי"ג הגמ"ס סתם, "דגדר" בשום דבר, לכן נראה להעמיד הגמ"ס אשר לפנינו "לא בבעלה ולא בכלים".

(ב) בש"ס ס"י קט"ג וגם בז"ה רכז על מנהג ס"י עמ"ס.

(ג) היבא ס"י חסר בש"ס וליה' זכ"י וכן מתחיל ענין אחר ס"י היוצאת על דם טהור ועין לילי ס"י ט"ו וביסויה ס"י כ"י. (ד) חולי ז"ל כל אוחה לילה ובש"ס ובכ"י חסרה הדיקה.

(ה) בבבלי. (ו) בבבלי והאי אתמוהי הוא דאחמה.

(ז) בבבלי והקניזי הוסיף ע"פ הכ"י ובה"ע. (ח) בבבלי.

(ט) הקניזי ע"פ הכה"ג ובדפוס ח"י: כיון דגלגלא דנדה וחלוזי דנבר ודם לידה.

(י) בחש"י ג"ק ס' ט"ז ושם היא בארובה בלחיות מן התלמוד, אכן מה שכתב לפנינו

לִיה חֲלָלִים אֵינֶן וְכָל בְּנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לִיה פְּסוּלוֹת לִכְהוֹנָה לְעוֹלָם אֲבָל יִשְׂרָאֵל שֶׁנֶּשֶׂא חֲלָלָה בְּתוֹ כְּשֶׁרָה לִכְהוֹנָה וְהָאֵל הַלֵּל זָכַר אֶע״ג דְּנָסִיב בֵּת יִשְׂרָאֵל כֹּל בְּנֵיהֶם פְּסוּלוֹת לִכְהוֹנָה וְכָל בָּנִים וּבָנוֹת דְּמֹלִיד כּוֹלְחוֹן פְּסוּלִים לִכְהוֹנָה עַד עוֹלָם וּמִתְבָּעִי לְאַפְרוּשִׁינֵן וְאַכְרוּזֵי עֲלֵיהֶם לְדִפְרֹשׁוֹ כִּהְנִים מִנְהוֹן וְלֹא לִיתְקַלּוֹן בְּהוֹן וְכֵן פּוֹשֵׁעַ הוּא דְרַחֲמָנָא קְדוּשָׁה לִיה וְלִזְרָעִיה וְאִיהוּ קָא מְהִיל זִרְעִיה וּמִתְבָּעִי לְשִׁמְתִּיהָ עַד דְּפָרִישׁ מִנָּה וְאַלְקִיָּיה וִירָאוּ אַהֲרִים וְיוֹסְרוּ וּבְנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קָנְסִין לִיה לְהָאֵל מִן מִתְנַת וְאֵי הוּא חֵישִׁין דְּאִזִּיל לְדוֹכְתָא אַהֲרִיתָא וּפְרִים יְדִיה הוּא קָצִין לִיה לְרֹאשׁ אֲצַבְעוֹתֶיהָ וְקָבְעִין בֵּיה מוֹמָא דְלֹא לִפְרִים יְדִיה וְדוֹקָא דְלֹא הָרִר בֵּיה וְעוֹמֵד.

פ.ה. רב שר שלום. ה) וששאלתם בהן שנשא בת משוחררת בתה כשרה לכהונה או לא. לא פרשתם אותה בת משוחררת אביה ישראל הוה ג) [או משוחרר הוה במות אמה לפיכך הוצרך הדבר לפרש לכם בת משוחררת זו אם אביה ישראל הוה] בהתר נמור נשאה בהן זה ובתו כשרה לכהונה כעקר כל כשרות ואם אביה גר או משוחרר הוה ואמה כבר פרשתם שמשוחררת היתה שלא כהוגן עשה בהן זה שנשאה ובין כך ובין כך בתו זו ששאלתם כשרה לכהונה היתר גמור לדברי הכל ואין בה צד פסול כל עיקר ואין לחוש לה.

פ.ו. רב עמרם. ג) כהנת שנשאת לישראל נעשית זרה לכל דבריה ואסורה לאכול בין בתרומה בין בחלה בין שלה בין של אחרים וכן בן לוי אסור לאכול בתרומה ובחלה בין שלו ובין של אחרים שלא מצינו קולא בין בתרומת עצמו לתרומת אחרים ואפילו תרומת מעשר של לויים הושבה בתרומתו גדולה שהרי כהוב בה ונתחשב לכם תרומתכם. ד) ובהן שנכנס לברך בסנעליו ובסנדליו אסור ודוחין אותו שכן שני חכמים ז"ל (סוטה ט.) אין הבהנים רשאים לעלות בסנעליהם ובסנדליהם לדוכן וזו אחר מתשע הקנות שתקן רבן יוחנן בן זכאי ה) וכן אם יש מומין בידו או ברגלו או בפניו מקום שהצבור מסתכלין

ומתבטלין עד סוף התע"ה הוא הוספה ולא כתוב שם ועיין לקמן סי' ס"ח.

ה) פסק כ"י יוסי וכהלכה בקידושין ע"ח: דאם נשא כהן בת גר שני' גזירה חין מוילין לחומו מידו ובתו כשרה לכהונה ועיין סי' ר"ע מצרנטור' על האי מהני', והאי בת שנשא' כהן מסביר' דהוכחה בקדוש' הוי' ועי' צמח'ים סי' פ"ח מ"ב ה"ב.

ג) מכלל: "או משוחרר הוה" עד "בהיתר גמור" חסר כ"י.

ג) ראשית ההלכה הוא בש"ך דף ג' סי' י"ח, וההוספה בנשוא' שלפניו היא שהאסורה לאכול בתרומה ח"ף התרומה שהפרישה אינה אוכלת וכן הלוי המפריש תרומה וחלה משלו ח"ו אוכלת בשום פנים, ועי' בש"ס סי' קכ"ג.

ד) הלכה פסוקה דאסור להן לברך במנעליו והיא בשינוי מעט גם בסי' ר"ע.

ה) הלכה מן הס"ס מגילה כ"ד: וכמהכונה בזה"ל ואולי יש לומר שדעת הגאון דניס מומין בפניו ידיו ורגליו ח"ף אם נידוש חינו מועיל כיון שהמוס דבר שני מסתכלין בו. אבל בסומא ב"ל מעיניו ח"ף מחיר אם היה גדוש ולפי זה מה שאמרו ח"ף הוא נידוש אמרו רק על זבלן וסומ' ב"ל מעיניו ובמי שאינו מחקך האותיות יפה ולא על שאר המומין, ח"ף ה"ו כ"ל"ש והמכרכי אמרו דאף בשאר מומין הדין קן והביאו ראיה מן הירושלמי ועי' צמח'ים ובנ"ח א"ח סי' קכ"ח.

בו לא ישא את כפיו ומסלקין אותו אבל כוסא באחת מעיניו אם נירש בעירו כמה פעמים ולא מיתו בו א) כשהולך למקום אחר אין מסלקין דאמרינן ואם היה דש בעירו מותר.

פג. רב נטרונאי. ז) וששאלתם בהן שנשחטו וחזר בו עולה לרובן וקורא בתורה החלה או לא. כך ראינו שאם חזר בו דיו להיות כשאר ישראל או ככהן בעל סום אבל לעלות לרובן ולקרית בתורה תחילה לא ג) כי עבדו ליה הדא מעלה כי איתיה בקדושתיה כדכתיב וקדשתו לכל דבר שבקדושה לקרות ראשון ולברך ראשון כיון דבעי לברוכי אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצינו לברך את עמך ישראל זה כבר הלל קדושתו של אהרן. ואם קורא בתורה תחלה יש חילול לתורה בכך ד) שיאמרו ישראל אנו עומדין בחוקתינו ובעלי מצות וזה פרש ופקר ויצא מן הכלל עכשיו שחזר לא דיו שיהיה כמותינו. ועוד אמרינן כהנים ששמשו בית חונאי אל ישמשו במקדש בירושלים ואין צריך לומר שנשחטו ושימש לפני עבודה זרה שאסור להשתמש בקדושה שנאמר אך לא יעלו כהני הבמות אל מזבח ה' בירושלם. אבל לאכול חלה בזמן הזה אוכל מידי דהוה אכהנים בעלי מוסין שפסולין לעבודה ואוכלין מתנות כהונה.

פח. רב שמואל בן חפני ה) ובהן דנסיב גרושה ושמתו יתיה תרין תלת זימני ולא שבקה ואמר לא ניהא לי דניהוי בהן משמתין ליה לעולם עד דפריש מינה ומגרש לה ואי אמר דלא נחא לי למתוי בהן לא משגחין ליה דאמרינן מנין שאם לא רצה כופין אותו תלמוד לומר וקדשתו בעל כרחו כל דאמר למעבר עבירה לא שבקינן ליה וכל שכן בהן דרחמנא קדשיה ואיהו קא מחיל זרעה לישתמה תמיד דכל יומא דאיתיה בהדה ו) בעבירה קאים ולהפרט על בניה דחללי אינון ובנותיה פסולין לאינסובי לכהנים דהנן בת חלל ובר פסולה מן הכהונה לעולם.

פט. רבינו האי רב נטרונאי ז) בהן שמשמא למת ילקה ארבעים.

ח) הג' סוגר דאם מידע נעירו לנכד ולא מיתו צו אף כבא לעיר אחרת חין לריבין לסלקו והכוונה אם היה דש נעירו לעשות כן ולפי זה כבא באקראי לעיר אחרת ג"כ מנכד אף שלא שיה שם; וזכו דכר חדש ועי' בהכ"ד סי' כיה ונכ"ח אורח סי' כח.

ז) הגאונים החמירו בזה והתשו' איהא בלרובא בח"ג סי' ג"ד וכמו שהיה לפנינו בש"ס סי' כ"ז ובאשכול והוצאה בשבלי הלפם, ועיין בל"ז ח"ג סי' ה"ב שהביא חזו' ארובה מ"ג מ"ה להחיר ונראה שבזמן שרבו האנוסים החירו והקיזו חכמי צרפת ואשכנז בזה.

ג) הנהנו ע"פ האשכול ונדפוס חסרה חיצה לא.

ד) הוספה זו עד אבהים כשמשו' אינה בכל המקומות שהוצאה התשובה.

ה) כתי הוצאה החזו' ג"כ על שם ר"ש ו' חפני וכלי שם הוא בש"ס סי' ק"ש ועי' שם סי' רל"א, והוצאה ככ"י בל"ה בשם א"ח על שם ר' נטרונאי ועי' ג"מ סי' קכ"ה וסי' קכ"ח.

ו) כ"ח ככ"י ובש"ס ונדפוס לפנינו "בעבודה".

ז) ככ"י ובש"ס סי' קס"א כרובה ההלכה בלי שם חומר' ונראה שהיה מר' האי וההלכה שלאחריה כהן ממלא לחותו היא לר' נטרונאי, ומשני שהלכות קצרות כתב המסדר שם ב"ה גאונים על ראשן ועיין ג"מ קצ"ז.

ח) והלכה: א כהן מטמא לאהותו ארוסה ואינו מטמא לאחותו נשואה. ושאלהם כהן שנכנס בבית שיש בו סת בזמן הזה או בבית הקברות מלקין אותו או לא כך ראינו כיון שקדושתו קדושת עולם היא אף בזמן הזה שאין בית המקדש ואין עבודה עובר בלאו וחייב מלקות. ושנינו (נויר מ"ז.) כהן ונויר שהיו מהלכין בדרך ומצאו סת מצוה... וחכמים אומ' יטמא נזיר שקדושתו קדושת שעה ואל יטמא כהן שקדושתו קדושת עולם וכיון שאמרו חז"ל אל יטמא כהן אם נטמא בכזיר חייב מלקות ואף שנכנס בבית הקברות במזיד חייב מלקות דאורייתא אבל נכנס במקום ספק טומאה אין חייב מלקות דאורייתא אלא מכת מדרה ומלקות דאורייתא לא נהגא היום אלא מכת מדרות נהגא ומכת תורה ארבעים חסר אחת ומכת מדרות אינה כן אלא חובטין אותו עד שיקבל או עד שתצא נפשו ג) ובמה הוא חובטו ומכהו באפסר בפיל לשנים ואין צריכין חשבון אלא שורא דדייני.

צ. ר' חנוך. ד) וכהן שנשא גיורת או גרושה או הליצה דלא חזיא לכהונה כשהיא מטה מיטמא לה בעלה בדרך שמיטמא לכשרות.

הלכות איסור והיתר.

צא. ה) ומנהגות ישיבות ספר תורה בין (בטוציאין) ז) [כשמוציאין] אותו החלה לקרות בו בין בשבת בין בחול ובין כשמוציאין אותו ספר תורה למקומו עומדין לפניו ויושבין לאלתר דקאמרינן (קידושין ל"ג:) איבעיא להו מהו לעמוד לפני ספר תורה ר' חלקיה ור' סימון ור' אלעזר אומרים ספני לומריה עומדין מפניה לא כל שכן. וכן מנהג בשתי ישיבות. ז) תנלחת בית השחי ובית הערה אם מנלח כל גופו מצוארו ועד רגליו מותר ואם אין מנלח מכל גופו אלא בית השחי ובית הערה אסור משום שנאמר ולא ילבש גבר שמלת אשה.

צב רב עמרם. ח) חזן הכנסת שמרננין עליו בדברים רעים צריך להקהל

- ה) ככ"י רש"י כחן ר' נפולא' והלכה איח' גס שס בש"ה.
- ו) צחג ס"י ימא בלרובה, ובש"ח ס"י קפ"א חסר רוב הענין והוא ככ"י כמו שהיה לפנינו. ג) כ"א ככ"י וש"ח ונדרסם, וכמה הוא חובטין.
- ד) ככ"י יו"ד ס"י שג"ג המה על הא"ח שכתב דהא דלחץ מממל' לפסולות רק היכל שמעמה שמה בעלה ונשאת ואח"כ בא חבל הפסולות לכהן כהן עפמל' לכן, והנה אנו רואין שם ר' חנוך פסק כן ולפינוי בחוספסח ס"ב דיבמות לחסור אכן ע' בחידושי הכש"ל יבמות כ"ב שהיה לפנינו נוסח' אחרת בחוספסח.
- ה) הוצא בסידור ר"ע ובסידור א"ח ס"ס קמ"ז ופסלו עליו, ושם הכותב ר' נר שלום.
- ו) כ"ה כבור, ועיין במס' סוסיס ס"ד.
- ז) ר' שריה הויר ככ"מ שאין מנהג כן לגשים והוצא חסר: צחג צחג ח"ה כ"י קכ"א ובשאלה שם הוצרה הצבצה שלפינוי שאסרה ועיין ר"ן על הריף מכות ס"ג.
- ח) הנה"ו הוצא במנהג: ה' העניח בשם ר' עמרם ובשגלי הלקט ה' הפלה באריות ובסדרם ס"י כ"ו בלי שם האומר, עיין עוד על ענין כזה בש"ח ס"י ז' ונ"א ובא"י היס ובכלנו ועל ה"ז שעה הוצא בשו"ת ר"י מיגש ס"י ז"ה.

להוציאו ולהכניס אחר תחתיו שכל המרצה בין ישראל לאביהם שבשמים צריך להיות צדיק וישר ונקי בגופו מכל דופי ואם אינו כן אחזיל היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי קולה על כן שנאתיה, זה שליח היוורד לפני התיבה שאינו הגון. ה) בגד שפרשוהו על הסת ונגע בגופו של סת מותר בהנאה כמה דלא אומניה לא מיתסר.

צג. רב נטרונאי. ז) (וששחקתם) [ושחקתם] שאנו רגילין ליקח ראשים של כבשים בראש השנה ולאכול ולשתות כל אחד ואחד תרנגול בערב יום הכפורים ובמוצאי שבת בבורא מאורי האש אנו מסתכלין באור האבוקה בכפים ובצפרנים ואנו מטילין לתוך הכוס מעט מים ושותה וחוזר ושופכן ושאלתם לפרש לכם דבר זה ג) [זה נייחוש הוא לטובה] וחז"ל ורוב אנשי בבל כך רגילין לעשות שבערב ראש השנה לוקחין בשר או ראשים של צאן ומבשלין אותן במימני או בדבר של מתיקה ואין מבשלין בישול שיש בו חומץ ואימרים נאכל מיני מתיקה ד) [כדי שתהא שנה כלה כחוקה] ועריבה ולא יהא בה דבר רע ודבר צרה ויום טוב הראשון של ראש השנה ובערב יום הכיפורים שוחטין תרנגולין כל אחד שבבית ומחזירין אותן בחייהן על כל אחד ואחד מבני הבית ואומרים זה תחת זה זה הלף זה זה בשביל זה זה מחול על זה יוצא זה למיתה והכנס אתה פלוני בן פלוני להיום ולא תמות ושוחטין אותו ומחלקין אותו לעניים וליתומים ואומרים יהא זה כופר שלנו ויהיה עלינו כפרה וחכמים ובעלי בתים עושים כן ויש שעושין אילים וכבשים. ה) מי שכת לו סת והולך לקברו בין עם הסת בין שלא עם הסת אינו צריך להעביר סליתו הימנו וליהר בלא כסות ואין לו קיבול שבר בכך אלא בזיון שיש בדבר ומה הנאה יש לו לבנות עצמו בלא מצות קריעה והאי מצותה הוא אבל ללכת בלא כסות בוויא בעלמא הוא ולא מיבעי ליה.

צד. רב נטרונאי. ו) ומי שבא מאליו לב"ד ואמר הרגתי את הנפש

ה) כהצות הגאונים ד' ליק כס ר' יהודה ועי' בסנהדרין מ"ח. דלרביה ולא אומניה מותר וזוה מודה גם כזה ומתוך דברי רבינו מנעם שהיו רק אס בחקריה הניחו אס, וחלי אס הניחו כדי להשאר על המה אסור וכימי מדברי הרמב"ן כהיה אכן עיין בגי' אס שהביא אסיה אחרת ועי' בראש"ש כפ' אלו מנחין שפי' הא דבמות ס"ו: דלפי' אס פדשוהו אדעת' דזקנד עמו. ב) ההש' בחיג' ס' יג' ודלפי' גס כהיג' ד' ליק ס' ח' והבזה בלוי בחרכה ה' ר"ה ס' ר"ז ולפניו היא מר' נכרונלי ועיין בח"ג ס' קס"ו ובס"ה ס' ק"ב וק"ג, ר"ס ובמדרכ' יומא ומה שכתוב בראשיתא ובשחקתם ל' ובחקתם וכ"ל בל"ז ובחיג' אית' "בשחקתם". ג) כ"ל בחיג' ובס"ג ד' ליק ע"ה. ד) כ"ל אס. ה) הלכה זאת אית' גס בכי והביאה הב"י ביו"ד ס' ש"מ שיש מי שפי' חולך כהף שפוסק כסותו העליון מעליו וכזה שפי' משוכה הוא ואינו אלא כמו שסדרשו הגאונים ועיין גמבין כה"ה.

ו) ההב' הובזה בנ"ה מהר"ל י' הכיז והרב ר' יעקב הביא ממנה ראיה דמלקין בזכ"י אף מלקות דאורייתא והנה הא דאין פוסלין את האדם לעדות ע"פ ע"מו כן פסק ר' האי' הובא מאח הרב המניד ס"ב מה' פוען ונעטן.

הללתי שבת או שעברתי עבירה אין מנדין אותו ואין מלקין אותו ואין פוסלין אותו לערות על פי עצמו דכי אמרין הודאת בעל דין כמאה עדים דמאי הני מילי בממונא, אבל בקנסא לא דקיימא לן אדם קרוב אצל עצמו ואין אדם משים את עצמו רשע אבל ודאי מי שבא לבית דין ואמר הללתי שבת אבלתי חלה בעלתי נדה ורוצה לעשות לו כפרה מלקין אותו ועושין לו כפרה שלא הודה מעצמו אלא שעשה תשובה ואילו היה מקדש קיים מביא קרבן ומתכפר לו ועבשו כיון שבא לבית דין מלקין אותו וזו היא כפרתו דקים לן מלקות תחת מיתה עומד ודאמר רבא אין אדם משים עצמו רשע לא לענין כריתות אלא לענין כריתות ב"ד בלבד. ה) והקורא לחבירו עבר חייב לנדותו ער שירצה את חבירו. ו) ולברך ברכה אירוסין ג) על כוס אחד וברכת נישואין על כוס אחד אם אפשר ויין מצוי להם שפיר דמי ואם אי אפשר מברכין לכולם על כוס אחד ואין בכך כלום. ד) מים שרחץ מהם אין שותין מהם מפני שהן קשין לשבחה. פ) וששאלתם ו) כל [בר] ישראל שנתפש (על ז) [עם] שפחתו לשום זנות מה דין יש עליו, כך הוא הדין שמוציאין אותה ממנו ה) [ומוכרין אותה] ומפורין דמיה לעניי ישראל ומלקין אותו ומגלחין שערו ומנדין אותו שלשים יום. פ) ומי שהעיד עליו עד אחד בדבר עבירה שחייב עליו קנס י) ועד אחד העיד עליו בדבר שאינו חייב עליו או שהודה על עצמו במקצת יא) אין משביעין אותו כל עיקר לפי שאין נשבעין על עבירה אלא על הסמון שבכר מושבע מהר סיני הוא ואם האמר גזל ופקדון נמי נשבע עליהן כהר סיני כמון שיש לו תובעין אמרה תורה ישבע כרי להפסיד דעתו של בעל הפקדון והגזל והאברה אבל עבירה יב) שבועה אין כאן נתבע להפסיד הילכך אין משביעין על העבירה לא כשמודה במקצת ולא בער אחד. יג) וששאלתם מי שנחשד בנגבה ואין עליו

ה) הלכה ע"פ ה"ס קידושין כ"ח. ומשמע משם שהחזיב על ב"ד למדותו ועי' חו"מ שם. ב) רמזה הלכה זאת בשם ס' רע"ו והנה דין זה לקחת ב' כוסות לברכת אירוסין ונישואין היה נהוג בזמן הגאונים ואית' כן במס' סופרים ס"פ וכתו' ערכי פסחים דף ק"ב: ד"ה שאין וברכ"א. ג) כ"א בכ"י. ובנדפס חסרו התיבות "כל כוס ח"י".

ד) הובא בש"ס ס' רע"ו. ה) בש"ץ ח"ג ש"ו ס' י"ג.

ו) כ"א בש"ץ ובנדפס בחסרון "בר". ז) כ"א בש"ץ ובנדפס "עם".

ח) כ"א בש"ץ ובנדפס בחסרון "ומוכרין אוהה".

ט) בקיטור בגמ' ס' קל"ו ובש"ס ס' ז' ואית' גם בשאר' הר"ף ס' ש"ג.

י) ז"ל: או עד אחד.

יא) ז"ל במקצת דבר עבירה וכ"א בגמ'. יב) ז"ל אצל שבועה על עבירה.

יג) השאלה נראה שהיא משובעת ובכ"י אית': "וכי ח' ר' הילאי ג' ששאלתם מי שנחשד בנגבה ואין עליו עדים אלא יס עדים בנגבה (חסר) ומה קודם לכן מה עושין לו... וחולי צריך להגיה "מי שנחשד בנגבה ואין עליו עדים או יס עדים בנגבה ומה ח' קודם לכן מה עושין לו". (הובאה בסור ח"מ ס' שמ"ח) ובש"ס ח"ב ס' ק"ג תשובה לרי הא"י וז"ל מי שנחשד בעבירה ויזא לו שם בכל המדינה ועד ח' מעיד עליו והוא כופר מהו להשיבו כך ראוי שאין עסק בכאן לשבועה כלל אלא משום החשד מלקין אותו י"ג שכן מכות מדדות וכו'.

עדים אבל יש עליו עדים בננבה אחרת קודם לכן מה עושין לו, כך ראינו שאין עליו מלקות שלא נהנה רשות להלקות אלא בשני עדים ואפילו על פי עד אחד אין מלקין אלא עוזרין נזירה בספר תורה ושופרות. (ח) ואיסורי דרבנן דלאו [בעין] ראורייתא כגון אסור לארס למלא שחוק פיו בעולם הזה ולשמש בבתו בשני רעבון וליטן יותר משנית הסוס וכל [כיוצא בהן] העובר עליהן אין חייב לא מלקות ולא נידוי אלא קורין אותו עובר על חקנת חכמים. (ט) וששאלתם למה אין כקדשין ואין כונסין בין פסח לעצרת אם מהמת איסור ואם לאו הו' ידעין שלא משום איסור נגעו בה אלא משום מנהג אבילות שבך אמרו חז"ל שנים עשר אלפים זוגים תלמידים היו לו לר' עקיבא וכולן מתו בין פסח לעצרת על שלא נהגו כבוד זה בזה. והאני עלה וכולן מתו מיתה משונה באסכרה וסאותה שעה ואילך נהגו ראשונים בימים אלו שלא לכנוס בהן ומי שקפץ ובנס אין אנו כונסין לא עונש ולא מלקות אבל אם בא לשאול לכתהילה אין אנו מורים לו לכנוס ולענין קידושין מי שרצה לקדש בין פסח לעצרת מקדש לפי שאין עקר שמחה אלא בחופה. (י) וששאלתם מי שנחשר בעבירה ואין עליו עדים במעשה אלא בסיפור שמספרין בני אדם ושמשחקין וקידם לכן יצא עליו שם שפרוץ היה מה דין יש עליו, כך ראינו שיש עליו מלקות דאמר רב מלקין על לא טובה השמועה שנאמר אל בני כי לא טובה השמועה הני סילי בפניה אבל נהשר באשת איש אין מלקין אותו שלא יצא לעו על בניה שהן ממזרים וכן הלכה. (י) ושאלתם עד שיראו כמכחול בשפופרת הני סילי לענין קטלה אבל לאסרה לא בעינן כמכחול בשפופרת אלא כדאמר שמואל ובמנאפים עד שיראו מנאפים.

צ"ה. רב נטרונאי. (י) והלכתא כיון שהתהיל שליחא דצבורא בבית הכנסת יצאו כל הצבור ידי חובתן והוא דמיכין דעתו ועאני אמן בתר שליחא דציבורא (ו) והרוצה לחזור ולהבריל בביתו הרשות בידו ואם לא רצה או שאין לו יין יצא ידי חובתו בהברלת שליח צבור (ז) אבל קדוש ודאי חוזר ומקדש בביתו דאין קדוש אלא במקום סעודה ואעפ"י שיצא ידי יין. (ח) והלכתא

(ח) חיל שחא קנת תשו אחת אשר חלקה בין איסורי תורה לאיסורי דרבנן וזין מנהגים כמו שהם לפנינו ואמרו שגאסורי דרבנן מכין מכות מדדות וזה החלק מן התשו' הוא בש"ח סי' פ' יתקד לנרום כאלו: ואיסורי דרבנן דלאו כעין דאורייתא וכל כיוצא בזה כן חיה' כבי' והתשו' חיה' בקצרה בתשו' הרי"ף סי' ע"ד.

(ט) בש"ח סי' רע"ח ובס' הפרדס סי' קמ"ד חסרה מעט ולפינו וגם כבי' הוא בלשון התשו'. (ג) בש"ח סי' קע"ט ובגמ' סי' י"ו ובכ"י בקי"ר ועי' בפרדס ובש"ץ ח"ג שער ח' סי' ו'. (ד) שם בש"ח ולא בש"ץ ה"ל דאמר דנאסרה רק ב' עדים שרלו כמכחול. (ה) כדברים האלה כהז המור בא"ח סי' רמ"ו בשם ר"ע ור"ג ור' הא"י. (ו) בתשו' הג' ד' ליק סי' י"ב לר' נערוגלי בארובה.

(ז) שם וסי' מ"ה בשם ר' יהודה' ועי' פרדס סי' ג' וש"ח סי' קי"ד ועי' בא"י ה"ס שמיא תשובה כ"י מתנגדת להדין הזה. ובא"י ה' ע"ג סי' כ' ובפור חו"ח סי' רס"ב. (ח) הובא ב' רי"ן גי'א בשם ההלכות ור"ע גאון.

ה) המבדיל בהפלה מותר לעשות צרכיו קודם שיבדיל על הכוס ואם הבדיל על הכוס מותר לעשות צרכיו קודם שיבדיל בהפלה ואם לא הבדיל בהפלה ולא על הכוס וצריך לצאת לדרך או לעשות צרכיו אימר (ג) ברוך המבדיל בין קדש לחול וכי ועושה צרכיו.

הלכות יבום וחליצה.

צו. סר רב צמת. ג) וששאלתם החולץ ליבמתו ונמצאת מעוברת וילדה בזמן שהולד של קיימא (ד) הוא מותר בקרבותיה והיא מותרת בקרוביו. כך ראינו כגון שתנשא לאחי אמו או לאחי אביו ולבן אחי אמו ולבן אחי אביו. (ה) והיבא דאנס ישראל אנתת חבריה אי בעלה כהן הוא אסורה ליה דכתיב בבהנים אשה זונה וחללה לא יקחו וקיימא לן הלכתא כחז"ל (יבמות ס"א:): דאמרי זונה כל שנבעלה בעילת זנות ואע"ג דאסורה לבעלה כהן כתובה אית לה (ו) דאסרה לה לבעלה זנות ללוי ולישראל דאונס שריא והאיך גברא דנשתחפה שדרו שקלה כהובתה ונפקא ואי בעלה ישראל דאתאנים בין לגוי בין לישראל שריא לבעלה ולא שנא נאנסה לישראל ואפילו לגוי ועבר וסותרת לבעלה ואפילו ילד (ז) (נוי) כן גוי ועבר ולד כשר הוי בין בפנויה בין באשת איש (ח) [וזנות נכז] אמרינן דוקא דחזיה לנאף שני עדים במעשה (ט) המכחול בשפופרת אבל בעד אחר לא מיתסרא אשה לבעלה (י) [ברצון] וכל שכן באונס ואפילו מלקות המלקינן בפנויה ואפילו על היחור ועל לא טובה השמועה. באשת איש לא פנמינן לה ולא מלקינן (יא) דאמר רב (קידושין פ"א.) מלקין על היחור ואין אוסרין על היחור אמר רב אסי מסתבר מעכיה ברב בפנויה אבל באשת איש לא אם כן אתה אוסרה על בעלה ומוציא לעז על בניה שהן מסורין הילכך לית לביהש לא לדילה ולא לזרעה והיא כשרה ובניה כשרים. (יב) והלכתא כר' אליעזר בן יעקב דאמר לא ישא איש אשה במדינה זו וילך וישא במדינה אחרת שם יורגו זה לזה ונמצא אח נוסא אחותו ויתסלא כל העולם כולו מסורות ועל זה נאמר ומלאה הארץ זמה.

צו. רב עמרם. יג) בן תשע שנים ויום אחד שנשא יד) אשה וסת קודם

ה) צריך איה' כדיל בהפלה.

ב) נוסח' שלפניו אין שם ומלות אכן צריך איה' ב"י ועי' בשבלי הקמ ס"י ליד ובב"י נאח"ס ס"י ר"פ.

ג) כ"ז חלק ג' ע"ד ב' ס"י ה' וז"ל לא נדע שם הגאון.

ד) כ"א כ"ז ונדפוס הכר של קומא. (ה) שם ס"י ו'.

ו) כ"א כ"ז ונדפוס "משיב" איה' לה לבעלה בנות ללוי" וכו'.

ז) צריך למחוק ולית' כ"ז. (ח) כ"א כ"ז.

ט) כ"ל. וכ"א כ"ז ונדפוס איה' "ממע" הכלח"ל וספק כמחול ועיין לעיל ס"י י"ד

(הערה אחרונה). (י) כ"א כ"ז. (יא) כ"א כ"ז ונדפוס חסרה ח"ט "לא".

יב) כ"ז כ"ז שם ס"י ג'. יג) כ"ז ח"ט ש"א ס"י י"ח.

יד) כ"א כ"ז ונדפוס "נשא איה'".

שיהא ח) גדול אשתו לא נחלצת ולא מתיבסת הנינא להא דתני רבנן (יבמות צ"ו): שומה וקמן שנשאו נשים ומהו נשים פטורות מן החליצה ומן היבום מאי מעמא שומה לפי שאין לו קנין קמן ומת אחד מהם וכן אין לו רב ענן אמר איש הראוי לבנים וקמן לאו בר בנים. ז) בה כהן שנשאת לישראל לא האכל בתרוסה. ט) [ולא הימנו בן] לא תאכל בתרוסה. י) מת בנה מלוי לא תאכל במעשר מת בנה מישראל חזרת לבית אביה על זו נאמר וישוב אל בית אביה כנעוריה וגומר. יא) והלכתא האונס והכפתה והשומה לא פוסלין ולא מאכילין ואם אין ראויין לבוא בישראל ה) פוסלין כיצר ישראל הבא על בת כהן תאכל בתרוסה עיברה לא תאכל ואם מת עובר שבמעיה תאכל. ו) [העובר] העבר והיבם והארוסין והתרש וכן הטע שנים ויום אחד הללו חמשה אם ישראל הן פוסלין את בת כהן מלאכול בתרוסה ואם כהנים הן ז) אין מאכילין את בת ישראל בתרוסה. ח) בן תשע שנים ויום אחד גר עמוני ומואבי מצרי ואדומי כותי נתין חלל סמור שכאו על הכהנת ועל הלוייה ועל בת ישראל פסולה. ט) המסאנת באיש ונשאת לאחר וגרשה לאחר ומאנה לאי וגרשה כל שיצאה ממנה בגט אסורה לחזור בו במיאון מותרת לחזור לו מאנה בו והחזירה נתן לה גט ונשאת לאחר ונתאלמנה או נתגרשה אסורה לחזור לו. י) וששאלתם קמנה שלא מאנה ועמדה ונשאת משום ר' יהודה בן בתירא אסרו נשואיה הן הן מיאניה וקשיא להון לרבנן אם יכולה להנשא בלא גט או לאו, אם כן אמאי תקינו רבנן גט מיאון וכיון דנשאת או נתקדשה גליא לה דעתא ולא צריכה גט מיאון.

צ"ח. רב פלפול. יא) וששאלתם שני אחים אחד יהודי ואחד משומר עמד אותו יהודי ארש אשה ונפטר ואחיו המשומר בארץ ברבריים ויש לו בנים ונשתקע שם בין הנויים והמקום רחוק ואין השיירות מצויות והארוסה יושבת ענונה יש לה תקנה. כך ראינו שזו הארוסה שנפלה לפני יבם משומר מתענת ויושבת לעולם ואין לה תקנה ולא אפשר לה לינשא עד שיחלוץ לה משומר דכיון דהותרו ולירתו בקדושה היתה היא זקוקה ליבום ולא משתריא ההיא ענונה עד דחולץ לה.

ח) בש"ץ נפשות קורס שחבא אשתו ונרץ להגיס ע"ס התשובה שלפנינו.
ז) שם, ולה הימנו בן לא תאכל כזל ובש"ץ מח ולה הימנו בן תאכל נמפער וע"י תמנה יבמות פ"י.

ג) כהן חסדים כמה ענינים כתובים במשנה ובקטור נכתבה אך קצת ההלכה.
ד) שם סי' י"ב. ה) כ"א בש"ץ ובדפוס חסרה היבם. פוסלין.
ו) כהן חסרו חזיה סרפי דייס האמורים ביבמות פ"ט. ובקטור שנו ההלכה וסמכו על המשנה ורי"ז ההלכה הנכונה: העובר וכ"א בש"ץ, ובנפשות כתוב בדפוס ובש"ץ "העבר" ובש"ץ חסר "היבם" הכתוב במשנה.

ז) כן חז"ל במשנה ובש"ץ ובדפוס חסרה היבם. שאלין.
ח) שם בש"ץ. ט) שם סי' כ' וע"י במשנה יבמות ק"ח: ובני הרי"ף שם.
י) שם סי' פ"ב וע"י שם סי' פ"ו וסי' ל"א ול"ב.
יא) שם סי' כ' וע"י שם סי' כ"ח וסי' ל"ג.

צמ. רב עמרם. א) ושאלתם ראובן ושמעון ולוי ויהודה אחים ראובן ושמעון נשואין ולוי ארום ויהודה רווק סת לוי הארום ונפלה ארוסתו לפני האחים שלשה עמד שמעון ושאל מן התלמידים ואמרו לו גם פוסל ביבמה ובקש לפוסלה על האחים בשביל הסמון עמד שמעון וכתב לו בדרך שכותבין בכל הנסין אנא ראובן וכל שום אחרן דאית לי פטורית ושבקית והרוכית לפלוניתא דהות אנתתי מקדמת דנא כתבו שמעון בשם ראובן והיא במדינה אחרת עד שבא ראובן לאותה המדינה ושלחו אותו ראובן ושמעון לאותה ארוסה וזרקוהו לתוך היקה וכבר היתה מקודשת ליהודה ואמרו ליהודה כנוס ג) שאין עליך מדבר זה כלום כי גם זה אינו פוסל והפליגו עליהם בדבר זה ואמרו פוסל ג) כך ראינו שבשאר חז"ל גם ביבמה מהני הני מילי בזמן שבוהב יבם מרעת עצמו ונותן ליבמתו אי נמי הוא שאמר לכלל כתיב גם ליבמתי פלוניתא וכתב לבלר מרעת יבם ונתן ד) ליבמה דאמר מר אסרה עליו ופסלינן לה עליה ומעשה שעשה שמעון זה שכתב גם על שם ראובן ובלא שליחותו אין גם זה פוסל כלום ביבמה שלא מצינו גם שנכתב שלא לדעת איש וזה שנכתב שלא לדעת ראובן אינו גם וכל שכן שפירש בשאלה שכבר היתה יבמה זו מקודשת ליהודה שקנאה יהודה ופקעה ויקתה מן האחים וקנאה יהודה בקידושין שקדשה שמצינו שיבם קונה יבמתו ה) במאמר הילכך יבמה זו קנאה יהודה בקידושין שקדשה והרשות בידו לכונסה ולקיים מצות יבום ושואמרתם לו לכונסה כשורה אמרתם לו ושהפליגו עליכם בדבר זה שלא כשורה אמרו.

ק. רב האי. ו) והא דתנן שני אחים נשואין שתי אחיות אחת גדולה ואחת קטנה סת בעלה של גדולה ונפלה לה קמי בעלה של קטנה רבי אליעזר סבר מלמדין את הקטנה שתמאן בבעלה וסיבם לה לגדולה שנפלה עליו וכן הלכה.

קא. רב נטרונאי ז) והלכתא הנודר לפני רבים אין לו התר עולמית הנודר מן אשתו יתיר נדרו אצל חכם ומותרת היא לו.

קב. רב עמרם. ח) פירוש לאו הבא מכלל עשה הוא כגון ולקחה לו לאשה ויבמה ואזל הוא ויבם שתי צרות שתי נשי אחיו הסת ואמר רחמנא בית אחר הוא בונה ולא שני בתים הוה ליה לאו הבא מכלל עשה עשה וקאי בעשה. **קג.** מר רב יהודאי. ט) שומרת יבם שנשאת בלא חליצה אם אין לה

א) שם ס"י י"א. ב) כ"א בש"ץ ובדפוס חסרה חיבה כנוס".

ג) כל זה עד הני מילי חסר בש"ץ אכן אית' ג"כ בנ"י.

ד) וכ"א בש"ץ ובדפוס כמעט "ליבם". ה) כ"א בש"ץ ובדפוס חסרה חיבה, במאמר.

ו) בש"ץ שם ס"י י"ח.

ז) ש"ץ שם ס"י י"ט דפסק הג' כ"י נחמן בנימין לוי ולא כרוב הפוסקים שאומרים שכן הנודר ע"ד רבים אין לו התרה ועיי' בתו'.

ח) ש"ץ שם ס"י ט' ובכ"י כהוב עליה כמו לפינוי שם ר' עמרם.

ט) בש"ץ שם ס"י י"א, וגם בכ"י כתב עליה שם ר' יהודאי, ותשו' זו כחובה בבבא.

בבבא נאון.

בנים תצא מזה ואסורה להן עולמית דמיחלפה באשה שהלך בעלה למדינת
הים נתקדשה ולא נשאת אם היה יבמה ישראל נותן לה גט ומותרת ליבם ולמי
שנתקדשה לו אסורה לו שלא יהא חוטא נשכר. נשאת והיו לו בנים אם היה
בעלה ישראל חולץ לה יבם ויושבת החת בעלה שאם אתה אוסר תצא נמצא
אתה מוציא לעז על בניה ואם היה בעלה כהן ויש לה בנים אפילו חליצה
אינה צריכה ואם מתו בניה תצא מבעל ומיבם ואסורה להן עולמית.

קד. רב סעדיה. ה' וששאלתם החולץ ליבמתו קטנה ובא להימלך ליבם
אותה המותרת היא אם לאו ואם בא עליה סרעתו היעבור בלאו אם לאו.
כך ראינו שבין שחלץ לה אסרה עליו ליבום שכן שנינו (יבמות נ:): נתן לה גט
הוא אסור בקרובותיה והיא אסורה בקרוביו ופסולה סן הבהונה (ג) וכן אם חלץ
לקטנה נאסרה על חייבי כריתות ועל חייבי לאוין כי החליצה כנגד הגט היא
עומדת וכן הלכה.

קה. רב שרירא. ג' והלכתא המיבם את אשת אחיו זוכה בנכסי אחיו
המת כולן החולץ ליבמתו לא זכה בנכסי אחיו ואין לו בהן אלא חלקו כאחד
מאחיו וכן הלכה.

קו. רב עמרם. ד' וששאלתם מי שהלכה אשתו למדינת הים ובאו
ואמרו לו מתה אשתך ונשא את אחותה ואחר כך באת אשתו וקאמר תנא
קמא לא מיבעיא באחות אשתו פנויה רבא עליה דאין ביאתה אוסרת אחותה
אלא אף על גב דאול אשתו וניסו למדינת הים דהיא אשת איש ואהנו הני
נשואין דקא מיתסרא על בעלה ואפילו הכי אשתו מותרת ה' (ואפילו) לחזור
לו ו' ואשת ניסו אסורה ואתא ר' יוסי למימר כשם שאינה ניסו אסורה על
ניסו כך אשתו אסורה עליו והלכתא כר' יוסי.

קז. ז' [והלכתא בעל שהביא גט איצ' לומר בפני נכתב ובפ' וטעם' מאי
אצרוך רבנן שיליה למימר דלמא אתי בעל וליערער ולומר טופס הוא ולא לשם
אשהו בעל תפוס ולא סערער] אגן ליקום וליערער ואמרין (גיסין ה). המביא
גט ממדינת הים ונהני לה ולא אמר בפני נכתב ובפ' אגן מתקיים בחותמו כשר
ואם לאו פסול ולא הוצרכו לומר בפני נכתב ובפני נחתם להחמיר עליה אלא
להקל עליה ואוקימנא בשנשאת ובין דלקולא הוא אי אינסיב לא מפקין לה
ובין דנשאת היא כשרה ובניה כשרים ואם לא נשאת ובעל לא סערער תנשא
לכתחילה ועוד רוביהן דגוסי דהאידנא רשות יהיב בעל לסופר וכתוב ליה גט

ה' שס ס' י"ג. ג' מכאן עד סוף החשו חסר כש"ץ אכן כתוב במלואו גט ככ"ה.

ג' כש"ץ כתובה החשו' כלחת כששו' ס' י"ג, אכן ככ"י הו' נעדרת ועליה שס ר'
עמרם, ולפינו. ר"ש.

ד' שס ס' י"ד. ה' זריך להמחק ואינו כש"ץ וככ"י.

ו' סוף חשו' זאת כתוב כש"ץ שס כס' ס' אכן ככ"י כמו לפנינו החשו' בהמימות
במקום אחד.

ז' ראשית החשו' עד ואגן ליקום ולערער חסרה והעחקט מש"ץ מי' ש"צ ס' ה'
והשאר כתוב שס כמנ' שהי' לפנינו.

לאשתו כי אמר ליה בעל לסופר כתוב לי גם וכתב גם פסול פשיעותא דסופר
היא דלא קץ מנילתא מעיקרא ואי לא מינסיב לה לכתוב סופר גם אחרינא על
שליחותיה קמיתא ניתביה לאשה ותינסיב דלא ודאי קא מערער בעל ה) והא
דתנן (גיטין ער.) הרי זה גיטך על סנת שתתני לי מאתים זוז הרי זו מנורשת והיא
תתן רב הונא אמר מנורשת מעבשיו וממון חוב עליה ורב יהודה אמר לכשתתן
ממון מתגרשא ואם אבד הגט אע"פ שהגיע גם לידה אינה מנורשת והלכה כר"ה
דהא איתוב רב יהודה מתרתין ברייתא דתניא הרי זה גיטך על סנת שתתני
לי מאתים זוז אע"פ שנתקרה הגט או שאבד הרי זו מנורשת ולאחר לא תנשא
עד שתתן לו מאתים זוז ועוד תניא הרי זה גיטך על סנת שתתני לי מאתים
זוז ומת נתנה אין זקוקה ליבם לא נתנה זקוקה ליבם דאלמא גיטה מיום ראשון
גריש ואי לא קיימנה לתנאי ביטלתי לגיטה למפרע ואיתותב רב יהודה
ובן הלכה.

קח. רב שר שלום. ג) וששאלתם מי שקדש את אשה והלך למדינת
הים ותפשוהו שם ונטלו ממנו גם בעל כרחו ובטלו יש לחוש לדבריו ואם
ביטלו קודם שיפול הגט לידו אשתו. כך ראינו אותו גם אינו שזה כלום וחרש
בעלמא הוא דתנן (גיטין לב.) השולח גם לאשתו והגיע בשליח או ששלח אחריו
שליח ואמר גם שנתי לך בטל הוא הרי זה בטל קודם שיגיע אצל אשתו או
ששלח אצלה שליח ואמר גם ששלחתי לך בטל הוא הרי זה בטל משהגיע גם
לידה אין יכול לבטלו וכשהוא סבטלו אין צריך לבטלו בפני בית דין שהן שלשה
אלא בפני שנים הדיוטות נמי ג) בטל ובן הלכה.

קט. רב נטרונאי. ד) וששאלתם אשה שאמרה לשלוחה קבל לי גיטי
מבעלי ממדינה פלונית והלך שליח וקבל גם וישב לעצמו שם ואין שני עדים
שיבואו ויאמרו בפנינו קבל אותו שליח וקרע וכתב בית דין שבאותו מקום
לבית דין שהאשה שרויה שם קבלנו גם מיד פלוני ונתננו אותו לפלוני שליח
של פלונית נתת אשה בכך לעלמא או לאו. כך ראינו שנירושין גמורין הן
והנשא לעלמא לאלתר ואין לחוש לדבר ולא דמי לדאמר רב חסדא (גיטין ס"ז):
או כולו בקיום הגט או כולו כתקנת חז"ל דהבא אי הוה ידעינן דקביל שליח
וקרע לא הוה צריכה שני עדים ואקילו בה רבנן היבא דאתו שנים ואומרים
בפנינו קבל וקרע שרינן לה ולא אמרינן עד דאתי שליח ואמר קבלתי וקרעתי
והני שנים דאמרינן קבל וקרע גלויי מילתא בעלמא היא וכד כתבין בית דין
לבית דין בפנינו נתן גם לפלוני שליח אלוסי אלמא ליה למילתא מי גרע בית
דין משני עדים הילכך גרושה מעליתא היא ושריא לאינסובי בעלמא. ה) הסמאנת
באיש הוא סותר בקרובותיה באמה בבתה ובאחותה והיא סותרת בקרוביו
באביו באחיו בבני. מה הן שניות אם אמו ואם אביו אשת אביו ואשת

ה) כהן חסרו כל המלות הארוכות הכוזבות כגון.

ג) שם ס"י ב' וגם כפי כמוז עליה שם ר' שר שלום.

ג) כאל ונשן נשמות, נפלו.

ד) ש"ן ח"ג ס"ז ס"י ד'. ה) כש"ן ח"ג ס"א ח"ד ס"י כ'.

ק"ב. רב שרירא א. יא) והא דאמר רבה אמר ר' יוחנן (יבמות כו:) שלש
אמהות יבמות שנפלו לפני שני אחים יבמין זה חולץ לאחת וזה חולץ לאחת
אמצעית צריכה חליצה משניהם הכי קאמר רב היבא דאיבא המשה אחי ראובן
ששמעון ולוי ויהודה יששכר וראובן ויהודה ולוי נסיבין אחותאא תלתא שרה ורבקה
ורחל ושכיבו חליץ חדא לחדא ואידך צריכה חליצה משניהם ואי חד חליץ לה לא
מיפטרא מאידך הילכך צריכה לחזור על כל האחין אתי יששכר חליץ למיפקע
יקרתו (י) והלכתא (יג) מותר אדם בקרובת צרת חליצתו ואסור בצרת קרובת
חליצתו.

20

ק"ג. ר' חנוך. ה) ואלמנה או ארוסה שנפלה לפני יבם משומר אין לה תקן עד שיחלוץ לה אותו משומר דתנן (יבמות כב.) מי שיש לו את מ"ם זוקק אש אחיו ליבום ואחיו הוא לכל דבר חוץ ממי שיש לו נ) מן השפחה ומן ג) הנכרי אבל משומר כ"ן דהורו ולידתו בקדושה היתה היא זקיקה ליבום ולא מותרת והיא ענונה עד דחליץ לה אותו משומר.

ק"ד. רב פלסוי ד). והלכתה החולץ ליבמתו וחזר וקדשה בין שקדש לשום אישות ובין שקדשה לשום יבמות צריכה הימנו גט דכי אמור רב (יבמות ג.) אין לאחר הליצה כלום הני מילי היכא דחליץ לה ולא קדשה שהיתה באותה הליצה אבל חזר וקדשה צריכה הימנו גט כ) דהויא לה מיחייבי לא דהפסין בהו קידושי ומשום הכי צריכה הימנו גט וכן הלכה. קמז. רב הילאי. ו) וששאלתם ראובן שמת והניח את אשתו מעוברת ואינה יודעת שהיא מעוברת וכ"ן שהשלימו לה שלשה חדשים ז) הקדים היט ועתה הליצה אי נמי יבם לה ולאחר כך ידעה שהיא מעוברת כך ראינו ח) קדם שיחלוץ לה יבם לקחה לו לאשה ומתוך המשה חדשים או ארבעה הכיז שהיא מעוברת חייבין ב"ד לעמוד על יבמה וכופין אותו ליתן לה גט ומצינו אותה ממנו בעל כרחו ואותה האשה מותרת היא שהנשא לבהן אחר לידת וישלימו לה ב"ד חדשים להניק והולד כשר הוא בישראל.

הלכות נדרים ושבועות.

קמז. רב שר שלום. ט) כל צבורא דמקבלין עליהון מילתא למיעזרי וגזרין גזרתא בכפר תורה בשמתא ובהרמות דלא למעבר עלה ונהגו ג איסורא ובהר הכי מיחרטין וקא חזין דלא יכלין ציבורא למיקם בה הכין חזין דודאי יכלין לבטלה ובטלה מכמה טעמי חדא דאמרינן פותחין בחרטה (נדר כ"ב:) ועוד דלא מתבעי לכיין י) [להון] למגור גזירה על הציבור מאי ד יכלין למיקם בה דקאמרינן (ע"ז ל"ו.) אין גזרין גזירה על הציבור אלא אם ה הציבור יכולין לעמוד הילכך מן הלין טעמא יכולין צבורא לבטלה להא דג עליה יא) [ולית עלייהו] עונש בנהו. ק"ז. ר' חנוך. יב) וצבור יכולין לעמוד לבטל נדרים בשבתות וימים טוב

-
- ה) ב"ש ח"א ש"א סי' כ"ח וע"י שם סי' כ"ט ובנדה"ע הוצא בשם ר' שירא.
 ב) כ"ל והכוונה "ח"ח, ובכ"י ובש"ץ "ב"ן וק"ל וסי"ט בספד דמתי".
 ג) בש"ץ ובכ"י ומן הנכרית ונדפוס בפעוט "מן הנכרית".
 ד) שם סי' ל"י והוצא בשמו בנדה"ע.
 ה) פירושי קא מפרש כדלית' בש"ס ופי' זה מסר בש"ץ.
 ו) ש"ץ ח"ג ש"א סי' ל"א. ז) בש"ץ הנדפס ובכ"י כמו לפנינו וכ"ל לתקן בש"ץ.
 ח) כ"ל בכ"י ובש"ץ ונדפוס חסרה חסרה "ח"י".
 ט) כחשובה ה"ד ליק סי' מ"א (וע"י שם סי' ל"ד) ובש"ס סי' ל"ג וע"י סי' והוצא בסוף ס' הכלבו. י) כ"ל וכ"ל ב"ל ובש"ס. יא) כ"ל וכ"ל שם.
 יב) נראה ש"י חנוך ספק כן על אודות המנהג כמה מקומות לנפל הנדרים ביו

ויום הכפורים בכלל ימים טובים דקתני (נדרים סו.) פותחין בימים טובים ובשבתות ויום הכפורים לא עדיף משבת וכשמפירין מפירין לשעבר ואין מפירין להבא שלא מצינו הפרת נדרים להבא. א) מאן דנדר נדרא או דמשתבע שבועה מתבעי לקיומא נדריה ושבעתיה ואי לא יכול לקיומי מאי דנדר אי דאשתבע וקא נפיל ליה אונסא בביתיה ואחרט ליה לנדריה ב) קמיהו ושרי ליה נדריה ואמרין ליה בהאי לישראל מותר לך נדרך שרי לך נדרך ג) וצריך לפרוט את הנדר. ד) בנדרים הלך אחר לשון בני אדם. ה) מי שנשבע שלא לדבר עם חברו מותר לשגר לו פתקא או דברים עם שליה.

ק"ח. רב שר שלום. ו) הפרת נדרים בשלשה הדיוטות וצריך להיות אחד מהם חכם ולא מומחה לדבר כגון אב בית דין או שופט אלא מומחה חכם והוא שיודע בהפרת נדרים ובפתחן אבל מי שאינו יודע הלכות איסור והיתר לא יהא לו עסק בו ואיסור להכניס עצמו בו הילכך יחיד מומחה כי ידע הלכות נדרים אפילו אין בידו אלא ז') חמשה פרקים או עשרים פרקים מפיר נדרים והני מילי במקום שמצויין חכמים אבל אין מצויין חכמים אפילו שלשה הדיוטות שאין חכמים מפירין דאמר ר' אבא בר אבין אמר רב עמרם (בבבורות נ"ו:) תנא שלשה מפירין את הנדר במקום שאין חכם לאפוקי מדרי יהודה דתניא הפרת נדרים בשלשה ר' יהודה אומר אחד מהם חכם הילכך אפילו שלשה הדיוטות מפירין במקום שאין חכמים. ח) הנשבע בעשר הרבבות ובספר תורה

ואמר שיום הכפורים לא עדיף משבת וספק ג"כ שמתיקין אך לשעבר וע"פ הדין הזה ראוי שיהי' נוס' כל נדרי ועיין ש"ת סי' ל"ח וס' קמ"ג ונח"מ סי' מ"ד ועיין לקמן סי' קכ"ב ונח"מ ד' ליק סי' מ"ה ובשבלי הלקט כלל ק"ג ובמהניג ובכלבו ה' יח"מ ובנ"ח וצ"ח ג"ח הביאו שר' הא"י בר נחמן הוא האושר ובלי ספק ממנו גם התשובה בנ"ח סי' ל"ח כאשר חזב בעל ח"י הי"ט במשפט, אכן ר' הא"י בר שרירא היה לפניו נוס' כל נדרי ומתשו' אשר לפניו ראוי שצמח האחרון שבנאונים אמרוהו שגכ ר' חנין החירו בנוס' הקדומים של ר' סעדיה ור"ע, ועל הדין שמשירי' נדרים בשבת וי"פ עיין תשו' הרשב"א הביאה הב"י ביו"ד סי' שס"א ועיין בגימ' ש"א שלא החיר הג' אלא הנדרים שלנדרך שבת.

- א) הלכה כעין זאת בנח"מ. ב) אולי י"ל אחי קמיהו דרבנן וע' בנח"מ.
- ג) הלכה זאת לא בזה בריף ובנח"מ אכן תשו' הר"ן והמדכ"י פסקו כד"ס בגימ' ל"ה: וכאן אנו רואין שכבר פסק הגאון קן.
- ד) ש"ת סי' קל"א באריות ובנח"מ ד' ליק סי' ל"ח.
- ה) בנח"מ ד' ליק על שם ר' דוס' והנח"מ סי' נדרים הי"ח כחז על זה וק' הוכיח גאונים. ועי' תורה של ראשונים ח"א סי' מ"ח שהיה שם על שם ר' הא"י. והנה התשובה נובלה גם בנח"מ כי ח"מ סי' מ"ו.
- ו) בנח"מ סי' ע"ד באורך ובנאיות ולפניו בקיטור ונקט הגאון סתמא לג' הדיוטות ולא סי' דמסכרי לכו דכדנ' הרמזים בפ"ו מה' שבעות ועיין לקמן סי' קכ"ב. ז) בנח"מ חמשים.
- ח) בנח"מ סי' ע"ה ובנ"ח סי' קמ"א והובאה בערוך ערך שבע בשם ר' שלום משמיה דר' יהודה ועיין ג"מ סי' כ"ה והנח"מ כ"ה נדרים פ"ג והר"ן הביאנו ועיין ג"מ סי' מ"י ונח"מ ארוכה ל"ה הא"י בענין זה במדכ"י סי' שבעות שח"ס.

אין לו דפרה לעולם. ה) כך אמרו משום מר רב יהודאי גאון שעכשיו אין חב שיוורע לפתור ואין מי שיש בו זכות להחזיר שבועה ואין מנהג בישיבה להתיר שבועה לעולם. ז) והנשבע בלשון ישמעאל או בלשון פרסי שבועה חלה עליו בכל לשון שנשבע ג) פותחין לאדם בכבוד אביו ואמו בדברים שבינו לבין אביו ואמו כיצד הרי שנדר שלא להאכילן ושלא להשקותן ולא לשמשן וכל כיוצא באלה קי"ט. רב נח שון. ד) והא דאמרי רבנן פותחין נדרים לאו דאמרי ליה ה) שרי לך אלא בפתחין ליה בהרשה ובנולד לעקור את הנדר מעיקרו ניבא אדעתא דהכי לא נדרי ולהכי לא נדרי ולא צריך הפרה משום דהפרה לאב אבעל מסרה רחמנא ו) אבל חכם בלשון הפרה לא מפיר דאמר ר' יוחנן (נדרים ס"ו:): חכם שאמר בלשון בעל שהוא סופר ליכי מבוטל ליכי לא אמר כלום ובעל שאמר בלשון חכם שהוא מחול לך שרי לך לא אמר כלום אבל איפסא שפיר דמי ז) והילכך הפרת נדרים כל היום לאפוקי מסאן דאמר מעת לעת דלית הלכתא כותיה.

קכ. רב נטרונאי. ח) ושלושה הדיוטות שאמרו הויל מפירין נדרים ליה הדיוטות ממש שאין בקיאים בפתחי נדרים כלל אלא מי ששלמין אותו ולם דקאמרינן אמר רבינא (בכורות ל"ו). דמסברי ליה וסבר פ) וכך אמר רב יהודי גאון זצ"ל דאנן אין בנו כח ואין אנו יודעין לפתוח פתח לשבועה להתיר (דקאמרינן) י) [ורקאמרינן] (נדרים כ"ב). אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן מא פתח ליה רבן גמליאל לההוא גברא בההוא שעתא יש בושה כמדקרות חר ולשון חכמים מרפא. ועכשיו אין בנו חכמים לרפאות וכל שכן שאין אנו משנני מסכתא דנדרים יא) ואין אנו יודעין לעמוד על הלכות מחילת שבועה.

ה) בחג' שם ועיין לקמן סי' קכ"ב.

ז) ח"ג סי' ע"ו בלחוד ודין זה ה"י הרמב"ם בשם הגאונים פ"ח מצבועה ה"י ועיין במדכ"י פ' שבועות שחם ובשמי' הרשב"א סי' תתמ"ב.

ג) הלכה כמתני' רפ"ט.

ד) עיין זה בשו"ת לנן ממלא גם בזה"ל.

ה) כלומר דאמר שרי לך בלי פתח וחרפה, אבל אחרי פתח וחרפה הלשון שרי לך.

ז) גם זה בזה"ל. מחוקק.

ז) גם הגאון פסק כר"ף וכר"א בנדרים ע"ו וגורסין שם אין הלכה כאלוהי הזוג ומ' שכתוב כהן "והילכך" אולי צריך להיות "והלכתה" או שחזית והלכך צריך אחר הדין הפרה נדרי כל היום והלכך וכו' כלומר והלכך מטעם נדרים בשבת, וזה ממש לשון הרמב"ם בהלכות נדרים פ"ה

ח) קן פסק הרמב"ן וכרבינו דלריך מסבירי וסבירי ועי' הרמב"ם פ"ו מה' שבועות ובהג"י ובכ"מ שם ולעיל סי' קי"ח.

ט) אף שלשון "וכך אמר"... היא לשון מורגל להחזיר תשובה, וכמעט הוא בכל הש"ס כ"י בכל זאת נראה שגאון אחר שנה הדין משם ר' יהודה, כי כן מוזכרת בסוף פ' הפרה שגאון אחר נשאל והשיב כמו לפנינו בשם ר' יהודה, והנה חז"ה גאונים חז"ה הא' ד"ה בשם ר' יהודה' ועי' לעיל סי' קי"ח, ובש"ס סי' קל"ז וסי' קמ"ה ובא"י ה"ס ש ובסוף ה' נדרים להרמב"ן ובשבועות החמירו הרבה ועי' לקמן סי' קכ"ב.

י) כ"ל וכ"ל בפרדס. יא) כ"ל בפרדס וכן בהגה' ובדפוס חסרה התיבת עלי.

קבא. רב ששנא ח) ומלך ושלטון ובעל סכס שמשנר בקהל להחרים שביל צרכיו וחפציו ואי אפשר שלא להחרים משום אונס אותו חרם שהחרים וכו' כלום ואין לחוש לו כ) אבל שבועה שמשביע מלך ושלטון או בעל סכס סור להשבע לו. ג) ובר ישראל שהניח ממון אצל חבירו והלשינו עליו וצוה מלך להחרים על מי שיש אצלו אותו ממון ואותו בר ישראל אינו רוצה לגלות לא ליורשו לשלם אותו תבוא עליו ברכה ולית ליה למיהש מההיא שמתא בעבי לאתווקי ליה טיבותא ולברוכי יתיה דנאי בהיסנותא דקא מרחם על דרשים והיינו דכתיב ביה עיני בנאמני ארץ וגו'.

קכב. רב נטרונאי ד) וששאלתם יכולין הצבור להתנות בראש השנה ניוס הכפורים כל נדרים שנורדין משנה זו לשנה אחרת, תשובה נדרים אין טנת בשתי ישיבות היום יותר כמאה שנה ה) וכך אמר רב יהודאי גאון נהורא עלמא דאנן לא גרסינן נדרים ולא ירעינן לאסר ולהתר בה לא נדר ולא שבועה אין נוהגין לא בשיבה ולא בכל מקום להתר נדרים לא בראש השנה ולא ביום כפורים אלא שמענו שבשאר ארצות אומרים כל נדרי ואסרי אבל אנו לא אינו ולא שמענו סרבותינו. ו) והלכתא כל נדר שנודרת אשה תחת בעלה עלה ספיר לה בכל שהיא נודרת בין בדבר שיש בו עינוי נפש ובין בדבר אין בו עינוי נפש ז) ועקר ביום שמעו אבל אם שמע והחריש אינו ספיר א) אבל שבועה אין סתיר לה כל עיקר ואשה שנשבעת בזמן הזה שאין חכם התיר שבועה תעמוד בשבועתה מפני שאין בזמן הזה חכם שיכול להתיר בועה וכן הלכה.

ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה
ברוך ה' לעולם אמן ואמן.

ח) החשיב בש"ח ס' קמ"ה ושם הגירס' מלך או שלטון או בעל סכס ובאריכות נג"מ י' כ' ואמור שם דמה שאמרו דינא דמלכותא דינא לא על כזה המעשה אלא להטיל מכס קחת מהס לעשות גשרים ולרכי רבים.

ג) גם כהה"ג שהדסים הח קורויל בזוין ס' כיו איהא דהז' שלפנינו ושם כהוז גם ז) דבשבעה אסור. ג) שם בש"ח.

ד) הובאה בלשון השו" ז' בל"ח ה' יוה"כ בשם גאון ועי' לעיל ס' קי"ז וקדך. והנה עין השו" ז' בלי השאלה מריה ויוה"כ הובאה בשביל כ"י ח"ב כס"י מ"ו בשם ר' הא"י.

ה) כ"ח בל"ח. ובדפוס חסרה תיבה "והרי".

ו) לא מנאחי מחלן בין נדרים לבטעות לענין הפרת בעל ואולי שהחמירו בזמן הגאונים בשבועה שלא לגלות אכן הר"ן בנדרים פ"ג דף כ"ב הביא בשם הרב הגרללוני דבהשרת בעל א החמירו הגאונים וכן הובא בש"ח ס' קמ"ה והר"מ פ"ג בנדרים ה"ז הביא רק שהגאונים חמרו שהגאונים בציפול נדר אין נוהגין בשבועה וזה חלוי בפי' הידועלמי ועיין בגמ' ס' רל"ט שאין בשבועות דומות לנדרים שאם שבעה שלא חדבר עם שכנה אין הבעל יוכל להתיר אם בשבועה ועי' ברמב"ן.

ז) כ"י: שאין בו עינוי נפש כל עיקר ביום שמעו; והנה נראה שפ"ס נדך להיוז נר שבינו לבניה והגאון ססס דבריו.

ח) עי' לעיל ס' קי"ח וקדך. והנה הרא"ש והר"ן בנדרים הביאו חומת' הגאונים ומה שהחמירו עוד בשבועות ועי' בטור יו"ד ס' ר"ל.

הלכות פסוקות מן הגאונים מאיסור והיתר על סדר מועד.

הלכות שבת ונר שבת ונר חנוכה.	הלכות עירובי תחומין ועירובי חצרות.
הלכות יום טוב.	הלכות חולו של מועד.
הלכות פסח ודין מצה.	הלכות ר"ה.
הלכות יום הכפורים.	הלכות לולב ואתרוג והדס וערבה.
הלכות סוכה.	הלכות מגלה.
הלכות ספר תורה.	הלכות תענית ותשעה באב.

הלכות שבת ונר שבת ונר חנוכה.

קכג. רב שרירא. ה' וששאלתם בר ישראל דיהב זוזי לגוי בשותפות או מטלטלין כדי למכור אותם ולעשות בהם סחורה ושקל ז' [וטרא] בהון בשבתא ובחול שרי ליה ליה ישראל למשקל מההוא רוחא דקא מתגר גוי בחול ובשבת או לא. כך חזינא דההוא דאמר רבנן משמא דראשונים דשררו אף אנחנו הכין שמיע לנא מן רבואתא דילנא ג' דכר הוי הנך זוזי מעיקרא בידא דגוי דעביר בהו כדחוי הוא לברו ולא שקיל וטרי בהדיה ולא אשכחינן בהא מלתא צד איסורא אבל ודאי היכי דאיכא חנותא דיריעא בשותפות דיליה אסור ליה לישראל לאשתתופי עם גוי דפתח גוי חנותא וייתב ועביר מלאכתו וזבין ומוכן ביומא דשבתא מאי טעמא אמרי אריסותיה קא עביר אבל היכא דגוי לנפשיה קא עביר ולא קרי על שום ישראל אע"ג דעיקר מדעם ד' [רישראל הוא] שרי דהא ה' שדרהו של ישראל מותר להשכירה לגוי ואע"ג דקא עביר בה בשבתא ושמעין מינה דהיכי דזוזי לישראל בידא דגוי ועביר גוי כדחוי זבין ומוכן כדניחא ליה ובטיל כדניחא ליה ולית ליה לישראל בהדיה עסק דברים ולא צריך ישראל למעבד הוא טרעם שעומד גוי תחתיו בשבתא ועביר סאי דהוה ו' [עביר] ליה לישראל שרי ולית על ישראל בהכי איסורא אבל היכא דשותפין אנון וישראל וגוי עבדין תרויהון וביומא דשבתא עביר גוי במקום ישראל ואיתו להשובי הדרי על מעשה שבת ז' [אסור] דתניא (ע"ז כ"ב.) ישראל וגוי שקבלו שרה בשותפות לא יאמר לו מול אתה חלקך בשבת ואני נוטל חלקי בחול ואם התנו מעקרא מותר ואם באו לחשבון אסור ופירוש ואם באו לחשבון דאע"ג דהויה שבת בחלקו של גוי ואחד בשבת בחלקו ח' של ישראל הבי שרי אם לא יבואו לידי חשבון אלא

ה' כחש' ה' ד' ליק ס' סיח הביאח הביי צלויח ס' רמ"ה וננימ ס' מיג בקיטור והחש' איתח בקיטור גס צל"ח. ז' כ"ח כחש"ג וככ"י ח"ה, ופדח".
 ג' כ"ח צנ"ל (חש' הגאונים ד' ליק) וכדפוס "ככר". ד' כן הוא צנ"ל וככ"י.
 ה' ככ"י וצנ"ל וכדפוס ח"ה, שדכו לישראל. ו' ככ"י וצנ"ל.
 ז' כ"ח. ח' כ"ח צנ"ל וכדפוס כמעט "של גוי".

שבת דגוי אם מרובה ואם מועט כל דהוי ומקבל גוי על נפשיה דאי לא אתי
יה בשבתא אלא דבר מועט לא מחשב אבל אם באו להשבין כיון דאמר ליה
את שקלת בהר בשבתא מאה זוזי ואנא שקלית בשבתא תשעים זוזי מלא לי
כל שכן אי ישראל תבע כהדין אסור.

קכד. ר' הילאי. ה) וששאלתם מהו שיעשה ישראל שותפות עם הגוי
כי צד יעשה בשבת אם נשתתף עמו ואמר לו מול אתה של שבת ואני של הול.
מערב שבת סני ליה באמירה בעלמא או לא, כך ראינו שצריך ישראל להתנות
עם הגוי מתחלת השותפות שימול הגוי של שבת וימול ישראל של חול ואם
לא התנו מתחלה בכך אסור ואם באו להשבין נמי לאחר שהתנו אסור הלכך
בתם שותפות של גוי אסורה מפני שבת אבל אם נ) התנו מעיקרא מותר בענין
הזה שימול גוי של שבת וימול ישראל של חול ואם מחשבין זה עם זה בין
שבת לשבת של חול בין רב למעט אסור וכן הלכה. ג) וששאלתם מהו
ליתן כרם לגוי סתם (לזמני ד) [לזמני] בשבת ולחפור בו וכל שכן כמתכין מפני
שנקרא על שמו ויש בדבר חילול השם ה) והמתכין ענוש כרת בירי שמים
הולכך אסור לעשות כן.

קכה. רב האי. ו) ואסור ליה לבר ישראל למסר ז) חיותא לרועה
בשבת שמא יוציאנה חוץ לתחום דאמרינן עליו על יוסף הכהן (שבת י"ט.) שלא
למצא כתב ידו ביד גוי מעולם.

קכו. ח) ר' שרירא. ט) וששאלתם אם יש לנו גנות ופרדסים ובהם שדה
לבן ובהן שדה אילן ובהם שיכולין להשקותם כל זמן שהם רוצים ומהם שאין
להם חלק להשקות אלא ביום השבת תק ולא יעבור מימי הקדמונים ויש לנו
אריסין גנים שלוקחין חומש מן הפירות הם משקין ועושין כל מה שרוצין והיהודי
בעליהן לא ידע עמה כאומה יש בדבר הזה משום איסור להשקות את הורעים
על ידי גוי בשבת או מותר שהגוי הארים הוא משקה. כך ראינו שאם השדות
האלו במקום [לוישראל] י) מגיעים אליהם בשבתות ובימים טובים אסור שיהיו

ה) כהני ג"ל סי' ס"ז ובג"מ (תש' הגלויים ד' מנצוה) צ"ק תש' עכ חותה
בפני סי' זה. ז) כ"א בג"ל ובדפוס בפעוה "אש לא ההני".

ג) השאלה היכא דנותן לו הכרם סתם בלי קבולה לעסוק בו בשבת והגוי מופר בו
אלו אסור מפני שהוא במחובר ונקרא כמו עליו ומכ"ס היכי שמתכין שיעבוד מלאכה בשבת
ובעין תש' ז) הובאה בל"ה בש"ה. ד) בג"ל וב"א בכ"י.

ה) חולי סביר' ליה כסמ"ג ב"ה סי' ע"ה אשר הובא בכ"י סוף סי' רמ"ד בל"ה.

ו) הובא בסוף הכלבו ובאריכות בג"ק (ד' דרלין) סי' צ"ב. והובאה בכ"י חו"ה סי' ג"ה
ועי' לקמן סי' ק"ה ובגמ"מ (תש' גלויי מזרח ומערב) סי' נ"ו.

ז) בג"ל וב"א בכלבו ובכ"י ובדפוס בפעוה "מילתא".

ח) בכלבו הובאה תש' על שם ר' חיי ונג"ל סי' א"ן עליה שם גלון ולפינו בד'
כחצו "ר' ריחא" ונראה שג"ל ר' שרירא וכן הגיה גם הרא"ה הרמב"ם.

ט) ע"ש בכלבו ובפניו לבן בג"ל סי' ס"ה ובגמ"מ סי' נ"ד.

י) כ"א בכלבו ובג"ל ובדפוס חסרי היכא, שישראל".

האריסין משקין אותן כי שדה של ישראל נראית שמשקין אותה בשבת וי"ט ואם רהוקה היא מותר ואם אפשר לפתוק אליהן מים מבעוד יום אע"פ שהם בתחום מותר דהא תנו רבנן (שבת י"ה.) פותקין מים לנגה ערב שבת עם חשכה ומתמלא והולכת כל השבת כולה אבל לפתח ולשדר אסור.

קכז. ר' יוסף גאון. (ה) וששאלתם מהו שיעשה אדם שותפות עם הגוי בחנות ויושב אותו גוי בחנות בשבת וימכור ויקנה. הכין חזינא דכי האי גונא אסור דאתי למחשב השבונות בשבת וקא אכיל שבר שבת ואמרי אינשי שקיל ישראל רוחא בשבתא ואסיר. (ג) וכן נמי אסור שיעשה ישראל שותפות עם הגוי בחרישה ואותו גוי חורש בשבת בבהמות ישראל משום דמפקד ישראל למשבת בשבת הוא ושורו וחמורו ובהמתו וכן נמי אסור לבר ישראל שיתן מעות לגוי בשותפות על מנת להרישה ויקנה באותו ממון שורים ובהמות ויחריש בהן בשבת דכיון דאית ליה לישראל מעות (ג) [בשורים] ובהמות הוו להון כבהמת ישראל ואסיר וכן נמי אסור לבר ישראל שיעשה הערמה עם הגוי השותף שהוא חורש עמו שימכור לו בהמה שהוא חורש בה או מקח שבחנותו ולאחר שבת ויהיו ויקנה הבהמה והמקח מאותו הגוי דכיון דהערמה היא (ד) אסור עד דנתיק להון לחהוא בהמה ולההוא מקח לגמרי (ה) ואסור לבר ישראל שישכור פורני לגוי לעשות בו מלאכה בשבת ואע"פ שאין (ו) [לישראל] באותו פורני כלום מפני שנקרא על שם ישראל וכן מרחץ של ישראל אסור להשכירו לגוי לפי שנקרא על שם ישראל. (ז) וגוי שבא לישראל בערב שבת ואומר לו השאילני כלים של מהר אם יכול לפיטרו פוטרו ואל ישאיל לו ואם אין יכול להחזירו ישאיל לו מבעוד יום.

קכח. ר' נטרונאי. (ח) וששאלתם ישראל שיש לו בית הרהים של מים ונותן אותו לגוי בקבלה מהו שיטחן הגוי בשבת. כך ראינו בין שהשכירו לגוי קנאו גוי דאמרין (ע"ז ט"ו.) שאלה קנייה אגרה קנייה ואי משום שביתת כלים בית שמאי הוא דאמרי אבל בית הלל לא אמרין שביתת כלים ולא אסרין. **קכט.** רב כהן צדק. (ט) וגוי שפסק לו שבר מותר לשלוח בידו אגרת וכן הלכה. וששאלתם מהו להשכיר ישראל פונדקו ופורניו ומרחצו בכל שנה ושנה

- (א) בכלבו שס. (ב) שס. (ג) כ"ל וכו' שס.
(ד) כ"ל כ"ל סוף הענין ובכלבו כתוב "עד דנסיק להון להכח דמהם וההוא מקח לגמרי".
(ה) שס והובאה כ"ל הלכך ה' שבת ס' ל"א שבת ס' ל"א ח"י ומסופקי ח"י ה"ל מ' ח"י אחר שהוא המיד דריחם ח"י השכירי לשנים הרבה ע"ן כלבו שס. ובמור ח"י ס' רמ"ו.
(ו) כ"ל כלבו וחמר בדפוס הינה "לישראל".
(ז) אף בסוגר הגאון שהלכה כביא ואין אחד מזה על שביית כלים בכל זאת החמיר לכתחילה יעוין בהגהה מדכ"י פ"ק דשבת שהביא משם הדוקא שהחמיר כ"ל שס וע' דה"פ דר' יהודאי הגדולסוף בהודעה השמינית לביה מדרשנו.
(ח) דחיג ס' י' וכבר הובא בל"ח ובכלבו ובא"ז ח"ב ס' ז' דעת ר' ח"י להחזיר בקיבולה ועי' בגמ"מ ס' י"ה.
(ט) כסחס דריחא בבית י"ע דה"י כ"ל. ובכ"ל מציא כל הפלוגתא היכי דמותר אף

בכך וכך יש תקנה לשבירותו אולאו. כך ראינו ה) מהן שיש להן תקנה ומהן שאין להן תקנה פונקטו מותר להשביר בכל שנה ושנה ואם רצה בכל הדרש וחדש משביר לו ואין בכך כלום מה טעם מפני שהפונקט אינו עשוי אלא לדור בו ואי נמי להכניס לו אורחים ובהמתן ואינו עושה בו מלאכה שהייבין חטאת (ג) הגיע לכמה מאכל בן דרוסאי אין חוששין שהוא בא אחר כך לחתות לו בנחלים ואם לאו חוששין לו שהוא בא לידי חתות. (ג) ולענין מצטמק ויפה לו ששאלתם היש לו שיעור מה שיעור צריך זה כל תבשיל שאדם שבה בשווא יבש ומצטמק כגון תבשיל של לפת שאם תהיה קלושה במים אין לה טעם ואם נצטמקה ייטיב טעמה אסור להשהותו כי חוששין שמא יבוא לחתות תחתיו כדי שיצטמק והרי הוא בענין כתבשיל שלא בשל כל צרכו אבל דבר שאדם עצב להצטמקו וכי יהיה יבש כגון דייסא וכיוצא בו שאם יבש אינו כשר (ד) לאכילה כגון זה משהו אחר אם בשל כל צרכו לפי שאין דרכו לחתות תחתיו ואין רואין הנצטמקה אם לאו אלא כל שנצטמק ויפה לו אסור להשהותו.

קל. ר' נטרונאי. ה) וששאלתם שאתם נוהגין להדליק נר של זכובית בבתי כנסיות בערבי שבתות ובשמרליקין אורן נותנין מים למטה ושמן למעלה וכשהאור מגעת למים כבה ואם אין מים הנר מתבקע והולך. כך ראינו שדבר זה אינו נהג כבידיו וזה מנהג של כל ישראל ולית ביה חששא וכבר פרשנו השובות שאלה זו בתשובות שאלות (ו) [של] מר אלעזר. (ז) וששאלתם הבם צריך לפתוח פרק בקהל והוצרך לעיין בספר לאור הנר ואחרים עומדין על גביו אסור או מותר, כך ראינו אדם חשוב הוא שאינו רגיל לתקן את הנר מותר ואם אינו חשוב ואחר עומד על גביו מותר.

קלא. ר' האי ר' עמרם. ח) וששאלתם לא ישוב אדם לפני הספר סמוך

ה) החשו לא הובאה לפנינו בשלימות אלא ראשיתה כי לא נזכר דין המרחץ בתשובה הג' אבל בתשובה גלויה מזרח ומערב סי' ג'ח היא בשלימות וכעין חשו' זו מצינו גם לר' נטרונאי ב"ל סי' ס"ד.

ג) זה סוף החו' אחת וראשיתה חסרה וגמלא ראשיתה בגמול"מ סי' ס"ג.
 ג) זה סוף החו' המכירה בענין מצטמק ויפה לו והוא ג"כ כ"י בסוף החשו' ה"ל, והנה שיפת הגאון דהאי דמורה להסחות כבביל כל זכרו היינו חס בישל מאכל בן דרוסאי אכן דק כשמצטמק ורע לו ובמצטמק ויפה לו אסור, (ואולי שראשית התשובה המעורבת עם חמרי האחרונים ב"ח (שערי תשובה) סי' ל"ד לקוחה מן התשובה שלענינו), וזה כשיפת הבה"ג ור"ז הלוי, אכן ר' האי' הדין אף במצטמק ויפה לו כעדות הרמ"ה והר"ן ב"י כירה ע"י מה שהובא גם במלחמות הרמב"ן בשם הגאונים, והחשו' אליהם מחלקת בין מצטמק ויפה למצטמק ורע איך בגמול"מ סי' ס"ד ועיין ברא"ב. (ד) כ"ה כ"י. ובדפים בעטות, באכילה.

ה) הובא ב"ל בסי' ל"ט בשיח, ובערך ערך נר וכבר כתב כאן הגאון שכבר השיב כאן חשו' זו למר אלעזר. (ו) כ"ח כ"י.

ז) ספק בנתי' בשבת י"ב וכאמור רבה אכן ר' האי' אחר שזמנו לא היו נוהגין בן והתשובות הקודמות הוזכרו בתשובתו המובאה ב"ח סי' י"ב וב"ל סי' י"ב ועי' בגמול"מ סי' ס"ח.
 ח) מה שכתובים כאן בני שנות הגאונים אס שחסרה תשובה אחת ואולי היא החשו'

לכנהה באי זו מנהה בשל חול או בשל ערב שבת כך ראינו שדבר זה אינו בשביל שבת אלא בשביל תפלה שלא יבטל מן התפלה בשעתה וקאמרין (שבת ט"ז:) עד שיתפלל וכי מעיינין רבנן בהא מהניא בחול קאי וטשום תפלה. (ח) וששאלתם טבעת שיש עליה חותם מותר לאיש לצאת בה בתחלה בשבת לרשות הרבים או לא. כך ראינו דאיש בטבעת שיש עליה חותם תכשיט הוא לו ומותר לצאת בה וכן אשה בטבעת שאין עליה חותם תכשיט הוא לה ומותר לצאת בה אלא שניהם אסורין לצאת בהן משום נזירה דרבא שמעינן מרצחא דרבא (שבת ס"ב.) טבעת שיש עליה חותם לאיש אל יצא בה שמא יתננו לאשתו וטבעת שאין עליה חותם לאשה לא תצא שמא תתננו לבעלה ואם יצאו אין עליהם מלקות מדאורייתא אלא מכות מדרות מדרבנן משום גזירא דרבא ולחצר מותר לצאת בהן בשבת בין באשה בשאין עליה חותם ובין באיש בשיש עליה חותם ואע"ג דאמר ר' יהודה אמר רב (שם ס"ד:) כל שאמרו חז"ל אסור לצאת בו לרשות הרבים אף בחצר אסור חוץ מכוכל הני מילי מאי דאסרו רבנן איסורא לגמרי אבל טבעות בין דאיש ובין דאשה משום גזירא דרבא בעלמא הוא וכי גזיר רבא ברשות הרבים ובכרמלית הוא דגזיר. (ז) והמבשל לחולה בשבת שאמרו רופאים צריך דבר זה לבשל לו ועל פי רופאים הוא שמותר להלל עליו את השבת ועד שיגיע לאותו שיעור שאחז"ל (יומא פ"ה:) הלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

קל"ב. רב שר שלום. (ג) וששאלתם אנשים הרבה בחצר אחת חייב כל אחד ואחד בנר חנוכה או משתתפין כולן בנר אחת. שורת הדין אם משתתפין כולן בשמן יוצאין כולן בנר אחד אבל מי שרצה לחבב ולהדר את המצוה כל אחד ואחד מדליק נר לעצמו דת"ר (שבת כ"א:) מצות נר חנוכה נר איש וביתו והמהדרין נר לכל אחד, ואחר. (ד) ואבוקה של שעוה ששאלתם לא היו (ה) לנא מעולם מאן דאדליק בשעוה בבי שמשו וכל רבואתא דחוינינן הוה אסירן. קל"ג. ר' האי. (ו) וששאלתם לענין צמר גפן מותר להדליק בו בשבת או אסור ויוצא מן הפרי הוא או יוצא מן העץ הוא. הבין חזינא שמותר להדליק

מ"ה. הא"י שהבאנו לפני זה ושאמרו שאין נזקין צימין צבבל שיקרא חכס בשבת לאור הנר או שהגיה המאסף גאסופה הקטנה הזאת הבאה בתוך ס"י קל"ח חש' מ"ז גאומיס אלו וכבר דברנו מזה במשחה לת"י הג' פ"ב.

(ח) החש' מוזכרת כמו שנראה בג"ל ס"י ע"א מ"ה שריחא ובשינוי לשון גם בש"ס ס"י רכ"ג. ועיין גם בג"ל ס"י ע"ז וע"ג. והנה שיטת הגאומיס להשוות איש לאשה גם בגזירה דרב' היבאה גם צבבל המאור ובכח"ש פ' כ"ד אשה וע"י כהנ"מ.

(ז) מלבדן הגאון מחמט שכל פנין צריך לאומד דעת של רופאים וחולי מייכי במכה שאינה של חלל, שכל חלל אינה צריכה אומד, או דלא נרס הגאון בע"ז כ"א. האי דמכה של חלל אינה צריכה אומד ועיין רש"י שם.

(ג) בש"ס ס"י רל"ד. (ד) שם ס"י רל"ה ועליה נרסם שם ר' האי.

(ה) כ"א בש"ס ובדפוסם בעתה "דחז".

(ו) בש"ס ס"י ר"מ והוכח כלסון הזה בכח"ש פ"ב בשבת ועיין בצבלי הלקט ה' שם.

בו שאין מן מיני העץ הוא שאין לך פיסול פתילות אלא מה שאנו חו"ל לא בלבש ולא בחוסן וכו' (שם כ:;) והרי ירוע שהרבה מדליקין בצמר גפן ואין לך מי שמדליק בפתילות המדבר ובירוקה שעל פני המים אפילו א' מאלף אפשר (א) [אלו] היה צמר גפן אסור הו' שבקין ואמרין פתילת המדבר וירוקה שעל פני המים ויהר על זאת (ג) [שלא מצינו] אדם בשתי ישיבות שנמנע מסנו ואין בו איסור כל עיקר והרי קינבם שהוא קשה מצמר גפן ואינו אלא פרי ארמה ומותר להדליק בו.

קלד. ר' נטרונאי. (ג) והלכהא אסור לאדם לספר דברים של חיל בשבת ולא התירו חו"ל אלא שיאמר אדם לחברו הנראה שתעמיד עמי לערב (שם ק"ג.) בלבד אבל לדבר עמו על צורך החול אסור דאמר קרא ממצוא הפצץ ודבר דבר דבור אסור הרהור מותר הלכך אסור לדבר על דברים של חול בשבת.

קלה. ר' פלמוי. (ד) ולענין אדם שעבר עבירה וניכר בשבת או ביום טוב ומתיראין למוצאי שבת שמא יברח ויתלה עצמו ביר גוי מהו להבניסו לבית הספר או להלקותו בשבת או ביום טוב. תשובה יכניסוהו לבית הספר ואל ילקו אותו בשבת מפני שיש במלקות דברים שיש בהם חלול שבת.

קלו. ר' שר שלום. (ה) ורמיה שעל גבי מכה כיון שהיא דבוקה עליה מותר לצאת בו בשבת כדתנן (שבת ס"ה.) יוצאין בסלע שעל הצינית אבל תכשיט ודאי ראהיה למשלפה ואחוייה להברתה (ו) וכן טבעת שיש עליה חוהם לאיש דאסור דגורו דשלפין ליה ומחזין ליה לאנשים ונשים. (ז) אנשי מורח בוצעין על שהי ככרות בשבת משום להם משנה ובני ארץ ישראל אין בוצעין אלא אחד שלא להכניס כבוד ערב שבת בשבת. (ח) והלכתא שומטין סנעל סעל גבי ט) האמום בשבת י) ואסור להרג כנה בשבת. יא) וששאלתם יכול אדם

(א) כ"ח ש"כ כ"ח וחיבת "חל"י חסרה נדפס. (ב) כ"ל וכו' כ"ח נדפס "שמ"יני.

(ג) מדברי הגאון משמע שאין אסור לדברים אלא דברים שהם צורך עסקי החול וזה כפי' רש"י בשבת קי"ג; ולא כדבר הה' שם ועיין ברא"ש שם ובדפוס פ"ד מה' שבת היה.

(ד) הה"ח הוצא מה' פלטיא נראה עוקרה לחשו' הנחצה בש"ת קט"ב וג"מ ס' י'. וכמוהו ראה גם בעל ח"י הים כמ"י, חולס ר' אריה ספק דאף ח"ן מכניסין אותו לבית הספר בגמ"מ ס' קמ"ו וחולה ראה ה"ב והביא בל"ח ס"י רס"ג ועיין מגן אברהם ס' של"ט ס"ק ג'.

(ה) הרי"ף כ"י כמה חשה הביא ההוספת' בגידון זה, וכאן ראינו שהגאון פסק כן והוציא הדין מן המסנה. (ו) עיין לעיל ס' קל"א. (ז) עיין חילוף מנהגים ס' כ"א.

(ח) הלכ"מ כחכמים שבת קמ"א: והוצא כ"ח ס"ס רכ"ב ולפני' כ"י "והיה ח' ר' נטרונאי".

(ט) בדפוס "הא"ש" והוא פסוק, והנהנו ע"פ ס"ח וכו'.

(י) כ"ח ר"ס רכ"ה. אפשר שדעת הגאון שאם מפלה כליו לא יתכן כינה גזירה שמא יהרג פרעש ועיין ס"ק דשבת יב. ד"ה טולל וברי"ף ובדפוס שם, אכן מסתמכת לשון הגאון נראה שאומר בכל מקום וחלוי שסובר דהגהו אמוראי פליגי אביה וכן ר' הוגא דאמר הלכה מולל וזרק פליגי עליה ובהלכה היהא מורין.

יא) חלוי ספק הגאון בזה על האי שהחירו דרך מלבוש כ"ח קמ"א: בחלוי"רין מביאין גלרי נשים ע"ג ועיין בכלבו ובשג"י הלכ"מ לפניך הוצא מלבוש שאינו נר"ך על מלבוש לאיזה

להוציא מטפחת בשבת או ביום הכפורים לרשות הרבים לקנה בה פיו. כך ראינו
אם יבול לעשות אותה דרך מלבוש לכוך אותה על צוארו או על ידו מותר.

קלז. ר' נחשון. (א) וששאלתם המוציא פרעוץ בתוך חיקו בשבת ואין
רואה אותו מהו להורנו. אם כשהכניס ידו ראה אותו שהוא פרעוץ אסור להורנו
ואם לא ראהו והכירו ולא נתבונן אע"פ שהכירו לאחר שהורנו אין עליו כלום
וקיימא לן דבר שאין מתבונן מותר (ב) וכי שאכל הרבה ואין נפשו יפה עליו
לאכול שלש סעודות אם יכול לאכול כביצה ואין מצטער יאכל ויקיים ג' סעודות
ואם כשיאכל כביצה מצטער הימנה פסור שלא תקנו חז"ל שלש סעודות בשבת
אלא לכבוד השבת ולענגה וכיון שמצטער אין לו ענג ופסור (ג) והלכתא חייב
אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת כל זמן שהוא סועד דאמר ר' אבא (שבת
קי"ז:) חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת (ד) [ולא פעם אחת בלבד אמרו
אלא] כל זמן שמבקש לסעוד.

קלח. ר' שמואל בן הפני. (ה) אלו הן שרשי האיסורין בשבת והכללות
הכוללות את רובן מלאכות והולדותיהן והמשא שלא להוציא לצאת אנשינו
בכלי זיין ועדיי זהב וכסף וחולתן לנשינו ולבהמתני והקשרין אשר לנו רשות
לקשרן בשבת ולא להתירן וצאת התחום ונטילת כלים בבתים ומה שאין לנו
רשות לאכלו ולשתותו והדבור האסור בשבת והאסורין משום שבות ומשום
רשות ומשום מצוה בשבת וביום טוב ואע"פ שאין אסורין משום מלאכה.

הלכות עירובי תחומין ועירובי חצרות.

קלט. מר שר שלום. (ו) כותל שבין שתי חצרות שנפל (עירובין צ"ג)
רב אמר אין (ז) מטלטלין בו אלא בארבע אמות ושמואל אמר זה מטלטל עד
עיקר מחיצה (ח) והאי כותל בשבת נפל וקיימא לן בשמואל דכיון דבי קדש עליו
היום הוה קיים ולאחר מכן נפל אותה (ט) [שבת] חזיא למחיצה כמאן דאיתה
ומותר לטלטל עד עיקר מחיצה בשמואל דהוה ליה שמואל כתנא בזה הכלל
וזה (י) [הכלל] הלכתא היא.

זורך, והנה המהרש"ל בחשו' (סי' ס"ז) חוסר להוציא המטפחת כשזוכין אותו סביב לנליהס
וכאן ראינו שהגאון הדיק ועי' בש"ע חו"מ סי' ש"א סי' כ"ג.

(א) גד' "רז נחמן" חולס זה פעוה הדפוס ובכ"י ר' נחשון וכו"ה בש"ס סי' רכ"ה.

(ב) בכ"י כמו שהיה לפנינו וכן בפרדס סי' י"ח ובש"ס סי' רנ"ו בשנינו מעט.

(ג) קודם זה הפסק כתוב בכ"י ר' משה גאון. והנה דין זה הובא כבר בשם גאון מה"ס
פ"ל מה"י שבת. (ד) היבום: ולא פעם אחת בלבד אמרו אלא חסרות בכ"י.

(ה) מדרכ הגאון הזה לתת כללים, ואולי הלכה זו משהא לחיבור שעשה לה' שבת.

(ו) הלכתא בשמואל ועיין בבעה"מ ובמלחמות פ"ט דעירובין ואמר גאון דקיי"ל כהאי
דעירובין ע: זה הכלל כל שמוה למקח' מ' מותר לכל השבת. (ז) כ"ה בכ"י ובש"ס ובד', מטלטלי.

(ח) קיור: וז"ל "זה מטלטל עד עיקר מחיצה". (ט) כ"ה בכ"י ובדפוס חסרה היב' "שכ"י".

(י) כ"ה בכ"י ובדפוס חסרה היב' "הכלל".

קמ. ר' יהודאי. (ה) שאילו מקמי דרביה מאי היה יושב בספינה כשהיא מהלכת בשבת מהו לשלשל (ג) (כלי) ולמלאותו ומהו להשליך שירי כוסות ועצמות וקליפין ואמר יעשה כלי שיש בו ארבעה על ארבעה וישליך לתוכו וימלא. (ג) טוב שאילו מקמיה מהו לשכור רשות מן הגוים לטלשל בכל הספינה ואמר לא צריך. (ד) טוב שאילו מקמיה לשון הים הנכנס בישוב ויבשה מכאן ומכאן פחות מאלפים אמה מהו להפליג בו בשבת ואמר אסור. (ה) טוב שאילו מקמיה ספינה שנכנסה לנמל והיתה בתוך התחום מבעוד יום מהו לירד הימנה בשבת ואמר מותר. (ו) טוב שאילו מקמיה ספינה שבאת מחוץ לתחום בשבת בני העיר מהו לעלות בשבת ואמר מותר.

קמא. ר' נטרונאי. (ז) ומאן דמיקלע באושפוזא דגוי בהרי פניא במעלי שבתא ולא הספיק לשכור מסנו רשותו עד שהשיבה יכול לשכור מחשיכה ושפיר דאמי. (ח) וששאלתם גוי שיש לו שני פתחים פתוחים לשני מבואות אוסר על שניהם או אינו אוסר על שניהם אלא על אחר מהן. כך ראינו שאם היה רגיל בשניהם אוסר על שניהם (ט), ואם היה רגיל באחד מהם הרגיל בו אוסר ושאינו רגיל בו אינו אוסר ואע"פ שיש לו פתח פתוח לאותו מבוי כיון דאין רגיל בו (י) עיקרא להשמישתיה מן האי מבוי (יא) וגו' וטרא שהיא למעלה מן הים אין מסלאין ממנה בשבת אלא אם כן עושה לה מחיצה עשרה טפחים בין מלמעלה ובין מלמטה (יב) ואחד ימים ואחד נהרות. (יג) וחצר שנפרצה לרשות הרבים לא מיבעיא מתוכה לרשות היחיד לטלשל ומרשות היחיד לתוכה דפטור אלא אפילו מרשות הרבים לתוכה ומתוכה לרשות הרבים נמי פטור מפני שהיא ככרמלית וכן הלכה (יד) והלכתא שרשי אילן גבוהין מן הארץ שלשה טפחין אסור לישב עליהן בשבת דכיון שהן שלשה טפחין כמאן ריתיב על אילן דמי ואסור. (טו) וששאלתם הא דאמר ר' יהודה (טז) אמר רב (עירובין ע"ט:) חבית של שתופי מבוי צריך להגביה מן הקרקע טפה למאי הלכתא אמרה להא

(ה) הובא בזה"ג ובתמים דעיס ס"ה ע"ה ובג"ל ס"ה מ"ה, ויפה הגיה הר"ר אליהו הכהני שג"ל "שאילו מקמיה דר' יהודאי". (ג) בזה"ג ובתש"ו הג' ג"ל ובדפוס "כלי".

(ג) בזה"ג בבינו ק"ה ואי' בג"ל שס.

(ד) ספק כהאי דר' חיי' בעירובין מ"ח: חסר שבין תחומי שבת צריך מחיצה ועין בה'.

שס ובזה"ג שס לדעה ר"ה.

(ה) בזה"ג ס"ה מיג בלריכות והובאה בתמים דעיס ובא"ז ובג"ל ס"ה מ"ה.

(ו) הובאה בתמים דעיס ובא"ז ובג"ל שס.

(ז) הלכה יולאת מהאי דר' עירובין ס"ה: דאמר יפה עשיתם ששכחתם ועיין שס ס"ו.

בה' ד"ה יפה ובמרדכי ר"ס הדך ספק כן.

(ח) הלכה יולאת מהא דאמר ר"י אמר שמואל נכרי שיש לו סחך ד' על ד' פחות לבקעה

עירובין ס"ז. (ט) בכ"י "ואח" ובדפוס "אח". (י) בד' "עקורה" ובכ"י "עיקרה".

(יא) בלרוב בזה"ג ס"ה ס"ג. (יב) בכ"י "אחד". (יג) הלכה כחכמים במתני' עירובין ל"ד.

(יד) הלכה יולאת מן המשנה שס ל"ט. (טו) ק"ה השאלה והתשובה הוא בג"ל ס"ה ע"ד.

(טז) "אמר רב" חסר לפנינו ב"ס.

שמעתיא אי אפשר לו בלא הבית או דלמא (א) בכל מנא רבעי מנה ליה ועוד לא סגי ליה בלא הנבחה ועוד כל מבוי (ג) [צריך] עירוב ושיתוף בפת או דילמא לא צריך שיתוף אלא מבוי שגוים דרים בו כך ראינו שכך היו רגילין להניח שיתוף מבוי בחבית דתנן (שם פ"ב.) כיצד משתתפין בחומין מניה את החבית וכיצד משתתפין במבוי (שם ע"ט:) מניה את החבית של יין ושמן ועד עבשיו כך (ג) אנו נוהגין שאנו נוהגין את העירוב בחבית כדי שישתמר מן העבכרים וכן החילדה וכן המטר ולא סגי ליה בלא הנבחה שכיין שצריך לזכות להן לכל בני מבוי דרתנן (שם) ומזה להן על ידי בנו וברו הגדולים והיא מונחת בלא רשותו ואם אינו מגביהה כיצד קונין אותו לכך אמרו צריך שיגביהו טפה (ד) ואין צריך מבוי שיתוף ועירוב אם עירבו בני העיר כולה ועירבו בני מבוי עמהם אין צריכין בני אותו מבוי שיתוף ואם לא עירבו בני העיר או שאי אפשר להם לערב משתתפין בני מבוי לברך ואין צריכין עירוב בפת בלבד זה עם זה ואין צריכין שיתוף שלא מצינו עירוב ושיתוף זה עם זה. (ה) וששאלתם תחת הקורה ובין הלהים מותר להשתמש או לא. כך ראינו שמותר להשתמש תחת הקורה ובין לחיים וכן הלכה. (ו) וששאלתם הא רבעי מיניה רמי בר חמא מרב חסדא (שם ח') נעץ שתי יתדות בשני כותלי המבוי והניח קורה על גבן מותר לעשות כי האי גונא או לא. כך ראינו שאסור לעשות כן.

קמב. ר' יוסף גאון. (ז) פת של עירובי הבשולין כי נפיק יום טוב שרי ליה למיבצע עליה בי שמשו וליכיליה בשבתא כד' אמי ור' אסי (ח) והא ראמרין (עירובין ס"ט:) אנשי חצר ששכח א' מהם ולא עירב ביתו אסור להכניס לו ולהן ושלחן מותר לו ולהן ואע"ג שביטל רשותו להן. (ט) וכך מנהג בב' ישיבות מערבין פעם א' בפסח ומשמרין אותו כמה שנים (י) ויש שמבקש ומערב מפסח לפסח כל היכי דמערב שפיר דמי.

קמב. ר' נטרונאי. (יא) וששאלתם ישראל ששכר בית או עליה בפונדק

(א) כ"ה ככ"י ובהג"ל. ונדפסו "בלא מנא".

(ב) כ"ה ככ"י והסר דפוס "לרד". (ג) כ"ה ככ"י ובהג"ל ובד' "היו".

(ד) גם הגאון פסק דחד' בני כרוב הסוסקים דהא סוגי' דעירובין פ"א: וכבר פסק הר"ם כמ"ד דכסת כ"ע לא פליגי ועיין ברא"ש ובמרכ"ל דהלכה כר"י דאמר נכחו וע"י דמב"ס ה' עירובין ס"ה ובהגדה שם וכתשו' אשכנזים שהביא הב"י בלח"ט סוף סי' שפ"ג. אכן פ' בגמ' ס' ל"ז סיטה אחרת.

(ה) כרצא נקבעה ההלכה עירובין ט. וגם הרי"ף פסק כן ועיין בבבלי המאור שפסק כאצ"י וכבר העיד הריב"ז א' שהגאונים פסקו כרצא ע"ש. (ו) כרצא שם ח'.

(ז) בשה' ס' ר"ח ונראה שקצת מן השו' מסרה, דהאי דמותר לאכול העירוב אחר שאסא ובשל לזורך שבת הוא מן הכריית' דבינה י"ז: אולם דר' אמי ור' אסי שערכו לכולא נהדעי אינו ענין לכאן. (ח) שם. (ט) שם.

(י) כ"ה ככ"י ונדפסו "שמקשה ומערב פסח לפסח דלסיכיא".

(יא) הובאה בפירוש ס' ק"ד וככ"י אית' ברש"י השו' "והכי א' רב שירלף", ונראה

של גוים (לחדש ח) [או לח' ימים ויש באותו] פונדק גוים ונצרך אותו ישראל לצאת לבית הבסא ואין לכל השרויין באותו פונדק חוץ מאותו מקום או שנצרך להעלות מים מן הבאר שבאותו פונדק יש לו להוציא כלי של מים בידו כדי לרחוץ פניו וידיו ורגליו או דלמא צריך לערב או לקנות רשות מבעל הפונדק או מן אותן גוים השכונים עמו או דיו אותו שכר שנתן לבעל הפונדק לאותו חדש או לאותן שמונה ימים (ג) כך ראינו אם ישראל אחד הוא בפונדק של גוים אע"פ שלא שכר מותר למלטל ואין הגוים אוסרין עליו דקומא לן הלכה כר' אליעזר בן יעקב דאמר לעולם אינו אוסר עד שיהיו שני ישראלים אוסרין זה על זה (שם ס"א:) ואם כמה ישראל הן ושכרו מן הגוי שפיר דאמי למלטל ודיו מאותו שכר ששכרו בראשונה ואפי' בשבת שזכרין מן הגוי (ד) ומה שכתבתם בשאלה צריך לערב מילתא פסיקא היא אין עירוב מועיל במקום גוי שאין ביטול רשות מועלת במקום גוי עד שישכור.

קמ"ד. ר' פלמוי. (ה) ומבוי לענין עירוב (ו) [אם] מגביהו יותר מעשרים אמה הפליג ואינו ראוי לערב בו עד שממעיט בו או שעושה לו צורת פתח. (ז) וששאלתם אין ביננו רשות הרבים כלל מי שהיה ביתו או חצירו פתוח לדרך הרבים או למבוי מהו שיעמוד בדרך ונוטל ומניח מפתח (ח) בדלת מבפנים או בצד או במנעול או בתלון שעל הפתח שרי או אסור או רשות הרבים היא כבר כתבתם שאין ביננו רשות הרבים כלל ושכתבתם או למבוי מהו אם מבוי שאינו מפולש הוא כולו רשות היחיד הוא ומותר ושכתבתם לדרך הרבים איתו דרך הרבים אם מבוי מפולש הוא ומבוי מפולש לברמליה הרי היא כברמליה נכזרה וצריך להביא מפתח מערב שבה ולהניחו באיסקופה ולמחר פותח ונועל ומחזירו לאיסקופה ולא שנא מנעול למטה מעשרה ולא שנא מנעול למעלה מעשרה אם יש במנעול ארבעה על ארבעה מותר שמקום פטור הוא.

ד"ה הגירסא' האמיתית. דבאמת התבונה שלפנינו ח"כ שלמה שהשאלה אם מותר לעלמל בחצר לא נחשבה אכן כבר מינו בנידון זה חש' אחרת מר' סריח בנמו"מ סי' ל"ו ובסי' פ"ו וממנה נראה ג"כ דשכירות הראשונה מועילה ולא צריך שכירה אחרת להחזיר טלפול ועי' בחש' הרי"ף סי' ש"א.

(ח) כ"א בכ"י ובספרים וחסר לפנינו בדפוס.

(ג) חף שלא שכר כ"א לח' ימים והם כאכסנאים בכל זאת כיון שאין דירה קבועה אוסרים. כ"ס' ב' י"ח ל"א ועיין מרדכי ריש הדר ובהרומה הדשן סי' ע"ו ובד"מ לאו"מ סי' ש"ס. (ג) ע"י הערה י"א בעמוד הקודם, אכן בא"ז ח"ב סי' קס"ח הביא שיטת האחרונים דלכך לחזור ולשכור ממנו שום רשות להוציא שבה.

(ד) בכ"י כתוב כאן ר' פלמוי ואינו בספרים והוא פטור כי שם הגאון הזה שייך לראש חש' הבאה.

(ה) כ"ס' ס"ס ר"ז. (ו) כ"א בכ"י ובד' „ומגביהו“.

(ז) דין זה הוצא בכלנו בסוף ה' שנת ח"ל ועוד כתב (הרי"י) שאין אדם יכול לעמוד ב"ה ולנועל ביתו ולהכניס המספחה לפנים חתח הדלת או למעלה או מלמדין וכו' וכן מכרמליה לרה"ר או לרה"י; ועל דבר שאמר אין בינוי רה"ר עי' בש"ס סי' ר"פ. (ח) בכ"י „לדלת“.

קמח. רב עמרם. ה) ואסור לישראל להבנים ידו בחור לישראל כים מחצירו של גוי אלא אם כן השכיר הגוי חצירו לישראל ג) שאפילו עיר שכולה ישראל וגוי אחד דר ביניהם וערבו כולם וגפפו את העיר כולה חוץ מאותו הגוי אוסרת על כל העיר כולה ואפילו ג) בשבילי העיר דאמר רבנן (שם ס"ב). אין עירוב מועיל במקום גוי עד שישכיר רשותו שוב שאנו חזיל (שם ס"ט): מפני שאמרו ישראל נוטל רשות ומבטל רשות ובגוי עד שישכיר דבר זה שאמרו על כל העיר אוסר גוי אחד מחצירו של גוי לחצירו של ישראל לא כל שכן שאסור עד שישכיר לו רשותו מבעוד יום אבל ודאי מילא גוי מים מבורו וישראל יושב בחצירו של גוי מותר לשתות לכתחלה ואין חושש לדבר.

קמז. ר' האי. ד) וששאלתם בור שבין שתי הצרות (שם פ"ו). היכי פרישוהו בור שבין שתי הצרות אין ממלאין ה) ממנה בשבת אלא א"כ עשו לה מחיצה גבוהה עשרה מנפים שתחלק בין מים למים מהם ברשותו ו) [של זה] ומהם ברשות של זה ז) שיכלה כל אחד ואחד בשלו והמחיצה תהיה בין סלמסה ח) בין מהוך אוגנו שהוא מתוך שפתו וכן הלכה. ט) וששאלתם אמה המים שעוברת בחצר אין ממלאין ממנה בשבת בני החצר שהוא כמו ברמלית אלא אם כן עשו לה מחיצה קבועה בתוך האמה גבוהה עשרה מנפים בין באותו המקום שהוא מקום השער האחד שנכנסה בו ובין י' בשער האחר שהוא מקום שיוצאה בו שתהא האמה מוקפת מכל צד ואז יתכן למלאה ממנה לחצר שהוא רשות היחיד גמורה יא) כמו הבית. יב) מטר שיורד בשבת וביום טוב מותר לשתות מהם ולרחוץ בהן אע"פ שלא היו עבים מערב יום טוב וכן הלכה.

קמז. מר רב משה גאון. יג) והלכתא גוי שמילא מים בשבת והביא מרשות הרבים לצרכו מותר לשתות מהן ישראל כללא דמלתא כל מאי דעבד גוי לצרכיה דנפשיה שרי לי לישראל לאסתפוקי מיניה בין הוא ובין בהמתו ודוקא דלא צריך ליה לישראל ולא אית ליה יד) [אחזה] בהדיה דמפיש ומייתי בשביל ישראל אבל כתמא אע"ג דמכירו לא אית למיחש להו שפיר דמי.

ה) שאלה צענין זה לר"מ כ"ר נרוך הובאה במדכ"י ס"ס הדד ואסר ולאנו רואין שגכ הגאון פסק כן, אכן בהב"י הרמ"ב כלל כ"א ס"י ד' כהוב שאין הגוי אוסר אם אין לו דריסה הרגל ופע"פ ש"ס פתח צ"הס. ב) מכלן וליקן ליה' התב"י כ"ה ס"י ר"י ושם הסר ראש התשובה. ג) ככ"י "בשכילס העיר" בסגר העיר והיא רה"י גמורה דכל עירובי חצרות גזירה אף בחצרות סתומות למבוי דרמ"י הן. אכן כ"ה כהוב כמו לפנינו בשכילס.

ד) פסק הגאון כ"י יהודי בשמעתין וכרז העיד הריפ"ב"א שכל הגאונים פסקו כן. ה) כ"א ככ"י ובדפוסם בדפנות "אין ממלאין אותה סתומה". ו) כ"א ככ"י. ז) ד"י שיכלה וככ"י אותה שמהלך. ח) ככ"י, בין מלמסה בין מתוך שסתומה. ט) ליה' ג"כ ככ"י ובכ"י פרמא וגם הרמ"ב פ"י המשנה בגובה ובעומק המחיצה במים כמו שאמרו בבב"ב וע"י א"ז. י) כ"י "השער" ובכ"י ובכ"י "השער". יא) ככ"י ובכ"י "השער". יב) כ"ה ס"י רמ"ב ובכ"י כהוב ר' למח גאון. ומה שכתוב כ"ה ס"י ר' משה ג' חנו ככ"י וע"י צעירובין מיה: ובמנן אברהם בלוח"ס ס"י ס"ק י"ג. ועל גוף הדיון גם במהריק"ל החיר המפר. יג) בגלל ס"י ס"ב ובש"ס ס"י קמ"י. יד) כ"א ככ"י.

קמח. סר רב ששנא. ה) ועירובי תחומין ושיתופי מבואות מערבין בין בפת בין בפירות. ז) וששאלתם מבי רחב ארבע אמות צריך לחי או קורה או לא. הכי איתחזיאת לנא מילתא דצריך או לחי או קורה והלכתא כבית הלל.

הלכות יום טוב.

קמח. ר' שר שלום. ג) ובני כפר שיש להם מעין או בור חוץ לעיר בתוך תחום שבת מותר להן להביא על כתפן מים ביום טוב אבל להביא על החמור אסור שאע"פ שמשנה מפני שעושה עבודת חול וכל שכן שמחמר אחר החמור ד) וסחמר אסור ביום טוב ה) והא דאמור רבנן (ביצה כ"ט:) הולך אדם אצל חנוני הרגיל אצלו כיון שאין מוכרין לו לא דמים ולא מדה ולא משקל לא שנא נוי ולא שנא ישראל ואם תאמר יש לחוש לביצה ולדבר המחובר דקרקע או ו) לדבר הבא מחוץ לתחום אם היה חנוני גוי אסור ליטול ממנו ביצים וכל דבר שיש במחובר ואם היה חנוני ישראל מותר לו ליקח כל דבר ואין לחוש וכן הלכה. ז) וששאלתם הבא מחוץ לתחום בשביל ישראל זה מותר לאכול לישראל אחר דוקא שבא מחוץ לתחום בלבד אבל במחובר דקרקע אסורין עד שימתין לערב בברי שיעשו דבר זה מפורש בהלכות.

קנ. ר' נטרונאי. ח) וששאלתם מהו להדליק את הנר לקרוא לאורו בספר ביום טוב כך שנינו שאפי' לדבר הרשות מותר דקיימא לן כבית הלל דאמרי (שם י"ב.) מתוך שהותרה הבערה לצורך הותרה שלא לצורך וכל שכן בדברי תורה שהייב בהן ביום טוב כר' יהושע דאמר (שם ט"ז:) חלקהו חציו לה' והציו לכם והא פ) דתניא (שם כ"ב.) הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר והסתפק

ה) מכלן נראה שגם הכא' בזה' דליתיהביא חייב בעירובין פ"ה. כג' ר"ח וע"י ה' ב"ס.
ז) אולי השאלה על רוח ד' אמות צממס או הגי' מבין רחב פחות מד' אמות או צריך לחי וקורה וספק הגאון כ"ה' וכחידושא דר' אשי על הא דרשב"א עירובין י"ג.
ג) הרמב"ם ב"ס' מה"ט ספק ק' ואמר מפני שהוא עבודה חול וע"י המניד סב וכלן ראוי שגם הג' ספק ק', אבל עיין גמ"מ סי' ס"ד.

ד) בגלל זה והבוא' בכ"י אור"ח סי' ה"ה הביא פלוגתא בזה והג' סובר דמחמר אסור ביום טוב.
ה) הנה בסוף אין צדין י' חילופי גירסאות בזה וכלן ראוי דהגאון אסור בכל ענין ועיין בזה' ס' וברא"ש וברמב"ם פ"ד מה"י י"ג.

ו) גם בזה' ספק ק' והרא"ש הביא בשם בעה"ט דגם היל' דים לחוש לדבר הבא מחוץ לתחום אסור, ועיין במדרכי' והנה מה שאמר הג' זה אולי כיון שרגיל אצלו י"ל שהביא בשבילו ועיין בב"י אור"ח סי' תק"ו.

ז) דין זה איה' בבה"ג והבוא' בשבילי' הלכתי כלל ע"ה בשם בעל הדבמות והנה אם כל הדברים אלו מר' שר שלום אז ראוי שמיא' כאן בעל ההלכות.

ח) נראה שהגאון סובר שאף נר של בעלה מותר להדליק כמו שג' דעת הרמב"ם סי' ט"ט ה"ד וע"ה ב"מ' והדין דמותר להדליק נר ללמוד הובא במהניג הי' פסח סי' ט"ז ועל דלקת נר כשים ק"ה מזה כמו הדלקת נר בביה"ט עיין בזה' הראש' ובשכ"ה.

ט) כאן סי' הגאון דכ"י הגמ' ועיין זה סי' רש"י ס"ה.

ממנו חייב משום מכבה זו לא ביום טוב אלא בשבת ואותביה ר' אבא לעולא
 (ח) דאמר ליה לשמעיה זקיף ליה בשרגא למיפשט מיניה ביו"ט משום דכיבוי
 ביום טוב נמי אסור וכי היכי דאמרינן על כיבוי בשבת הבין אמרינן ביום טוב
 וקבלה עולא מיניה ואמר ליה לאו אדעתא. (ז) והלכתא כמאן דאמר שני ימים
 טובים של גלויות שהי קדושות הן דאמר רב הלכה כארבעה זקנים ואליבא דר'
 אליעזר (שם ד'). דאמר שתי קדושות הן. (ז) והאי בר מביא דאתציד ביום טוב
 ראשון ואישהחית ביום טוב שני שטאלהם כי נתצד ביום טוב ראשון שרי למישחמיה
 ביום טוב שני וכן דגים שצדים גוים ביום טוב ראשון מותר לאכלן ביום טוב שני
 וכן פירות שתלשום גוים ביום טוב ראשון מותר לאכלן ביום טוב שני או לא. כך
 ראינו שכולן בין בר מביא ובין דגים שצדום ביום ראשון ובין פירות שתלשום
 גוים ביום טוב ראשון וכן ביצה שנולדה ביום טוב ראשון מותרין ליום טוב
 שני כיון ששקעה חמה של יום טוב ראשון ונכנס יום טוב שני שוהה בכרי
 עשייה; ולאחר מותרין ודוקא בשאר ימים טובים אבל בראש השנה אסורין
 מפני שקדושה אחת הן ומפני מה נשתנה ראש השנה מכל ימים טובים מפני
 שהדבר תלוי בקידוש ובראשונה היו מקדשין ע"פ הראיה ושנו חז"ל (שם
 ה.) פעם אחת נשתהו העדים לבוא להעיד הירה ונתקלקלו הלויים בשיר שלא
 ידעו אם שיר של חול יאמרו אם שיר של חרש התקינו שלא יהיו מקבלין אלא
 עד המנחה ואם באו עדים מן המנחה ולמעלה מאי ולמעלה עד ערב השמש
 ואם באו מן המנחה ועד ערב השמש נוהגין אותו היום קדש ולמחר קדש שכבר
 באו ואמרו ראינוהו מבערב וכיון שעבר זמן מוסף (ז) [ולא הקריבו בו ביום
 מוסף נוהג] אף למחר קדש ומקריבים בו מוסף] לפיכך שני ימים טובים של
 ראש השנה קדושה אחת הן ואפילו במקדש נוהגין אותן שני ימים טובים לפיכך
 אין קורין אותן שני ימים טובים של גלויות וזמן המעם הזה חמורה ומשונה ראש
 השנה מכל ימים טובים ומנן שצבי ודגים ופירות וביצה של יום טוב ראשון
 מותרין בשני כמו שאמרנו למעלה דאמרינן (שם כ"ד:) אמר רב פפא הלכה
 גוי שהביא דורון לישראל אם יש מאותו הסין במחור לקרקע כגון תמרים
 וענבים באלול ובהשרי והביאם לו ביום טוב ראשון של גלויות לערב כיון שיצא
 יום טוב ראשון וקדש היום ונכנס יום טוב (ז) [שני] שוהה בכרי שיכנס
 לחרם ויבצור ולאחר מותר לאכול מהן וכן ביצה ומה מעם שכך אנו אומרים
 אם תבול יום טוב ראשון ודאי הוא והוא חמשה עשר בתשרי היום חול הוא
 ומותרין ואם היום ט"ז בתשרי הוא הללו מתול נתלשו וכן ביצה וכן עירובי
 תבשילין דאמר רבא (שם י"ז.) מניח אדם עירובי תבשילין מיום טוב לחבירו

- (ח) כן היה. ג"י הגאון והוא נכון דאמר עולא לא אדעתא כעשייתו קד לשמעי וכן
 היה: כ"י ג"י נע! המנהיג ועיין כ"י ס"י קס"ג וכו"י ח"ס. (ז) כ"י קס"ג.
 (ג) החז"ל היו כ"י ס"י קס"ד, והביא כ"י כ"י עירובין ל"ד כ"י ואמר על פסק זה
 "השו' הגאון י"י ציד"י והוא כ"י י"ט ס"י ל"ג כחכ שהכנס מן הגאונים מוכיח כן.
 (ד) כ"י כ"י ונע"ה, ומה שאמר כ"י י"ט של ר"ה אין קורין אותו י"ט של גלויות עיין
 שם בעירובין ונחשגל ס"י ח"י. (ה) כ"י כ"י ונע"ה.

ומתנה וכיצד מהנה מניה ביום ראשון ומתנה ואומר אם היום ודאי יום קדש הוא למחר שהוא ערב שבת חול הוא וכבר מותר לאפות בערב שבת שהוא חול לאכול בשבת ואם למחר שהוא ערב שבת יום טוב ודאי הוא מחול אני מניה עירובי ה) וחמישי בשבת עדיין חול הוא ודוקא כי קאמר רבא בשני ימים טובים של גליות אבל בשני ימים טובים של ראש השנה לא אמר ותיב קא אמרינן (שם ד') שני ימים טובים של גליות רב אמר נולדה בזה מותרת בזה ר' אסי אמר נולדה בזה אסורה בזה אבל שבת ויום טוב או יום טוב ושבת רב אמר נולדה בזה אסורה (ז) [בזה] ור' יוחנן אמר נולדה בזה מותרת בזה ושני ימים טובים של ראש השנה רב ושמואל דאמרו תרויהו נולדה בזה אסורה בזה ופירות כותיהו וכן הלכה דאמר רבא הלכתא כותיהו דרב בהני תלת בין לקולא בין להומרא לבר מסת שהקלו בו חז"ל דאמר מה ביום ראשון יתעסקו בו עממים ביום טוב שני יתעסקו בו ישראל ואפי' בשני ימים טובים של ראש השנה מה שאין כן בביצה וכן הלכה ואין לזוז ממנה ואי קשיא ג) דבני בשבר כבר מפורש מעמו של דבר שהן אינן בני תורה ואתם ברחמי שמים בני תורה והכמי תורה הם ושלוש לפשוט לכם כבני בשבר ששלחו לו ללוי אלא אתם חשובים לפנינו ד) ובכותינו.

קנא. ר' שרירא. ה) והלכתא אין מכבין את הבקעה ביום טוב ואם בשביל שלא התעשן הקדרה מותר ו) ואסור לעשן כלים ביום טוב אבל לעשן בית לעבורי וזהמא ולבסומי ריחיה מותר וכן לבסומי פירות.
קנב. ר' צמח. ז) והלכתא זוקפין את המנורה של חוליות ביום ט"ב.
קנג. ר' נטרונאי ח) מיני תבלין של קיריה נידוכין בדרבן ביום טוב ואין צריך לשנות לבר ממילחא וכוריקא וכן הלכה.
קנד. ר' הילאי. ט) וששאלתם כונס אדם את אשתו קודם יום טוב שני

ה) כ"ל וד' נטעה "נחשתי. (ז) כ"ל כ"י ונש"ה.

ג) נש"ה לדני בשכר (ד' לישני לדני), חולס לפנינו וכ"י "דנני".

ד) כ"י ונש"ה, כמותינו".

ה) בשביל סי' פון הביא כסס זה נש"ה ה' יעני' דק"ל כרי במשכין וכרי העמידו ה' בריה' נניח כיב דנביל של יתעשן הביא וע' בריף שם ובה"ה כסד מה' י"ט.
ו) הנה בריף גרים בה' ד' חסי ניה כ"ז : לגמר כלים וניה כע חסד לישנא בה' ולהר"ח פליגי, והנה נראה דהגאון סובר דאסרי רק לגמר כלים והפלוגת' להר"ח היינו להלחץ גזש אבל בניה כיון שעשה לעבורי וזהמא ולבסומי ריח' הוא דנרשזה לכל נש"ה וזה ליכ' פלוגת' בין רבנן לר' וליפטר שפי' הגאון ה' מהו לעשן וכי' וה' דקפודא ופי' לעולם לעשן את הביא וע' כ"י כחבזה מ' שפי' על ה' דלהניח מוגמר ב"י לעשן כלים. —
אך במהני ה' סוכה סי' ה' הביא מש"ה ה' דך לגמר פירות לחכילה מותר.

ז) כ"ל ג' בסדרם כניה ניה כ"ב. וע' נש"ה סי' ל"ח ונראה שם חסר' ה' הלכתא.

ח) נש"ה סי' קס"ה ופי' בריף והר"ט.

ט) כ"ל ג' ברש"י מ"ק ט'. דה מותרין לישא וכיכ נחש' הרשביא הביאה כ"י בלח"ט.

סי' הקמיו.

יכים יבול לעשות סעודה ביום טוב לאחרים ולאנשי ביתו יש שם משום אין עושין סעודת אירוסין או לא. כיון שנכנס עם אשתו קודם י"ט שני ימים מותר (מנחם ח) [שעיקר שמחה] שעירוב סעודה לחיבת הופה לילה הראשונה הוא ומותר לעשות סעודה ביום טוב לאחרים שכך שנו חז"ל (סוכה כ"ה:) אמר רב אבא בר זבדא אמר רב התתן והשושבינן ובני הופה פטורין מן הסוכה משום (ג) רבעי למחר ולילכו. (ג) וששאלתם ביום טוב צריכין אני לבצוע על שתי ככרות או לא. הו' ידעין שצריכין אנו לבצוע על שתי ככרות ביום טוב כדרך שאנו בוצעין בשבת מה מעם לפי שבשבת עצמה לא נהתייבו בו ישראל לבצוע על שתי ככרות אלא משום מן ובימים טובים נמי כיון שלא ירד מן בשבת בימים טובים מניין הלטור לומר שבת לא יהיה בו ביום הכפירים מניין ת"ל שבת לא יהיה בו (ד) וששאלתם יכול אדם לירד לבור ביום טוב (הוציא בלי ס) או לא כך שנו חז"ל אך אשר יאכל לכל נפש האי נמי צורך נפש הוא ואנו שואבין מים מתהום שבת אפילו ממקום נמוכה למקום גבוהה.

קננה. ר' שרירא. (ו) וששאלתם מי שהיה מהלך בדרך ונדמנו לו שני ימים טובים של פסח או של ראש השנה והוא במדבר והלכה מעליו השמירה ועמד במקומו יום ראשון יש לו התרה להלך ביום טוב שני וידבק בשמירה או לא. כך ראינו אם יש סכנה בשבתו שם מפני היה רעה או צנה או חמה או גודלי לסמים או כיוצא באלו יש לו רשות להלך כדי להגיע אל השמירה ולא ישב בסכנה אלא מעיקרא בעורו ביישוב צריך לחשוב איך ישבית בשבתות וימים טובים ואם חושב ומתהדשין דברים שיש לו תלמה בהן פטור הוא ומהלך ביום טוב מפני הסכנה ואין בכך כלום. (ז) וששאלתם מהו ליתן סוס או פרד או חמור בימי הפסח או בימי החג למי שירעה אותן כל ימי החג והוא רוכב עליו והוא עושה בו כל צרכיו כיון שלא בשכירות נוהגין ואינו משאיל אותן לעשות בהן מלאכה אלא לרעותן ולשמןן אם עשה בהן מלאכה (ח) [אין עליו כלום] ואם רואה אותן ויודע בהן ימחה בהם.

הלכות חולו של מועד.

קנו. (ט) רב שר שלום. עיירות שיש בהן ישראל ותלמידים ובעלי תורה ובוצרין כרמים ודורכין גרנות בחילו של מועד כך אמרו חז"ל (מועד קטן י"ב:)

(א) כ"ל וכו' ככ"י. (ב) כ"ל וכו' כנ"י וכו' כסעו. "למחי כולה".

(ג) כ"שית סי' קפ"ז וכו' סי' י"ז והוצאה כסדס ודעת הגאון הזכיר ה"ה פ"ל מה' שנת ס' י".

(ד) כ"שית רס"י קפ"ז. וכו' כהנא קודם שאלה זו סס ר' שרירא.

(ה) כ"שית וכו' כ"י פרמא הכוסח "להוציא דלי".

(ו) דין זה דלס הוא במקום סכנה שמוחר לילך בשבת ויום טוב ככלבו סוף ס'

פירובין והוא ע"ס הש"ס כס"י מי שהוציאו דף מ"ה.

(ז) כ"שית סי' רי"ג והוצא כסדסל כס"י רב האי ועין לעיל סי' קכ"ה.

(ח) כ"ל וכו' א"י כסדסל.

(ט) כ"שית סי' רי"א וכסדסל כס"י ש"ס והסמך כקט"ר כ"ל סי' י' ופ"ן נמוך

סי' י"א וכסדסל וכסדסל סק"י מי שסדס.

אמר אביו נקטינן הלכות מועד כהלכות שבת יש מהן פסור אבל אסור ויש מהן פסור לגמרי כיצד כל מלאכה שאם אין עושה אותה נפסדת מותר לעשותה לכתחילה בחולו של מועד אבל א) [בין מלאכתו לעשותה לכתחילה] במועד אפי' מלאכה נפסדת אסור דקא אמרינן ר' ינאי הוה ליה האי פרדיסא מפא למיקספיה בחולא דמועדא קספיה עבד על חד תרין לשנה אחרינא שהינא כולי עלמא לפרדיסיהון לחולא דמועדא בין דחוי ר' ינאי דגרם להון לאחריני לשהויי לכתחילה אפקריה ר' ינאי לפרדסיה ההוא שתא ותנן (שם) מבנים ארם פירותיו מפני הגנבים ושולה פשתנו מן המשרה בשביל שלא יאבדו ובלבד שלא יכוין את מלאכתו למועד וכולן אם כווננו מלאכתן במועד יאבדו לפיכך הללו שבוצרין ודורכין אם וודאי מנעין כרמים בחולו של מועד שאם אינם בוצרין ודורכין נפסדין מותר ובהתר הן בוצרין ודורכין דקאמרינן פרקמטיא האבד מותר ואם מכוננין סחוייבין בית דין להפסיד אותן כהם דקתני יאבדו דמאבדינן מנייהו בעל כרחיהו דקאמרינן בעי מיניה ר' ירמיה מר' זירא בין מלאכתו במועד ומת מהו לקנוס בנו אחרינו ופשט ליה שדה שנתקוצה ג) [בשביעית] תורע למוצאי שביעית נטייביה או נדיריה לא הורע למוצאי שביעית ואמר ר' יוסי בר חנינא נקטינן נטייביה ומת בנו זורעה אלמא לדידיה קנסוה רבנן לבריה לא קנסוה רבנן לדידיה מיהא קנסינן ליה בדינא וכן הלכה. ג) ולהביא כלים מבית האומן לצורך המועד וליתן בנד לצבע או לחיים בחולו של מועד לצורך המועד ולשלום אנשי ביתו אסור בדקאמרי' (שם י"ג.) אמר ר' פפא בדיק לן רבא. ד) והא דתנן ואלו כותבין במועד (שם י"ה:) קידושי נשים והו שטר אירוסין אבל שטר כתובה שטר חוב הוא ואין כותבין אותן במועד והו ששינו אין כותבין שטרי אירוסין ונשואין וכו' (כתובות ק"ב:) ה) [אלא מדעת שניהם]. ו) וששאלתם הא דתנן ואלו כותבין שמורות של רשות מהו ניהו כך פירש מר ר' ז) [צדוק] יצחק גאון ז"ל איגרות כתב שכותב ריש גלותא לשופט ונותן לו רשות לילך וללמד את ישראל איסור והיתר ולהורות להן דברי תורה זשמו בלשון ארמי פתקא דריאניתא. ח) וששאלתם החייטין והרצענין שהם עניים ומתפרנסין מעבלי ידיהם יש להם שיעשו מלאכתן בחולו של מועד או

א) כ"ל וכ"ל בש"ה ובגמ' ובאשכול.

ב) לא בכ"י ובש"ס "שנתקוצה בשביעית תורע למוצאי שביעית".

ג) בש"ה סי' רי"ג. וכענינה גם סי' קס"ה ובגמ' סי' ע"פ וסי' פ"ג והנה הדין זה ענין מש"ס שחמרו אין מביאין וכ"ל שאין מוליכין והנה ענין זה הובא בליז בש"ס ר' נחמ חס"י שחמור לפול מן הגוי גי"ע בגד והוכח' גם במדרכי ובה"ג אשרי ס"ק דבילה.

ד) בש"ה סי' רי"ג. ובש"ס הדין שטר אירוסין ושטר פסיקה שהיא מחסד ובגמ' ק' הדין ש"י נאחיה סי' הקמיה כתב ג"כ שאין לכתוב כתובה מפני שהיא שטר חוב, וכאן לאנו מסבירה הגאון ק. ה) זה חסלוס דברי הש"ס וכ"ל בש"ה ובכ"י.

ו) בש"ה סי' רי"ז והובא ג"כ בהלכות רי"ח וענין סי' זה אינו גם בבב"א.

ז) כ"ל בש"ה ובה"ג הרי"ך וגם לפינוי בכ"י ובפסוק גרסא ר' יצחק.

ח) בש"ה סי' רפ"ו ובקטור דרי"ך ה' חוה.

לאו. כך ראינו שאם צריכין להתפרנס. ממנו באותן ימי חולו של מועד מאותה מלאכה שעושין מותר להן לעשות (א) בצנעה ובסדומין אנו שאפי' בפרהסיא נמי מותר מפני שבשומרתין ועושין לצורך המועד הן עושין ולצורך יומן שאפילו במתובר לקרקע שהוא. (ב) [חמור] אסור אם אין לו מה שיאכל מותר דקתני (מ"ק י"ב:) ואם אין לו מה יאכל קוצר ומעמר ורש וזורה ובורר וטוהן ובלבר שלא ידוש בפירות... (ג) והלכה כסתם משנה דתנן (שם י"ג:) מוכרי פירות כסות ובלים מוכרין. בצנעה לצורך המועד הצידין והדשושות והגרוסות עושין בצנעה. לצורך המועד. (ד) ושאלתם הא דתנן אין נושאין נשים במועד דלא כתיב ביה שמחה כלל מותר לישא אשה במועד של פסח או דלמא לא שנא פסח ולא שנא חג כך אנו לומדים מרבותינו ז"ל שאין נושאין נשים בכל המועדים כולן ובכל ימים טובים ובכל חולו של מועד ולא הלכו הכמים ורבותינו בין פסח לחג הסוכות וכן מנהג בשתי ישיבות ולא שמענו שיש בישראל שנושאין נשים בפסח או בחולו של מועד ומי שעושה כן ביה דין מלקין אותו.

קנז. ר' האי ר' נטרונאי. (ה) ושאלתם דאין מספידין בראש חדש מהו. לומר צידוק הדין. לא שאלתם אם לפני המטה ואם לאחר המטה או לאחר שנקבר המת והנן (שם כ"ה:) נשים במועד מענות אבל לא מטפחות ר' ישמעאל אומר הסמוכות למטה מטפחות בראשי חדשים בחנוכה ובפורים מענות ומטפחות ובוה ובוה לא מקוננות ומהו בזה ובוה מועד וראשי החדשים זתנוכה ופורים מקוננות ודוקא לפני המת דקתני נקבר המת לא מענות ולא מטפחות וכל שכן שאין מקוננות אי זהו עינוי כולן עונות כאחת קינה אחת מדברת וכולן עונות אחריה הלבך צידוק הדין אם עונין כולן כאחד מותר ואם אחד מדבר והכל עונין אחריו אסור. (ו) ושאלתם אין מועד בפני תלמיד חכם וכל שכן חנוכה ופורים כמאן כך אה"ל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה ונלמד עושה אי זהו יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הציבור תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואפי' במסכת בלה (תענית י:) והכי קאמרין (קרושין מ"ט:) על שנת שאני תלמיד אין אוסרין כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זושא כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואומר ואפי' במסכתא דכלה כיון שמצינו בשני מקומות כך למדנו שתלמיד חכם הנון זה.

- (א) כ"א ב"ש וכו' וברין וכו' בעשות "לזוה". (ב) ק"ל כ"י וכו'.
- (ג) כ"י וכו' כחוב כהן מה שהעמיט בעל ה' הספוקות: וחוב קאמרינן אורי ליה רב לר' חננאל וכן אורי ליה רבה ב' רב ח' לר' חננאל הלכה מוכר וכוחב דכרכו כ"י סרנסחו מלחן למדנו שהעניין והחייפין והכונסין כיון שצריכין מותר לכן לעשות מלחמן בחוה"מ מפני שהם צריכים. (ד) ב"ש ס' ר"ה וכו' האשכול.
- (ה) ממה שנסמן בריש החשו' ר' נטרונאי ור' האי' נראה שיש מדינים א"י שצ"ח לר' נטרונאי ויש שהם לר' האי' והנה החשו' הראשונה הובאה ב"ש ר"י וכמו שז"ל ס' ה"א וברין ה' אלל בשם ר' משה ושם ראינו שר' האי' הזכירה.
- (ו) דין זה הביא הרמ"ן גיחה בקיצור בשם ר' משה וגם הרמב"ן הזכירו.

קנה. ר' האי. (ח) וחייבין בית דין לגזור גזירה שלא יהא אדם עושה מלאכה בחולו של מועד אלא על פי ב"ד שלא מסרם הכתוב אלא לחול לומר לך איזה יום אסור ואי זה יום מותר אי זה מלאכה אסורה ואי זה מלאכה כותרת.

הלכות חג המצות.

קנט. ר' הילא. (ז) וששאלתם שבת שחלה להיות ערב פסח שנהגו אצלכם לבער בערב שבת משום שכרות והתנים ופרשתם מי שאינו נוהג כזה יתחייב או לאו. כך ראינו שבהלכהא אתם עושין ששבת אסור לבער בה חמץ אבל מבערין אותו מלפני השבת ומניחין דבר קצוב כשיעור סעודה של שחרית שבת ואין מבשלין לאכול בשחרית של שבת לא מין חטים ולא מין קסח כדי שלא יהא צריך להדחתו מן הקערות שכיון שאין צריך לאכול בהן למנחה אסור להדיתן אבל מבשל מין דגים וביצים שאין הקערה צריכה. (ג) [להדחתה] ואסור להריחה ולבער חמץ בשבת שכך שנינו (פסחים מ"ט). ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת ואופה לו מצה מערב שבת וכל שאין עושה כן ומשהה את החמץ בארבעה עשר שחל להיות בשבת עובר משום בל יראה ובל ימצא ועובר על מצות ביעור ועל דברי חיל' ותקנתא לבטל בלבו שכיון שנכנסה שבת ולא בער אסור לבער בשבת אבל מבטלו בלבו ואסור בהנאתו וכן הלכה.

קס. ר' יהודאי. (ד) והלכתא כל איסורין שבתורה בטותן מעם כר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש חוץ מטבל ויין נסך וחמץ בוסנו דבמינן במשהו אסור.
קסא. ר' נטרונאי. (ה) לענין להיתת חטים בפסח אע"ג דמותר לא מורינן לעבי הארץ.

(ח) ז"ת סי' רס"ח וכס' נמוספו איזה דברים אשר נחשדו מהר"ל זינן להוספה (ריפוס זה קל"ג).

(ב) על מצת החז"ר נשום לשנינו עס' ר' הילאי הן אחת שנס' ר' האי' בהב' כעין זה אכן אלו כוונת כי בש"ח ר"ס ז"ג מובא כל השאלה ואחריה חסיפה דעות הגאונים ונס' דעת ר' האי' והנה בשב"ח הביא ג"כ דעת זאת מר' האי' והעיד ממנו שכן נמצא גם לגאונים ועיין בש"ח סי' רנ"ד ובבהע"ט סוף ה' נדוקה בחים ובחיות. והנה הגאונים הראשונים ר' מתתיה ור' נפנפואלי לא כתבו עוד האי' תיקון דתשייכין מזון ב' סעודות בחולין ועיין בבב"ע"ט ובמאמר ובמלחמות פסחים ס"ק, ור' הילאי כבר הביא מנהג זה לשנינו, ואפשר שסובר הלכה כר"מ שמבערין את הכל בע"ש מפני שהביא ראיה מדבריו ור' האי' סובר דהלכה כהכאים אך מסני מנהג וזהירות נוהגין לבער קודם השבת ומשייכין מזון ב' סעודות ועי' בש"ח עס' ומה שנוגע בפלג' אימתי אופין המצה. (ג) כ"א בש"ח.

(ד) בש"ח סי' רע"ב ובג"ל סי' מ"ה ועי' חו' פסחים ל"א.

(ה) דעות הגאונים גזה הובאו בר"ץ גיאת ה' פסחים והנה בבב"ע התיר הלחמה וכבר אסרה ר' כהן נדק ור' האי' אמר דמנחה מאות שנה אין לוחצין ולשנינו ראינו דגם ר' נפנפואלי אי' דאין מורין להחיר ועי' בספר איח' סי' תרי"ח מה שהביא בשם הגאונים.

קסב. ר' הילאי. (א) וכלים של גמי או של קנים או של זמורה או של צורים שהיה בהם חמץ אין צריכין הנעלה ברותחין אלא שוטפן בצונן ומניח בהן מצה ואינו חושש שהללו לא נעשה בהן (ג) כותח ולא דבר שכולעין ממנו ומשום ריהא בעלמא בהרתח מים סניא וכן כלי עור שנשתמשו בהן מדיחין אותן ומשתמשין בהם בפסח (ג) אבל כלים של גללים ושל אבנים שנשתמש בהן בחמץ אסור להשתמש בהן בפסח ואפילו מגעילין ברותחין אסור להשתמש בהן אלא צריך להסיק עליהן בתנור עד שמלבנן באש וכך אנו עושין.

קסג. רב שר שלום. (ד) וששאלתם יכול אדם ליקח קפה מן השוק בשביל הפסח בשעת הדחק ויוצא בו ידי חובת מצה או לא. כך ראינו שבשעת הדחק מותר משום דאחוזקי איסורא לא מחזקין ויוצא בו ידי חובתו אבל לכתחילה כתיב ושמתם את המצות בעיני שימור מתחלה ועד סוף. (ה) וקדירות של כל השנה בולה בפסח קיימא לן כשמואל דאמר (שם ל"ג) לא ישברו ארז לישורו להו. (ו) [ער] אחר הפסח ועביר בהו במינן ושלא במינן והל' כשמואל דבי אמרין הל' כרב באיסור' היכי דשביקא פלוגת' דרב ושמואל בהתמא הכא פשיקא הלכתא דלא כרב דאמר רבי הלכתא חמץ בזמנו בין במינן ובין שלא במינן אסור במשהו כרב ושלא בזמנו מותר ומאי ניהו נגון קדרות אלו בין במינן בין שלא במינן מותר כר' שמעון.

קסד. ר' שרירא. (ז) ואסור לבשל לחולה או להיות בפסח תבשיל של קמח על גבי רותחין אלא אם יאמרו בקי אין (ח) שאם יאכלו מצה באין לירי סבת נפשות ואע"פ שאמרו חז"ל (שם ל"ט:): חלוט שחלטו ברותחין אינו בא לירי חימום ומגלשין על גבי קמח היא החליטה והרותחין רתיחה עזה הן המוגלשין ולשון גילוש כליגת שער וצמר כן המלאים וכן הגדיים אין אנו סומכין על זאת לעשות מעשה שאין אנו יודעין איך ישתמר שלא יבוא לירי חימום ולא שבעינן בשתי ישיבות מי שהתיר לעשות כן אלא על פי בקי אין שאומרין כי אין לו לזה רפואה אלא בזה ואם אינו אוכל אותו מסתכן וצריך שיאכל מיד ואין משירין ממנו כלום.

(א) דין שני של הלכס זאת דכלי גללים ככלי חרס דמיין הובא בעור לוחי סי' תנ"א בשם ר' הלוי ואולי כל דגמי' משמו והנה בכלים העשויים מגמי ומקנה ככר הביא דל"ח משם סי' האורה דלחן צריכין הגעלה, ומה שאמר הג' שאין חושש שמה נשתמש בו חמץ רוחה ככר השיב גם הדגמי' כן לענין כלי זכוכית והובא' תשרי כ"ג סי' תנ"א. (ב) אולי י"ל רוחה. (ג) דין זה הובא בשם סי' רס"ג ואם הובא גם דעת ר' יהודה' והוא גם בזה' להחיר כלי גללים בהגעלה, ודעות הגאונים לאסור ולהחיר הובאו בה' הרי"ך ג', ושם גם פסיר בזה' בורמי דגללי.

(ד) בשם ר"ג וע"פ סי' צ"ה והובאה בה' הרי"ך בשם ר' שר שלום וע"י בעור לוחי סי' תנ"א. (ה) העיד הרי"ך ג' בהלכותיו דכולהו ראיות' פסיק כשמואל דקלי כר"ב, וכ"פ הרי"ף, וכאן אנו רואין שפסק הג' כן. (ו) כ"ל וכ"פ כ"י. (ז) בשם סי' רס"ט ובשינויים שם סי' צ"ז ודין זה הובא גם בשם ר' הלוי שם סי' צ"ז וכן הובא משמו בה' הרי"ך ג' וע"י עוד לוחי סי' תס"א. (ח) כ"ל כ"י ונדפוס בקי"ח אנו שם וכו'.

קסד. ר' נטרונאי. ח) וששאלתם מקום שאין יין מצוי כל עיקר לא בקרוב מקום ולא ברחוק מקום והגיע לילי פסחים כיצד יעשה מצות ד' כוסות הלל והגדה יכול לאמרן על דבש או על שכר המרים והאנים או על שאר מיני שכר ואם עבר לילה הראשונה ושני של פסח לאחר מכן יכול לקיים מצות ארבעה כוסות לומר הגדה והלל ולספר יציאת מצרים בדרך שאומרין בשני לילות הללו ויש תשלומין לדבר או אין תשלומין לדבר ואם יש תשלומין לדבר כל שבעה ותו לא או אפילו לאחר שבעה. כך ראינו שדבש וכל מיני שכר אסור לומר שירה עליהם שהלכה רווחת היא שאין איכרים שירה אלא על היין (ברכות ל"ה). אבל יש תקנה להביא ענבים יבשות קודם לכן ושורה אותם במים ואומר עליהן שירה והגדה ואם אין תקנה כל עיקר לא יין ולא אף צמקים לשדות במים סודר הלל והגדה על פה מן מה נשתנה עד חלמיש למעינו מים. ג) וחיותם ומבדק המוציא ולאכול מצה ונומך סעודתו אבל ודאי להשלים מצות ארבעה כוסות בין שעבר חמשה עשר וששה עשר בניסן אין לו תקנה ואין לו תשלומין לעולם ואין צריך לומר לימים רבים ואין לו לפרוע מצות ארבעה כוסות ואם עשה בן אפילו בשבעה עשר בניסן מוציא שם שמים לבטלה הוא והייב מלקות שלא מצינו שיש תשלומין. אלא לקרבן פסח בלבד. ג) [לאנוס] ולטמא ולמי שהיה בדרך רחוקה בלבד אבל מצות ארבעה כוסות והלל והגדה מצותן בזמן ואם עבר זמן עבר. ד) ולעשות מלאכה בערבי פסחים הלכה כר' מאיר דאמר מקום שנהנו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות עושין ומקום שלא נהנו לעשות אין עושין.

קסו. ר' יוסף גאון. ה) והלכת' כל שבעת ימי הפסח אין לשון אלא כשיעור הלה שהוא ארבעים ושלש ביצים שלא יבוא לידי חמץ. ו) וששאלתם מי שיש לו אורחין הרבה ואין לו מי שיאפה לו כל הפת מהו שיביא אופה גוי ויאפה פת שלו ויעמוד ישראל על ראשו ויסיק לו את התנור וישראל אינו זו מעל ראשו וישראל הוא לש כל העיסה כולה כשיעור חז"ל מותר או אסור כך ראינו בפסח אסור דלמא פשע ישראל ולא סיים בלישה שפיר וגוי לאו בר חיובא הוא ואתי לידי חיובין אבל בשאר ימות השנה כי קאי ישראל עליה שפיר דמי.

ח) קנה מן החמץ הובא כשה' ס"י ק"ז דנדיעבד נופלין יין צמקים לר' כוסות וקנה מן החמץ לענין דלש חין לו יין סודר ההגדה והלל על הפסח הובא משם ר' נטרונאי צמור לו"ח ס"י ה"ג וסנה הדין הראשון הובא גם כשי' ס"י ל"ה והכחך בלית' ה' ליל הפסח ס"י ו' ובמנהיג ה' פסח ס"י ז"ב ובשנה"ל ה' ססס ושיפת הגאונים ודעתם דלדך קיוהא צמזמיקס הובא בהרי"ץ גי'אח ר"ה קידוש. ג) כליל וכ"א צמור וכ"י וד' כעסות, וסוה"ס. ג) כ"א כשי. ד) כשי' ס"י רע"ד.

ה) הובא כשה' ג. ו) כשי' ס"י רנ"ה, הנה ר' יוסף גאון אסר לאכול אוחה מזה שאשה גוי וישראל ע"ע ובשאלות איחא וכן דעת ר' כהן דק שמוח לאכלה כססח חק אינו יוצא בה גלילה ה' ור' האי' אמר דלף שמוח לאוכלה בעלי מעשה מונעים עמנן כגאונים המחמירין ואין אוכלים ודבריהם הובאו בלחוכה בה' הרי"ץ ג' ודברי ר' האי' גם צמור לו"ח ס"י ח"ס.

קסז. ר' יהודאי. (ח) והני מאני דקוניא לענין חמץ בפסח ולענין בישולי גוים דתשמישן בחמין הלכתא כמרימר (ע"ז ל"ג): דבין היורא בין אוכמא בין ירוקא בין אית בהו קרטופני בין לית בהו קרטופני אסור אלמא בכלי חרס דמי אבל לענין יין נסך דתשמישו בצונן הוא הלכתא כרב זביר דהיורא ואוכמא שרי ירוקא אסור משום דמצרף ואי אית בהו קרטופני בוליהו אסור.

קסח. רב כהן צדק. (ז) מהו לברך בפסח על שליכה או על פרוסה. צריך רבצוע על פרוסה והיא בתוך שלימה ראמר רב פפא (ברכות ל"ט): הכל טודים בפסח שמניות פרוסה בתוך שלימה ובצוע מאי טעמא לחם עוני כתיב אלמא צריך לבצוע על שתייהם.

קסח. ר' נטרונאי. (ג) וששאלתם מי פירות אין מהמיצין כך ראינו דקא אסור רבנן (פסחים מ'). מי פירות אין מהמיצין הלכה היא שאם לש את העיסה בשמן או ברבש או בין ולא הטיל בה מים כל עיקר אין צריך שימור ולא שיעור מפני שאין מהמיצין אבל אם הטיל בה מים בשמן או ברבש או בין ולש בהן את העיסה כמו שלש אותן במים לבר דומה וצריך הבצק שימור וצריך שיעור וצריך שלש נשים להתעסק בו וכן הלכה.

קע. ר' נחשון. (ד) וששאלתם אשה לא תלוש אלא במים שלנו כיון שמשום חמץ הוא המים הנרופין ממהרים להחמיץ אין שינוי בין ליל ראשון לשאר ימות הפסח שהרי איסור חמץ נוהג כל שבעה.

הלכות ראש השנה.

קעא. רב נטרונאי. (ה) והלכתא בראש השנה כשתוקעין לברך לשמוע קול שופר וכן מנהג כל בני ישיבה.

קעב. רב יהודאי. (ו) שופר שנסדק במשהו וסתמו שלא במינו אם מעכב את התקיעה פסול וכי קאמרין אם אינו מעכב את התקיעה כעור במשהו אבל טפי בנשתייר רובו פסול דעבדינן כיהרי לישאני דר' נתן (ראש השנה כ"ז): לחומרא במינו כשר והוא שנשתייר בו רובו שלא במינו פסול אע"ג דנשתייר רובו.

(א) בש"ח ס"י רפ"ב ובגמ' כח"ג ס"י כ"ח וכבר העיד הרי"ף שהגאונים ספקו לאסור כלי מאני דקוני' והקשה על הגה"צ בזה.

(ב) בש"ח הובאה בשם שאלה קמ"הו סוף ס"י רפ"ז ובכ"י הוא שאלה בפני עממה.

(ג) בש"ח ס"י רפ"ט ועוד ס"י קי"ן וס"י רפ"ד, והנה דעת ר' כהן דק החכמה כרי"ף גי'אח ובגמ' ל'.

(ד) בש"ח רפ"ח וגם שם רש"י בסופה ר' נחשון ור"ה כ"י ונכסת בש"ח ס"י ק' וכענינה איהא גם כפי ג"ח וגם בגמ' ספק לאסור המנה שגילוסה במים שלא לנו באכילה ובאח"ה ה' חמץ ס"י ק' הביא שכל הגאונים הסכימו כן.

(ה) כרי"ף גי'אח ראש ה' ר"ה הביא בשם ס"ע הגירסא להקדע ואמ"ר שהיא מעוה פוסק וכ"כ ר' האי' ש"ל לשמוע קול, וכן נוס' ר' נטרונאי לפנינו, ועל הנוסח, (לשמוע בקול, פ"ט ב"מק יבן, והנה מנהג ר"ה ס"י ה' הביא בשם ר' האי' לשמוע בקול יע' לקמן ס"י קע"ג.

(ו) בגמ' ובג"ל ס"י מ"ה ועיין בהלכות רי"ף גי'אח ובמור אר"ח ס"י הקס"ו.

קעגן רב שרירא. א) והלכתא התוקע בזמן שהצבור יושבין ומברך קודם תקיעה הוא התוקע על סדר ברכות כשהם עומדין ואין צריך ברכה ואם נאנס הראשון ולא יכול לתקוע על הברכות ובא אחר לתקוע כיון שבירך הראשון אין השני צריך לברך לפי שאינו מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לתקוע בקול שופר אלא לשמוע בקול שופר וכיון ששמע את הברכה שבירך הראשון מיושב כבר יצא הוא וכל העם ידי ברכה ואין צריך לחזור ולברך ב).

הלכות צום בפור.

קעד. רב נמרונאי. ג) ושאלתם להטמין תבשיל מערב יום הכפורים למוצאי יום הכפורים למה הוצרך לכך בשלמא להטמין לשבת דקא בעי ד) מאכל תבשיל אלא למוצאי יום הכפורים. ה) ויעשה כל צרכיו אבל איסור אין בו והעושה אין סכתינן בו ואין מונעין אוהו. ו) ולענין רחיצה כך ראינו שכל רחיצה שאסרו חכמים באבל כולן בשל חמץ הן. ואבל שחל להיות שלישי שלו ערב יום הכפורים אסור במבילה מפני שאין אבלות שלו פוקעת אלא בשקיעת החמה וכיון ששקעה חמה חל יום הכפורים ואסור ברחיצה ואפילו בצונן ומבילת יום הכפורים רשות הוא ולא שהייבין ישראל במבילה אלא נקיות בעלמא. ז) ושאלתם יום הכפורים שאסור בסיכה מהו לסיך מבערב. כך ראינו אין צריך לומר סיכה דקיל איסורה אלא אפילו עיניוין שענשן קשה ויש בו כרת אין איסורן אלא עד שיכנס יום הכפורים עצמו הלכך ח) [חמשה] דברים אלו שהן ששה שנאמר בהן עיניו אם עשאן מבעוד יום של תשיעי כולן מותרין ובלבד שיעשה כמו שא' חז"ל (יומא פ"א): כל מקום שנאמר שבות מוסיפין מחול על הקדש. קעה. ר' פלטיא. ט) והלכתא כמאן דאמר (שם ע"ה): הסלך והכלה לא ירחצו את ידיהם והתיה לא תנעול את הסנדל.

קעו. רב כהן צדק. י) ומי שטבקש לקנח ביום הכפורים במים אם איסטנים הוא ואין דעתו מיושבת עליו בכל השנה כולה עד שמקנח במים וכל שכן ביום הכפורים שצריך לקנח ולטהר את עצמו ביותר יקנח אבל כל אדם לא שך אמרו חז"ל (פסחים נ"ד): אסור ר' אלעזר אסור לאדם שישור אפילו

א) לפנינו רשום ר' פרידל ונשי' לא נרשם שם הגאון חכן דרי"ץ הובלה בשם ר' חלי ואלוי משניהם יראה. ב) גם דרי"ץ סייח כהן המזל, ונשי' כהנא ע"ד שאל לא היה שם בשפה שבך הראשון וכל לתקוע מנכך בלחש, וקדוזה לזה כהנא דרי"ץ משמיה דנשי'.

ג) הובלה דרי"ץ ג' ובשכ"ל ובמנהיג לוב כסור סי' מיו ובסור אור"ח חר"ע והנה ר' עמרם חסר ור' נחשון המיר כדבר ר' נערוואלי לפנינו וכן ר' שני המיר ועיין בגמ"מ סי' סיג חז' גדולה בענין זה. ד) דרי"ץ מ"ל חז"ל. ה) דרי"ץ כהנא חול למס הונק

להפמין מעוה"ב יעמן למנאלי יו"כ ויעשה כל צרכיו כו' וע' בגמ"מ.

ו) נשי' סי' ש"א ובש"ץ חג שער ד' סי' ג' והובלה בחמים דע"כ.

ז) נשי' סי' ש"ב ובנ"ק סי' ל"ח. ח) כנ"ל וב"א בנ"ק.

ט) סמך כחכמים והרי"ץ העיד דרבנן קשי' סמקו כן ועיין בנ"י בלוי' סי' חרי"ג.

י) נשי' סי' רנ"ח והובלה הדברים בשם גאון בעור אור"ח סי' חרי"ג.

אצבע קטנה במים בהשעה באב כדרך שאסור לשור ביום הכפורים. (ח) והרואה קרי ביום הכפורים חייב לטבול טקל וחומר ומה טיט וצואה שאינן אלא מאוס רוחץ כדרבו מהן שכבת זרע שנאמר בה ואיש כי הצא סמנו וסמא לא כל שכן שחייב לטבול וכן בשאר ימות השנה יטבול משום נקיות וספני קידוש השם בפני גוים.

קעז. ר' הילאי. (ז) וששאלתם יכול אדם ליכנס לבית חרש או לבית שכור בחולו של מועד אם יכול לפנות כליו מבית לבית. כך שנו חז"ל אסור לעשות מלאכה או משא או מהן בחולו של מועד אלא לצורך המועד ומי שמבקש ליכנס לבית חרש לדור או לבית שכור בחולו של מועד סותר שאינו מלאכה ולא משא ומתן.

הלכות סוכה ולולב והדמ וערבה.

קעח. ר' שרירא. (ג) וששאלתם מקומנו אין שם מצוי לא לולב ולא הדס ולא אתרוג ואנו שוכרין מי שיביא אותם ממהלך שמונה ימים ואין באותו מקום לולב אלא דבר מועט ומביאין לנו שני לולבין או שלשה ברמים וכשמביאין אותן אנו גובין להן מה שקנו אותן ושכירותן מכל אחר ואחר ונוטלו חוץ הכנסת בידו בשעת ההלל ומברך עליו ונותנו לזקנים ומברכין עליו ונוטל אותו כל אחד ואחד מיד חברו עד שמברכין עליו כל הקהל. יצאו ידי חובתן או לא. ודאי בשאר ימות החג מיום השני והלאה יצאו ידי חובתן באותו לולב אבל ביום ראשון של חג (ד) אין אדם יוצא בלולבו של חברו אלא אם כן נותנו לו במתנה ותנן מלמדין אותו לומר כל מי שיניע לולבי בידו הרי הוא לו במתנה וכך ראוי שיעשו להיות (ה) קוננין הלולבין לאחר מן הצבור או שיקח מן מסווה או שיתנו את הדמים ואת השכר לחזן הכנסת במתנה והוא יקנה לעצמו וביום טוב ראשון יתנהו במתנה לאחר מן הזקנים וכל אחד ואחד יתנהו לאחר במתנה עד שיבוא לידי כולן ויוצא בו כל אחד ואחד ידי חובתו ובכך אתם יוצאים ידי חובתכם.

קעט. ר' שר שלום. (ו) והנוטל לולב כיון שמברך על נטילת לולב לאלתר מנביחו מוליך ומביא מעלה ומוריד [וכן בהורו לייז] וכן באנא יי' הושיעה נא ובשני מקומות צריך לנענעו אחת בשעה שמברך ואחת בשעת ההלל.

(א) כש"ה שם והפסק ח"ח' גם ככה"ג.

(ב) כש"ה מ"ק י"ג. נאמר הפני חס הוא חינו לורך המועד ונראה שגאון אסר ככל ענין אף מבית אחרים לבית שלו ולא כהירושלמי.

(ג) הובא בספר ח"ח' סי' תרנ"ח ובקיצור כש"ה סי' ש"ג.

(ד) בספר הובא כזה"ל: אבל ביום ח' נדק כל אחד לולב שלו וכ"י ח"ח': נדק אדם שיהיה לולב שלו שאינו שחול כדי שגלה בו וחס' אין חס יוצא בלולבו של חברו וכו'.

(ה) כ"י להיות קצין קצין וכו'.

(ו) ש"ה ש"ד, והנה שם נחמנו הדברים וכן באדו לסי' אכן כ"י אין פלוגתא במכא ל"י. ועל ענין הגיוע ע' ככה"פ ובספר ח"ח' סי' תרנ"ח.

קפ. ר' שרירא. ה) וששאלתם מה הפרש בין מנהג נביאים ליסוד נביאים כך פירושה יסוד נביאים שתקנו לכל ישראל לעשות בן ויסדרוהו להם ומנהג נביאים שנהגו לעשות כך מכלי תיקון ויסוד.

קפא. ר' נטרונאי. ג) וששאלתם חומם של אתרוג באיזה מקום הוא חוממו והו' חודו שהוא ראשו של אתרוג היכא דעלתה בו חזית אפי' כל דהוא הוה ליה כמנומר ופסול והיכא דנשלח. ג) [פסמרתו] ביום ראשון פסולה מכאן ואילך כשרה. ד) אנשי מזרח אינן מוענין הדם בשבת ובני ארץ ישראל מוענין הדם בשבת שנאמר ולקחתם לכם אפי' בשבת. ה) והדם של לולב אם יכול לעשותו כולו מן העבות סצוה מן המיבחר ואם אינו מוצא אלא שלשה הדסין עבות סכלא אותו בהדס שומה ושפיר דאמי.

קפב. רב עמרם. ו) ושיעור הדס וערבה שלשה טפחים ושלשה חומשי טפה דהלכתא כר' טרפון דאמר (סוכה ל"ב:) באמה בת חמשה טפחים ולולב חמשה טפחים חסר חומש טפה לבר מהוציה. ז) וקיימא לן כר' ישמעאל דאמר (שם ל"ד:) שלשה הדסין ושתי ערבות ולולב אחד ואתרוג אחד ואפילו שנים קטומין ואחד שאינו קטום ועכשיו נהגו במקומנו במתיבתא כמה דורות שלא לפחות מששים ושמונה בדיון ח) [מנין] לולב.

קפג. רב נטרונאי. ט) וששאלתם הי ניהו קינופת והי ניהו נקליטין קינופת ארבעה עצמדים מעמידין אותן בארבע י' (פנות) [רפנות] המטה כיון שטטה מונחת בתוך הסוכה ופורס על קינופת שלה שהן גבוהין יותר מעשרה טפחים נעשית כסוכה בתוך סוכה ופסולה אבל נקליטין קבועין הן במטה ושנים הן אחד מכאן ואחד מכאן ואם פורס עליהן סדין דומה לאוהל ואע"פ שקבועין בו כיון שאין גבוהין עשרה טפחים מן המטה כשרה יא) וששאלתם מותר לפרוש סדין על חסוכה מפני החמה כך ראינו שאסור לעשות בן דתניא בהדיא (שם י.) פרש עליה סדין מפני החמה או תחתיה מפני הנשר פסולה וכן הלכה.

ה) בש"ה סי' ע"ז בסוף הס' ושם נמסר ר' שרירא והנה י"ט חשו' אחרת בענין זה והיא שם בראש הס' ובכ"י נראה על זאת החשו' בראשונה שם "ר"ף ו' חשו'.

ג) בש"ה סי' ע"ז. ג) כ"ה שם. ובנדפס היה "סגיתיה".

ד) עיין בחילוף מנהגים סי' נ"א והוצא במהדני סוכה סי' כ"ט.

ה) כ"ז בראשית בן הש"ס. ועיין במהדני לולב סי' י"ח וסי' י"ט שהביא דין דג' עבות מר' נטרונאי ועיין עוד בעמוד.

ו) ש"ה סי' ע"ז ח"כ עיין ח"ה לולב סי' ה' שהביא שם רוב הגאונים דבהם סג' כ"ז טפחים ותי' והלולב כג"פ ומחלה. ז) שם בש"ה ובד' "מהוציה" ח) כ"ה בש"ה.

ט) ככילה נרדף לסול שיה' נג ונוכח י' בנקליטין דקביעי פסי הכל תלוי בנכוח וקיומה דקביעי פסי אם י"ט להם נג או גבוהין י' פסולה, והנה סתם קינופת י"ט להן גובה י' וסתם נקליטין אינן גבוהין י'; ואחרי דסתם נקליטין אינן גבוהין י' נקמה המעשה דכשרה וכ"ס בגאון, ובקיומה סק י' פסולה ועי' בחידושי השניא וצרף, ואפשר שסובר בגאון דאף בקיומה סג' אינו מעלה ומריד וקלי' אך גובה י' וכן הביא ה"ס מ"ה מסוכה ה' כ"ג בשם הגאונים ועי' ל"ט שם. י) כ"ה בכ"י ועי' בראש סוכה י': ובערך ערך נקלס. יא) ש"ה סי' ע"ז ועי' שם סי' שפ"ה.

ה) והלכתא כמאן דאמר (שם כ"ה): חתן ושושבינן וכל בני חופה פטורין מן הסוכה. קפד. מר רב צמח. ז) ולברך לישב בסוכה אע"פ שנכנס אין צריך לברך כיון שאין לה קביעה אלא בישיבה בסעודה בשיש קידוש וכוס וסעודה לפניו סודרין על הכוס דאיתמר (שם נ"ו). רב אמר סוכה ואח"כ זמן וזמן על כוס של קידוש היום הוא סודרו. ג) והא דתנן (שם י"ו). הרחיק את הסיכך מן הדפנות שלשה טפחים פסולה ולא כך היא שמעתא. ד) [לא שיהא סיכך גבוה מן הדפנות ג' טפחים] דאם כן קשיא גור אסיק. ה) מחיצתא השחא היכא רגבוהה סוכה עשר אמות ודופן חרא מרפנותיה אין גבוה אלא עשרה טפחין רואין אותה כאלו היא רבוקה מן הסכך ואמרינן גור אסיק מחיצתא אלא האי מרהיק את הסיכך מן הדופן בשוין לדופן כגון שהיה גבה של סוכה ארבע אמות ועשה סיכך ארבע אמות הסר שלשה טפחים דומיא דסכך פסול דאורי פוסל במיעוט שלשה טפחים סכך פסול פוסל בארבעה כגון בגדים. ו) או כלים או נסרים שיש בהן רוחב ארבעה טפחים פוסל בארבעה. ז) והלכתא סיככה בעניצי פשתן פסולה. ח) בהוצני פשתן כשרה ופירש עניצי פשתן שנמרה מלאכתו ויעשו כמין קליעה לפיכך פסולה דנעשה כמי שסיככה בכלים וברבר המקבל מוסאה הוצני פשתן. ט) [עקיר] שעדיין לא שראום במשרה שדומה לקט בעלמא.

קפד. ר' יוסף גאון. י) והלכתא סוכה צריכה שתי דפנות כהלכתא ושלישית אפילו טפה וצריכה צורה פתח ואם כפיש בדפנות כסה שהוא מפיש שפיר דאמי אבל בציר מהכי לא.

קפו. ר' נטרונאי. יא) וששאלתם על הא דתנן (שם ט"ו): המשלשל דפנות מלמעלה למטה כהנא קמא או כר' יוסי כך ראינו שהלכה כחכמים ואין הלכה כר' יוסי חרא דיתיד ורבים הלכה כרבים ועוד מדאמר רב חסדא אמר אבימי מחצלת ארבעה ומשהו. יב) מהרת בסוכה משום דופן.

הלכות מגילה וספר תורה.

קפו. רב נטרונאי. יג) שליה צבור הקורא סגלת אסתר בקהל צריך לסודרה כאחת מפני שהיא כאגרת. אבל בנשימה אחת אינו צריך לאומרה אלא עשרת בני המן ועשרת. יד) הלכך אין מפקיקין בין פסוק לפסוק והרשות בידו

ה) כס בשויה. ז) שיה שפ"ו ועיין מנהיג סוכה סי' נ' ובל"ח שם סי' ל"ט.

ג) שיה סי' שפ"ו והובא בר"ן בשם ר' הא"י. ד) כ"ח כתי וע"כ"ש שם במשנה.

ה) בדפוס אחד, ותקנה ע"פ הכ"י. ו) כתי ובש"ח, "אולכיס". ז) כס בש"ח.

ח) כ"ח כתי ובש"ח ובד' ק"י, ומשמע דמרו ולא דייק הוצ"ק ליה והגלח לא שפ"ע האי מסיק דשים לקולא ועי' בר"ף. ט) כ"ח בש"ח ובכ"י. י) בשויה סי' ש"ח.

יא) בשויה סי' ס"ב והובא ג"כ בשם ר' נטרונאי בעיסור אכן איחא שם בשם ר"ע דהלכה כר' יוסי. יב) כ"ח בש"ח ובכ"י ובדפוס, "מוחריח".

יג) כל תש"ו הובאה כמור חו"מ סי' הר"ן מ"ח נהן, אכן נראה שטעות סופר הוא וי"ל לר"ע (ל"ח נטרונאי) ומשמע הובאו רוב הדברים בל"ח ה' מגלה סי' י"ח.

יד) כמור: הלכך אם משמין בין פסוק לפסוק הכוונת בידו, ובל"ח: הלכך אם משמין בין פסוק לפסוק אין צדק כלום.

ואין בכך כלום ואם מגיע נמי נשימה באמצע פסוק אין מחיבין אותו לומר פסוק כולו בנשימה א' ואם פסק באמצע הפסוק משום נשימה כותר ואין בכך כלום ושיעורו בין פסוק לפסוק בין באמצע פסוק כדי נשימה בלבד. ה' ושיר התפר שאמרנו בראש יריעה ובסוף יריעה ואי אפשר לומר באמצע יריעה וכן הלכה. ז' והא דאמר רב (מגלה ה') מגלה בזמנה ביחיד שלא בזמנה בעשרה ורב אסי אמר בין בזמנה ובין שלא בזמנה בעשרה, כך ראינו שאע"פ שאמרו חז"ל הוה עוברא וחש ליה רב להא דרב אסי הלכה למעשה שלמדנו רז"ל. ומנהג בשתי ישיבות כרב שאפי' יחיד קורא אותה בזמנה ומברך עליה לפניה ולאחריה. ג' וששאלתם זמנה ושלא בזמנה איזהו זמנה ארבעה עשר וחמשה עשר ושלא בזמנה אחר עשר ושנים עשר ושלושה עשר ואעפ"י ששינונו מגילה נקראת וכו' (שם ב'). ההוא תקנהא הוא דקאמר' אבל שמחה לא תהא נוהגת אלא בזמנה אלמא זמנה ארבעה עשר וחמשה עשר ושלא בזמנה אחר עשר ושנים ושלושה עשר. ד' וששאלתם הקורא את המגלה כורך וקורא כספר הורה או דלמא פושטא כאגרת עד שיקרא את כולה הוה יודעין שבשתי ישיבות ובבית רבינו שבבבל ובכל מקומות ישראל כורך וקורא כספר תורה וכן מנהג. ה' וששאלתם לענין מגלה למאי הלכתא נקראת אגרת ולענין מאי נקראת ספר מה טעם יש בדבר כך פירשו חז"ל (שם י"ט). נקראת ספר שאם תפירה בפשתן פסולה מפני שהתורה תפארה צריך לתפור בגדין ושמו. ו' אלעקב בלשון ערביים ומגילה אם תפירה בחוטי פשתן פסולה לקרות בה בצבור ולברך עליה ואם המיל בכל הפרש בין יריעה ליריעה ששה חבי גידין של עקב בשרה ומהו חבי גידין שלשה מחמין מכנים מחט ומוציאה שלשה פעמים בגיד אעפ"י שתופר את היריעה בחוטי פשתן מכשירות אותה אותן שלשה חבי עקב ובשרה.

- ה' נובע מן ה' דמגלה י"ט: ועי' בהוס' שם. ואפשר שפי' ומחו ליה לחומי' הוא הוספה מן הסבוראים כלומר שהכלו ארבע הידיעה ופירשו כנראה (ובסוף) צריך השיור ולא בלמע ועיין פי' למס' סופרים פ"ג הערה כו.
- ז' דין זה הובא בשם ר' אלי' בנב"ל חק נסידור ר"ע פסק דיחיד הקורא חינו מנכד, וכן בנב"ג וכן הובא בשם מהר"ם גאונים בלוח מגלה פי' כיד ועי' במדרכי סיך דמגלה כחב כן בשם ר"ג ובנ"ק פי' קליד פסק ר' מאולם בן ועיין לקמן פי' ק"ץ הערה ז'.
- ח' כבר כתב הר"ן בסיף דמגלה דיש מפרשין האי דשלא בזמנה יום הכניסה ודחה קבריהם וכלן ראינו שהגאון כ' בן ואשר שאף שבימי רב בעלה התקנה דיום הכניסה קרי רב י"ח י"ג שלא בזמנה כיון שהגאונים הראשונים קראו כן.
- ט' הובא בנב"ל בשם ר' נחם וכן ברין' בשם ר"ג בן פלמוי וזמנהיג מגלה פי' י"ב בשם ר' נחן (אולי ר"ג נפדונו) ומשם ר' נפדונוי כפור לוחי פי' חרין' והובא גם בשם גאון' בלוחי שם פי' י"ט, אולם שיטת ר"ע ור' אלי' הובאו שם שכוך המגלה כנאגרה.
- י' פי' מושלח דמגלה י"ט גיין בריף ובמדרכי ופי' הגאונים אשר לפנינו שצריך בג' הפירות כניסה וביניאח שסוף ונראה ועל מה שפי' חבי גידין עיין מה שהביא בלוחי מגלה פי' י"ד בשם ספר העתים.
- יא' בליע חוטין דקין הנעשין מגידין.

קפח. רב עמרם. ח) והא דאמרי' (שם ל"ב.) מוטב תגלל המטפח ואל יגלל ספר תורה משום דאמרי רבנן כל האוחז ספר תורה ערום נקבר ערום אלא גוללו במטפח שלו.

קפח. רב האי. ז) ספר תורה המנוקד אין קורין בו בצבור ואעפ"י שגד הנקודות שבו.

קצ. רב נטרונאי. נ) וששאלתם יריעות שלנו וקלף שלנו כעובדין בסיד בשוחות או פסולות כך ראינו קלף כיון שעובדו לשמה אעפ"י שלא עיבדו בצואה הכלבים ובעפצי כשר אבל יריעות צריכות עיבוד לשמן וצריכות עפצי. ד) וששאלתם כמה שיטין צריך לעשות בכל דף ודף של ספר תורה, כך ראינו שמצוה כן המוכתר לעשות בכל דף ודף ארבעים ושנים שיטים ואין לפחות מהן. ושיעור זה נהגו החכמים והסופרים הזרזין הראשונים והמסיימין על מעם ברור ארבעים כנגד ארבעים יום שנתנה תורה בהם ושהים כנגד שתי הלוחות ה) וספר תורה שאין בו תנין מותר לקרות בו ואין תנין פוסלין אבל העושה תנין הרי זה משובה וכל שכן שבע אותיות שצריכות שלשה שלשה תנין ואלו הן שעמנו נץ סימן ואם אין עושה להם תנין אין פסלה. ו) ופתוחות וסתומות יש להן מקומות כל אחת במקומה ואין לשנות ולעשות סתומה פתוחה ופתוחה סתומה. ז) ואזהרות שפרשתם לפני הלמיד חכם ובצבור שכולו תלמידי חכמים אין אומרים מה מעם כיון שכל ימיהם עוסקין בתורה ורגילין בה הרי כבר עוסקין בכל מצוה שבתורה וזוכרין אותה אבל שאר ישראל כיון שאין רגילין

ח) ונראה שהנאון מפרש האי דר' ינאי מוטב מוטב ע"כ דא' ר' יוחנן שאמרו לאח ה"ס"ה ערום אמר ר' ינאי ג"כ דין זה בגלילה ס"ה שאל יאחז הס"ה ערום כשגולל אלא גוללו עם המטפח בידו וידו על המטפח ועי' פ' רש"י ור"ן בזה והנה הרמזים לא הביא האי דר' ינאי ואפשר דסבר כמו הנאון בפי' המימר.

ז) הוצא בלשכול ובר' יוחנן בשם רב האי ושם הביא כך הלכה דס"ה שניקד אין קורין מחוץ דכתיב יבנה, ואולי היה היתה מקור להאי דמס' סופרים פ"ה ה"ז, והפסח דאף אם נגד הנקודות לא יקרא משום דאם כתב כן המוסר לא היה לשמה ממש כשם שנאמר מסיני, ואולי הוי בעין מנוקד כדרכו כיון שגד כל כך שכל ס"ה היה מנוקד עיין ב"י פור י"ד סימן כע"ד שהביא החשובות לרמב"ן פ' ר"ח, ובחשובות נודע ביהודה מ"ק פ' ע"ד.

ג) בנאש' לגאון והוצאה בלשכול ובסור י"ד פ' רע"א מסיים ג"כ שדק (קלף) סומכין על הדין דר' משה ג' אין להיר המעובדין בסיד אצל בגויל (יריעה) צריך עיבוד בעפצים והנה מוכח מהש' שלפנינו שגם ר' נפתולי סובר כך. ועי' בתו' מגלה י"ב. ועיין השו' ה' בלשון הר"ר א"ח הרכבי פ' ס"ג ופ' תל"ב ובתו' מגלה י"ב. ובדל"ס ה' ס"ה.

ד) בש"ה פ"ה שלג ובשם ר' האי בגיל פ"ה ד' והוצאה נכ בלשכול ועי' פ"ה פוסקים פ"ד והערוכין: שם פ"ה פ"ז. ה) בש"ה פ"ה שלג' והוצאה בלשכול ונראה שגם זאת מר' האי שכן הוצא בשמו בב"י י"ד פ' רע"ד בהגה"ה. ו) שם פ"ה שלג' והוצאה בלשכול.

ז) המנהג לומר אזהרות בחג הכוכבים הוא ישן, ר' סעדיה חבר אזהרות החיובים כבד רש"י ס"ס משפטים ור' אליה הזקן גיסו של ר' האי חבר ג"כ אזהרה הוצאו בתו' נדה דף ל' ואולי התשו' שלפנינו ג"כ מר' האי.

קצא. שאילו סקמי דמר רב יהודאי גאון ו) מהו לקחת במנלה
(שבמיעה) ז) [שמצוינת] ואמר לא מתבעי.

קצב. רב' שר שלום. ח' ערב השעה באב שחל להיות בשבת שסד' דאמי למיכל בשרא ומסעדיה חמרא ואפילו במסעדה ששפטיק בה דאמ' בן מה סעלה יש בין שבת לחול וכן הלכה אבל אנו אין רעילין בכך. ואף בשבת אין אנו אוכלין בשר ושתיין יין במסעדה מפני כבוד הרבן הבית. ט' וששאלתם

(ג) ההלכה אינה ממי' הא"י שזוה' טעם כדנ', תחילי הוה מר"ע אחרי שחלטה הצאח היא ממנו ומיין לפני ס"ה קפ"ז השרה ד'. (ג) הוצא בשם ר"ע במהד"ת מנלה פי' כ"ב ואיזה גם במידותיו.

תמוס דמיהי בקורא למשרע, היינו שקורא ססוקי המגלה מסוף לראש, וזהו הוי דהשמים ססוק וקורא ססוק שלחתינו וחס"כ קרא ססוק סהשמים הוא ברירה הוצאה במגלה יח: וא"כ קשה לפרש הוי דסירוס בענין זה, ורש"י ס' הוי דסירוסך, למשלש" וקשה לפרש כוונהו למפרע בססוקים דהיינו מהי"י הקורא למשרע, לן חולי גם כוונה רש"י למפרע בחיצות כמו שכתב הגאון.

(1) כ"א שם ולא הנידסא כמו שהיה לפנינו חסר שם שכחנה במציעה בין הכחוצים.

(ז) הוצא בשש ר' שיש צמור חור"ה ס" חקק"ב ושפיר דייק הכ"י שם ח'ציה ח'ח"ה שחאצה

גם לסנידו.

(ח) אולי התסרי' מר' מנחם מנדי' שמואל' ב"ר הרי"ץ גיאת' ובנרתי', אכן י' להבי' שר' מנחם מנדי' החד' רק ביום ז' של ר"ה אולם התסרי' שפנינו מובא' באריכות בנ"ג סי' קכ"ט וי"ל שהיה' מר' נחמ' וכו' גם במדרכי ריש' יומא' וע"פ ריש' ר"ה והנאומים שאסרו' להענותו רבו גם חלכות מסקנות.

בראש השנה ובשבת שבין ראש השנה ליום הכפורים מותר להתענות בהן או לא. טובא. מותר להתענות בהן ולומר בהן ותענונים ואם יכולין כל ישראל לעשות כן יעשו וכן מנהג במקומנו. (א) ובערב השעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין ולא בשר ולא יין מפני שחתם שני תבשילין דרך בבור הוא ואסור. (ב) הנודר ביום פלוני צום בחדש פלוני צום (וחקיש) ג. [והניע] בשבת פטור אותו. (ד) כל התעניות ואפי' יום הכפורים מותר לו לאדם למעט מה שצריך למעט ואין בכך כלום. דברי אמור רבנן טועם ואין בכך כלום (ברכות י"ד.) לא פלוגי ביני תעניות והילכך כל התעניות שוות. (ה) ולענין שיעור מה שמועטו כן אמרו הויל (ברכות י"ד.) ר' אמי ור' אסי מעמי עד רביעאא ופטומן של דברים שאפילו מכנים לתוך פיו שיעור רביעית למעטו אחר שנוהר שלא ובלע כלום מותר וכן הלכה.

קצנ. רב פלמוי. (ו) והלכתא השרוי בשאר תעניות טועם יין עד רביעית ובתשעה באב שהוא תענית צבור אינו טועם דאמר שמואל (פסחים נ"ד.) אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. (ז) ובמיתותין קתני (תענית י"ב:) עברו אלו ולא נגענו בית דין נזריק שלש תעניות על הצבור אוכלין ושותין מבעוד יום בתשעה באב לא קשיא כי תניא מתנותין בארץ ישראל דצריבה מי נשמים דכתיב למטר השמים תשתה מים וכי קאמר שמואל אין תענית צבור בבבל דוקא בבבל. (ח) חיו מתעניין וירדו להם נשמים קדם הנץ החמה לא ישלימו אחר הנץ החמה ר' אליעזר אומר קודם חצות לא ישלימו ואחר חצות ישלימו. מעשה שנונו תענית בלוד וירדו להם נשמים קודם חצות אמר להם ר' טרפון צאו ואכלו ושתו וצאו ואכלו ובאו בין הערבים ואמרו הלל הגדול.

הלכות מזוזה

קצד. (ט) והלכתא כל פתח שיש לו פצימין חייב במזוזה חוץ מבית הכסא מפני הטנופת וחוקי סבית שאין בו ארבע על ארבע אמות שאין ראוי לדירה.

רבו עיין ש"ס סי' ס"ד ובסדרקס ש"ס ר' יהודה ור' יונה כ"ז ח"ג ונא"מ ונא"מ ובסור לוי' סי' הקצ"ז ובקפ"ב.

(א) הלכה כהק' ומסתמיה לסון הגאון גדלה ששני תבשילין נס ממין אחד אסורים ממי שזה דרך כבוד ועיין במנהגי ה' תענית סי' כ' ובסור לוי' סי' הקמ"ב מה שהביא בשם ר' אלי' ובס' הרי"ז ג'.

(ב) ההלכה נובעת מהאי דתענית י"ב. יחיד שקבל עליו תענית וכו' וארעו כהם י"ט הקהונים במגלה תענית והש"י הזכירה מריף בחשו' סי' רנ"ב בשם מלאחי בתשובה וסווד הגאון ש"ס הורה וכן הביא גם הכמנין בשם מקא' רבנאח והניחו כהנא' בפי' דנדרים.

(ג) כ"ל. (ד) בש"ס סי' סכ"ד בשם ר' שריח והנה האשכול והנא"ש נסיק דתענית הביא בשם ה"י האבנאנוני לאסור המעמק ביוה"כ ובפ"ב ועיין באשכול שגדלה שימה ר' אלי' קא' להחיר חולס לפינו' בש"ס קצ"ג חומר ר' פלמוי. (ה) שם סי' שצ"ד.

(ו) עיין באשכול ולעיל סי' קצ"ב הערה ו'. (ז) הובא ג"כ באשכול. (ח) הלכה והיא משנה בתענית י"ב. (ט) ש"ס סי' קי"ז ובאשכול בשם ססקי לנאון.

ואפילו לול פתוח בין בית לעלייה חייב במזוזה. (א) והלכתא מזוזה מצוה להניחה בתחלת שלוש העליון בספח הסמוך לרשות הרבים ומצוה מימין הפתח בכניסה דאמרינן (מנחות ל"ג:) ביתך דרך ביאתך מימין. (ב) והשובר בית מגוי כיון שעקר בית של גוי הוא ומזוזה חובה הדר היא אסור לישראל להניח את המזוזה בבית של גוי אלא ישלנה עמו ויוצא שישראל מחזירין למזוזה ואין הגוי מזהיר על מזוזה. (ג) שכן שנינו לענין ציצית (שם ק"ג) אין אדם רשאי למכור סלית מצויצת לגוי עד שיתיר ציצותיה וכל שכן מזוזה שהיא קדושה חמורה. (ד) כי פרוקי חייב בשתי מזוזות. (ה) והלכתא מזוזה שהעמיקה טפח פסולה וכן שנמלה עליה מלבן פסולה וצריך מזוזה אחרת. (ו) ושלשה זיינין של שבעה אותיות טעונות שלשה שלשה זיינין בין בספר תורה ובין בתפילין ובין במזוזות ובין בכל כתבי הקדש כל מקום שאתה מניע אות אחת מאלו שכע עשה להם שלשה זיינין והאותיות שעמנו נץ למה כדי שיראה בשלש זיינין שלש רוחותיו. (ז) והלכתא פרשיות של מזוזות סתומות דאמר ר' חלבו (מנחות לא:) הוינא ליה לרב הונא בריך לה מאחר כלפי שמיא ועשה פרשיותיה סתומות וכך מנהג בשתי ישיבות. (ח) והלכתא בית שיש לה שנים או שלשה פתחים צריך מזוזה בכל פתח ואעפ"י שרגיל באחת מהן יותר מכולן. (ט) ומזוזה נכתבת על דובסוסוס ועל הקלף ועיקר במקום בשר. (י) וטאן דקבע מזוזה פיתייב לברוכי אשר קדשנו במצותיו וצונו לקבוע מזוזה. (יא) מזוזה שתלאה במקל פסולה. (יב) מזוזה שאינה משורטטת פסולה. (יג) בית חדש קנן שגמרו חייב במזוזה. (יד) ומזוזה נהנת באנשים ובנשים בגדולים ובקטנים. (טו) השובר בית בהוצה לארץ והדר בפונדקי בארץ ישראל פטור מן המזוזה שלשים יום.

(א) שם ועיין ברמב"ם פ"ו ה' מזוזה וברא"ם.

(ב) הסעם שבי' הגאון דאסור להניח המזוזה בצידו של גוי משום כיוון מוכח מתוך שירושלמי סוף מגלה האי דהיה בחיל ועל המזוזה מן הסונדק כיו' ומחו ועם שייך הסעם דכיוון ועיין בש"מ ב"מ ק"ב.

(ג) זה סעם חדש גם לענין ציצית ואינו בש"ס ועי' חו"מ ציצית סי' ל"ה וא"י סי'.

(ד) כ"ל ובדי' כי הרי זיקי' והוא בש"ס מנחות מ"ג: והלכה בש"ס. (ה) שם בש"ס.

(ו) שם ועיין חסי' סוסי' פ"ט והערה שם סי' ב' צענין שעמל' ג"ז, והנה גוף

החשו' הוכח בסוף סי' ראב"ה כי בשם החו' לגאונים ושם כהנא בלח"ה לחיות צריכין להיות התנין ש' דשמע פ"ט קדמאי ובהל' ל' של נפשו' וז' של קדמאי ובהל' ג' של דנק' ו' של הארץ ואילו צריכין זיינין ואספה יספה ובקומך למעשה קדמאי ובהל' ובקומך וקשחם ועי' בשמואל רבא.

(ז) שם בש"ס. (ח) שם בש"ס. (ט) שם בש"ס ועי' צריף וברמב"ם.

(י) כל ההלכות בש"ס זה מובאות בצדק ובפי' הרבוס הם לר"ם קו"י והלכה נמשלת גם

בש"ס סי' קנ"ז. (יא) בצדק. (יב) בצדק. (יג) בצדק ובש"ס סי' קנ"ז.

(יד) בצדק ובש"ס. (טו) בצדק.

קצו. שאלה אננישה אל היר יעקב דימרויש וציל א) צל מה שהגורו חבני
צדפת לאכול גבינה ב) אחר בסעודה אחר גפילת ידים וקטת הפה אם חלכה
כדבריהם או כדברי הגאון שאוסר. וחשיבו לא בחכמה שאלת על זה והלא
כתבתי לך שלישים בסעודות אחרי רבים להפנות דבני האוסרים ובישיבה של
פעלה אין סחלוקת בזה וכולם החזו לאסור.

ג) ותשלם מלאכת שמים יפה צרופה מווקקת שבעהים פה קוסמאנמן
רבתי אשר היא תחת ממשלת אדונינו המלך שולמן סלים ירום הודו.
ביום ראש חדש אדר שנת חמשת אלפים ומאתים ושבעים וששה.
הסופר הסדמים, משה בר שמאל פיסילינו ד).

ה) כפירני כריז עזח"ב שאלח הסכרי טבלה בסוף ספר סדכניז ח"ס כסם ר' יעקב
ממנוי (Marvège) וק גרד לביה כסן. וע' ח"ס ס' קעיג הובלו הדכניס ככ"י ליד ס'
ש"ס ול"ז ח"ס ס' ח"ס והסדמים סלכו חמרי שיטת ר' יהודאי ורית להחיר.
ב) גרד למסוק חיבת אחר. ג) כדסום כסוב כן.
ד) אמר הספרס יואל הכהן מיללער:
כתתי את הספר להוציא שנית לאור לא היה פדן כידי לא ממחר וויצדי אלא כל
כנח"ל האלף הכריע הילדסהיימער להפנות הספירות.

— * * * —

תקונים.

סי' ז (דף מ"ד הערה ב) ל"ל ושי' בשנה"ל הולאת
 ר"ש בוכר סי' קכ"ח.
 סי' קי"ז בהערה (ואש"ה דף כ"ח) ל"ל ובשנה"ל הולאת
 ר"ש בוכר סי' ש"ז.
 סי' קכ"ד הערה ה) ל"ל בשנה"ל הולאת ר"ש בוכר
 סי' קי"ג.
 סי' קל"ח הערה ד) ל"ל "נראה ע"ק ר"ס".
 סי' קמ"ח הובא צעה"ג הולאת ה"ע הילדקיימר
 ה"י פ"ט דף ק"ט.
 סי' קמ"ט הערה ז) ל"ל בשנה"ל הול' ה' ר"ש בוכר
 סי' רמ"ז בשם גאון.
 סי' קנ"א הערה ה) ל"ל בשנה"ל הולאת ר"ש בוכר
 סי' ל"ט ושי' צעה"ג הולאת ה"ע הילדקיימר
 היימר דף קע"ג, קפ"ה וקפ"ו.
 סי' קנ"ד הערה ג) ע"י צעה"ג שם דף קמ"ב.
 סי' קס"ד הערה ו) ל"ל וכי"א בשח"לחות.

סי' ז ל"ל כיון שאשור מן העזרה.
 סי' כ"ו הערה ו) שייכה לרף י"ב שורה א' להא
 "ר"יין נסד אסור ואסור בכ"ש".
 סי' מ"ה ל"ל כיון שהדית ומלח וע"י ברא"ש פ' כל
 הנשר כהא דמדרי מנחמיהא שבי' הרי"ף.
 סי' מ"ו (דף כ"ח) כ"ל בהערות: א) כ"א גם צעה"ג.
 ז) בשנה"ל (הולאת ר"ש בוכר) ה"י י"ט
 סי' רכ"ה, ובהע"ט הביאה ופלטל עליה.
 סי' נ"ג (דף כ"ג) ל"ל לרי"ד להודיעו שכבר ידוע
 טעניהם שוחטין ביום א'.
 סי' נ"ד צעה"ג ז) ל"ל וע"י ברא"ש פנ"ה.
 סי' נ"ז פהערה ז) בטורה שלפני האחרונה ל"ל "שאין
 בהקשקשים".
 סי' ס"ה בהערה י) ל"ל בשנה"ל הולאת ר"ש בוכר
 סי' רי"ט. וצעה"ג אעשה ולא מן העשוי ע"י
 לקמן סי' ע"ג.

הלכות חלה.

סי' נולדי דארמאי לענין יין נסך
 כא מקום שקובעין בו שוקים לעיני ונובין מכס
 כג לעי' אי הולכין לסחורה שם
 כה גוים ישמעאלים אי מנעו יינ
 כו יינ אסור ואסור בכל שהוא

ה' בשולי גוים.

מוריים של גוים תרמוסין שינ, שיראו של
 גוים, אחיני שליכי, אם מותר לישראל
 לאפות ביצה בסורני שצולין גוים
 בשר, סורני ניסקת עי' גוים האיד
 להתיר לאפות

ינ פת של ישראל בסורני של גוים ויש בו סימן מר
 בצק של גוים שנילוש במים חמין שלהם

פז דאפיה ישראל אי מותר
 יז תרמוסא דשלקין גוים אם מותרין
 יט משחא שליכא דארמאי

יש חמאה של גוים
 כ משחא שליכא לחוש אם עירבו בו דבר טמא כא
 כל שנאכל שהוא חי אין בו משום

כב ביסולי גוים
 כד מקום שכובשין ויתים ומולסין מהן יין

כז מאן דאכיל פת שינ מלקין אותו. עכבר בשיכר.
 חבית של משקין ונסל לחוכו שרץ כו

ה' שחיטה.

השוחט מתוך הטבעה. השוחט מתוך נקב
 בגרנית. שחיטה כמסרק. לבדוק יפה
 בקנה של עוף. בדיקה בגרנית בנוצה

כז ושהיי' ייב חדש
 כח מומר אינו שוחט
 כח השוחט ולא בידך

כט השוחט בסכין של גוים
 ל השוחט צריך לסמך בהמה. השוחט בשבת

וביוה"כ. כל טריפות שזנו חכמים
 בבמה נגדן בעוף לאסוקי ממיד
 לא אין עיקור בעוף

ה' טריפות.

אונה דסריכה לאומה. קרום בין אונה לאומה לב
 ב' אונות תתונות סרוכות לדופן אי
 מהני בדיקה

לז ריאה דסריכ' לשרפש ולחלב ולמקומות אחרים ל-
 לא נמצא מרה בכבד אבל ט: שם מרירות.
 לח גשבר הוגל ויצא עצם

כס כרס הפנים שניקב. נשברו רוב צלעותיה.
 נעקרת צלע וחוליה. דרוסה וספק

סי'

א

ב

ג

ד

ה

ו

ז

ח

ט

י

יא

יב

יג

יד

טו

טז

יז

יח

יט

כ

כא

כב

כג

כד

כה

כו

כז

כח

כט

ל

לא

לב

לג

לד

לה

לו

לז

לח

לט

לכ

שיעור חלה.

ה' מתנות כהונה.

טבח שאינו נוהן מתנות

במקום שאין נוהגין מתנות הכהנים מוכרין

המתנות לקהל

ה' תרומה.

אפה ולא אפריש תרומה וחלה. תרומות

ומעשרות בזה"ז

ה' פדיון הבן.

מעמד אנשים שסורין בכמה סורין

ה' שעטנז.

אם מותר לתפור בגד צמר בחושי פשתן.

כרים וכסתות

בגדים לתפור בפשתן. כרים וכסתות ומרדעת

צמר פשתים צמר אילים

ה' כלאים.

ישראל שנתן בהמתו לגוי אי עובר על

לא תחסום ולא תחרוש

גוי דמשחתה עם ישראל לענין חסימה

והרישה בכלאים

ה' עיז.

עיז שנפלה ומכרו עצייה אי מותר לישראל

לבנות מהם

לפני אידיהן ג' ימים אסור לישא וליתן

ולאכול עם עיז

ה' יין נסך.

יינ שנפל בתוך קדירה בכמה אסור. אם

הביאו הגוים הענבים לתוך ביתו

ויעצרו וימיר היין אם מותר.

לשחר נת של גוים. יינ שנסך לעיז

אם בשל. הפקיד יינאצל גוי ומנע גוי

מקום שסוחטין חכר כוסת וחתמין אם מותר

היין. דיוסקיא שיש בה נאד של יין

אימתי היא חותם בתוך חותם

חלוקה יין שלא מן המומחין אי הוי יינ

איזה עבדים עושין יינ

שפחה שידועה כטיב עיז והטבילות אם

עושה יינ. באיזה אופן משלחין יין

ביד גוי. גזרות חדשים האיד מתקנן

ונותן במ יין

איזה יין מבושל שאין בו משום יינ

קנקנים של גוים עד מתי אסורין לתת במ יין.

ישראל שמכר יין לגוי וחליכו

לביתו והחזירו

ה' ביצים וחגבים סימני עופות ובהמה
ואבר מן החי.

סי' כל עוף הדורס טמא וסימניו ועוף הבא
לש בסימן א' נעולי ביצים מותרות, נמצא עליהם קורט דם
נש ביניהם דפסק טריפה עובר הנמצא בבהמה
נח עובר שהוציא את ידו עובר
ס ביצי עוף טמא, סימניהם, ביצה טריפה,
ביצה דאיכשיל בה' בשרא, סימני
חגבים סימני בהמה וזיה ודגים, אכל
נמלה שרצים הנדלים מן אוכלי
קישות שהתליעה.

סא ה' תפילין. אמר תפילין, מי מניח תפילין, שיעור דפוס
של תפילין, קלפין ורצועות צריכין
עבוד לשמן, אין מעכבות וא"ז, שתי
הברכות עליהן, זמן הנחתן מקום
הנחתן, אם צריכות בדיקה, תפלה
עגולה, רצועות שתחת סי' נרתק
קציצה ומעברתא

סב רצועה שנפסקה, מי חשוב להניח תפילין,
במקום שאין יודע לבדוק האין מניח' מנ
רצועות צריכין עבוד לשמן סד
טיב מניחין תפילין סה
לילה, שבת ויו"ט חזו"ט אי הוי זמן תפילין,
סומא פסוד מן התפילין, להכש
המטה בבית ששם תפילין, למשכש
מתפילין, לברך עליהן כסדר הנחתן
וחליצתן סו
ברכת לשמור חוקים במערב' אי אומרין
סז בסלוק התפילין

ה' ציצית. אסור לשוות ציצית מצמר שנעשה בה מלאכה סח
לתפור מקרני חסדן, מטלית של צמר נפנים
כדי ליטול ציצית סט
נידיו של ציצית בבגד, ציצית שעשאן צוה
כלי קופסא בציצית, מתירין מבגד
לבגד, שיעיר ציצית, ד' חושין כסולין
לה, מטלית שנק' עחוץ שלש יתפור
טלית מצויצית מן התנה, אינו דוס.
עד הכנה, בעלת ה' כנפים, סיין
בציצית, היא של בגד וכנסיה של
עורה מי שנפסקה לו ציצית ברה"ע
ציצית לפשהן יעא

סי' דרוסה, אי איפשר לשמוטה
סח שתעשה שזיטה
סח מחט בחלב החופה את הלב, אסור לאכול
סח כחיה שצדין אורה
סח פסוק, הגרנת בכמה, למטה מן החזה נידון
לח כריאה
סח צטורא דצידין בדכיקת חד נפא, צומת
הנידון בעוף, ננו של זפק נידון כושט לש
ה' חלב ודם.

חלב שנפל לבשר בטל בס', כנתא שנפלה
לקדירה מ
חלב דקסתא ודאיתרא מא
כלים שנמלה בהם חלב ודם צויכין הנעלה
איהו שומן טהור מב
הר' דכנת' אי מותר לצלותה מנ
לב שנחבשל בדמו, ראש שנחבשל בדמו, מד
בר יונה דמטי ליה בתור' אי צריך מליחה
וקריעה לצלי, דין מולייתא מה
בשר שטומנין אותו במלה, הדחה תחילה,
שיעור שהייה במלה מלינת נדי
ועוף איהו דם אסור מו

ה' בשר בחלב. יורה צריכה ליבון מו
כחל שבישלה מח
לעגל עינה ולתת לתוכה בשר אי מותר מט
טיפת חלב שנפלה על התיכה נוער נ
לאכול נבינה אחר הסעודה קצו

ה' כסוי דם. מותר לשחוט לתוך כלי מלא עפר, לתוך
המים, מי שאין לו עפר, דם הניחו נא
ה' אותו ואת בנו. גוי אינו נאמן לומר שהעגל בן ז' מנהג
אנשי מרחובני אי' לענין גיד שנולד
לשחוט ביומו אפילו לשחוט בתה
ואח"כ אמה אסור נב
המוכ' בהמה לחברו צריך להודיעו במשתאות נג
ה' גיד הנשה.

גיד הנשה מותר כהנאה נד
לשמן של גיד נח
איהו נידון אסורין נז
ה' בכורות ודגים. גוי שהביא חבית מלאה דגים, נז
שיתוף עם גוי בבהמה לפסוד מן הככורה
כסף פדיון הככורה נח

סי

שנתפס על שמתו בגנות מה דינה מי
שהעידו שעשה עבירה אין משביעין אותו
על כך. מי שנחשד כנגיבה ואין עדים מה
עושין לה. העובר על איסור דרבנן מה
עושין לה. למה אין מקדישין בין ססה
לעצרת. מי שנחשד בסיפורים ואין עדים.

צד

לענין מה אמרו במכחול שבשפופרת
כל העבור יוצאין בחכרלת שיץ ובקידוש
ואחרי כן עושין בביתם. המבדיל בתפלה

צה

יכול לעשות צרכו קודם שיבדיל בכוס
אחרות אי אומרים גם תלמידי חכמים

קק*

ה' יבמה, חליצה וגישין.

החליץ ליבמתו והיא מעוברת וילדה אם
סתר בקרובותיה. היכי דאנס ישראל
אינתת חבירו מה דינה. לא ישא אשה
במדינתו וילך לאחור.

צו

בן מי שנים שנשא ומת אשתו לא חלצת
ולא מיבמת, בה כהן שנשאת לישראל
לא חלצת. בחורף. האונס והמפסח
והשופה לא פוסלין ולא מאבילין. העובר
ואיבם ואירוסין וחולש וכו' ובן מי שנים נר
עמוני וכו' שבאו על אכזנת ססילה. הממאנת

צז

באיש ונשאת לאחר ונרשה לא ינרשה
יהודי מת ואחיו משומד במרחקים ואשת

צח

יהודי ערונה האם צריכה חליצה
ד' אחים וא' רווק ואמרו התלמידים שנט

צט

פוסל ביבמה וא' מת ונותן חת' נט לאות
ועל שם אחיו נכתב

ק

ב' אחים נשואין ב' אחיות א' גדולה וא'
קטנה מלמדין קטנה למאן

קא

הגורד לפני רבים אין לו התרה עולמית
סי' לאו הבא מכלל עשה ולקחה לו

קב

לאשה ויבמה
שומרת יבם שנשאת בלא חליצה אם אין

קג

לה בנים
החולץ ליבמתו קטנה ובא לחמלך ליבם

קד

אותה אמרה
חמיבם אשת אחיו וזכה בנכסי חמת

קה

מי שהלכה אשתו וניסו למדיה ואמר מתה
ונשא אחרתה

קי

פעל שהביא נמו אציל בפני נכתב ובפני
מי שקדש אשה וחלץ למדיה ושם נמלו

קיז

פמנו נט בע"כ ובמל
אשה שאמרה לשליח קבל נמי בפדינה סי'

קכ

וישב שם וביד משם כתבו שכבר קבל

סי

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

עב

כרך הגדול ונסמך חחוש
בגד שנארנ בכנסי צמר נפן
חוש דכתנוז כמאני דכתני
פרומי ציצית

ה' נדה ויולדות.

חיושבת על דם פחד אי צריכה טבילה

כלי נדה אי מותר ללבשן

נדה מחו לצלויי, נדה שלא טבלה קיימת

בכרת טבילה פן חתורה פנין

יושבת על דם פחד

נדה אי טבילה בלילה

נדה אי צריכה לטבול כשיש צנחוש

בתולה בעל בעילה ראשונה

הרואה דם בקשוי ללדת סי' יא יום שבין

נדה ללדת אימ ואאי אם לידת אי צריכה

ז' רצוסין או ספורין, אפילה שליה ראתה

דם פתוך ייד לאחר ייד

המפלה דמות היה

ה' כהנים בזה"ע.

כהן דעבר תסב גרושה בני חללים

כהן שנשא בת משוחררת אי כחה כשרה

לכחונה

כמות שנשאת לישראל נקשה ורה ואמורה

בתרומה. כהן שנכנס לבדך ישראל בפגול,

טומין בכהן אי מברך, סומא באי מעיניו

כהן שנשמתד וחור בו אם עלה לרוכץ

כהן דנסיב גרושה ושמתייה משפתינ ליה

כהן שבטמא לפת ילקח מ' כהן שטמא

לאחרתה. כהן שנכנס לבית שיש בו סת אין

סלקין אותו מלקות מ' ומכות מדרדת סתוראין

כהן שנשאת נידתה או גרושה מיטמא לה

ה' איסור והיתר [ענינים שונים]

*לא ישכור אדם מרחצו לני

מנחנת לעמוד לפני סיה

תגלחת בית השחי אי טמא כל גושף אי

שבר על לא ילבש גבר

חון הכנסת שמרנים עליו צריך להוציאו

בגד ששורש על המתים אינו אסור בתנאה

לוקחים כבשים ודברים מחוקים בדיה.

רואים צפרנים בהבדלה. מי שסת לו מת

אינו מסלק סליות מעליו

מי שבא ואמר עשיתי עבירה אין פוסלין

אחרתים עצמו אבל מלקין. חקורא לחבירו

עבד, לבדך ברכת אירוסין ונישואין על

ב' כיסות. מים שרוק אין שותין, ישראל

סי' ויפסח לו
 קכט נר זכרית בבית ה' חכם פותח פתח לאור נר
 קל לא ישב לפני הספר סי' טבעת שיש עליה
 קלא חותם המבשל לחלה בשבת
 קלב אנשים בחצר כל א' חייב בנר תנוכה
 קלג מצות ניה איש וביתו אבוקה של שעות
 קלד צמר נפסן אי מדליקין
 קלה אסור לספר דברים של חול בשבת
 קלז אי עבר דבר עבירה אי טאסרין בשבת
 קלח רטיה שע"ג סכה אי יוצאין בה שיטמין
 קלז מנגל מעל תאימורם אסור להרג כינה אם
 קלז מוציאין מטפחת
 קלז המוציא פרעוש בחיקו מי שאכל הרבה
 קלז לאכול ג' סעודות לבצוע בכל סעודה על
 קלז ב' ככרות
 קלח כללי תאימורין בשבת
 ה' עירובי תחומין ועירובי חצרות
 כותל שבין ב' חצרות שנפל עד חיכא
 קלש מפלטיקין
 יושב בספינה מאי למלאות דלי ולשלשל
 לים. מצי לשכור רשות בספינה מן הנה
 לשון ים כנגס במדינה ויבשה מן צדדין
 מהו להפליג ספינה באה פתח לתחום
 מהו לעלות לה
 קמ מי שבא לארשפיא ולא שכר מן הצוי
 רשותו אי שוכר בשבת גוי שיש לו ב' פתחים
 אי אסור על ב' נוטרא למעלה מן הים
 אם מפלטיקין ממנה הצר שנפרצה לריה
 ספור שהיא ככרמלית שרשי אילן נכוחין
 ג' אסור לישב עליהן שתוסי מבוי צריך
 להנביח פסחה אי מותר להשתמש תחת
 הקדח והלחיים קמא סת של עירובי תבשילין
 אימתי אוכלה אנשי הצר
 ששבת אחד ולא עירב אי מבגדין
 מערבין בעים ומשמרין קמב ישראל
 שכר בית פן פונדק גוי ורוצה לצאת
 לחצר אי שוכר רשות או לא קמג מבוי
 אי מגביחו יותר מכו' אמה הפליג אין
 ביניו רחיר מה שניטל מפתח ופותח ומניח
 מפתח קמד אסור לישראל להכניס ידו
 לחור ליתל מים מחצר של גוי
 קמה בור שבין ב' חצרות האיד פרשוהו
 אמת המים שעוברת בחצר דינה פסד שיורד בשבת
 שותין קמז

סי' הגמ' הממאנת באיש הוא מותר בקרבותיה
 מה חן שניות המגרש אשה ומחזירה ומת
 מותרת ליבם נושאין על האנוסה והמספות
 קמ איתמר מת ביום שלשים ונתקדשה
 ראובן ושי' נשואין ב' אחיות קטנות מת
 קי ראובן וסור משום אחות אשה
 קי אחות כלתו מותרת לה סימני פרים ואיילנות
 קיא הא דאמר רבה ג' אחיות יבמות שנפלו
 לפני ב' אחין זה תולץ לאחד זה לאחד
 ואמצעית צריכה תליצה מותר אדם בצרת
 קיב קרובת תליצתו
 קיג אלמנה שנפלה לפני יבם משומד
 קיד התולץ ליבמתו וחור וקדשה
 קמז ראובן מת והיא אינה יודעת שהי' מעוברת
 ועשה תליצה
 ה' נדרים ושבועות
 צבור שנוהרין עליהם ופתהרין ואין יכולין
 קמז לעמוד אי מתירין
 צבור יכולין לבטל נדרים בשבת ויוה"כ
 מאן דנדר מקיים נדרים ואי שרי ליה ג' שרי
 ליה נדרים וצריך לפרט החטא בנדרים
 הלך אחר לשון ביא מי שנשבע שלא לדבר
 עם חבירו משלה לו פסקא קיז הפרת נדרים
 בג' הדיוטות הנשבע ב' הדברות וס'ת
 שם ר' יהוראי אין בנו מי להתיר נדר
 הנשבע בלשון ישמעאל סותחין
 בכבוד אביו קיח הא דאמרין
 סותחין צריך חרטה הפרת נדרים
 כל היום קיט ג' הדיוטות לא
 הדיוטות ממש קכ מלך ושלטון
 אם צוו להחרים אי החרם קיים
 אם נשבעו להם בר ישראל שהתרים עליו
 השלטון והוא אינו רוצה לנלות קכא אי יכולין
 הצבור להנהיג ביהיב על נדרים בעל אי
 מיפר נדר ושובעת אשתו קכב ה' שבת
 ונר שבת ונר חנוכה. מי שנתן
 מעות לפני בשותפות קכג מה שיעשה
 שותפות עם גוי הנותן כרם לזמור
 לגוי קכד ליתן חיטא לגוי
 לרעות בשבת קכה הנותן
 גנות ופרדסים להשקות קכו שותפות
 עם גוי בחנות פורני ומרחץ לגוי קכו גוי
 שאמר בע"ש השאילני כלים קכו בית
 ריחים לגוי קכח אגרת ביד גוי
 פורני ופונדק לגוי מצמק

ס' צמקים, אם יש תשלום לדי' כופות, לעשות
מלאכה בע"ס קסח
אין לשין בפסח אלא שיעור חלה, מי שיש
לו אורחים הרבה אי אופה נוי וישראל ע"נ קסו
מאני דקניא לפסח ולבשולי נויים קסז
מהו לברוכי בפסח על השלימה או על
הבצועה קסח
אי מי סירות מחמיצין קסט
לא תלוש אלא במים שלנו קע
ה' ראש השנה.
בריה מברך לשמוע קול שופר קעא
שופר שנמדק במשהו וסתמו במינו קעב
התוקע בזמן שהצבור יושבין תוקע שוב
ואינו מברך ואם נאנס הוא השני אינו מברך קעג
ה' צום כפור.
להטמין תבשיל מעו"כ ליו"כ, ואין רחיצה
באבל אלא בחמין, אם חל נ' שלו עו"כ, קעד
שבילת יו"כ רשות מאי לסוך בעו"כ קעה
המלך והכלה לא ירחצו
מי שמבקש לקנח ביו"כ במים, הרואה
קרי ביו"כ קעו
ה' לולב וסוכה.
מקומות שאין לולב מצוי ניתנו במתנה קעה
כיון שמברך על נטילת לולב מנביהו
מוליד ומביא בהודו קעט
הפרש בין יסוד נביאים למנהג נביאים קס
חוטם של אתרוג איזהו, היכא דנטלח
פנימחו פסול, אימ אין טוענין הדם בשבת
ואנשי ארץ ישראל טוענין, הדם עושהו
קסא כולו מעבות מן המובחר
שיעור הדם וערבה, קי"ל ב' הדסין ובי' ערבות קסב
הי ניהו קינופס ונקליטין, אם יש לפרוס
סדין על הסוכה מפני החמה, חתן ושושבינן
קסג פטורין מסוכה
לברך לישיב בסוכה בישיבה אם נכנס,
הרחיק את הסיכך נ' טפחים פירושה
סיככה בעניצי פשתן ובהוצני פשתן פירושה קסד
סוכה צריכה ב' דפנות ונ' אפי' טפח קסה
המשלשל דפנות מלמעלה למטה הא"ך
הלכה קסו
ה' מגלה וס'ת.
שי"ן הקורא אסתר צריך לסודרה כאתה,
שי"ן התפר בראש ובסוף יריעה, מגלה
בזמנה ביחיד שלא בזמנה ביו' זמנה ושלא
זמנה איזהו, הקורא אם כורך המגלה או

ס' נוי שמלא מים לצרכו מריה אישראל שותה קמז
מערבין ערובי תחומין ועיר' בפת ובפירות,
מבוי רחב די' צריך לחי וקורה קמח
ה' יום טוב.
בני כפר מביאין מים מחוץ לעיר על כחפס
אבל לא על החמור, הא דאמר רבנן הולך
אדם אצל חנוני הרגיל, הבא מחוץ לתחום
בשביל ישראל זה מותר לאחר קמט
מחו להדליק נר לקרות לאורו ביו"ט, ב'
יו"ט ב' קדושות הן, האי בר מביא דאיתעד
ביו"ט ראשון אי מותר בשני, ב' יו"ט
של ר"ה קנ
אין מכבין הבקעה ביו"ט, אסור לעשן
כלים ביו"ט קנא
זוקפין חמורה ביו"ט קנב
כל מיני תבלין של קדרה נידוכין כדרכן ביו"ט קנג
הכונס אשה קודם יו"ט אי עושין סעודת
אירוסין ביו"ט, ביו"ט צריכין לבצוע על
ב' ככרות, יורד אדם לבור להוציא כלי
ביו"ט קנד
מי שהולך עם שיירה ביו"ט ומתיירא אי
רשאי לילך חוץ לתחום, מהו ליתן סוס
או פרד ביו"ט ובשבת לרעות אותן קנה
ה' חול המועד.
עיירות שיש בהן ת"ח וכוזצין בחוה"מ,
להביא כלים מבית האומן, הא דתנן כותבין
קדושי נשים במועד, הא דתנן שטרות
של רשות מהו ניהו, החיישין שהם עניים
ומתפרנסין בעמל, מוכרין סירות מוכרין
כדרכן, הא דתנן אין נושאין נשים במועד
אין חילוק בין פסל לשאר יו"ט קנו
אין מספדין בריה מהו לומר צדוק הדין,
אין מועד בפני ת"ח ת"ח כמאן קנז
חיבין לגזור גזירה שלא יעשו מלאכה
במועד קנח
ליכנס לבית חדש או לפנות כליו בחוה"מ *קעז
ה' חג המצות.
שבת שחל בו ערב פסח קנט
כל איסורי תורה בס' חוץ מטבל וי"נ
וחמץ בזמנו קס
לענין לחיתת חטים קסא
כלים של גויים קסב
יכול אדם ליקח קמח מן השוק, קדירות ש"ס קסג
אסור לבשל לחולה תבשיל של קמח קסד
מקום שאין יין מצוי הא"ך עושין יין

סי' שיעור שמועם
 קצב השרוי בשאר תעניות שמועם במ"ב אינו
 קצנ שמועם
 ה' מזוזה.
 סתח שיש לו פצימין חייב חוץ מבחכמים.
 מזוזה מניחה בתחלת שליש העליון בטפח
 הסמך לריה השוכר בית מגוי ועקר אסור
 להניח שם מזוזה. בי חרוזקי חייב בב'
 מזוזות, מזוזה שהעמיקה טפח פסולה.
 חנין של אותיות, פרשיות מזוזה סתומות,
 בית שיש לה ג' או ד' פתחים, מזוזה
 נכתבת על דכסוסטוס
 קצד מאן דקבע מזוזה חייב לברוכי, מזוזה
 שהלאה במקל פסולה, מזוזה שאינה
 משורשטת, בית חדש כיון שנמרו חייב,
 מזוזה נוהגת בנשים ואנשים, השוכר בית
 בחו"ל והדר בסונדק פסור לי יום
 קצת

סי' פושטה, אם תסרה בפשתן פסולה וצריך
 נידין משולשין סי'
 קפז מוטב תגלגל מטפחת ואל יגלגל סי'ת
 קפח סי'ת המנוקד אין קורין בצבור
 קפט יריעות מעובדין בסיד אם מותרין, כמה
 שיטין צריך לעשות בסי'ת, סי'ת שאין בו
 חנין, סתומות וסתומות יש להן מקומות,
 מגלח דכתובת בין הכתובין לא יצא,
 מגלח קורין אותה בזמנה אפי' ביחיד,
 אין אומרים הלל בסורים, מהו למפרע ומהו
 סירוסין
 קץ מגלח שמצויינת אין קורין בו
 קצא ה' תענית.
 ערב ט"ב שחל בשבת שפיר דמי למיכל
 בשרא, בריה ובשבת שובח אי מתענין,
 בערב ט"ב לא יאכל ב' תבשילין, הנודר
 ביום צום והגיע בשבת פסור להתענות,
 כל תעניות אפילו יוה"כ מותר לשעם.

בית דפוס

ערוך בכל הנהגה ושומר לעשות כרצון איש ואיש בכל הנוגע
למלאכת הדפוס הן בספרים וחוברות והן בלוחות ומאבעללען
שנים כי כל הספרים הגדולים עם הקטנים. הגדולים בבית
דפוס אשר חנם גדול ליהוי ולתפארת המלאכה עד כי איכל להתפאר
בם נגדה נא כל הדפוסים היחד גדולים בארץ ובח"ל.

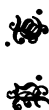
גם הכינותי לי בזה בית מלאכה

שטערעאטיפיע

והיה כל מחבר ומחיל אשר יאבה לעשות לו סלאמען ומאמריצען למען
יעמדו ימים רבים אמלא חפצו גם בזה.

הנגני קודא בזה לכל סחבר ולכל מוציא לאור ספרי ישראל בכל
מקצוע ומקצוע כי יסנו אלי ואמלא חפצם בזריות, בהגהרה מדויקת
ובמקח השוה.

יוסף פישער בקראקא.

Meine, allen Anforderungen der Jetztzeit
entsprechende, mit reichster Auswahl neuester
Typen und einigen Schnelldruckmaschinen ausgestattete

Buchdruckerei & Stereotypie

verseht mich in die angenehme Lage allerhand
Drucksorten wie: Werke, Brochuren, Zeitun-
gen, Mercantil-Arbeiten für Vereine,
Geschäftshäuser & Private in hebräischer,
deutscher und polnischer Sprache in kür-
zester Zeit geschmackvoll und billigt anzu-
fertigen.

Achtungsvoll

Josef Fischer, Krakau

Großgasse Nr. 62.

1-ère année.

9-ème, 10-ème et 11-ème
livraisons.

REVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme

PARAISANT TOUS LES MOIS

Publiée sous la direction de

Dr. S A L O M O N F U C H S

Prix de l'abonnement: 10 fr. par an.

Imprimerie de Joseph Fischer à Cracovie

1892

חוברת יב.

שנה ראשונה.

מחיר ההודעות :
50 פס. — 30 קר. —
25 קופ. — 75 סנט.
בעד כל שורה Petit
חתומי, המניד
(המשלמים כל מחירו)
יקבלו את החוקר
בחצי מחירו.

החוקר

מכתב-עתי

מחיר החוקר לשנה:
8 Mk. באסכנו
4 Fl. באוסטריה
3 Rb. ברוסיה
כ צרפת וביתר
10 Fr. האדמות

מקדש לחכמת ישראל.

פלסלה ותלומך תכבדך כי תחבקנה
(משלי ד' ח').

ייצא לאור פעם אחת בהדש

מאת

ד"ר יצחק שלמה פוקס.

תרנ"ג.

נדפס בביתדפוס יוסף פישר בקראקא.

תכן הענינים.

פירוש לפרשת בשלח לחכם קרמון, מלח העורך.
אגרות בקרת (ז-ח), מלח אברהם עפשטיין.
ע"ד אין עונשין ומוהדין מן הדין, מלח מאיר איזנשטוב.
תפלות ישראל (פנחס), מלח ד"ר ליוזן.
ס' "אותיות הענינים" לר"י בן בלעם ז"ל, י"ל נפגס הראשונה על כ"י
פאריס עם תראה מקומות והערות (האגד) מלח העורך.
דקדוקי סופרים: פערות לחוקר מלח שז"ח האלברשטאם וד"ר הרבני.
בשורת ספר, מלח העורך.
רשימת ספרים. תקון שגיאות. תכן עניני השנה הראשונה.

אל הקוראים הנכבדים!

הנה לפניכם החוברת האחרונה לשנת החוקר הראשונה — אשר
אמנם מחקר תומכים ועוזרים, הנחוצים לכל מפעל חדש, נמשכה הוצאתה
לאור עולם זה שנתיים וחצי! — עתה בהיות לפניכם דבר שלם ובהוכחכם
לדעת איך נלחמתי עם המעצורים (ראה דבני בחוברת ז-ח), למען הקים
שם ושארית להחוקר ולעשותו לבר-קיימא, עתה תקוה תאמצי כי
תרצו פעלי זה ותואילו לתמכו ולסעדו כפי יכולתכם, למען יהיה לאל ידי
להוציאו לאור מעתה על חסדו מדי חדש בחדשו ולהגדילו ולהאדירו בכמות
ובאיכות כאשר עם לבבי.

הנה הגיעה עת ההתיימה לשנה השניה, אשר חוברתה הראשונה
עומדת לצאת לאור בקרוב, מהרו נא איפוא לחתום על "החוקר",
אך הואילו נא לצרף לחתימת ידכם את המחריר הרשום בראש החוברת,
הלא דבר מצער הוא לכל חותם והוא יסוד קיום המכה"ע היחיד
לחכמת ישראל בשפת עבר וצאתו לאור בסדר ובמשטר נכון.
גם הואילו נא, קוראים נכבדים, למשוך על "החוקר" עיני מכירים
ומיודעים ולהעירם לחתום עליו; דעו נא ושימו אל לבכם כי תעשו בזה
חסד את שפתנו העבריה, המרתקת בקשר חזק את כל בני עמנו למושבותיהם,
ואת חכמת ישראל, מעוזנו ותפארתנו. — שמות כל החותמים על "החוקר"
וחמשת דלים לטובתו ירשמו בחוברות השנה הבאה.
בתקוה כי דבני אלה ימצאו מסלות בלב רבים ו"החוקר" יחל וישלים
שנתו השניה בשלום בהשקט ובבטחה, הנני מכבדכם המברככם בכתיבה
וחתימה טובה לר"ה הבע"ל.

המו"ל

ט' אלול התרנ"ג

כתובתי לפי שעה:

Dr. Salomon Fuchs, Krakau, Gertruda 29.

פירוש לפרשת בשלח לחכם קדמון

מאת העורך.

בימים האחרונים לשבתי באוכספורד (ימים אחרים לפני ר"ה תרנ"א), בעת אשר כבר סהרתי לנכור עבודתי בהביליזתיקה הבודליאנית (ראה למעלה ע' 10) הגיע לידי כ"י המסומן בספר רשימת כ"י אוכספורד להח' נייבאר במספר 814, המכיל בתוך שאר כתב-יד, "פירוש לפרשת בשלח" מאת מחבר בלתי נודע בשמו. הפירוש הזה משך עליו את עיני ע"י סגנונו הצח וע"י רוח הבקרת וההגיון השפוכה עליו; וביתר שאת מצאתי בו חפץ בראותי כי לרוב הפסוקים מובאים בו דברים בשם הגאון, אשר באין תפונה הוא רבנו סעדיה ראש מבאר כה"ק, אשר מבארו על התורה לא נשאר לנו לפלטה כ"א מעט מוער. ובהיות עתי קצרה להעתיק את הפירוש הזה בשלמות, ומה גם אחרי אשר כתבתי-הי סחוק במקומות רבים, העתקתי ממנו בעברי עליו טראשו ועד סופו את הדברים אשר נראו לי לנכבדים ביותר, ביתור את המקובות אשר הגאון נזכר בהם. את המאמרים האלה אשר ישפיקו לדעתי להראות לנו כי הם פרי רוח חכם מעמיק חקר בכה"ק וסבקר חרוץ, אוציא בזה לאור, למען הציב יד להתחבר בתולדות באורי כה"ק.

המחבר הוא לדעתי אחד החכמים מהתקופה הספרדית-הערבית, כי בדורות המאוחרים לא נודעו עוד באורי הרס"ג כ"א ע"פ השמועה וע"פ הדברים המובאים בספרים כתובים עברית, עד כי גם הרמב"ן ז"ל לא ראה אותם כפי הנראה⁽¹⁾; ונראה כי היה סמוך לדור הראב"ב ע, אשר הסתבר מביא הרבה מפירושי ומשיג על דבריו בלי משוא פנים ואולי היה עוד בן דורו רק צעיר ממנו לימים, גם אשער כי לא ידע ערן את הספר מורה נבוכים להרמב"ם, כי לו כתב פירושו בעת אשר הם' הזה התפשט כבר היה מוצא מקום להזכירו בדבריו בדרך הפילוסופיה הנמצאים בפירושו⁽²⁾. מלבד זאת נכיר מסגנונו⁽³⁾ ומהלך רעיוניו, הרומים מאד לסגנון הראב"ב ע ודרך בקרתו, כי הפירוש נובע מסקור חכם ספרדי קדמון. אולם לא נוכל להקדים זמן חבורו לשנת 1165 לסה"ג, אשר בה חבר כפי הנראה הפושע שמואל בן יהודה אבן אבאס את ספרו, "הכלכת היהודים", הנזכר בפירוש לפסוק עם זו קנית (שמות ט"ו, טז). ראה הערתי שם. — מלבד הרס"ג והראב"ע, אשר דבריהם הם היסוד הראשי לפירושו, מזכיר עוד המחבר פעמים אחדות את ר' יונה הספרדי ואת רש"י ז"ל ופעם אחת את ר"מ שה הכהן (דף 50b בכ"י).

(1) ראה למשל דברי הרמב"ן לשמות ט, ל"א; ואמרו בשם הגאון רב סעדיה וכו' ופי' הראב"ע שם.

(2) למשל בדבריו לפסוק ויסע מלאך האלהים ע"ד סוד המלאכים (אשר לא השפתי להעתיקם) ולפי"ג, אם ראוי ליחס, "עצם" אל ה'.

(3) ראה למשל דבריו ליד, ג; "נבוכים בפלס נכונים בתמורת תנועה ורש"י ז"ל שמו בחברת בעלי הגוף ולפי"ג, ב; "והנה ארוממנה... מהכבר המרובע מעלולי העין".

„הפירוש לפרשת בשלח“ היה כפי הנראה ראשית נסיון המחבר בשדה באורי כהיק, כי לא מצאתי בו כל מראה מקום לדברים קודמים, וביתור יש להוכיח מדבריו נגד הגאון על ערבו את הפשט והדרש בבאורו, כי בפרשה הזאת העיר על זה בפעם הראשונה, כי לו באר המחבר גם ס' בראשית והפרשיות הקדמות מס' שמות היה מוצא מקום רב לפני זה להעיר כזאת על דרך באורי הרס"ג ולא היה טחבה עד הכתוב שמות י"ד, י"ד לכתוב את דבריו: „וכי יתן והגאון היה מפרש הפשט לבד והדרש לבד מבלי עירוב והוצרכתי לזה כי תמצא הגאון“ וכי. מה היא איפוא הסבה אשר עוררה את המחבר לפרש פרשת בשלח, לא נדע, אחרי כי אין לפני הפירוש הקדמה מבארת תכליתו כלבר חרוזים מענין הפרשה (ראה למטה).

הפירוש משתרע מראשית פ' בשלח עד „כי אני ה' רופאך“ (פ"ו כ"ו) ולא יותר — תחלק המתאים לקריאת התורה בשביעי של פסח, כי מנחת פני המחבר היתה רק לבאר את עקר הפרשה, וזה נראה גם מהחרוזים האלה אשר הקדים לפירושו הנושאים על נס אברן פרעה וחילו: ⁽¹⁾

יציר חומר אנוש נתעב ונאלח,	וכעשן סהרה נו ונסלח,
סמולח מכלל הפכי יסודות,	יסוד יבש וקר עם חם ועם לח,
היתנכר לעושהו ויזצרו,	ויתפאר בזהב או בדולח,
לכחש בו ולאמר לא ידעתיו,	וירפוס עז אילותו וידלח,
וינשה צור וישכח אל מחוללו,	הכי מורד בקונוהו היצלה,
יכול ⁽²⁾ יוכל כרנע האבירו,	וכליותיו בחץ ועמו לפלה,
אשר כל יש כמו חומר בידו,	וכספינה ביד חובל וסלה,
קרב משכיל והתבונן בעין לב,	בחסד אל מקורא טוב וסלה,
אשר יגדיל חסדיו על יראיו,	וראש אויביו בתער אף יגלה,
כמו נָקַם בפרעה ועבריו,	נקמות בארם ⁽³⁾ סרר בשלח.

⁽¹⁾ משקל החרוזים הוא: יתר וג' תנועות, שתי פעמים, ויתר וב' תנועות, בדלת וכן בסוגר. והנה גם כזה היה הראב"ע לעינים להמחבר, כי גם הראב"ע הקדים ב' חרוזים במשקל התוא לבאורו לפרשת בשלח, השווה עמם חרוזי המחבר הדומים להם גם בפגנונם ותכנם.

⁽²⁾ בכ"י: „וכל“ לפי תקוננו נחוץ לנקד את המלה: „יכול“, למען יהי יתר בראש התרוח, כי המחבר הרשה לו לצרף השיר לכתוב „יכול“, תחת המקור הנפדר „יכול“.

⁽³⁾ על הגליון נכתב: ל"א פרשם.

שמות י"ג. (י"ז) כי אמר אלהים, עיר הגאון פן ינחם וכו' אמר ⁽¹⁾ זמלת כי קרוב אצלו שב אל הפלא הנסתר מהכתוב ⁽²⁾. פן ינחם, כמו פן ישלח ידו (בראשית ג' כ"ב) כי הוא ית' שמו מגיד מראשית אחרית ⁽³⁾. והנה השם ית' לא יחליף מנהג הטבע ובעליו ⁽⁴⁾ כיא לצורך גדול ודבר חזק ולהודיע נבירתו והזנחתו לאשר אינם יודעים באמת, והנה אם כח השם ושלוcho היה מחזק לביתם לבלתי הנחמם ושובם מצרימה בראותם מלחמה מי ידע כי זה על דרך פלא. ודע כי סבת סבוב המדבר איננה זאת לבדה ואילו היתה דיה לבדה החרשתי לשואל רק סבות חבליות רבות לפי חכמת הצור ית' וקצתם תרעם מפירושי הגאון ז"ל.

שם י"ד. (ג) ואמר פרעה, כמואני ידעתי כי לא יתן (למעלה ג' י"ט) ⁽⁵⁾ על פירושנו ועל דעת הגאון ור' אברהם כדי שיאמר ככה ⁽⁶⁾. ל ב נ י י ט ר א ל, כמו אומר לה' מחסי (תהלים צ"א, ב') כי המשוור אומר דרך קריאה איה היושב בסתר עליון ומתלונן בצלו אני שהוא מחסי ומצודתי כמוך אומר לך עליו ומבשרך כפי נסיוני כי הוא יצילך וג' (שם פ' ג') אם התמיד לחסות באברתו ותחת כנפיו, וכמוהו אמרי לי אחי הוא (בראשית כ' י"ג) ⁽⁷⁾. נ ב ו כ י ס, בפלס נכונים בתמורת הנועה, ור' שלמה ז"ל שמהו במחברת בעלי הנן מענין נכבי ים (איוב ל"ח, ט"ז) ולא אבה ר' אברהם וגם הגאון פרש... ⁽⁸⁾. (ד) וחזקתי, אתמה על ר' אברהם ⁽⁹⁾ למה לא הביט לפידוש הגאון הנכון שאמר כי, ואכבדה בפרעה השני (כפ' י"ז) הוא על מביעת הים כי שם מפורש

(1) ג"ל כי המלים האלה מסורסות וצ"ל, וכי אמר פן ינחם" ור"ל כי לדעת הגאון נתן הכתוב שני טעמים: א' כי קרוב הוא (ראה ההערה הבאה) וב' כי אמר אלהים פן ינחם וג'; וכן נמצא בתרגום הערבי לרס"ג: „לאנה קריב ולאן קאל אללה", הדעה הזאת מסכמת למדרשי האגדה על המלים „כי קרוב הוא", אשר יכניסו בהן טעמים שונים, השוה דברי יפה תואר הארוך המובאים ב„מספת אמרים" למדרש: „וכי אמר אלהים עוד טעם אחר כי אין ענין קרוב וריחוק לפן ינחם העם".

(2) אולי ר"ל אל מלת „הפלא" אשר לא באה בכתוב, ובאורו הוא כאלו היה כתוב „כי קרוב הפלא", ר"ל אם נחם אלהים דרך ארץ פלשתיים לא היה הפלא גדול ולא גראו אותותיו ומופתיו במי מרה במן ובשלו ובבאר כמו בלכתם דרך המדבר, וכן נמצא במכילתא: „ויסב אלהים את העם... כדי לעשות להם נסים וגבורות במן ובשלו ובבאר וכו'", וראה פ' ר' בחיי בן אשר בראש הפרשה. (3) ר"ל כי שתרון מלת „פן" במקום הזה הוא אענין „למען לא" כמו בפן ישלח ידו, וכן פירש רבינו בחיי בן אשר: „אין ספק כלמי הקב"ה... אבל באור פן ינחם כדי שלא ינחם וכן אמרו רז"ל כל מקום שנאמר פן ואל אינו אלא ל"ת וכמוהו ועתה פן ישלח ידו שפירושו כדי שלא ישלח ידו" וכו'. השוה גם פ' הראב"ע.

(4) ר"ל יצוריו תכל הממלאים אותה ושולטים בה שלטת כל אחד לפי תכונתו וכשרונו אשר נתן לו אביר הטבע.

(5) ר"ל כי ה' אומר זאת בדרך הגדת האותיות מראש כי פרעה יאמר כן, כמו „ואני ידעתי" וג' שהוא בענין נבואה.

(6) השוה תרגום רס"ג: „חתי יקול פרעון" (למען יאמר פרעה) וראה ראב"ע לפסוק א' וב' בפירושו הקצר.

(7) ראה ראב"ע פה ולתהלים צ"א, ב.

(8) פה ד' שורות מחוקות בכ"י וגראות רק איזה מלות בראשן ובסופן.

(9) אשר כתב בבאורו: „או יראה כבודי בעולם לשבוע פרעה וחילו".

ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבא[ו] אחריהם וזה הראשון וחזקתי את לב פרעה ואכבדה הוא בעבור אותות ליל האחר ועשרים: ויהי הענן וההשך ויאר את הלילה: (פ' כ') שהיה קודם. איה המביעה.

(ה) ושעם ויהפך למה שחשב מתחלה: והיה כי תקראנה מלחמה וגו' נם הוא על שונאינו (למעלה א' י), אף כי בשמעם כי הם תמושים, וזאת היא דעת הגאון והיא מעט רחוקה והנכון שמעמו נהפך לבבם. אחר שהשאלים בכל לבבם ועוד שאמר להם פרעה קומו צאו (שם י"ב, ל"א) ומצרים ותחזק (שם פ' ל"ג) ¹, או יהיה מעם ויהפך בעבור החן שהזכיר הכתוב כבר שנתן השם את חן העם בעיני מצרים (שם י"א, ג') נהפך עתה חנם ואהבתם לשנאת לב איך יובו על ידם המכות הגדולות ויצאו מאתם בתחבולות בכסף זהב ושמלות מתחת סבלות בני הערים והמגדלות ושאר הפעולות. ואשר הקשה ² על הגאון שאמר כי עונש המצריים בעשר מכות בעבור שהשתתפו עם ³ פרעה בהשלכת כל הבן הילוד היאורה וכן עונשם בטביעת הים כי גם הם רדפו אחרי בני ישראל עמו להשמירם, ויאמר כי אין להם חטא משפט מות כי הם מוכרחים: כפרעה מלכם כי הפסוק אומר בתחלה ויצו פרעה לכל עמו לאמר (א, כ"ב) וב[אחרונה ואת] עמו לקח. עמו (למטה פ' ו) והנה הם כרבות אנוסים, אולי יפקה עינו ויראה ⁴ כי הכתוב אמר ויעבדו מצרים וימררו את חייהם (א, י"ג — י"ד), וכן בודיו מקרא בכורים יספר המביא כל מה שהגיענו מהם: וירעו אורנה, ויענונו ויתנו עלינו (דברים כ"ו, ו) וכן אמר השם לאברהם: ועבדום וענו אותם (בראשית כ"ו, י"ג), ובאחרונה העיד הכתוב כי נהפך לבבם כלבבו לאמר מה זאת עשינו. (ו) וידוע כי המרכבה בעלת ארבע[ה] סוסים כמו שאמר ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות [כסף] וסוס בחמשים וסאה, והרכב אמר הגאון שהוא הסוס או הסוסים המיוחדים לרכיבת המלך ⁵ על כן ויאסור את רכבו.

(י) ופרעה הקריב, דעת המתרנס שהוא עומד, כמו הרה תקריב (ישעיה כ"ו, י"ו) ודעת הגאון שהוא יוצא והפעול כחנהו ⁶ (וכן דעת הדרש ⁷)

1) ר"ל וע"ד המצריים הכלולים במלת "ועבדיו" הנה כתוב ותחזק מצרים וג', הפירוש הזה מתאים בראשיתו לפירוש רש"י, אך בדבר "ועבדיו" נטה המחבר ממנו, יען כי לפירוש רש"י (ע"פ המכילתא) כי הוא שב אל מה שאמרו העבדים לפרעה עד מתי יהיה זה לנו למקש לא תהיה הפיכת לבב פרעה ועבדיו מקבלת אל עת אחת.

2) כפי הנראה נשמט פה "ר"א", אולם לא מצאתי זאת בפירוש הראב"ע.

3) המלות האחרונות הן הוספה ממעל השורה בכ"י אחר.

4) הלשון הזאת נמצאת גם אצל הראב"ע, ראה פירושו לשמות א' י"ד, וכן לשון המחבר למטה

פ' כ"ד: "ואולי יראנו" וכו' נמצאת גם כן אצל הראב"ע. ראה פירושו לפ' י"ט: "והאומר... יראה לנו".

5) מהתרגום הערבי, מרכב" אין להכריע אם כוונתו סוס המיועד לרכיבה או מרכבה, כי

המלה הזאת תסבול ב' המתרגומים, אולם באמת מצאנו כי תרגם רס"ג, "רכב" בענין סוס (כל

בערבית) בבראשית ג' ט'.

6) בתרגום הערבי כתוב "קרב" אשר יש לקרוא קרב ויהיה פעל עומד כדעת אונקלוס,

אולם יוכל היות כי נחזק להדגיש הר"ש ולקראו קרב, ואז יהיה הפעל מהבנין השני (בנין הכבד)

בערבית אשר הוא פעל יוצא. ואולי צ"ל "ר"א" תחת "הגאון", כי כן נמצא בס' הראב"ע.

7) ראה מכילתא.

שהקריב זבחים לאלוהו. ויצעקו, כמו ויצעק העם אל משה (במדבר י"א, ב) ⁽¹⁾ כי מצאנו ה' נסיו (למטה י"ו, ט"ו) גם ה' צדקנו (ירמיה כ"ג, ו; ל"ג, ט"ו) גם וה' הולך (למעלה י"ג, כ"א) והנה המבלי אין קברים (פ' י"א), על בן ואתם תהרישין (פ' י"ד) מלצוק, גם פירוש הגאון נכון והוא על דעת חכמינו ⁽²⁾ כי פירש ויצעקו כמו ויצעקו אל ה' בצר להם (תהלים קי"ו, ו) ועל הדבר השני שאמרו לו המבלי אין קברים אמר להם תהרישון לא על תפלתם, ואין להרשיעם על זה לפי שאין אדם נתפס על צערו. — (יא) ויאכרו, ידוע כי מלת בלי כמו לא, כמו עד בלי ירח (תהלים ע"ב, ז), עד בלתי השאיר לו (דברים ג' ג') עד בלתי שמים (איוב י"ה, י"ב); והנה המבלי אין כמו המלא אין ואחר שמצאנו לא יש ⁽⁴⁾ במקום אין הנה לא אין במקום יש, על בן צדקו חכמי הסבטא הפנימי כי שלילת השלילה היותר, כי אם תאמר ראובן לא איננו תבס הנהו חכם וכן להפך. והנה לא נוכל לפרש המבלי אין שמים כי אם אחת כמו הרק אך במשה (במדבר י"ב, ב), אולי הוא צחות ⁽⁵⁾ בלשון הקדש, או יתכן שיחסר מות וכן הוא: המבלי מות ואין קברים במצרים והעד לקחתנו למות וטעמו למות ולהקבר במדבר וזה הפירוש שלי האחרון איננו רחוק כי היה ראוי לאמר המבלי מות. לקחתנו למות או המבלי קברים לקחתנו להקבר. והנה זה כמו אור ורוע לצדיק (תהלים צ"ו, י"א) כי בעל דעת לא יאמר שהצדיק יהיה לו אור [בלא] שמחה ולישרי לב שכתה בלא אור, רק טעמו כי אור ושמחה לצדיקים ולישרי לב, וכן אותו הכתוב פה דרך קצרה לפי שידוע שהקברים בעבור המתים. ואל יקשה בעיניך, המבלי אין אלהים (מ"ב א' ג' ו) כי גם הוא יתכן כפירושנו. והא "המבלי" בפתח על דעת ר' יונה הספרדי ⁽⁶⁾ ועל דעת אחרים בשוא ופתח ⁽⁷⁾. והנה "המבלי" שלש אותיות ⁽⁸⁾ ובהסיוך השתים ישארו

(1) ר"ל פתרון מלת ויצעקו הוא כמשמעה בענין יללה ותלונה כמו בויצעק העם אל משה ואיננה מענין תפלה כדעת ר"ל והגאון הנזכר אח"כ. השוה פ' הרמב"ן לפסוק י"א ודברי המחבר למטה פ' ט"ו.

(2) ג"ל לפרש כונת המחבר, כי מצאנו שם ה' נזכר לענין חסד ורחמים כמו בכתובים המובאים (כמאמר חז"ל ה' הוא מדת הרחמים) ולכן תיחס צעקתם ונאקתם אל ה', ר"ל נגד ה' אלהי הרחמים אשר לפי מחשבת העם הסיר הפעם רחמיו מהם והוציאם ממצרים למען ימותו במדבר.

(3) מכילתא: מיד תפסו להם אומנות אבותם וכו', ראה ר' בחיי לפסוק המבלי אין קברים בסופו.

(4) צ"ל "אין יש" (תהלים קל"ה, י"ו).

(5) ר"ל מליצה. השוה פ' הקצר להראב"ע.

(6) ראה כתאב אללמע 21—17, 276; 5—3, 358 (ס' הרקמה ראש ע' 167 וע' 222)

(7) וכן כתוב בספרינו.

(8) ג"ל כי המחבר משתמש פה במלת "אות" לשני ענינים: א' כמשמעה וב' בענין "אות-הטעם" ע"פ לשון ערבית השגורה בפיו (ח"ר) ובהפתרון האחרון תכלול המלה לא רק אותיות השמוש כ"א גם מלות הטעם (Partikel) (ראה דברי אדוות זה במבואי לס', "אותיות הענינים" למעלה ע' 121—120) וזאת כונתו: מלת "המבלי" היא מרכבת מנ' אותיות (ר"ל אותיות הטעם) והם ה"א השאלה, מלת "מן", אשר נז"נה ישלים הדגש בהכ"ת הסמוכה, ומלת "בלי", ובהסיוך השתים (ר"ל ב' האותיות הראשונות) ישארו שלש (ר"ל מלת הטעם בעלת ג' אותיות).

שלש וכמה ולבעבור ⁽¹⁾ תהיה יראתו (למטה כ' ב') רק מלת ולבעבור בהסירך השתים ישארו חמש ⁽²⁾ וכאלה ⁽³⁾ על דעת ר' יונה ארבע ⁽⁴⁾ כי אם נחשוב. . . . . ⁽⁵⁾ כי מצאנו מעבור הארץ (יהושע ה' יא).

(יב) הלא זה הדבר, אין לתמוה אנה מצאנו זה כי אין לתפוש עליהם בצערם על שקרם כמו שאין לתפוש עליהם במה שחשבו בשלוהי השם ואין בין זה ובין ותקרב[ן] אלי כלכם (דברים א' כ"ב). דמיון והגאון ור' אברהם אמרו שזה בכלל ולא שמעו אל משה (למעלה ה' מ'), ור' ש' אמר בכלל ירא ה' וישפוט (ה' כ"א).

(יד) ה' ילחם לכם, ולא זכר להם קריעת הים כי עיקר צעקתם בעבור האויב על כן אמר להם בפירוש לחזק לבותם ואילו זכר להם ביקוע הים ובואם בתוכו היה מורך לבבם נוסף ואולי יוסיפו לזעוק ולהתרעם עליו; והגאון הלך אחרי הדרש לקרבתו מן הפשט, כי יש דרש ⁽⁶⁾ שארבע כתים נעשו, אמר הגאון שבכלל, התיצבו ⁽⁷⁾ (פ' יג) הכת שהיתה רוצה לברות ומי יתן ידעתי אנה יברח הבורח וחכמינו אמרו: ואחת אומרת נפול לים אמר להם התיצבו וראו, וכן אמר בכת הרביעית שהיתה רוצה להרבות דברים ואמר לה משה: ואתם תחרישון, ולא כן אמרו חכמינו כי בדרש: ואחת אומרת נצוה כנגדן כרמות בעלי המלחמות ⁽⁸⁾, ואני ידעתי כי הגאון ברח מהלשון הכתוב בדרש בעבור פירושו, כי ואתם תחרישון שב אל הדבור השני שהתרעמו ישראל על משה והוכיחוהו לאמר מה זאת עשית לנו, חדל מכנו (יא—יב), ומי יתן והגאון היה מפרש הפשט לבר והדרש לבר סבלני עירוב והוצרכתי לזה כי תמצא הגאון לרוב ענותו ישתדל לקרב הדרש אל דרך הפשט ברוב פירושו ואין צורך, כי ידענו שחכמינו ידעו הפשט יותר מכל הבא אתריהם ותמצאם לעולם יזכרוהו בכלל הפירושים הדרשיים.

(1) בב' וכמהו לבעבור ותקתי ע"פ הדברים הבאים: רק מלת ולבעבור ר' וכו'. והנה במפרינו כתוב, ובעבור בלי למ"ה, רק לפני זה כתוב, לבעבור נמות אתכם, והמחבר הביא כפי הגרסה את הכתוב בעל מה וחשב כי כתוב אח"כ, ולבעבור.

(2) ר"ל מלת המעם בעלת חמש אותיות.

(3) ג"ל כי כון לדברי ר"י בנגמח בכתאב אללמע 28—32, (רקמה ע' 9) כי במלת לבעבור, הלמ"ד והב"ת נוספות וא"כ עקר המלה הוא ד' אותיות, או כונת המחבר כי לדעת ר"ל מלת, ולבעבור מרכבת מדר' אותיות המעם (ו, ל, ב, עבוד), בעת אשר לדעת המתנגדים לשמוש מלת, עבוד (ראה תלמידי מנחם ותלמיד דונש הוצאת כ"ט ע' 50—49 ופירוש הראב"ע לבראשית י"ב, י"ג) אין במלה הזאת כ"א ג' אותיות (ו, ל, בעבור).

(4) מה מחוקה בב' שורה וחצי.

(5) מכלתא ירושלמי תענית פ"ב ה"ה.

(6) ג"ל כי בתנחם השיג המחבר בזה על הגאון, כי הגאון לא פירש את המלים, נצוה כנגדם מענין צעקת מלחמה כ"א מענין צעקת תלונה וזאת כונתו בדבריו, שהיתה רוצה להרבות דברים, ובדרך דומה לזה הבין דברי המדרש ר' בחיי ב"ר אשר, אשר כתב בפירושו לאמר: כת ד' היו צועקים להקב"ה שנאמר ויצעקו ב' אל ה' עליהם אמר ואתם תחרישון, וכן פירש בעל קרבן העדה לירושלמי שם: גם אלה כינונים אלא שאמרו שדי בתפלה וכו'.

(טו) מה תצעק אלי. — כבר הקדמתי שר' אברהם יחשוב שהוא [כצעקת] ישראל שאמר הכתוב אליהם ויצעקו וידעת..... ועוד נאמר אם ר' אברהם יחשוב צעקת ישראל שצעקו על דרך תפלה הנה כבר פסקו תפלתם והחלו להתרעם על משה, ואם יחשוב שהיא צעקת אנקה ויללה הנה משה השתיקם והשקיטם כי הכתוב הזכיר שמה אמ' ואתם תחרישון ולא הזכיר שצעקו עוד ולא התרעמו, ועוד מה טעם לומר מה תפלתם כנגד הקהל ואחריו דבר אל בני ישראל והיה ראוי לומר שמעתי את תפלתם דבר אליהם ויסעו. והנאון הביא ראיות כי משה התפלל וישראל התפללו ואמ' שחכמת השם ית' היתה להפסיק תפלת משה כי אילו עזבו לכלות כל התפלה היו ישראל חושבים שבעבור תפלת משה לבד נושעו לא גם בעבור תפלתם, ועוד שלא ישענו על תפלתו ויסיר לבבם מהאל, והנה גם פה עירב הנאון פירושו עם דברי חכמינו, וחנה בדרש¹): ריש בן יהודה אומ' כבר קדמה צעקתם לצעקתך. —

(יז) ומעם ואני הנני מחזק אמר הנאון כי יחזק לכם בראותם עמוד הענן הבריל ביניהם יחשבו כי ישראל פחדו מהם וירדפום או יחזק לכם שבאשר יבקע הים ויבאו בו ישראל כי גם הם יבואו בו וינצלו כמותם, או יחזק לכם שבאשר יהיו שני המחנות מעבר לים יהיה להם מרחב להלחם בישראל ולהכותם לפי חרב, וכל אלה הפירושים אינם רחוקים. גם אמר הנאון כי טעם הנני מחזק שיוסיף השם במקרה חייהם כח שיסבול גופם המכות ולא ימותו מן הצער ולא מן עמוד אש וענן. וזה הפ' טעם רחוק כי אין דרך הכתוב לומר חיוזק הלב על הענין הזה. אמר הנאון כי ואכבדה בפרעה ובכל חילו לגבול לכל אחד כפי חטאו שהרע לישראל וכן וידעו מצרים כי אני ה' (למעלה פ' ד') בהכבדי שכל אחד יודה לפי האמנתו בכורא על דרך מה שקיבלו ישראל משפע מעמד הר סיני [כל אחד לפי כחו]. ואין צורך לכל זה לולי מדרש חכמים: פתחו לים' לשון השירה²) כי אמר הכתוב רמה וירה נטבעו תבלעמו ויכסמו וכמו אבן וכעופרת כמו שידעת וכבר הקדמתי כי הנאון מערב הדרש בפ' שט"ו. (יח) וידעו מצרים. אין לתמוה איך ידעו המובעים ודוד אמר לא המתים יהללו יה (תהלים קט"ו, יז) כי הנה הכתוב פ' אח"כ ויאמר מצרים כי ה' נלחם (למטה פ' כ"ה). אם כן הוא קודם מותם, או וידעו מצרים הנשארים על דעת ר' אברהם אבל הנאון אמר וידעו על שפת הים והם בשערי מות וכל שכן עם הוכחת ישראל להם כי הנה כת' וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים (למטה פ' ל') וזאת היא דעת חכמינו³) ור' אברהם הרחיק זאת הדעה⁴) ואמר כי הכ' מעיד תבלעמו ארץ (ט"ו, י"ב) ועוד תהומות יכסימו (שם ה') ויפרש וירא ישראל שהוא שב אל שפת הים, וכן

(1) מכילתא.

(2) שם.

(3) שם. השוה הלשון: „וכדי שיהיו ישראל נותנים עיניהם בהם ומכירים אותם ומוכיחים

אותם וכו'.

(4) ראה פירוש הראב"ע לפ' ל', אולם הכתוב תהומות יכסימו לא נזכר שם.

הוא: וירא ישראל על שפת הים את מצרים מת ושני הפירושים אינם רחוקים מן הפשט והקבלה הנצחה. ומעם בהכבדו בפרעה אמר ר"א לאות שהוא בעצמו טבע בעבור שמצא ונער פרעה (תהלים קל"ה, טו) ועוד המשוור אסף אמר אחד מהם לא נותר (תהלים קצ"ו יא) ⁽¹⁾ וכבר קדמוהו חכמינו וזאת היא ד' ר' יהודה במדרש שאמרו לא נשאר בהם עד אחד (למטה פ' כ"ה) זה פרעה דברי ר' יהודה שני וניער פרעה ⁽²⁾. וכבר הקדמתי שרוב הפשטים כלולים במדרשו חכמינו.

(כ) ויבוא, הנאון כי המעם בהבדל שני המחנות כדי שיחזק פרעה לרדוף או להשקים. ב. ישראל מפחד האויב או שיבואו כל ישראל בים לבדם וישארו כל המצריים בחוץ, או להחשיך המצריים כל הלילה כמו סכת חשך שהיה במצרים על כן ויאר את הלילה וכן פירש ר' יונה הספרדי ⁽³⁾ אע"פ שהנאון פי' עוד ויאר כמשמעו כי ה' האיר בעמוד אש שלא מש מישראל כאשר החשיך לבצרים, ור"א בחר בשני כי הכתוב לא יוציא הנגדיים ⁽⁴⁾ בלשון אחד ומה שאמרו חכמים אור לארבעה עשר ⁽⁵⁾ כבר אמרו לישנא מעליא נקט ⁽⁶⁾ וחשב הג' בפירושו הראשון כי ויאר את הלילה כמו נארת ברית עבדך (תהלים פ"ט, מ') ולא אבה הדקדוק ⁽⁷⁾. (כ"א) ויש אוכר ויבקעו המים כמו וגבר ימות ויחלש (איוב י"ד, ⁽⁸⁾), ואמר הג' כי ויבקעו לשנים כמו בקע לגלגלת (למטה ל"ה, כ"ו) ⁽⁹⁾ ולגזרים (תהלים קל"ו, י"ג) ויב קרעים, וכבר אמרו חכמינו י' נמים נעשו לאבותינו על הים ⁽¹⁰⁾. (סוף יבוא)

(1) ראה ראב"ע לט"ו, י"ט ופירושו הקצר ל"ה, ל'.
(2) במכילתא כתוב: "אף לפרעה דברי ר' יהודה שני מרכבות פרעה וחילו", וכן הגוססה בילקוט, אולם בשמות רבה לפסוק וחזקתו את לב פרעה כתוב: "מי גרם להקב"ה ליטול שבר וכבוד לא פרעה שניערו שני' ונער פרעה וחילו בים סוף" וכו', ובמדרש תהלים ק"ו נאמר: ר' יהודה אמר אפי' פרעה שני' אחד מהם לא נותר... ויש אומרים אף הוא נטבע באחרונה שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף. ויש לשער כי המחבר שאב דבריו ממדרש תהלים, אך החליף בזכרוננו דברי ר' יהודה בדברי "יש אומרים", וראה במדבר רבה פ' י"ג, קהלת רבה פ' י' ואסתר רבה פ' ז' ופדר"א פמ"ג אשר הובא בהם ג"כ הכתוב ונער פרעה לראיה על ספלת פרעה. ⁽³⁾ ראה אצול 15—12, 28.

(4) הוא העתקה מהמלה הערבית "אצדאר" (=צדדים, כאשר יכנס האפודי, ראה מעשה אפוד ע' 38), אשר באורה פתרונים הפוכים למלה אחת, ראה פירוש הראב"ע והערתי בענין הזה ללקוטי מפירוש ר"י בן בלעם על התורה עמוד XXXII.

(5) ראש מ' פסחים. ⁽⁶⁾ פסחים דף ג' ע"א.

(7) ר"ל הדקדוק איננו סובל זאת, כי ויאר הוא משרש "אור" ונארת משרש "נאר".

(8) ר"ל כי כונת "ויבקעו המים" היא אחרי אשר נבקעו המים, כי אין לבאר ימים כמשמעם שנבקעו המים אחרי אשר שם את הים לחרבה, וכן אומר הכתוב וגבר ימור. ⁽⁹⁾ ש, אשר ר"ל ימות אחרי שיחלש. והנה אבי הבאור הזה הוא רס"ג, כי כן תרגם בערבית: "... מא אנשק אלמא" (אחרי אשר נבקעו המים). ⁽⁹⁾ אשר הוא חצי שקל.

(10) ראה מכילתא ותנחומא ל' ואתה הרם את מטך. תחת "נחלק ל"ב גזרים" כתוב בתנחומא ד' ויניציאה ש"ה, "ונחלק ל"ב שבילים" וכן הוא בפדר"א פ"ב, אולם בתנחומא ד' קושטא שנת ה'ר"ע חסרה מלת "שבילים". והנה במדרש תהלים קל"ו ס' ז' כתוב: "נחלק ל' שנים", ונראה כי חסרה שם מלת "עשר".

אגרות בקרת

מאת אברהם עפשטיין (המשך).

ה.

מדרש איוב.

להרנ"ב. שבתי לביתי וראיתי את הגליון השני מהצינמטראלאנציגר שלך. יפה העירות בצד 35 נגד הריש בובר במבואי: מעין גנים, כי אין להכחיש בשום אופן שלענין הקדמונים היה מדרש ~~לאיוב~~. מלבד הראיות אשר הביא צונץ G. V. 270 וכבודך ביאהרכיכר V, 99 יש לי עוד כמה הוכחות על מציאות המדרש הזה.

(א) בפירוש רש"י כ"י על קלף הנמצא אצלי מצאתי כתוב לאיוב א' ו': ויהי היום, אותו היום ראש השנה היה כמו שני יום תרועה יהיה. להתיצב, אין להתיצב אלא לדון, שני נצב לריב יי, וצוה הקביה לשמן להביא חובות וזכיות של כל הבריות, ההיד משום בארץ. במדרש איוב. — בפירוש רש"י שבדפוס המאמר הזה (כהרבה מאמרים אחרים) משובש, וחסרות המלות, במדרש איוב.

(ב) בפירוש המחזור אשר היה מקודם ת"י הרשד"ל והר"ר שזחיה וכתה אצלי מצאתי בדף כ"ב ע"א: ומדרש איוב ראיתי: ואלי דבר יגנוב (איוב ד' י"ב), נביאי אומות העולם אין נבואה באה להם אלא לפי מעשיהם, גונבי דעת [הם], וכל נבואתם בחלום לילה. משל למלך שהיתה לו אשה ופלגש, אצל אשתו בפומבי, פ"י בגלוי, אצל פלגשו אינו בא אלא בסתר. לפי שעשו גונב דעת אביו היה לבנו רוח הקודש בגניבה, כשהיה בא מבית עבר א"ל אביו במה עסקתה היום, א"ל בתרומות ובמעשרות, אלא אבא מלח מהו במעשרות? והיה מרמה לקבל הברכות (שקבל) מאביו, אמר [אביו] מה זה מחמיר במצות, ואין ציד בפיו אלא הלכות שני בפיו לבות ולבו לעשותו (צ"ל בפ"ך ובלבדך לעשותו, דברים ל' י"ד). — ע' ב"ר פנ"ב ופס"ג.

(ג) שם דף ק' ע"ב: במדרש איוב: איש היה בארץ עוף, ארץ שנוטלין בה עצות רעות על הק' שני מן הארץ ההיא יצא אשור (בראשית י' י"א), ומתרג' מן עצה ההיא. — ע' ב"ר פל"ג, מכאן נראה כי כבר לעיני בעל המדרש לאיוב היתה באונקלוס הגרסא מן עצה ההיא.

(ד) ע"פ עדות ה' נייבאר (קאטאלוג 167) מובא מדרש איוב בילקוט המכירי.

אם כן אין להטיל ספק במציאות מדרש לאיוב, ואין ספק שממנו נובעים הדברים הרבים אשר בעל מעין גנים מביא בשם חז"ל ואינם אצלנו בשום מקום. מה שהוא מביא לאיוב ל"ח ל"א (כימה יש לה צנה גדולה), מביא גם בעל הערוך ערך כסיל והרד"ק לעמוד ה' ח' (ע' הערוך השלם לקא"ה"ע' כסיל). מה שבעל מעין גנים מביא לאיוב כ"ח י"ז מביא רבנו בחיי בכר הקמח בג' מקומות: אבל א', טהרת לב, כפורים ב'. קרוב שכל זה נובע ממדרש איוב.

ו.

הלכות אלדד וההלכות הגדולות והפסוקות.

בספרי אלדד הדני הראיתי כי אלדד השתמש בכמה מקומות מהלכותיו בדברי בעל הלכות גדולות, וכי ביחוד הלך אחריו בדין שחיטה העשויה כקולמוס המשונה מן הדין הזה בהתלמוד, וכתבתי: מזה יכולים אנחנו ללמוד על זמנו של בעל ההלכות ההן. (הגדולות). אבל אפשר שהשווי בדין שחיטה כקולמוס הוא דבר מקרה, ושהשווי בהלשון יבוא מסבה שהסופרים שנו לשון אלדד על לשון בעל ההלכות הגדולות (מבוא XLVIII). על זה כתב לי אחד ממכירי כי קצרתי במקום שראוי להאריך, ונתתי דברי לשיעורין בענין נכבד כזה. השיבותי לו כי באמת כן הדבר, אך לפי דעתי כן נאה לכל אובה אמת. למנוע מלחרוץ משפט בדבר שיש בו ספק, ובהיות שהענין באמת נכבד מאד, הצעתי ספקותי לפני החוקרים למען יחקרו וידרשו ואולי יעלה בידם להכריע לצד מן הצדדים. גם אנכי לא הנחתי את ידי מזה ובכל עת מצוא שמתי לבי על היחס הזה שבין הלכות אלדד להלכות הגדולות. והנה מצאתי עוד כמה פרטים אשר אלדד שוה בהם להלכות הגדולות, ובכל זאת לא אוכל גם הפעם לחוות בזה דעה מוחלטת. ועל כן אמרתי להגיש עוד הפעם את ספקותי הראשונות והאחרונות לפני החוקרים, ולמשפטם איחל.

בכלל מצאתי כי יותר ממה שהלכות אלדד דומות בכמה פרטים להלכות הגדולות הן דומות להלכות הפסוקות (הוצאת שלוסברג). במה שיבוא אציג דברי אלדד ודברי בעל ההלכות אלה לעומת אלה, ואחר תבאנה ההערות שלי הנתוצות לבאר השווי שבהם.

(א) שהיה כיצד, כגון שהתחיל בשחיטה וכא אונס ואנסו והעלה ידו מצואר בהמה, או שהבעיתו ונפלה הסכין מידו, או שנפלה סודר על פניו, או שבאה צרעה וישבה על פניו... אם שהא ושחט כשיעור שחיטת בהמה אחת דקה לדקה... (הלכות פסוקות צד 135, בה"ג כל זה בלשון ארמית. המאמר או שנפלה סודר על פניו אינו שם). (ב) חלדה כיצד, שהיה שוחט טבח ונכנס ראש סכין בין עור בהמה לסימנין או בין סימן לסימן... מאי תקנתה ישליך סכין על רוחבה ויוציאה מעט מעט ולא יגביה ידו מצואר בהמה ויברוק סימנין שמוא נפסק, ויחזור וישחוט מלמעלה למטה ומותר (ה"פ שם). מאי תקנתיה... ובתר דשחט חזי אי בויע קניא או ושחט טרפא (הלכות גדולות). (ג) הגרסה כיצד? כגון שהיה שוחט תחת חושי הראש... וטבח ששחט בהמה ימדוד ארבע אצבעות תחת טבעת גדולה וישחוט (ה"פ 136.	(א) שהיותיה מא היא. התחיל הטבח לשבוח הבהמה ואנסהו אונס, או נפלה המאכלת מידו, או נפל הסודר על עיניו, או נפלה צירעה על ידו, או פתמחו אדם בדברים ושהה בידו עד כשיעור שחיטה בהמה אחרת... (אלדד הלכה ב' 3, ע' הלכה א' 3 ושם הערה ג'). (ב) חלדותיה טהו, אם מהרה הבהמה והעלתה ראשה טרם תפול המאכלת עליה, ותבא המאכלת בטהרה בין הושת ובין הגרגרת... אולם כמה הגון, אם יקה המאכלת ממקומה וישחוט על אופן השחיטה ויכין מקום למאכלת, אם נקבה הגרגרת שלא במקום שחיטה טרפה (ה"א 5 ע' הערה ה'). ומה החלדה טרפה? כי תיכנס המאכלת בין העור לבשר ואינה במקום שחיטה, הרוגה היא והיא נבלה... (ה"ב 4). (ג) הגרמוותיה היא מטבעת גדולה ולמעלה טרפה... והשוחט עליו שיתן ארבע אצבעותיו מתחת טבעת גדולה וישחוט מתחת האצבעות.

ואם לא שחט על ארבע אלא אפילו על שלש | (פה ידובר על הקנה). ועד כמה, אמר רב נחמן
או אפילו על שנים כשרה... וכל שחיטה העשויה | עד כדי תפילה, כדי שיתפוש אדם בשני
כעט טרפה (ה"ב 5). | אצבעותיו. (שם 141. פה ידובר על הוושט)
הגרסה, מי ששוחט בהמה ומגרים לה לקנה |
בקולמוס, אם מגרים לה עם הוושט טריפה (ה"פ 141 וז"ל בה"ג אצל דין הגרסה).

אפשר כי אלדד לא הבין דברי בעל ההלכות הפסוקות וחשב כי גם
בשני אצבעותיו מוסב על הקנה וע"כ כתב: ואם לא שחט על ארבע אלא
אפילו... על שנים כשרה. בעל אור זרוע יגיד לנו כי במקצת ספרים היה
כתוב לפניו בההלכות הגדולות ארבע אצבעות, ובמקצת ב' אצבעות, וז"ל
בסימן שע"ד: וראיתי כתוב בה"ג דשחט חיותא לימשח ארבע אצבעי מתותי
טבעת הגדולה ולשחוט. ע"כ ה"ג. והיינו שכתב רש"י בשם רבנו הזקן...
ובה"ג אחרים ראיתי כתוב כדי תפיסה היינו כי היכי דתפס לה אינש בתרי
אצבעי ע"כ לשון ה"ג. ונראה כי גם בעל אור זרוע הרכיב שני המאמרים
השונים של ה"ג. כי באמת המאמר הראשון מדבר על הקנה והמאמר השני
מדבר על הוושט, ובעל או"ז מביא גם את המאמר הראשון לענין שיעור
הוושט (לא שחשב כי שני המאמרים מדברים על הקנה כמו שכתבתי אלדד
106). ואפשר כי לדעת אלדד ובעל או"ז אין לעשות חלוק בין שיעור הקנה
לשיעור הוושט.

ידוע כי חז"ל אמרו שחיטה העשויה בקולמוס כשרה (חולין ל' ע"ב).
ואלדד וה"ג גם שניהם פוסלים שחיטה כזאת. ובודאי הם מתכוונים לענין
אחר כמו שבארתי בספרי אלדד הלכה ב' הערה י'. יהיה איך שיהיה שניהם
מתכוונים במלות, שחיטה העשויה בקולמוס (בלשון אלדד כעט) לענין אחר
ממה שמבין בהן התלמוד.

(ד) עיקוריה מה היא, שיתחתה הבהמה | (ד) עיקור כיצד, כגון שהיה עומד טבח
ושוחט בהמה וטבח היה גיבור ועם שהיה אוהז | ושוחט בהמה וטבח היה גיבור ועם שהיה אוהז
סימנין של בהמה נתעקרו סימניה ואפילו אחר | סימנין של בהמה נתעקרו סימניה ואפילו אחר
מהן קודם שישחוט, וטבח היה גבור וכבשה | מהן קודם שישחוט, וטבח היה גבור וכבשה
לבהמה בין מקום גבוה למקום נמוך (בה"ג: | לבהמה בין מקום גבוה למקום נמוך (בה"ג:
בין מוליא לנצה) והיקת (בה"ג ואקחתינהו) | בין מוליא לנצה) והיקת (בה"ג ואקחתינהו)
רגליה בארץ או במקום גבוה (בה"ג בארעא | רגליה בארץ או במקום גבוה (בה"ג בארעא
או במוליא) והכתה ראשה ועם שאוחז סימני | או במוליא) והכתה ראשה ועם שאוחז סימני
בהמה נתעקרו סימניה קודם שישחוט... (ה"פ | בהמה נתעקרו סימניה קודם שישחוט... (ה"פ
186 ע"ש 141). | 186 ע"ש 141).

לבהמה אצל אבן או יתד או קיר, והעקירה רגליה | עיקוריה מה היא, שיתחתה הבהמה
לחובם ולא הבין אליה ופתה ורגליה מעוקרות ואת | ונחתה רגליה באבן או ביתד או בקידה
טרם יצא הדם כלו או טרם יצא הנשמה והמשיכה מזה המקום אל מקום רחוק כשרה. ואם נעקרו | מושלכת בארץ, או בארץ פסוגה,
הסימנים טרפה.

לשון בעל הלכות פסוקות נכרת אצל אלדד, אף שאלדד מטה את
הדברים לענין אחר. לפי דעת בעל ה"פ השחיטה בין מקום גבוה ומקום
נמוך מביאה לשריפה יען כי הסימנים נעקרים על ידי "הקתה" הרגלים
בארץ או במקום גבוה, אבל אצל אלדד השחיטה הזאת נפסלת יען כי רגלי

הבהמה תחובות בארץ ואין כל הדם יוצא. ענין עקירת הסימנים נזכר אצל אלדד רק דרך אגב, וקרוב מאד שהוא נוסף בזמן מאוחר (ע' היא הערה ט'). עוד יאמר אלדד כמה פעמים: אם ישמש בה רוח (ה'ג 4. 10). כן יאמר בעל היג: ולא משמשא בה זיקא, ובעל הלכות פסוקות צד 143 יאמר: ריאה שאין משמש בה הרות. לא מצאתי בשום מקום אחר את הדבור „שמש רוח“.

השווי הזה שבין הלכות אלדד להלכות הפסוקות מוכיח כי לעיני אלדד היו ההלכות הנזכרות כבר מסודרות כמו שהן לפנינו. וביחוד מוכח זה מן הדינים המתנגדים אל התלמוד או בלתי נובעים ממנו (שחיטה העשויה כקולמוס, עיקור). האמנם מצד אחר נדע ברור כי ההלכות הגדולות והפסוקות לא יצאו מיד מחבריהן (ר"ש קיירא ור' יהודאי גאון) כמו שהן עתה, אבל נעשו בהן שנויים רבים ונתוספו עליהן בזמנים שונים דינים ופירושים להדינים המתנגדים לדברי מחבריהן. מן הסבה הזאת היו ההלכות האלה כחידה סתומה כבר בעיני הגאונים והרבנים הקדמונים. ואחר כי נכנסו בהלכות הוספות מוכן מאוחר מאד ⁽¹⁾, אפשר כי איזה סופר הכניס לתוכן גם קצת דברים מהלכות אלדד. וע"כ אין שום הוכחה כי אלדד השתמש בהלכות. גם אפשר כי אלדד והסופרים המוסיפים בהלכות הגדולות והפסוקות שאבו כלם ממקור אחד שלישי בלתי נודע לנו. כבר הוכחתי כי להיהודים הגרים במקומות רחוקים מארץ ישראל ובבל היו דינים ומנהגים שהתנגדו להתלמודים שלנו, יען כי אליהם לא הגיעה התורה שבעל פה שיצאה בימי קדם מא"י ובבל, או שהגיעה ולא היתה מוכנת להם כראוי ⁽²⁾. גם חיותי דעתי כי אלדד מביא בהלכותיו דינים זרים כאלה שהיו נהוגים אצל היהודים שבדרום ערביא או באפריקא דרוסית מזרחית, והראיתי כי מדינים כאלה נשאר עוד זכר אצל השומרונים והפלשים והקראים (ד"מ דין עיקור של אלדד, והוצאת כל הדם בשעת השחיטה). והנה אפשר כי עוד קודם אלדד היו דינים כאלה כתובים על ספר, וממנו שאבו המוסיפים בהלכות הגדולות והפסוקות וגם אלדד, ועל ידי זה תתבאר ההתדמות שביניהם. יש ראייה כי ההוספות הזרות בהלכות הגדולות נעשו בידי סופרים שגרו במקומות רחוקים מבבל. ז"ל בעל אור זרוע ח"ב סימן תל"ב: „וגאון אחד השיב מה שנמצא בהלכות גדולות... אעפ"י שתשובה זו נכתבה בשם ר' יהודאי גאון אין לסמוך עליה דמחו לה מאה עוכלי בעוכלא כדאמרין. וכך השיב לפני אקלמון ⁽³⁾ מתא: הו יודעין שהלכות אלו של מר רב יהודאי זצ"ל לית חיונא מבבל ביומוי דרב יהודאי אלא בתריה כשיעור מאה שנין אייתנין שבואין לבבל ולא ידעין היכא אמר מר רב יהודאי מעיקרא. רב יהודאי מאור עינים הוה ולא הוה כתב בידיה, וכל דלא שמעוה רבנן מפומיה לא תלינן ביה כיון דאית ליה פירכא, ולא סמכין עלה דאמרין ספרא הוא דסעי,

(1) לפי דעת ה"ד שי"ד (כ"ח ח"ו 245) נזכר האלפסי בהלכות גדולות.

(2) אלדד הדני הקדמה ומבוא XXVI. וכבר העיר ע"ז חולסון בספרו 476 p. Corpus...

(3) הר"ג ברילל (יאהרביכר II, 77) משער כי צריך להיות אל קירואן.

אי נמי אינש אחרינא כתב בשמיה, ע"כ תשובת הגאון¹. הגאון מבאר הזרות שבהלכות הגדולות ע"י שני טעמים. הטעם האחד הוא כי ר' יהודאי גאון היה סגני נהור ולא כתב ספרו בידו², ועוד כי הלכותיו הובאו מארץ רחוקה לבבל כמאה שנים אחריו ואפשר כי אינש אחרינא כתב בשמו. האינש האחר הזה יכול להוסיף על ההלכות מה שמצא בהלכות אלדד או בספר דומה להן.

כללו של דבר לא אוכל להכריע לשום צד, ואמר עם החוקר נילדיקי:
Es ist nicht das erste Mal, dass ich beim Abschluss einer Untersuchung rathloser bin als beim Anfang.

ז.

תשובה על בקרת הראייה ווייסס והערות לספרי אלדד הדני.

בתתי תודה להרב הראייה ווייסס על אשר הואיל לבקר את ספרי הנני מוכרח להשיב על דבריו בכמה פרטים. בהחוקר צד 160 כתב הרב המבקר: "ובבחינת הלשון נראה שהמחבר מאמין לספרו של אלדד שבארצו מדברים רק לשון הקדש נקיה... אך מי זאת יודע... נקי אני מקלות הדעת הזאת. אני כתבתי כי אחר שאלדד ספר שבארצו מדברים בלחיק הקדמונית, ע"כ אולי הוכרח על ידי זה לכתוב בלחיק של כתבי הקדש, וזה הביא אותו לדחוקים רבים (מבוא צד VIII). הנה אמרתי שאלדד ספר זאת, אבל לא שכן היה באמת. בצד XIII כתבתי בפירוש: "אנשי קירואן בשאלתם לר' צמח גאון מספרים בשם אלדד: ואין להם (לר' השבטים) לשון אחר כי אם לשון הקודש... מזה נראה שעלתה ביד אלדד לפתות את אנשי קירואן להאמין לו שלא ידע רק לשון אחת, והיא לשון הקדש. אך כבר... גם אנכי לא האמנתי לאלדד ועיינתי בדבריו ומצאתי שהוא ידע ודבר לשון ערבית... בספריו והלכותיו יש המבטאים הערביים הבאים... לא אבין איך אחר כיו יכול הרב המבקר לחשוב כי האמנתי לספור אלדד בדבר הלשון אשר דברו אנשי ארצו. — עוד כתב המבקר צד 162: "ותמה אני כי לא מצא פה המקום להעיר שבעקר הראשון מהלכות טריפות איננו (אלדד) מסכים עם תלמודנו הסובר שאין בודקין כל י"ח טריפות אלא הריאה בלבד ואלדד אומר בפירוש (צד 111) במה בודקין את הטרפות נתחיל במות. הרי שלפי תלמודו בודקין כל י"ח טריפות וזה כמנהג בני ארץ ישראל...". לא העירותי על זה, יען כי באמת אין כל רמז ברבריו אלדד שנחנף לבדוק לבתחלה כל הי"ח טריפות. מה שאמר "נתחיל במות הראש", וכן בשאלת אנשי קירואן, והכין דרך הלכות טריפות שלהם, מתחיל בנקבי המוח של

(1) הר"ר שוח"ה (במכתבו שבראש ספר הלכות פסוקות צד 10) העיר כי הגאון הזה הוא רב האי, יען כי דברים דומים לאלה מובאים בשמו ביוחסין השלם צד 205. שם נאמר שההלכות באו מאדום לבבל.

(2) כזאת כתב גם רבנו תם (מרדכי מ"ק ס' תתס"ב, הובא מאת ה"ר ש"ר כ"ח ח"ו 246).

ראשי (צד 64) הכונה בכל זה כי בהתלמוד של השבטים סדורה בדיקת המוח בראש הלכות טרפות. ועוד אין ראיה מזה כי לפי דעת אלדד נחוץ לבדוק תמיד כל הייח טריפות ולהתחיל מן הראש. גם בהמשנה דחולין מ"ב ע"א ובהרמב"ם פ"ו מהלכות שחיטה נזכרה טריפת קרומו של מוח קודם נקיבת הריאה, ולא יעלה על הדעת לאמר כי הם מצריכים על ידי זה בדיקת כל הייח טריפות. ומאי שנא אלדד? אף הוא דעתו שנחוץ לבדוק את המוח רק כשנודע לנו שהבהמה נלקחה שם. הלא אלדד בעצמו יאמר: אם הכה רועה צאן את הבהמה באבן או באגרופ או במקל על הראש ונשבר העצם... וראית אותה תהלך על צדה אחת, ושחטת אותה, עליך שתברך הראש... (שם 111). הלא ברור הוא כי לדעת אלדד בדיקת הראש נהוצה רק בעת שהרועה הכה את הבהמה ובעת שהלכה על צדה. אבל בלא זה אין בודקין את הראש. ומה שאמר אלדד (צד 112): "ואם לא ניקבה הריאה במה אתה בודק? כי הריאה ההיא נקרא שמה ריאה כי בה יראה ראשון לכל הטריות..." כוננו כי בהריאה שכיחא הטרפות יותר מבשאר האיברים הנמרפים וע"כ בודקין את הריאה גם כשלא נודע שאירע להבהמה שום דבר שהיה יכול להטריף אותה¹.

עוד כתב שם הררה"ז: "ועוד ירחיב דבור על כלל אחד המתבאר מתוך הלכות שחיטה של אלדד שסבת הרבה דברים הפוסלים היא על שהם כונעים הוצאת כל הדם. וז"ל הכתבר: הפכה שאלדד מחמיר בדיני שחיטה הרבה יותר מבעלי התלמוד היא מפני שלפי דעתו מותרת השחיטה היא הוצאת כל הדם מן הבהמה בשעת השחיטה, וע"כ מזהיר על הרחקת כל דבר המעכב יציאת הדם, והנה הכתבר ידע מאד כי זה מדרת הקראים, אבל אמר... לדיני אלדד בהרחקת הדם יש טעם אחר המיוסד בקורות ענין השחיטה, ובמאמר ארוך ויפה מאד מברר לנו שאולי היה טעמו ונמוקו של אלדד שהחזיק בדעה הזאת... אמנם אם עקר טעם השחיטה לפי דעתו הרחקת כל הדם יפלא מאד כי לא רמז (!) עליו ביתר ברור... ועוד אם זה עקר טעמו למח שבה את הורידין שעקר הוצאת הדם מן הורידין. העתקתי כל דברי המבקר לפי שהענין נכבד וראוי לשים אליו לב. אין ספק כי מכוון הדבר להסביר טעמים לאיזו דעה קדמוניה הבלתי יוצאה בהכרח, מדברי המתבר הקדמון והמוטלת עוד בספק, כי באופן זה נבנה השערות על השערות, ואפשר שנבאר דברים שלא היו מעולם. לו הפך הרב המבקר להתבונן יותר בחקירותי שבספר אלדד, או היה רואה כי אין אני מן הבונים מגדלים כאלה הפורחים באויר. גם בהענין שלפנינו אין בגוף הדבר שום ספק, ואין להכחיש בשום אופן כי לדעת אלדד טעם השחיטה הוא הוצאת כל הדם בשעת השחיטה, כי בכל מקום שאתה פונה תמצא בדברי אלדד ראיות חותכות על זה. נתחיל בשאלת אנשי קירואן לריצ' גאון. הם מספרים כי לדעת אלדד השחיטה פסולה אם בשעת השחיטה נתחבו רגלי הבהמה באבן או ביתר או בקיר. הטעם לזה הוא מפני שהבהמה לא תוכל באופן זה לנענע ברגליה ואין הדם יוצא ע"י התנועה הזאת, כמו שזה מבואר היטב בהלכה ב' (צד 102). הדין הזה נוהג גם אצל הקראים והפלישים (מבוא XLIV) ומהטעם שהזכרתי. בהלכה ב' נתברר היטב טעם השחיטה בכמה מקומות.

¹ בחולין מ"ט ע"א א"ר"י למה נקרא שמה ריאה שמאירה את העינים.

ול אלדד (צד 100) שהיותיה מא היא? התחיל הטבח... והלך הדם בכל הבשר
 נבילה משיעור הראשון, שלא שופך הדם כולו, וכתב בתורה כי כל נפש
 כל בשר דמו בנפשו הוא, וכת' ולא תאכל הנפש עם הבשר. עוד שם:
 דריסותיה מה היא... ולמה דומה בשרה כי פתאמיה ושחט וחתך הסימנין
 בפעם אחת, דומה לבהמה שטרפה כפירפתאום והלך כל הדם בבשר...
 עוד שם (101): הגרמותיה... ואם על הטבעת הגדולה תשחוט חתכת
 שורש על גידי הדם ולא יצא הדם... בהלכה ג' (צד 111) יאמר אלדד:
 כל בשר ודם אשר יצר הקביה אותו על פני כל הארץ טרם מיתתו מלאך
 המות מביט אליו ויהלוך דמו בבשרה, לפיכך למד הקביה למשה רבנו
 שמנה עשר טרפות האלו... מכל המאמרים האלה יוצא ברור כשמש
 בצהרים, כי לדעת אלדד טעם השחיטה (גם הטרפות) הוא הוצאת כל הדם.
 גרין חשב כי אלדד למד את הדין הזה מן הקראים, ואנכי הראיתי כי הוא
 מיוסד בקורות ענין השחיטה, ושיש זכר ממנו אצל השומרונים והפלשים
 והערביים, ושגם ר' יהודה הלך בשטה זו, ועיכ הוא מצריך שחיטת הורידין
 גם בשחיטת חולין ואוסר דם התמצית בכרת. העירותי כי גם ר' חייא (אשר
 סדר את הספרא על פי שטת ר' יהודה) הלך בשטה זאת באמרו השובר
 מפרקתה של בהמה קודם שתצא נפשה הרי זה מכביד את הבשר וגחל את
 הבריות ומבליע דם באברים (חולין קי"ג ע"א). את כל זאת בארתי
 היטב במבוא מן צד XXXVIII והלאה, ולא אדע איך יכול הרב המבקר
 להסתפק בטעם אלדד ולכתוב מה שכתב. ובנוגע להשאלה מדוע לא יוזכר
 אלדד את הורידין, גם בזה לא התבונן הראהיו על דברי שכתבתי בצד
 XLIV: אצל אלדד לא נזכרו הורידין, ובכלל אינו מזכיר מה שנחזק לחתוך
 בשעת השחיטה.

והנה כבר ארכה התשובה הזאת יותר מדי, ועיכ אחרול מלהשיב על
 טענות הראהיו בנוגע לשטת רש"י בשובר מפרקתה של בהמה קודם שתצא
 נפשה, בפרט אחרי שכל מה שכתבתי בזה (צד XLVI) מבואר היטב וכל
 מעיין בספרי ופרדס לרש"י סימן רי"ה (לא רמ"ח) ימצא בנקל כי דברי הרב
 המבקר מופרכים ובלתי יכולים להתקיים. האמנם בנוגע להשאלה ששאל
 הראהיו כי רש"י סותר את עצמו אחר כי בפרדס הוא אוסר שהייה במעוט
 קמא דגרגרת ובחולין ל"ב ע"א כתב: "ובמיעוט קמא אי דגרגרת לאו מידו
 עבד ולא שהייה היא" (ע' גם רש"י שם ל' ע"ב) על זה אענה כי הסתירה הזאת
 תשאר על מקומה בין שנאמר כי רש"י אוסר בפרדס השהייה הזאת מטעם
 הבלעת הדם ובין שנאמר שאסרה מטעם אחר בלתי ידוע (כי הראהיו לא
 באר את הטעם האחר), ואין עלי אחריות הסתירה הזאת. הלא תראה כי
 רש"י סותר את עצמו בזה הענין גם בפירושו לחולין, כי בדף ל"ב כתב רש"י
 בהמשך לדבריו המובאים למעלה: ונראה דהשוחט רוב סימנין והשליך מידו
 והעוף שוה למות אסור לחזור ולחתוך המיעוט בתורת שחיטה דמוטב
 שיכה על הצואר בסכין או ימתין עד שימות. ובדף קי"ז ע"א אוסר רש"י
 בשר הבהמה שנשברה מפרקתה קודם שיצאה נפשה אפילו ע"י מליחה,

ולמה גרוע זה מההכאה על הצואר? וכבר האריכו הראשונים והאחרונים לישב את הסתירה הזאת¹. יבואו נא בעלי תריסין וינסו לתרץ גם את הסתירה שבין דברי רש"י בפרדס לדבריו בפירושו לחולין, ואני לי אלא מה שעניי ראות, כי בפרדס אוסר רש"י שהייה במיעוט קמא דגרגרת משום הבלעת הדם ומביא ראיה מדברי אלדר, וכן הוא אוסר בשר הבהמה שנשברה מפרקתה מטעם הבלעת הדם וע"כ ברור בעיני כי הלך גם בזה אחר אלדר. ובדבר הסתירה אחשוב שאיננו נמנע כלל שרש"י חזר ממה שכתב תחלה ואסר שהייה קמא בגרגרת מטעם אלדר². ראה נא מה שכתב הוא בעצמו בתשובתו שבמחזור ויטרי סימן שפ"ב (צד 414): ועל היקף של כל ימות החג נשאל רבינו ניע (רש"י) וכך השיב... אני כבר נשאלתי על זאת כמה שנים והשיבותי כדברי האוסרים יש היקף ושגיתי בה שדמיתי... אבל עתה יישר כחו של אחי שלמדתי מפלפול... וכן נראין הדברים וחוזרני בי מבראשונה. — כן היתה דרך רש"י וכן היא דרך כל מבקש אמת לשמה ולא לשם הכבוד המדומה. ומי יתן והיתה דרך רש"י לאות ולזכרון גם לחכמי דורנו.

קעת אבוא לבקר בעצמי אחר דברי בס' אלדר הדני.

בצד 10 כתבתי כי מלשון „ואל תטו ימין ושמאל" שבסוף תשובת ר' צמח גאון לאנשי קירואן יש להוסיף כי היא מהגאון ר' צמח בן חיים, כי ממנו יש תשובה בפרדס (ד' קוש"פ דף כ"א) וגם שם הוא מסיים בלשון: ואין לנטות ימין ושמאל, ודבור כזה לא נמצא בתשובות שאר הגאונים. שכתתי להוסיף: חוץ מתשובת ר' אהרן כהן בפרדס דף כ"ז ע"א.

צד 36 להערה אודות ההגדרה מאלכסנדר, ע' מגן אבות לרשב"ץ המביא במשנת שמעון הצדיק מספר קורות אלכסנדרוס שאלכסנדר אמר: איני משתחוה אלא אל השם הכתוב במצחו, וכ"ה בתולדות אלכסנדר שהוציא לאור הר"י לוי בקובץ על יד ח"ב 10, ודומה קצת לסיפור, ויסיפוס בקדמוניות י"א פ"ח, ע' יוחסין ד' לונדון צד 2, אבל ביוסיפוס שוה הספור הזה להספור במ"ת ויומא ס"ט. דעת הרש"י בערך מלין 69 היא שהספור בתמיד לקוח מספר מיוחד על הגדרות אלכסנדר. וע' כתב תמים לר"מ תקן באו"ז ח"ג צד 87 למטה. —

צד 87 אודות הדעה שגן העדן הוא בכוש או סמוך לה ז"ל חרייו בשער מ"ו בשם מצרים: מביבי היאור הנאור... אשר מגן עדן מוצאו ועד מצרים מובאו. —

צד 40 בענין שבנים מתים בעין שבועה ע' גיטין ל"ה ע"א ופנתרין צ"ע"א (העירני ע"ז ה' גרויבארט). —

צד 46 כתבתי: אולי הוא ראשי תבות מ' ב' ית' ה' מקדש.. כן מצאתי אח"כ ברבה דרבה כ"י אוכספורד.

צד 61 אודות מלת יאהעריבית אצל היהודים ע' Derenbourg Manuel du Lecteur p. 497.

צד 69 אודות עלית משה לשמים וראותו שם את בית המקדש ע' פס"ר סתן תורה דף צ"ח ע"ב הוצאת פרידמאן.

צד 74 אודות השטר שאדם נתן על ע' משנותיו לדוד ע' ילקוט בראשית רמז ס"א המובא שם בשם מדרש אבכיר, שם נאמר כי הקב"ה ומטטרון ואדם חתמו את שטר המתנה. —

1) ע' קונטרס הבלעת הדם להר"צ פלאטא צד צ"ג. — בעל שטה מקובצת (ר' ווילנא כתב על המאמר שברש"י חולין ל"ב כי מן „ובמיעוט קמא" עד „ימתין עד שימות" לא נמצא ברש"י בפסחים ישנים ולפי זה סרו כל הפליאות, אך גם ברש"י לחולין ל' ע"ב נראה כי הוא מתיר שהייה במיעוט קמא דגרגרת, ע' תוס' שם וס' התרומה הלכות שחיטה סימן ה'. —

2) ובפרט שגם בעל ה"ג (המובא ברש"י חולין ל' ע"ב) כתב: ואי שהי נמי במיעוט סימנין בין בתחלה בין בסוף אסור כיון דלא איפשיט לן עבדינן לחומרא (הוצאת ה"ה 510 וכו' בה"ס 135) הרי שבעל ה"ג אינו עושה חילוק במיעוט קמא בין גרגרת לזושט.

צד 76 הדרש על וכאחד השירים תפולו מובא גם בכד הקמח ערך אבל.
 צד 128 הראיתי כי אלדד כתב ספק בסמך וכונתו למלת צפק הערבית בצד"י, יען כי
 הברת ס' וצ' קרובה בל"ע. מצאתי כי בהא"ב של שלמה שבתרגום שני לאסתר כתב באות צ':
 מנאו לבעלי דבניו... ס' במקום צ'.
 צד 168 לענין שהפליטים מתענים בה"ב בכל השנה ע' ב"ד פע"ו: ויאמר אם יבא עשו
 אל המחנה האמת והכהו, אלו אחינו שבדרום והיה המחנה הנשאר לפליטה, אלו אחינו שבגלות.
 א"ר הושעיה אף ע"פ שנשאר לפליטה מתענים היו עלינו בב' וה'. — ע' ס' חסידים סימן רפ"א
 (הוצאת חברת מ"ג).
 צד 172 לענין ישיבת הנדות באהל מיוחד, כן היה המנהג אצל בעלי הצבא, ע' מו"נ
 ח"ג פמ"ג. גם בהודו שלחו את הנדות מביתן ע' Relation des Voyages... par
 Reinand I, 56.

ח.

הוראת זרא (במדבר י"א כ') והוראת תקלא באונקלוס שם.

להרשיף בעל החוקר. במחברתי ר' משה הדרשן מנרבונה צד
 20 הבאתי דברי רש"י על והיה לכם לזרא: ובדברי רמ"ה ראיתי שיש מקום
 (נ"א לשון) שקורין לחרב זרא, וכתבתי: בלתי מובן מה ענין חרב לפה, וכי
 אכילת השלו היתה לישראל לחרב? אולי צ"ל שיש מקום שקורין לחבורה
 זרא... וכן אמרו בויק"ר פ"ח ובמ"ר פ"ז: מהיכן נתחייבו ישראל בזיבות
 ובצרעת... ריב"ס אומר ממתאוננים, שנאמר עד אשר יצא מאפכם והיה
 לכם לזרא. מהו לזרא? ר' הונא אמר לזרנו ולבוטנא... מן הענין נראה
 שהוראת זרא ובוטנא היא זיבה וצרעת. הצעתי את הגהתי בלשון, אולי
 יען כי בכל כתבי"ד כתוב לחרב. כעת הודיעני בטובו הרר"ש בובר כי
 נמצא ת"י פירוש על התורה בכ"י המביא אותן הדרשות של ר' משה הדרשן
 הנמצאות ברש"י, ושם כתוב: והיה לכם לזרא, להריגה, מזה נראה כי גם
 המפרש ההוא קרא לחרב, וליתר ביאור כתב להריגה, וע"כ רחוק להגיה
 חבורה במקום חרב. ונראה כי רמ"ה רמז להמאמר שבקידושין ס"ב ע"א:
 מאי חרב תאכלו אמר רבא מילחא גללניתא... דאמר מר פת פורני
 חריבא במלח ובצלים קשים לגוף כחרבות, כמו שהעיר הרצ"ד גרינברגר
 בהחוקר צד 157. האמנם מה שכתב שם, כי הרדיק גם הוא העמים הכונה
 הזאת עצמה בפסוק חרב תאכלו (ישעיה א' כ') אינו אמת, כי ז"ל הרדיק:
 ואם תמאנו ומריתם, לא תהיו אוכלים אבל אכולים לחרב. חרב, כמו
 בחרב חסר בית השימוש... הלא נראה ברור כי לא עלתה על דעת
 הרדיק לפרש כי האכילה תהיה קשה כחרב, אבל יפרש כי יהיו נאכלים
 ע"י החרב. וכן לא צדקת אתה במה שכתבת (צד 112), כי כונת הכתוב
 לדעת רמ"ה היא כי השלו יזיק להם כחרב חדה, ודומה לזה מליצת הכתוב
 ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות (משלי ה' ד') אחרי כי נפת תספנה
 שפתי זרה וגו'. אין הנידן דומה לראיה. במשלי נמשלו הדברים הרכים
 לנפת ושמן, והדברים הקשים והחדים לחרב פיות, כמו שנמשלו לחרב
 בהרבה מקומות בתנ"ך, דים וישם פי כחרב חדה (ישעיה מ"ט ב'), ולשונם

חרב חדה (תהלים נ"ז ה'), הנה יביעון בפייהם חרבות בשפתותיהם (שם נ"ט ח'), יש בוטה כמדקרות חרב (משלי י"ב י"ח), אבל והיה לכם לזרא לא נאמר על הדבדב רק על האכילה, והאכילה המזקת לא נמשלה. בתנ"ך בשום מקום לחרב. לא מצאתי שום מפרש שיפרש לזרא לחרב, כנגד זה מצאנו מי שפירש לזרא כהפחיתות אשר רציתי להכניס בדברי רמיה ע"י הגהתי. כבר חז"ל אמרו לזרא לזורנא, והוראת זרינא או זארינא בלשון סורית היא מין מחלה ע"י Payne Smith s. v., גם מנחם בן סרוק פירש בן מלת לזרא, כי ז"ל במחברתו ערך זר: הרביעי לחמך ישימו מזור תחתך, ולא יגהה מכם מזור, והיה לכם לזרא, כולם לשון מחלה, וכן פתר אונקלוס: והיה לזון לתקלא ופתרונו ראוי ונכון. על לחמך ישימו מזור תחתך (עובדיה א' ז') כתב רש"י: מזור, חולי. והר"ק כתב שם: חולי ומכה. יונתן תרגם שם מלת מזור ג"כ תקלא ואמר: שויאו תקלא תחותך. וא"כ לדעת חז"ל ואונקלוס ומנחם הוראת זרא היא מחלה או מכה.

והנה מדברי מנחם למדים אנחנו כי אין הוראת תקלא אצל אונקלוס (ואצל יונתן) מכשול ומוקש כי אם מחלה ידועה, עפ"י ההוראה העקרית של שרש תקל (=שקל בעברית), היינו כובד האוסטומכא. גם בערבית הוראת תאקל, תקלה היא Magenbeschwerde, Unverdaulichkeit, וזה, יען כי המאכלים שבאוסטומכא כבדים עליו כאילו שוקלים הרבה.

גם אע"ר כי הר"א נייבויר בבקרתו על מחברתי הנזכרת (ע' Jewisch Quarterly Review 1891 p. 157) הביא מפירוש בעלי התוספות על התורה קובץ פרים 260 דף 94: והרי"ם הדרשן אומר לפי שיצחק היה עולה תמימה לפיכך לא היה רשאי לצאת לחוצה לארץ אחר זוגתו, והיה צריך לשלוח את אליעזר, אל הדרש הזה רמז כפי הנראה הריקאנטי בפ' נח (דף מ"ב ע"ב ד' וי"ג): אחרי כן נולד יצחק שדבר על יצרו להתקרב עולה תמימה... ולכן היה קדש ולא יצא חוצה לארץ.

ע"ד אין עונשין ומזהירין מן הדין

מאת מאיר איש-שלום

(מורה בבהמ"ד בוויין). *

בספרי פ' נשא פסקא ח' נאמר: עונש שמענו אזכרה לא שמענו. הסגנון הזה נמצא בהרבה מקומות ורובם בח"כ פ' עניות ובבלי בסנהדרין ומכות ובמקומות אחרים ומיוסד על הכלל אין עונשין אלא מזהירין והכללים אין עונשין מן הדין ואין מזהירין מן הדין ופירשו הרמב"ם בשם י"ד מס' המטה. וראיתי להעיר בקצרה על הכללים האלה כפי הסגנון יד. מקור המאמר אין עונשין ומזהירין מן הדין נמצא בספרי בסיסקא הכלל ג"ס ובפ' חקת פ'.

*) המאמר הזה הוא אחת מהערות המחבר לקפרי דבי רב, אשר לא באו עדין בדפוס. העורך.

קצו כפי כל הבא אל האהל ובפי מפות פי קצב כפי הרגו, במחלאת משפטים פי כפי בשבע ופי"א כפי ובי יפתח או כי יכרה, בהוספתא שבעות פי, ירושלמי יבמות רפ"א, סנהדרין רפ"ט, בבלי ספחים כ"ד ע"א, יבמות כ"ב ע"ב ופי"א ע"ב, סנהדרין י"ד ע"א, ע"ג ע"א, ע"ד ע"א, מכות ה' ע"ב, י"ד ע"א, י"ז ע"ב, ופחים ק"ז ע"ב, תמורה מ' ע"א.

הכללים האלה לאו אליבא דר"ע ניהו, אמנם נמצא בהם מהלוקות שונות ואסדרן אחת לאחרת. ר' יעמאל (בירושלמי יבמות ר"ב פ"א): למדן מן הדין ואין עושין מן הדין. בנו של רבבי (מכות ה') ס"ל אין עושין מן הדין. רב מלאתו בירושלמי (סנהדרין ר"ב פ"ט, יבמות רפ"א) לענין בהו מאנוסחו דמזירין ועושין מן הדין וגרלה דעמיה משום דגלוי מילתא בעלתא הוא ומפורש בבבלי (יבמות ס"ח ע"ב) דס"ל לרב בגלוי מילתא מזירין מן הדין, ולפי כלל גלוי מילתא ס"ל אין עושין מן הדין. אבוי ורבא וארי לשני בשם (בסנהדרין כ"ד ע"א, ע"ז ע"א והמורה ט' ע"א) פליגי בגלוי מילתא אי עושין מן הדין אי לא, אבוי ס"ל עושין וריבא דנמרח בכורות כהא דאבוי דמורה, ועכ"פ ס"ל אין עושין מן הדין. דבי רבי (סנהדרין ע"ג ע"א) נראה דס"ל אין עושין מן הדין, וביריחוה סהמות כהא דמחלאת משפטים וספרי נא ורי יאשיה ורי יוחנן שם חקת ומטות כולהו ס"ל אין עושין מן הדין. וגרלה דכל הכרייתות הללו אליבא דר' יעמאל אלו. רבבי ור"א בנו סבדי עושין מן הדין (סנהדרין ע"ד ע"א), ר' יהודה בן בריה סבר עושין מן הדין (חפספתא דשבעות סיג). רבי סבר עושין מן הדין כן הוכיח בעל ס' הכריתות מריס ספרי וכן כהנא במאיר עין משם ר"ה. ר' יחזק סבר עושין מן הדין (בכריתות ג') ע"א ובמכות י"ד ע"א לסירוס החו"ד ולידך וי"ז ע"ב לסירובי סס). וכבר כהנא דהיכא דהק"ו אינו אלא גלוי מילתא רב ואבוי ממי סבדי דעושין מן הדין. וגל כיון דרבבי תלמידו של ר"ע הוא שכל זה הוא ממחלקותן של ר' יעמאל ור' עקיבא דלר"ע יסוד הדרכות כמפורש בחזרה ולר' יעמאל לא אלימי כמפורש בחזרה.

וכלל דאין מזירין מן הדין עיקרו בה"ב קדושים פי ומוכא במכות י"ז ע"ב ובזבחים ק"ו ע"ב דאפי' למ"ד עושין מן הדין אין מזירין מן הדין. וביבמות כ"ד ע"ב אמרינן דבקרנא דאחורק היא אייתר היא לאשמעין היא כללל שלא הימא מילתא דאחיה בק"ו פרה וכתב לה קרא (וכן ז"ל דמאן דס"ל עושין מן הדין בכל הני קראי דליף מיניהו אין עושין מן הדין). ר' אבין ולמקצא נסחאות אבוי ס"ל בזבחים ק"ו ע"ב מזירין מן הדין וליף אחרה מעוש מה במקום שלא ענש הזיר מקום שענש אינו דין שזהיר ואידחי שס. והוכיח כפי הכריתות שער ג' הוא קי"ד דהיכא דהק"ו לא אהא אלא לגלוי דקרא איירי בכל ענין אפי' דשפיה דקרא משמע דאיירי בחד ענינא מזירין מן הדין ומייתי ראיה משבעות ליא ע"ב דליף בק"ו ומה מפי אחרים חייב מפי עצמו לכ"ז ועיין שם בדבריו שתבואין הן. וביבמות ס"ח ע"ב מפורש דס"ל לרב דגלוי מילתא מזירין מן הדין. ובדאי כריתות ה' ע"ב מוכח דלאבוי אף דס"ל בגלוי מילתא עושין מן הדין מודה דאין מזירין מן הדין, ומה מיוספת קושיא האוספות בסנהדרין ע"ז ע"א ובכר הירלה כן בעל מראה הפנים בירושלמי סנהדרין ר"ב פ"ט. ובסוגיא דל"י קדר בשפחים מ"א ע"א ס"ל להאוספות דגלוי מילתא מזירין מן הדין ורש"י שם נראה דאזיל לשפחים ואולי פעמא משום דהיכא עשה כמו שאכתוב לקמן בשם ה"ה.

ואוסף בזה עוד איזה כללים שחברו במפרשים בענין אין מזירין מן הדין. הרב המגיד בפ"ב מה' מאכלות אסורות כהן דהיכא דהיכא לאו הבא מכלל עשה מלבד הק"ו מזירין מן הדין ועיי' במשנה למלך. — בהוספות ב"מ ס"א ע"א ד"ה אמרי כהנא דבענין שאין בו מלקות כגון בלאו הניחק לעשה מזירין מן הדין ורש"י לזה ממכות י"ד ע"ב. — בשעת יחזק ערך אין

עונשין מביא לחלק בענין אין מזהירין מן הדין אם יליף. פירוש. האזהרה או פיקר המאזהר דבפירוש המאזהר מזהירין מן הדין והוכיח כן מתאספות קידושין לוי ע"א ד"ה א"כ. — בפחד יצחק שם הביא בשם יצחק שמועה כלל יצ"א אין מזהירין מן הדין שאמרו ה"מ להלקותו אבל להמיתו מזהירין מן הדין. והנה זאת נ"כ דעת הרמב"ם בשרש י"ד ולי יצ"א בזה ממכות ה' ע"כ.

ואח"כ ענין זה בדברי רש"י פ"ק דחגיגה וז"ל: דיני ממונות ומזנות עשה והלכות עבודה ופסולי המוקדשין אחת למד בק"י אבל לא הזהרות ועונשין ומקראי נפקא לן במכות ה'. בענין דיני ממונות נדבר עוד לקמן. ובענין עשה ע"ין בלח"מ ה' שבת פ"ב ובמ"ל שרמחמיו לעיל וכבר העיר בעל קהלה יעקב על הלח"מ שלא ראה דברי רש"י אלה.

וכחזור לענין כלל דאין עונשין מן הדין ונבאר ראשונה מהו הנכלל במונח עונשין. במכילתא משפטים פ"א ב"ב ובי יפתח איש צור מוכח שאף בממון אין עונשין מן הדין. אבל בזה"ב ב"ב ב' פ"א ד"ה ולא וד' ע"ב ד"ה. ועדים וזמנים ונח"י מכות ד' ע"ב ד"ה לאזהרה כהבו דבממון עונשין מן הדין. ובס' הכריתות נחקק לומר דבמכילתא אדוני שמים קחי ועיין מה שכתוב לקמן על דיני שמים. וכיד מלאכי הביא בשם שם מקובל ב"ב דלא אמרו כן אלא בחקי צור דחדוש הוא ואין עונשין מן הדין דאין לך בו אלא חדוש. — בס' מוגל מאז ס' ק"י. כתב דלע"ג דבממון עונשין מן הדין בקצם אין עונשין. — בפחד יצחק הביא בשם כהנ"ג שביא בשם נפתח המים דבדיני שמים עונשין מן הדין וראוי מהא דק"ו לשגיגה י"ד יוס. — ובשם מהרי"ק אות י"א הביא להמחה בירי שמים אין עונשין מן הדין. והנה"ב כהבו בחולין קט"ו ע"ב בדין מה לחמך דאף לענין כרת אין עינשין מן הדין ועיין עוד לקמן. — לענין קרבן הביא מכללי הנמרח למחרי קארו ומשם הריב"ש דעונשין מן הדין, אבל אף בקרבן אין מזהירין מן הדין ולי הדבר המזהר בקרבן לא בעי הזהרה וכמו שכתוב עוד לקמן. — בפחד יצחק הביא בשם בעל גוסי הלכות דאף חוספה טומאה נקרא עונש מן הדין ומביא ראיה מפסרי ס' חקת פ' כל הבא אל האהל, ולי אינו נראה ראיה דאלו אלהייתו כנכנס למקדש קאמר אבל אסור טומאה גרידא וליסוק. — במכילתא משפטים פ"ו ב"ב בפסוק משמע שאין למדין דיני עונשין כלל מן הדין אף להקל וכן סדויק הלשון שם שלא אמר אלא א"כ עשה אלא אם אמרת כן הבא"ה עונש מן הדין והמפרשים האריכו שם.

עוד חוסף: בשיירי כהנ"ג בשם חוס' הרא"ש כתב דבבן נח עונשין מן הדין והרב בעל

פרשת דרכים נ"ד בדבר ובעל קהלה יעקב פליג עליהו מפסרי דפרשה מטות ב"ב הרוג.

ענה נבאר מהו הנכלל במונח דין. בפנהדרין ע"ג ע"א פירך ובי עונשין מן הדין ומבני

דני רבי חנא הקיסא הוא ושרשי וכל הויקא וג"ס המושגת הרי הוא כמפורש במקרא ועונשין

ממנו לפי שלא נהנה למידת מעשמו אבל מק"י שאדם דן מעשמו אע"פ שלא קבלו אין עונשין

ממנו כדלשיטת במכות. וכעין זה כתב בזבחים ק"ו ע"ב וכן הוא בפסחים כ"ד ע"א אלא שלשונו

שם צריך ק"ה פירוש עי"ה ולסבירא זאת בכל המדות שאדם לומד מעשמו אין עונשין ואין מזהירין

מקן. — ובפחד יצחק הביא מחלווקת האחרונים במדה מה מצינו דמהר"ם דבזמן ובעל כהנ"ג

סברי דבמ"מ עונשין ומזהירין ובעל גוסי הלכות סובר דאין עונשין. וממכות י"ד ע"א משמע

דעונשין, אבל לפי מה שפירשו הנה"ש שם אין ראיה עי"ה. ונח"י פסחים כ"ה ע"א ד"ה מה

לכלאי כרת מוכח דס"ל עונשין ועי"ה בזה"ב כ"ד ע"ב ד"ה הכל מודים. אבל בזה"ב חולין קט"ו

ע"ב ד"ה מה לחמך ונח"י פיק דנדרים ובמ"מ מ"א ע"א ד"ה אמרי מוכח דאין עונשין. — ובעל

קהלה יעקב בחלק משנה לשון ערך דין טרח להביא ראיה מיבמות פ"ו ומהוריות ו' שקוראין

למה מצינו דין וא"כ היו בכלל אין עונשין ומזהירין. — ואוסף עוד אחת דהיכא שאין הק"י

כנגד לשון המקרא חלל מסכים עם לשון המקרא לא חמירין אין עונשין מן הדין כי כהן
בסנהדרין יג ע"ז ד"ה השחל. — ובמכות יג ע"ב אמר חכמי מהגרוניא משמיה דרבא חליבא
דריע חייבי כריתות אין נריבין התראה שהרי פסח ומילה ענש אפי"ם שלא הסיר וההרות
חייבי כריתות דכתיב למלקות הוא דחלל וכן קרבן לא בעי חזרה. ור' יוחנן סבר דאין חייבי
כריתות בכלל מלקות וכתבו ההו' דחזרה בכל חייבי כריתות נכחה לעונש יחידה מידי דהוה
חללו שכללות ולאו הנייהק לעשה. ור' יבמחל סבר דאף לאו שניין לאחזה מיתה ב"ד לוקין
עליו לרבא באתרו למכות ולסוגית הש"ס אפי" באתרו למיתה דמלקות. ומיתה כמיתה אריכתא
היא. מוכח מזה דכל עיקר חזרה דכתיבא בחורה גאון התראה היא וכל היכא דלא נפי
התראה לא בעי חזרה ולפי"ל דשעתא דאין עונשין ומחירין מן הדין הוא גאון דלא הוה
התראה התראה כיון שאין הדבר מאושר בחורה ולפי"ל לענין כרת וקרבן דלא נפי התראה
שפיר עונשין ומחירין מן הדין. חלל גאון לי מעדים זוממים במטה ד' ע"ב דבעי קרא
לאחזה עדים זוממים אפי"ם שאינם נריבין התראה ואפי"ם משמע דחזרה אינה מאושר התראה.
חלל מחורפה י"ל דעיקר פלוגתא אה עונשין ומחירין מן הדין או לא היא אם יש כח
בד חכמים להעניש ע"ס מדותיהם או לא והדברים נריבין חקירה. עוד ים להעיר על מה
שמצינו בהרבה מקומות הוי' ללמדך שאין עונשין מן הדין והוא נגד כלל דבי כהונים הנאים
כאחד אין מלמדין.

תפלות ישראל (המשך).

(ברוך כבוד ד' ממקומו). הדברים האלה הלכותיים מהמקרא (יחזקאל ג' י"ב)
נאמרים חייה פעמים בהפלותינו, בשחרית אחר חפלת והאופנים, בקדושה לשחרית, מוסף ומנחה
ובחפלת ובה לזיון גואל, ובזק נול לאול מה יכוון המחפלת באמרו הדברים האלה אפי"ר יואר
ממני המלות רבים השירושים עליהם בין מבארי המקרא והתפלות הישנים והחדשים. אלא
והוא היוהר עתיק מהמבארים, מהרגס ממקומו עיי מאחר צית שכתובה ר"ל בהמ"ק; הרמב"ן
(מוכח בבאורי הרמ"ק) מפרש: כפי מעלתו ועל חלקו במציאות, והרמ"ק מבאר: מנין הכרובים
שם מרום כבוד אל. לכל השירושים האלה נמצאה המלה "ממקומו" אל "ד", הסמוך לה,
אבל האברגנאל מפרש שהכוונה למשק הארון בזילו ובזיון. וגם מבארי התפלות שונים בזה,
רבים מהם (וללא הועלת הוא להעתיקם בזה) מוכיחים "ממקומו" אל, כבודו והו' זאקס י"ע
שונה בהרגושו: בהאופנים ובקדושות מהרגס "ממקומו": "אין יעליכער פאן זיינער שפאטע"ע
וא"כ נמשך "ממקומו" אל "משהו" שכל אחד מהם אומר ממקומו, ברוך כבוד ד'; "לעומת זאת
מהרגס גם הוא בהפלה ובה לזיון: "פאן זיינער שפאטע אים" ומוסף ממקומו אל "ד". ולי
נראה כי סירוב הרמב"ן הוא היוהר מוכשר לנאר דברי הקדושה נעריך, כי בה התפלה בשלמותה
וממנה נובל לנאר כל שאר המקומות בהפלותינו. אפי"ר חזר בה המאמר שלפניו. בראשונה נאמר
הספוק מ"ע"י קיקי מלא כל "הארץ" כבודו, מחזיקין בהשפיע "הארץ" אשר הוא רק חלק
קטן מהבריאה, ואפי"ר נאמר כבודו מלא "עולם" הכולל יותר (הוראה "עולם" היא וועלט או
וועלט א"ל). על זאת בואלים המפרשים: "איה מקום כבודו, היכול להמלא מקום (רום)
לכבוד ד' אשר הוא בלי גבול וכלי סוף (אונגנדליך אין דער זייט אוד אים רויטע) והמלאה

יתורגם: מוֹף סַדְעַט זיך איין רויס סיר זיינע הערליכקייט? והוא כמיש במדרש רבה על הססוק ויסג במקום: הקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו, וע"כ שואלים המפרשים: איך יש לאחר שכבוד ד' ממלא הארץ שיש לה אפסים וגבולות, או את העולם, אשר מחסרין ידיעתו אין לנו להכריע. אם יש לו גבול או לא, אבל זאת ידענו והוא נעלה על כל ספק שכבוד ד' הכרו בלי סוף ואם נכון הוא לאחר שכבוד ד' ימלא את העולם, האם ראוי הוא להשוות מושג מקומו (ריימליכען בעגריספ) עם מושג רוחני (ניישציגע אונענדליכקייט דער נאטורליכען הערר ליכקייט)? על השאלה הזאת משיבים המפרשים ברוך כבוד ד' ממקומו, ר"ל הכבוד יבדק לפי השגתו מגדולתו (זיינער ריימליכקייט, דיכס איז, זיינער אונענדליכקייט נעמאס) המקום אשר יוכל להכיל כבוד ד' צריך להיות בלי גבול וסוף כהכבוד עצמו, ולפי הערך הזה חסיה הכרעה (דאס לקב), ועשה מוסיסים החפלה: ממקומו הוא יסן ברחמיס, אם גם מקום הכבוד הוא בלי גבול ומגריס, בכ"ז יהיו הרחמים מזכים עלינו, כי כגדולת האלהים בן גדול רחמיו, והוא יסן סניו לכבדאים קמים אם כי הם כאין לעמה רחבת המקום הזה. וכונתו המחפלה כמו טווח החפלה: את אלהי רב ואחז חובי רבצין יחי לאל רב דשצין לחובין רבצין" (מדרש רבה ויקרא סוף פ' ה'), או כמו שאמר קין: כל העולם אלה סובל ולעווי אי אלה סובל" (דברים רבה פ' נגבים), המחפלה מכיר את קטנותו אבל הוא חומך יסדותיו כגדולות האל, אשר לפיה חסיה גם גדול הרחמים, והקדושה מסיימת: אי ד' אלהיכס, אם גם גדולת ה' היא בלי גבול בכ"ז משניה הוא על כל דבר ודבר בהנריאה, וכעין זה יאמרו אין אדם נוקף אצבעו וכו', וגם להשגחה האל יחבדק אין קץ ואין גבול.

נעיר עוד על שמוש האות מ"ם בהוראת: „לסי, כסי" (נאך, נעמאס) צמלת „ממקומו", כי הוא נמצא גם במקרא במקומות אחרים, כי לדעתי הכוונה בהמאמר „מגדולת כבודו" (יחזקאל ל"ב, ל') שהסמיכים משאם בגורחם יבואו לשכב עם ערלים חללי חרב, או יתח אחרים מעם (ישעיה ז', ח'), הכוונה לפי מזה אחרים להיות עם יתח אבל לא יכלה לגמרי, או אל סיגע להעזיר מבינתך חדל (משלי כ"ג, ד') הכוונה שמשאם בנתך חדל ליגע להעזיר, כי התעין עיניך בו ואינו, או מדרכס אעשה אותם (יחזקאל ז', כ"ז) הכוונה לפי דרכס.

(אדיר בפרום). בנן המרחים (הראשון עמוד 72) מובא דעת הח' רייפמאן (בהשחר שנה ראשונה) שחפלה אחר נשיאת כסיס בהמאמר: „אדיר במרוס שכן בגבורה" יש לנרוס שכן בגבורה, כי מה הוראת הקצור שכן בגבורה? והח' גביר מוויילגא רנה לפרס את המאמר ולנרוס: אדיר בגבורה שכן במרוס, ומציא כמה ראיות מהספוקים שד' נאדר בכח ושכן מרוס ושחקים. אבל לדעתי אין כל הכרח לא לשנות ולא לפרס החכמה, כי המליצה שכן בגבורה היא כמו המליצה יש מה לוח (אהלים כ"ג, ד') ומשרש הראש"ע בשם יש אומרים: ד' ישב ברוך חסלות, ובעל הבאור: ושעורו השכן בדם (ישראל) ואומע ההלחם; והנה שכן הוא נרדף לי"ב, והמליצה שכן בגבורה כהמליצה וחסב בחיתן קסמו (בראשית מ"ט, כ"ד) ויתורגם: דער באנען סערוויילס אין זיינער שפאךקע, וגם שכן בגבורה יתורגם: סערוויילס, ספרקעט: אין זיינער קראפט, והגבורה לא חמוס ממנו רגע אחד. ומלבד זאת יש לשאול על החכמים הנכבדים הנ"ל שפי דבריכס היה לו לאמר: שכן גבורה, שכן מרוס בלי ביהה השמוש, כמו שכן מרוס (ישע' ל"ג, ה'), וא"כ הנוסחא שלנו ישרה היא והכוונה כי הגבורה חסונג אורו, כמו דעת וחכונה סובבים אורו חפלה אל אדון.

(אתה בחירתנו). הח' אדים הכהן כח (בהצופה להמגיד שנה שחיס עשרה טו' 29) שהחפלה אתה בחרתנו בכל חסלות הרגלים, ר"ה ויו"כ נוסדה ונתקפה בעצם וראשונה בחסלות

המוספים לפני ההפלה ומפני חפאיו (כי הויז במלה ומפני היא ויז המחלק ופירושו אחת בחרתו וכו' אבל מפני חפאיו וכו') ומשם נעקקה לשאר החפלות ושם היא ההחלה בלי כל סיוע. — ולי דעת אחרת בזה, לדעתי מקום ההפלה אחת בחרתו הראשון ויש לה יחס וקשור לברכת האל (או המלך) הקדוש, כי היא כעין הרכבה הכרסה הזאת, וכן היא מסיימת: ושמן הגדול וסקדוש עלינו קדש; וע"כ כל חלק וחלק מההפלה אחת בחרתו רק בשני לשון קדש נמצא בהקדוש על היין, כי עיקר הרעיון הוא שהאל הקדוש קדש ישראל במאחיו. ואליהם בזה את חלקי ההפלה לעמית מאחרי הקדוש לראות שכולם עולים בקנה אחד. בהפלה: "אחת בחרתו מכל העמים" (ובקדוש: "אשר בחר בנו מכל עב"), "אחת בחרתו ורעית בנו", "באחתה וברצון", "ורוממתנו מכל הלשונות" ("ורוממתנו מכל לשון"), "וקדשתנו במאחיו" ("וקדשני במאחיו"), "וקרבתנו מלכתו לעבודתך" ("והתן לנו וכו' מקרא קדש", דהיינו עבודת אל וקיום מאחיו), "ושמן הקדוש עלינו קדש" ("מקדש ישראל"); וא"כ ההפלה הזאת אינה מחוברת להפלה ומפני חפאיו, כי אם הולכת ומרכבת את הרעיון שהאל קדוש וישראל קדושים, ואחר ההפלה אחת קדוש נוספת ומסודרת כהגון ההפלה אחת בחרתו; ועד"כ נובל ג"כ לבאר שם בשאר הפלות בזה אחרי אחת קדוש חפלה אחת המהחלה בהמלה "אחת" כמו: אחת קדש בערבית לשנה אחת אחד במנחה לשבת, אחת יצרה בראשית שנה. כל החפלות האלה נזכרים בסדר הפלות להרמב"ם ונסדרו לאחר אחת קדוש, ועד"כ מובן ג"כ שההפלה אחת מונחת מסודרת חיפך אחר אחת חזון, וכבוד חפלתו במקומו מונח ומשפט אחרת לה מיוסד.

(ברברות שונות). בשו"ע נזכרות ברכות רבות עם שם ומלכות ורבות בלי שם ומלכות וביניהן גם איזה ברכות שלא נזכרו בהלמוד, ד"מ בל"י א"מ"ה הנוהג ליעף כח (ועיין בפ"י א"ח סימן מ"ו ס"ק ז' שהאריך בזה) או הברכה מי שפטרני (שם ס"י רביה סע"י ז'), ולשעמים אינו מזכיר כלל את הברכה הנזכרת בהלמוד, עד"מ ברוך המקום שספר כולמו לשומרים (ע"מ מ' ע"ב), וע"כ אין להחפלה שמה ברכות השגורות בפי העם לא מאלו קן בשו"ע ובספרי האחרונים. ה"ל להדפיס ר"י מביא בסידורו (ד' 195) בשם ס' הישר לר"מ וז"ל: "מאלו בסדר ר' סעדיה כמה ברכות אעפ"י שאין כחובות", וזר לי שאין הסידור של רבינו סעדיה ח"י ואיני יודע אם שם נזכרו הברכות אשר אזכיר פה כפי שעלו בזמננו, ואלה הן: ברוך מזכיר הכחות, או ברוך הזוכר כל הנשכחות (לברכה זו יש להכ"ס מקור בחזו"ט ס"ב מ"א); ברוך המקום כולו; ברוך משנה עמים; ברוך השם; ברוך ד' יום יום. הברכות האלה ודומיהן עלו ממעמקי הל"ב מבלי מלות הדת ולכבו נורה כפי השגת רוח המבקר. והגאון החסיד יעב"ץ ז"ל לא חש לברך בדרך ה"ל: ברוך שלא עשי אב"ד (ר"ל אב ביד עשי משקל עבד; סידורו אין כעת ה"י ואיני יכול לסמן את המקום), ושם הוא שכל הברכות האלה נאמרות בלי שם ומלכות. ומ"ש הלבוש (ס"י מ"ז סע"י ז') כל המוסיף על הברכות פטור הוא בידם שלא חקנו חז"ל יותר, ובהנה"ש שם: אין רשות לשום אדם לחקן שום ברכה שאינה נזכרת בגמרא עכ"ל, כל החומרות האלה רק על חקן ברכה בשם ומלכות, אבל בלי שם ברכה לבטלה מי יעזור ברוחו מהעביר דברי תורה על שפ"ץ? (ואנכי אעיר שבסידורים הישנים מנוקד שלא בדקדוק ב. ז"ל האמת בקמ"ץ וז"ל בפ"ח חתח הו"ד כי הוא נמשך).

Dr. Lewysohn.

Stockholm.

ספר אותיות הענינים לר' יהודה בן בלעם ז"ל

י"ל בפעם ראשונה ע"פ כ"י פאריס, מאת העורך (המשך).

אין. שאלה בשביל מקום: אחי מאין אתם (בראשית כ"ט, ר'), מאין גחוי (מ"ב ה' כ"ה)⁽¹⁾. ובמקום לא: ואם אין מתה אנכי (בראשית ל"א א')⁽²⁾, אם אין אתה שמע לי (איוב ל"ג, ל"ג), אין שר בית הסהר (בראשית ל"ט, כ"ג). ובסמיכות: אינני ואיננו ואינך ואינכם. ולא ימצא בא על הפעלים לא יאמר אין אמר ולא אין יאמר⁽³⁾, ובוה תדע כי אין אות ענין הוא⁽⁴⁾. ונמצא לשון כמעט ויהיה כן וכן: כאין שפכה אשורי (תהלים ע"ג ב')⁽⁵⁾. ויבוא על אין היא התמה: האין (בבית) [בבנות] (אביד) [אחיך] ובכל עמי (שופטים י"ד, ג')⁽⁶⁾.

אך. מלת פרט⁽⁷⁾: אך בחמשה עשר יום (ויקרא כ"ג, ל"ט). ותהיה לענין ל כן⁽⁸⁾: אך במי נדה יתחטא (במדבר ל"א, כ"ג). ותהיה להוציא פרט מכלל⁽⁹⁾: אך אשר יאכל לכל נפש (שמות י"ב, מ"ז)⁽¹⁰⁾. ונמצא לענין תגרה⁽¹¹⁾: ואומר אך טרף טרף (בראשית מ"ד, כ"ח). ותהיה לענין אמת⁽¹²⁾: אך אמרת באוני (איוב ל"ג, ח'). ונמצא לענין שיעור כך וכך⁽¹³⁾: אך הקם הקימו השומרים (שופטים ז' י"ט). ויבוא רק עם אך לפרט והיה די באחד מהן: הרק אך במשה (במדבר י"ב, ב')⁽¹⁴⁾.

(1) אצול 23—24, 39, למע שם ש' 6 (רקמה שם ש' 18). (2) אצול שם ש' 24—25. (3) המקור הערבי מן המאמר הזה „ובסמיכות" וכו') ומהמאמר האחרון: „ויבוא על אין ה"א התמה" וכו' נמצא באצול שם ש' 28—29 [ולפני זה באו עוד המלים „אם אין" מהכתוב איוב ל"ג, ל"ג הנזכר במאמר הקודם], כי לא ימצא כ"א בכ"י אוכספורד ולא בכ"י רואן ובהעתקה העברית (ראה שם הערה 94). — ר': „ולעולם לא תכנס על הפעלים לא על העוברים ולא על העתידים רק על השם ועל התאר על כן והסנה איננו אכל (שמות ג' ב') הוא תאר לא פעל עבר כל עיקר וכן דעת המתרגם: ליתוהי מתאכיל". ראה שרשים לרד"ק.

(4) ר"ל ע"י שלא נמצאו מחובר להפעלים נכיר כי הוא אות ענין ולא שם, כי השמות הלא יחברו לרוב להפעלים. (5) אצול שם ש' 30.

(6) ראה למעלה הערה 3. — ר'. הוסיף: „ופעם תבוא כמשמעה בלשון ערב ששעמה איה, כמו ואמר לכם אין הקיר ואין הת(ו)חים אותו (יחזקאל י"ג, מ"ז) שהוא כמו הלא יאמר עליכם איה השיח אשר טחתם".

(7) ר"ל מלה הפורטת והמורה ביחוד על פרט אחד מבלי להוציאו מהכלל, כמו בלשון ערבית „אמא — פ", ראה אצול 30, 41 והלאה, והמלה „פרט" היא העתקת המלה הערבית „תכציי". — ר': „מלת אך תבוא למעט כמו מלת רק".

(8) ראה למעלה עמוד 208 הערה 1. (9) ר': „ותבוא במקום אול"ם".

(10) המקור הערבי מב' המאמרים האחרונים נמצא באצול שם הערה 23 ע"פ כ"י אוכספורד [תחת „ללאסתפהאם" צ"ל שם „ללאסתתנא" (להוציא מן הכלל, השוה שם 18, 42) ותחת „אלא" צ"ל „אלא"], ואין ספק כי אינם מנוף הספר, כי בו ימצאו הדברים התם ביתר אריכות, השוה ע' 42 ש' 4 והלאה וש' 18 והלאה.

(11) ראה למעלה ע' 208 הערה 8. — ר': „ותבוא בטעם אול"ם, השוה אצול שם ש' 26 והלאה.

(12) אצול שם ש' 28 והלאה (עם משלים אחרים).

(13) אצול שם ש' 31 והלאה. — ר': „ותבוא בטעם בעת".

(14) המקור הערבי מהמאמר האחרון נמצא באצול ע' 48 הערה 40 וראה שם ש' 7; וביתר

אָבן. מלה להעמדת האמת ¹: אכן נודע הדבר (שמות ב' יד), אכן רוח
היא באנוש (איוב ל"ב, ח') ².
אֵל. אל תאכלו ממנו נא (שמות י"ב ט'), כמו לא, ולא נמצא עם פועל עבר ³.
ופירש ר' יונה נ"ע ⁴ אל פשטתם היום (שיא כ"ו, י') אן פשטתם, ויתכן
היותו על מי פשטתם ויהיה אלף במקום עין, והתשובה תורה כי כן הוא
[על נגב יהודה ו] על נגב הירחסאלי (שם) ⁵.
אֵל. הפך מן כי. אֵלִי אחרית החפץ ⁶: ויבואו אל בלק (במדבר כ"ב, יד),
ויביאו אל משה ואל אלעזר הכהן (שם ל"א, י"ב). וימצא מקום מן:
בכל אשר שמענו אל משה כן נשמע אליך (יהושע א' י"ז), מן משה וממך,
ותרבי את תזונתך אל ארץ כנען כשדימה (יחזקאל ט"ז, כ"ט) ענינו מארץ
כנען ⁷, ויתכן היות כשדימה חסר וז' וענינו שזנתה בארץ כנען ובכשדים
וזה יותר נכון ⁸, לשבור אל יוסף (בראשית מ"א, נ"ז) מן יוסף ⁹. וימצא
במקום בית משרת ¹⁰: ואל אשת עמיתך (ויקרא י"ח, כ), ואל הארון תתן
(שמות כ"ה, כ"א) ¹¹. וימצא מקום עם: קברו אותי אל אבותי (בראשית

אריכות כתב המחבר ארות זה בבאורו לכתוב הזה (ראה הוספה לספרי Studien etc. ח"א
עמוד V), — ר. הוסיף: וכמו חמבלי אין קברים (שמות י"ד, י"א), כי לו אמר חמין קברים
האין אלהים (במ"ב א' ג', ו') היה מספיק, השוה באור הראשון לבמדבר י"ב, ב' — עוד
הוסיף ר. ו, ותבוא בטעם לו שהיא לתקוה ולתועלת, כמו אך אלהים יפדה נפשי מיד שואל
(תהלים מ"ט, ט"ו), השוה אצול 30, 42.

¹ ר. ו, "מלת אכן תהיה לאמת ולכונן הדבר כמו שאמרתי במלת אך", ראה אצול 29, 43
והלאה (באריכות). ² ר. הוסיף: ותרגום אכן נודע בקשטא מתיירע.

³ המקור הערבי מזה נמצא באצול ע' 45 הערה 63, אולם הדברים הראשונים שם קשים
להבין. — ר. ו, "מלת אל הפתוחה בפתח גדול היא כמעט לא וההפך שבין מלת אל ובין מלת
לא כי מלת אל לא תכנס כי אם על הפעלים העתידים כמו אל תפנו אל האלילים (ויקרא י"ט,
ד'), אל תאמר לרעך (משלי ג', כ"ט), בני אל תלך בדרך אתם (שם א' ט"ו), ומלת לא היא
נכנסת על הפעלים העוברים והעתידים כמו כי לא באתם עד עתה (דברים י"ב, ט') ובית משתה
לא תבוא (ירמיה ט"ו, ח')."

⁴ אצול שם ש' 8—4, השוה תרגום יונתן: "לאן התגדרתן" ופירשיו: "למ"ד מתחלפת
בנ"ף וכו'.

⁵ ר. הוסיף: ותבוא במקום פן כמו קומה ה' אל יעזו אנוש (תהלים ט', כ'). ופעם יפילה
דק מקומה יעיד עליה כמו יהי כן ה' עמכם (שמות י', י') השמע אל יהי ה' עמכם ופעם יכניסו
עליה למ"ד: וישם לאל מלתי (איוב כ"ד, כ"ה) כמו השמחים לל"א דבר (עמוס ו', ג').

⁶ ר. ו, "מלת אֵלִי אות לתכלית המדה והיא כנגד מן" שהוא לתחלת המדה כמן הקצה
אל הקצה (שמות כ"ו, כ"ח) השוה אצול 26—25, 47.

⁷ אצול שם ש' 30—26. — ר. ו, ופעם תבוא בטעם מן: ותרבי את תזונתך אל ארץ
כנען כשדימה, השמע מארץ כנען אל כשדים, כי הה"א שבמלת כשדימה במקום למ"ד כדברי
רבותי וז' כל חיבה שצריכה למ"ד בתחלתה השיל לה הכתוב היא כשדימה.

⁸ המקור הערבי מזה נמצא באצול שם הערה 96, והבאתיו במבוא אות ב'; ראה ג"כ
שם אות ו'.

⁹ השוה אצול שם ש' 82—30. בן גנאח משער גם כן כי יש מוקדם מאוחר בכתוב
זבאורו כאלו היה כתוב: באו אל יוסף לשבור, אולם הוא נותן היתרון להבאור הראשון.

¹⁰ נכתב בצדו: ר"ל הנפעלים לא לפועלים כאלו הוא ר"ל וכתוך כמו והבא אל הבית
(ויקרא י"ד, מ"ז). זא ב.

¹¹ ר. ו, ותבוא במקום בית שהוא כלי מקום: ואל אשת עמיתך וגו' השמע ובאשתו כמו ואיש אשר

מִיט, כִּיט) ⁽¹⁾. וימצא מקום את: אשר השלימה אל בני ישראל (יהושע י"א, י"ט), ואל מכאוב חלליך יספרו (תהלים מ"ט, כ"ז) ⁽²⁾. ויהיה מקום למִיד הסמיכה ⁽³⁾: ויכתב אליו את שרי סכות (שופטים ח', י"ד) ⁽⁴⁾. ויהיה מקום אלה ⁽⁵⁾: אֵל נולדוֹ, להרפה: (דהייא כ', ח') ⁽⁶⁾, ובלשון תרגום: אֵל מאניא (עזרא ה, ט"ו) ⁽⁷⁾. ויהיה מקום למִיד שענינו בעבור ⁽⁸⁾, כמו ואמר פרעה לבני ישראל (שמות י"ד, ג'), אומר לה' מחסי (תהלים צ"א, ב'), וכמוהו וישמעו אליו יושבי יבש גלעד (ש"א ל"א, י"א) ⁽⁹⁾. ויהיה במקום בית ⁽¹⁰⁾: הנתוצים אל הסוללות ואל החרב (ירמיה ל"ג, ד'), ומחה אל מי המרים (במדבר ה' כ"ג). ויהיה מקום על ⁽¹¹⁾: ואשה אל אחותה לא תקח (ויקרא י"ח, י"ח), כי ארד אל בני אבל שאולה (בראשית ל"ז, ל"ח), כן פירש בו ר' יונה נ"ע ⁽¹²⁾. ויתכן היותו כמשמעו שירד אל בנו בעת מותו והוא אבל, וענינו כי האבל לא ישכחנו עד יום מותו ⁽¹³⁾. ויוסיפו עליו ירד: שרשי פתוח אלי מים (איוב כ"ט, י"ט) ⁽¹⁴⁾.

יתן שכבתו בבהמה (ויקרא כ', ט"ו) וכן תרגם אונקלוס: ובאיתת חברך, השוה אצול 8—5, 48 [תחת, "ללועי" צ"ל "ללועא", השוה למע 21, 66]. ראה גם תרגום יונתן ורד"ק לש"א י', כ"ב. (1) אצול 48, 25 והלאה. — ר. הוסיף: אל המערה (שם) הטעם במערה, ותוא מוסב על המאמר הקודם, השוה אצול שם ש' 12. (2) אצול שם ש' 14-17. (3) הלשון הזה הוא העתקה מן "לאם אלאצאפה" בערבית, ר"ל למִיד אשר יסמך אליו כ נוי, ראה מבוא אות ו'. (4) אצול שם ש' 18-20. (5) כן כתב גם בן ננאה באצול שם ש' 20-21, כי מלת "אל" היא מקוצרת מן "אלה"; אולם בלמע 5-7, 84 (רקמה 14-16, 42) הוא נוטה לחשוב כי הה"א במלת "אלה" היא נוספת ואחרי הדעה הזאת נמשך גם המחבר למטה במאמר "אלה", ראה שם. — ר. הוסיף: "אוהיא חסרת ה"א". (6) בספרינו כתוב: "להרפא" באל"ף, אולם הנוסחה "רפה" נמצאת גם במחברת מנחם היוצאות 6 לפרוכסקי צד 9 ע"ב וצר 24 ע"א (ראה שם הערה כ"ד), וכן כתוב למטה בספרנו מאמר "אלה".

(7) ראה מבוא אות ו'. — הפסוק הזה נזכר גם במחברת מנחם צד 24 ע"ב. (8) "ען" בערבית. המקור הערבי מהמאמר הזה נמצא באצול עמוד 48 הערה 96 (ראה במבוא אות ב'). — ראה ראב"ע בפירושו הקצר לשמות (הוצאת יש"ר, פראג ת"ר) ראש עמוד 32. — ר: ותבוא במעם עלי, השוה לשון אבן תבון בהרקמה 10, 16. (9) אצול שם ש' 21-24; השוה למע 19, 42 והלאה (רקמה שם). — ר. הוסיף: "ותבא במקום שהוא כלי לזמן: ויבואו אל קציר אל דוד (ש"ב כ"ג, י"ג) הטעם בקציר" (אצול שם ש' 30-32).

(10) אצול 4-6, 49. — נ"ב: ר"ל עם ב"ת הפועלים לא ב"ת הנפעלים כמו ב"ת יעשהו במקצועות (ישעיה מ"ד, י"ג) שהוא סימן לפועלים. זא"ב. — ר. הוסיף: "שהוא לה ש"ען" (= "אלתי ללאתהענה" באצול).

(11) ר: "ותבוא במקום עם, כמו ואשה אל אחותה לא תקח הטעם עם אחותה".

(12) אצול 1-2, 48.

(13) המקור הערבי מזה נמצא באצול שם הערה 98.

(14) באצול 20, 47 והלאה חושב להפך מלת "אלי" לעקירת ו"אל" לקצור ממנה. — ר. הוסיף: "כמו על עם (צ"ל עד): עלי עשור ועלי נבל (תהלים צ"ב, ד')". עוד הוסיף: "ותבא במקום ב"ת כמו ואל בשורה טובה יבוא (ש"ב י"ח, כ"ז) הטעם ובבשורה. ופעם יפילוה ומקומה יעיר עליה אנכי בדרך נחני ה' (בית אחי אדוני) (בראשית כ"ד, כ")".

דקדוקי סופרים.

הערות על „החוקר“.

(ח) עמוד 129. הילקוט כ"י על החורה הנמצא בעבריה הוא על קלף גדול וכולל כ"ד דפים. הוא מתחיל מבראשית ומגיע עד סוף החורה, רק באמצע חסר כפ' יחור מה שהוא נדפס סוף רמז ר"ע עד תחלת דפ"ב, כפ' משפטים מן אמצע רמז ש"א עד אמצע דפ"ב, כפ' הרומה מן אמצע דפ"ט עד תחלת רמז הסיפ שפ' ויקרא. בסופו כתוב: „אני העיר קלוימוס בר יעקב נביע כהבתי זה מחברת הר' שמעון הדרשן ז"ל להרה"ח נתן הספרים בן הר' חיים ב"ח וסיימתי עד בה בחמישי בשבת חמשה ימים לחודש סבת שנת חיים לשנת צעיר רומנובורק דיהבא על נהר מוצרא וכבר קבלתי שכרי משלם וכו'“.

(ב) עמוד 194 וע' 201. המאמר בנימין זאב יפרק לה' מאזנים נדפס כפ"ע מחוק מ"ע Leterbode באמשטרדם שנה רביעית וגם ארכי הדפסתי במה"ע הג"ל שנה שביעית וגם כפ"ע מאמר: פירושים שונים ע"ם ישעיה למסרשים קדמונים עם הוספה זא"ב, ואם עמוד 133 שערתי כי ר"ח זא"ב הוא „זעיר אשין בנימין“ או „זעיר אשין בנימין“ עיי"ש (*).

(ג) עמוד 247. כמו ח"י שנה אחרי כהני הדברים הגדולים הוציאו לאור החכמים רד"ה מילר ור"ד קויסמאן מהבן יען נוסח מתוך כח"י הארכידוכס ראינר, ולדעת החכמים הנזכרים הוא ערוך מרב במזרים לה' שלמה בר יהודה אשר הנאחז למעלה (שס) מתוך ס' סדר החכמים להחכם ר"ח נייבור. ואפשר כי נכתב כהן הרשות להחזן, אשר הוא ענין המכתב, בהיותו עוד בבבל. אמנם המכתב מהרב במזרים נכתב לדעתי אל ר' שלמה בר יהודה בהיותו כבר בירושלים, ועל כן מובא בו (עמוד 3 שורה 23) „כתב זקני מלמה“ אשר הוא בא"י וגם מ"ש (עמוד 2 שורה 9) „ישא האדון שלום לא יסוף מהקדש“, הכוונה לירושלים עיר הקדש, וכן שורה 13: „אורי יחזירו אל מקום חסא לחקן רבא“, מזה נראה כי היה אז גולה ממקומו בבבל. אגב העיר כי במחברת החכמים הג"ל עמוד 6 נדפס בסעודה 1170 ז"ל 1047. וממקומו הוא מוכרע שהוא פניה הדפוס כי יציאו שם מאמר לאגזרס בספרי השנה לבריל ושם נמצא 1047. אמנם כפי שהראיתי במכתב חדשי להחכם גרין 1887 עמוד 561 שז"ל חסיד במקום שהיו אס כן הוא 1044.

עוד י"ש לי הערה מי הוא הרב הבבלי המובא מאת בעל העמוד, ולא אמצע גם אותה מאת הקורא. ע"י באור זרוע ח"ב עמוד 76: וכבר שאל ר' מבורך גאון בן מר רב דוד ז"ל וכו' וחיך רב נסים גאון ז"ל. ובמכתב חדשי הג"ל 1885 עמוד 567 מביא החכם גרוס מתוך רבא"ה כ"י שלי: שאל מר רב מבורך קמי רב נסים בשבחה דרינאלא. ובפסקי דינים כי אגלי מלמתי: שאל מרב נסים, רב מבורך בן ר' דוד מבבל יע' צבא"ד בשבחה דרינאלא וכו' ויהאן א"ב כי זה ר' מבורך אשר היה מבבל ודר בקיודאן הוא הרב הבבלי המובא מבבל העמוד. — ב' תמוז תרנ"ג. ש. ז. ח. ה.

(*) הרה"ח כותב הדברים האלה שלח לי בעמוד אס מאמרו הנזכר: „פירושים שונים ע"ם ישעיה“ הכולל ג"כ באורים אחרים מאת ר"י בן זלעם אשר אשתמש בהם לעת מלא, והנני מקיים להשערתו בדבר מלם זא"ב יען כי לפי השערה הרב הר"ר ברלינר כי זא"ב הוא ר"ס: „זאב אחר בנימין“ שהיה שפת יתר אות ס' (סוקספ) הנמצאה פעמים אחדות בלוקיני רש"ח לפני המלה זא"ב, אולם יש לשער ג"כ כי זאב הוא ר"ס: „זעיר אשין בנימין“ ויהיה דומה בשלמותם להאזניות „הכ"א“ אשר השתמש בהן ג"כ בחשימאס, ואשר הן נדפס סח' ברלינר ר"ס: „העיר בניה אבי“ (ראה המאמר הג"ל בסקף ההערה וס' אור החיים לרח"מ ע' 279).

העורך.

תקונים ומלואים להמאמר, חלק מפירוש התורה לקראי קדמוני.

עמוד 169 שורה 4 — נראה שגם נעצר לחדש. כוננו להכחוב כיחזקאל מ' ח'.
ולפי זה תחת המלה חג נודחי ז"ל רש"י [ראש השנה] כאשר עשרתי בהערה 2. ובשורה 7 שם
נצד להשלים: [ולו היה על ימחזקאל רוח נבואה. — שורה 10 — המלה האחרונה ז"ל
ערי (סעוד סדסס).]

עמוד 170 שורה 3 — ז"ל נקל (ש"ד). שם — נצד להשלים: וקראתי [דבור]
דבור הוא וכו'. שורה 22 ז"ל היזכ' (ש"ד). שם — נצד להשלים: כח[בר שנה] בשנה.
א. א. הרבני. *

בשורת ספר

מאת העורך.

בימי הקיץ שנת תרנ"א מצאתי בבית-עקד-הספרים הלאומי בפאריס
כ"י מספר יקר בלשון ערבית בלתי נודע עד הנה, בשם **מעאני אלנפס**
(עניני הנפש), המיוחס לר' בחיי הדיין בר יוסף ז"ל (בעל ס' הוהיל),
והכולל דברים נכבדים על דבר תכונות הנפש ויחוסה לגוף, כחותיה וסגולותיה
בדרך החקירה הטבעית והפילוסופיה, ועניני שמותיה וכנוייה בלשון הקדש
על יסוד כה"ק ומאמרי חז"ל. ובשומי לבי אל ערך הספר העתיק הזה העתקתי
או בשלמות למען הוציאו לאור עם מכוא והעתקה עברית, אולם מרוב
מרדתי בענינים אחרים ונדודי בארצות שונות לא השפקתי עד הנה להפיק
עליו אור וגם לא הזכרתי במכה"ע (מלבד אשר רמזתי עליו בהמגיד 1891
צד 189 ע"א בהערה), בחפצי לתת להקוראים דבר שלם. והנה גם הפעם
לא אוכל לדבר עליו כאשר עם לבבי מחסרון מקום בחוברת הזאת, ואעיר
רק, כי לדעתי הנוסדת על טעמים אחדים אשר אבארם במקום אחר,
והמתאמת לדעת החוקר המצוין ר' משה שיינשניידר נ"י (אשר הספר
הזה נודע לו לפני זה ואשר הראיתי לו את העתקתי בראשית ימי החורף
תרנ"ב) אין הספר הזה מעשה ידי ר' בחיי בעל חובות הלבבות, אולם בכל אופן
המחבר איננו מאוחר לזמן ר' בחיי, כי לא נזכרו בו כ"א חכמים קדמונים
כרס"ג ז"ל (אשר הוא מביא דברים רבים מפירושו לס' יצירה ולכה"ק)
ור' נסים בעל מגלת סתרים. הספר הזה יראה אי"ה אור ב"החוקר"
שנה שניה.

(*) במכתבו אלי העירני הרה"ח הזה על דבריו בהערותיו לשירי ר"י הלוי (חוברת ו' עמוד
169) אדות השמוש במלת "ואם" בפתרון "אם כי" (ראה למעלה עמוד 197), וז"ל שם: "להערת
רש"ל אודות המלה ואם ראוי להוסיף כי המלה הזאת שגורה בפי קדמונינו מארצות הערבים
כי בה יתרגמו את המלה הערבית ואן (ואם בהוראת אף כי) וכו', ומצאתי בפי קהלת כ"י לר'
יהודה בן בלעם לפסוק וחכמת המסכן בויה (ט' ט"ז): אלאוה הנא במעני ואם אי אלאחכמה
כיר כן אלשגאע"ה ואן כאנת חכמה אלמסכין מהינה וכלאמה גיר מסמוע (הוא"ז בפה הוא בהוראת
המלה ואם, ור"ל כי החכמה טובה מהגבורה אף כי חכמת המסכן בויה ודבריו אינם נשמעים).
זכוא נראה כי ו' בלעם שהיה סבני הדור הקודם לר"י הלוי חשב כדבר פשוט שהמלה ואם
בעברית יש לה הוראת המלה הערבית ואן=גם כי או אף אם".
העורך.

רשימת ספרים.

מדרש משלי יצא עתה לאור עולם ע"פ כתב יד מאוצר הספרים בפאריז וע"י השואה עם שני כ"י אחרים... וע"פ הוצאה הראשונה מקאני שטאנטינא משנת רע"ב... עם הערות ותקונים ומראה מקומות, ובאור להכנת המדרש, ועם מבוא המפיץ אור על המדרש בכלל ובפרט, ממני שלמה באבער מלבוב, ווילנא. 80 112 עמודים.

ר' שלמה דאפארה דברים אחדים אדותיו ואדות ספריו עם תוצאות מספרו, שיר השירים מאת חיים בראדי ברלין תרנ"ג. 80 37 עמודים [מחירו: 1 מארק. כתובת המחבר: 57 Auguststr. H. Brody, Berlin]. רבות מחשבות מחקרים בתורה ובחכמה, במקרא, בתלמוד ובמדרשים מאת הרב... מיה משה דוד האפפמאנן וצ"ל, ספר ראשון וספר שני. ווין תרנ"ג 80. כל אחד 160 עמודים.

Geschichte der Juden und ihrer Litteratur, für Schule und Haus bearbeitet von Dr. **M. Brann**. Theil I.: Von der babylonischen Gefangenschaft bis zum Abschluss des Talmuds. Breslau 1893 80. VII; 259 S.

Der wahre Talmudjude. Die wichtigsten Grundsätze des talmudischen Schriftthums über das sittliche Leben des Menschen übersetzt und in 70 Capiteln systematisch geordnet von **Albert Katz** Berlin 1893. 80. XV; 165 S.

Die Schöpfungslehre der mosaischen Urkunde innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft. Studie von Dr. **S. N. Kutna**. Przemysl 1892. 80 70 S.

Zur **Geschichte der Exegese**... von Immanuel Plato, aus Cöln a. Rhein. Halle, 1892. 80. 52 S.

Des **Averroës** Abhandlung: „über die Möglichkeit der Conjunction“ oder „Über den materiellen Intellekt“ או מאמר אפשרות הדבקות או מאמר בשכל החילאני לאבן רשד, nach Handschriften zum 1. Male hgg., übersetzt etc. von Dr. phil. **Ludwig Hannes**. Heft 1. Halle, 1892. 80. 54; 11 S. (י"ח עמודים מנוף כספר נעברה).

Prolegomena zu **Moses ibn Esra's** Buch der תגנים, 1. Teil, von **Tobias Lewenstein** aus Berlin. Halle, 1893. 80 76 S.

Kritische Untersuchung des **Midrasch Kohelet Rabba**. I Theil, Quellen und Redactionszeit. von **Lazar Grünhut**, aus Temesvar in Ungarn. Berlin 1892. 80 57 S.

Die echten **Hebräischen Melodien**, Uebersetzungen von **S. Heller**. Aus dem Nachlasse herausgegeben von Prof. Dr. **David Kaufmann**. Trier. 1893 Kl. 80. 284 S.

תקון שגיאות.

עמוד 18 שורה 28.	תחת „ק"ד" צ"ל „ק"ז".			
4	מלמטה. לפני „קס"ד" חסר „קנ"ה", ואחר „קע"ח" חסר „ק"ס".	"	"	"
	ותחת „ל"י" צ"ל „ל"ז".			
3	מלמטה. לפני „ע"ט" חסר „ס"ז" ולפני „ק" חסר „ס"ט".	"	"	"
2	צריך למחוק „ס"ז".	"	"	"
42 " 7—8.	תחת „ס"ז" צ"ל „ס"ה" ות' „ל"ג" צ"ל „ל"ה" (*).			
עמוד 77 שורה 8 לפני הפרק „דקדוקי סופרים".	אחר „ממעשי" חסרה מלת „הצדק"י.			
84 "	7 תחת „לפני" צ"ל „לפנינו".	"		
104 "	7 צ"ל δῶρο	"		
111 "	5 תחת „תערה ו" צ"ל „תערה:	"		
168 "	24 " „תקובעים" " „הקבועים".	"		
179 "	2 " „שבכתבים" " „שבכתובים".	"		
180 "	11 מלמטה. אחר „שמאי" חסר „והלל".	"		
181 "	6 " תחת „פירושך" צ"ל „פירושך".	"		
200 "	אחרונה בהערה. תחת [copié] צ"ל faite.			

(* בשגנה פלג קולמוסי בהעמקתי העבריים את המקשרים ה"ל ובעת שלחי את הפרק מס' היחשום לרפוס לא היה עוד חסם ידי ההעמק העברי אשר עשימי באובספורד מנוק כה"י. אולם זה לא כביר כל ההעמק לידי שנים ע"פ מקרה ומלאמי כי המקשרים כחזונים בו כאשר תקנתי, ולפ"ז לריד לסקן למעלה בעמוד הנסמן בהערה 2: „המספר הזה אינו מדויק" החז המלים „גם המספר הזה אינו ככון" ולמחוק את ההערה 8.

העורך.

תכן עניני 'החוקר' שנה ראשונה.

א. מאמרי חקירה ודרישה בספרותנו העתיקה ובקורותיה.

- לכבוד רבנו סעדיה גאון וצ"ל שני מאמרים: (א) פתיחה לפתיחת ספר האגרון. (ב) הגהות ונגהות אל הפתיחה לספר האגרון, מאת שניאור זק"ש. 5—9; 86—40; 58—62; 98—97; 187—141.
- ע"ד, ספר הירושות' לרס"ג ז"ל, מאת העורך. 9—12.
- סדרש הרנינו, מאת שלמה בובר. 18—15.
- ע"ד ס', הלכות פסוקות מן הגאונים, מאת ד"ר יואל ס"ל. 15—19; 45—49.
- ר' יוסף קרא והפירוש לבראשית רבה המיוחס לרש"י, מאת אברהם עפשטיין. 29—85.
- חקר יחוש שני ספרים להראביע: א' ס' העגולה; ב' פירוש משל, מאת יעקב רייפמאן. 48—45.
- מכתב אל המרל ע"ד ס' האגרון לרס"ג, מאת אברהם הרכבי. 62—64.
- סדרש לבו נרננה ומדרש הרנינו, מאת אברהם עפשטיין. 65—70.
- ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני, מאת הנ"ל. 85—98; 129—137.
- מבוא לספר אותיות הענינים לר' יהודה בן בלעם ז"ל, מאת העורך. 118—128; 198—201.
- הרב הבבלי (הנוכח בס' העשור) מאת מרדכי רבינוביץ. 151—154.
- אגרות בקרת. (א) נבדו של ר"י הנשיא שירד בחייו לגן עדן, ר' גמליאל שהתירו לביתו ללמוד יונית, ס' הפקורים ליהושע לורקי. (ב) אין שוני הלכה מפרשים את הכתובים בעזר לשון יונית. (ג) בס' תנא דבי אליהו נעשו שניים ע"י בעל הפירוש זקוקין דנורא. (ד) האלילים שהיו ממונים על ראש השנה, שלשת היודין אשר במלות תהיין ותצביין שבגשין. (ה) מדרש איוב. (ו) הלכות אלדד וההלכות הגדולות והפסוקות. (ז) תשובה על בקרת הרא"ה ויזים והערות לספרי אלדד הרני. (ח) הוראת זרא (כמדני י"ל, כ') והוראת תקלא באונקלוס שם מאת אברהם עפשטיין. 174—189; 325—334.
- מלואים למאמרי הקודמים, מאת הנ"ל. 190—192.
- ב. מאמרים תלמודיים, בהלכה ובאגדה. באורים לדברי חז"ל ולמפרשים קדמונים.
- חזות קשה בפ', אור החיים על התורה, מאת יעקב רייפמאן. 20.
- תפלות ישראל (באורים למאמרים שונים בתפלותינו) מאת דר. לויזון. 50—51; 108—104; 387—339.
- מאמר תבנית ספר, מראה תבנית ספרי חקר מצוה, תכן עניני הספר ופרקו הראשון: גדר מצוה, מאת יעקב רייפמאן. 71—75; 142—146.
- הערות למאמר, תבנית ספר, מאת העורך. 76—77.
- מפני מה זכה יהודה למלכות, מאת חיים אפנהיים. 97—99.
- ע"ד נוסח הירושלמי בפסוק כי אם מאוס מאסתנו (סוף איכה), מאת אברהם עפשטיין. 147—150.
- ע"ד אין עונשין ומהירין מן הדין, מאת מאיר איש-שלום. 384—337.

ג. הוצאת ספרים ומאמרים עתיקים.

פרק מ. ספר הירושות' לרס"ג זיל (נעתק מלשון ערב ע"פ

כי אוכספורד ללהיק), מאת העורך . . . . . 41—42

זכרון ררב (הרה"ג ר' הירש גינצבורג מסלוצק; ע"פ כי

בהמיד, עץ חיים' באמשטרדם), מאת ישכר דוב

סוקולסקי . . . . . 154—155

חלק מפירוש התורה לקראי קדמון (כי פטרבורג), מאת

אברהם אליהו הרכבי . . . . . 169—178

ס', אותיות הענינים' לרי בן בלעם זיל (ע"פ כי פאריס)

עם הערות (המאמרים: אבל—אָל), מאת העורך . . . . . 202—206; 340—342

דברים אחרים מס' דקדוק כי (אוכספורד) בלשון ערבית,

מאת אברהם נייבואר 207

וכוח לבני ושמעי לר' עמנואל פראנסים (כי ברליון), מאת חיים ברודי . . . . . 208—215

ספר, הלכות פסוקות מן הגאונים' (ע"פ דפוס קונ-

סטאנטינא משנת רע"ו) עם הערות ומראה מקומות

והגהות ע"פ כי ומפתח, מאת דר. יואל מילר . . . . . 225—315

פירוש לפרשת בשלח לחכם קדמון (כי אוכספורד), מאת העורך . . . . . 317—324

ד. דקדוקי סופרים (הערות למאמרים קודמים במגיד משנה ובהחזקת).

מאת ש"א וורטהיימר (21—22), שמעון פוכס (22—23), א"ל

באנק (28), שלמה בובר (52), יצחק מרעלי (77),

ד"ר לויוון (218—217; 156), צ"ד גרינברגר (157—156),

שו"ח האלברשטאם (343; 217—215).

ה. משפט ספרים.

מפתח לתשובות הגאונים לד"ר יואל מילר - מאת ד"ר חיים אפנתיים . . . . . 28—27; 52—56; 78—79.

הס' חשנתי בשפת רומניה (1890) לד"ר שווארצלד - מאת ד"ר הרסו 28

הערות וצינונים על ס', כנסת הגדולה' ס' ב' ליצחק סובאלסקי - מאת

יהודה כהן וויסטינצקי . . . . . 80—82; 104—107; 163—165

פירוש לס' יצירה לרס"ג זיל ע"י מאיר למברט - מאת העורך . . . . . 82—84

אוצר הספרות לש"א גריבר שנה ג'; אגרות שד"ל הוצאת חלק ג';

גן פרחים ליהושע מוח חלק ג'; כנסת חקקי ישרון לייז' מרגליו;

ר' משה הדרשן מנרבונה לאברהם עפשטיין - מאת העורך . . . . . 107—112

אלדד הדני לאברהם עפשטיין - מאת אייזיק הירש ווייס . . . . . 158—163

מדרש תהלים הוצאת שלמה בובר - מאת ש"א פוזנאנסקי . . . . . 218—221

ו. רשימת ספרים (עם דברי בקרת על קצת ספרים)

מאת העורך . . . . . 28; 56; 84; 112; 166—168; 221—224; 345

ז. מאמרים שונים.

פתח דבר, מאת העורך . . . . . 1—4

ע"ד, הספרות, מאת ד"ר שלמה מאנדלקרן 21

הרב ר' חיים אפנתיים איננו (עם תמונתו), מאת העורך 57

בשורת ספר, מאת העורך 344

בית דפוס

ערוך בכל הנהו ושמו לעשות כרצון איש ואיש בכל
הנתע למלאכת הדפוס הן בספרים וחבורות והן בלוחות
וטאבעללען.

עדים כי כל הספרים הגדולים עם הקטנים, הנדפסים בבית דפוס אשר
הנם גדול ליהוי ולתפארת חמלאכה קד כי אוכל להתפאר גם נגדה
כל הדפוסים היותר גדולים בארץ ובח"ל.

גם הכינוחי לי בזה בית מלאכה

שטער עץ פ' י' ע

והיה כל מחבר ומו"ל אשר יאבה לעשות לו פלאמען ומאטריצען למען
יעמדו ימים רבים אמלא חפצו גם בזה.

והנני קורא בזה לכל מחבר ולכל מוציא לאור ספרי ישראל בכל מקצוע
ומקצוע כי יפנו אלי ואמלא חפצם בוריוות, בהגהה מדויקת ובמקח השורה.

יוסף פישער בקראקא.

P. T.

*Meine, allen Anforderungen der Jetztzeit entsprechende,
mit reichster Auswahl neuester Typen und einigen Schnell-
pressen ausgestattete*

Buchdruckerei u. Stereotypie

versetzt mich in die angenehme Lage aller Art Drucksorten
wie

Mercantil-Arbeiten für Vereine, Geschäftshäuser u. Private
ferner Werke, Brochuren, Zeitungen etc.

in hebräischer, arabischer, griechischer und modernen Sprachen

in kürzester Zeit geschmackvollst und billigst anzufertigen

ACHTUNGSVOLL

Josef Fischer, Krakau,

Grodgasse 62.

וילנא

וילנא ווארשע וברלין

וילנא

Billig!

KAUTSCHUK-STEMPEL-ERZEUGUNG.

Billig!

1-ère année.

12-ème livraison.

RÉVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme

PARAISSANT TOUS LES MOIS

Publiée sous la direction de

SALOMON FUCHS

Docteur en Philos.

Krakau Gertruda 29.

Prix de l'abonnement: 10 fr. par an.

[Subventionnée par la „Zunz-Stiftung“ de Berlin].

Imprimerie de Joseph Fischer à Cracovie

1893